

నారాయణ చర్మపత్రము

(అదిభట్ట నారాయణ దాసు)

ACC No. 4392

ప్రచురించి

గుంటుపాపపు లక్ష్మీ నారాయణ

అంధ్ర విశ్వ కళాపరిషత్తు

వి.వి.సి. రి. బ్లడ్జును నిర్వహించుచున్న పరిశోధన నిబంధము.

నారాయణ దర్శనము

(అదిభట్ల నారాయణ చాను)

A CCN^o. 4392

ప్రకాశించు

గుండచలపు అక్కి నారాయణ

అంధ్ర విశ్వ కళాపరిషత్తు

వి.వి.సి. పబ్లిషు నిర్మిత చరిత్రాధార నిబంధము

ప్రతులు 1000

ముద్రణము - అగష్టు 1983

వెల - రూ, 22/- మాత్రమే

This book is published with the financial assistance of Tirumala Tirupati Devasthanams under their scheme aid to publish religious books.

Acc No. 4392

184.4109
LAX

ప్రతులకు :

గుండవరపు లక్ష్మీ నారాయణ M. A., Ph. D.,

9వ లైను, అరండల్ పేట, గుంటూరు.

✓

ముద్రణము :-

పద్మిని ప్రెస్

1వ లైను, బాడిపేట, గుంటూరు.

నది మండికోడ బట్టి నవ్వుతే నీలువెల్లు
కోడి తోడని చచ్చి తొంగ నాడె!

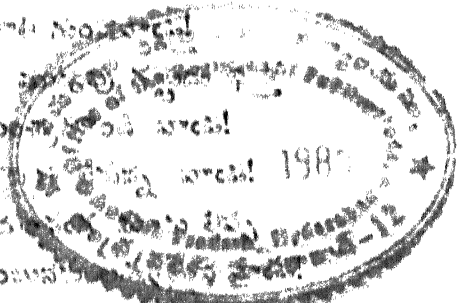
చికినీయుడిచిబ్బరమ్మ నేలొంది
పంగనామము పెట్టి పంపునాడె!

వడ్డికోడ గొప్పన వదల కంటిరు పంత
గుంజి పైకొను నూట గుంజి నాడె!

అపగడ్డనది మ్రొక్కి - పాతల నవ్వు
కోటి బ్రోచడం లాగా నాడె!

ఇన్నియును గట్టి పట్టి పంపు నాడె! 1987

చీరు గొప్పయి చచ్చి తొంగ నాడె!
యనెడు న్యాయమున
మమ్ము దాగుచూడ మల నేల మంగ నాడె!

దర్శన దిగ్దర్శనం

“ క రుణ శ్రీ ”

★ ★ ★ ★ ★

ఇది నాగాయణ దర్శనం.

ఇది నాగాయణ కళాప్రదర్శనం.

ఇది నాగాయణ ప్రతిభా వైభవ నిదర్శనం.

“ఎవరీ ముగ్ధ మనోజ్ఞ దర్శనుడు ?

ఎవం నీశారదామూర్తి ?

ఈ నవ శృంగారరసావతారు డావరన్నా ?

(శ్రీ) మదన్మోహనో యువువా !

ఆ దరహాసము - ఆ నడక తీరు -

ఆ నీవి - ఆ దర్పము-

ఆ కవితాదీప్తి-

అసస్య సాధ్యములుగా !

కైమోడ్పు లందింపరా !”

అంటూ ముక్కటి అంధ్రుణ్ణి ముగ్ధులై ఏ మహితాత్ముణ్ణి తిలకించి పులకించి
స్పందించి అభినందించారో ఆ శృంగార సర్వజ్ఞుడు - ఆ సంగీత సాహిత్యసార్య
భాముడు - ఆ హరికథా విరామహను అదిభట్ల నారాయణదాసు.

కాలి గట్టె కట్టిన కథకు లందరికీ “ఓజ్జ్వలంతి” అయిన అజ్ఞాత వారి సమగ్ర
సారస్వత సర్వతోముఖ సందర్శన మిది.

సరసకవిశిరోమణి ఐన నారాయణదాసుగారి సంపూర్ణ సాహిత్యాన్ని సహృదయశిరోమణి అయిన డా॥ గుండవరపు లక్ష్మీనారాయణగారు నిండు మనస్సుతో సావధానంగా సమీక్షించి తమ అనుభూతితో దూదిన సంప్రీతిని ఈ పుస్తకంలో విన్యస్తంచేసి మనందరికీ అందించారు. అందువల్లనే ఇది అక్షరాలా “నారాయణ దర్శనం”

ఆలంకారిక మూర్ధస్యుడైన రాజశేఖరుడు ‘కావ్యమీమాంస’ లో ‘ప్రతిభ’ ను రెండువిధాలుగా వింగడించాడు - ‘కారయిత్రీ’ ‘భావయిత్రీ’ అని. కారయిత్రీ ప్రతిభ కవులకు కావ్య నిర్మాణంలో ఉపరరిస్తుంది. భావయిత్రీ ప్రతిభ భావుకులయిన వారు ఆ కావ్యాన్ని పక్కగా చదివి అనందించటానికి ఉపయోగపడుతుంది. కవి - సహృదయుడు - ఈ ఇద్దరి సరససమ్మేళనంలోనే సరస్వతీదేవి సమగ్ర సౌందర్యం సాక్షాత్కరిస్తుంది. అందుకనే అచార్యపాదులు అధినవగుప్తులు “సరస్వత్యాస్తత్వం కవి సహృదయోభ్యం విజయతే” అని అన్నారు.

ఐంగారానికి పరిమళంలాగా పొటకు పల్లవిలాగా పరమ పట్టభద్రమచటానికే పరిశోధక పట్టం కలిశురాయి వంటిది. మన విశ్వవిద్యాలయాలలో ఎందరో ఎమ్. ఏ. పట్టభద్రులు ఎన్నెన్నో విషయాలపై వివిధ కోణాలలో పరిశోధనలు చేశారు, చేస్తున్నారు.

కొన్ని పరిశోధనలు పరిధి ఎక్కువ, లోతు తక్కువ. కొన్ని పరిశోధనలు పరిధి తక్కువ, లోతు ఎక్కువ. మరి కొన్ని పరిశోధనలు తగినంత విస్తృతమైన పరిధి కలిగి తగినంత లోతు కలిగి ఉంటాయి. ఇదిగో ఈ జాతికి చెందితుంది గుండవరపు వారి ఈ పరిశోధన గ్రంథం.

డాక్టర్ గుండవరపు లక్ష్మీనారాయణగారు గుంటూరు పట్టణంలోని జాగర్ల మూడి కుప్పుస్వామి చౌదరి కళాశాలలో అంధ్రోపన్యాసకులుగా పేరెన్నిక గన్నవారు. ఇంతకుముందు వీరు హంచి వక్తలుగా, కవులుగా, వ్యవహార పేర్తలుగా, నాటక నిర్మాతలుగా, గళస్వతీ పుత్రులుగా, అధిమాస పాత్రులైన మిత్రులుగా మాత్రమే నాకు పరిచితులు.

ఇప్పుడు శ్రీ లక్ష్మీనారాయణగారిని సౌందర్యదర్శకులైన సాహిత్య విమర్శకులుగా సైతం గుర్తించి ఎంతో సంతోషంతో ఈ ముందుమాటలు వ్రాస్తున్నాను.

శ్రీ లక్ష్మీనారాయణగారు సంగీత సాహిత్య సార్యభాములైన అదిభట్ల నారాయణదాసుగారి “సమగ్ర సాహితీ సమీక్షకృతి” అయిన ఈ కృతిని 1) తీవిత రేఖలు 2) హరికథ కథ 3) హరికథాగ్రంథములు 4) హరికథేతరగ్రంథములు 5) సాహితీ కోణములు 6) సంస్కారభూమిలు 7) ప్రాసప్రతిష్ఠ అని ఏడు విభాగాలుగా వింగడించటం, ఆ సప్త విధ విభాగాలూ “స, రి, గ, మ, ప, ద, ని” అనే సంగీతంలోని సప్తస్వర సంతేతాక్షరాలను మేళవించటం చాలా సరసంగా, సముచితంగా సందర్భబద్ధిగా ఉంది.

ఎందువల్లనంటే సంగీతసాహిత్యాలు రెండూ అవినాదావ సంగంధం కలవి. అని రెండూ సకృతీకేని వింగునుండెలలోని అమృతదారలను అభివ్యక్తం చేసే అవ్యక్త ముదురు రసకలశాలు. అవి ఒకదానికొకటి ఎంతదగ్గరగా అంటిపెట్టుకుని ఉంటే అంత అందం. అంత అనందం.

“స) తీవితరేఖలు” అనే మొదటి విభాగంలో శ్రీ నారాయణ దాసుగారి పుట్టుపూర్వోత్తరాలూ, ‘అబ్బాద’ ‘అదిభట్ల’ అనే గృహనామానూ, బాల్యశీలనూ, చదువు సంద్యంనూ, హరికథాకథనాలూ, దేశసందారాలూ, సత్కారాలూ, సాదు వాదాలూ, రాజకన్యానాలూ, విజయయాత్రలూ, వీరవిహారాలూ, విచిత్రసన్నివేశాలూ ఎన్నో ఎన్నోన్నో కన్నులకు కట్టించారు పరిశోధకులు. ఈ విభాగంలో దాసుగారి ఎన్నై సమవస్థలను అశేషతీవిత విశేషాలు చోటుచేసుకున్నాయి.

ఇక రెండవ విభాగమైన “(రి) హరికథ కథ” లో హరికథ పుట్టు పూర్వోత్తరాలు, హరికథా కథ నిర్వచనం, మహారాష్ట్ర తమిళ కర్ణాటక సాహిత్యాల లోని హరికథాలక్షణం, ఒక సరససాహితీ ప్రక్రియగా హరికథా స్వరూపనిరూపణం, హరికథలోని ప్రధానాంగాలు, యక్షగాన హరికథల భేదసాదృశ్యాలు, సమగ్రంగా పర్చింప బడినాయి. దాసుగారు “కథక కథనైక మాత్రాశ్రితమైన హరికథాప్రక్రియను” సర్వాంగసుందరంగా దిద్ది తీర్చిన వీరు వర్ణింపబడింది. ఉత్తమ హరిదాసులక్షణాలు వివరింపబడినాయి. దాసుగారి చేతిలో హరికథ ఒడుపులూ ఒయ్యారాలూ అలవర్చు కొని, అందచందాలు నేర్చుకొని ఒక విజ్ఞానబేదికగా ఒక సకలకళాసంస్థగా రూపొందిన విధం నిరూపితమయింది,

మూడో విభాగం “ (గ) హరికథాగ్రంథములు”.

ఈ విభాగంలో శ్రీ నారాయణదాసుగారు రచించిన ద్రువచరిత్రం, అంబీరీషచరిత్రం, సావిత్రి చరిత్రం, రుక్మిణీకల్యాణం, యథార్థరామాయణం, జానకీ శపథం, గౌరమ్మ పెండ్లి మొదలైన 14 హరికథలనూ, వాని స్వరూప స్వభావాలనూ సోదాహరణంగా అభివర్ణించారు శ్రీ లక్ష్మీనారాయణగారు. అంతే కాకుండా ఈ హరికథలలోని రచనారామణీయకాన్నీ, వస్తుగ్రహణంలో వైవిధ్యాన్నీ రథలకు పేర్లు పెట్టటంలోని బాచిత్యాన్నీ, విహంగపీక్షణంతో సరామర్శించారు. రచనా లక్ష్యాన్ని ఉగ్గడించారు. ప్రేరకరచనలను పేర్కొన్నారు. అంతానుగూర్చి, కథనధోరణిని గూర్చి చర్చించారు. “అంతర్ విభజన” చేశారు. బాషాదృష్టితో వింగడించిచూశారు. సంగీతం ఘేషవింపులను పేర్కొన్నారు. “అన్యథా మూలకములు-అమూలకములు” విభజించి చూపించారు.

“ (ఘ) హరికథేతర గ్రంథములు” అనేది నాలుగో విభాగం.

ఇందులో రచయిత నారాయణదాసుగారి హరికథలు గాక మిగిలిన ముప్పయి రెండు గ్రంథాలనూ “ స్వతంత్రములు - అస్వతంత్రములు - స్వతంత్రా స్వతంత్రములు” అని మూడువిభాగాలుగా విభజించారు.

కాశీశతకం, రామచంద్రశతకం, సూర్యనారాయణ శతకం, మొదలైన ఏడు శతకాలనూ, ‘బాటసారి’ మొదలైన నాలుగు ప్రబంధాలనూ, సారంగధర, దంభ పుర ప్రహసనం అనే రెండు నాటకాలనూ, ‘నాయెఱుక’ మొదలైన ఐదు విడికృతులనూ “స్వతంత్రగ్రంథాలలో” చేర్చారు.

‘నవరస తరంగిణి’ మొదలయిన అనువాదకృతులు ఆరింటిని ‘అస్వతంత్ర గ్రంథాలలో’ చేర్చారు. ఇకపోతే ‘తర్కసంగ్రహం’ మొదలైన శాస్త్రగ్రంథాలు ఎనిమిదింటిని ‘స్వతంత్రాస్వతంత్ర గ్రంథాలు’ గా పేర్కొన్నారు.

ఈ విధంగా ఈ విభాగంలో హరికథేతరాలయిన 32 గ్రంథాలలోని కవితా విశేషాలనూ, రచయిత ఎంతో స్పృహణీయంగా రమణీయంగా సవిమర్శంగా తల స్పర్శంగా ప్రదర్శించారు.

ఇక ఐదో విభాగం “(ప) సాహితీ కోణములు”

ఈ విభాగంలో శ్రీ లక్ష్మీనారాయణగారు నారాయణదాసుగారి గ్రంథాలను అన్నింటినీ పేరుపేరు సాహితీకోణాలతో నిశితంగా దర్శించి పరామర్శించారు, ఈ దర్శనంలో 1) వస్తుస్వీకరణం 2) రసనిర్వహణం 3) పాత్రపోషణం 4) వర్ణనా వైభవం 5) కల్పనా శిల్పం 6) అలంకారభావ 7) భాషావేషం 8) సూక్తిభక్తి విములు 9) అనువాదవతారం అనే సవకోణాలూ నవనవభంగుల్లో ప్రధాన స్థానం వహించాయి. ఈ సందర్భంలో రచయిత లేఖని సుమనోమనోజ్ఞంగా నాట్యం చేసింది.

“(ద) సంస్కార భూమికలు” అనేది ఆరోవిభాగం.

ఇందులో భక్తిపథం, కళారేఖి, లోకాలోకనం, చమత్కారచారుత్వం, విమర్శన వాదర, దివ్యదావిశ్లేషణం, అనే శీర్షికలు భూమికారూపంలో దాసుగారి కృతులలోని భక్తి వైభవాన్నీ, కళాసౌందర్యాన్నీ, లోకజ్ఞతనూ, చమత్కార సౌభాగ్యాన్నీ, విమర్శనా దృష్టిని, నిశితదర్శనాన్నీ పుష్కలంగా అవిష్కరించాయి.

“(ని) స్థానప్రతిష్ఠ” సప్తమ విభాగం.

ఆంధ్ర సాహిత్య రంగంలో అదిభట్ల వారి స్థానాన్ని, సప్రమాణంగా సంస్థాపించిన చిట్ట చివరి విభాగమిది.

ఈ విధంగా శ్రీ లక్ష్మీనారాయణగారు మహావిద్వాంసులైన నారాయణదాసుగారి సమస్త సారస్వత సంపదను వివిధ విభాగాలుగా విభజించి, వివిధ కోణాలతో పీక్షించి, వివిధ భూమికలతో సమీక్షించి, శ్రీవారి “సంగీత సాహిత్య సారస్వభామ త్యాన్ని” సమర్థించారు.

లక్ష్మీనారాయణగారి శైలి అరవిచ్చిన విరజాటాల పరిమళాన్ని మోసుకువచ్చే మలయమారుతం మాదిరిగా చల్లగా మెల్లగా సాగుతుంది.

గుండవరపు వారి వాక్యవిన్యాసాలు “బొండుమల్లె దండల” వలె పతీతల గుండెలకు మెత్త మెత్తగా హత్తుతుంటాయి. చిత్తగించండి ఈ క్రింది పంక్తులు..

దాసుగారు భారద్వాజగోత్రజులు. అందుకనే వారి కృతులు రసప్రియులకు “భరద్వాజాని విందులు”

సూర్యోపాసకుని కుమారుడగుటచేకాబోలు దాసుగారి గాత్రము జనులకు “కర్ణపర్వ” మైనది.

వీరు అగర్భ భక్తులయిన అవరప్రహ్లాదులు. అందులకే కాబోలు వీరి గ్రంథ కథలు ‘భాగవతములు’.

చీకటి యెరుగని సూర్యునివలె కపటమెరుగని హృదయముతో ప్రవర్తించుట సూరన్న (దాసుగారి) శైశవలక్షణము.

అకారణ వైరము, నిష్కారణ ప్రేమయు వీరికి వెన్నెముక ముదరక ముందే ముదిరిన గుణములు.

తొమ్మిదేండ్ల వయస్సులో సూరి శరీరమునకు మశూచికము ‘అతిథి’ యైనది. పదేండ్ల ప్రాయమునకు తాళవశ్రములపై గంటముతో వ్రాయగల నైపుణ్యము “అభ్యాగత” మైనది.

విజయనగరము వచ్చువరకు సూరన్న కౌపీనవంతుడే. “కౌపీనవంతః భలు భాగ్యవంతః” అని కదా శంకరాచార్యసూక్తి.

అంగ భాషాగురుత్వ మెట్లున్నను దాసుగారికి చుట్టచేర్చిన గురు వితడే.

అప్పటి విజయనగరమున విలువ వలువ కప్పించుకొన్నవాడే విద్వాంసుడని నాటి విశ్వాసము.

అప్పటికే సూరన్నను పద్యరచనాశక్తి ‘పాణిగ్రహణము’ చేసినది. ఇక అనుకరణము, అభినయము నడకతో నడిచివచ్చిన నమ్మిన బంట్లు.

ఈ అవధానముతో ప్రతిభాకాంత దాసుగారికి ‘సహధర్మచారిణి’ గా నున్నను, వారి యశః కాంత దిక్కులు చూచుట మొనలు పెట్టినది.

నభిరో పండితు లెక్కువగా కనిపించుటచే దాసుగారి పాండిత్యవీరము విజృంభించి పరవళ్లు త్రొక్కినది.

మద్రాసు ప్రతికలు దాసుగారి ప్రతిభకు ‘ప్రభకట్టినవి’.

బ్రహ్మ సృష్టిలో ముందు కాంతి దాని వెనుక శబ్దము పరువు లెత్తును. కవిబ్రహ్మ సృష్టిలో ముందు శబ్దము, తరువాత శబ్దము ననుసరించి కాంతి పరువు లెత్తును.

పతివ్రతకు గుణసౌందర్యముతోపాటు సౌందర్యగుణము కూడ నుండిన భర్త యొట్లు అధికతరముగా స్వాధీనమగునో, అట్లే భాషకూడ లక్షణానుకూలతతోపాటు రసిత హృదయాకర్షణ లక్షణముకూడ కల్గినచో పాఠకులు కవికి పాత్రల వలె వశులగుదురు.

వాగ్గేయకారుని యందు సంగీతజ్ఞానముండుట దృష్ట విషయము. గాత్ర మాధుర్యముండుట 'అదృష్ట' విషయము.

కథకు అనవసరమైన పట్టులందు కవి కల్పించు పాత్రలు కవి వ్యక్తిత్వము నకు ఆయువు పట్టులు.

ఆయన అసాధారణ చమత్కారశక్తిని కొలవబూనుట మిన్నుండినవాని పొడవును కొలవ బూనుచే. కడలిదాయని యొడినుండి బయల్పెడలు అలలను గణింప బూనుచే.

'వేల్పుమాట' తేటతెనుగులోగల దానుగారి వేదాంతసారపుథాట.

'మేలుబంతి' చాటుగ్రంథమేరాదు, చాటు గ్రంథములకు మేలుబంతి.

'భీష్మచరిత్ర' హరికథను నిర్వచనముగా వ్రాయుట దానుగారి భీష్మప్రతిజ్ఞ.

కథాగానములు రెండును అలావన ప్రధానములే. మానవునకు అనందభిక్ష పెట్టిన మొదటి జంటకవులు ఈ కథా గానములే.

ఈ విధంగా చెప్పుకుంటూపోతే గ్రంథమంతా ఉదాహరింపవలసి వస్తుంది. శ్రీ లక్ష్మీనారాయణగారు స్వీకరించిన న, రి, గ, మ, వ, ద, ని, అనే సప్తస్వర విభాగాలకూ ప్రారంభంలో దానుగారి అప్రతిమాన ప్రతిభా సంపదకు అద్దం పట్టే

ఒక చక్కని పద్యాన్ని చిత్రీకరిస్తూవచ్చారు. పద్యంలో ప్రకరణాన్ని ప్రారంభించటం చాలా హృద్యంగా ఉంది.

అక్కడక్కడ దాసుగారి సిద్ధాంతాలను కొన్నింటిని రచయిత ఎత్తిచూపటం చాలా సముచితంగా ఉంది.

‘రసము చెడనీక యమక పుష్టిగ చెప్పుట, సందర్శకుద్ధిగల పదప్రయోగము, స్వతంత్రముగ కథను కల్పించి యపూర్వమగు సూహలందెల్పుట, అతుకులుంచక పద్యములల్లుట, పండితపామరరంజకముగ మృదుమదురోచిత శబ్దంబులం బొందు పర్చుటయుం గవిత్యమున ముఖ్యాంశములు’.

‘ఆస్తిక్యమును ధర్మాధర్మములను సర్వ జనమనోరంజకముగ నృత్యగీత వాద్యములతో నుపన్యసించుట హరికథ యనబడును. దైవభక్తియు, సత్యము, భూతదయయు హరికథ యందలి ముఖ్యాంశములు’.

‘సాత్త్వికాహారనిరతః సర్వభూతదయాపరః
సంసార విముఖో యోగీ హరిదాస ఇతి స్మృతః’

‘సంగీతము ముక్కుచెవులట్లు మేనితో పుట్టవలయును “ఈపు దంచుము-ప్రక్కలేనెగురవైతు” అనునట్లుండరాదు. పరిశ్రమ ప్రదర్శనముగా కాక ప్రకృతి సిద్ధముగా నుండవలెను.”

ఇదేవిధంగా దాసుగారి జీవిత లక్ష్యాలనూ, సిద్ధాంతాలనూ ఎన్నింటినో రచయిత వెల్లడించారు. బాల్యవివాహాలు, కన్యాశుల్కాలూ, జంతుబలులూ మొదలగు వాటిపై దాసుగారి అభిప్రాయాలను సోదాహరణంగా ప్రకటించారు.

దాసుగారి కవితా మాదుర్యాన్నీ సంగీతసౌభాగ్యాన్నీ సారస్వత సామ్రాజ్య వైభవాన్నీ శ్రీ లక్ష్మీనారాయణగారి పలుకులలో తిలకించండి.

“పితాపురంరాజా దాసుగారి గానమాదుర్యమునకు పరవశులై “దాసుగారూ, మీ సంగీతము లద్దమీద పన్నీరు చల్లినట్లున్న” దని ప్రశంసించిరి.”

“రెంటాల సుబ్బారావుగారు దాసుగారి ‘బాటసారి’ కావ్యమును విని మంచి గండపు చెక్క పై నునుపువలె” మీ తెనుగు మెత్తగనున్నదని శ్లాఘించిరి.”

“విజయనగర సంస్థానం దివాన్లీగారు దాసుగారి పొట్ట నవరించుచు “ఇంత చిన్న చొజ్జలో ఇన్ని గొప్పకీలు ఎట్లు నిండియుండెనో” అని చమత్కరించిరి.”

“మహామహాపాద్యాయ కొక్కొండ వేంకటరత్నం వంతులుగారు దాసుగారి ‘బాటసారి’ కావ్యమును ‘క్షీరాన్నము’ వలెనున్నదని పొగడిరి.”

“విజయనగరాధీశ్వరులు అనంతగజపతి నారాయణదాసుగారి సంగీతమువిని “నీ గాత్రము కోటపేట పట్టదు” అని కొనియాడిరి.

“విశ్వకవి రవీంద్రనాథుడు విజయనగరము వచ్చినపుడు దాసుగారిని గుర్తు పట్టి ‘అనాడు మీరు పాడిన బేహగరాగము ఇప్పటికిని నా చెవులలో మ్రోగుచునే యున్నదని ప్రశంసించెను.”

“కాకినాడలో జరిగిన కాంగ్రెస్ మహాసభలో దాసుగారి హరికథను విని సరోజినీదేవి వారి ప్రతిభను పరిపరి విధముల ప్రశంసించెను.”

“డా॥ నర్సేపల్లి రాధాకృష్ణ పండితుడు దాసుగారి బహుభాషావేత్తత్వమును బహుధా ప్రశంసించెను.”

“నందిగ్రామములో దాసుగారి సరస్వతి మహానందముతో బ్రహ్మరథము పట్టిరి.”

“చల్లపల్లి జమిందారు రాణా అంకినీడు మల్లికార్జున ప్రసాదరావు బంగారు గండ పెండెరమును దాసుగారి కాలికి న్యాయముగా తొడిగి తమ రసికతను వెల్లడించు కొనెను.”

“రీవారాణి రుక్మిణీకల్యాణము దాసుగారిచే హరికథ చెప్పించుకొని అమందానందముతో నలుబది పెద్దకాసులు కానుకనిచ్చి తృప్తిచెందెను.”

“బరంపురం పురప్రముఖులు ముప్పది తులముల బంగరు కడియము బహూకరించిరి.”

“కాకినాడ పౌరులు దాసుగారి గానమునకు తన్మయులై ముత్యాలకర్ణ కుండలములిచ్చి పూజించిరి.”

“చెళ్ల పిళ్ల పేంకట శాస్త్రిగారు బందరు పట్టణములో విద్యత్పభాసముక్షమున ‘హరికథాపితామహ’ విరుదము నిచ్చిరి.

“శ్రీ వీరేశలింగం పంతులుగారు ఆంధ్రసారస్వత పరిషత్పక్షమున నవరత్న ఖచిత భుజిక్తిని దాసుగారికి సమర్పించిరి.”

“విశాఖపట్టణములో జరిగిన ఒక మహాసభలో పెద్దలు దాసుగారికి ‘శృంగార సర్వజ్ఞ’ విరుదము నిచ్చిరి.”

“విజయనగరములో ‘భారతీతీర్థ’ సంస్థవారు ‘అటపాటలమేటి’ అను విరుదమునిచ్చి గౌరవించిరి.”

“బెంగళూరుగాయక మహాసభలో ‘లయబ్రహ్మ’ అను విరుదమిచ్చి గౌరవించిరి.”

“విజయనగరములో బదుతాళములతో పల్లవిపాడి దాసుగారు దాక్షిణాత్య పండితుని ఓడించిరి. అనాటి మహాసభ దాసుగారికి ‘పంచముఖీవరమేశ్వర’ అను విరుదమునిచ్చి గౌరవించెను.”

“జయపురాధీశ్వరులు విక్రమదేవవర్మగారు దాసుగాని “సంగీతసాహిత్య సారస్వభామ” అను విరుదముతో సత్కరించిరి.”

“నారాయణదాసు’ అనగానే హరికథ యనియు, ‘హరికథ’ యనగానే నారాయణదాసనియు వెంటనే స్ఫురించు విషయమైనది.”

ఈ విధంగా రచయిత దాసుగారి మహానుభావత్వాన్ని పెక్కువిధాల వక్కాణించి వారి వైదుష్యానికి కర్పూరనీరాజన మెత్తినారు.

“దాసుగారికి పూర్వము హరిదాసులు హరికథనాశ్రయించుకొని బ్రతికిరి. దాసుగారు చేపట్టిన తర్వాత హరికథయే దాసుగారిని ఆశ్రయించుకొని బ్రతికినది.”

“హరికథాప్రక్రియకు పండితమండలిచేతకూడ ప్రణామములు చేయించిన పజ్జా స్వరూపులు దాసుగారు.”

“దాసుగారి హరికథ పామరులచే కాదు, పండితులకుగూడ అనందప్రదము. విజ్ఞానప్రదము. విద్యా శూన్యులనేకాదు, విద్యామాన్యులనుకూడ నద్యః పరవశులను జేయు పరుసేడి.”

“దాసుగారి వేషము, భాష, వృత్తి, ప్రవృత్తి, అవి యివి అననేల, సర్వము భగవంతుని నమ్మిన భక్తుని లక్షణానుసారులే. దాసుగారు “పొట్టభక్తులు” గారు, “పుట్టభక్తులు”.

“ఈ సంగీత కళారహస్యనిధికి నామమాత్రముగానైనను గురువు అను స్వారమే (శూన్యమే) యైనను, ఈ సంగీతకళ అనుస్వారము (స్వరముననుసరించి వచ్చుట) అగుట దైవ కృప.”

“నాట్యకళను కూడ ఏ గురువు చెంత చిరతల దెబ్బలు తిని నేర్చుకొనలేదు. దేవదత్తమువంటి గాత్రముతోపాటు ఈ నాట్యకళకూడ దైవదత్తమే”

“త్యాగరాజు సంగీతమును, పోతరాజు సాహిత్యమును భగవదన్వేషణ కర దీపికలు చేసికొనగా, ఈ హరిదాసరాజు సంగీత సాహిత్యముల రెండింటిని రెండు నేత్రములుగా జేసికొని భగవంతుని అన్వేషించిన మహాభక్త శిఖామణి.”

శ్రీ లక్ష్మీనారాయణగారు నారాయణదాసుగారి చమత్కారచారుత్వమును అనేక ఉదాహరణాలతో అత్యంతమనోహరంగా అభివర్ణించారు.

అనందగజపతిగారు దాసుగారికి బహుమానమిచ్చి “అనంతుష్టో ద్విజోనష్టః” అన్నప్పుడు దాసుగారు వెంటనే అందుకొని “సంతుష్టః పార్థివః” అంటు వారి నద్యస్పూరికి నిదర్శనం.

చక్రభ్రమణకరత్వాత్ కుదృష్టిభిః దూరం వర్జ్యమానత్వాత్ శ్రుత్యంత ఫేలనత్వాత్ మశక! త్వమేవ మాధవం మన్యే.

అన్నమశక వర్ణసంలో మాటలగారడీ దాసుగారి శ్లోషాలంకారప్రీతికి చమత్కార రీతికి మచ్చుతునక.

జలమహత్వానికి స్థలమహత్వానికి ఒకటి రెండు అక్షరాలు ముందుచేర్చి చెప్పిన పద్యం దాసుగారి కొంతెతనానికి ప్రతీక.

సూర్యనారాయణ శతకంలో నుంచి ఉదాహరించిన పద్యాలన్నీ రత్నమాణి క్యాలు. దాసుగారి శయ్యానంపవలకు వెయ్యార్లు చేసే రసగుళికలు.

దాసుగారి వర్ణనావైభవం భాషాప్రాభవం సాటిలేనివి. సహృదయసమ్మాన్యాలూ అనన్య సామాన్యాలూ. దాసుగారి అచ్చతెనుగుముచ్చట హద్దులు దాటినా అది అనితరసాధ్యం.

తమ పరిశోధన గ్రంథాన్ని ఇంత సమగ్రంగా, ఇంత సమర్థంగా, ఇంత సర్వాంగ సుందరంగా సిద్ధం చేసిన శ్రీ లక్ష్మీనారాయణగారు సంతల్పనీధులు.

వాల్మీకుల వారికి గోవిందరాజులు వలెనూ
వ్యాసులవారికి శ్రీధరాచార్యులవలెనూ
కాళిదాసుకు మల్లినాథసూరి వలెనూ
నారాయణదాసుకు లక్ష్మీనారాయణ లభించుట
సాహితీరసజ్ఞులు సంతోషింపదగిన విషయం.
శుభం భూయాత్

తిరుపతి

24-6-83

జంధ్యాల సావయ్యశాస్త్రి

“కరుణశ్రీ”

విషయ వేదిక

అ - యి య త్

హల్ స రి గ మ లు

న జీవిత రేఖలు.

1-32

గృహనామము - 2, పుట్టువు-పూర్వోత్తరములు - 3, విద్యావ్యాసం
గము - 4, మొదటి బహుమతి - 5, మొదటి హరికథ - 9, మొదటి దేశ
సంచారము - 10, కళాశాల చదువు - 12, దేశసంచారము - 15, అనంద
గజపతి సంబంధము - 22, తిరుపతి పేంకటకపురితో మొదటి కలయిక - 24,
విచిత్ర సంఘటన - 24, సత్కారములు - సాధువాదములు - 25, నిర్యాణము-31.

రి హరికథ కథ.

33-66

హరికథ-పుట్టు పూర్వోత్తరములు - 33, హరికథ - ఒకసాహితీ
ప్రక్రియ - 41, హరికథ - నిర్వచనము - 43, హరికథ-యక్షగానము - 49,
హరికథ-దాసుగారు - 53, దాసుగారి శిష్యసంసారము - 62.

గ హరికథా గ్రంథములు.

67-179

ద్రువ చరిత్రము - 88,	అంబరీషచరిత్రము - 89,
గజేంద్రమోక్షణము - 78,	దుర్జిణ రహ్యాణము - 89,
ప్రహ్లాద చరిత్రము - 89,	శ్రీ కారితథామృతమ్ - 94,
గోవర్ధ నోద్ధరణము - 104,	భీష్మచరిత్రము - 105,
సావిత్రి చరిత్రము - 118,	యథార్థరామాయణము - 125,
జానకీపథము - 146,	హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - 153,
మార్కండేయ చరిత్రము-161,	గౌరమ్మ పెండ్లి - 169,
హరికథలు-ఫలశ్రుతి - 173,	

మ హరికథేతర గ్రంథములు.

180-350

కాశీశతకమ్	- 182,
సూర్యనారాయణ శతకము-189.	
ముకుందశతకము	- 197,
వేల్పువంద	- 202,
ట్రావెలర్	- 218,
తారకము	- 231,
సారంగధర	- 244,
మృత్యుంజయస్థకము	- 268,
వేల్పుమాట	- 269,
నవరసతరంగిణి	- 282,
మాటుగంటి	- 309,
మొక్కుబడి	- 317,
తర్క-సంగ్రహము	- 325,
చాతుర్వర్గసాధనమ్	- 325,
సీమపల్కువహి	- 332,
పురుషార్థసాధనమ్	- 339,

రామచంద్రశతకమ్	- 187,
మృత్యుంజయశివశతకము	- 194,
నత్యప్రవేశశతకము	- 200,
బాటసారి	- 207,
మేలుబంతి	- 220,
దంభపుర ప్రహసనము	- 242,
నాయెటుక	- 252,
బాలరామాయణకీర్తన	- 266,
అచ్చతెలుగువల్కుబడి-	277,
రుద్రాయెతు	- 305,
వెన్నుని వెయిపేర్ల విసకరి	- 313,
తల్లి విస్మి	- 320,
వ్యాకరణ సంగ్రహము	- 325,
మన్కి మిన్కు	- 326,
జగజ్జ్యోతి	- 335,
దశవిధరాగ నవతి కుసుమ	
హంజరి	- 344.

ప సాహితీ కోణములు.

351-486

వస్తు స్వీకరణము	- 351,
పాత్రపోషణము	- 400,
కల్పనా శిల్పము	- 443,
భాషావేషము	- 468,

రస నిర్వహణము	- 355,
వర్ణనావైభవము	- 416,
అలంకారశోభ	- 449,
అనువాదావతారము	- 482,

ద సంస్కార భూమికలు.

487 - 560

భక్తివధము - 487,
లోకాలోకనము - 497,
విమర్శనవాదర - 520,

కళారేఖ - 491,
చమత్కార చారుత్వము - 501,
ధిషణ విశ్లేషణము - 540.

ని స్థాన ప్రతిష్ఠ.

561-565

లగము సహకార గ్రంథములు.

566-568

పుత్రము - సంబంధ సమాచారము

త. దాసుగారి జాతకము

ధి. దస్తూరి

కి. చెళ్లపిళ్ల - ఆదిభట్ల

మి. పంచముఖి ప్రదర్శని

ట. పద్మావృత్తులు

తో. దాసుగారి గ్రంథములు

య య క్ష

1974 లో ఆచార్య యస్. వి. జోగరావుగారు శ్రీ కట్టా హాశ్వరరావుగారి (దాసుగారి దోహితీభర్త) ప్రోత్సాహమున దాసుగారినిగూర్చి ఒక బృహద్గ్రంథమును (అదిభట్టనారాయణదాస సారస్వత నీరాజనము) వెలియింపదలచి, దేశములో గల ప్రముఖ పండితులకు వారివారి అభిరుచులను బట్టి, కర్మక్షేత్రములను బట్టి వ్రాయుటకు విషయముల నిచ్చుట జరిగినది. ఆ ప్రణాళికలో 'అపూర్వసాహిత్య స్రష్ట - అదిభట్ట', సంగీతము-దాసహృదయము' అను రెండుభాగాలను గూర్చి నన్నుగూడ వ్రాయమనిరి. ఈ కారణముగా దాసుగారి సకల లభ్యకృతులను పైపైని తిరుగవేయు యోగము పట్టినది. అప్పటివరకు దాసుగారిని గూర్చి నేను విన్నది, అనుకొనుచున్నది సామాన్యహరిదాసు అని మాత్రమే. ఆ విహంగము విలోకనమునకే కలిగిన భావము 'ఈయన ఇంతటి ప్రతిభా వంతుడా?' అని. నా శక్తి పరిధిలో ఆ రెండు వ్యాసములను కూర్చి యిచ్చుచు, శ్రీ జోగరావుగారితో "మాష్టాకాః 1985 లో ఎమ్. ఎ. అయిన దగ్గరనుంచి రీసర్చి చేద్దామనుకుంటూనే వున్నాను గాని ప్రతిటాపిక్ పాఠవాసనలతో సోఽయంచేవడతః గా అనిపించి టాపిక్ నిర్ణయించుకోలేకపోయాను. నా కిప్పుడు దాసుగారిపై చెయ్యాల్సిన వుంది" అని యన, వారు కొన్నిరోజులు ఆలోచించి "మీకేదైనా లక్షణశాస్త్ర విషయం యిద్దామనుకున్నా, సరే" అని అనుమతించిరి. ఇది నేను దాసదాసుడనైన విధము.

నేను స్వప్రీతియని ప్రారంభింపగనే నేను గురియైన విమర్శలు రెండు. దాసుగారితో ప్రత్యక్ష పరిచయభాగ్యమున్నవారు 'దాసుపై వ్రాసేది నువ్వా?' అన్న చిన్నచూపు. నా సాహిత్యపరిశ్రమపై కొంచెము సదభిప్రాయమున్నవారు, దాసు గారిని గూర్చి యెరుగనివారు, 'ఏదైనా మంచి టాపిక్ తీసుకోక ఈ నారాయణదాసు సీతక్కడ దొరికాడు?' అని నన్ను నిరుత్సాహ పరచు విమర్శ. ఈ విమర్శలు వారివారి దృష్టులను బట్టి సూటిమాటలు కావచ్చునేమోకాని, నాకు మాత్రము సూటి పోటులైనవి. కాని నాకుదాసుగారి గ్రంథ దర్పణముల దర్శన మధికమగుచున్న కొలది దాస ప్రతిభారూపము త్రివిక్రమాకారముదాల్చుచు, నన్ను ఆకర్షించుచు, ఆ

రెండు రకాల విమర్శలు వామనాకారములైనవి. అల్పజ్ఞుడ నన్నది అధికారసూత్రమే యైనను, అప్పటికే పదునైదు వసంతాలనుండి నాతో వసంతమాచుచున్న వ్యాస రచనా వ్యాసంగ వాసవసజ్జిత అభయ మీయగా యథాశక్తి సామగ్రీ సమీకరణమునకు నడుముకట్టితిని. ఇది కృత్యాద్యవస్థ.

ఈ పరిశోధన నిబంధరచనకు తోడ్పడినవి దాసభారతీ ప్రచురణములు. ప్రాణములు తోడినవి అచ్యుతప్పల కువ్వలైన దాసుగారి ముద్రిత గ్రంథములు. ముద్రితములైన లభ్యగ్రంథముల పరిస్థితియే యిట్లుండగా, ఇర అలభ్యగ్రంథ గవేషణము ఒక విశ్వజిద్యాగమైనది. ఈ గ్రంథాటనమున దాససామ్రాజ్యమునకు రాజధాని యైన విజయ నగరము కన్న సమాచారమిచ్చుటలో విజయవాడయే మిన్న అన్నది నా పరిశోధన సాధ్యికి చిరాయువైన తొలిచూలు. ఇక లభ్యములై ముద్రితములైన గ్రంథములుకూడ నిప్పటికే అసూర్యంపశ్య లగుచున్నవి. అందులకే కావలెనని దాసుగారి గ్రంథకోశాగారమందలి పద్యప్రవాళములను, సూక్తిశుక్తిజములను సాధ్యమైనంతవరకు సమయోచితముగా సంగ్రహించి, ఈ ప్రబంధమున బంధించి భద్రపరిచితిని. నా సాహితీ తీర్థయాత్రా ఫలములైన దాసుగారి 'దస్తూరి'తో లభించిన అంశములతోగూడ వదలక 'యనుబంధ' సంబంధము కల్పించు కొన్న దిందులకే. ఇది సేకరణసేవ.

విషయ స్పష్టత లాభముకొరకు విసంధిని చేరదీసితిని. అధ్యానుస్వార శకట రేఫములు విషయస్పష్టతకు విరోధులు కాకున్నను, విసంధి రచనతో సంది సడలునని వదలి వైచితిని. ఇది భాషాయోషావేషము.

ఈ నా పరిశోధన యజ్ఞమునకు అనుమతించుటయేకాక, 'దక్షిణ' అవకాశమును 'యు. జి. సి' కల్పింపగా, ఉత్తర దక్షిణలు (సెలవు, జీతము) ఇచ్చి నన్ను సంభావించిన జాగర్ల మూడి కుప్పుస్వామి చౌదరి కళాకాల పాలక వర్గమునకు, ఈ పరిశోధన ప్రబంధమును సమర్పించుకొనుటకు అవకాశమిచ్చిన అంద్ర విశ్వవిద్యాలయాధినేతలకు, నేను వ్రాసిన ప్రత్యంశమును ఆదిజ్ఞాంతము పట్టిచూచి విలువైన సూచనలిచ్చిన గురువర్యులు, నా పరిశోధనకు పర్యవేక్షకులునైన ఆచార్య యస్. వి. జోగరావుగారికి, లభింపని అముద్రిత సమాచారమును అందజేసిన దాస భారతీ ప్రచార ప్రయత్నాలైన శ్రీ కట్టా ఈశ్వరరావుగారికి, ఇక అడుగడుగున నన్ను పీడించిన

శంకాశల్యములను పీకివైచిన ఎందరో మహానుభావులకు - నా మనః పూర్వక నమః కారములు.

ఒక్క బిక్క-మొగముతో నా ప్రక్క-మాతి బిగించుకొని మూలుగుచున్న ఈ గ్రంథ సుభాషిణికి సహస్రాధిక వాక్ప్రసారావకాశ వరమును పంచ సహస్ర రూప్య ప్రసాదముతో అనుగ్రహించిన తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానాధిపతులకు, నామ కరణముచేసి అక్షరాక్షతలు చల్లి ఆశీర్వాదించిన గురుకల్పలు క్రమ కవితా శిల్పిలు కరుణాశ్రీ జంఘాల పాపయ్యశాస్త్రిగారికి కృతజ్ఞతాలంకృతానేకాంజులులు.

ఈ 'యియక్ష' కు గుణముల యెడల శతముఖులైన వారలు శతముఖులు.

స రి గ మ లు

సమము గగన సుమమని పం
 డెమూని దినదిన మనంగ నిన్నున్ నీ గా
 నము నీ నాదము నీ రూ
 పమును గనిన జనమింగ సరిపన్నగఁ దగునే ?

రిపు సారస మద నాగము
 నృప మందిర సార సరము-ప్రేమాసన స
 న్న పరముని - గురుపరంపర
 నెపముగ నొందిన గురు సరి నింపఁగఁ దరమే !

గగనము పూర్వోగఁగ నీ
 దగు గానపు సద్గును నెదిరదిరి, సదము మూ
 గగు గగురుపారి ముదమున,
 సిగ సాగసుం గందడేరు సేమ మొసగిరో ?

మది సరసరాగ సదనము
 పద సంపద రసన - సూరి పామర మోద
 మృది నీ నామ మపర నా
 రదమానీ! సూరదాస! రంగానందా!

చతురవచో విలాస విలసత్కథనమ్ముల - రాగ తాళ రం
 తిత శుభ భావ కీర్తనల - చిత్త వశీకరణైక బుద్ధ్యలం
 కృతుల-మహాన్మహాస్తుతి నిరీక్షణ చేష్టల-నీ సుగాత్ర సం
 గతుల గతిన్ సృజించిన సుగాత్ర నిబంధమదయ్యె సేషిబుల్

శ్రీ యభిలేశ్వరీ కరుణచే బహుళప్రతిభా ప్రభావ నా
 గ్నేయములైన నీ కృతుల కీర్తనఁ జేసితి నిట్లు, లక్ష్మీరా
 రాయణుడన గళాధన ప్రియాత్ముడ, నైకకళాకళత్ర! నా
 రాయణ దాస! ఈకృతి త్వదాకృతికిన్ గరదీపికయ్యెడున్

నాదము నందు స్వరాదులున్న విధాన
 పద్యాన గణములు పరగు పగిది
 వర్ణాల భావ సర్వస్వ మొదిగినట్లు
 సత్కవిత్వమున రసమ్ము భాతి
 సౌఖ్యము నందు కష్టమ్ము డాగినరీతి
 జీవులన్ బ్రాణాలు చెలగు కరణి
 బుద్ధిలోఁ గర్మంబు మునిగి యుండిన పోల్కి
 కాంతిని కిరణ సంఘంబు భంగి

నరనరమ్మునందంతరాంతరములందు
 నక్కీ నాలోనఁ బైకే గన్పడక యుండి
 సరిగమల్ పలికెడి జగజ్జనని శక్తి
 సకల శుభము లీ కృతికి నొసంగుగాక.

రెండు రకాల విమర్శలు వామనాకారములైనవి. అల్పజ్ఞుడ నన్నది అధికారసూత్రమే యైనను, అప్పటికే పడునైదు వసంతాలనుండి నాతో వసంతమాసమున్న వ్యాస రచనా వ్యాసంగ వాసవసజ్జిత అభయ మీయగా యథాశక్తి సామగ్రి సమీకరణమునకు నడుముకట్టితిని. ఇది కృత్యాద్యవస్థ.

ఈ పరిశోధన నిబంధరచనకు తోడుపడినవి దాసభారతి ప్రచురణములు. ప్రాణములు తోడినవి అచ్చుతప్పుల కుప్పలైన దాసుగారి ముద్రిత గ్రంథములు. ముద్రితములైన లభ్యగ్రంథముల పరిస్థితియే యిట్లుండగా, ఇర అలభ్యగ్రంథ గనేషణము ఒక విశ్వవిద్యాగమైనది. ఈ గ్రంథాటనమున దాససామ్రాజ్యమునకు రాజధాని యైన విజయ నగరము కన్న సమాచారమిచ్చుటలో విజయవాడయే మిన్న అన్నది నా పరిశోధన సాధ్యికి చిరాయువైన తొలిమూలు. ఇక లభ్యములై ముద్రితములైన గ్రంథములుకూడ నిప్పటికే అసూర్యంపశ్య లగుచున్నవి. అందులకే కావలసిన దాసుగారి గ్రంథకోశాగారమందలి పద్యప్రవాళములను, సూక్తికుక్తిజములను సాధ్యమైనంతవరకు సమయోచితముగా సంగ్రహించి, ఈ ప్రబంధమున బంధించి భద్రపరిచితిని. నా సాహితీ తీర్థయాత్రా ఫలములైన దాసుగారి 'దస్తూరి'తో లభించిన అంశములతోగూడ వదలక 'యనుబంధ' సంబంధము కల్పించు కొన్నదిందులకే. ఇది సేకరణసేవ.

విషయ స్పష్టత లాభముకొరకు విసంధిని చేరదీసితిని. అద్దానుస్వార శరట రేఫములు విషయస్పష్టతకు విరోధులు కాకున్నను, విసంధి రచనతో సంది సడలునని వదలి వైచితిని. ఇది భాషాయోషావేషము.

ఈ నా పరిశోధన యజ్ఞమునకు అనుమతించుటయేరార, 'దక్షిణ' అవకాశమును 'యు. జి. సి' కల్పింపగా, ఉత్తర దక్షిణలు (సెలవు, జీతము) ఇచ్చి నన్ను సంభావించిన జాగర్ల మూడి కుప్పస్వామి చౌదరి కళాశాల పాలక వర్గమునకు, ఈ పరిశోధన ప్రబంధమును సమర్పించుకొనుటకు అవకాశమిచ్చిన ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయాధినేతలకు, నేను వ్రాసిన ప్రత్యంశమును అదిజ్ఞాంతము పట్టిచూచి విలువైన సూచనలిచ్చిన గురువర్యులు, నా పరిశోధనకు పర్యవేక్షకులునైన ఆచార్య యస్. వి. జోగారావుగారికి, లభింపని అముద్రిత సమాచారమును అందజేసిన దాస భారతి ప్రచార ప్రియులైన శ్రీ కట్టా ఈశ్వరరావుగారికి, ఇక అడుగుడుగున నన్ను పీడించిన

శంకాశల్యములను పీకివైచిన ఎందరో మహానుభావులకు - నా మనః పూర్వక నమః కారములు.

ఒక్క బిక్కమొగముతో నా ప్రక్క మూతి బిగించుకొని మూలుగుచున్న ఈ గ్రంథ సుభాషిణికి సహస్రాధిక వాక్ప్రసారావతాళ వరమును పంచ సహస్ర రూప్య ప్రసాదముతో అనుగ్రహించిన తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానాధిపతులకు, నామ కరణముచేసి అక్షరాక్షరలు చల్లి అశీర్వాదించిన గురుకల్పలు కప్రమ కవితా శిల్పలు కరుణాశ్రీ జంధ్యాల పాపయ్యశాస్త్రిగారికి కృతజ్ఞతాలంకృతానేకాంజులులు.

ఈ 'యియక్ష' కు గుణముల యెడల శతముఖులైన వారలు శతముఖులు.

స రి గ మ లు

సమము గగన సుమమని పం
దెఱుఱాని దినదిన మనంగ నిన్నున్ నీ గా
నము నీ నాదము నీ రూ
పమును గనిన జనమిగ సరిపన్నగఁ దగునే ?

రిపు సారస మద నాగము
నృప మందిర సార సరము-ప్రేమాసన స
న్న పరముని - గురుపరంపర
నెపముగ నొందిన గురు సరి నింపఁగఁ దరమే !

గగనము మాఝ్రోగఁగ నీ
దగు గానపు సద్దను నెదిరదిరి, సదము మూ
గగు గగురుపారి ముదమున,
సిగ సాగసుం గందడేరు సేమ మొసగిరో ?

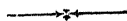
మది సరసరాగ సదనము
పద సంపద రసన - సూరి పామర మోద
మ్మది నీ నామ మపర నా
రదమానీ! సూరదాస! రంగానందా!

చతురవచో విలాస విలసత్-భనమ్ముల - రాగ తాళ రం
జిత శుభ భావ కీర్తనల - చిత్త వశీకరణైక బుద్ధ్యలం
కృతుల-మహాన్మహాస్తుతి నిరీక్షణ చేష్టల-నీ సుగాత్ర సం
గతుల గతిన్ సృజించిన సుగాత్రి నిబంధమదయ్యె నేడిబుల్

(శ్రీ) యభిలేశ్వరీ కరుణచే బహుశప్రతిభా ప్రభావ వా
 గ్గేయములైన నీ కృతుల కీర్తనఁ జేసితి నిట్లు, లక్ష్మీదా
 రాయణుడన గళాధన ప్రియాత్ముడ, నైకకళాకళత్ర! నా
 రాయణ దాస! ఈకృతి త్వదాకృతికిన్ గరదీపికయ్యెడున్

నాదము నందు స్వరాదులున్న విధాన
 పద్యాన గణములు పరగు పగిది
 వర్ణాల భావ సర్వస్వ మొదిగినట్లు
 సత్కవిత్వమున రసమ్ము భాతి
 సౌఖ్యము నందు కష్టమ్ము డాగినరీతి
 జీవులన్ బ్రాణాలు చెలగు కరణి
 బుద్ధిలోఁ గర్మంబు మునిగి యుండిన పోల్కి
 కాంతిని కీరణ సంఘంబు భంగి

నరనరమ్మునందంతరాంతరములుందు
 నక్కి నాలోనఁ బైకిఁ గన్నడక యుండి
 సరిగమల్ పలికెడి జగజ్జనని శక్తి
 సకల శుభము లీ కృతికి నొసంగుగాక.

స. జీ వి త రే ఖ లు

ఈ యఖలమ్మునందూ బరమేశ్వరుడ డెట్టాలు నీంజియుండెనో
యా యఖలమ్ము నచ్చి తన యందున నుండెన యూదిభట్ట నా
గాయణదాసులో మారిక ఛాక్రతి భారతి నర్వ శిల్ప వి
ద్యాయుతి సంస్కృతాంధ్రముల యాకృతియు పెరిమూర్తియై నుండిన.¹

శ్రీ ఆదిభట్ల నారాయణదాసుగారు హరిరథ పితామహులు. ఆట పాట మాట
మీటలు ఏకగ్రీవముగా నెన్నుకొన్న చతురాస్యులు. హరిరథలను తెలుగుదేశములోని
ప్రతి వీధికి పరిచయము చేసిన కళారశత్రులు. హరిరథల మీదట రాజాస్థానములను
శారదాపీఠములుగా మలచిన సరస్వతీ పురోహితులు. లయ యను సహజ
కవచముతో, పరిశీలన ప్రదర్శనములను సహజ కుండలములతో సుదయించిన
అనర కర్ణులు. అందులకే వీరి కృతులు భారతమునకు రత్నపర్వములు. వీరు ఆగర్భ
భక్తులైన అపర ప్రహ్లాదులు. అందులకే వీరి గ్రంథరథులు భాగవతములు. వీరి
జీవితకథలు భాగవతలకు పరమ ప్రహ్లాద చరిత్రములు.

1. కళాప్రపూర్ణ శ్రీ విశ్వనాథ సత్యనారాయణ - ఆదిభట్ల నారాయణదాస
సారస్వత నీరాజనము-పుట-2

గృహనామము

నారాయణదాసుగారు వారి గృహ నామమును 'అదిభట్ల' కు ముందు 'అజ్ఞాడ' అని కలుపుట మనకు వారి నామములో కన్పడు ఒక విశేషణ విషయము. దానికొక కారణమున్నది. శ్రీకాకుళమండల మందలి బొబ్బిలి తాలూకాలోగల అజ్ఞాడ గ్రామము వారి అభిజనము. 'అదిభట్ల' ఇంటిపేరుగల ద్రావిడ శాఖీయులైన వైదిక బ్రాహ్మణులు, ఈ అజ్ఞాడ గ్రామమునందేకాక పలుతాపులందున్నారు. కాని అజ్ఞాడలోగల అదిభట్ల వారిదొక విశిష్ట స్థానము. పైగా 'జననీ జన్మభూమిశ్చ స్వర్గాదపి గరీయసీ' అనికదా పెద్దల నుద్ది. అంతేకాక సువర్ణముఖీ జీవద్వాహినీ తీరస్థమైన ఆ అజ్ఞాడ గ్రామప్రకృతి రామజీయకము దాసుగారిని అజన్మాంతము మరువలేనట్లుగా ప్రభావితము చేసినది. ఆ విశిష్టత, ఆ జన్మస్థలానుబంధము, ఆ గ్రామప్రకృతి రామజీయాకర్షణము దాసుగారు 'అదిభట్ల' కు ముందు 'అజ్ఞాడ' అని కలుపుకొనుటకు ప్రేరేపించిన కారణత్రయము.

ఇక 'అదిభట్ల' యను ఉపనామ మేర్పడుటకు కూడ నొక కారణ మున్నది.² రెండు వందల యేబది యేండ్ల పూర్వము జయపురాధీశుడైన కృష్ణచంద్ర దేవుని ఆహ్వానమును పురస్కరించుకొని 'పేరూరు' అను గ్రామమునుండి అదిభట్లు అను పేరు గల ఒక అఖిల వేదశాస్త్ర నిపుణుడు అజ్ఞాడ గ్రామమునకు వచ్చి స్థిరపడెను. అతడెంత శాస్త్రనిష్ఠాతుడో అంత తపశ్శాలి. గురుతుల్యుడగు ఈ అదిభట్లు గురువు అగుటచే కృష్ణచంద్రదేవ రాజేంద్రుని రాజ్యము సురక్షితముగ నున్నది. కాని ప్రజాపతిమైన ఈ కృష్ణచంద్రునకు ఎంతకాలమునకు సంతానము కలుగలేదు. తాను అనసత్కుడనను బాధ ఎక్కువై, కృష్ణచంద్రు డొకనాడు తన సంతాన వాంఛను గురువైన అదిభట్లునకు విన్నవించుకొని 'యేదైన శాస్త్ర మార్గమున్నదేమో యోచింపు' అని అర్థించెను. దానికి అదిభట్లు "తపము కావించి యొక్క వత్సరము లోన పుత్రు నీ కలరింతు గాయత్రి సాక్షి" అని ప్రతిన చేసి తపస్సు ప్రారంభించెను. అదిభట్లు తపఃఫలితముగ ప్రభువునకు పుత్రు సంతాన భాగ్యము కలిగెను. అదిభట్లు తపశ్శక్తికి ప్రభువు ఆశ్చర్యమంది అనందముతో అర్ధరాజ్యమిచ్చెను. అదిభట్లు కుమారుడైన హయగ్రీవుడు కూడ కొంతకాలము పాలించి సద్భావ్యాణులకు రాజ్య రక్షణ బాధ్యత అనవసరమైన శ్రమయని తలచి, ఆ రాజ్యమును కృష్ణచంద్రదేవుని

కుమారుడైన రామచంద్ర దేవునకు మరల తిరిగి యిచ్చెను. ఇట్లు సంసార వృక్షమును పండింపగల, రాజ్యమును గడింపగల తపశ్శక్తికి ఆటపట్టు అదిభట్టు. వంశములో పూర్వతరములందు ప్రసిద్ధికెక్కిన మహాపండితుల పేర గృహనామము లేర్పగుట పరిపాటియే కదా. భాస్కరుని, శ్రీనాథుని, పోతరాజు, మదునాసంతుల, అనంతపంతుల ఇంటిపేరు లిట్టివే కదా. అట్లే అదిభట్టు వంశీయుల ఇంటి పేరు 'అదిభట్టు' యైనది.³

దాసుగారు భారద్వాజ గోత్రజులు, అందుకే వారికృతులు రసప్రియులకు భరద్వాజుని విందులు.

పుట్టువు-పూర్వోత్తరములు

నారాయణదాసుగారి తండ్రి పేంకటచయనులు. ఆజానుబాహుడు. 'కుండల మండిత గండ వికాసుడు, పండిత మండల మోచనివాసుడు'. అస్రతిగృహీత. మహా పౌరాణికుడు, సంస్కృతమున ధనంజయ విజయమును ప్రబంధమును వ్రాసిన కవి, వ్యాఖ్యాత, సత్కాయుడు, భాస్కర భక్తుడు. ఒకసారి 'ఏహ్యహి గంగేఽవ దర్శనం హతాత్' అను మకుట శ్లోకాష్టకస్తుతిచే గంగాభవాని అనుగ్రహమును పొంది నీరు పడని నూతిని నుంచుల పూరితముగా జేసిన మహా భక్తుడు. దాసుగారి తల్లి సరసమ్మ, బహుపురాణజ్ఞ, పురాణాల సరసమ్మ అనియు, చదువులవ్వ అనియు అచ్చాడ ప్రాంతమున ప్రఖ్యాతి గాంచిన విద్యావతి.

ఈ దంపతులకు సంతానము తొమ్మిదిమంది. ఐదుగురు పుత్త్రులు, నలుగురు పుత్రికలు, మొదటి కుమారుడు క్రమాంత స్వాధ్యాయసేత్తయు మహాబలాధ్యుడు నైన జగ్గావధాని.⁴ రెండవకుమారుడు న్యాయవాదియు పరతంత్ర సేత్తయు నైన సీతారామయ్య. మూడవకుమారుడు నాటకాలంకార రహస్యజ్ఞుడు, గోత్రపావనుడు నైన అగ్నిహోత్రావధాని, నాలుగవ కుమారుడు దాసుగారితో కలసి పాడి అందరి మన్నన లందుకొన్న పేరన్న. ఐదవకుమారుడు సూర్యనారాయణ. ఈ సూర్య

3. దాసుగారు వారి గృహనామము 'అదిభట్టు' అనియు, 'అదిభట్టు' అనియు వ్రాయుదురు.

4. జగ్గావధాని బల విశేషములు 'నాయెటుక' సమీక్షలో గలవు.

నారాయణయే నారాయణదాసు. దాసుగారు నరసాంబా వేంకటచైనుల పుత్రుల సంతానములో కడపటి వాడైనను సంతాన క్రమమునందు వినిమిదవవాడు⁵.

నారాయణదాసుగారికి రెల్లివండ్లలు సూర్యనారాయణ అను పేరు పెట్టుట కొక బలమైన కారణమున్నది. దాసుగారు జన్మించుటకు కించిత్సూర్యము వారి రంధ్రమైన చైనులుగారు క్షయ వ్యాధి పీడితులైరి. అప్పుడు మహాభక్తులైన వేంకట చైనులుగారు సూర్యోపాసనచే ఆ వ్యాధిని నిర్మూలము చేసికొనిరి. ఆ కారణముచే వెంటనే పుట్టిన బిడ్డకు సూర్యనారాయణ అని నామకరణము చేసిరి. కాని ఇంట బయట వారిని పిలిచెడి ముద్దుపేరులు సూరన్న, చిన్నసూరి. లోకము దాసుగారి సూర్యనారాయణ అను నామము నుండి నారాయణ అనునది మాత్రమే గ్రహించి దానికి దాసును జేర్చి, నారాయణదాసుగా చేసినది.

పేరు పెరిగినకొలది పేరు తరుగుట పెద్దల యందు కనబడు వింత విషయము. సూర్యోపాసకుని కుమారుడగుటచే కాబోలు దాసుగారి గాత్రము జనులకు కర్ణపర్వమైనది.

దాసుగారు రక్తాక్షి సంవత్సర శ్రావణ కృష్ణ చతుర్దశీ బుధవాసరమున మఘా నక్షత్ర చతుర్థ చరణమునందు వృషభ లగ్నమున శ్రీకాకుళమండలమునగల నువ్వముఖీనదీ ప్రాంతమైన అజ్జాడ గ్రామమునందు జన్మించిరి. క్రైస్తవుల లెక్క ప్రకారము 31-8-1864⁶

విద్యావ్యాసంగము

దాసుగారి విద్యాశక్తులు ప్రధానముగా భగవద్దత్తులు. గురుకుశ్రుపాలభ్యములు కావు. పరమేశ్వరుడే వీరికి పరమ గురువు. ప్రకృతి పరిశీలనమే వారి ప్రధానమైన సాధన. ప్రపంచమే వారి ప్రామాణిక పఠన గ్రంథము. చెక్కబిళ్ల వేంకటశాస్త్రిగారు, ఒక సందర్భములో 'దాసుగారు పాణినీయంలో గూడా తగు మాత్రం పరిశేషం సంపాదించారన్నది సత్యదూరం కాదు. అయితే అందులో యెవరి శిష్యులు అంటే,

5. వేంకట చైనులుగారి సంతానక్రమము. 1. అదిలక్ష్మమ్మ 2. జగ్గావధాని
3. సీతారామయ్య 4. పార్వతమ్మ 5. అగ్నిహోత్రావధాని
6. కామమ్మ 7. పేరన్న 8. సూరన్న 9. సుందరమ్మ.
6. బందరు ఉప్పెన వచ్చినది ఈ రక్తాక్షి సంవత్సరమునందే.

అందులోనేకాదు, ఎందులోను కూడా యెవరి శిష్యులుకాదు' అని పత్రికా ముఖమున పలికిన పలుకులు పృత్యక్ష సత్యములు ?

లాంఛన ప్రాయముగా అజ్ఞాడలో నున్న క్లిష్టరతాల పాఠశాలకు పోవు చున్నను సూరన్నకు అక్షర జ్ఞాన భిక్ష పెట్టినది తనూ భిక్ష పెట్టిన తల్లిదండ్రులే. నాలుగేండ్ల ప్రాయము నందే చిన్న సూరికి భాగవత మందలి పద్యములు శ్రవణా నందముగా చదువుట, పదులకొలది పద్యములు కంఠస్థములగుట పూర్వజన్మ సంస్కార వశమున భవిష్యదుజ్జ్వల జీవితమునకు సూచనయో అన్నట్లు అభిన్నది. చదువులవ్వ నిరంతర సాన్నిధ్యము ఈ ప్రతిభకు ప్రధాన లౌకిక కారణము. గడ గడ సంస్కృతాంధృభాషలను చదువుట అభిన్నను అప్పటికింకను సూరన్నకు లిపిని కలిపి వ్రాయుట చేతికి అలవాటుకాలేదు.⁸

మొదటి బహుమతి

ఐదవయేట చిన్నసూరికి ఉపనయనము జరిగినది. ఈ వయస్సునందే చిన్నసూరి ప్రతిభ ప్రభవ పారితోషికమందుకున్నది.

పార్వతీపుర ప్రాంతమునందు గుంప అనునొక క్షేత్రమున్నది. నాగావళి జంయూవతీ నదులనడుమనున్న దీని ఈ గుంపక్షేత్రము. అక్కడ మహాశివరాత్రి నాడు ప్రతి సంవత్సరము ఉత్సవము జరుగుచుండును. చిన్నసూరిని చంకనెత్తుకొని చదువలవ్వరాడ శివరాత్రి పర్వదినమున ఆ క్షేత్రస్వామిని సేవించుటకు వెళ్లెను. శివుని సేవించి ఆ రాత్రి జాగరణముచేసి మరునాడు ఉదయము బయలుదేరి కొండల నడుమ నడచి పార్వతీపురము చేరిరి. పార్వతీపురమునందు రామానుజుల రంగయ్య యనునొక పుస్తకవిక్రేత దగ్గరకు వెళ్లి, చదువలవ్వ 'భాగవత మున్నదా?' అని ప్రశ్నించెను. ఆ ప్రశ్నకు సాతాని రంగయ్య ఆశ్చర్యముతో 'అదుదానపు

7. కథలు—గాథలు—ద్వి. భా. పుట-664

8. దాసుగారు వారి అక్షరాభ్యాస విషయమును గూర్చి వారి అక్కమనుమ డగు శంభర సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారితో 'ఒరే! తాత! మూడు మనువులు వెళ్లి నాల్గవ మనువుకు సిద్ధముగా నున్న అదుదానికి పెండ్లి చేయునట్లు నా కక్షరాభ్యాసము చేసినారురా' అని అనిరట.

నారాయణదాన శత జయంతుత్సవ సంచిక పుట-48

నీకెందుకమ్మా భాగవతము ? చదువురాదు గదా' అని యన, నరసమ్మగారు అభిమానముతో చంకనున్న చిన్నసూరిని చూపించి 'ఈ పిల్లవాడు చదువును నేనర్థము చెప్పెదను' అని అనెను. అట్లుచేసిన పుస్తకము సూరకయే యిచ్చెదను అని రంగయ్య పలికి తెల్లనిగుడ్డ యట్లతో గూడిన భాగవత గ్రంథమును సూరన్న చేతిలో పెట్టెను. చిన్నసూరి వెంటనే గ్రంథమును తెరచి దశమస్కంధమునందలి వర్షర్తు వర్ణనమున గల 'వచనమును శరణగముతో అప్పటికే అక్కడ చేరిన జననమూహమునకు ఆశ్చర్యము కలుగునట్లుగా ఓదివెను. సూరన్న ఓదివినవెంటనే చదువులవ్య మంచినిశ్చ ప్రియముగ వ్యాఖ్యానించెను. ఆ విచిత్రదృశ్యమునకు పీఠి యంతయు నదస్సుగా మారినది. రంగయ్య సంతోషముతో ఆ భాగవతగ్రంథమునకు తోలు అట్ట వేయించి వారికి బహుమానముగా నిచ్చెను. దాసుగారి జీవితమునందు ఈ భాగవతగ్రంథము ప్రథమ ప్రజ్ఞా పరిపణము. దానిని దాసుగారు తుదివరకు బహు భద్రముగ పదిల పరచుకొనిరి.

దాసుగారి తండ్రి సంస్కృత విద్వాంసులు. కనుక తండ్రికడనే ఈ యెదేండ్ల యీడునందే దాసుగారు రఘువంశమును చదువుకొనిరి. అప్పుడు గంటి నీలకంఠావధాని, న్యాయతీర్థ ఆదిభట్ట రామమూర్తిశాస్త్రిగారు వీరి సహశ్రోతలు. తెలుగుపాఠము చెప్పుట వేంకట చయినులుగారికి అలవాటు లేదు. ఆ కారణముచే దాసుగారు వేంకట చయినులుగారి శిష్యులైన తాతన్నగారి చెంత దాశరథి శతకము, భూషణ వికాస శతకము, రుక్మిణీ కల్యాణము నేర్చుకొనిరి.

ఎనిమిదేండ్ల యీడునందు ఒకసారి నీటి గండమునుండి జ్యేష్ఠ సోదరుడైన జగ్గావధాని రక్షించుట జరిగినది. సూరన్న అల్లరికి విసుగెత్తి సూరన్నను వేంకట చయినులుగారు వేదపాఠమునకై పేరయ్య యొజ్జ యొద్దకు నెట్టిరి. పేరయ్య యొజ్జ అప్పటికి అరువదియేండ్లవాడు. ముక్కుపై కోపము కలవాడు. దోధించినదానికన్న దర్బలతో చింత బరికలతో బాది బాధించినది అధికము.

చెల్లెక్కుట, నదిలో ఈతలు కొట్టుట, గోదెలపై నెక్కి తిరుగుట చిన్న సూరికి చిన్నవయసులోని సరదాలు. అటలు, అల్లరి చేష్టలు, చిక్కినదెల్ల మెక్కుట నాటి మక్కువలు. మనుష్యులనుతప్ప తక్కిన సర్వులొకమును చోద్యముగా పరిశీలించుట, సంకల్ప శరీరముతో ఊహాప్రపంచములో అతిహానుష చర్యలతో విహరించుట, చీకటి యెరుగని సూర్యునివలె కపటమెరుగని హృదయముతో

వ్యవర్తించుట సూరన్న శైవ లక్షణములు. ఇక అకారణవైరము, నిష్కారణ ప్రేమయు వెన్నెముక ముదరకముందే ముదిరిన గుణములు.

తొమ్మిదేండ్ల వయసులో సూరి శరీరమునకు మహావికాసము అతిథియైనది. పదేండ్ల ప్రియమునకు తాళపత్రములపై గంటముతో వ్రాయగల నైపుణ్యము అభ్యాసితమైనది.

ఈ పదేండ్లవయస్సు సందోకసారి సూరి మాతామహ స్థలమైన వంతరాము వెళ్లుట తటస్థించినది. అప్పుడు భగవత్ప్రేరణమో యన్నట్లుగ ఆ గ్రామమునకు బొబ్బిలి సంస్థాన వై జితుడైన వాసా సాంబయ్యగారు వచ్చుట జరిగినది. ఆ సాంబయ్య గారు ఎక్కడకునైనను కావడీలో ఒకవైపు వీణను మరియొక వైపు గుడ్డలముటను పెట్టుకొని స్వయముగా మోసికొని తిరుగు సంగీత ప్రియులు. ఆ గ్రామమునకు కూడ నడ్లెవచ్చిరి. ఆ సంగీత కళారహస్యనిధి యెదుట అక్కడ చేరిన పెద్దలు మహాభారతములోని కొన్ని పద్యములును సూరన్నచే పాడించిరి. సంగీత శాస్త్ర జ్ఞానము లేకపోయినను యథేచ్ఛరాగలయలతో కూడిన సూరన్న పర్వస్య గర్జాగంభీర గాత్రమునకు సంగీత సాగరము నాపోశనము పట్టిన అంతటి సాంబయ్యగారుకూడ దిగ్భ్రాంతులై 'ఈ అద్భాయిలో అసాధారణ ప్రతిభ దాగుదుమూతలాడు చున్నది. నాతో పంపుడు. ఇతని ప్రతిభకు స్వరశాస్త్రమును చెలిమి చేసెదను. గొప్ప విద్వాంసుడగును' అని పలికెను. తల్లి నరసమ్మ సంతోషముతో సూరన్నను సాంబయ్య గారితో బొబ్బిలికి పంపెను. బొబ్బిలిలో వారములు చేసికొనుచు సూరన్న ఒక నెల రోజులు మాత్రమే యుండి అజ్ఞాడకు తిరిగి వచ్చెను. నారాయణదాసుగారు వారి జీవితములో గురు ముఖముగా సంగీత మభ్యసించినది ఈ నెల రోజులు మాత్రమే.

సూరన్న పదునాలుగేండ్లు దాటు వరకు ఏ ఆంగ్ల పాఠశాలలో ప్రవేశింప లేదు, తరువాత రెండవ కుమారుడైన సీతారామయ్య యొత్తిడి వలన పేంకట చై నులుగారు సూరన్నను ఆంగ్ల విద్యాభ్యాసమునకై విజయనగరము పంపిరి. ఇట్లు విజయనగరము వచ్చువరకు సూరన్న కొపినవంతుడే.⁹ పట్టణమునకు వచ్చిన తరువాత గోవి మంచిది కాదని యెంచి గావంచ ధరించుట కొత్తగా అలవాటు చేసి

9. ఇట్లు కొపినముతో మాత్రమే యుండు అలవాటు దానుగారికి జీవితాంతము వరకు వదల లేదు. కొపినవంతః ఖలు భాగ్యవంతః అని కదా శంకరాచార్య సూక్తి.

కొనెను. సూరన్న విజయనగరములోని అంగ్లపాఠశాలలో మొదటి తరగతిలో చేరెను. అప్పుడు కడియాల వెట్టి కామయ్య లెక్కలకు, పంతుల నరసింహశాస్త్రి తెలుగునకు ఉపాధ్యాయులు. శీలము వెంకటాద్రి నాయుడుగారు మంచి పలుకుబడి గల ప్రథానోపాధ్యాయులు (హెడ్ మాస్టరు). ఇంగ్లీషు వస్తు రీడరులోని కొన్ని పాఠములను పేకుమళ్ళ గోవిందరావుగారు బోధించిరి. మధ్యమధ్యలో రెండవ అన్నగారైన సీతారామయ్యగారి భార్య సోదరుడగు గంటి లక్ష్మీనరసింహరావు కూడ కొంత అంగ్లము బోధించినాడు. ఈ లక్ష్మీనరసింహరావు యొక్క అంగ్లభాషా గురుత్వ మెట్లున్నను దాసుగారికి చుట్టనేర్పిన గురువితడే.

సూరన్న ఆ తరగతి విద్యార్థులందరలోను వయస్సులో పెద్దవాడు, ఏక సంధా గ్రాహి యగుటచే మొదటి తరగతి నుండి 'డబుల్ ప్రొమోషన్'లో మూడవ తరగతిలోనికి అధ్యాపకులు చేర్చిరి ఇట్లు సూరన్న అంగ్లవిద్యాభ్యాసము సాగు చుండగా 1880 లో దాసుగారి తండ్రియైన వేంకట చయనులుగారు క్షయవ్యాధితో పరమపదించిరి. అప్పటికి వేంకట చయనులుగారి వయస్సు ఏబదితోమ్మిది. సూరన్న వయస్సు పదునారు.

అంగ్లవిద్యకై విజయనగరము ప్రవేశించుటతో చిన్నసూరి జీవితనాటకము నందొక క్రొత్త యంకము ప్రారంభమైనది. అప్పటి విజయనగరమునకు రాజయోగ ముండుటచే నర్వవిద్యల కక్కడ రాజయోగము వట్టినది. శాస్త్రములకు రెండవ కాశిగా ప్రకాశించినది. మహారాజు పోషణ ముండుటచే ఎందరెందరో సంగీత విద్వాంసులు, సాహిత్యస్థావరకులు, నటులు, నట్టువరాండు ఆ పట్టణమును అంటి పెట్టికొని పీఠములు కట్టుకొనిరి. ఇక నెందరో ఆ పట్టణమున జరుగుచుండెడి ఉత్సవ సమయములందు వచ్చి శక్తిసామర్థ్యములను వెలరట్టించుకొని వెడలు చుండెడివారు. విజయనగరమందు విలువ వలువ కప్పించుకొన్నవాడే విద్వాంసు డని నాటి విశ్వాసము. అప్పటి విజయనగరము విద్యా విజిగీషువుల కొక పరీక్ష కేంద్రము.

సూరన్నలో బీజముగానున్న ప్రతిభ విజయనగర మందలి మహబత్ ఖాన్, దుర్వాసుల సూర్యనారాయణ సోమయాజులు, పన్ను వెంకన్న, వీణా వేంకటరమణ దాసు, కలిగొట్ల కామరాజు మొదలగు మహాసంగీత విద్వాంసుల పరిచయ దోహద క్రియలచే మహావృక్ష మగుటకు అవకాశమేర్పడినది. సూరన్నకు వీణా వాదన

మందు అధిరుచి కల్గించినది నైజిక శ్రేష్ఠుడగు వీణా వేంకట రమణదాసు, కలిగొట్ట కామరాజు లయ యందు దీటు లేని మేటి. కామరాజు సాన్నిధ్యము సూరి లయ సాధనమునకు నిలయమైనది.

వాసా సాంబయ్యగారి యొద్ద ఒక మాస కాలము నేర్చుకొన్న ప్రాథమిక జ్ఞానము, విజయనగర మందలి ఈ విషయజ్ఞుల విద్యాసాంగత్యము దాసుగారి భవిష్య దుజ్జ్వల సంగీత జీవిత రూపకమునకు పూర్వరంగము సిద్ధము చేసిన నాందీ ప్రస్తావనలు. సూరన్న ఈ విద్యార్థి దశ యందే ఈ స్వల్పావకాశ సంపాదిత సామగ్రితో సరికరువగు స్వప్రతిభను జోడించి సంగీతముచే కాలక్షేప కథా కథనములచే కంటికి కనపడిన వారినెల్ల కళా ప్రియులుగా మలచెడివాడు. దీనితో విజయనగర మందే కాక పరిసర ప్రాంత గ్రామములందు కూడ సూరికి వంది మాగడుల బృంద మెక్కువై నది. అప్పటికే సూరన్నను పద్య రచనా శక్తి పాణిగ్రహణము చేసినది. ఇక అనుకరణము, అభినయము నడకతో నడచి వచ్చిన నమ్మిన బంటులు.

మొదటి హరికథ

సూరన్న స్వభాను సంవత్సరములో (1883) మెట్రిక్యులేషను చదువు చుండగ హరిదాసగుటకు అంకుర మేర్పడినది. ఉప్పస్వామినాయుడు అను భాగవతారు చెన్నపట్టణము నుండి విజయనగరమువచ్చి కానుకుర్తి హను మంతరాపుగారి యింటియందు ఆడుచు పాడుచు ద్రువ చరిత్ర హరికథ చెప్పెను. అది చూచిన జ్ఞాపి సంగీత నృత్య సాహిత్యములను ఒకచోట అనుసంధించి ప్రదర్శించుటకు అనువైన ప్రజారంజకమైన ఏకైక సకలేంద్రియ సంతర్పణ ప్రక్రియ హరికథ అను భావము సూరన్న దహరాకాశమున మొరసినది. వెంటనే హరికథ వ్రాయవలెనని నంకల్పించి తాను కూడ నొక ద్రువ చరిత్రమును వ్రాసెను. ఈ ద్రువ చరిత్రము దాసుగారి మొదటి రచన. ఈ దుగ్రవ చరిత్రమునందు సొంత కీర్తనలతోపాటు విశాఖపట్టణ వాసుడైన ధూళిపాళ కృష్ణయ్య పద్యములు, ఆంధ్ర భాగవత పద్యములు, పంచ తంత్రములోని కథలు కూడ సూరన్న చేర్చెను. అట్లు చేర్చి కూర్చిన హరికథను పోదరుడైన పేరన్నతో కలిసి రెండవయన్నయైన సీతారామయ్యగారింట మొదట 'రిహార్సు' వేసెను. సీతారామయ్యగారు సూరన్న సామర్థ్యమును జూచి సంతోషముతో కాళ్లకు గజ్జెలు కట్టి సత్కరించిరి. సూరన్న

ఆ గజ్జలను కట్టుకొని వేణుగోపాలస్వామి మఠములో మిత్రుల యెదుట అడుచు పాడుచు హరికథ చెప్పెను. సూరన్న హరిదాసును శుభలగ్నమిది. సూరన్న ఇట్లు హరిదాసుగా నవతారమై తినపుడు వయసు పందొమ్మిదేండ్లు.

దాసుగారి ఈ ప్రథమ హరికథా ప్రదర్శనమును పరికించిన పండితులు 'ఈ కుఱ్ఱవాని బహుముఖ ప్రతిభకు సరియైన సాధనము హరికథయే' అని ప్రశంసించి ప్రోత్సహించిరి.

మొదటి దేశ సంచారము

విజయనగర పౌరుల ప్రోత్సాహముతో, అంతకుముందే కల్గిన పరిసర గ్రామ సంచారానుభవముతో, అత్య విశ్వాసధనముతో దాసుగారు పేరన్న యన్నతో దేశ సంచారమునకు బయలుదేరిరి. ఆ రోజులలో ఉర్లాము కళాపోషణ కేంద్రములలో నొకటి. ఆ ఉర్లాము జమీందారిణియైన కందుకూరి మహాలక్ష్మమ్మగారికి కళాప్రియత్వ మెక్కువ. దాసుగారు ఉర్లాము వెళ్లి ఆ జమీందారిణిని అక్కడ నున్న అస్థాన పండితులను అకు కవిత్వములతో, హరికథా ప్రదర్శనముతో మెప్పించిరి. అక్కడనున్న పండితులు దాసుగారి అకుకవిత్వా ప్రతిభను జూచి అష్టావధానము చేయగలరా? యని ప్రశ్నింప, దానికి దాసుగారు విస్ఫుల్యముగ చేయగలనని చెప్పిరి. జమీందారిణి మరునాడే అవధానము నేర్పాటు చేయింపగా దాసుగారు తొలి సారిగా సాహిత్యావధానమును చేసి మెప్పించిరి. ఆ అవధాన విధాన సామర్థ్యము, ఆ హరికథా ప్రదర్శన నైపుణ్యమును జూచి జమీందారిణి వార్షిక మిచ్చి హర్షము తెలియజేసెను.

అక్కడినుండి పేరన్నతో గూడి దాసుగారు సరసన్నపేటకు వెళ్లి పుర ప్రముఖుల సమ్మతిమున ద్రువ పరిత్రను చెప్పిరి. ఆ సభలో శ్రీకాకుళ మండల ఉపమండలాధికారి (Sub-Collector) యైన H. D. Bardswell ఒకడు. ఆ హరికథకు ఆ అధికారి ఎంత ఆనందించెనన్న జీవితాంతము వరకు దాసుగారి హరికథ యన్నచో చెవికోసకొనెడివాడు. దాసుగారి ముఖ్య మిత్రులలో నొకడైనాడు.

సరసన్నపేటలో నుండి బరంపురమునకు బయలుదేరి త్రోవలో ఇచ్చాపురము నందొక కథ చెప్పిరి. బరంపురము నందు మరువాడ జగన్నాథమును నొక ప్రముఖ

న్యాయవాది కలడు. అతడు దాసుగారికి బిందువు. ఆయన ప్రముఖ వ్యాపారియైన నాశము భీమరాజుంట దాసుగారి హరికథ నేర్పాటు చేయించెను. ఆ హరికథకు భీమరాజు పట్టు వస్తుములు, నూటపదారులిచ్చి మెచ్చుకొనెను. ఆ హరికథను జూచిన ప్రేక్షకులలో కప్పస్వామినాయుడు ఒకడు. నాయుడు హరికథానంతరము దాసుగారిని జూచి 'మీకు హరికథనేర్పిన గురువులెవరు?' అని యన, దాసుగారు 'మీరే' అని నవ్వుచు విజయనగరమున నాయుడుగారి హరికథ తమ్మెట్లు ప్రభావితము చేసెనో వివరించిరి. అప్పుడు నాయుడుగారు ఆనందమును ఆపుకొనలేక దాసుగారిని కాగలించుకొన్న దృశ్యము బ్రహ్మానంద సదృశము.

ఈ బరంపుర సర్వటనము నందు దాసుగారికి పరిచయమైన మహామనీషి జయంతి కామేశము పంతులు. ఈయన ప్రముఖ న్యాయవేది, రసీకుడు, విద్యా పేత్త, దాత, జానకీవర శతకము వ్రాసినకవి. దాసుగారిని బరంపురము నందు అనేక విధముల సత్కరించిన 'త్యాగభోగరాయుడు'. దాసుగారిని బరంపురము నుండి సాగనంపుచు దాసుగారూ : మీ ప్రతిభను లోకము సరిగా గుర్తించ లేక మిమ్ముల నవమానించునేమో' యని పసిపిల్లవాని వలె రోదించిన ప్రతిభాభిమాని. ¹⁰

దాసుగారి ఈ యాత్రయందు చత్రపురములో నొక చిత్రము జరిగినది. ఒక ధననంతుని యింటియందు ద్రువచరిత్ర చెప్పగా, సభ్యులలో నొకడైన ఒక అధికారి 'ఈ హరికథ మీరు వ్రాసినదే యగునా?' అని సందేహమును వెలిబుచ్చెను. దానికి దాసుగారు 'నేను వ్రాసినదే' యనిరి. అట్లయిన అంబరీషోపాఖ్యానమును వ్రాసి చెప్పుము' అని అధికారి యనగా దాసుగారు పట్టుదలతో ఆ రాత్రికి రాత్రియే అంబరీషోపాఖ్యానమును వ్రాసి ధారణచేసి మరునాడుదయమే గజ్జెకట్టి ఆ హరికథను ఆశ్చర్యజనకముగా చెప్పిరి. అంబరీషోపాఖ్యానము దాసుగారి రెండవ రచన (1884) ఇది వ్రాయువరకు దాసుగారు చెప్పిన హరికథ లన్నియు ఒక్క ద్రువ చరిత్రయే.

ఈ సంచారము నందే దాసుగారు 'లోకనాథము' అను గ్రామములో మొట్ట మొదటసారిగా సంగీత సాహిత్యాష్టావధానమును చేసిరి. అక్కడినుండి సుబ్బిమ్మ

10. జయంతి కామేశము పంతులుగారు మాపిన ప్రేమాభిమానములను మరువ లేక దాసుగారు కామేశముగారు మరణించిన తరువాత 'నా యెటుక' (స్వీయచరిత్ర) గ్రంథము అంకితమిచ్చిరి.

పేటలో, పల్లకిమిడిలో, శ్రీకాళహస్తిలో, అరసవల్లిలో ఎన్నియో హరికథలు చెప్పి మహావండితుల పొగడ్త తెన్నింటినో ప్రోగుచేసికొని చారాయణదాసు అను నామముతో ప్రసిద్ధిచెంది విజయనగరము చేరిరి. దాసుగారి కప్పటికి ఇరువదేండ్లు.

దాసుగారికి నిరువది యొకటవ సంవత్సరము నందు వడ్లమాని అన్నప్పగారి పుత్రిక యగు లక్ష్మీనరసమ్మ నిచ్చి వివాహము చేసిరి.

కళాశాల చదువు

దాసుగారికి ఆటపాటలపై నున్న శ్రద్ధలో ఆవగింజతయైన బడి చదువుపై లేదు. ఆ కారణముచే 'మట్రిక్యులేషను' పరీక్ష ఇంతకు ముందే తప్పిరి. ఈ పెండియైన సంవత్సరముందే పీతాంబరము హనుమంతరావు, పూడిపెద్ది సోమనాథము అను సహపాతులతో సొంతముగా జదివి 'మట్రిక్యులేషన్' పరీక్షలో ను తీర్చులెరి. కాని పై చదువులు చదువుట దాసుగారికి ఇష్టము లేదు. హరికథలు చెప్పి జీవించ వలెనని వారి వాంఛ. వారి కిష్టము లేకపోయినను పై చదువులకు కళాశాలలో చేరిరి. దానికి కొన్ని కారణము లున్నవి. అప్పటి విజయనగర కళాశాల ప్రధానోపన్యాసకులు (ప్రిన్సిపల్) చంద్రశేఖరశాస్త్రిగారు. వారు సంగీత ప్రియులు. దాసుగారు ఒకసారి బొంతులదిబ్బపై హరికథ చెప్పుచుండగా విని ఆనందించి దాసుగారిని పై చదువులకు ప్రోత్సహించిరి. చంద్రశేఖరశాస్త్రిగారి ప్రోత్సాహమునకు లోడు అన్నయైన సీతారామయ్య యొత్తిడి యొక్కువైనది. ఈ రెండింటిని మించిన బలవత్తర కారణము మరియొకటి యున్నది. అప్పటి విజయనగర సంస్థానమునకు దివాన్ శ్రీ పెనుమత్స జగన్నాథరాజు. ఈయన కూడ దాసుగారి హరికథను ఒకసారి వినుట తలపించినది. విని ముగ్ధుడై జగన్నాథరాజు దాసుగారి పొట్టను సవరించుచు 'ఇంత చిన్న బొజ్జలో ఇన్ని గొప్ప కళలు ఎట్లు నిండి యుండెనో' అని చమత్కరించెను. అంతేకాదు. కళాశాలలో ఉపకార పేతనము (స్కాలర్‌షిప్) ఇప్పించునని వాగ్దానము చేసెను. ఈ కారణ త్రయము దాసుగారు కళాశాలలో పై చదువులు చదువుటకు మూలములైనవి. 1886 లో విజయనగర కళాశాలలో ఎఫ్. ఏ. లో చేరిరి.

కళాశాలలో ప్రవేశించినను దాసుగారు హరికథలు చెప్పుట మానలేదు. ఈ సంవత్సరమునందే (1886) గజేంద్ర మోక్షణ మను హరికథను రచించిరి.

ఉపకార వేతనము ఇప్పించిన దివాన్లీ, పితాపురము రాజయిన గంగాధర రామా రావుగారిని దర్శింపుమని దాసుగారికి ఒక సిఫార్సు ఉత్తరము విచ్చెను. దివాన్ సాహెబ్ చేసిన రెండవ యుపకారమిది. దాసుగారు పేరన్నతో కలసి పితాపురము బయలుదేరిరి. త్రోవలో కాకింకోట జమీందారుగారిని హరికథ చెప్పి మెప్పించిరి. పితాపురము వెళ్లి అక్కడ దివాన్లీగారికి సిఫార్సు ఉత్తరము చూపింపగా, పితాపురము దివాన్లీ మాధవస్వామి ఆలయములో హరికథ నేర్పాటు చేసెను. ఇంతలో అనుకోకుండగ విజయనగరము దివాన్లీ పితాపురము వచ్చుట జరిగినది. అతడు కోటలో హరికథ నేర్పాటు చేసెను. గంగాధర రామారావు దాసుగారి హరికథకు ముగ్ధుడై మరల మరియొక హరికథను కోరిచెప్పించుకొనిరి. రెండవసారి దాసుగారు వారి సంగీత వైదుష్యముతో హరికథను శ్రవణపర్వముగా జేసిరి. పితాపురము రాజా దాసుగారి గాన మాదుర్యమునకు పరవశము చెంది 'దాసుగారూ! మీ సంగీతము లడ్డుమీద పన్నీరు చల్లినట్లున్నది'. అని ప్రశంసించిరి, వారి సంప్రదాయానుసారము 'కై జారు' పైనుండి నూటపదారు లిచ్చి సత్కరించిరి. దాసుగారు పొందిన ఘన సత్కారములలో నిది యొకటి.

నారాయణదాసుగారు పితాపురము వెళ్లివచ్చిన కొలది దినములకే ప్రధానోపన్యాసకులైన చంద్రశేఖరశాస్త్రిగారు స్వర్గస్థులైరి. అది యేమి దైవ దుర్విపాకమో కొన్నినాళ్ళకే దివాన్లీ జగన్నాథరాజుగారు కూడ తనువు చాలించిరి. శ్రేయోభిలాషులు ఇరువురిట్లు నామశేషులగుటతో దాసుగారు దుర్వాఖ్య చేయబడిన కవి వలె హతాశులైరి.

తరువాత కళాశాలకు ప్రధానోపన్యాసకులయిన వారు కిళాంబి రామానుజాచారి గారు. ఈయన సంస్కృతాంధ్రము లందు గట్టిదిట్ట. శతావధాని. కాని సంగీత ప్రియత్వము లేదు. అందువలన చదువక హరికథలు చెప్పుచు తిరుగువానికి వేతన సహాయ మెందులకని దాసుగారి ఉపకార వేతనము తొలగించెను. దాసుగారప్పుడు విజయనగరము కళాశాల నుండి ద్రువ పత్రము (Evidence Certificate) తీసి కొని ఎఫ్. ఏ. రెండవ సంవత్సరము చదువుటకు విశాఖపట్టణము హిందూ కళాశాలకు వెళ్లవలసి వచ్చినది. అప్పుడు (1887-88) ఆ కళాశాలకు ప్రధానోపన్యాసకులు రామయ్యగారు, వారు లబ్ధి సంతిష్టులైన దాసుగారిని గూర్చి విని ఉపకార వేతనము ఇప్పించగా ఎఫ్. ఏ. రెండవ సంవత్సరము చదివిరి. మద్రాసు హైకోర్టు న్యాయాధి పతులైన శ్రీ వేపా రామేశముగారు, దాసుగారు అప్పుడక్కడ సహపాఠకులు.

విశాఖపట్టణమందు చదువుకొనునప్పుడు దాసుగారిని కాకింకోట జమీందారు పిలిపించుకొని రెండు హరికథలను చెప్పించుకొని నూటపదారులతో వారి ఆనందమును తెలియజేసిరి. ఆ రోజులలో సోమంచి భీమశంకర మను సాహిత్యాభిరుచి కల ప్రముఖ న్యాయవాది విశాఖపట్టణ మందున్నాడు. దాసుగారి ప్రతి హరికథకు మొదటి సభ్యుడు ఈ భీమశంకరము. దాసుగారు ఒక సంవత్సరములో నలువది హరికథలు చెప్పుటకు ప్రధానకారకుడు. అప్పుడు విశాఖపట్టణమందు అంకితము వెంకట నరసింగరావు అనునొక జమీందారు కలడు. అతడు విద్యాప్రోషకుడు.¹¹ దాసుగారి హరికథలను విని యానందించెడి నిత్యసభ్యులలో నొకడు. నరసింగరావు దాసుగారి అష్టావధానమును తన నివాసము నందేర్పాటు చేసెను. ఇది క్లిష్టాంశములతో కూడిన అష్టావధానము.¹² ఈ కష్టమైన అష్టావధానమును అనాయాసముగ నిర్వహించిన దాసుగారి ప్రతిభకు పరమానందముచెంది జమీందారు నూటపదారులు వార్షికమిచ్చుచుంటినని సభాముఖాన ప్రకటించెను. ఈ యవధానముతో ప్రతిభాకాంత దాసుగారికి సహధర్మచారిణిగా నున్నను యశఃకాంత దిక్కులు చూచుట మొదలు పెట్టినది. ప్రతిభాకాంత ఒక్కసారి బైట దర్శనమిచ్చిన చాలును. అదెక్కడి సాపత్స్యమో : యశఃకాంత తిరిగినచోట తిరుగక దేశమంతయు తిరిగి రావలసినదే.

ఇట్లు అష్టావధానముల నిర్వహణములతో. హరికథల వ్యాసంగములతో దాసుగారు కళాశాల చదువులపై శ్రద్ధచూపక ఎఫ్. ఏ. పరీక్షను లెక్కలలో తప్పిరి. ఎఫ్. ఏ. రెండవ సంవత్సరము చదువుచున్న ఇరువది నాల్గేండ్ల ప్రాయమునందే కాళిదాసు షేక్సుపియరు రచనలను కొంత కొంత అనువదించుట జరిగినది. బాటసారి యను కల్పిత గ్రంథములను వ్రాసినదికూడ నివ్వదే (1888). శ్రద్ధలేకపోవుట వలన దాసుగారు రెండవ పర్యాయముకూడ లెక్కలలో తప్పిరి. అంతే, దీనితో దాసుగారు కళాశాల చదువునకు స్వస్తి చెప్పిరి. దాసుగారు వారి విద్యార్థిజీవితమునందు ఒక్క ఆంగ్లము తప్ప మరి ఏ విద్య గురుముఖమున నేర్చుకొనలేదు.

11. విశాఖపట్టణమందలి నేటి A. V. N. College వీరిపేర వెలసినదే.

12. అంశములు :— 1. గ్రీకు భాషలో ఏబది మాటల వ్యస్తాక్షరి నేయుట
2. కోరిన పురాణపుట్టములను జదివి వానికి వెంటనే రాగములు కూర్చుట
3. పుస్తకము గిరిగిరి త్రిప్పుచుండగా చదువుట, 4. వీజగణితము నందిచ్చిన విక్కులెక్కలను వివ్వట. 5. ఏనరు పుష్పములను లెక్కించుట. 6. భండస్సంభాషణము. 7. తెనుగులో సంస్కృతములో ఆశుకవిత్వము. 8. నిషేధాక్షరి.

దేశ సంచారము

దాసుగారు చదువు మాని విశాఖపట్టణము నుండి విజయనగరము వచ్చిరి. వీలు దొరికినపుడెల్ల హరికథలను చెప్పించుచిరి. అప్పటికే దాసుగారిలో హరికథలు చెప్పమ జీవితము గడుపవలెనను భావము వేరు ప్రాకి స్థిరపడినది. విద్యా వ్యాసంగ మను అటంకము తొలగుటచే అవకాశము కూడ పెచ్చైనది. దీనికి తోడు 'వీడు హరికథలు చెప్పకొని బ్రతుకగలడులే' అని సోదరుడైన సీతారామయ్య కూడ అడ్డము రాలేదు. ఇక మిత్రుల ప్రోత్సాహము సరేసరి. ఈ కారణముల బలముతో దాసుగారు తమ కథా కథనశక్తి తెలుగు నేలను నాలుగు చెరగులను చూపింపవలెనని సంచారమునకై బయలుదేరిరి. ఈ సంచారకాలము పదునాలుగు నెలలు (1888-89). ఈ సంచారములో పేరన్న తోడులేడు.

ఈ సంచారములో దాసుగారు మొదట కాలు మోపిన చోటు రాజమహేంద్ర వరము. అవి వీరేశలింగము పంతులుగారి సంఘసంస్కరణోద్యమములతో ఆంధ్రదేశమంతయు ఉడికిపోవుచున్న రోజులు. పంతులుగారి ప్రథమ పట్టపగ్గములు లేని రోజులు. ఆ సంస్కరణోద్యమములకు రాజమహేంద్రవరము రాజధాని. దాసుగారి హరికథా పద్ధతి క్రొత్తది యగుట వలన రాజమహేంద్రవర పురపౌరులు ఆకృష్టులైరి. వారు వీరనక కథ విన్న వారందరు దాసుగారిని నెత్తిపై పెట్టుకొనిరి. అట్టి అభిమానులలో ప్రథమ గణ్యులు ప్రముఖ న్యాయవాదులైన శ్రీ న్యాయపతి సుబ్బారావుగారు. ఇట్లు ప్రముఖు లందరు దాసుగారికి ఆరతి పట్టు చున్నను వీరేశలింగముగారు మాత్రము తగిన గౌరవమీయలేదు. దీనికి కారణము పంతులుగారికి సంఘ సంస్కరణోద్యమములపై సున్న చూపు సంగీతముపై లేకుండుటయే. దాసుగారికి కూడ పంతులుగారి సంస్కరణోద్యమములపై మంచి చూపు లేదు. ఇట్లు ఈ మహావ్యక్తు లిరువురు భిన్న రుచులు కలవారగుటచే ఒకరిపై నొకరికి అంత సద్భావము లేక విమర్శించుకొనుచుండిరి.¹³

13. దాసుగారు వారి స్వీయ చరిత్రలో (పుట-154) పంతులుగారిపేరుకూడ ఉచ్చరించుట నచ్చక 'విచిత్ర వివాహకర్త' అని వ్రాసిరి. తొలిరోజులలో ఇట్లు విమర్శించు కొన్నను తరువాత ఒకరినొకరు గౌరవించుకొన్నట్లు ఆధారములున్నవి. పంతులుగారు దాసుగారి బాటసారి గ్రంథమును మెట్రిక్యులేషను పరీక్షకు పాఠ్యగ్రంథముగా నిర్ణయించుట (1902) : రాజమండ్రిలో సభాసమక్షమున (1912) దాసుగారికి నవరత్నఖచిత భుజకీర్తిని సమర్పించుట మంచి సాక్ష్యములు.

రాజమండ్రి నుండి న్యాయపరిశుభావగారు, సోమంచి భీమశంకరముగారు తోడు రాగా దాసుగారు పడవపై అమలాపురము వెళ్లిరి. సుబ్బారావుగారు అక్కడ గల న్యాయవాదులకు పరిచయము చేయగా వారు కొన్ని కథల నేర్పాటు చేసిరి. అప్పటికే రసికులను వశపరచు కొనుటలో గడితేరిన దాసుగారి హరికథా విలాసిని విలాసములకు అమలాపుర పౌరులు అటబొమ్మలైరి. అక్కడ కీర్తి ధ్వజము నాటి తిరిగి రాజమండ్రి చేరిరి.

రాజమండ్రిలో కొన్నినాళ్లుండి అక్కడనుండి కాకినాడకు వెళ్లిరి. హరికథల చెప్పటకు వెళ్లిన దాసుగారికి అనుకోకుండగ కాకినాడ నాటక సమాజము నిర్వహించుచున్న విక్రమోర్వశీయ నాటకమున రాజు పాత్ర కట్టవలసి వచ్చినది. పేషదారణము లేకుండగనే అభినయము మాత్రము చేతనే పాత్రలను సాక్షాత్కరింప జేయుచున్న ఈ దాసునకు ఇది యొక లెక్కయా? దాసుగారు పేషదారణముతో పాత్ర పోషణము చేసిన సందర్భముది యొక్కటియే. కాకినాడలో కొన్ని కథలను చెప్పి మరల రాజమండ్రి వచ్చిరి.

రాజమండ్రిలో కొన్ని కథలు చెప్పి భీమశంకరముగారితో ఏలూరు వచ్చిరి. అప్పుడు ఏలూరులో దాసుగారి హరికథ వినని న్యాయవాది యున్నాడన్న అంతకన్న అన్యాయవాదముండదు. సభలలో పండితులతోపాటు న్యాయవాదు లెక్కవగా నుండుటచే కాబోలు, ఏలూరు కథలలో కాశిదాసు. షేక్సుపియరు తెలుగు గొంతు లతో కన్నడుట ప్రారంభమైరి. ఈ లక్షణము బాగుగా ప్రారంభమైనది ఏలూరు నుండే.

ఏలూరు నుండి పండితమండలీమండితమైన బందరు చేరిరి. సభలలో పండితు లెక్కువగా కన్నడలుటచే అక్కడ దాసుగారి పాండిత్య వీరము విజృంభించి పరవళ్లు త్రొక్కినది. అక్కడ దాసుగారు చెప్పినవి కేవలము హరికథలు కావు. శాస్త్ర సభలు. కొన్ని త్వరశాస్త్ర సామర్థ్య ప్రదర్శన ప్రధానములు. కొన్ని సాహిత్య విద్యా విభవనిధానములు.

బందరు పట్టణములో హరికథలకన్న దాసుగారికి ఎక్కువ కీర్తి తెచ్చిపెట్టినది వారు పంతులుగారి మేడపై చేసిన అసాధ్యాష్టావధానము. అష్ట క్లిష్టాంశములతో గూడిన ఈ అసాధ్యాష్టావధానమును దాసుగారికి పూర్వమే అవధానియు చేసినట్లు

కన్నడడు. 'నావంటివారు వేయి సంవత్సరాలకు ఒకడు కూడ పుట్టడు' అని దాసు గారు సన్నిహితులలో ననుచుండెడివారట. ఆ మాటకు నిదర్శనమైనది ఈ అసాధ్య స్థావధాన నిర్వహణము.¹⁴

కాని అప్పటికే బందరులో కొందరు సంగీత విద్వాంసులు దాసుగారి ప్రతిభపై అసూయ పడుచుండిరి. అట్టి పండితులకు అండగానున్న బుధవిధేయినీ పత్రికా సంపాదకుడైన పురుషోత్తమశాస్త్రి, ఈ యవధానమును 'చిన్న పనుల గుంపు' అని వెక్కిరించెను. ఆ విమర్శనమును జూచి దాసుగారు అగ్గిబీద గుగ్గిలమై 'కలుషహరిణి' పత్రికలో విరుచుకొనిపడిరి. అందులో విష్ణుస్తుతివలె నుండి నిందాగర్భముగ పురుషోత్తమశాస్త్రిని విమర్శించిన పద్యము నాడు అతి ప్రసిద్ధము.¹⁵ దాసుగారి ప్రతివిమర్శాత్మక సమాధానముతో బందరు పట్టణము రెండు చీలికలై నడి. నారాయణదాసునకు కృతులు కూడ రావని కొందరు, అంతటి ప్రతిభావంతు డింత వరకు పుట్టలేదని కొందరు వాదములు చేయసాగిరి. వాదోపవాదములు శ్రుతి మించినవి. పోటీ సభ తప్పనిసరి యైనది. గొప్ప పోటీ సభ నేర్పాటుచేసిరి. ఆ సభకు 'సప'లు వచ్చిన స్రతి సంగీతప్రియుడు వచ్చెను. తగాదాలు లేకుండ సభ సక్రమముగ సాగుటకు 'పోలీసు బందోబస్తు' కూడ అవసరమైనది. సభ

14.

ఇరు హస్తములతోడఁ జెరియొక తాళంబు
చరణద్వయాన నేమరక రెండు
పవరించి, పల్లవిఁబాడుచుఁ గోరిన
జాగాకు ముక్తాయి సరిగ నిడుట
నయమొప్ప న్యస్తాక్షరియును వ్యస్తాక్షరి
అంగ్లంబులో నువన్యాస, మవల
నల్వరకున్ దెల్లనన్ నల్వరకు సంస్కృ
తంబున వలయు వృత్తాలఁగైత,
సంశయాంశమ్ము కేముషీశక్తితోఁ బ
రిష్కరించుట, గంటలు లెక్కఁ గొంట
మఱియు భందస్సుతోడి సంభాషణంబు
చెలయ నష్టావధానంబు సలిపె నతఁడు'

నారాయణదాస జీవిత చరిత్ర (యక్షగానము) పు. 20

15. ఈ పద్యము "చమత్కారములు" అను నంశము వెంత వోటు చేసి కొన్నది.

ప్రారంభమైన తరువాత, దాసుగారి ప్రతిపక్షిలకు సూత్రధారుడైన ఒక న్యాయవాది లేచి, “నారాయణదాసుగారు ఇవట గల యీ యరువదిమంది సంగీత విద్వాంసులు విద్యయందు దనకు జాలరని పబ్లిక్ గా నుడివినందున నీ సభ జరిగింపబడెను. కనుక ఈ విద్వాంసులు చేయు ప్రశ్నముల కతడు తుర్రములు చెప్పవలసినది. వీరు చేయు శాస్త్ర పరీక్ష కాగినచో నిత డందరికన్న గొప్ప విద్వాంసుడని యంగీకరింప బడును. లేనిచో నితడు వీరి నందరిని క్షమాపణ కోరుకొనవలసినది” అని కూర్చుండెను. అంత దాసుగారు లేచి “నభికులారా : యీ విద్వాంసు లందరును సంగీతమున నాకు లోకువ యని వీరులు నన్ను దిరస్కరించునపుడెల్ల వాక్రుచ్చుట నిజము. సంగీత విద్వాంసుల మనుకొన్నవారిలోనే సంగీత తత్త్వము తెలిసిన వారుంట యరుదన దక్కిన వారిం జెప్పనేల? కావున మాకు మధ్యస్థులై వీరుంట యసాధ్యము కదా : ఇప్పుడు వీరు సంగీత శాస్త్రమున ప్రశ్నించి పరీక్షించుట కనర్హులు. కారుణమేమన సంగీత శాస్త్రము సంస్కృతమున వ్రాయబడినది. వీరి కందరికిని సంస్కృత భాష కొంచెమయినను తెలిసినట్లు కాన్పించదు. సంస్కృత భాషాజ్ఞాన మిసుమంతయు లేనివారికి సంస్కృతమున వ్రాయబడిన సంగీత శాస్త్ర మన్వయింపబడదు కదా : కావున సంగీత శాస్త్రము నందలి సూత్రములు కాని పద్యములు కాని నే జదువ వీరల కర్థమే కాదు గనుక శాస్త్ర చర్చ నాతో చేయుటకు వీరు తగరని స్పష్టము. ఇక శ్రోత్వరంజక స్వర సందర్భము సంగీతము. కనుక వీరందరు కాని వీరిలో కొందరు కాని యొక గంట పాడనిండు. పదప నేనొక గంట పాడెదను. ఎవ్వరి పాట మిక్కిలి రంజకముగా మీకు దోచునో వారధికులుగ నిర్ణయింపబడుదురు. ఇది నా మనవి”¹⁶ అని పరీక్ష పద్ధతి తెప్పిరి. ఆ మాటలకు వాదోపవాదములు జరిగినవి: కాని తుదకు ప్రతిపక్షిలు పాడుటకు ధైర్యములేక కుంటిసాకులతో నింటిమొగము పట్టిరి. దాసుగారికి విజయము లభించినది. ఈ పర్యటనమందే కాదు, దాసుగారి జీవితమునందే గణంపదగిన ఘనవిజయ మిది.

ఇట్లు అంధ్ర దేశములోని కొన్ని ప్రముఖ పట్టణములలో విజయభేరి మ్రోగించి దాసుగారు విజయనగరము చేరిరి. ఇప్పటికి దాసుగారి వయస్సు ఇరు వది యైదేండ్లు మాత్రమే. తరువాత మూడు సంవత్సరములు ఎక్కువగా దేశ సంచారము చేయక పరిసరప్రాంతములందు మాత్రము హరికథలు చెప్పుచు, విజయ నగరమందే యుండి తీరికను గ్రంథ రచన కప్పగించిరి. ఈ మూడేండ్లలో

(1890-'93) వ్రాసిన గృంథములే. దంభపురప్రహసనము, సారంగధర నాటకము, మార్కండేయ చరిత్రము. ఈ యేదే రామేశ్వరయాత్రకు పోవుచున్న చోడవరపు మునసబుగారైన బుట్టా రామలింగశాస్త్రితో మద్రాసు చూచుటకు దాసుగారు, పేరన్న గారుగూడ వెళ్లిరి. మద్రాసులో అప్పుడు ప్రముఖ న్యాయవాదియైన రెంటాల సుబ్బారావుగారి పరిచయ మేర్పడినది. సుబ్బారావుగారు దాసుగారి బాటసారి కావ్యమును విని 'మంచిగంధపు చెక్కపై సునుపువలె మీ తెలుగు మెత్తగనున్న'దని ప్రశంసించి, కపాలేశ్వరాలయము చెంత అంజువీషోపాఖ్యానము చెప్పించిరి. దాసుగారు లెక్కలేనన్నిసారులు అంత భాగుగ చెప్పినను, ఈ హరికథకు వచ్చిన కీర్తి మరి ఏ హరికథకు రాలేదు. మద్రాసు పత్రికలు దాసుగారి ప్రతిభను ప్రభుకట్టినవి.¹⁷

అప్పుడు మద్రాసులో పనప్పాకము అనందాచార్యులుగారిక ప్రముఖ న్యాయవాది. ఆయన అటు రాజకీయ ప్రపంచమునందు, ఇటు సాహిత్య ప్రపంచమునందు అందె వేసిన చేయి.¹⁸ ఈయనను దాసుగారికి పరిచయము చేసినవాడు సోమంచి భీమశంకరము. అనందాచార్యులు దాసుగారి ప్రతిభను గ్రహించి సత్కరించుటయేకాక 'రెవిన్యూ బోర్డు మెంబరు' గ్రోలుదొర, మొదలగు పుర ప్రముఖులనేకులతో పరిచయము చేసెను. గ్రోలుదొర సతీసమేతుడై దాసుగారి పాట విని పొందిన ఆనందమునకు మేరలేదు. గ్రోలుదొర దాసుగారి పరిస్థితిని గమనించి 'రామనాథరాజుగారికి సిపాయ్యు నిచ్చెదను. అక్కడికి పోయెదరా?' అని యన

17. 30-6-1894 తేదీనాటి హిందూపత్రిక చేసిన ప్రశంస -

..... an exquisite poet, a versatile genius conversant with English a profound scholar in Telugu and Sanskrit and an accomplished musician of the most enchanting type. While this pride of Vizianagaram was unfolding the story with his inimitable skill, the audience was beside itself with joy. Not only was he applauded time and again, but, at the close, there was a spontaneous outburst from every one present exclaiming that it was a rare and excellent treat. Of the gifted expounder, it may be well and truly said, that he is entitled to be spoken of in glowing terms by the best of Pundits, by the most skillful songsters, by the most ardent lovers of music and by the most reputed of elocutionists. The rhythmic cadences of his harmonious voice, the melodious intonations of his musical flight, and the snatches of vivid and picturesque representations of nature, conjured up by his lively and constructive faculty of imagination and his powerful command of the language appealed to the listeners' spiritual sensibilities'.

18. దాసుగారు వారి బాటసారి కావ్యమును అంకిత మిచ్చినది వీరికే.

దాసుగా రంతదూరము ప్రయాణము చేయుట కిష్టపడలేదు. దాసుగారు అంగీకరింపకపోయినందులకు అచార్యులుగారు బాధపడి, 'సరే, మైసూరు పోయిరండు. నేను సిఫార్సు నిచ్చెదను' అని దాసుగారి మెడలు వంచి ప్రయాణమునకు అంగీకరించునట్లు చేసిరి.

బిల్వేశ్వరీయకర్త, మద్రాసు ప్రెసిడెన్సీ కాలేజి అంధ్రోపాధ్యాయులు మహామహోపాధ్యాయ శ్రీ కొక్కొండ వేంకటరత్నము వంతులుగారు దాసుగారి బాట సారి కావ్యమును విని 'ఓరాన్నము'వలె సున్నదని పొగడిరి. రెంటాల సుద్ధారావుగారి మిత్రుడైన అవంట వేంకటరాయ సాంఖ్యాయనశర్మ, దాసుగారి కవిత్వము విని అనందించినవారిలో ఒకడు. ఇట్లు దాసుగారు అనాడు మద్రాసులో గల అనేక పండిత ప్రశంసలను మూటకట్టుకొని మైసూరు ప్రయాణమునకు సిద్ధమైనారు.

అనందాచార్యులుగారి సోదరు డాక్టరు బెంగుళూరులో సున్నాడు. ఆయనకు అచార్యులుగారు లేఖ నిచ్చిరి. అది తీసికొని దాసుగారు బెంగుళూరు బయలుదేరి పొగబండిలో వెళ్లుచుండగా 'పోలీసు కమిషనరుగారింట గొప్ప సంగీత సభ కలదు. వెంటనే వెనుకకు రావలసినది' అని రెంటాల సుద్ధారావుగారు తంతి నిచ్చిరి. దానితో దాసుగారు మరల మద్రాసు వచ్చి సభలో పాల్గొని 'సంగీతమున దక్షిణా త్యులకన్న బౌద్ధరాహులు తక్కువ' అను అభిప్రాయమును వమ్ము చేసిరి. ఈ సభ జరిగిన మరుదాడు మరల బెంగుళూరు వెళ్లిరి. అక్కడ అచార్యులుగారి సోదరుని పరవతితో దాసుగారు పేరన్నతో గూడి రాజభవనమునకు వెళ్లిరి. శ్రీ శ్యామ రాజేంద్ర వొడయారు రాజావారు దాసుగారి కంఠమును విని ఆ రాత్రి హరికథ వినుట కంగీకరించిరి. ఆ రాత్రి మహారాజావారి 'బంగళా'లో అంబరిష చరిత్రము చెప్పగా, దాసుగారి సంగీతమును, రాజావారు 'your music is very sweet' అని మెచ్చుకొని మరియొక కథను చెప్పుమని కోరిరి. రెండవనాటి రాత్రి గజేంద్ర మోక్షము చెప్పిరి. అనాడు పేరన్నగారి పాటను 'it lulls me to sleep' అని రాజావారు ప్రశసించి, 'దసరాకు మైసూరు రండు. సింహాసనముపై కూర్చుండి మిమ్ములను సత్కరింతును' అని సెలవిచ్చిరి,

దాసుగారు బెంగుళూరులో రెండు నెలలుండి అక్కడక్కడ మరికొన్ని హరి కథలు చెప్పి గుంటూరు వచ్చిరి. గుంటూరులో రెండు హరికథలు చెప్పి విజయ నగరము చేరుకొనిరి. దాసుగారు విజయనగరము రాకముందే వారిని మైసూరు

ప్రభువు గౌరవించినట్లు పత్రికలలో వచ్చినది. ఆ వార్తలను కళాశాల ప్రధానోపన్యాసకులైన రామానుజాచారిగారు విజయనగర ప్రభువునకు తెలిపిరి. పండితుల పట్టికలో దాసుగారి పేరుగూడ చేర్చి నెలకు పదేను రూప్యముల పండిత కేతనము అనందగజపతి యేర్పాటు చేసెను. దాసుగారు విజయనగరము వచ్చిన తరువాత రామానుజాచారిగారు కళాశాలలో ఒక హరికథ నేర్పాటు చేసి, హరికథాసంఘము సభా సమక్షమున పండిత కేతనము సంగతి ప్రకటించెను. దాసుగారు అప్పటివరకు అనందగజపతి దర్శనము చేయలేదు. దాసుగారి కప్పడు ముప్పదియేండ్లు.

‘దసరాకు మైసూరు రావలసిన’దని దాసుగారికి మైసూరునుండి తంతి రాగా మైసూరు వెళ్లిరి. మైసూరు మహారాజు మరల రెండు హరికథలు చెప్పించుకొని దాసుగారికి ‘గవర్నమెంటు డిజైనులో నున్న బంగారు మురుగులు, రెండు జతల సాలుపులు, ఒక వీణ, ఒక తుంబురా, వేయిసూటపదారులు, రెండవ క్లాసు రైలు చార్జీలు’ ఇచ్చి సత్కరించి ‘మిస్టర్ నారాయణదాస్ : మీకు ఘట్టు క్లాసు బహుమతి నిచ్చితి’నని పంపిరి. దాసుగారి అనందమునకు అవదులు లేవు. కల్లిన అనందము నోట మాటలేక చేతులెత్తినదా యన్నట్లుగ దాసుగారు కృతజ్ఞతతో మహారాజున కంజరించిరి. ‘మా దర్బారులో సర్వీసు చేసెదరా?’ యని ప్రభువన ‘మర్త్యులను గొల్వ నొల్లను’ అని స్వతంత్ర ప్రవృత్తిని నిరాశంకముగ వెల్లడి చేసిన స్వేచ్ఛా జీవిత ప్రయోలు దాసుగారు. దాసుగారు నెలపు తీసికొనబోవుచుండగ మహారాజు వారు ఒక ఫోనోగ్రాఫు యంత్ర సహాయముచే దాసుగారి గాత్రమును కోరి మూడు పేట్లపై రికార్డు చేయించిరి. ఒక పేట్లు జంజూటి రాగముతో పాడిన బెంగుళూరు పై వ్రాసిన “అలరు తేనియదారు” అను సీస పద్యము ; ఒక పేట్లు కన్నడరాగము మరియొక పేట్లు ‘సయ్యా జావో నహి థోలం’ అను టుక్రి.

దాసుగారిట్లు మైసూరులో ఘన సన్మానమును బొంది, అక్కడనుండి బెంగుళూరులో, మద్రాసులో కొన్ని హరికథలు చెప్పి బళ్లారి వెళ్లిరి. అక్కడ సుప్రసిద్ధ నాటక కర్తలు, సరస వినోదినీ సభాధ్యక్షులు, న్యాయవాదులు అయిన ధర్మవరము రామకృష్ణమాచార్యులుగారిని కలసికొనిరి. వారు నారాయణదాసుగారిని గౌరవించి ‘టిక్కెట్టు’ పెట్టి రెండు హరికథలు చెప్పించిరి. బళ్లారినుండి బయలుదేరి ట్రావలో గుంటూరులో, అమలాపురములో, చోడవరములో కొన్ని హరికథలు చెప్పి విజయనగరమునకు చేరిరి.

సారాయణదాసుగారు మైసూరులో పొందిన ఘన సన్మాన విషయము ప్రతీకల వలన ఆంధ్ర దేశ మంతయు వాయువు వలె వ్యాపించినది. ఆంధ్ర దేశములో సారాయణ దాస నామము నెరుగని వ్యక్తి లేడు. సారాయణదాసు అనగానే హరికథ యనియు, హరికథ అనగానే సారాయణదాసనియు వెంటనే స్ఫురించు విషయమైనది. విజయనగరము వచ్చుటతోడనే దాసుగారిని చూచిపోవు మిత్రులలో వారి యిట్లు తీర్థముగా మారినది. ఇట్లు హరిదాసుగా నర్వాంధ్ర దేశ ప్రసిద్ధుడగు నప్పటికి దాసుగారికి ముప్పదేండ్లు.

ఆనంద గజపతి సంబంధము

విజయనగరము రాజముండే విజయనగర ప్రభువైన ఆనంద గజపతి యేర్పాటు చేసిన పండిత కేతన మందుచున్నను దాసుగారికి అస్థాన ప్రవేశ భాగ్యము కలుగలేదు. విజయనగర మంతయు దాసుగారి 'శంఖో' నివాడముతో మారుమ్రోగు చున్నను అప్పటివరకు కోటలో హరికథ జరగలేదు. ఆనంద గజపతి దాసుగారి మాట నెవ్వడెత్తినను అక్కడనున్న విద్వాంసులు అతడు పొగటపోతనియు, అతని గానము పవిత్రము కాదనియు, అతని గానము విని మైసూరు ప్రభువు అకాల మరణము నొందెననియు అసూయతో ప్రచారము చేయుచుండిరి. అట్టి దుష్ప్రచారము చేసినవారిలో వృద్ధుడైన అస్థానవైణికుడు ముఖ్యుడు. పండితుడు, రసకుడైన ఆనంద గజపతి కూడ ఆ ముదునలి మాటకు నెదురు చెప్పలేక మౌనముగా నుండి ఆలస్యము చేసిన కళంకమునకు గురి యయ్యెను. కొంతకాలము గడచిన తరువాత ¹⁹ శ్రీ లింగం లక్ష్మణ 'సిపార్సు'వలన దాసుగారికి రాజదర్శనభాగ్యము కల్గినది. దాసుగారు కొలువున కేగి నారితేళలము సమర్పించి

‘అశ్రితులపాలి దాక్షిణ్య మురులయొద్ద
శౌర్యముం గోవిందులకడ సాత్త్వికతయు
నెరుగు నేలినవారి కభీష్ట జయము
నిచ్చుగావుత సంతత మీశ్వరుండు’²⁰

19. శ్రీ లింగం లక్ష్మణి పంతులు గ్రీకు, లాటిన్, జర్మన్, ఆంగ్లములందు మంచి పాండిత్యమున్నవాడు, గురువు. ఇతడు దాసుగారి హరికథను విని సదభిప్రాయము నేర్పరచుకొనియుండుటచే 'సిపార్సు' చేసెను.

అని అశువుగా నాశీర్వవనము చేసి కారుర్పండిరి. దాసుగారితో అనంద గజపతి గౌరవపూర్వకముగ ప్రసంగించుట అస్థాన వైణికునకు బాధ కల్గించి కొంత గడబిడ చేసెను. ఆ రోజు దాసుగారు వ్రాసిన కొన్ని పద్యములను, సంగీతమును అనంద గజపతి విని సంతసించెను. ఇది వారి ప్రథమ సమాశేశము. దాసుగారిని అనంద గజపతి ప్రత్యక్షముగ జూచిన తరువాత కూడ అస్థాన విద్వాంసుడు కొండెములు చెప్పుట మానలేదు. ముదుసలియైన అస్థాన వైణికుడు మరణించువరకు దాసుగారిని ఒక్కసారి తప్ప పిలిపింపనేలేదు. ఆ ఒక్కసారి కూడ ఒక కొండెమును విచారించుటకు మాత్రమే.

అస్థాన వైణికుని మరణానంతరము ప్రభువు దాసుగారిని వెంటనే పిల్చించెను. అది మొదలు అనందగజపతి బ్రతియున్నంతవరకు వీలుచిక్కిన చాలు దాసుగారితో గడిపెడివాడు. ఒక సర్వాయము 'సతతము సంతస మైసంగు సత్య వ్రతికిన్' అను సమన్య నిచ్చి పూరింపుమని కోరగా, కోరుటయే ఆలస్యము, దాసుగారు ఆ సమన్యను మకుటముగా మార్చి నూరు విధాల అశువుగా పూరించి అనంద గజపతికి అనందగజారోహణము చేయించి, సూరవ పద్యమున

చతుర కళా విద్యా సం

గతికిన్ స్థిర ధృతికి ప్రకట కరుణామతి కీ

కృతి యానందగజపతికి

సతతము సంతసమైసంగు సత్యవ్రతికిన్

అని అనంద గజపతికి కృత్యంకితము కూడ ముడి పెట్టిరి. దాసుగారి సంగీతము విని 'మీ గాత్రము కోటా పేటా పట్టడు' అనియు, వారి ప్రసంగము వచ్చినపుడు 'మనందరి కొకకన్నే. దాసుగారికి సంగీత సాహిత్యము లను కన్నులు రెండు' అనియు చెప్పుచుండెడివారు. అనంద గజపతి దాసుగారికి ఎంత చనవు ఇచ్చినన్న వారితో చదరంగము, పేకాట అడుచుండెడివాడు. దాసుగారు కూడ సేవకునివలె గాక స్నేహితునివలె ప్రవర్తించెడివారు. కాని వీరి యీ సాహిత్యానుబంధము రెండు సంవత్సరములకన్న సాగలేదు.²¹

1895-'98 సంవత్సరముల మధ్యకాలమునందు సూర్యనారాయణ శతకమును, దుక్కిణీ కల్యాణము, హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము, ప్రహ్లాద చరిత్రమును వ్రాసిరి.

21. 1895 లో అనందగజపతిని దర్శించెను. 1897 లో అనందగజపతి మరణించెను.

తిరుపతి వేంకట కవులతో మొదటి కలయిక

వికారి సంవత్సరములో 1899 లో కాళింకోట జమీందారుగారి తోబుట్టువు వివాహము జరిగినది. ఆ వివాహమునకు దేశమందలి జమీందారు లందఱు వచ్చిరి. కిర్లంపూడి జమీందారుగారితో శతావధానులైన తిరుపతి వేంకటకవులు వచ్చిరి. హరి కథ చెప్పటకు దాసుగారికి అహ్వనము వచ్చినది. తిరుపతి వేంకట కవులు అవధాన సరస్వతిని, నారాయణదాసు హరికథాసరస్వతిని అంద్రదేశ మందలి ప్రతి వీధి యందును ఊరేగించిన భారదాభక్తులు ఈ మహామహుల కలయికతో అంద్రసరస్వతి సంపూర్ణావతారముతో కాళింకోటలో సాక్షాత్కరించినట్లైనది. దాసుగారి నృత్యసంగీతములతో గూడిన హరికథలతో, తిరుపతివేంకటకవుల అశుకవిత్వములతో సరస్వతి అనంతముఖయై వీరవిహారము చేసినది. ఇది దాసుగారు తిరుపతి వేంకట కవులు కలసిన ప్రథమసన్నివేశము.²²

విచిత్ర సంఘటన

దాసుగారు తమ ముప్పదీయారవ యేట ఒక మౌర్య సాహాయ్యమున ఉర్దూ, పార్సీ, అరబ్బీ భాషల నభ్యసించు చుండిరి. అప్పుడు దాసుగారి జీవితము నందొక విచిత్రసంఘటన జరిగినది.²³ ఒకనాడు తెల్లవారుజామున ఒక బ్రాహ్మణమిత్రునము వచ్చి దాసుగారికి నమస్కరించినది. 'మీరెవ్వరు? ఎందులకు వచ్చితిరి?' అని దాసుగారడుగగా, వారు, సంతానార్థమై వచ్చితిమనియు, క్రితము రాత్రి కలలో ఒక మహానీయుడు కన్నడి 'నారాయణదాసుగారి ప్రసాదమును పొందుడు. సంతానము కల్గును' అని చెప్పిననియు, అందులకై మీ యనుగ్రహమును పొందుటకై వచ్చితిమి అనియు చెప్పిరి. దాసుగారు అశ్చర్యపడి 'ఈలోక ఏరాదశ. మీరెరువురు ఉపవసింపి, పరమేశ్వరధ్యానము చేసి, రేపు ఉదయము స్నానము చేసి, రాగి చెంబుతో నీటిని పట్టుకొనిరండు' అని చెప్పగా, వారట్లే చేసిరి. వచ్చినవారిని జూచి దాసుగారు 'నీవార్య పీఠపోయెనుండ నాపాదములు నీవు కడుగుము' అని చెప్పగా, అచంపతులు అట్లేచేసిరి. పిదప దాసుగారు అచమనము చేసి వారి దోసిళ్లలో నీరు

22. 'కథలు - గాథలు' - ప్ర. భా., పు. 906

23. 'నారాయణదాసు జీవిత చరిత్రము' - శ్రీ మదువాడ వేంకటచయ్యులు, పు. 128

పోసి త్రాగించి, 'మీకు సంతానము కలుగును. మరి వెళ్లి రమ్మ' అని సాగనంపిరి. ఆ దంపతులకు కొంతకాలమునకు పుత్రభ్రంశంతానము కలెను.

దాసుగారి కప్పటికి సంతానము లేదు. బ్రాహ్మణదంపతుల విషయము తెలిపికొని దాసుగారి భార్య తనకు గూడ నేదైన మంత్రముపదేశింపు మని గోల చేసెను. దాసుగారు నవ్వుకొని, తనయొడ్డ ఏ మంత్రము లేదనియు, వారికి విశ్వాసము చెడకుండమాత్రమే ప్రవర్తించితినినియు సమాధానము చెప్పిరి. దాసుగారి భార్య పరిస్థితి గ్రహించి చదువులవ్వ 'నాయణ్ : సావిత్రి చరిత్రము వ్రాయుము, సంతానము కలుగును' అని చెప్పగా, దాసుగారు తరువాత భీష్మచరిత్రముతోపాటు సావిత్రిచరిత్రము గూడ వ్రాసిరి. ఇది జరిగినది 1902 లో. 1903 లో దాసుగారి కొక పుత్రిక కలిగినది. ఆ విడ్డకు సావిత్రి అని నామకరణము చేసిరి.

సత్కారములు - సాధువాదములు

1904 లో బెంగుళూరులో గొప్ప గాయక మహాసభ జరిగినది. ఆ మహాసభకు భారతదేశమందలి గాయకులందరు వచ్చిరి. దాసుగారికి కూడ ఆహ్వానము రాగా 'పేరన్నతో గూడి వెళ్లిరి. రోజు కొక మహాగాయకుని కచ్చేరి. దాసుగారి వంతు వచ్చినది. దక్షిణ దేశములో ప్రసిద్ధి పొందిన దక్షిణామూర్తి పిల్లే నాటి దాసుగారి హరికథకు మార్దంగికుడు. నాడు దాసుగారు రుక్మిణీ కల్యాణ కథ చెప్పిరి. అంతటి మహావిద్వాంసుడైన మార్దంగికునకు కూడ 'జాగా' దొరకనీయక దాసుగారు సభలో తమ లయ ప్రతిభను ప్రదర్శించిరి. దక్షిణామూర్తి దాసుగారికి రెండు చేతులెత్తి నమస్కరించెను. దాసుగారికి ఆ మహాసభ 'లయ బ్రహ్మ' బిరుదముతో సత్కరించినది.

1905 లో దాసుగారి తల్లి పరమపదించినది. 1908లో పేరన్నకు గొప్ప జబ్బు చేసినది. వైద్యులు ఆశ వదలుకొనిరి. వైద్యులకు వశముకాని అవ్యాధి నిర్మూలనము నకై 'మృత్యుంజయ శివ' శతకము అతువుగా పేరన్న దగ్గర చూర్చుండి చెప్పిరి. దాసుగారి దృఢవిశ్వాస బలమో, దైవ బలమో పేరన్నకు మాత్రము అరోగ్య ముట్టినది. పేరన్నలో మరునాటికి మార్పు కనపడుట వైద్యులకు గూడ అశ్చర్యము కల్గించినది.

1910 లో దాసుగారు వ్రాసిన 'తారకము' అను సంస్కృత గ్రంథమును జూచి గీర్వాణ పండితలోకమెల్ల ప్రణమిల్లినది. 'గెల్లెర్' అను జర్మన్ పండితుడు అశ్చర్యపోయి శ్లోకద్వయరూపమున ప్రశంసించెను.

1911 లో బరంపురమునందు హరికథలు చెప్పగా శ్రీ వి. నదానివయ్యగారు, మొదలగు పురప్రముఖులు దాసుగారి ప్రతిభకు ముప్పది తులముల బంగారుకడియము లను బహుమాన మిచ్చిరి.

1912 లో రాజమండ్రిలో ఆంధ్రభీష్ములైన న్యాయతిరుప్పారావుగారు, వడ్డాది సుబ్బారాయకవి, గంటి లక్ష్మన్న మొదలగు మహామహులు పునసన్నానము చేసిరి. శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారు ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్ పక్షమున నవరత్నఖచిత భుజిక్తిని దాసుగారికి పమర్పించిరి.

1913 లో అనంద గజపతి సోదరియైన అప్పలకాండయాంబ (రీవారాణి) దాసుగారి హరికథ విని 'దాసుగారూ! ఏమాత్రము దుఃఖవాసనలేని హరికథ మరి యొకటి చెప్పుడు' అని యన, దాసుగారు రెండవసారి రుక్మిణీకల్యాణకథను జెప్పిరి. రాణి అకథ విని అమందానందముతో ఏమి కావలెనో కోరుకొనుమనెను. దానికి దాసుగారు 'ఈశ్వరకటాక్షముకన్న కోరదగిన వస్తువేమి యున్నది' అని చెప్పినను రాణి నలువది పెద్దకానులు కానుక విచ్చి తృప్తి చెందెను.

1913 లో కాకినాడలో గొప్ప గానసభ జరిగినది. ఆ ఉత్సవము లందు దాసుగారి గానమునకు కాకినాడ ప్రజలు తన్మయులై ముత్యాలకర్ణకుండలము లిచ్చి పూజించిరి.

1913 లో దాసుగారు తమ ఏకైక పుత్రిక పెండ్లి చేసి రాణి వెల్లి తిరుగు ప్రయాణములో అలహాబాదులో ప్రసిద్ధ గాయనీమణియైన జానకీబాయిని తమ రాగా లాప నైపుణ్యముచే జీవస్థానివుగా జేసిరి. దాసుగారు జానకీబాయిని గొప్ప విద్వాంసురాలుగా స్థానిపులాపరీక్ష చేతనే గుర్తుపట్టిరి. అట్టి అమె ప్రశంసలు దాసుగారికి అమితానందదాయకములైనవి.

అలహాబాద్ నుండి కలకత్తా వచ్చి, తెలుగురాని చేతమున హరికథ చెప్పిన పెట్టుండునో చూడవలసి దాసుగారు కలకత్తాలో శ్రీకృష్ణజనన మను సంస్కృత హరికథను హిందీలో నువన్యసిండుచు చెప్పిరి. అనాటి నభానభ్యులలో విశ్వకవి రవీంద్రు లొకరు. నాటి నభిలో రవీంద్ర కవీంద్రు లెంత అసందించినను, తరు వాత కొన్ని సంవత్సరములకు విజయనగరము వచ్చి దాసుగారిని చూడగనే గుర్తు

పట్టి నమస్కరించి 'అనాడు మీరు పాడిన బేహగు రాగ మిప్పటికిని నాచెప్పులతో మ్రోగుచునే యున్నది' అని ప్రశంసించిరి.

1914 లో కాశీయాత్ర చేసి వచ్చి కాశీశతకము వ్రాసిరి. అంతలో దాసు గారిని చల్లపల్లి జమీందారు శ్రీ రాజా అంకినీడు మల్లికార్జున ప్రసాదరావుగారు హరికథ చెప్పటకు అహ్వానించిరి. రాజాగారు గొప్ప గొప్ప విద్వాంసుల నాహ్వానించిరి. ఆ పండితసభలో దాసుగారు పరవశించి హరికథ చెప్పిరి. కుడియెడమ చేతుల సమవిషమజాతుల పీణను వాయించిరి. ఆ అనన్యసాధారణ ప్రతిభకు పండిత మండలి పరవశము చెందినది. జమీందారుగారు ఇరువదినాలుగు నవరసుల బింగా రముతో గూడిన గండపెండెరమును దాసుగారి కాలికి స్వయముగ తొడిగి తమ రసికతను వెల్లడించుకొనిరి.

1914 లో శ్రీ చెళ్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రిగారు బందరు పట్టణమునందు విద్వత్సభా సమక్షమున ప్రశంసించి దాసుగారికి 'హరికథా పితామహ' అను బిరుదము నిచ్చిరి.

ఈకాలమునందే వేంకటగిరి, హైదరాబాదు, విశాఖపట్టణము, భద్రాచలము మొదలగు పట్టణములందు దాసుగారికి మననస్థానములు జరిగెను. నందిగ్రామమునందు దాసుగారికి 'మహానందంబుతో స్వస్తి వాక్సందోహంబులు మిమ్ముముట్టఁ గల నోజన్ మంగళధ్యానముల దిం దిం మ్రోయఁగ' బ్రహ్మరథము పట్టెరి. 'జ వేదండ నివిష్టుజేసి మరియుం దాదాబజింత్రిలతో' నూజివీరులో దాసుగారి డిరేగించిరి.

ఈకాలమునందే సుబ్రహ్మణ్యయ్యలు అను నొక దాక్షిణాత్యుడు వచ్చె అరకు సువర్ణఘంటాకంఠణమును ధరించి విజయనగరమునకు రాగా, దాసుగారికి గొప్ప సభ నేర్పాటు చేసిరి. సభాసంతరము దాసుగారు దాక్షిణాత్యుని 'మాడు గాని నట్లు తాళములతో గాని పాడగలరా?' యని యడుగగా, 'నారెండు తాళములతో పల్లవి పాడినవారిని ఎందును జూడలేదు. ఏక్కడనైనా యెడల నావీరఘంటాకంఠణము తీసివేసెదను' అని గర్వముగా సమాధాన మిచ్చె అప్పుడు దాసుగారు వానికి గర్వభంగము చేయదలచి అయిదు తాళములతో నా పాడి చూపించెను. ఆ పండితు డాశ్చర్యభోయి తన వీరఘంటాకంఠణము

దీని దాసుగారికి నమస్కరించెను. సభ దాసుగారికి 'పంచముఖీ పరమేశ్వరుడు' అను బిరుదు నిచ్చి సత్కరించెను.

1915 లో దాసుగారికి భార్యావియోగము తటస్థమైనది. లక్ష్మీనరసమ్మ గారికి రామాయణకథపై ముక్కువ యొక్కువ, ఆమె అత్యశాంతికి దాసుగారు యథార్థ రామాయణమును వ్రాసి ఆమెకే అంకిత మిచ్చిరి.

1919 లో సంగీతప్రియుడు, భూస్వామియైన కానుకుర్తి లక్ష్మీనరసింగరావు ప్రోత్సాహముతో విజయరామగజపతి విజయనగరమందు సంగీతకళాశాలను స్థాపించెను. (5-2-1919). ఆ విజయరామ గానపాఠశాలకు దాసుగారిని ప్రిన్సిపల్ గా నెన్నుకొనిరి.²⁴

1921 లో దాసుగారు రామచంద్రశతకము వ్రాసిరి. ఈ సంవత్సరమునందు నందిగామలో హరికథాభివర్ధనీ సమాజము దాసుగారి దుక్కిణీకల్పాణ హరికథ 'పోటీ'లు నిర్వహించినది.²⁵ దాసు గారు తమకు జరిగిన సత్కారములలో నిది మరచిపోలేని సత్కారముగా నెంచిరి.

1922 లో బరంపురమందలి కళ్ళికోట కళాశాల పండితుడు, హరిదాసు, దాసుగారికి ఏకలవ్యశిష్యుడును అయిన పసుమర్తి కృష్ణమూర్తి పార్వతీపరిణయ మను యక్షగాన ప్రబంధమును వ్రాసి దాసు గారికి అంకిత మిచ్చెను.

1923 లో కాకినాడలో కాంగ్రెస్ మహాసభ జరిగినది. గొప్ప గొప్ప దేశ నాయకులు చేరిన ఆ మహాసభలో దాసు గారు హరికథ చెప్పిరి. సరోజినీదేవి ఆ హరికథను విని అనేక విధముల దాసుగారి ప్రతిభను ప్రశంసించెను. ఈ సంవత్సరమే దాసుగారికి ఇంగ్లండులోని 'ఎంపైర్ ఎగ్జిజిషన్' కార్యకర్తలు భారతీయ ప్రతినిధిగా ఆహ్వానించిరి. కాని వెళ్లలేదు.

24. ఆ కళాశాలలో ఆరు శాఖలుండెను — 1. వయొలిన్ - ద్వారం వేంకట స్వామి నాయుడు, 2. మృదంగము - లింగము లక్ష్మి, 3. వీణ - వాసా వేంకటరావు, కట్టు సూరన్న. 4. నాదస్వరము - మునుస్వామి, 5. గాత్రము - పేరి రామమూర్తి, వరహాలుదాసు, 6. హరికథ-నారాయణదాసు, పిన్నిపలు.

25. మొదటి బహుమతి వాజ్ పేయయాజుల సుబ్బయ్యకు వచ్చినది.

1924 లో విజయరామగజపతి కుమారుడైన అలకనారాయణగజపతి ఉపకమండలము వెళ్లెను. అప్పుడు బరోడా మహారాజు కూడ నక్కడకు వచ్చెను. వారిరువురి సంభాషణములో దాసుగారి ప్రస్తావన వచ్చి వెంటనే దాసుగారిని అక్కడకు రప్పించుకొనిరి. దాసుగారితో వేంకటరమణదాసు కూడ వెళ్లెను. వీరి ప్రతిభను జూచి ఈ యిద్దరు జమీదారులే కాక, అప్పు డక్కడనేయున్న మైసూరు మహారాజు ఛరికొన్నిసార్లు వీరిని తమ వసతి గృహమునకు రప్పించుకొని, విని, అసందించి ఘనముగా సత్కరించిరి. ఆ పర్యటనమున దాసుగారు ఉదకమండలముపై చెప్పిన సీసములు మోచమోదకములు.²⁶

1924 లో దాసుగారి షష్టిపూర్తి మహోత్సవము సంప్రదాయబద్ధముగ ఘనముగ జరిగినది. విజయనగరమున నాటి (30-8-'24) ఉత్సవమునకు రాని పాటగాడు లేడు. దాసుగారి కీష్యప్రశిష్య ఏకలవ్య శిష్యులతో విజయనగరము క్రిక్కిరిసి ఉక్కిరిబిక్కిరి యైనది.

1926 లో బహుగ్రంథకర్త, కవిపండితపోషకుడు నైన రాజా మంత్రిప్రెగ్గడ భుజంగరావు తన పుత్త్రిక వివాహసమయమున దేశములో గల విద్వాంసులనెల్ల ఆహ్వానించెను. దాసుగారిని హరికథ చెప్పటకు ఆహ్వానించెను. పండిత సభ యన్నచో ఉరుము విని పురివిప్పు మయూరము వలె పరవశించుట దాసుగారి లక్షణముకదా : నాడు దాసుగారు తమ హరికథామృతముచే రాజావారికి చరిత్రలో అమరత్వము ప్రసాదించిరి. భుజంగరావుగారు అంచరను అవరించినది యొక యెత్తు. దాసుగారిని సత్కరించినది యొక యెత్తు. అదిభట్టు కదా :

1927 లో విష్ణురహస్రనామ సంకీర్తనమును అచ్చతెనుగున అనువదించిరి. ఈ సంవత్సరమే మద్రాసులో ఏర్పరచిన అఖిలభారతసంగీత పరిషత్తును ప్రారంభించుటకు దాసుగారిని ఆహ్వానించిరి. ఆ ప్రారంభోత్సవములో దాసుగారు కూర్చిన 'స్వరాక్షరకృతులను' పాడిరి ఆ గానమునకు సభ నిస్తరంగ నీరధి యైనది.

1928 లో వీరి హరికథలను విని మద్రాసు విద్వాంసులు 'అంధదేశ భూషణము' అని ప్రశంసించిరి.

1929 లో అప్పతెలుగు పలుకుబడి, పేల్పుమాట, మొక్కుబడి 1930 లో పేల్పువంద, గొరమ్మ పెండ్లి, శ్రీ హరికథామృతము వ్రాసి జనప్రతి పాట్రులైరి.

1931 లో గుంటూరులో ఆంధ్రగాయక మహాసభకు అధ్యక్షులైరి. అనాడు (27-8-1931) వారు చేసిన పద్యప్రసంగము అనవద్యహృద్యము.

1932 లో కొత్తపేటలో హరికథా భవనమును నిర్మింపదలచి, ఆ యూరి పెద్దలు ఆ భవనశంకుస్థాపన హరికథాపితామహునిచే చేయించిన బౌచిత్యముగా నుండునని దానుగారిచే చేయించిరి (11-2-32).

1932 లోనే దానుగారు రుబాయతును ప్రచురించిరి. దానుగారి బహుభాషా వేత్సత్వమును దాక్షురు సర్వేపల్లి రాధాకృష్ణ పండితుడు, మొదలగువారు బహుభాష ప్రశంసించిరి.

1933 లో విశాఖపట్టణ ప్రముఖన్యాయవాది, సాహితీవేత్త యగు ప్రభుల లక్ష్మీనరసింహము, దానుగారిని సభాసమక్షమున సన్మానము చేసెను. జయపురా ధీకుడైన విక్రమదేవవర్మ 'సంగీత సాహిత్య సార్వభౌమ' అను బిరుదము నిచ్చి సత్కరించెను.

విశాఖపట్టణమున మరయొకనాటి (8-2-1933) సభలో పెద్దలు 'శృంగార సర్వజ్ఞ' అను బిరుదము విచ్చిరి. తునిలో ఉద్దండ ప్రండితు లెందరెందరో కూడి 9-11-33 నాడు బ్రహ్మరథ సన్మానము చేసి దానుగారి సరస్వతిని పూజించిరి.

1935 లో విజయనగరమున గొప్ప కవి పండిత సదస్సు జరిగినది. 'భారతీర్థ' వార్షికోత్సవములు జరిగినవి. శ్రీ విక్రమదేవవర్మగారు ఈ సభకు అధ్యక్షులు. 'భారతీర్థ' సంస్థ దానుగారికి 'అటపాటల పేటి' యను బిరుద మిచ్చినది.

1936 లో 'హైదరాబాద్ బుల్లెటిన్' సంపాదకీయములో దానుగారి రుబాయతును గొప్పగా ప్రశంసించినది. హైదరాబాదులోని ఆంధ్ర మిత్ర మండలి దానుగారిని ఆహ్వానించి సత్కరించినది. హైదరాబాదునుండి రాగానే గాన పాఠశాల ప్రెస్విపాలు పదవినుండి విరమించిరి.

1937 లో ఇల్లందులో గొప్ప సభ జరిపి పురప్రముఖులు దానుగారిని సన్మానించిరి. దానుగారు ఆ సభలో వారు (19-5-1937) పాడగా, డెబ్బి

మూడవయేట గూడ వారి గాత్రము ఏమాత్రము తగ్గకుండుట జూచి ప్రజలు ఆశ్చర్యము చెందిరి.

1938 లో రామేశ్వరము పోవుచుండగా త్రోవలో పుడుక్కొంట మహారాజు అహ్వానించి 'పాటకచ్చేరి' చేయించుకొని సత్కరించిరి. తిరువాన్కూరు మహారాజు అహ్వానించి హరితశను చెప్పించుకొని గౌరవించిరి. నాడు (23-7-1938) మహారాజు దాసుగారి కిచ్చిన కాలము గంటయునర మాత్రమే. కాని దాసుగారు పాడుచుండగా తమకు తెలియకుండగనే మూడుగంటల కాలము కూర్చుండిరి. దాసుగారి కథానంతరము మహారాజు బహువిధముల ప్రశంసించి సత్కరించిరి.

రామేశ్వరమునుండి తిరిగివచ్చునపుడు మద్రాసులో చెన్నపురి అంధ్రమహాసభవారు దాసుగారిచే సీతాకల్యాణకథ చెప్పించుకొని సత్కరించిరి. నాటి సభ (28-8-'38) లో అంగ్లభాషా ప్రవీణులైన అధికారులు ఎక్కువగా నుండుటచే దాసుగారు 'షేక్స్పియర్' గ్రంథములపై తమకు గల ప్రభుత్వమును ప్రదర్శించి ప్రశంస లందుకొనిరి. దాసుగారు సంగీతసరస్వతికి అపూర్వహారమైన 'దశవిధ రాగ నవతి కుసుమ మంజరి' కూర్చి సమర్పించిన దిప్పదే.

1939 లో బాద్మిబెలు దొర దాసుగారిని నోబెలు బహుమతికి ప్రయత్నింపుమని చెప్పిరి. కాని దాసుగారి కప్పటికే సన్మానములతో, విరుదములతో విసుగు పుట్టి ప్రయత్నింపలేదు.

1939-43 మధ్యకాలమునందు అనేక సత్కారములను పొందుచు, హరికథలు చెప్పుచు 'సేవపల్కు వహి, మిన్ని మిన్ను, ఆగడ్డోతి' గ్రంథములను వ్రాసిరి.

1943 లో విజయనగరమునందు అంధ్రకళా పరిషత్తు ప్రారంభించిరి. అనాటి (7-5-1943) ప్రారంభోత్సవ సభకు అధ్యక్షులు దాసుగారే.

1943-45 మధ్యకాలములో లలితాసహస్రనామములను 'తల్లి విన్ని' అను పేరుతో అనువదించిరి.

నిర్యాణము

1945 లో దాసుగారి దౌహిత్రుడగు ఉపాధ్యాయుల సూర్యనారాయణాచార్యులకు మరణాచకము వచ్చెను. దాసుగారు మనుమని వ్యాధిని జూచి 'తాతా! ఈ వ్యాధి నిన్ను విడచి నాకు వచ్చిన దాగుండును కదా' అని అనిరట. వారి వాక్కుద్ధిబిలమో,

దైవనిర్ణయమే కాని ఆ బాలునకు వ్యాధి తగ్గినది. దాసుగారికి జ్వరము వచ్చినది. క్రమముగా జ్వరము తీవ్రరూపము దాల్చి దాసుగారి భౌతికకాయమును పుష్కలబహుళ పంచమినాడు (2-1-1945) ఈ లోకమునకు దూరము చేసినది.²⁷ దాసుగారి ఆయువు మాత్రము వారి భౌతికకాయముతో సంతరింపలేదు. వారి ఆయుఃప్రమాణము తెలుగు ప్రజలకు హరికథలపై అసక్తి యున్నంతకాలము. సరససారస్వతముపై అభిరుచి యున్నంతకాలము. అందులకే జాతిలో కళాప్రీతి యున్నంతకాలము చెరగని ఉత్తమ సందేశ లేఖలు దాసుగారి జీవిత రేఖలు.

‘అతని కతండా సాటియగు నాంధ్రుల భాగ్యపుంబంటయై బృహస్పతి సమబుద్ధిశాలి యయి వాద్భిత సర్పకలాధినాథుడై చతురత యక్షగాన కృతినంచయమున్ రచియించి శిష్యసంతతి కవి నేర్పి సర్వజనతా ఘనతోషణరీతిఁ దల్కొని ప్రతతిని బాడి యాడఁదగు పద్ధతిఁ దానొనరించి చూపి గర్విత మతులైన పండిత కవీశ్వర గాయకరత్న గర్వ పర్వత పవిత్రై విదేశ కవి పండిత సన్నుతిఁగూడఁగాంచి సంతత భగవత్పదాబ్జయుగదత్త మనస్కుండగుఁడెలంగి సంస్కృత ముఖ్యనైక భాషల విశేషముగాఁ గృషిఁజేసి యన్నిటన్ గృతమతియై కృతార్థుడయి కీర్తిలతాంగి మనోహరుండునై యతుల విగాగియై యతుల కందని బ్రహ్మపదార్థ శాశ్వతముగ నుండు నాఘనుని చారుచరిత్రముఁ జెప్పశక్యమే’²⁸

27. దాసుగారి నిర్యాణవార్త విని ఆంధ్ర దేశములో గల ప్రసిద్ధులందరు పద్య శ్లోక రూపములలో ఆశ్రుతర్పణము లిచ్చిరి. ఆ వందల సందేశములలో కొన్ని ‘పూజా పుష్పములు’ అను పేర ‘వా యెఱుక’ గ్రంథానుబంధముగా గలవు.

28. శ్రీ వాజపేయయాజుల వేంకటరమణయ్యగారు— ‘వా యెఱుక’—‘పూజా’ పుష్పములు’ పు॥లు 55, 56

రి. హరికథ కథ

నాయవి నాల్గు మోములవునా యెటు ముద్దిడె? దంచు నల్వ యా
 ప్పాయముగా హసింపగ, అనంతముఖన్ నను నెట్లు ముద్దిడెం
 బోయెనొ? యంచు వాణి నగ, ముద్దిడెదన్ గను మంచు నల్వ నా
 రాయణదాసుడై హరికథాకృతిగా నొనరించె భారతిన్.¹

హరికథ - పుట్టుపూర్వోత్తరములు

సామాన్యమానవుని సాహిత్యాభిరుచికి కథాశ్రవణప్రవణత్వము తొలిబీజము.
 సామాన్య సాహిత్యజీవులను ఆకట్టుకొనువానిలో కథాపటత్వము కనిష్ఠిరాధిష్ఠితవిష
 యము. ఈ కథాభిరుచితో కూర్చుండిన రసికులను కదలకుండగ మంత్రముగ్ధులను
 జేయు రెండవశక్తి అపాతమదురమైన గానము. సదస్యులను బొమ్మలవలె జేయు
 నైపుణ్యమునందు గానము కథకు సమప్రతిభ కలిగిన సహపాతి. ఈ కథాగాన
 ములు రెండును ఆరావన ప్రధానములే. మానవునకు అనందభిక్ష పెట్టిన మొదటి
 జంటకవులు ఈ కథాగానములు.

1. కచ్చపీశుతులు - ఆచార్య యస్వీజోగారావుగారు

మానవుడు ఏక్షణమునందు అనందాన్వేషణారంభమైనదో ఆ క్షణమే కళా దేవతకు పుట్టినరోజు. మానవునకు అనందాన్వేషణ పుట్టుకలో పుట్టెను బుద్ధి. అటువంటి అనందప్రియుడైన మానవునకు ఈ కథాగానములు మొదటి చుట్టములగుటలో ఆశ్చర్యమేమున్నది? కనుకనే ప్రతి జాతిలో ఈ గానరూపమైన కథాకథన విధానము పుట్టినది. వాని నామములు భేదింపవచ్చును. అభ్యాసవిధానములు భేదింపవచ్చును. పుట్టుటమాత్రము అధికారసూత్రము.

ఈ గానరూపమైన అభ్యాసపద్ధతి పేదకాలమునందే వీజప్రాయముగా నుండి, ఐతిహాసికయుగము నందు బాగుగా ప్రస్తరించినదని విమర్శకుల విశ్వాసము. అచార్య శ్రీ తూమాటి దొణప్పగారు వైదిక గ్రంథ ప్రపంచమును పరిశోధించి ఈ గానరూప అభ్యాసప్రసక్తి వచ్చిన కొన్ని సందర్భములను వివరించి, వారు సారాంశముగా చెప్పిన వాక్యమిది — 'మీది ఉద్భవణలనూ, వివరణలనూబట్టి యోజించినట్లయితే పేదకాలంనాడు ఒక రకమయిన గాథలూ, గాన సంప్రదాయాలూ, ప్రవచనపద్ధతులూ ఉన్నట్లు స్పష్టమవుతున్నదేతప్ప ఆయారీతులు చున హరికథల వంటివే అని నిర్ధారించడం తొందరపాటే అనిపిస్తున్నది. హరికథకు వీజప్రాయాలైన ప్రవచనాదులు పేదకాలంనాటికి వెలసిఉన్నట్లు సరిపెట్టుకొనడం శ్రేయం'²

శ్రీ పాతూరి ప్రసన్నంగారు హరికథ ప్రాచీనతను గూర్చి చేసిన వివరణ మిది — 'హరికథల స్వరూపం పేదకాలము నాటిదనీ, సర్వజ్ఞులయిన అగ్నివేళాది మహర్షులు హరికథాశిల్పాన్ని తొలుదొల్ల సృష్టించారనీ పండితులు నిర్ణయించారు. బ్రహ్మ మానసపుత్రుడయిన నారదుడు భక్తిసూత్రాలను ఉపదేశిస్తూ హరికథాగానం చేస్తూవుంటాడని ప్రతీతి. పేద విభజనచేసినా, అష్టాదశపురాణాలను లిఖించినా మనశ్శాంతి పొందనేరని శ్రీ వ్యాసునకు శ్రీమద్భాగవతమును విరచించి, హరికథాద్యుతమును పంచిపెడుతూ మానవోద్ధరణ గావింపుమని నారదుడు అదేశించాడు. తర్వాత కురదేవుడు, శౌనకాదిమహర్షులు, సూతుడు హరికథారూపకమైన భాగవతాన్ని భారతదేశం అంతటా ప్రచారం చేశారు'.³

2. తెలుగు హరికథా సర్వస్వం - పు - 94

3. 'కథాగానము - జాతీయ ప్రయోజనాలు' - నాట్యకళ, ఫిబ్రవరి, 1965, పు. 21

సరస్వతీపుత్ర శ్రీ పుట్టవర్తి నారాయణాచార్యులుగారి అభిప్రాయ మిది —
 'నారద హనుమదులు హరికథకులుగా పురాణయుగమున ప్రసిద్ధికి వచ్చిరనిపించును.
 శ్రీమద్భాగవతమునందు హరికథల విషయమున కొంత చర్చ యున్నది. కనుక
 హరికథా ప్రసంగము నాటిది నేటిది కాదు; అది చాల ప్రాచీనమైనది'.⁴

కుశలపుల రామాయణగానము విమర్శకులు చూపించు మరియొక పాిత్ర
 యదాహరణము. ఇంతేకాక ప్రాచీనకాలమునందు సత్రయాగములలో హరికథా
 గానములు, సామూహిక భజనలు జరుగుచుండెడివని భాగవతాది గ్రంథముల వలన
 తెలియుచున్నది. పోతనగారి ఆంధ్రమహాభాగవతమునందు 'హరికథ' అను
 సమాసము అనేక పర్యాయములు దర్శన మిచ్చును.

'కలిదోషనివారకమై

యలఘుయశుల్ పొగడునట్టి హరికథనము ని

ర్మలగతిఁగోరెడు పురుషుఁడు

తెలయఁగ నెవ్వఁడు దగిలి వినఁడు మహాత్మా!' 1-45

'హరివార్త లెఱుఁగువారికి

హరిపదములు దలఁచువారి కనవరతంబున్

హరికథలు వినెడివారికి

మరణాగత మోహసంభ్రమము లేదనఘా!' 1-436

'ఒప్పెడి హరికథ లెయ్యవి

చెప్పెడినోయనుచు మాకు జిత్తోత్కంఠల్

గుప్పలుగొనుచున్నవి రుచు

లుప్పతిలన్ నీ మనోహరోక్తులు వినఁగన్. 2-43

'భూరి విజ్ఞానదులగు నారదాది

నిర్మలాత్మలకైన వర్ణింపరాని

హరికథామృతపానంబు నందు విసివి
యొల్ల ననువాఁడెహో వెట్టిగొల్లఁడనఘు! 8-187

‘కరములు విష్ణుమందిర మార్జనము లంద
శ్రవములు హరికథాశ్రవణ మంద’ 9-82

‘నీ ముఖంబుజాత నిర్ముక్త హరికథా
మృతముఁద్రావఁద్రావ మేను వాదలే
వంతమానె నీరువట్టు నాఁకలియును
దూరమయ్యె మనము తొంగలించె’ 10-11

‘హరికథలు హరిచరిత్రము
హరి లీలావర్తనములు నుచితరీతిన్
బరువడి నెఱిఁగితి నంతయు
సురనుత! యనుమానమొకటి చొప్పడెడి మదిన్’ 12-40

పోతన చుహకవి ‘హరికథ’ యను పదసంపుటిని మాటిమాటికి ప్రయోగించె నని ఈ కొన్ని యదాహరణముల వలననే స్పష్టము. ఆయన ఎన్నిమారులు ఈ ‘హరికథ’ ప్రసక్తి తెచ్చినను విష్ణుని చరిత్రమను అర్థమునందే కాని ఒక సాహితీప్రక్రియయొక్క సంజ్ఞగా మాత్రము కాదని ఈ ప్రయోగముల సందర్భార్థములను బట్టియే సవ్యఃస్మరణ మగు విషయము. అంతే కాదు, పోతనయే భాగవతమునందు హరికథ అను అర్థమున : ‘నరకేసరి కథనంబులు’ (7-28), ‘విష్ణు దేవ చరిత్రంబుల్’ (7-6), ‘విష్ణు కథనములు’ (7-252) ; ‘హరిచరితము’ (10-487), ‘మంగళ హరికీర్తి చుహగంగామృతము’ (9-730) మొదలగు విధములుగా స్పష్టముగా వ్రాసినాడు. అంతేకాక—

‘ఏ కథలయందుఁ బుణ్య
శ్లోకుఁడు హరి సెప్పఁబడును సూరిజనముచే

నా కథలు పుణ్యకథలని

యాకర్ణింపుదురు పెద్ద లలిహర్షమునన్'

8-21

అను పద్యమువలన 'హరికథ' అను సమాసము నేయర్థములో ఆయన వాడు చున్నాడో ఖంగ్యంతరముగా తెలియజేసినాడు. కనుక విష్ణుని చారిత్రము అను అర్థము తప్ప, ఒక ప్రక్రియయొక్క సంజ్ఞగా పోతన ప్రయోగింపలేదని సారాంశము.

ఆచార్య శ్రీ తూమాటి దొబ్బగారు ఈ 'హరికథ' అను పదసంపుటికి కొన్ని ప్రయోగములు ప్రోగుచేసినారు. వానిలో ఇద్దరి ప్రయోగములు—

'చేపట్టి వేదపు శ్రీ హరికథలు

యేప్రాద్దు వినని హీనులము.....'

'కొట్టగొనకు మతి గోరిపాడితే

జట్టిగ హరికథ చవి గలుగు.....'

అనునవి తాళ్ల పాక అన్నమాచార్యులుగారి ప్రయోగములు.⁵

'జిన్న హరికథా సునీ న హింకానా

శ్రవనరంధ్ర అహి భవన సమానా'

అనునది తులసీదాసుగారి ప్రయోగము.

ఇట్లు హరికథా ప్రసక్తి అతి ప్రాచీనకాలమునుండి కలదని తెలియుచున్నది. కాని యంతవరకు గల హరికథానామ ప్రసంగము ఒక ప్రక్రియా భేదముగా మాత్రము కాదు. హరికథ యనగా కేవలము విష్ణు సంబంధమైన కథ యని మాత్రమే.

హరికథను ఒక ప్రక్రియగా తీర్చిదిద్దిన ఖ్యాతి మధ్యయుగము నందలి మహా రాష్ట్రాలిది. శివాజీ ప్రభువునకు గురుతుల్యుడు, సమకాలికుడు నయిన సమర్థ

5. 'తాళ్లపాక - ఆధ్యాత్మ సంకీర్తనలు' - సం. 5, కీర్తన 174, పు. 95
సం. 9, కీర్తన 21, పు. 15

రామస్వామి హరికథలను చెప్పెడివాడు. ఈ సమర్థ రామస్వామి హరికథకుడు. ధనమునకు గాక భక్తికి ప్రాధాన్య మీయవలెనని ప్రచారము చేసిన భగవద్భక్తుడు. 'దాసబోధ' యను గ్రంథమునందు హరికథకునకు సులభముగ మోక్షము కల్గునని ప్రకటించి ఉత్తమోత్తమమైన స్థానమిచ్చినవాడు. పురాణముకంటె హరికథ భిన్నమని నిర్ణయించి హరికథకు ఒక ప్రత్యేకమైన స్థానమును కల్పించిన హరికథాప్రియుడు. ఈ సమర్థ రామస్వామియే కాక, ఈ కాలమునందే మోరో పంతు వామన పండితుడు, తుకారాము (తుకోబా) మొదలైన ప్రసిద్ధ హరికథకులు మహారాష్ట్ర దేశమున యెందరో కలరు. తుకారాము శక్తిసామర్థ్యములను గూర్చి హరికథలను గూర్చి లోకమునం దెన్నియో కథలు ప్రచారమునందున్నవి కదా :

ఈ విధముగ నివృత్తికి తెలిసినంతవరకు హరికథాప్రక్రియకు అధ్యులు మహారాష్ట్రలే. కాని నేడు ఆంధ్రదేశమునందు ప్రక్రియగా స్థిరపడిన హరికథలకు మహారాష్ట్రీల హరికథకు కొంత భేదమున్నది. మహారాష్ట్రీలు ఈ ప్రక్రియకు పెట్టిన పేరు 'కీర్తన'. ఈ కీర్తనలందు 'అభంగము'ల 'వోలి' వృత్తముల ప్రాధాన్య మెక్కువ. అభంగముల ఆకర్షణవలననే కీర్తనకు అభంగము అను పర్యాయపదము వచ్చినది. కథాప్రారంభమునకు ముందు పాండిత్యప్రకర్షప్రద ర్మకములైన పెద్ద పెద్ద పీఠికలుండును. ప్రధాన కథకు ఈ పీఠికకు సంబంధము తక్కువ. భక్తి జ్ఞాన వైరాగ్య సంబంధములైన అనేక విషయములకు ఈ పీఠిక ఒక చర్చావేదిక. ఈ అభంగము లందు శాస్త్రీయ సంగీతమున కంత ప్రాధాన్యము లేదు. కనుక కథకుడు సర్వశాస్త్రనిష్ఠాతుడు కానక్కరలేదు. గాత్ర మాదుర్య మున్న చాలును. ఇక నృత్యప్రసక్తియే దీనిలో నుండదు. ఉండునది సమయోచితమైన అభినయము మాత్రమే. ఇవి పదునేడవ శతాబ్దమునాటి మహారాష్ట్రీల అభంగముల లోని స్థూల లక్షణములు.

మహారాష్ట్ర దేశము నుండి పదునేడవ శతాబ్దమున ఈ ప్రక్రియ దక్షిణ దేశమునకు దిగుమతియైనది. 'దక్షిణదేశమునకు హరికథా కాలక్షేపము దిగివచ్చుట 17 వ శతాబ్దిలో నటు కర్ణాటకము, నిటు తంజావూరాంధ్రనాయక రాజ్యమును మహారాష్ట్రీల కైవసమైన తరువాతనే యని తోచును' అని ఆచార్య యస్వీ జోగారావు

గారు పరిశోధించి వెలిబుచ్చిన అభిప్రాయము. కాని చిత్రమేమన, మహారాష్ట్ర ప్రభువులు ఆంధ్రదేశమునందు ఎక్కవగా ఆదరించిన ప్రక్రియ అభంగము కాదు, యక్షగానము. వారు అభంగములు తెనుగున వ్రాయించినట్లు సాక్ష్యములు లేవు. మహారాష్ట్రీలు యక్షగాన పృక్తియను ఆదరించుటకు కొన్ని కారణములున్నవి. ఈ యక్షగానము వారి అభంగము వలె గానరూపమైన ఆఖ్యానమై యుండుట, అభంగమునందు లేని వేషధారణము యక్షగానము నందుండి రూపకలక్షణము కూడ జతపడుట, అభంగమునందు అన్ని పాత్రలను ఒక్కడే అభినయించు కష్టముండ యక్షగానమునందు ఒక్కొక్క పాత్రను ఒక్కొక్కడు గ్రహించి అభినయించు సుకరమైన అవకాశముండుట మొదలగునవి ప్రధాన కారణములు.

మహారాష్ట్రీల అభంగముల ప్రభావముచే తమిళ కన్నడ దేశములందు కూడ ఈ ప్రక్రియ పేరు మార్చుకొని అవతరించినది. తమిళమున 'కాలక్షేపము', కన్నడమున 'హరికథా కాలక్షేపము' అను నామములతో వెలసినది. తమిళులకు మహారాష్ట్రీలకన్న సంగీతముపై 'మోజా' ఎక్కువ. ఆకారణముచే తమిళుల కాలక్షేపములందు మహారాష్ట్రీల అభంగములకంటె సంగీతపుపాలు ఎక్కువై నది. తమిళుల కాలక్షేపము లందు కథదెప్పవానికి తోడుగా సహాయగాయకులు కూడ నుందురు. ఇది తమిళుల కాలక్షేపము నందలి కొత్త విశేషము. మహారాష్ట్రీల సంప్రదాయము నుసయోగించుకొని తన ప్రతిభతో కాలక్షేపప్రక్రియను తమిళులలో నెక్కువ ప్రచారము చేసినవాడు తంజావూరు కృష్ణభాగవతి. 'తంజావూరు కృష్ణ భాగవతిని (క్రి॥ శ॥ 1841-1903) అధునిక కాలక్షేప సంప్రదాయమునకు పితామహుడుగా పేర్కొనవచ్చును. అతడు తమిళ సంప్రదాయమునకు మహారాష్ట్రీ సంప్రదాయములను సమ్మేళనము చేసి అపూర్వమైన నూతన సృష్టి కావించి కాలక్షేప బిల్వగా ప్రఖ్యాతి కెక్కినాడు'.⁷

ఈ తమిళ కాలక్షేప లక్షణములే దాదాపు కన్నడ 'హరికథాకాలక్షేపము'నందు చేరినవి. అంతేకాక ఈ కర్ణాటక హరికథకులపై మహారాష్ట్రీల ప్రభావము కూడ

నున్నది. 'గోపాలభాగవత్, నంజుండభాగవత్ మున్నగువారు హరికథారచయితలే కాక హరికథాప్రయోక్తలు కూడ. వీరందరిమీద మరాఠీ కీర్తనకారుల ప్రభావము అధికముగా కన్పట్టుచుండును. వీరు గానము చేసిన కథలలో అనేకము మహారాష్ట్ర కీర్తన తరంగిణికి అనువాదప్రాయములుగా కన్పట్టుచున్నవి. పరశురామ చరిత్ర, పృహ్లాద చరిత్ర, నముద్రమంథన, గజేంద్రమోక్ష, యక్షప్రశ్నాఖ్య మున్నగు ప్రసిద్ధిచేతి వృత్తములే కాక గరుడగర్వధారణ, భద్రాయుచరిత్ర, శేవానాసి చరిత్ర, భీమమానసభక్తి, దత్తాత్రేయజన్మ మొదలగు మరాఠీకథలు సయితము కన్నడ హరికథా రంగములో చోటు చేసికొనినవి. గౌరీమహిమ, పాండురాజు, విరాటపర్వ మొదలగు కథలను చెప్పిన తుముకూరు వేణుగోపాలదాసును అధునిక కర్ణాటక హరికథా పితామహునిగా పేర్కొనవచ్చును'.⁸ మహారాష్ట్రుల అభంగము నందు కాని, తమిళుల కాలక్షేపమునందుగాని, కర్ణాటకుల హరికథా కాలక్షేపమునందు గాని నృత్య ప్రాధాన్యము లేదు.

ఈ ప్రక్రియ 19 వ శతాబ్దపు ఉత్తరార్థమున తెలుగు నేలపై కాలు మోపి నది. మహారాష్ట్ర ప్రభువులు ఈ ప్రక్రియను ఆదరింపకపోయినను ఈ ప్రభువు లలో ఎందరో మహారాష్ట్ర విద్వాంసులు తెలుగు దేశమునకు వచ్చి స్థిరపడిరి. వారు క్రమముగా తెలుగు నేర్చుకొని తెలుగు పండితులుకూడ నయిరి. ఇట్లు తెలుగు నందు పాండిత్యము గడించిన అంధ్రదేశరులు అక్కడక్కడ చెదురుమదురుగా అంధ్ర దేశములో తెలుగులో హరికథలను చెప్పట ప్రారంభించిరి. వీరి హరికథ లందు మహారాష్ట్రుల అభంగముల ప్రభావము, తమిళుల కాలక్షేప ప్రభావము కన్పడు చుండెడిది. అభంగములందు వలె 'వోలీ' వృత్తములు, సుదీర్ఘములైన పీఠికలు ఉండెడివి, కాలక్షేపములందు వలె సంగీత ప్రాధాన్య ముండెడిది. వీరిని జూచి తెలుగువారు కూడ మొదలు పెట్టిరి.

ఇట్టివారిలో సుదర్శనదాసుగా రాకట.⁹ వీరు 'కుచేలోపాఖ్యానము', 'కర్ణ చరిత్ర' లను హరికథలను చెప్పిరి. రాయలసీమ యందలి అనంతపుర మండలము

8. దాక్షిణాత్య సాహిత్య సమీక్ష - 'యక్షగానములు - దృశ్యరీతులు'

—డా॥ జి. నాగయ్య, పు. 244

9. ముబుగాపు కృష్ణదాసుగారి 'మృదంగవాద్యబోధిని' - పు॥లు 25, 26

లోని హిందూపుర వాస్తవ్యులైన శ్రీ బాగేపల్లి అనంతరామాచార్యులుగారు మరియొకరు. వీరు చంద్రహాస చరిత్రము, కుచేలోపాఖ్యానము, అనసూయా చరిత్రము, సావిత్రి చరిత్రము, సుభద్రా పరిణయము, శశిరేఖా పరిణయము, మూడున్నర వజ్రము మొదలగు హరికథలను జెప్పిరి. వీరి హరికథలను యక్షగానములని పేర్కొన్నవారిలో అనంతరామాచార్యులుగారు ఆద్యులు.

ఇట్లు తెలుగు దేశమున తెలుగువారు కూడ అక్కడక్కడ హరికథలు చెప్పట ప్రారంభించినను, 19 వ శతాబ్దపు టుత్తరార్థము వరకు తమిళ, కన్నడ దేశములనుండి హరికథకులు తెనుగుదేశమునకు వచ్చి హరికథలు చెప్పి వెళ్లుచుండెడి వారని, 'క్రీ॥ శ॥ 1883 (స్వభాను)లో విజయనగరమున నే మెట్రిక్యులేషన్ క్లాస్ లో చుహరాజావారి కాలేజీలో చదువుచుండఁగా కుప్పస్వామినాయుఁ డను నొక హరిదాసు చెన్నపట్టణమునుండి వచ్చి విజయనగరములో నేనున్న పీఠిలో కానుకుర్తివారి యింట ద్రువచరిత్రమును బాచుచు వినిపించిన చిన్న పెద్ద లెంతయో సంతోషించిరి.'¹⁰ అను శ్రీ ఆదిభట్ట నారాయణదాసుగారి వాక్యమువలన తెలియుచున్నది.

శ్రీ బాగేపల్లి అనంతరామాచార్యులుగారు, శ్రీ నారాయణదాసుగారు ఇంచుమించు సమకాలికులు. నారాయణదాసుగారు హరికథా రంగమున ప్రవేశించినది క్రీ.శ. 1883 లో. అప్పటినుండి హరికథాప్రక్రియ అంధ్రదేశమున బాగుగా ప్రచారమంది రాజనన్యానములను, గజారోహణ గౌరవములను, పండిత ప్రశంసలను అందుకొన్నది. ఒక సాహితీ ప్రక్రియగా స్థిరపడినది. సాటి సాహితీ ప్రక్రియలతో పోటీపడి ఆరు దశాబ్దములు ప్రభుత్వము చేసినది.

హరికథ - ఒక సాహితీప్రక్రియ

'హరికథ' అను ఏకపదము అంధ్ర సాహిత్యమునందు ప్రబంధాదుల వలె నేడు ఒక సాహితీప్రక్రియకు సంజ్ఞ.

సాహిత్యమునందు ఏప్రక్రియయైనను సంపూర్ణ లక్షణములతో హఠాత్సంభవము కానేరదు. కొన్ని అంశములతో ప్రారంభమై క్రమముగా మరికొన్ని

అంశములను సంతరించుకొని వికాసము చెంది స్థిరపడును. అప్పుడు ఆ ప్రక్రియకు కొన్ని స్థిర లక్షణము లేర్పడును. అది ఒక ప్రక్రియగా స్థిరపడు స్థితి వచ్చునప్పు టే ఆ ప్రక్రియయొక్క ప్రధాన లక్షణములలో ఒకదానితో సంబంధమున్న నామము దానికి స్థిరపడును. అట్లు ప్రక్రియయొక్క జీవలక్షణముతో నామము స్థిర పడినను, కాలక్రమమున ఆ ప్రక్రియ ఆ జీవలక్షణ సంబంధ ప్రాముఖ్యమును కోలుపోవచ్చును. అనగా ఆ జీవలక్షణ ముఖ్యార్థమును కోలుపోవచ్చును. ఉదా హరణమునకు 'ప్రబంధము' అంద్ర సాహిత్యము నందు స్థిరపడిన ఒక ప్రక్రియ. అది సంపూర్ణ లక్షణములతో స్థిరపడుటకు కొన్ని వందల సంవత్సరములకు పూర్వమే ప్రబంధము అను నామ మున్నది. అనేక విధములైన గ్రంథములను ప్రబంధము లని యనుట జరిగినది. కాలానుగుణముగా ఎన్నో మార్పులు చెంది ఒక ప్రక్రియగా స్థిరపడినది. మొదట ప్రబంధము అను నామ మేర్పడుటకు గల కారణము, ప్రక్రియగ స్థిరపడినపుడు గల ప్రబంధ లక్షణములకు సంబంధము లేదు. అదిలో గల కారణము ఏ గ్రంథమునకైనను లక్షణముగా సరిపోవును. అది అప్పుడు సర్వ గ్రంథవాచి. కాని నేడు కొన్ని లక్షణములున్న సాహిత్య గ్రంథమును మాత్రమే ప్రబంధమనుట జరుగుచున్నది. సర్వగ్రంథములను ప్రబంధము లనుట లేదు. అట్లే శతక ప్రక్రియకు 'శతకము' అను నామము సంఖ్యానాధారము చేసికొని ఏర్పడి నది. ప్రారంభము నందలి సంఖ్యానియమము రాను రాను కొంత సడలినది. ప్రారంభమునం దంతగా పట్టించుకొనని మకుట నియమము కొంత గట్టిపడినది. ఏకచ్ఛందోభేదమును స్వీకరింపవలెను అను నియమము అటు ఇటు కాక ఊగులాడు చున్నది. ఏకచ్ఛందోభేదముకన్న మకుట నియమముపై కవులు ఎక్కువ శ్రద్ధ జూపుట కన్పడుచున్నది. ఉదాహరణమునకు 'శ్రీకాళహస్తీశ్వరా' శతకములో మకుటము తప్పకుండగ పాటించబడినది. మత్తేభశార్దూలములో నేదో వృత్త భేదము వ్రాయుట జరిగినదికదా. అట్లే 'నాటకము' పూర్వము దశవిధ రూపకము లలో ఒక భేదమునకు నామము కాగా, నేడు దృశ్యకావ్య పర్యాయపదమైన రూప కమునకే మారుపేరుగా ప్రతి దిన వ్యవహారమునందు చెలామణి యగుచున్నది.

ఏ ప్రక్రియయైనను ప్రారంభము నందు ఆ ప్రక్రియయొక్క ఒక ప్రధాన లక్షణముతో సంబంధమున్న నామముతో బయలుదేరి కాలక్రమమున ఆ ప్రధానలక్షణ ప్రాముఖ్యమును పరిత్యజించినను ఆశ్చర్యము లేదు అని సారాంశము. ఈ లక్షణమే హరికథాప్రక్రియకు గూడ పట్టినది.

హరికథ అను సమానమునకు హరియొక్క కథ అని గదా విగ్రహము. హరి యను శబ్దమునకు అర్థము లనేకమున్నను 'హరికథ' అను ఏకపదమునకు విష్ణువు యొక్క కథ యనియే రూఢ్యర్థము. ఏ కోతి కథనో, ఏ కప్ప కథనో 'హరికథ' అను సమానముతో ప్రాచీనార్వాచీన గ్రంథము లందెక్కడను వ్యవహరించినట్లు ఒక్క సాక్ష్యముకూడ లేదు. ఈ 'హరికథ' అను నామము విష్ణు చరిత్ర అను అర్థమున ప్రారంభమైనను కాలక్రమమున సాహిత్య ప్రపంచమున మెల్లమెల్లగా ఏ దేవతామూర్తి చరిత్రయైనను 'హరికథ'గా చెలామణి కాజొచ్చినది. తరువాత దేవతామూర్తుల చరిత్రలకే కాక త్రివిక్రమావతారము ధరించి అనంత విశ్వమును ఈ హరికథానామము అక్రమించుకొని ఒక ప్రక్రియగా స్థిరపడినది. అది యెట్లు అక్రమించినదో అచార్య దొణప్పగారు వివరించుచు, అన్నమాట లివి - 'ఆ తరువాత హరి లీలా లక్షణాలకే గాక ఆయన పరివారానికి ఆయన భక్త పరం పరకు సంబంధించిన చరిత్రలహా క్రమేణా విస్తరించింది. 'దేవానాం ఋషీణాం రాజ్ఞాంచోత్కృష్ట మేధసాం పూర్వవృత్తాను చరితం' అన్న రీతిలో, ఆ వెనుక బ్రహ్మరుద్రులకూ, ఇంద్రాది దేవతలకూ, ఇతర దేవతాగణాలకూ అసంఖ్యాక స్థానిక దేవతాకోటికీ, విష్ణుస్వరూపులుగా పరికీర్తులయిన విశ్వంభరాది పతులకూ, పురాణోత్సాహ కావ్య రూపకాదులలో ఉపశ్లోకితులయిన మహాపురుషులకూ, దేశనాయకులకూ, జాతినేతలకూ, శాంతిదూతలకూ, ఇతర చారిత్రక వీరులకూ, సామాజికాది రంగాలలో సమధిక కృషిని సలిపిన కర్మ వీరులకూ, సతీమతల్లులకూ, రాజకీయ పక్షాలకూ, రాజకీయోద్యమాలకూ, మతప్రవక్తలకూ, మతాధిపతులకూ, మతాధిపతులకూ, స్వాములవారలకూ, ఉత్తమ పదస్థులకూ, ఉదారగృహస్థులకూ, అమ్మలకూ, బాబాలకూ, బీబీలకూ, చిట్టచివరకు సాములకెల్ల బోసమిడు ఆసామియైన మామూలు రైతుకూ ఈ హరికథ వ్యాపించింది.¹¹

ఆంధ్రసాహిత్యమున శతక ప్రబంధాదుల వలె హరికథకూడ ప్రారంభ దశలో నామమేర్పరచ గల ప్రధానకారణమును ఉపసర్జనముచేసి మరికొన్ని ప్రత్యేక లక్షణములతో నొక సాహితీప్రక్రియగ స్థిరపడినదని సిద్ధాంతము.

హరికథ - నిర్వచనము

అనందమును అనుభవించుటకు అర్హత కల్గినవారు అనేకు లుండవచ్చును కాని ఆ అనందానుభూతిని అవతలివారికి అందునట్లు అభివ్యక్తముచేసేది అధికారముమాత్రము

అందరికి అందుబాటులో నుండని అసామాన్యమైన అంశము. అనుభూతిని అభివ్యక్తము చేయుటే అంత కష్టమైనపుడు, ఇక అనుభూతికి ఆధారమైనదానిని అభివర్ణించుట ఎంత కష్టమో చెప్పవలసివచ్చును. చెప్ప ప్రయత్నించినను అది సంపూర్ణముగా వస్తునిష్ఠము కాలేదు. కొంత వస్తు నిష్ఠము కొంత వ్యక్తినిష్ఠము అగును. ఎంత వస్తునిష్ఠతకుదగ్గరై ఎంత వ్యక్తినిష్ఠతకు దూరమైన అంత చక్కని అభివ్యక్తీకరణ మగును. అభివ్యక్తీకరణమే అంత కష్టసాధ్యమైన ఇక ఆ అనుభూతి నమ స్థానమును ఒక నిర్వచనముగా (సూత్రముగా) తెలుపుట ఎంత కష్టమో :

ప్రస్తుత విషయము హరికథ వలన కలిగెడి అనందమును నిర్వచించుట కాదు. ఆ అనందమునకు ఆకరమైన హరికథా ప్రక్రియయొక్క శరీరస్వరూప నిర్వచనము. కనుక అంత అసాధ్యమైన అంశము కాదు. కాని అంతమాత్రమున సులభసాధ్యమనుకొనరాదు. నిర్వచన మనగానే, అల్పాక్షరమై, అసందిగ్ధమై, సారవంతమై, విశ్వతోముఖమై, స్తోభరహితమై, అనవద్యమై యుండవలెనని గదా మహర్షి మాట. ¹² అంతకష్టముకనుకనే వ్యాకర్తలు సూత్రరచనలో అర్థమాత్ర తగ్గినను పుట్టుకు కలిగినంత సంతోషము పొందుదురట.

ఇక కొందరు పెద్దలు చేసిన హరికథా ప్రక్రియా నిర్వచనములు :-

'ఆ పితృమును ధర్మాధర్మములును సర్వజనమనోరంజనముగ నృత్యగీత వాద్యములతో నుపన్యసించుట హరికథ యనబరగు. అట్టి యాపన్యాసకుడు కథకుడన బడును. దైవభక్తియు సత్యము భూతదయయు హరికథ యందలి ముఖ్యాంశములు' అని హరికథాపితామహులైన నారాయణదాసుగారు. ¹³

'భక్తి రస ప్రదాన పురాణగాథలలో వీదైన నొకటి యెత్తుకొని దానిని శ్రోతల మనస్సుల నాకర్షించునట్లు గద్యములు, సద్యములు, గానములతో సమ్మేళనము చేసి ప్రపంచించుట హరికథా కాలక్షేప ముందురు' అని జయంతి రామయ్య పంతులుగారు ¹⁴

12. అల్పాక్షర మసందిగ్ధం సారవద్విశ్వతో ముఖమ్

అస్తోక మనవద్యంవ సూత్రం సూత్రకృతో విదుః

వాయుపురాణమ్-59-142

స్తోభ మనగా అర్థభాస్యమైన అక్షరము లేక అక్షర సముదాయము. హుం, ఘట్ మొదలగునవి.

అర్థ మాత్రా లాఘవేన పుత్రోత్సవం మన్యంతే వైయాకరణాః.

13. ఆంధ్రపత్రిక - విరోధికృత్ సంవత్సరాది సంచిక, సం॥ 1911

14. ఆధునికాంధ్ర వాఙ్మయ వికాస వైఖరి - పు. 112

‘హృద్య పద్య గేయాత్మకమై అనవద్య వచన రచనాభాసురమై సంగీత నృత్య కలా సమృద్ధితమై ఉపకథావ్యాఖ్యానాదీక బృంహితమై పండిత పామర జన రంజకమైన విశిష్ట కలారూపమే హరికథ’ అని అచార్య శ్రీ దొణప్పగారు.¹⁵

‘హరికథాగానం యుగయుగాల నుండి తరతరాలుగా బ్రజానీకానికి భక్తి భావ ప్రబోధకంగా ప్రచారితమగుచున్న ఒక ఆధ్యాత్మిక లలితకళా సందేశము. అది యొక సారస్వత విజ్ఞాన సర్వస్వము. హావభావ ప్రదర్శనానుగుణంగా పాడి యాడుటకు వీలాదలించు నాట్యధర్మ సునిష్ఠిత పండిత సాహిత్య సమ్మేళనా స్వరూపము’ అని హరికథకాగ్రేసరులయిన శ్రీ పెద్దింటి సూర్యనారాయణ దీక్షితులు గారు.¹⁶

‘అపాత మదురమైన సంగీతము, ఆలోచనామృతమైన సాహిత్యముల ద్వైరాజ్య భారమును అధ్యక్షించు ఒక అపూర్వమైన ప్రక్రియ హరికథ. ఏకకాల మున కర్ణ రసాయనము, హృదయరసానందము కలిగించు ప్రదర్శనవిశేషము’ అని డా॥ కొర్లపాటి శ్రీరామమూర్తిగారు.¹⁷

‘గద్య పద్య గేయాత్మక సంగీత నృత్యకళావిశిష్టమగు నొక రూపకప్రక్రియ ‘హరికథాకాలక్షేపము’ అని నాట్యకళ సంపాదకులయిన శ్రీ పనలు సూర్యచంద్ర రావుగారు.¹⁸

‘సంగీతము, నాటకము, సందర్భోచిత హావభావ ప్రకటనాత్మకమైన యభినయము, కవిత్వము, పెనపేసికొన్న కళాస్వరూపమే హరికథ. శ్రావ్యమైన సంగీతము, లయానుగుణమైన నృత్యము, సందర్భోచితాభినయము, వాక్పాదవిన్యాసమున గోచరించు నాటకీయత, ప్రసక్తానుప్రసక్తముగా నొరలు చాటుక్తులు, హాస్య ప్రసంగములు, పిట్టకథలు, విమర్శలు, విసురులు, చెణుకులతో హరికథ శ్రోతల

15. తెలుగు హరికథా సర్వస్వం - పు॥ లు - 73, 74.

16. ‘హరికథాపరిణామము’ - రేడియో ప్రసంగము - జనవరి, 1958.

17. అదిభట్ట నారాయణదాస సారస్వత నీరాజనము, పు॥ 450

18. ‘నాట్యకళ’ - సంపాదకీయము, ఫిబ్రవరి, 1965

నానందపరవశుల గావించును' అని దాసుగారి ఫీష్మచరిత్ర సమీక్షకులయిన శ్రీ ఎ. ఎస్. ఆర్. అంజనేయులుగారు.¹⁹

'కథకుని కళాత్మకమయిన కథనము భారతదేశమున బహుకాలముగా భద్రా యితమైన నిధి. దేవకథా కథనము లోకమున 'హరికథ' నామమున ప్రసిద్ధముగా ఉన్నది' అని నాట్యపేదకారులైన శ్రీ జమ్మలమడక మాధవరామశర్మగారు.²⁰

'నృత్యగీతవాద్యాభినయములే చక్రములు. బోధనాభిరతి పెట్రోలు. మోబి లాయిలు వాఙ్మాధుర్యము. కథకుడు ద్వైవరు. గోవిందనామశ్రుతి హరసు. లయ లైట్లు. బ్రేకులే పిట్టకథలు. గమ్యస్థానము మనశ్శాంతి నిలయము. సభ్యులే ప్రయాణీకులు. హరికథ మోటారు బండి' అని ఒకానొక హరికథకుని చమత్కార వ్యాఖ్యానము.²¹

ఈ నిర్వచనములు కొన్ని సూత్రాభాసములు. మరికొన్ని కాకతాళీయ ముగా చెప్పబడే కాబోలు, సూత్రవృత్తిప్రాయములు. ఈ నిర్వచనములలో ఏ యొక్కటియు హరికథా స్వరూప స్వభావముల నన్నింటిని ఇముడ్చుకొనలేదు. సరిగా నిర్వచింపవలెనన్న ముందుగా హరికథయొక్క స్వరూపస్వభావములను కూడ కట్టుకొనుట అవసరము.

హరికథ దృశ్యకావ్యముల శాఖకు చెందిన అర్వాచీన ప్రక్రియ. అర్వాచీన ప్రక్రియ యనుటకు కల కారణము దశవిధ రూపకములలో చెప్పకపోవుటయే. అంతేకాదు 'హరికథా' ప్రక్రియ యక్షగాన ప్రక్రియకన్న కూడ అర్వాచీనము.

హరికథ దృశ్యశాఖకు చెందిన దగుటచే దీని రచనము ప్రదర్శనలక్ష్యముతో చేయబడును. దృశ్యగ్రంథ సమర్థతను ప్రమాణీకరించునది, సార్థకతను సమీక్షించునది ప్రదర్శనము. సఫలమైన ప్రదర్శనమే దృశ్యగ్రంథమునకు సరియైన నిదర్శనము. కనుక హరికథాగ్రంథరచనము ప్రదర్శనానుకూలయోగ్యత దృష్టితో చేయవలెను.

19. 'అ॥ నా॥ దా॥ సారస్వత నీరాజనము' - పు॥ 343

20. 'నాట్యకళ' - కథాకథన కథ' అను వ్యాసము - ఫిబ్రవరి, 1965, పు॥ 25

21. 'భారతీయ సంస్కృతి - హరికథలు' అను వ్యాసము - పుట్టపర్తి

రూపకములందు ప్రతి పాత్రను ప్రత్యేకముగా ఒక్కొక్క నటుడు ధరించి పోషించును. హరికథలో అదినుండి అంతమువరకు ఉండునది ఒక్క కథకుడే. ఇతడే అన్ని పాత్రలను పోషించును. రూపకాదులలో ప్రతిభావంతులైన నటులు గొప్ప పాత్రలను ధరింతురు. సామాన్య నటులు సామాన్యపాత్రలు ధరింతురు. పైగా ఎవరి పాత్రను వారు పోషించుకొనుట మాత్రమే వారి బాధ్యత. హరి కథలో అట్లు కాదు. హరికథా కథకునకు అన్ని పాత్రల పోషణబాధ్యత యుండును కాన ఇతనికి తప్పకుండగ నటనశక్తి యుండవలెను. శారీరకమైన ఈ నటన శక్తితోపాటు ఇతనికి రసీకజనవశీకరణదక్షమగు కథనశక్తి కూడ నుండవలెను. కనుక హరికథాకథకునకు సంగీత సాహిత్య నృత్యాభినయములందు మంచి నైపుణ్య ముండవలెను.

రూపకములలో అనేక పాత్రధారు లుండుటయే కాక, ఆ పాత్రధారులు ఆయా పాత్రలకు ఉచితమైన ఆహార్యములతో నటించుదురు. హరికథలో ఆహార్య ప్రసక్తియే యుండదు. రూపకాదులలో గల ఆహార్యము రసస్ఫూర్తికి మిక్కిలి ప్రయోజనకారియైన అంశము. ఆ ఆహార్యము లేకుండగనే హరికథలో రసస్ఫూర్తి కల్గింపవలసిన శ్రమ హరికథా కథకునిపై నుండును.

రూపకములలో సకల కథాంశములు రంగస్థలముపై ప్రదర్శింపవలసినదే. అనగా దృశ్యకావ్యములలో శ్రవ్యకావ్యలక్షణము లుండరాదు. కథాగమనమునకు అవసరమై ప్రదర్శనయోగ్యములు కాని కథాంశములను అద్దోపక్షేపకముల వలన సాధింతురు. హరికథలో అట్లు కాదు. శ్రవ్యకావ్యమైన ప్రబంధములో వలె సుదీర్ఘములైన అలంకారిక శైలితో గూడిన వచనములు, అనేక విధములైన వర్ణనము లుండును. అనగా హరికథలో దృశ్యరీతినబంధములైన వర్ణనలు కలసి యుండును. హరికథను కొందరు యక్షగానప్రబంధమని యనుటకు దీనిలో దృశ్య శ్రవ్య గ్రంథముల లక్షణములు ఇట్లు చేరుటయే కారణము.

హరికథలో సందర్భోచితముగ పిట్టకథలు, ప్రాస్తావిక శ్లోకములు, హాస్య ప్రసంగములు, 'శ్రీమద్రామాయణ గోవిందో హరి', మొదలగు హేచ్చరికలు ఉండును. ఈ అంశములేవియు గ్రంథములో నుండవు. రూపకములలో ఇట్లు గ్రంథము లందు లేనియంశము లేవియు రంగస్థలముపై జేరవు. అందువలననే హరికథ ప్రదర్శనవేళ సాంతముగా కథానిష్ఠము కాదు. కొంత కథకనిష్ఠముకూడ.

హరికథలో రూపకములలో నుండు పద్య గద్య గేయము లుండుటయే కాక, రూపకములందుండని 'తొహరా' లనబడు ఆఖ్యానగేయములుగూడ నుండును.²²

రూపకములలో సన్నివేశమునకు తగిన దృశ్యములు రంగస్థలముపై ప్రదర్శింపబడును. సన్నివేశమునుబట్టి దృశ్యములు మారుచుండును. కథానుకూల వాతావరణ సృష్టికి ఈ దృశ్యములు చాల సహాయకారులు. హరికథలో ఈ దృశ్యములే యుండవు. కథాప్రారంభమునుండి కథాంతమువరకు నుండు దృశ్య మొకటియే. రసస్ఫూర్తికి దోహదము చేయు ఈ దృశ 'దృశ్యము'లు హరికథలో లేని లోపమును కథకుడు తన శక్తితో పూరింపవలెను.

దృశ్యరీతులలో హరికథ కేవలము కథక కథనైకమాత్రాశ్రిత స్రక్రియ. అనగా హరికథలోని సర్వాంశములు కథాకథకుని కథనముపై నాధారపడియుండును. ఇతనికి తోడుగా ఫిడేలు. హర్మోనియము, మద్దెల వాద్యములను వాయించుచు ముగ్గురుండురు. కొందరు హర్మోనియమును గూడ తోడుచేసికొందురు. కథకుడు చేతిలో చిరుతలుంచుకొని తాళము పేయుచుండును.

ఇవి హరికథయందలి ప్రధానాంశములు. ఈ అంశముల నన్నింటిని కలిపి పెనపేసి అల్లిన హరికథాసూత్రమిది :-

22. 'తొహరా' అను ఆఖ్యానగేయము ద్రుతకాలములో నడచు నొకవిధమైన భందస్సు. ఇది తెనుగు సంప్రదాయమునకు చెందినది కాదు. మరాఠీ భాషలో గల 'దోహరా' అను భందోవిశేషమునకు సంబంధించినది. ఇది 'ద్విధారా' శబ్దమునకు వికృతి. దీనికి 'డోరా' అనికూడ పర్యాయ వాచకమున్నది. దీనికి ప్రాసనియమము, అంత్యప్రాస నియమము, మొదట నిత్యముగా పాటించిరి, తరువాత అంత్యప్రాస నియమము కొంత సడలినది. 'లావణి' యని మరియొక మహారాష్ట్రీయ రచనకూడ కొంత కొంతగా తెలుగు హరికథలలో కలదు. లావణికూడ తొహరా వంటిదే. దాసుగారు ఈ 'తొహరా' లకు బదులుగా 'మంజరి' అను భందో విశేషమును వాడుకొనిరి. ఇది తెలుగునందలి మంజరీద్విపద కాదు.

సంగీత సాహిత్య సృత్వాభినయవేత్త యగు కథకు ఙాకడ ఆహార్యసూన్యమై బహుపాత్రాపరిపోషకుడై దృశ్యాంతరరహిత రంగ స్థలముపై నైకవిధ చమత్కారభోరణీయుత ఉపన్యాసైకమాత్ర సాధనముతో కల్గించు రసస్ఫూర్తికి ఆకరమగు ప్రబంధసదృశ ఆఖ్యాన గేయాత్మక దృశ్యరీతి హరికథ.

హరికథ.- యక్షగానము

హరికథ, యక్షగానము మొదటి నుండియు ఒకే శాఖకు చెందిన ప్రత్యేక ప్రక్రియలా? లేక ప్రారంభమునందు ఒకే ప్రక్రియయై చాలానుగుణముగా ప్రాంతీయాభిరుచులనుబట్టి రెండు ప్రత్యేక ప్రక్రియలుగా మారినవా? అను విషయమున సాహిత్య పరిశోధకులు కొంత చర్చ చేసిరి.

‘అరంభంలో యక్షగానమూ, హరికథ ఒకటే అయినట్లు చెప్పడానికి గూడ దృష్టాంతము లున్నవి సిద్ధేంద్రయోగి భామాకలాపంలో హాస్యగాదైన మాధవీ, చివర ఎప్పుడో చేరుకొనే కృష్ణుడూ లేకపోతే యించుమించు అది కూడా ఏక వ్యక్తి ప్రదర్శనమే. దానికితోడు అందులో కవిప్రళంస గల పద్యంలో ‘జనులార వినుడి హరికథ విన వేమక గలిగె నేని’ అని ప్రారంభిస్తూ ఆ కలాపం హరికథ అని పేర్కొనబడింది యక్షగాన ప్రదర్శనానికి వేర్వేరు పాత్రలు, సంధివచనాలు చెప్పే సూత్రధారుడూ అవసరము కదా. ఆ సంధివచనాలు చెప్పే సూత్రధారుడే వేర్వేరు పాత్రలు నటించడానికి వేర్వేరు నటీనటు లక్కరలేకుండా ఆ పాత్రలన్నింటినీ తానే కథాకథనంతో కలుపుకొని నటిస్తే యక్షగానం నేటి హరి కథగా పరిణమించింది. అవే దరువులు, కందార్థాలు, సంవాదాలు, పద్యాలూ ఇందులోకి వచ్చాయి’ అని శ్రీ బాలాంత్రపు రజనీకాంతరావుగారు.²³

‘వానిలో నేదో సాదృశ్యము లేదనలేము. కాని రెండును పూర్తిగా వానియుత్పత్తి పరిణామములనుబట్టి యభిన్నము లనలేము. జక్కుల కథలు, జంగం కథలు, హరికథలు, బుర్రకథలు—ఇవి యన్నియు గానరూపమునఁ గథా ఖ్యానమే ప్రధానాశయముగాఁ బ్రారంభింపఁబడినవి. కావునఁ దత్తద్రవనాప్రక్రియ

లలోఁ గొంత సాధ్యశ్యము గోచరించినను, వాని వాని ప్రయోగఫక్తికలు చేఱు. ప్రయోజనములు చేఱు' అని ఆచార్య శ్రీ యస్వీజోగరావుగారు.²⁴

'ఇప్పుడు హరికథాగానము చేయు కథకుడు కథాసంపర్కమున వచ్చు పాత్రల మధ్య పరస్పర సంభాషణ స్థాయిభేదముతో సాగిస్తూ సంధివచనములతో కథను కలుపుకుంటూ కథలోని భూమికలనన్నింటిని తానొకదై నటించుచున్నాడు. కనుక యక్షగానమునకు హరికథాగానమునకు వ్యత్యాసము లేదని యుజువు చేయ వచ్చును.' అని 'కథరత్న' శ్రీ పెద్దింటి సూర్యనారాయణ దీక్షితులుగారు.²⁵

'యక్షగాన హరికథలు రెండింటిని పామ్యములు కంటే వైషమ్యము లెక్కువగా నున్నవి. యక్షగానములలో సూత్రధారుడు చివరవరకు నుండును. బహుపాత్రలు కూడ నుండును. హరికథలలో ఒకడే కథ నుపన్యసించును. రూప ప్రదర్శనావళాళము లేనియెడ ఏకపాత్రాభినయమునకు పనికివచ్చునని హరి కథలను రచించి యుండురు. యక్షగానములు ప్రదర్శనయోగ్యములు. కాని హరికథలు ఉపన్యసించవలసిన ప్రక్రియలు. హరికథలు అధునికములు. యక్ష గానములు ప్రాచీనములు. యక్షగాన రచనాకాలములో హరికథా రచన చేయబడి నట్లు తెలియరాదు. కేవలము అధునిక యుగములో తెలుగులో అరంభించిన హరి కథకులు మాత్రమే తమ హరికథలను యక్షగానములుగా 'పేర్కొనిరి' అని డా॥ జి. నాగయ్యగారు.²⁶

'స్వకృత మృదు యక్షగాన ప్రబంధసరణి
వివిధ దేశంబులం బిన్న పెద్దలు గల
పలు సభల హరిభక్తి నుపన్యసించ
లేని సంగీత కవితాభిమానమేల?'

హరికథా పితామహులైన శ్రీ ఆదిభట్ట నారాయణదాసుగారు.²⁷

24. 'ఆంధ్ర యక్షగాన వాఙ్మయ చరిత్ర' - పు. 78

25. 'హరికథా పరిణామము' - రేడియో ప్రసంగము, జనవరి 1958

26. 'దాక్షిణాత్య సాహిత్య సమీక్ష' - పు॥లు 248-249

27. దాసుగారు వ్రాసిన "హరికథ" అనువ్యాసము. ఆంధ్రప్రతిక సంవత్సరాది సంఘిక (1911)

ఇంక ఎందరెందరో హరికథా గ్రంథరచయితలు తమ హరికథా గ్రంథములను యక్షగాన ప్రబంధములనియు, యక్షగానములనియు పేర్కొనిరి. హరికథను యక్షగానమన్న హరికథకులలో శ్రీ బాగేపల్లి అనంతరామాచార్యులుగారు ఆద్యులు. హరికథను యక్షగానప్రబంధ మన్నవారిలో నారాయణదాసుగా రొకడు.

యక్షగాన ప్రక్రియకు, హరికథా ప్రక్రియకు కొంత సాదృశ్యమున్నదని పై అభిప్రాయములలో గల సమానాంశము. సాదృశ్యమున్నమాట సత్యమే. ఆ సాదృశ్యమే లేనిచో సంబంధచర్చకు అవకాశ మేమున్నది? కాని ఆ సంబంధ మెట్టిది? అను దానిదగ్గర మాత్రము పై అభిప్రాయములలో భేదము కనిపించుచున్నది. హరికథాప్రక్రియ పుట్టుపూర్వములను త్రవ్వినచో హరికథకు యక్షగానమునకు ఉన్న సంబంధ మేదో బయటపడును.

హరికథా ప్రక్రియ కీర్తన అను పేరుతో పుట్టినది మహారాష్ట్ర దేశమున అను అంశములో నెవనికి రెండవ అభిప్రాయము లేదు కదా, కనుక హరికథ పుట్టుకకు యక్షగానమునకు సంబంధము లేదనియే కదా అందరి భావము.

మహారాష్ట్ర ప్రభువులు ఎక్కువగా అదరించినది యక్షగానముకైనను, ఆ ప్రభువులతో తెలుగు దేశమునకు వచ్చిన మహారాష్ట్ర పండితులు తెనుగున పండితులై తెనుగున హరికథలు చెప్పిరనుట నిర్వివాదాంశముకదా. 19 వ శతాబ్దములో గూడ నిట్లు తెనుగున హరికథలు చెప్పిన మహారాష్ట్రీయులు కలరని సాక్ష్యములున్నవి కదా. రసస్ఫూర్తి కల్గించుటకు యక్షగానమార్గముకన్న హరికథామార్గము చాల శ్రమ యని తెలిసియు ఆ పండితులు హరికథలు 'చెప్పటకు కారణము మాత్ర దేశ ప్రక్రియపై గల అభిమానమే కదా. లేదా ఎన్నో తరాలనుండి వచ్చిన అనుబంధము. ఈ రెండును కాదన్నచో, సులభమార్గమున్నపుడు కష్టమైన విధానమును ఎంత తెలివితక్కువవాడు కూడ చేపట్టడు. జనుల నాకర్షింపదలచిన వాడెవడు అసలే చేపట్టడు. యక్షగానమునకు మహారాష్ట్ర ప్రభువుల కాలమున ఎంత రాజయోగము పట్టినను, హరికథకు రంగయోగము సాంతము లేకుండగ దోలేదు. కనుక హరికథగూడ యక్షగానముతోపాటు ఉన్నట్లే కదా.

19 వ శతాబ్ద మధ్యభాగమున చెప్పిన హరికథలలో గూడ మహారాష్ట్రీయము లయిన అభంగములు, వోలీ వృత్తములు, పాండిత్యప్రదర్శకములైన సుదీప్తోహోద్ధాతములు కలవు కదా. నేటికిని 'తాహరా'లు కన్నడుచున్నవి కదా. ఇవి ఏ విధముగను యక్షగాన ప్రక్రియతో సంబంధములేని అంశములు కదా.

ఈ యంశము లన్నియు చూచినపుడు హరికథకు యక్షగానమునకు ఉన్నది జన్యజనక సంబంధము కావనియే యనిపించును. కాని శ్రీ రజనీకాంతరావు గారన్నట్లు యక్షగానము లింపలి దరువులు, కందార్థములు, సంవాదములు, పద్యములు హరికథలలో చేరినమాట యథార్థము. కాని యివి యిట్లు చేరుట హరికథ లపై యక్షగానముల ప్రభావమును సూచించును—అని ఎందులకు అనుకొనరాదు ? జన్యజనక సంబంధమని యేల యనుకొనవలెను ?

ఆ మాటకు వచ్చిన కన్నడదేశమునందు యక్షగానమును కూడ హరికథగా చెప్పి పద్ధతి ఒకటి అదునిక కాలమున బయలుదేరినదని శ్రీ ముట్నూరి సంగమేశం గారి—'అవలు వేషరచన కూడా మానుకొని మద్దెల, జేగంట, హార్మోనియం, శ్రుతి అనేవి సహాయంగా తీసుకొని ఒకాయన యక్షగానరచన గానం చేస్తూవుంటే, మరో నలుగురు వేర్వేరు పాత్రలను పంచిపుచ్చుకొని, కులాసాగా నాటకీయపద్ధతిలో సంభాషణలు నెరపడం అనే మర్యాద కూడ దక్షిణ కన్నడ ప్రాంతంలో పాతిక ముప్పై యేళ్లు నుండి బయల్దేరింది. దీనిని 'తాళమద్దెల' అని పిలుస్తారు. ఇందులో అటగాని, అభినయంగాని, వేషంగాని ఏమీ లేవు. ఒకరు చెప్పే హరికథ నలుగురు పంచుకొని చెప్పుతూన్నట్లుంటుంది'²⁸ అన్న వాక్యములవలన తెలియుచున్నది. ఇది యక్షగాన ప్రక్రియపై హరికథాప్రక్రియ ప్రభావమును సూచించును. అంతే కాని అదునిక కాలమున బయలుదేరిన సంప్రదాయమగుటచే జన్యజనక సంబంధమును నిర్ధారించుటకు ఉపయోగపడదు.

కనుక పై అంశములలో నెక్కడను హరికథా యక్షగానములకు జన్యజనక సంబంధమును ద్రువపరచెడి అంశములు కన్నడవు. కన్నడునవి సదృశాంశములు.

28. 'బయలాట' అను వ్యాసము - ఆంధ్రప్రభ సచిత్ర వారపత్రిక -

సాదృశ్యము లెక్కువగానున్నను జన్యజనక సంబంధ మంటగట్టుట శాస్త్రీయము కాదు. కావ్యమునకు ప్రబంధమునకు ఎన్ని సాదృశ్యము లున్నవి ? దశవిధ రూపకములలో ఎన్ని సాదృశ్యము లున్నవి ? కావ్య ప్రబంధములకుగాని, దశవిధ రూపకములలో నొకదాని కొకటి గాని జన్యజనక సంబంధమును ఏ సాహితీవేత్త యైన తెలిపెనా ? ఇక యక్షగానములను గూర్చి పరిశోధన చేసిన ఆచార్య శ్రీ యస్వీజోగరావుగారు 'హరికథ నుండి యక్షగాన ముత్పత్తియైనదని యెవరైన నన్నచో నది ముఠావాద మగును. అదియుఁగాక యీ వాదము యక్షగాన నామోత్పత్తిని సమర్థింపదు గదా. ఇక యక్షగానమే హరికథగాఁ బరిణమించినదను వారును గొందఱు గలరు. కాని యిదియు నవిచారమూలకమగు నభిప్రాయమే. రెండింటి యుత్పత్తి వేర్వేరునియు, రెండును గొంత సమ్యక్ప్రక్రియ లగుటచే వానికిఁ జారిత్రక కారణముల పలన సాన్నిహిత్య మేర్పడఁగాఁ గొంతకుఁ గొంత సంబంధమును నేర్పెదెనని తలంపవలసి యున్నది²⁹ అని నిగ్గు తేల్చిరి.

కనుక హరికథా యక్షగాన ప్రక్రియల కున్నది జన్యజనక సంబంధము కాదు, ఈ రెంటిగల సాదృశ్య సాక్ష్యములచే అనిపించునది, వీనికున్నది సాహచర్య సంబంధము.

హరికథ - దాసుగారు

నారాయణదాసుగారికి రసికలోక మిచ్చిన బిరుదము హరికథాపితామహుడు పితామహ శబ్దమున కర్థము బ్రహ్మ యని కదా : అనగా ఈ బిరుదము ప్రకారము నారాయణదాసుగారు హరికథా ప్రక్రియకు అధ్యులు కావలెను. అంతే కాదు. ఈ బిరుదము ప్రకారము దాసుగారికి పూర్వము హరికథలు లేవా ? హరికథా కథ కులు లేరా ? అను ప్రశ్నల కవకాశము కలుగును. కాని నారాయణదాసుగారు హరికథారంగమున ప్రవేశించునాటికే ఆంధ్రదేశమున హరికథా ప్రక్రియ కలదనియు, హరిదాసులు కలరనియు, హరికథాగ్రంథకర్తలు కలరనియు తెలియుచున్నది. ఇక మరి నారాయణదాసుగారు హరికథా ప్రక్రియకు ఎట్లు అధ్యులు : వీరిపట్ల హరికథాపితామహ బిరుధ మెట్లు సార్థకము :

దీని కొక్కపే నమాధానము — దాసుగారు హరికథా ప్రక్రియను అనేక విధముల అభివృద్ధిచేసి దాని బహుళ ప్రచారమునకు కారకులయిన మహాపురుషులు.

ఆంధ్రదేశ ఖోజీ యంతట హరికథా బీజాలు చల్లిన పెద్ద రైతు. అస్థిపంజరముగా నున్న హరికథాప్రక్రియను సమాంసలముగా తీర్చిదిద్ది ప్రాణప్రతిష్ఠ చేసి ఆంధ్రదేశ మంతటను డిత్తవములు చేయించిన ఘనులు. కనుక ఈ ప్రక్రియకు ప్రధాన ప్రచారకుడుగా ఈ బిరుదు సార్థకము. పెద్దనకు పూర్వము తెలుగున కవిత పుష్కలముగ నున్నను పెద్దనను కవితాపితామహుడు డనుటలేదా ?

మరియొక విశేషము. దాసుగారు హరికథారంగమున ప్రవేశించువరకున్న హరికథాచరిత్ర దాసుగారికి పూర్వమునందున్న చారిత్రక పూర్వరంగమే కాని, దాసుగారి హరికథాకథక జీవితమునకు మాత్రము పూర్వరంగము కాదు. దాసుగారిపై పూర్వ హరికథల ప్రభావము వీసమంతైనను లేదు. దాసుగారు హరికథా కథకు లగుటకు కారణములు మూడు. వారి స్వభావలక్షణమైన సంగీతప్రియత్వము మొదటి కారణము. ఇది అంతరంగికమైన ఆజన్మసిద్ధమైన కారణము. దాసుగారు విద్యార్థిగా నున్నప్పుడు విజయనగరము నందు యక్షగాన ప్రదర్శనము లెక్కువగా జరుగుచుండెడివి. ఇవి చూచినపుడు అభినయముపై ఆసక్తి హెచ్చినది. ఇది రెండవ కారణము. విజయనగరమండే కుప్పుస్వామినాయుడు అను దాక్షిణాత్యుడు ద్రువచరిత్ర హరికథను అడుచు పాడుచు చెప్పటను జూచి దాసుగారు, సంగీత సాహిత్య నృత్యములకు హరికథ సరియైన ప్రక్రియ యని నిర్ణయము చేసికొని హరిదాసుగా మారిరి. ఇది మూడవ కారణము, ముఖ్యకారణము.

ఒక్కొక్క మహావ్యక్తి కరస్పర్శచే ఒక్కొక్క ప్రక్రియ అమృతత్వము సాధించును. తిరుపతి వేంకట కవుల వలన ఆధునిక యుగమున అవధానప్రక్రియ అట్టి గౌరవమును గడించుకొన్నది. అట్లే నారాయణదాసుగారి వలన హరికథా ప్రక్రియ ప్రజలను ప్రతీదినము పలకరించు దగ్గరి చుట్టమైనది.³⁰ దాసుగారు హరికథను చేపట్టినది 1883 లో. అప్పటిదాక హరికథాప్రక్రియ ఎక్కడనో మారుమూలందు ఏదో కొంతమందిచేత చెడురుమడురుగా పలుకరింపబడుచు నాచుమాత్రముగ నున్నది. అట్లు ఎక్కడనో మారుమూలందు అసూర్యంపశ్యగా, అనాథగా నక్కియున్న హరికథాప్రక్రియ కళాకళత్రులయిన దాసుగారి కరగ్రహణముచేత

30. విశ్రముగా వెళ్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రిగారి, ఆదిభట్ల నారాయణదాసుగారి సాహిత్య జీవితములలో సమానాంశము లనేక మున్నవి. ఈ పోలికలు “వెళ్లపిళ్ల-ఆదిభట్ల” అను వ్యాసరూపమున అనుబంధముగా కలవు.

సాటి ప్రక్రియలతో పోటీపడి ఆరు దశాబ్దములు ప్రభుత్వము చేసినది. అంతిమ
యనలేని యెనలేని స్రవణముతో జగజ్జ్యోతియైనది. సూర్యచంద్రుల నెరుగని
అందులు వందలకొలది యుందురుకాని, దాసుగారు గ్రహించిన హరికథాజ్యోతి
నెరుగని అందుడు ఒక్కడయినను అంద్రదేశమున లేడు. దాసుగారు చేపట్టుటకు
ముందు హరికథను ప్రత్యక్షముగా నెరిగినవారు అక్షరాస్యులలో కూడ తక్కువ.
దాసుగారు చేపట్టిన తరువాత హరికథను ఎరుగని నిరక్షరాస్యుడు కూడ లేడు. దాసు
గారి హరికథకు టిక్కెట్టు పెట్టినను దూరప్రాంతముల నుండి బిడ్డమీద వచ్చిన
ప్రజలు, అందక వెనుతిరిగి నిస్పృహతో వెళ్లిన సందర్భము లనేకము. దాని
కొకటే కారణము. వారు కేవలము పుస్తకమును వల్లించెడి హరిదాసు కాదు.
ఒకే హరికథ భిన్నభిన్న ప్రదేశములలో ప్రేక్షకుల అభిరుచినిబట్టి సంగీతసభగనో,
సాహిత్యసభగనో, శాస్త్రసభగనో మారుచుండెడిది. సభాభిరుచినిబట్టి సంగీతవిద్వాంసు
లకు మహాసంగీత విద్వాంసులుగ, నృత్యకళామర్మజ్ఞులకు మహానృత్యకళామర్మజ్ఞు
లుగ, సాహితీవేత్తలకు మహాసాహితీవేత్తలుగ దర్శన మిచ్చిన సర్వకళాస్వారస్య
స్వరూపులు, హరికథకు గజైకట్టువరకు దాసుగారు కేవలము హరిదాసు. గజై
కట్టిన తరువాత కొంతసేపు మహానటుడు. కొంతసేపు మహాగాయకుడు. కొంత
సేపు విద్యాస్నాతకులను గూడ తికమకలు పెట్టించు విద్యద్విద్వద్వరుడు. కొంత
సేపు కడుపుబ్బ నవ్వించు విదూషకుడు. అది యిది యననేల సభాభిరుచినిబట్టి
యే యవతారమైన నెత్తగల మూర్తిభూత సకలకళాస్ఫూర్తి.

దాసుగారి హరికథను విన్నవా డెవడయినను, హరికథా ప్రారంభమునకు
ముందు 'శంభో' అని పెద్దగ పెట్టు వారి కేకను బ్రతికియున్నంతవరకు మరువ
లేడు. ఆ ధ్వనిని విని రచనలలో ప్రతిధ్వనించిన కవు లనేకలు.

దాసుగారి హరికథ పామరులకే కాదు. పండితులకు గూడ అనందప్రదము,
విజ్ఞానప్రదము. విద్యాభూస్యులనే కాదు విద్యామాన్యులను గూడ సద్యఃపరవశు
లను జేయు పరుసవేది. దాసుగారి హరికథను సమకాలిక పత్రికలన్నియు పనికిట్టు
కొని ప్రశంసించినవి. ఇక సునిశిత పరిశీలకులయిన కవు లారక యుందురా ?
పైగా సద్రసాకృతులకు తమ కృతులలో అక్షరాకారములు కల్పించి తృప్తి చెందుట
కవులకు స్వభావలక్షణము కదా. చంద్రుని జూచి సంద్రము పొంగుట, అంద
మును జూచి యానందము చిందులు త్రొక్కుట సార్వకాలిక సత్యములు కావు,

పాక్షిక సత్యములు. కాని జగదానందకరుడయిన కవికి జగదానందకరమైన వస్తువు లభించిన కలుగు ఆనందము మారుతప్రసరణము వలె సార్వకాలికము. మంచి ముడిపదార్థము లభించిన వారు చిత్రించు అక్షరాకారములు అక్షరాకారములై నిత్యనూతనములై దర్శనీయము లగునని కవుల ఆశ. ఇక ఇట్టి ఆనందప్రదమైన వస్తువు లభించిన మౌనము వహింతురా? వారి కలములు కిదను త్రొక్కినవి. కరుణశ్రీ జంధ్యాల పాపయ్యకావ్యగారి లేఖని నారాయణదాసుగారి మహాస్సు స్వర్గ మందెట్లు తిరుగుచున్నదో ఊహించి వివరించుచున్న విధానము —

‘ఎవఁడురా ! యచట తెండిం కొక్కగ్లాసంచు

అమృత రక్షకులకు నాజ్ఞ యెసఁగి

‘సుధ కంటె మా హరికథ లెన్న’ యని బృహ

స్పతితోడ సర్మభాషణము నెఱపి

‘ఏమమ్మ వాణి! యేదీ వీణ! సర్వకొత్త

తీవలా’ యని గిరాందేవి నడిగి

‘ఆగవే రంభ! ఆ హస్తమట్టులు గాదు

‘త్రిప్పిపట్టు’ మటంచు తప్పు దిద్ది

‘ఏమయ్యా! కొత్త సంగతులే’ మఱించు

బ్రహ్మ మానసపుత్తుని పలుకరించి

ఆదిభట్ల నారాయణాఖ్యము మహాస్సు

తిరుగు నిందందు స్వర్గమందిరము లందు’³¹

ఇన్ని మాటలతో పని యేల? హరికథాప్రక్రియను సకలేంద్రియ సంత ర్పణముగా, సాంద్రకళాకేంద్రముగా తీర్చిదిద్దిన హరికథాశిల్పసమాప్తు శ్రీ ఆదిభట్లు.

దాసుగారు హరికథాప్రక్రియకు ఒక ఉదాత్తస్థానము నిచ్చి ప్రచారము చేసిరి గాని దాని నొక కాలక్షేపప్రక్రియగా, ఒక వినోదక్రీడగా దేశమునందు త్రిప్పలేదు. తన జాతి యందు భగవద్భక్తి, నీతి నెలకొల్పు ఒక అమూల్యసాధనముగా భావించిరి.

31. ‘ఉదయశ్రీ’ - తృతీయభాగము - ఆదిభట్ల నారాయణదాసు.

ఈ ప్రక్రియ కల్గించు అనందమును ప్రధానమైన ఆ ఉపదేశబోధాద్యమునకు ఒక అనుపానముగా మాత్రమే ఉపయోగించుకొనిరి. అందులకే వారి హరికథ లన్నియును భగవత్సంబంధములు, నీతిబోధకములు. హరికథపై, హరికథకునిపై దాసుగారు వెలిబుచ్చిన అభిప్రాయములు వారెంత భక్తిశ్రద్ధలతో హరికథను ఆరాధించిరో తెలుపును.

‘అస్తిక్యమును ధర్మాధర్మములను సర్వజనమనోరంజకముగ సృత్య గీత వాద్యములతో నుపన్యసించుట హరికథయనఁ బరఁగు. అట్టి యాపన్యాసకుఁడు కథకుఁడనఁబడును. దైవభక్తియు, సత్యము, భూతదయయు హరికథ యందలి ముఖ్యాంశములు.’

‘హరికథాశ్రవణము వలన శ్రోత లకు నిఖిలశ్రేయోభివృద్ధి యగును. కథకులకుఁ గూడ ధర్మార్థ కామ మోక్షములు లభించును. శ్రుతి స్మృతి విజ్ఞానము, శబ్దానుశాసనజ్ఞత, అభిధాన ప్రవీణత, చంద్రప్రభేదవేదిత్వము, అలంకార కౌశలము, రసభావ పరిజ్ఞానము, దేశస్థితి చాతురి, నానాభాషాపై శవ్యము, సర్వకాకు విశారదత్వము, కలాకావ్యనైపుణి, తూర్యత్రితయచాతుర్యము, హృద్యశారీరశాలిత, లయ కాల కలాజ్ఞానము, ప్రభూత, ప్రతిభోద్భూతభాక్త్యము, సుభగగీయత, దేశీయ రాగాభిజ్ఞత్వము, వాక్పటుత్వము, సభావిజయసామర్థ్యము, రాగద్వేష పరిత్యాగము, ఉచితజ్ఞత, సార్వత్రిత్వము, అనుచ్ఛిష్టోక్తి నిర్బంధము, సూత్నదాతు వినిర్మాణదక్షత, పరచిత్రపరజ్ఞానము, ప్రబంధప్రగల్భత, ద్రుతగీతవిరచనానైపుణి, పద్యాంతరవిధగ్ధత, త్రిస్థానగమనప్రాధి, వివిధాలపి నిపుణత, విశేష వధానశక్తి, రమ్యరూపము, స్వేచ్ఛాసంచారము, స్వతంత్ర జీవనము వాగ్గేయకారుఁడగు సుత్తమ కథకునిలక్షణములు,

‘ఘన శంఖమో యన గంతంబు పూరించి

మేలుగ శ్రుతిలోన మేళవించి

నియమము తప్పక నయ ఘనంబులఁ బెక్కు-

రాగ భేదంబుల రక్తి గొల్పి

బంతు లెగిరిన పగిది కాలజ్ఞతన్

జాతి మూర్ఛనలొప్ప స్వరము పాడి

చక్కని సృత్యము సర్వరసాను కూ
లంబుగాఁగ నభినయంబు చేసి

స్వకృత మృదు యక్షగాన ప్రబంధసరణి
వివిధదేశంబులం బిన్న పెద్దలు గల
పలు సభల హరిభక్తి నుపన్యసింప
లేని సంగీత కవితాభి మాన మేల? ³²

ఈ యభిప్రాయముల వలన దాసుగారు హరికథను ఎంత శ్రద్ధాభక్తులతో
ఉపాసించిరో, ఉత్తమ కథాకథకునకు ఏ యే లక్షణము లుండవలెనని భావించిరో
తెలియుచున్నది. ఇట్లే మరియొకచోట కావలెనని కల్పించుకొని చెప్పిన హరిదాస
లక్షణము—

సాత్వికాహార నిరతః సర్వభూతదయాపరః
సంసార విముఖో యోగీ హరిదాస ఇతి స్మృతః॥ ³³

దాసుగారు చెప్పిన ఈ లక్షణము లన్నియు హరిదాసులలో నుండుట సాధ్య
మగునా? అని వెంటనే కలుగు సంశయము. ఉండవలెనని వారి ఆశయము.

సరియైన హరిదాసు చాల గొప్పవాడనియు, సామాన్యులు హరిదాసు గొప్ప
తనమును గ్రహింప లేరనియు దాసుగారు అన్న మాట లివి—

నాగస్వరము పాట నాగుపామెలుఁగు
తొంగ దుబ్బువఁ దిగ్గు తొట్టేమి యెఱుఁగు?
జ్ఞాని యెఱుఁగు సుజ్ఞానుల మఱుఁగు
నజ్ఞాని యేమెఱ్ఱు హరిదాసు బెఱుఁగు? ³⁴

దాసుగారు హరిదాసులకు అంతకు ముందెన్నడును లేని అత్యున్నత స్థానము
కల్పించిరి. దాసుగారికి పూర్వము ఆంధ్ర దేశములో హరికథకులే తక్కువ.

32. దాసు గారు వ్రాసిన 'హరికథ' అను వ్యాసము —

ఆంధ్ర పత్రిక, సంవత్సరాది సంచిక, 1911

దాసుగారు చెప్పిన ఈ లక్షణములు సంగీత రత్నాకరము నందలివి.

33. శ్రీ హరికథామృతము - పు - 81

34. జగజ్జ్యోతి - ప్రథమ - పుట - 63

ఉన్నవారిలో కూడ హరికథను ఒక గొప్పకళగా అరాధించి, ఒక గొప్ప ప్రక్రియగా తీర్చిదిద్దగల ప్రతిభావంతు లంతకంటె తక్కువ. హరికథా ప్రక్రియను జీవనోపాధిగ నుపయోగించుకొనువారెక్కువ. హరిదాసుల శక్తి లోపము వలన గాని, దైన్యస్థితి కారణము వలన గాని ప్రజలకు హరికథలపై ఆసక్తి పెరుగలేదు. హరిదాసులు కూడ ఊరి పెద్దల చెంత 'చిత్తము చిత్తము' వల్లెపేయుచు వారి లౌకిక జీవితము గడపుచుండెడివారు. దానితో హరిదాసులన్న లౌకిక ప్రపంచము నందు గౌరవముండెడిది కాదు. ఇక గజారోహణములు కాని, రాజసత్కారములు కాని మానసిక దారిద్ర్యముతో నున్న ఈ హరిదాసుల ఊహపథములలో కూడ మెదలెడిది కావు. ఇట్టి దీనస్థితిలో నున్న హరికథకునకు అత్యున్నతస్థితి కల్పించిన మహనీయులు దాసుగారు. దాసుగారు హరికథకులుగా గండపెండెరములు గడించిరి. గజారోహణ గౌరవములను పొందిరి. రాజాస్థానములందు సత్కరింపబడిరి. ప్రముఖ పట్టణము లన్నింటి యందు సన్మానింపబడిరి. సంగీత కళాశాలలో ప్రెస్నిపాలు పదవి నలంకరించిరి. లెక్కలేనన్ని బిరుదములు పక్కజేరినవి. అవి యివి యన నేల? హరికథకులుగా దాసు గారు పొందని గౌరవమే లేదు.

హరికథాప్రక్రియకు పండితమండలి చేత కూడ ప్రణామములు చేయించిన ప్రజ్ఞాన్వరూపులు దాసుగారు. దాసుగారికి పూర్వము హరికథను పండితులు గౌరవ దృష్టితో చూచెడివారు కాదు. హరికథను సాహిత్య గంధములేని సామాన్య జనుల యందు భక్తి జ్ఞానములను నెలకొల్పుట కుపయోగపడు ప్రక్రియగా మాత్రమే పట్టించుకొనెడివారు. హరికథయన్నను, హరిదాసు అన్నను శాస్త్రనిష్ఠాతులయిన విద్వాంసులకు తేలికభావ ముండెడిది. దాసుగారు మహావిద్వాంసులై హరిదాసులపై గల ఆ చిన్నచూపును తొలగించిరి. దాసుగారు హరికథను విజ్ఞాన పేదికగా, సర్వకళా సంస్థగా చేసెడివారు. వారి హరికథలు శాస్త్రసభలయిన సందర్భము లనేకము. సభనుబట్టి వారి హరికథ అవతార మెత్తుట సాధారణ లక్షణము. దాసుగారు కథను వీడి యిట్లు సాముచేయుట హరిదాసు అసామాన్యము అని తెలుపుటకొరకే. తాము మహాపండితులమని తెలుపుటకొరకే, హరికథాప్రియులయిన దాసు గారు హరికథల కన్న ఇతర గ్రంథము లెక్కువగా వ్రాయుట ఇందులకే. దాసుగారి పాండిత్యము నకు పండిత ప్రపంచము ప్రణమిల్లినది. మచ్చునకు ఒక్క పండితుని ప్రశంస—

‘అపాటి యీపాటి యవధాని యధికారి

యగునె? నీఋక్సంగ్రహమ్ము కొరుక

పట్టి ‘ఎం. ఏ.’ తలంబట్టునే నీ నవ

రసతరంగిణిలోని రసకణంబు

పాణినితో నెంతా పాతటికము లేక

తాఁకఁగలారె? నీ తారక కృతి

పారసితో నాల్గుబాసల ముద్ది నీ

యుమ్మర్కయామ్ చేత నూనవలయు

బ్రహ్మవా? మగరూపునఁ బరగువాని

రాణివా? కానిచో నిట్టి ప్రతిభ కలుగు

సృహరికై నాల్గుమూలల నెమరుచుంటి

నేడనున్నాఁడో? సత్కవి? నీవె తెలుపు’³⁵

ఇట్లు దాసు గారు కష్టపడి హరిదాసులకు పాండిత్యముండదు అను అపవాదను తొలగించిరి.

దాసు గారు శుద్ధ సంగీతవిద్వాంసుల ‘పాటకచేరి’ల కంటె హరికథను మిన్న యైనదానిగా చిత్రించిరి. సంగీత విద్వాంసునికన్న హరికథకుడు గొప్ప యని చాటిరి. సంగీతవిద్వాంసుడు తన సంగీతవైదుష్యప్రదర్శనమునకు ప్రత్యేకముగా నొక సభ పెట్టుకొనవలెను. హరిదాసున కా బాధ లేదు. సంగీతము హరికథ లోని ఒక అంగము. అంతే కాదు హరిదాసు సంగీతము భగవత్కథాసంబంధము. సంగీతజ్ఞుని ‘పాటకచేరి’ కథాసంబంధముండదు. హరికథాసంబంధములేని సంగీతము వ్యర్థమని దాసు గారి స్థిరాభిప్రాయము.

ఉత్తముడయిన హరిదాసు వాగ్గేయకారుని కన్న మిన్న యని ప్రదర్శన రూపముగా ప్రచారము చేసిరి. వాగ్గేయకారుని యందు సంగీతజ్ఞాన ముండుట దృష్ట విషయము. గాత్రమాదుర్య ముండుట అదృష్టవిషయము. ఉత్తముడయిన హరి దాసు తాను చెప్పు కథలను, ఆ కథలలో గల కీర్తనలను తానే వ్రాసికొనును.

35. ‘నా యెఱుక’—‘పూజాపుష్పాలు’ — శ్రీ ఈశ్వర సత్యనారాయణ, పు. 3

తననికి గాత్రమాదుర్య ముండి తీరవలెను. కనుక హరిదాసు వాగ్గేయకారునికన్న గొప్పవాడని వీరి నిర్ణయము. దాసుగారు వాగ్గేయకారులయిన హరిదాసులు.

సరియైన హరిదాసు తాను వ్రాసిన కథలనే అడి పాడి చెప్పనని దాసుగారి అభిప్రాయము.³⁶ అప్పుడే తన ప్రత్యేకత వెల్లడి యగునని వీరి మతము. దాసు గారు వారు వ్రాసిన కథలనే చెప్పిరి.

దాసుగారు తెలుగు హరికథ లందు కొన్ని క్రొత్త లక్షణములను ప్రవేశ పెట్టిరి. వానిలో నృత్యము ముఖ్యము. మహారాష్ట్ర³⁷ల ప్రక్రియయైన హరికథకు సంగీతమును అధికముగా జోడించి నేర్పినవారు తమిళులు. నృత్యము నేర్పినవారు నారాయణదాసుగారు. దాసుగారికి పూర్వము హరికథ లందు నృత్యము లేదు. ఉన్నది అభినయము మాత్రమే. సంగీత నిష్ఠయమునందు కూడ దాసుగారు కొన్ని క్రొత్త సంగతులను చేర్చిరి. కనుక దాసుగారి హరికథలలో సాహిత్యము సొంతము వారి సొంతము. సంగీతము తమిళుల దొడ పాట³⁷ కాక క్రొత్త సంగతులతో కూడినది. ఇక నృత్యము వీరు చేర్చినదే. సంగీతమునకు నాదము, సాహిత్యము నకు పదము, నృత్యమునకు పాదము ముఖ్యములు. అనగా దాసుగారి హరికథ నాదము. పదము, పాదముల త్రివేణి సంగమము.

దాసుగారు వారి హరికథలలో 'మంజరి, నర్తకి' అనునవి క్రొత్తగా ప్రవేశ పెట్టిరి. మంజరులు యక్షగానము లందు కూడ కన్పడవు. 'మంజరి, నర్తకి' అను వానిని గూర్చి శ్రీ పంతుల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారిట్లు వివరించిరి.

'మంజరులలోనూ, ఈ నర్తకులలోనూ పల్లవీ, అనుపల్లవీ ఉండవు. అన్నీ చరణాలే ఉంటాయి. రెండేసి భాగాలు కల చరణాలు రెండుగాని, మూడు

36. 'స్వయముగా పూర్వరాజర్చి చరితమల్లి
పాడి యాడుచు వినిపించు భాగవతుడు
నిక్కమగు పండితుడు గాని తక్కువాడు
చదువరి వలె దంభముజూపు వదరుబోతు' — 'మేలుబంతి' - పు. 110

37. తమిళుల సంగీతమును 'దొడ పాట' యని దాసుగారు నిరసించిన విధానము.

తెలుగు కిట్టని యటవల వెలి యొనర్ప
వలయు నన్నిట నిగ్గున్న తెలుగువారు
అద్దె యిచ్చి యేడ్చివెడు నటవకొయ్య
దిగ్గప్పు దొడపాటకు దేట తెనుగు పడదు

'దెబ్బకు దెబ్బ' - అడ్వర్టయిజర్, 1-4-1942

గాని, నాలుగుగాని, వీటిలో ఉంటాయి. రెండేసి భాగాలకు ప్రాస ఒకటే ఉంటుంది. ప్రతి భాగమునకు పేర్వేరుగా యతి ఉంటుంది'.³⁸

దాసుగారు ప్రవేశపెట్టిన మరియొక విశిష్ట సంగీత రచన 'మట్టు' ఈ 'మట్టు' లో సంగీత సాహిత్యములు సమశక్తులతో నుండును. అంతే కాదు. ఈ 'మట్టు' నృత్యమునకు అనుగుణముగా రూపొందించబడినవి. దాసు గారి 'మట్టు'ను సాధనచేయు విద్వాంసులు సంగీత రహస్యములతోపాటు నృత్య రహస్యములను కూడ తప్పక తెలిసికొనవలెను. దాసు గారి సంగీత రచనలకు జన సామాన్యములో అధికప్రచార మిచ్చినవి ఈ 'మట్టు'.

దాసుగారి హరికథ లందు 'తెలుగుబాణి' ఎక్కువ. పాట లందే కాదు, అట లందు కూడ ఈ ధోరణి ఎక్కువగా కన్పడును. తెలుగునాట ప్రసిద్ధికెక్కిన అట పాట తెన్నియో వీరి హరికథా భూమికపై అడి పాడినవి. రుక్మిణీకల్యాణ హరికథలో రుక్మిణి బాల్యపుట్టమునందు వర్ణింపబడిన బొమ్మల పెండ్లిండ్లు, వెలదు లతో వియ్యమందుట, గుడ్డనగూళ్లు మొదలైనవన్నియు తెలుగుచేశము నందలివియే కదా. రుక్మిణి కల్యాణ మందలి రుక్మిణి మనకు వైదర్భిగా కన్పింపదు. తెలుగు నేలపై పుట్టి పెరిగిన బాలిక యనిపించును. ఇక రచనా విషయమున గూడ సంతే. వీరి హరికథ లందు తెనుగు నుడికారపు పెత్తన మెక్కువ. తెనుగు పలుకుబడిపై దాసుగారికి గల పలుకుబడి క్రొత్త తెలుగు హరికథలకు బడిపలుకులయినవి.

దాసుగారు హరికథా సరస్వతికి అరు దేశాబ్దములు అడి పాడి ఆనందముతో ఒడలు మరచి, అనేక విధముల సేవ చేసిరి. హరికథతో దాసుగా రెంత ఐక్యమై రసిన హరికథ అని అనగనే వెంటనే గుర్తు వచ్చునది దాసు గారే.

దాసుగారి శిష్య సంసారము

దాసు గారికి పూర్వము హరిదాసులు హరికథ నాశ్రయించుకొని బ్రతికిరి. దాసుగారు చేపట్టిన తరువాత హరికథయే దాసుగారిని అశ్రయించుకొని బ్రతికినది. అంతకుముందు హరిదాసుల జీవితకు కరదీపికగా నున్న హరికథ, సాహిత్యకళా

ప్రపంచము నందొక మహాజ్యోతియైనది. భావి హరికథకులకు అదర్శజ్యోతియైనది. హరికథా యుగమునకు మార్గదర్శకమైనది. దాసుగారి చేతిలో మహాజ్యోతిగా ప్రకాశించుచు రసికప్రవరుల అనంద చక్షువులను గూడ మిరుమిట్లు కొల్పుచున్న ఈ హరికథా స్రక్రియను జూచి ఎందరో అరర్చి తు లయిరి. ఎందరిలోనో హరికథ చెప్పవలె ననెడి తహతహ బయలుదేరినది. దాసుగారిని ఊపిరి సలుపుకోనీకుండ నిత్యము వరించుచున్న రాజసన్మానములు, పండిత స్రశంసలు, జన సత్కారములు చూచి హరిదాసు అగుటకన్న ఈ లోకమున గొప్ప ఏమి యున్నది అను భావము సాహిత్యరాధకులలో బయలుదేరినది. అంతే. ఇక దాసుగారికి శిష్యసంపద ఎక్కువయినది. ఎందరో గజ్జె కట్టిరి. తెనుగు దేశము హరిదాస మయమయినది. దాసుగారు ఎక్కడ హరికథ చెప్పుచున్నను చూచి అనందించు ప్రేక్షకులతోపాటు, అనుకరించు శిష్యుకోటి కూడ ఎక్కువయినది. తెలుగునాట గజ్జె కట్టినవాడెల్ల నారాయణదాసుగారి శిష్యుడే. వీరికి సాక్షెచ్చిఘ్యులో, పరంపరా శిష్యులో, ఏకలవ్య శిష్యులో కానివారు ఏ యిద్దరో, ముగ్గురో తప్ప గజ్జె కట్టిన వారిలో ఆంధ్రదేశము నందు లేరన్న వాక్కునకు అసత్యదోషము పట్టదు. ఈ సరస్వతీస్తనంధయునకు జన్మవంశమునకు సంబంధించిన జ్ఞాతుల కంటె విద్యా వంశమునకు సంబంధించిన జ్ఞాతు లెక్కువ. ఆ భారద్వాజున కొక్కడే ఏకలవ్య శిష్యుడు, ఈ భారద్వాజునకు అనేక ఏకలవ్య శిష్యులు. దేశవ్యాప్తమయిన దాసుగారి శిష్య సంసారము వారి హరికథక జీవితమునకు జీవనాడియగుట వారిని గూడ స్మరించుట సందర్భోచితము.

దాసుగారి శిష్యులలో వాఙపేయయాజుల సుబ్బయ్యగారొకరు. వీరి పప్పు అయ్యవారి కడ సంగీతము నేర్చుకొని, హరికథావిద్యకొరకు దాసుగారి యొద్దకు చేరిరి. వీరు దాసుగారి శుశ్రూషవలన హరికథావిద్యను బాగుగా జీర్ణము చేసికొని దాసుగారి కథా కథన విధాన నైపుణ్యమును ఓంటపట్టించుకొన్నవారు. 1921 లో సందిగామలో జరిగిన దాసుగారి హరికథలపోటీలలో వీరు చెప్పిన రుక్మిణీకల్యాణ హరికథకు ప్రథమ బహుమతి వచ్చినది. గుడిపాటి శ్రీరామమూర్తిగారు, పెంట పాడు వేంకటసుబ్బయ్యగారు, బవరదాసుగారు మొదలగు హరిదాసశేఖరు లందరు ఈ సుబ్బయ్యగారి శిష్యులే. బవరదాసు గారు దాసు గారి 'గౌరమ్మ పెండ్లి' హరికథను అచ్చొత్తించిన గురుభక్తులు.

మరియొక ఋషిశిష్యులు శ్రీ నేమాని వరహాలుగారు. దాసుగారి కీర్తిని విని బహుభద్రముగ కాపాడిన వారిలో వరహాలుదాసుగా వొకరు. నారాయణదాసుగారి గాత్రము వీరిలో కొంత ప్రతిభ్యనించెదినని జనవాక్యము. ఈ వరహాలు దాసుగారు విజయనగర మండలి సంగీతకళాశాలలోని గాత్రసంగీతశాఖకు అధ్యాపకులుగా పని చేసెరి. దాసుగారికి వరహాలుగారి గాత్రముపై గల విశ్వాసమునకు చది మించి నిదర్శనము. వరహాలుదాసుగారు చొప్పెల్ల సూర్యనారాయణగారి వంటి ప్రముఖ విద్వాంసులను తీర్చిదిద్దిన చేతికులు.

నేతి లక్ష్మీనారాయణగారు, వాజపేయయాజుల సుబ్బయ్యగారు ఒక విచిత్రమైన జంట. విజయనగరపీఠులలో వీరు దాసుగారి వెంట నేర్చుకొనుచు నడచునపుడు ప్రజలకు దాసుగారు వార్మికి వలె, ఈ జంట కుశలవుల వలె గోచరించెడివట. వీరు దాసుగారి యథార్థరామాయణ హరికథ చెప్పటలో అనితేరినవారు. వీరికి హరిదాస ప్రపంచమున 'రామాయణ సోదరులు' అని పేరు. దాసుగారిచెంత పండ్లెండు హరికథలను నేర్చుకొన్న అపృష్టవంతులు. దాసుగారి హరికథలలో జానకీశపథము చాల కష్టమయినది. ఆ హరికథను దాసుగారు కూడ నొక్కసారియే చెప్పిరి. అనేక మేళ కర్తరాగములతో కూడిన ఆ హరికథను వీరుకూడ ఒకసారి చెప్పి వీరి ప్రజ్ఞను లోకమునకు ప్రకటించిరి. దాసుగారిపై వీరికి గల భక్తి అపారము. శ్రీ నేతి లక్ష్మీనారాయణగారు 'శ్రీ నారాయణదాస హరికథా గాన పరిషత్తు'ను విజయవాడలో స్థాపించిరి. శ్రీ నేతి బారి దృష్టిలో దాసుగారు దైవస్వరూపులు. విజయవాడ పట్టణమండలి సత్యనారాయణపుర శివాలయములో దాసుగారి శిలావిగ్రహమును మంత్రపూర్వకముగా ప్రతిష్ఠించి (25-2-1951). నిత్యారాధనము చేదమంత్రములతో నలుపుచున్న నారాయణదాస దాసులు. దాసుగారి పాడుకలు, చిటితాళములు, కాలి గజ్జెలు, చేతికట్ట వీరి పూజాపీఠములోని దేవతలు. దాసుగారి ప్రభావము ప్రియ శిష్యులపై ఎంత గలదో తెల్పుటకు ఈ పూజావిషయము చాలును. హరికథాభేరిని ప్రతి పట్టణమందును మ్రోగించుచున్న శ్రీ ములుకుట్ల సదాశివశాస్త్రి గారు, శ్రీ వెంపటి సుబ్బినారాయణగారు, శ్రీ కప్పా వీరరాఘవయ్య గారు మొదలగు ప్రముఖ హరికథకు లందరు నేతి వారి శిష్యులే.

దాసుగారి శిష్యవర్గములో మరియొక అఖండులు శ్రీ వేదగభట్ల వేంకట రమణయ్య గారు. దాసుగారి ప్రాణ శిష్యులలో వీరొకరు. భిష్ణు చరిత్రము,

యథార్థరామాయణము, ట్యూటీ కల్యాణమును వీరు ప్రత్యేకముగా సాధనచేసి అనేక పర్యాయములు చెప్పి ప్రజల ప్రశంస లందుకొన్నవారు.

శ్రీ పేరి నరసింహముగారు దాసు గారి ఆప్తభిష్యులలో ఒకరు. దాసుగారి హరికథకు వజ్రోత్సవము చేయ సంకల్పించిన నచ్చాత్రులు.

శ్రీ కరూరు కృష్ణదాసుగారు దాసుగారి మరియొక కీర్తిధ్వజము. దాసుగారి నాట్యకళకు ఔరసులు. పదునాలుగేండ్లు గురువుగారి పోషణ భాగ్యము నొందుకొన్న వారని యెంతోవాసిగన్న ప్రియాంతవదనులు. శ్రీ శనగల వేంకట సుబ్బయ్యగారు ఈ కృష్ణదాసుగారి శిష్యుగణమునందు ప్రథమగణ్యులు.

శ్రీ పిల్లలమట్టి రామదాస భాగవతులుగారు మరియొక ముఖ్యభిష్యులు. వీరు హరికథ చెప్పటయందేకాక కవిశైలీలు కూడ. ఒక్క యథార్థ రామాయణమును దాదాపు రెండు వందల సారులు చెప్పిన హరిదాసులు.

దాసుగారి శిష్యప్రేమను ప్రతిభతో గుంజుకొన్న మరియొక మహనీయులు శ్రీ కొండపల్లి కల్యాణదాసుగారు. దాసుగారి చెంత గౌరవ్య పెండ్లి నేర్చుకొన్న వారు. అంతే కాదు. దాసుగారిచెంత 'షణ్ముఖి, ద్విముఖి' తాళ ప్రదర్శనములు నేర్చుకొన్న ఏకైక అచ్యుత్తవంతులు. కల్యాణదాసు గారి అసలు పేరు ఆసిరయ్య. 'కల్యాణదాసు' అని బిరుదప్రదానము చేసినది దాసుగారే.

దాసుగారి శిష్యకోటిలో మరియొక ఉద్దండ పిండము శ్రీ చిట్టిమళ్ల రంగయ్య దాసుగారు. దాసుగారిని అనుకరించుటలో వీరు ఆతీనమర్దులు. దాసుగారి హరికథలను నాలుగు దశాబ్దములపాటు అంధ్ర దేశ మంతటను ప్రచారము చేసిన ప్రసిద్ధ హరి దాసులు. నూజివీడులో జరిగిన హరికథల పోటీలలో స్వర్ణ పతకమును బహుమతిగా పొందిన ప్రతిభాశాలి.

మరియొక ముఖ్యభిష్యులు శ్రీ వడ్లమాని నరసింహదాసు గారు. వీరు బహుభాషాపండితులయిన హరిదాసులు. వీరు ఆంధ్రరాష్ట్రమునందే కాక, ఇతర రాష్ట్రములందుకూడ అనేక సన్మానము లందిన జనరంజక విద్వాంసులు.

ఇంతను శ్రీ పాద లింగమూర్తి గారు, శ్రీ చెరుకుపల్లి కనకదుర్గాదాసు గారు, శ్రీ మల్లికార్జునదాసు గారు, శ్రీ డి.కె. రామమూర్తి గారు, శ్రీ పరిమి సుబ్రహ్మణ్య

దాసు గారు, శ్రీ అకుసుమిల్లి నారాయణదాసు గారు, శ్రీ జగన్నాథదాసు గారు, శ్రీ ఖంక బాలకృష్ణదాసు గారు ఇంకను ఎందరెందరో దాసుగారి శుభ్రావలన విద్య నేర్చుకొన్న ప్రత్యక్షశిష్యులున్నారు.

ఇక దాసుగారి శుభ్రావ లేకయే దాసుగారిపై గురు భావ మేర్పరచుకొన్న వరోక్ష శిష్యుల సంఖ్య అనంతమైతము. దానికి కారణము దాసుగారి శిష్యుల మని పించుకొనుటయే తెలుగునాట యొక గొప్ప. అదియొక యెదురులేని కలసత్తము.

అట్టి వరోక్ష శిష్యులలో శ్రీ వసుమర్తి కృష్ణమూర్తిగా రాకరు. వీరు బరం పురపు కళ్యాణ రాజావారి కళాశాలలో ప్రధానాంధ్రోపాధ్యాయులు. ఉత్తమశ్రేణికి చెందిన హరికథకులు. వాగ్గేయకారులు కూడ. శ్రీ కృష్ణమూర్తి గారు 'పార్వతి కల్యాణము' అను యక్షగానమును రచించి దాసుగారికి అంకిత మిచ్చిరి.

వరోక్ష శిష్యులలో మరచిపోలేని మరియొకరు శ్రీ పెద్దింటి సూర్యనారాయణ దీక్షితదాసుగారు. వీరు బహుగ్రంథకర్తలు. ఆనేక విరుదములు వీరిని ఆశ్రయించినవి. వీరు హరికథారాధకులే కాదు, హరిదాసపోషకులు కూడ. వీరికి నారాయణదాసు గారిపై భక్తి అపారము అని తెలుసుటకు వీరు వ్రాసిన 'శ్రీరదజ్ఞానాదిభట్ట నారాయణదాస జీవిత చరిత్రము' అను యక్షగానము అక్షరసాక్ష్యము. నారాయణదాసు గారి విగ్రహ ప్రతిష్ఠకు వీరు శ్రీ వేతి లక్ష్మీనారాయణగారికి అండగా నుం'ట చిహ్న సాక్ష్యము.

శ్రీ హరి పోషయాజుల సుబ్రహ్మణ్యము గారు, శ్రీ మల్లాది చంద్రశేఖర శాస్త్రి గారు, శ్రీ భమిడిపాటి అయ్యప్పశాస్త్రి గారు మొదలగు హరికథార్పకు లెందరెందరో దాసు గారికి సద్యప్రసూనాంజులులు సమర్పించిన వరోక్ష శిష్యులే. శ్రీ అమ్మల విశ్వనాథభాగవతార్ గారు, శ్రీ కంచిభట్ల కోటేశ్వరరావుగారు, శ్రీ మోక్ష బండి తాతారావు గారు, శ్రీ దోర చినబాబు గారు, శ్రీ బుర్రా చినరామకృష్ణశర్మ గారు, శ్రీ అక్కా పెద్ది శ్రీరామకృష్ణగారు, మొదలగు హరిదాసు లందరు దాసు గారి వరోక్ష శిష్యులే. శ్రీ దాసుగారు ఇంతటి హరిదాస గురుకులమునకు కులపతులు, ఇంతటి హరిదాస వంశమునకు మూలపురుషులు.

తెలుగు దేశములో హరికథకులకు నారాయణదాస నామము ఉష్ణరేవతా ఘండ్రము.

గ. హరికథా గ్రంథములు

సిగ్గులబూవులు పెట్టి, అత్తను నవ్వబాసి, మైపులగా
నొగి గంధమ్ము నలంది, మీసముల నోహో పుట్టెగాఁగిడిప్పి, నీ
విగఁదాశమ్ములు చేతఁ బూనుచును, బూనిల్కానీదా సోయగం
బుగపించన, కతసెప్పు నీ హోయలు మే మాసింతు మీనాటికిన్.

అదిబట్టి నారాయణదాసుగా రసగనే వారిని గూర్చి శ్రవణ పరిచయము
మాత్రమే యున్నవారికి గూడ, వెంటనే అంటుకొను విషయము హరికథ. దానికి
ప్రధానకారణము దాసుగారు అరువది సంవత్సరములు కొన్ని వేలసార్లు హరి
కథలు చెప్పుటయే. అన్నిసార్లు చెప్పిన హరికథలనే మరల మరల చెప్పుచుండు
వినువారికి వినుగు పుట్టలేదా? అను సందియము కలుగును. వినుగు పుట్టలేదు
సరికదా, టెక్కట్టు పెట్టినను, పచ్చుటకు టెక్కట్టు చెన్ని ఎదురయినను వచ్చి, చూచు
టకు చోటు వినుటకు వీలుదొరకక ప్రజలు తిరిగి వెళ్లిన సందర్భము లనేకము.
అయస్కాంతప్రతిభలయిన దాసుగారి అంర్షణ మటువంటిది. కాని దాసుగారి
ప్రతిభ ప్రధానముగ వ్యక్తినిష్ఠము. హరికథా గ్రంథనిష్ఠము కాదు. అనంతముఖ
ప్రజ్ఞా సభావితమైన దాసుగారి కథారథనశక్తిని లిపిమాత్రాధారములయిన వారి హరి

1. శ్రీ సామవేదము జానకీరామ శర్మ - శతజయంత్యుత్సవ సంచిక - పు 134

కథా గ్రంథములతో ఊహించుట అనుభూతిని నిర్వచింపజోవుటవలె సులభ విషయము కాదు. అట్లని వ్యర్థప్రయత్నము కాదు. వారి శక్తి ఈ హరికథా గ్రంథ దర్శనములలో కనబడునది ఏదేశలేశము మాత్రమనియే.

దాసుగారు వ్రాసిన నలువదియారు గ్రంథాలలో హరికథలు పదునాలుగు—

1. ద్రువ చరిత్రము 2. అంబరీష చరిత్రము 3. గజేంద్ర మోక్షణము
4. రుక్మిణీ కల్యాణము 5. ప్రహ్లాద చరిత్రము 6. శ్రీ హరికథామృతము
7. గోవర్ధనోన్మథణము 8. భీష్మ చరిత్రము 9. సావిత్రి చరిత్రము 10. యథార్థ రామాయణము
11. జానకీవధము 12. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము 13. మార్కం డేయ చరిత్రము 14. గౌరమ్మ పెండ్లి.

ఈ హరికథల నామములుబట్టియే ఈ కథ లన్నియు భాగవత, భారత, రామాయణముల నుండియు, ఇతర పురాణముల నుండియు గ్రహించిన కథలు అని స్పష్టము.

ద్రు వ చ రి త్ర ము

ద్రువ చరిత్రము హరికథలలోనే కాదు దాసు గారి సకల రచనములందే ప్రవృత్తి రచనము.

దాసుగారు విజయనగరములో మెట్రిక్యులేషను చదువుచున్న రోజులలో చెన్నపట్టణమునుండి కుప్పస్వామి నాయుడు అను భాగవతార్ విజయనగరము వచ్చి శ్రీ కానుకుర్తి హనుమంతరావుగారి యింట అడుచు పాడుచు ద్రువచరిత్ర హరికథ చెప్పెను. దానిని జూచి ఆకర్షితులై హరికథ చెప్పవలెనని నిర్ణయించుకొని దాసు గారు కూడ ద్రువచరిత్ర హరికథ వ్రాసిరి. ఇది జరిగినది 1888 లో.

ఈ ద్రువచరిత్ర గ్రంథమంతయు దాసుగారి సొంతరచనము కాదు. దీనిలో విశాలపట్టణ నివాసియైన శ్రీ భూతిపాళ కృష్ణయ్యగారి పద్యములు, బోతనగారి భాగవత పద్యములు కూడ సున్నవట. ఇట్లు దాసుగారు కూర్చిన హరికథను సోదరుడయిన పేరన్నతో కలిసి రెండవ అన్నయైన సీతారామయ్య గారింట 'రిహార్సులు' వేసికొని మొదటిసారిగ వేణుగోపాలస్వామి మఠములో చెప్పిరి.

దాసుగారు అంబరీష చరిత్రము వ్రాయు వరకు చెప్పిన హరికథ లన్నియు ఈ ద్రువచరిత్రమే.

ఈ ద్రువచరిత్రను దాసు గారు అచ్చొత్తించ లేదు. వ్రాతప్రతిపై కూడ దారు శ్రద్ధ జూపినట్లు అనిపింపదు. దిహాశః ప్రథమగ్రంథము అగుట కావచ్చును. అంతేకాదు వారి శిష్యులు కూడ దీనిని నేర్చుకొనలేదు. ఏమైన నేమి అది నేడు అలభ్యము.

దాసు గారు సామాన్య హరిదాసులవలె కొన్నినాళ్లు ఇతరులు వ్రాసిన హరికథలు చెప్పి తరువాత హరికథలు వ్రాయలేదు. హరికథలు చెప్పవలెనని ఆయన మనస్సులో ఆలోచన మెరిసిపోతే తక్షణమునందే హరికథను వ్రాసిరి. వారి హరికథనే మొదటినుండియు ప్రచురించిరి. తనుక దాసుగారి హరికథక జీవితము ఈ ద్రువ చరిత్ర హరికథా ప్రచురణముతో ప్రారంభమైనది. ఈ ద్రువ చరిత్రము దాసు గారి హరికథక జీవితపౌధ నిర్మాణమునకు శంకుస్థు.

అంబరీష చరిత్రము

అంబరీష చరిత్రము దాసుగారి హరికథాగ్రంథములలో రెండవది. లభించు హరికథలలో మొదటిది. ఈ హరికథా గ్రంథ రచనమునకు ఒక విచిత్ర సన్నివేశము కారణము. దాసు గారు ఛత్రపురములో ఒక ధనవంతుని యింటిముందు ద్రువచరిత్రము చెప్పగా, విన్న ఒక అధికారి ఈ హరికథ మీరు వ్రాసినదే యగునా? అని సందేహము వెలిబుచ్చి, దాసుగారు 'నేను వ్రాసినదే' యని యనును. అంత ఆ అధికారి 'అట్లయిన అంబరీషోపాఖ్యానమును వ్రాసి చెప్పుము' అని యన, దాసు గారు పట్టుదలతో ఆ రాత్రికి రాత్రియే అంబరీష చరిత్రము వ్రాసి ఛత్రపురము మరునాడు ఆ సభ్యు డాశ్చర్యము చెందునట్లు చెప్పిరి. ఇది జరిగినది 1884 లో.

ఈ అంబరీష చరిత్ర హరికథ శ్రీ విజయనగర పేణుగోపాలస్వామికి అంకితము. దాసు గారు ప్రప్రథమముగా హరికథ చెప్పినది ఈ పేణుగోపాలస్వామి మతమునందే.

ఈ కృతి పేణుగోపాల స్తుతిలో ప్రారంభమగును. తరువాత గణపతి స్తుతి నల్వరాణి ప్రార్థన వచ్చును. తరువాత సర్వమతములసారము, జీవహింసానిరసనము, ఇకమత్యమునుగూర్చి కొంత చర్చ యుండును. ఈ యంశములను వివరించుచు—

‘ఒగుల గొప్పజూచి యోర్వలేకుండిన
వాడు తప్పకుండా గీడుబొందు
అంబరీషువ్రతము నారసి యుల్కు ను
ర్వాసుడెట్టి యిడుమబడెనొ వినుడు’

(పు-4)

అని చమత్కారముగా ముడిపెట్టి కథాప్రారంభము చేసినారు.

కథా శరీరము : కృతయుగమున అంబరీషుని సకల భూమండలము నేలు చక్రవర్తి. అతడు సర్వసుగుణములతో భాగవతాగ్రగణ్యుడయి, సత్యము, ధర్మము తప్పక రాజ్యపాలన చేయుచుండును. అతని రాజ్యమున ప్రజలు సకల విభవము లతో నుండురు. సాదులొనన రాజ్యము పాలించియు అంబరీషుడు విరక్తి చెంది తన కొడుకునకు పట్టము గట్టి అడవికేగ దలచినట్లు భార్యతో ననును. భార్య గూడ వత్సనని యన అంగీకరించి, అంబరీషుడు ద్వాదశవ్రతము ఆచరించును. అంతలో బ్రహ్మబుద్ధితో దుర్వాసుడు వచ్చి ‘ఏరాదశి నువవనించి యెంతయు నేడ్చుటల పనులు వచ్చితిని, అకటిచే పొగులు చుంటిని. అన్నంబిడపే’ అని కోరును. జనపల్లభుడగు అంబరీషుడు వల్లె యనును. దుర్వాసుడు యమునానదిలో స్నానము చేయుటకు వెళ్లును. అంబరీషునకు పారణసేయు సమయము సమీపించినను దుర్వాసుడు రాడు. అంబరీషున కేమియు తోచక బ్రాహ్మణశ్రేణికి కేల్పొడ్చి—

‘కుడిచితి నా కోపగించుఁ గుడువకున్న ఫలంబు నశించు
తడబడకుండ నాదరించుఁ దొడయుండనే మీ కార్కులార
పారణసేయువేళ మిగిలె బాపడెట్లు నీటందగిలె
ధీరవద్యులార మిగుల విచారిండుఁడీ నాకే దారో’

(పు-8)

అని దారి కోరగా, నాడు ‘కుడువకుంట కాదు కుడుచుటయును గాదు. నలిల భక్షణంబు సమ్యక్తంబు’ అని చెప్ప అంబరీషు డడ్లీ చేయును. అంత దుర్వాసుడు వచ్చి కోపముతో ‘ఓరి : దురాత్మ : నన్ను అవమానించితిని. నాడు ఘన కోపమహగ్నిని కాల్రును’ అని జడను తెగదీసి అంబరీషుని సంహరింపుమని వినరును. అది ఘోర శక్తియై తన్ను మ్రుంగుటకు విజృంభించి వచ్చుచుండ అంబరీషుడు బీతిల్లి శ్రీహరిని రక్షింపుమని వేడుకొనును. ఇట్లు భక్తుడు వేడ “శ్రీకృష్ణ చక్రము గడు వేగమె

కృత్తినిఁ చగులబెట్టి, దుర్వాసు వెన్నంటి మంట గొల్పి, మునియు నిండ్రుచరిఁజేరి
మొట్ట పెట్టె". దానికి ఇంద్రుడు—

‘సకల శక్తియుతుఁడు సర్వేశ్వరుఁడు జగ
త్కారణంబు పరుఁడు గలఁ డటంచుఁ
గానలేని వాని గర్వముగాఁజుచును హరి
దానికేను నిను నిదర్శనంబు’

(పు-12)

అని తన పూర్వసరాళివ చరిత్ర నిట్లు తెలుపును — మును నన్ను నందాది యాచ
పులు పూజ సేయుచుండ, కృష్ణుడు వారలను గని ‘పాలిచ్చి పెంచు గోవులను, ఫలి
యించు వనాగములను అర్చింపక మూఁడులయు యితర దైవమతములను పూజ సేయ
నేల? సర్వము కర్మాధీనము. కర్మవశమున స్వర్గాధికారియైన ఇంద్రుని పూజిం
చుట వ్యర్థము. వాని కిది లంచ మిచ్చుట వట్టి వెట్టి. మనకు స్వాధీనమై మంచి
చేయునట్టి వానిని గొల్పుట సార్థకము’ అని బోధ చేసి, వారు నాకు చేయు యాగఁబు
మాన్పించి గోవనరాజి పూజ చేయించెను. అట్లు చేసిన ఆ గోపాలార్చకునిపై,
ఆ తూదపులపై నాకు కోపము వచ్చి మేఘరాజములను బిల్చి—

భళిర యా జింభనాస్తికు పల్కు- నన్ని
యాదవులు నన్ను మఱచిరి యవనిలోనఁ
గానన స్మిరు దబ్బునఁ గడు ప్రళయముఁ
జెంచి వారల కొంపలు ముంచి రండు

(పు-13)

అని యాజ్ఞాపింప, ఆ మేఘరాజములు ఆ యాదవు లుండిన ఘోషముపై పెను
ప్రళయముగాగ కురిసెను. యాదవు లందరు భయముతో ప్రాణములపై నాన
వలుకొని కృష్ణుని చెంతకు రాగా, కృష్ణుడు వారిని కరుణించి నాడు గర్వ మణిగింప
దలచి గోవర్ధనగిరిని కేలనెత్తి దానిక్రింద వారిని ఏడు అహోరాత్రములు నిలిపి
రక్షించెను. అట్లు కొండ గొడుగు వట్టిన బాలుడు పరమాత్ముడని భావించి నేను
ఆహంకారమును ఉడిగి మేఘములను మరలించుకొంటిని. కనుక మునీంద్రా! నీవు
ఆ నగధర భక్తుని బాధ పెట్టతివి. నేను నీ బాధ తొలగించుటకు శక్తుడను కాను,
అని ఇంద్రుడు చెప్ప దుర్వాసుడు చేయునదిలేక బ్రహ్మను జేరి ప్రార్థింప, దానికి

బ్రహ్మ 'ఓయయ్యః శ్రీవల్లభుడు గర్వపడెడువాని దర్పమడంచును. దానికి నేనే విదర్పనము' అని తన కథ నిట్లు చెప్పును—

శ్రీకృష్ణుడు బృందావనములో మహిమలు చూపుచున్న కాలమున, లోక స్రష్టను అను గర్వముచే హరిని వంచించదలచి గోప బాలురను, పశువులను మాయతో దాచినాడను. అఖిలజ్ఞుడగు ఆ నారాయణుడు నా కొంటెతనమును గ్రహించి దానికి మారుగ 'నేను మాయ మొనరించిన గోవులు గోపబాలకుల్ సరిగ మురారి తానె యయి' సంజీవేశ చండ్లకు మరలితెచ్చెను. తిరిగి వచ్చిన గోపబాలురు ఉపనిషద్ధర్మములు పలుకుచు బాలకృష్ణుల వలె దివ్యవర్చస్సుతో నుండుట, పశువులు మూఢ భావములు లేకుండ నుండుట బలరామునకు ఆశ్చర్యము కలిగించెను. కాట్లు ఒక సంవత్సర కాలము నేను అపహరించిన గోపశిశువుల, పశువుల రూపములను ధరించి శ్రీకృష్ణుడుండ నాకు అహంకారము తొలగి కృష్ణుని చెంత కేగి శరణము వేడితిని. కనుక 'నాయబ్బి శక్తి మాన్ప నా తరమా : మరియొక చోటునకు పొమ్ము' అని చెప్పును.

దుర్వాసుడు చేయునదిలేక కైలాస మరిగి ఈశ్వరుని ప్రార్థించి కాపాడుమన, ఈశ్వరుడు 'గర్వ మెంతవానికైన వలదు' అని చెప్పి తనకు గర్వభంగమయిన వృత్తాంతము నిట్లు చెప్పును. తొల్లి నాకడకు ఒకనాడు శ్రీవిభుడు రాగా, గర్వముతో నా స్థైర్యవిభవము ప్రకటించుచు—

'అడుదానవై యల్లనాడు నీవనుచుల వలపించు గతి

నేడు సీవజ్ఞచూపి నన్ భ్రమన్ బెట్టగలవె శ్రీపతి' (పు-19)

అని నేను హాస్యముగా బల్కె, వనజాక్షుని చిరునవ్వాల్క. 'నిర్జిత పంచబాణుడవు. నిన్ను ఒక ఆడుది భ్రమింపజేయు పెట్టు? నిన్ను భ్రమింపజేయ నేనెంతవాడను?' అని పలికి సెలవు గైకొని వెడలెను. అతనితో నేను పలికిన విషయము మరచి పరాకుగా నుండ, ఒకచోట ఒకనాడు 'అనుపమయిన వినూతన గానసుధామదు స్వనము వినబడ, ఆ స్వర మెవ్వరిదో యటంచు గనుగొన గోరి' వెడలి ఒక పువ్వు కోటలో మదనుని కటారి వంటి యొక కులుకు మిటారిని చూచి, అమె సౌందర్య విలాసములకు లోనయి మూఢుడనయి వెంబడిపడితిని. అది నన్ను అటు ఇటు తన విలాసములను జూపుచు పరువులెత్తించి యెత్తించి తుదకు 'వేల్పుసానులు

కొల్పిన్న పార్వతి సమీపంబు దాసి, యోషోదరీ: పరికించు మెంతవా డెట్లు భ్రమ పడెనో యని నిలుచున్న తటి, నేను కామాండుడనయి యెరులుంట యెఱుంగక అప్పుచోడిని కౌగిట నదిమితిని. ' అప్పుడు జయవిజయాభవ యనుచు గోవిందుడు స్వస్వరూప మొందెను. నేను చేయునదిలేక సిగ్గుతో తలవంచుకొంటిని. కనుక 'చునినాయక : నీవు గర్వమును మానుము' అని తన అశక్తతను తెల్పును.

దుర్వాసుడు అక్కడనుండి వైకుంఠమునకు వెళ్లి —

తుచ్చబుద్ధి నీ భక్తుని దూఱి పెంటఁ
దెచ్చుకొంటిని పెంజిచ్చు దేవ దేవ !
చచ్చిపోవుచునున్నాడ చక్రమునను
మచ్చికన్ బ్రావ రావే రమాహృదీశ ! (పు-26)

అని నేలను బొరలుచు విష్ణువును ప్రార్థించును. దానికి విష్ణుడు చిరునవ్వుతో 'దుర్వాసా : నీరు పల్లమందుండు తీరున నేను భక్తుల మనములం చుందును. నేనె భక్తులు, భక్తులే నేను. విమలుడగు సంబరీషుని పదకమలములను బట్టుము. అతడు నిముసమున చక్రాన్ని మాన్పుచు విమల బుద్ధితో నిను గాచును ' అని బుద్ధి గరవును.

అంత దుర్వాసుడు ఘట్టకుట్టికావ్రభాతన్యాయమున మరల అంబరీషునిచెంతకు వచ్చి శరణు వేడ, అంబరీషుడు చక్రమును స్తుతింప, ఆ చక్రము ఉపశమించి అరు గును. సంషతోముతో దుర్వాసుడు ద్వాదశపారణము చేసి అంబరీషుని మహిమను మెచ్చుకొని చనును. 'అంబరీష భూపతి వనజాక్షిని గొలిచి మిగుల వన్నెయు వాసిని గొని తుదకు వైకుంఠమునకు జాయాయుతుడై చనును.'

హరికథ యందలి ప్రధాన కథ భాగవత నవమస్కంధాంతర్గతమే యైనను దాని గారు కొన్ని మార్పులు చేర్పులు చేసిరి.

భాగవతకథలో అంబరీషుని భక్తికి సంతసించి విష్ణువు 'వ్రతిభటశిక్షణంబును, నిజజన రక్షణంబును, నిఖిల జగ దవక్రంబును నగు చక్రం బిచ్చె' (౪1-89) నని యుండగా, దాని గారి కథలో చక్ర మిచ్చెడి ప్రసక్తియే యుండదు. దుర్వాసుని

కోపమువలన జనించిన కృత్తితామి త్తి పగిది విజృంభించి తన్ను మ్రింగుటకు వచ్చు సందర్భమున అంబరీషుడు వీతిల్లి ప్రార్థన చేయగా 'శ్రీకృష్ణు చక్రము కను వేగ మే వచ్చి కృత్తిని తగులబెట్టి దుర్వాసుని వెంబడించినట్లు మాత్రమే కలదు.

అంబరీషుడు రాజ్యభోగములపై విరక్తి చెంది, పుత్రునకు రాజ్యభార మొనగీ తపము చేసికొనుటకై వెదలబోవుట, అతని సతీమణి కూడ వత్తు ననుచి భాగవతాంశములు కావు. దాసుగారి హరికథాంశములు మాత్రమే. భాగవతము నందలి—

అతని కీహమానె హరు లందుఁ గరులందు

ధనములందుఁ గేళివనము లందుఁ

బుత్తు లందు బంధుమిత్రుల యందును

బురము నందు నంతిపురము నందు

(9-88)

అను పద్యభావమును అనుసరించిన పరిచారికలు.

దుర్వాసుడు చక్రానలజ్వాలలకు తట్టుకొనలేక శరణము వేడినపుడు తమ తమ అశక్తతలను తెలియజేయుచు ఇంద్రుడు చెప్పిన గోవర్ధనోద్ధారణ వృత్తాంతము, నలిన సంభవుడు చెప్పిన గోపాలహరణ వృత్తాంతము, శివుడు చెప్పిన మాయా మోహిని వృత్తాంతము భాగవతమున కలవుకాని, అంబరీషోపాఖ్యానముతో సంబంధ మున్న వృత్తాంతములు కావు. ఈ వృత్తాంత త్రయమును అంబరీషుని చరిత్ర ముతో ముడిపెట్టినది దాసు గారి లేఖనియే. భాగవతము నందలి 'సుదర్శన నివారణంబునకు నోపను' (9-111) అను విరించి పలుకులకు, 'అట్టి నిఖిలనాథు నాయుధశ్రేణ్యంబుఁ దొలఁగఁజేయ మాకు దుర్లభంబు' (9-112) అను నీశ్వరుని పలుకులకు పెరిగిన ఉపాఖ్యానములు.

అంబరీషుని ప్రార్థన వలన సుదర్శన చక్రము ఉపశమించినపుడు అనంద ముతో దుర్వాసుడు పలికిన—

'పోల్చుకొనుము నాకున్నె యహంకృతి పుట్టునన్యాసినిగనుక

పెల్చిన నీయశమును ముజ్జగముల వెల్లడింప నీలీలఁ బన్నితిని'

(పు - 29)

అను పలుకులు భాగవతానుసారులు కావు. దుర్వాసుని పాత్రపోషణకై దాసు గారు అనిపించినవి మాత్రమే. కాని పరీక్షలో పరీక్షితుడు బాధలకు లోనగును కాని

పరీక్షకు దెవుడును బాధలకు లోనుగాను. ఈ కథలో బాధలకు గురియైనది పరీక్షకు
డయిన దుర్వాసుడు కదా : కాన దాను గారి ఈ కల్పితాంశము పాత్రపోషణకు
అతుకని అంశము.

ఇక నందర్వోచిత రచనకు ఒకటి రెండు ఉదాహరణములు—

దుర్వాసుని కోపకారణమున జనించిన కృత్తియొక్క భయంకరాకారము—

అభ్రం లిహద్రభ నిభ్రమాభ్రభ్రమ
కృన్నీల దీర్ఘశరీర మమరః
బ్రశయకాలానలప్రభను జక్రీకృతే
క్షణముల రాద్రమక్షయము గాఁగఁ
దైర్ఘ్యోక్య కబళనోత్పాహ సూచక ఘన
వక్త్రిత్రయోగ్రత వానికెక్క
బుబ్బు బర్బర కేశపాశాయణ ప్రభ
కాల సంధ్యారాగకాంతిఁ దనరఁ

గ్రకచ కఠిన కరాశదంష్ట్రలు వెలుంగఁ
బదయుగోద్ధూత పాంశుపుల్ చదలుగప్ప
నేలఁబదముల నింగిని నిడ్డ తలల
నత్తి కొనివచ్చి గృత్తి తామిత్తి పగిది.

ఈ సీస పద్యము నందలి ప్రథమ పాదము పోతనగారిది (భాగ. 4-108)
ఆ పాదపీఠికపై నిలచిన భయంకర రూపము తక్కిన పద్యభాగము.

మదన విరోధిని వంచించుటకై వచ్చిన మాయాసుందరి (విష్ణువు) విహ
రించుచున్న ఉద్యాన వన శోభా చిత్రణము నందలి దొక పద్యము—

చెఱుగుగ మెలమావి చివురు నోళ్లంబట్టి
కొఱుకుచుం గూసెడి కొయిల జత

పగిలిన దానిమ్మ పండు గింజల ముచ్చ
 టలు పల్కుచుందిను చిలుకల కవ
 వూడేనె నొండొరు పుక్కిళ్ల ద్రావుచు
 జంటగా నెగిరెడు తేంట్లజోడు
 తీగె యుయ్యెల మీద నూగుచు ముద్దలు
 గునియుచుండెడు పాలగువ్వల దుగ
 డెంద మలరింప నత్తోట యందుఁ జేరి
 యచటి వింతల కెంతయు నబ్రమంది
 చెన్ను మీరఁగఁ బాల రాతిన్నె మీద
 బంతిచూడెడు నొక్క జవ్వనినిఁగంటి

(పు-20)

ఇక ఈ మాయాసుందరీ కృంగార కళా విలాసములు తన్నెట్లు పెట్టు లెత్తి
 చినవో నిర్జిత పంచబాణుడయిన స్థాణుడు దుర్వాసునకు విన్నవించుకొన్న ఘట్టము
 కథన ప్రతిభ కత్తిసాము చేసిన ఒక మంచి ఘట్టము.

“నీ జడన్ జూచినన్ జెలువతోడు స్ఫురించె
 రంగ దుత్తుంగ సారంగ గమన !
 నీ నెన్నెదురు గన్న నెలవంక తలఁపయ్యె
 రాజిత భీత సారంగ నయన !
 నీవళు లరయ గంగా పీచికలు దోచె
 రమ్య విలోల సారంగ చికుర !
 నీ కానుఁగాంచినన్ మిన్న జ్ఞప్తికి వచ్చె
 రమణీయ బాల సారంగ పాణి !

చెలువములఁ గొంత పోలిక గలదు మనకుఁ
 గాని యిసుమంతయైన నా మానసంబు
 మాడ్చి నీ మనసున్న మన్మథుని పీడ
 నన్న సోకుట లెట్టులో సన్నుతాంగి !

అనుచు నేఁ బల్కుచుండఁ గ్రొవ్వాడి వాల్చాపు గాలమునం దగులుకొన్న నా మనో
మీనంబున్ జప్పునం బైకి లాగి తన మిటారపుం గబ్బిగుబ్బి జక్కవలకున్ విందొ
నర్చి, జారిపోనియన ట్టాయారంబుగఁ బయ్యెద నర్చి, క్రీయాశూన్యండ్ఁ చాలు చాలు
నీ మాటల సరసమని యెగతాళిసేయు గమనికన్ కీర్ణడ కుచ్చుద్దాఁగాడ, నీ వా మన్న
భుని జయించినావని యీపడించుగతిఁ జిటునవ్వునన్ మూతి విరిచి, సరిసరి జగద్గు
రుండ విదియా నీ యాత్మజ్ఞానమని నిరసించు లాగునం జట్టలం జరిచి, బాగు బాగు
నిక్కముగ నిండు మగవాడవైనం జిక్కించుకొమ్మనట్లు చెంగున కురంగము వలెఁ
దాటి పర్వీరుచు, నిగ్గాడక మానవుని వీరంపుఁ బల్కుల వెంటఁ దరము నన్నాటికి
మాటికి బెదురు చూపుల వెన్దిరిగి చూచుచుఁ బంతంబున వేగంబు రెట్టించి, యిదె
దొరొత్తిది దొంగ యని నమీపించు నా చేతి కందీ యందని లాగున నక్కచిక్కలం
బర్బిడుచు నాదాని పాటి పర్వలేకందెనే యను చిన్నతనంబును దొల్లింటి పగ
రెట్టించి నమూలంబుగ మద్దెర్యమున్ గబిరించి మదించి మించి భూతపతినియ్య
నప్పిడించు మారగ్రహగ్రహోగ్రతం దలంచి మిక్కిలి భయంబును రాలప్పలు
గట్టు పుట్టులు మిట్టుపల్లంబులనక యిట్టి కుసుమకోమలి యెట్లు నన్నతిక్రమించి పరు
గెత్తుచున్న దేమాయె యని యాశ్చర్యంబును ముప్పిరిఁగొను దెందంబున
నేతెంచు నన్నని, చెక్కుటద్దంబుల ముత్తెపుం జెమ్మటలు వార గాలి వినరునం బైయెద
జార నోరోరి నెఱజాణ బావా యని ముద్దుగార నన్నిలుచుచుం బొదల చాటునం బలు
మరు దోబాచు లిడుచు మేల్చి బంగరు నెమ్మేనం జీరె నవరించుకొను నెవంబున
నవయవంబు లొక కొంత పెలిపుచ్చి నా మన సప్పుడప్పుడు బెల్లించుచు మిగుల
డస్సి యలసియుం బరుపునకై దేవులాడి వచ్చు నాకుం గొన్ని యడుంగు లెదుర్వచ్చి
యార నేఁగోరిన వన్నెకాడ యింక నీ కోడితి యేదీ నీ ప్రేమ, యా యగవడు
నేటి యావలి యొగ్గు పఱకు నన్నెత్తుకొనుము, పిదప నా యిసుక తిన్నెమీద నని
యేమో చెప్పఁబోవుచున్నంతలో సిగ్గుపడి ముమ్మరంపు మోహంబునం గనులు తేల
వైచి నా కౌఁగిటబడునంత దగ్గర యైనం దత్తరంబునం గ్రుచ్చి కౌఁగలింపఁజను
నన్వించించి చేతి కందక చప్పున దాటి పోపోర సామి నీ కంత యాసరా యని
పక్కున నవ్వి సికతాతలంబుఁజేరి యింక దబ్బున రమ్మిది యెంత మెత్తని సానో
చాడు మనుచు నేఁదారసిల్లిన కొలఁదిఁదా దూర మగుచుఁ దుదకు వేల్పుసానులు
కొల్వ నిండు కొల్వన్న పార్వతి పమీపంబుదాసి యో పోదరి పరికించు పెంత
వాడెట్లు భ్రమంబుదెనో యని నిలుచున్న తటి నేఁగామాండుడనై యొరులుంబ
యెఱుంగ కప్పుఁబోడిన్ గొఁగిట నదిమినంత". (పు॥బ. 21 - 23)

పురుష వశీకరణ ధ్యానాసక్తలయిన వన్నెలాడు లాడు పంచాస్త్ర బాగవతము నకు ఇరువది యేండ్ల బాగవతుని పరమాద్భుత వ్యాఖ్యానము ఈ వచనము.

దుర్వాస మహర్షి అంబరీషుని భక్తి శక్తిచే చక్రానల బాధనుండి విముక్తుడయి సంతసించి పల్కిన—

ఎలమి భాగవత శేఖర నిస్సని తృప్తి చెందె నా మనసు

కలుగుఁగాత నీ కిష్టసంసిద్ధి కమలనాభు ముద్దుపట్టివై తివి

భళి భళి భళి భళిరా నీ మహిమము భళి భళి భళి భళిరా. (పు-29)

అన్న పల్కులు, ఒక్క రాత్రికి రాత్రియే ఈ అంబరీష చరిత్రమును ఇంత చిన్న వయసులో ఇంత చక్కగా వ్రాసి ధారణచేసి మరునాడు పరమాద్భుతముగా ప్రదర్శించిన దాసుగారిని చూచి మురిసిపోయి అన్న అనాటి చిత్రపురపు అధికారి పల్కులగునేమో :

గ జేంద్ర మోక్షణము :

గజేంద్ర మోక్షణ హరికథ దాసుగారి బాగవత హరికథలలో మూడవది. ఈ గజేంద్ర మోక్షణము వ్రాసినది 1888 లో. అనగా దాసుగారికి అప్పటికి ఇరువది రెండేండ్లు. ఈ హరికథ వ్రాయునాటికి దాసుగా రెన్నియో ప్రశంస లందుకొనుచున్నను 'అపరితోషాద్విదుషాం నసాదుమన్యే ప్రయోగవిజ్ఞానమ్' అను స్థితిలో నున్నట్లు—

ఓహో యెంతటి పుణ్యమజ్ఞెను సదుద్యోగస్థులై మీరలు
త్సాహంబాప్సంగ నున్నవారు మిము శాస్త్రప్రేక్షి రంజింప నా
యాహాల్ చాలునె కాని బాలకుని యద్దోక్తిన్ ప్రపూర్ణంబుగా
నూహింపంగలవారు పెద్దలని నేనుత్సాహినై పల్కెదన్. (పు - 3)

అను పీఠికలోని ఈ పద్యము సూచించుచున్నది. ఈ హరికథ విజయనగర వేణు గోపాలస్వామికి అంకితము.

1. అభిజ్ఞాన శాకుంతలము. - (ప్రథమాంకము)

ఈ కృతి కృష్ణని ప్రార్థనతో ప్రారంభమగును. తరువాత నిర్గుణ స్తుతి, గణపతి స్తుతి, సరస్వతీ స్తుతి, సభాస్తుతి వచ్చును. మరల 'జగచ్చక్రవర్తి' యా సర్వేశ్వరుని స్తుతి, అజ్ఞానమయమయిన సంసార వర్జన, దశావతార వర్ణన, భక్తి ముఖ్యమను బోధన, విజయనగర వర్ణన, అనంత గజపతి స్మరణ వచ్చును. ఇది యంతయు సుదీర్ఘమయిన భక్తి ప్రేరకమగు ఉపోద్ఘాతము.

కథ పురాణధోరణిలో ప్రారంభమగును. పరీక్షన్యూహరాజు శుకముని నాథునితో 'నీరాటమునకు వనాటమునకు పోరాటము ఘోరాటవిలో నెటుల కలిగె? పుణ్యమయిన ఈ గాథను చెప్పవే' యని యన శుకమహర్షి 'వినుమయ్య రాజేంద్ర, వేదండ రాజరక్షణమ్ము' అని ఈ కథను ప్రారంభించును.

ఒక గజరాజు త్రికూట పర్వత ప్రాంతారణ్యములో సంచరించుచు తన భార్యలతో దారిత్రప్పలు—దాహమువేయ ఒక సరోవరము చెంతకు చేరి భార్యలతో జలక్రీడ నలుపుట—గజేంద్రుని ఒక మొసలి పట్టుకొనుట—పేయి సంవత్సరములు మొసలితో పోరాడి గజేంద్రుడు శక్తి నశింప దైవమును కాపాడుమని ప్రార్థించుట—వైకుంఠమునుండి విష్ణువు వచ్చి చక్రముతో నక్రమును చేదించి గజేంద్రుని రక్షించుట—గజేంద్రుడు విష్ణుని స్తుతించుట—విష్ణువు గజేంద్రునకు మోక్ష మొసగుట—అనునవి ఈ హరికథలోని కథాంశములు.

ఈ హరికథ యంతయు భాగవతాష్టమస్కంధము నందలిదే. దాని గారు ఈ కథలో చెప్పకొనదగిన మార్పులేమియు చేయలేదు. 'హూ హూ' అను పేరు గల గంధర్వుడు శాపకారణమున మొసలిగా జన్మించినట్లు, ఇంద్రద్యుమ్నుడను రాజు కలశజుని శాపకారణమున గజరాజుగా జన్మించినట్లు భాగవతమున కలదు. ఈ కరిమకరముల పూర్వవృత్తాంతములను దాని గారు కథాంతమున వివరింపలేదు, గజరాజు ప్రార్థనలో మాత్రము వచ్చును. కథాకథనవిధానమే కాక కథాశరీరము కూడ పోతన గారి గజేంద్ర మోక్షణ కథకు అనుకరణమే. మచ్చునకు కొన్ని ఉదాహరణములు—

'నీరాటమునకు వనాటమునకుం బోరాటమెటు కలిగె

ఘోరాటవిలో కుంజరోత్తమున కారాటం బెటు దొలగె' (పు-8)

అనునది పోతనగారి కథలోని —

‘నీరాట వనాటములకుఁ

బోరాటం బెట్లుగలిగెఁ బురుషోత్తముచే

నారాట మెట్లు పూనెను

ఘోరాటవిలోని భద్రకుంజరమునకున్’

(8-19)

అను పద్యమునకు ప్రతిబింబమే కదా.

‘కరి మకరి దిగుచు దరికి మకరియును గరిని దిగుచు లోపలికిన్

దిరదిర దిరుగుచు బిరబిర నెడయును నరిమురి గలయుచు నలుకన్’

(పు - 14)

అను చరణములు పోతన గారి—

కరిఁదిగుచు మకరి సరసికిఁ

గరి దరికిని మకరిఁ దిగుచుఁ గరికరి బెరయన్

కరిమకరి మకరికిఁ గరి

భరమన నిట్లతలకుతలభటు లదరిపడన్

(8 - 54)

అను చరణములకు అనుసరణములే కదా. ఇట్లే ‘సర్తకుని భంగి బెక్కు మూర్తులఁ బరగు నెవ్వఁడు’; ‘అతని వెన్నె పితి యాయమ తోడుత నవరోధవ్రాతంబున్, జతురుడే పక్షింద్రుడు’; ‘విహ్వల నాగేంద్రము పాహి పాహి’ మొదలగున వెన్నియో పోతనగారి పదనంపద యందలివే.

దాసుగారు ఈ హరికథలో వారి చందశ్వాత్మ వైదిష్యమును వృత్త వైదిధ్య రూపమున ప్రదర్శించినారు. సామాన్యముగ వ్రాయు అటవెలది, తేటగీతి, కందము, సీసము, చంపకోత్పలమాలలు, మత్తేభశార్దూలములు గాక తోటకము, స్రగ్ధర, పాదపము, కందుకము, మదనము, తరువోజు, హయరగతి రగడ, కవి రాజి విరాజితము, పంచచాపురము, మధ్యాక్కర, మత్తకోకిరి, స్రవ్యిణి, తరలము, ఉత్సాహ, మంగళమహాశ్రీ, మానిని, ఉత్సాహ, లయస్రూపి, ద్విపద, మంజరి మొదలగువానిని గ్రహించిరి. అంతేకాదు గద్యను, దండకమును గూడ గ్రహించిరి.

గ్రంథాదిని వాణిని గీర్వాణభాషలో సుతించిన—

మాతః కృపాతరంగిణి వికసన్నయనామృతోర్మి శీకరిణి

సకలజనమోదకారిణి శ్రుతిసంచారిణి నమోస్తుతే వాణి (పు - 2)

అను శ్లోకము దాసుగారికి ఇరువది రెండవ యేటనే సంస్కృతశ్లోక రచనా సామర్థ్య మేర్పడినదనుట కొక సాక్ష్యము. అంతే కాదు, గ్రంథ ప్రారంభమందలి—

తొల్లిగజపతిఁబోచుట తెల్లమనుచు

నెల్లజనములు నెఱుంగంగ నిచట వెలసి

కరుణతోడుత నానంద గజపతీంద్రుఁ

బాలనము సేయు వేణుగోపాలమూర్తి

మొసలిచేఁ బట్టువడి నీటమునిగియున్న

గజమును సుదర్శనంబునఁ గాచు శౌరి

మోహమునఁ బట్టువడి భవమున మునుంగు

మనలఁగూడ సుదర్శనముననె కాచు (పు - 8)

అను పద్యము లందలి 'గజపతి, సుదర్శన' శబ్దముల చమత్కారము కథాసంబంధము కలిగి టెచిత్యవంతములైనవి.² ఈ హరికథా పీఠికలో భగవచ్చక్తిని వివరించుచు చెప్పిన నొక చక్కని పద్యము—

ఒకటి సున్నతోడ నుండి యెంతయుఁ దన

విలువ దానియందు విస్తరించు

కరణి నెవ్వఁడీజగంబునఁ బెంపంది

దీని నడచి టుదకుఁదానె మిగులు (పు - 6)

పురాణప్రసిద్ధములయిన దళావతారములను సృష్టి క్రమపరిణామానుసారముగా ('ఇవల్యాషన్ ఫీరీ') అన్వయించి చెప్పుట ఈ పీఠికలో కన్నడు మరియొక విశేషము. (పు - 8)

2. దాసుగారు గజేంద్రమోక్షణ హరికథను వ్రాయునాటికి విజయనగర ప్రభువైన అనంద గజపతిని దర్శింపలేదు. కనుక రెండవ పద్యము సంగతి యెట్లున్నను 'గజపతి' శబ్ద చమత్కారమున్న పద్యము అచ్చువేయించు కాలమున వ్రాసి గ్రంథమున చొప్పించి యుందురు.

ఈ హరికథ చిన్నవయసులో వ్రాసినదైనను చేయి తిరిగిన కవి గ్రంథములో వలె రచన సాగినది.

గజరాజును రక్షించుటకై బయలు దేరిన శ్రీహరిని అనుసరించిన లక్ష్మీదేవి విధము :-

అంసభాగంబున నాడెడు గొప్ప కొ

ప్పన సన్నజాజులు పుడమిరాలఁ

జిన్నికెంజాయ వాల్లన్నులు కమ్మల

దివిటీల మును నటుల విధ మొప్పు

హరికరాకృష్ట చేలాంచలంబున నీవి

యందునఁబొణిద్వయంబు మెఱయ

మోము వేకువ చందమామ పోల్కిని వెల్ల

నధరంబు పైఁగెంపు లలరుచుండఁ

గాలి పావడ జీరాడ కాంచి పీడ

కొను జవ్వాడ నారద హాని పాడ

మేచకముతోడఁ దొల్కరి మెరుపుజాడ

నేఁగుదెంచెను లక్ష్మీ సర్వేశునీడ

(పు - 26)

కరిమకరముల పెనుగులాటకు ఆకరమైన సరోవరాకారము—

చటుల వాత ధూత కైవాల జలద భీత రాజ మరాళ క్షిప్త పక్షంబులు సిత పటచ్ఛాదిచోరుతావృంతంబులై చెలంగ, సిత రక్త నీలోత్పలంబులు విచిత్ర దీప ముల భంగి వెలుంగ, పద్మాంకురంబులన్ జెందువుల ద్రుంచి నమలు రాజ చక్రం బులు తాంబూల చర్మజానంద కందులైన రాజ చక్రంబులుగ విలసిల్లి, దలదరవింద మరంద బిందు సందోహస్వాదన తుందిలేందిందీర నిన్వనంబు వీణాగానంబయ రాజిల హరి వీలమంటపంబుపై భాసిల్లెడు దివ్యగాన సభగా నద్దాని బ్రహ్మసి డగ్గర విమానం బులు డిగ్గి నురికి వడివడి దడబడి యందు జొచ్చి యయారే మోసపోయితి మని తడి సిన పుట్టంబులు పిడచుకొనుడు మరల విమానంబుల కేగు కిన్నర కింపురుష వియ చ్చురుల కలకల ద్వనులును, కలద్వనుల మింటితెగసి యల్లాడుడు పాతీనంబుల నొడిసి పట్టితిను నీటి పెట్టులును, పెట్టలకై మట్టుమీరి నెట్టన జగదంబుల నెట్టుకొను పొట్టి

భాతుల మొత్తంబులును, మొత్తంబులయి పైకి దేలి మిట్టివడు మిట్టలం బట్టి మ్రింగుచు దోబూచి చూపుచు మునింగి, తేలు కారండవంబులును గలిగి, రామాయణ భారత భాగవతామ్నాయంబుల తెరంగున సుగ్రీవ పాండవ బృందావన మహిమాభిరామంబై, హరిభంగి హరిభంగి నింబారంభాయుతంబై, రాము గరిమ రాము గరిమ తాళ భూజాంకితంబై, సుకవి భాషణంబు తెరంగున శ్రోత్రోత్సవంబై, సుందరీ రత్నంబు భాతి నేత్రవర్షంబై, చిత్రణీజాతి స్త్రీ విధంబున చంచల రసయుతంబై, యోగి హృదయంబు పోలిక గభీరమయ్యును ప్రసన్నంబై, రాజ ముఖంబు వలె రమణీయంబయ్యును భయంకరంబై, నలుచదరంబై, అతుల విస్తీర్ణంబై వెలయు నవ్వంకజాకరంబు....”

(పు - 11, 12)

పోతన గారి గజేంద్రమోక్షణ కథలో శ్రీకృష్ణుని ప్రసక్తి యుండదు. దాసు గారి కథలో విజయనగర పేణుగోపాలుని ప్రసక్తి యెక్కువ. పోతన గారి గజేంద్రుని స్తుతి యంతయు పోతనగారిదే యైనట్లు, దాసు గారి గజేంద్రుని స్తుతి యంతయు దాసు గారిదే.

రుక్మిణీ కల్యాణము :

దాసు గారు ఎక్కువగా చెప్పిన హరికథలలో ఈ రుక్మిణీ కల్యాణ మొకటి. ఈ రుక్మిణీ కల్యాణ కథతో దాసు గారి కొక అనుబంధ మున్నది. బాల్యములో, తండ్రియైన వేంకట చయనులు గారి శిష్యులలో నొకరయిన తాతన్నగారి చెంత భాగవతము నందలి రుక్మిణీ కల్యాణ కథను చదువుకొనినారు. భాగవతములో దాసు గారి కంఠముతో చెలిమి చేసిన తొలి కథ రుక్మిణీ కల్యాణ కథ.

సీలోత్పలదళశ్యామం రామం రాజీవలోచనమ్

దుష్టరాక్షస దృగ్భీమం నౌమి పాపవిమోచనమ్ (పు - 8)

అను శ్లోక రూప శ్రీరామస్తుతితో ఈ హరికథ ప్రారంభ మగును. తరువాత తెలుగులో శ్రీరామ స్తుతి, జానకీ స్తుతి, సరస్వతీ స్తుతి, సభా సంబోధనము వచ్చును.

తరువాత పరీక్షిత్వానరుడు శుకమునినాథుని రుక్మిణీ పరిణయమును అనతిచ్చి దయ చిల్కుమన—

అప్పుడు శుకయోగి మోక్ష తత్త్వార్థభోగి

శిష్టవర్తనుడౌ పరీక్షిత్తుతోడ

శౌరి రుక్మిణిఁ బెండిలి సల్పికొనుట

మీనులకు విందు గాఁగ విన్పించె నిట్లు

(పు - 5)

అనుచు కథా ప్రారంభము పురాణధోరణిలో చేయుదురు.

సామాన్యముగా దాసు గారు ప్రతి కథలో చేయు వినాయకస్తుతి దీనిలో లేక పోవుట, ఏ యితర కథాదిలో కన్పడని జానకీరాముల స్తుతి ఈ కథలో కన్పడుట ఒక విశేషము. కథా ప్రారంభమునకు ముందు దాసు గారు వ్రాయు సుదీర్ఘోష్ఠోష్ఠ తము కూడ దీనిలో కన్పడదు.

భీష్మకుడను రాజు విదర్భ నేలుచుండుట - అతనికి ఐదుగురు పుత్త్రులు, ఒక పుత్రిక యుండుట - వారిలో తొలిపట్టి రుక్మి, కడచూలు రుక్మిణి యగుట - తల్లి దండ్రులు రుక్మిణిని కృష్ణున కీదలచినను, రుక్మి రుక్మిణిని శిశుపాలున కీయదలచుట - కృష్ణుని వరించిన రుక్మిణి మంచి ముసలి బ్రాహ్మణుని ముఖమున కృష్ణునకు సందేశ మంపుట - ఉత్తరముతో గూడిన సందేశమును బ్రాహ్మణుడు శౌరికి విన్పించుట - రుక్మిణికి వివాహాలగ్నము నమీపించుట - బ్రాహ్మణుడు శుభవార్త చెప్పుట - కృష్ణుడు వచ్చి రుక్మిణిని తీసికొనిపోవుచుండ సాశ్వజరాసంధచైత్రాది రథికులు యుద్ధము చేయుట - రుక్మికి మీసంబులు గొరుగుట - రుక్మిణిని ద్వారకలో శాస్త్ర పద్ధతిని వివాహము చేసికొనుట - గదిలో శ్రీహరి రుక్మిణికి విశ్వరూపముతో కనబడుట - రుక్మిణి స్తుతించుట - కృష్ణుడు విరసము లాడుట - రుక్మిణి తన్ను నిరసింపవలదని ప్రార్థింప, కృష్ణుడు రుక్మిణిని ఓదార్చుట అన్నవి ఈ కథలోని అంశములు.

ఈ కథ యంతయు భాగవత దశమ స్కంధ పూర్వభాగము నందలిదే. దాసు గారు దీనిలో చెప్పుకోదగిన మార్పులు ఏమియు చేయలేదు కాని ఒకటి రెండు చిన్న కల్పనలు చేసిరి.

రుక్మిణి కృష్ణుని చెంతకు పంపిన 'మంచి ముసలి బ్రాహ్మణునకు' సందేశమే కాక ఒక లేఖ కూడ వ్రాసి యిచ్చినట్లు దాసు గారి కథలో కలదు. ఆ వెళ్లిన ముసలి బ్రాహ్మణుడు కృష్ణునకు రుక్మిణి సందేశమును తెలిపి 'అనవారుగా నింతి యుత్తరము'ను జూపును. ఈ లేఖ దాసు గారి కల్పన. భాగవత కథలో రుక్మిణి 'కొన్ని రహస్య వచనములు' మాత్రమే చెప్పి పంపినట్లున్నది.

రుక్మిణిని కృష్ణుని గదిలోనికి పంపు సరసమట్లమును దాసుగా రొకటి సొంత ముగా వ్రాసిరి. అది సుగుణనముద్ర యగు సుభద్ర రుక్మిణిని 'కీలు వట్టెదు మాటఁతో గేలి చేయుట' అను సరస సంభాషణ మట్లము. (పు - 40)

ఇట్లే గదిలోనికి వెళ్లి న తరువాత రుక్మిణికి—

‘అప్పుడబ్రముగ రుక్మిణీకాంత యక్షులు మిర్రిట్లద్రువన్
జప్పున మెరయగ కృష్ణునకున్ విశ్వరూప మెంతయు నొదువన్
వేలకొలది శిరస్సు లక్షులున్ వింతకరములున్ బదముల్’ (పు-41)

కన్నడును. ‘ఆశ్చర్య భీతి సమ్మదములు ముప్పిరి కొనగా మై పుల్కరింప’
రుక్మిణి సాష్టాంగపడి నుతించును. హరి విశ్వరూపమును ఉపసంహరించి యథా
రూపమును దాల్చును. ఆ తరువాత గోపాలుడు—

‘మేలైన శ్మశ్రియోత్తము డాశిశుపాలుడు నీకు తగిన వరుడుండ
వీలెయంగ కేల వెఱిపడితివి పేద నల్ల గొల్లవాడ నాపై’ (పు - 43)

అనుచు ‘విరసము’ లాడును. అ మాటలకు రుక్మిణి ‘నన్ను నిరసింప దగవోనా?’
అని ప్రార్థింప, కృష్ణుడు ‘నీ మననెరుగంగ నంటి, నను మన్నన సేయు మటంచు
కొగిటంగొని రతి దేల్చె’ను.

ఈ ఘట్టమంతయు దాను గారి కల్పనమే. ఇట్లు కృష్ణుడు విరసముగా
మాటలాడుట భాగవతము నందలి రుక్మిణి కల్యాణ ఘట్టమునందు లేదు. కాని
ఇటువంటి విరస సంభాషణము భాగవత దశమస్కంధోత్తర భాగమునందు గలదు.
ఆ భాగవత ఘట్టము నందలి మూడు పద్యములు—

సిరియును వంశము రూపును
సరియైన వివాహసఖ్య సంబంధంబుల్
జరుగును, సరిగాకున్నను
జరుగవు లోలాక్షి ! యెట్టి సంసారులకున్

తగదని యెఱుంగవు మమ్మున్
దగిలితివి మృగాక్షి ! దీనదప్పదు నీకుం
దగిన మనుజేంద్రు నొక్కని
దగులుము గుణహీన జనులదగునే తగులన్

సాశ్వ జరాసంధ చై ద్యాదిరాజులు
చెలగి నిన్ వీక్షింప మలయుచుందు

రదిగాక రుక్మి నీ యన్నయు గర్వించి
వీర్యమదాంధుడై వెలయుచున్న

వారి గర్వంబులు వారింపఁగా గోరి
చెలువ! నిన్నొడిసి తెచ్చితిని గాని

కాంతా తనూజార్థ కాముకులము గాము
కామమోహదులఁ గ్రందుకొనము

విను ముదాసీనులము క్రియావిరహితులము

పూర్ణులము మేము నిత్యాత్మబుద్ధితోడ

వెలుగుచుందుము గృహదీప విధము మెఱసి

నవలతాతన్వి! మాతోడ నవయవలదు³

ఈ హరికథలో దాసు గారు వారి శ్రద్ధాశక్తు లన్నియు రుక్మిణీ పాత్రపోషణ మందు వినియోగించినారు. రుక్మిణీ బాల్యము దశ, లేజవ్వనంపు పసందు. బొచిత్వ వంతమయిన సందేశము, గుణ సౌందర్యము, సౌందర్యగుణము, మొగము మొత్తని విరహము, వధూవేషాలంకరణము, కృష్ణునిపై గల భయభక్తులతో గూడిన ప్రేమ.... అవి యివి యన నేల, రుక్మిణీ పాత్ర పోషణకు కథ యిచ్చిన సర్వావకాశములను వినియోగించుకొనిరి.

జగము ముద్దు కన్నె యగు రుక్మిణీ జవ్వనపు వన్నెను దాసు గారు పన్నిన విధము—

లేజవ్వనంపు పసందు నాల్గొజాము క్రొంబొద్దు వేగిన సందు |లే|

గాజుల నేర్పు జాజులకూర్పు

తొగరు వా తెరదొండ నగు నగు రేయెండ

ముగుడ పల్చాలు ముత్యాలు నమ్మగువచూపు మగమీలు

పల్కగనె రాలు రవరాలు పసిముద్దరాలు |లే|

నీలపుటుంగరాల్పాలుగ ముంగురు లే
 లేలుర చెక్కిళ్ల తక్కు వేవేలుర యక్కల్కి బెక్కు
 పెక్కిలా నవరసము లొల్కు నడ కుల్కు

|లే|

కాయజు కటారి కలికి మిటారి హో
 హోయిర నెమ్మొమ్మతీరు నో రూయిర చందురుసారు
 నారాయణదాస నుతిమిారు వయసు ముద్దుగారు

|లే|

(పు - 7)

మరహరుడు వచ్చి తన మెడలో పుస్తై కట్టనను సంతోషముతో నున్న
 రుక్మిణీ కన్య హోయలు—

దూర్వాంకురమ్మలతో సన్నజాజులు
 మొగిలిరేకులు జారు సిగనుజుట్టి

తక్కుచెక్కు గులాబి దంతపు నిగ నిగ
 రవల కమ్మలజోడు చెవులబెట్టి

లేత్రపాయపు బిగి చేతి గాజులు రైక
 యొడ్డాణమున్నెలియుడుపుగట్టి

ముద్దు మొగంబున ముత్తైదు చిన్నెల
 నంబ పేరిట నోగిరంబు పట్టి

వెన్నెలలు చీకటులు బర్బు కన్నుదోయి
 ముత్తైము ల్లెంపులాల్కెడు ముద్దువాయి

నందమగు రుక్మిణీకన్య కలరుహోయి
 చాటి చెప్పగ వేయినోళ్ళు చాలవోయి

(పు - 22)

వధూ వేషాలంకరణములతో దుర్గ గుడికి బయలుదేరి వెళ్లిన రుక్మిణీ విధము -

అంబకై పేరోగిరంబు పల్లెరముల

బట్టి చెలుల్ దన చుట్టు కొల్వ

బెండ్లి కూతురయంచుఁ బ్రియమునఁ బలుమారు
 మేలుగఁజుట్టపక్కాలు బిల్వ
 వెన్నెలపోక మర్పించెను దనుకాంతి
 యెన్ని యుగంబు లూహించె నల్వ
 మందస్మితము తేట మా క్తికములపేట
 తోటి చిత్తరుల కందోయి నిల్వ
 దెసలు మెరయించి కోట యతిక్రమించి
 ముత్తైపుం జెన్ముటల దూర ముత్తరించి
 దుర్గగుడిఁగాంచి రుక్మిణి స్తుతులమించి
 యీశ్వరిని ధక్తితోడఁ బ్రార్థించె నిట్లు

(పు - 29)

వైదర్భిగా గాక తెలుగు బాలగా కనబడు రుక్మిణీ బాల్య చేష్టలు -

(శ్రీ) రుక్మిణీ బాల్యముదశ చెప్పెద సాకల్యము వినుము ॥శ్రీ॥ రు॥
 మేరుధైర్య! సచ్చర్య సరవర్య!
 పేరు పేర బామ్మ పెండ్లిండ్లు గావించి
 వెలదులతో వియ్యమందు చిన్నారి తలపేమనందు
 విను మారా గుజ్జనగూళ్ళు వండించి తోనాడు చెలులకుం జెట్టు
 బెంపారు చెల్లి చేపట్టు ముద్దారబువుదీగముట్టు మినుమిట్టు ॥శ్రీ॥ రు॥
 రతనపు మేడల రాగిలు బంగారతికిన తూగు
 టుయ్యాలలో నూగు మైనతోడ మోగు
 నెమలితో మురిపెములరేగు నంచలకు
 చతురత నడకలు జూపు సమరత ముచ్చట మదిజోపు
 కోర్కొన్న తండె దేవుడగు కృష్ణుడని సమ్మించి మది తెలుప కోపు

(పు - 6) ॥శ్రీ॥ రు॥

రుక్మిణీ పంపిన ముసలి బ్రాహ్మణుడు ఒక గొప్ప అడవిని దాటి ద్వారకా నగరము చేరినట్లు దాసు గారు వ్రాసినారు. ఆ అడవి అచ్చ తెనుగు పదముల అడవి. (పు - 12)

రుక్మిణీ కల్యాణ హరికథను దాసు గారు 1923 లో కాకినాడలో చెప్పచు చెప్పిన అంతర్ధామిది ⁴ -

‘రుక్మిణీ యనెడు బుద్ధి బ్రాహ్మణుడను వేదశాస్త్ర సాహాయ్యమున శ్రీ కృష్ణుడను పరబ్రహ్మము నెఱింగి యందు లీనమగుటయే రుక్మిణీ కల్యాణాంతర్ధామము.’

ప్రహ్లాద చరిత్రము :

విజయనగర నివాసులలోని దాసు గారి నేస్తులలో శ్రీ బొడ్డు పేంకచేశము ఒకడు. ‘విదురుని బోలిన ఆ నేస్తు దొకనాడు’ దాసు గారితో వినయముగా నిట్లు పలికినాడు—

‘సంస్కృతంబున గృష్ణ జననము తెనుగున
సంబరీష చరిత్ర ముల గజేంద్ర
మోక్షణమున్ ధ్రువ భూపతి చరితము
మార్కండు చరితము మనసుదీర

సత్యహరిశ్చంద్ర చార్మితమున్ రుక్మి
ణీపరిణయముల నేర్పు మెరయ

గాన ప్రబంధముల్ గావించి హరికథా
రూపకోపన్యాస రూఢిమిరి

భళిర ! నీవలె బండిత పామరులను
బెక్కు దేశంబులన్ రక్తిజొక్కజేసి
గానకవితా ప్రతిభజూపు ఘనుడు గలఁడె
తథ్య ధుర్య ! నారాయణదాస వర్య !’

బెండ్లి కూతురయంచుఁ బ్రియమునఁ బలుమారు
 మేలుగఁజుట్టపక్కాలు బిల్వ
 వెన్నెలపోక మర్పించెను దనుకాంతి
 యెన్ని యుగంబు లూహించె నల్వ
 మందస్మితము తేట మా క్తికములపేట
 తోటి చిత్తరుల కందోయి నిల్వ
 దెసలు మెరయించి కోట యతిక్రమించి
 ముత్తైపుం జెన్ముటల దూర ముత్తరించి
 దుర్గగుడిఁగాంచి రుక్మిణి స్తుతులమించి
 యీశ్వరిని ధక్తితోడఁ బ్రార్థించె నిట్లు

(పు - 29)

వైదర్భిగా గాక తెలుగు బాలగా కనబడు రుక్మిణీ బాల్య చేష్టలు -

(శ్రీ) రుక్మిణీ బాల్యముదశ చెప్పెద సాకల్యము వినుము ॥శ్రీ॥ రు॥
 మేరుధైర్య! సచ్చర్య సరవర్య!
 పేరు పేర బామ్మ పెండ్లిండ్లు గావించి
 వెలదులతో వియ్యమందు చిన్నారి తలపేమనందు
 విను మారా గుజ్జనగూళ్ళు వండించి తోనాడు చెలులకుం జెట్టు
 బెంపారు చెల్వి చేపట్టు ముద్దారబువుదీగముట్టు మినుమిట్టు ॥శ్రీ॥ రు॥
 రతనపు మేడల రాగిలు బంగారతికిన తూగు
 టుయ్యాలలో నూగు మైనతోడ మోగు
 నెమలితో మురిపెములరేగు నంచలకు
 చతురత నడకలు జూపు సమరత ముచ్చట మదిజోపు
 కోర్కొన్న తండె దేవుడగు కృష్ణుడని సమ్మించి మది తెలుప కోపు

(పు - 6) ॥శ్రీ॥ రు॥

పేరు పెట్టుట - ప్రహ్లాదుని గుణ గణ వర్ణనము - కనక కళిపుడు ప్రహ్లాదుని గురువులకు నప్పగించుట - ప్రహ్లాదుని చదువును హిరణ్యకశిపుడు పరీక్షింపదలచి రప్పించుట - ప్రహ్లాదుడు విష్ణువును ప్రశంసించుట - ఇతనిని సరియైన త్రోవలో నుంచెదమని గురువులు మరల తీసికొనివెళ్లి కొంతకాలమైన తరువాత మరల తండ్రియొద్దకు ప్రహ్లాదుని తీసికొని వచ్చుట - మరల తండ్రితో ప్రహ్లాదుడు హరిభక్తిని గూర్చి ఉపన్యసించుట - హిరణ్యకశిపుడు గురువులపై అగ్రహించి తరువాత వారి తప్పు లేదని తెలిసికొనుట - ప్రహ్లాదుని చంపుటకై హిరణ్యకశిపుడు అనేక ప్రయత్నములు చేసి విఫలపడుట - ప్రహ్లాదుడు అసురార్పకులకు హరిభక్తి వివరించు చుండుట - హిరణ్యకశిపుడు ఆ చక్రిని స్తంభమునందు చూపగలవా? యని స్తంభమును విరుగగొట్టుట - స్తంభమునుండి నారాయణుడు నరకేసరి రూపముతో వచ్చి హిరణ్యకశిపుని సంహరించుట - మహారౌద్రముతో నున్న నృసింహుని శాంతింపజేయుటకు దేవతలు భయపడ ప్రహ్లాదుడు స్తుతించి శాంతింప జేయుట - నృసింహుడు ప్రహ్లాదునకు వరము లిచ్చి పోవ, బ్రహ్మ ప్రహ్లాదునకు పట్టాభిషేకము చేయుట అనునవి ఈ హరికథలోని కథాంశములు.

ఈ హరికథలోని కథ యంతయు పోతన గారి భాగవత సప్తమ స్కంధము నందలిదే. దాను గారు అందలి కథాసారమునేకాక కథాశరీరమును గూడ బాగుగా గ్రహించినారు.

వైకుంఠచింతా వివర్జిత చేష్టుడై

యొక్కఁడు నేడుచు నొక్కచోట (7-124)

అను పద్యమునకు అనుసరణ మిది—

హరికథాచింతాపరవశుడై యతడేడ్చు నొక్కచోట హరి భావనా

రూఢచిత్తుడై పాడునొక్కచోట హరికి దక్క లేరు లే

దని నగు నొక్కచోట హరి యను నిధానమును గంటి నని

యుబ్బు నొక్కచోట హరి హరి యను నొక్కచోట నానందాశ్రు

వుల్కల నురువుల్కల గన్నుమూసి యూరకుండు నొక్కచో

“ అంధేందూదయముల్ మహాబధిర శంఖారవముల్ ” (7 - 168) అను పద్యమునకు ప్రతిబింబము—

చెలగు వెన్నెల గుడ్డివానికి చెవిటివానికి శంఖారావము
వెలయు చదువులు మూగివానికి వెలదులన్ రతి నవుంసకునకు
చెలిమి కృతఘ్నునియెడ హవ్యంబులు భస్మరాశి యందున
పలె వర్జింబయ్యెడు శ్రీహరి భక్తిలేని వారల బ్రతుకులవి (పు - 18)

“ సురలం దోలుటయో ! సురాధిపతులన్ స్రుక్కించుటో! ” (7 - 146)
అను పద్యమునకు ప్రతిరూపము—

సుర కిన్నర నాగ ఖేచరులను నిర్జించుటయో గరుడ యక్ష
విద్యాధర గంధర్వుల గూల్చుటయో మరి సిద్ధుల గెల్చుటయో
షూన్సుల బాధించుటయో హరి గిరి యంచున్ గడు మో
హంధుడవై చెడనేలర... (పు - 15)

ఇట్లు దాసుగారు ఈ హరికథలో పోతవగారి భావభాండాగారమును యథాశక్తి స్వాధీనము చేసికొన్నను, సందర్భానుసారముగా సొంత రచన కొంత చేర్చక పోలేదు. కాథా చంద్ర న్యాయముగా ఉదాహరణములు ఒకటి రెండు....

తన భార్యను దేవేంద్రుడు చెరబట్టి దలచెనని నారదముని వలన తెలిసికొన్న సందర్భమునందు హిరణ్యకశిపుని ధోరణి—

తెలిసెలే యా మోసకారి దేవేంద్రుడు చేసినపని యిదా | తె |
నెలతగను కొమరునిన్ జంపగ నెట్టుకొనియె నదెంత ద్రోహియో
పులిమీసములు బెరుకునట్లు శలభమగ్గిలో బడునట్లు బలుతాచు
న్మద్దిడునట్లు నలిపెగీడు నాకా యధముండు | తె |
నేటితో స్వర్గము పని సరి, నిఖిల దేవతల పని సరి, మీటి
దిక్కుల నేల గల్పెద, మేరువకు తలక్రిందు సల్పెద
సాటి యెవరు నాకీ జగముల నేటి కిక జాలముసేసెద
చాటించుడు నా జయభేరి మేటి బ్రహ్మాండమెల్ల పగులగా | తె |
(పు - 11)

తన భార్యను చెరబట్టి తీసికొనిపోవు ఇంద్రుని బారినుండి అమెను రక్షించి
తన అశ్రమ మందుంచుకొని తనకు అప్పచెప్పునపుడు కృతజ్ఞతతో హిరణ్యకశిపుడు
నారదునితో పలికిన విధము—

భళిరా ! యెంతటి గుండెదీసినపనిన్ బాకారి పాపాత్ముడై
సలిపెన్ నారద ! యాత్మబంధుడవు నాచర్మంబు నీ పాదర
క్షలు గావించినయైన నీ ఋణము నాశక్యంబై తీర్పంగ నం
చొలయన్ మ్రొక్కిన సంతసిల్లి చనియెన్ యుద్ధాశనుం డంతటన్.

(పు - 12)

ఈ హరికథలో మొత్తమువలె కొన్ని చక్కని భావములు కలవు.

విద్యను గూర్చి—

‘గాజుపోలికి రెట్టి గావించెడిన్ నై జ

మగు తెల్వి దీపంబు నంటి విద్య’ (పు-14)

భగవంతుని గూర్చి—

‘ఆకాశమట్టుల నుతట నిండియు

దానెద్దియుంగాక తనరు చుండు’ (పు-28)

భగవద్వక్తిని గూర్చి—

‘కల్లను నిక్కంబు గావించు నాతండు

సున్నకు విలువను బన్నునట్లు’ (పు-28)

వేదాంతసారమును గూర్చి—

‘ఎద్ది కలదో యదియె ఈశ్వరతత్త్వంబు

ఎద్ది లేదో యదియె యీ జగంబు’ (పు-28)

దాసు గారి భాగవత హరికథలలో పోతన మహాకవి ప్రభావము అధికముగా
గల హరికథ ప్రహ్లాద చరిత్ర.

శ్రీ హరి కథామృతము :

శ్రీహరి కథామృతము సంస్కృత భాషలో వ్రాసిన ఏకైక హరికథ. ఈ గ్రంథ మెవరికి అంకితమో దాసు గారు స్పష్టముగా వాచ్యము చేయలేదు. కాని ప్రతి విభాగ ప్రారంభమునందు గల స్తుతుల వలనను, ప్రతి విభాగాంతము నందలి మంగళాచరణముల వలనను ఈ హరికథా సంపుటిని శ్రీహరికి అంకిత మిచ్చినట్లు భావింపవచ్చును.

ఇది మూడు విభాగముల గ్రంథము. విభాగమునకు వారు పెట్టిన పేరు బిందువు. అనగా శ్రీహరికథామృత హరికథ మూడు బిందువుల గ్రంథము. శ్రీహరి యొక్క కథ అమృతమనియు, అందులో గల ఒక్కొక్క భాగము ఒక్కొక్క అమృత బిందువు అనియు దాసు గారి అభిప్రాయము. ప్రథమ బిందువు శ్రీకృష్ణ జననము. ద్వితీయ బిందువు పితృబంధ విమోచనము. తృతీయ బిందువు ధర్మ సంస్థాపనము. ఈ మూడు కథలు భాగవత దశమ స్కంధము నందలివి. కథలే కాదు ఈ 'శ్రీహరికథామృతము' అను నామము గూడ భాగవత దశమ స్కంధము నందలిదే. (భాగ. - దశ. - పూర్వ. 11).

ఈ మూడు కథలను దాసు గారు ఒక్కసారిగ వ్రాయలేదు. మొదట 'శ్రీకృష్ణ జననము' అను నొక్క కథనే వ్రాసిరి. తరువాత పితృబంధ విమోచన కథ, ధర్మసంస్థాపనకథను వ్రాసి, ఈ మూడిటిని గుడి గ్రుచ్చి 'శ్రీహరికథామృతము' అను గ్రంథముగా రూపొందించిరి. దీనికి ప్రహ్లాద చరిత్ర హరికథలో వారు వ్రాసిన గ్రంథములను వివరించుచు, 'సంస్కృతంబున గృష్ణజననము....' (ప్రహ్లాద-పు. 5) అని పలికిన పలుకులే ప్రమాణములు.

శ్రీ కృష్ణ జననము :

శ్రీ కృష్ణ జననము శ్రీ హరికథామృత గ్రంథము నందలి ప్రథమ బిందువు. ఇది—

పందే సంశ్రిత కల్పం
సుందర గోపాంగనా హృదయతల్పమ్
బృందావన సంచారం
నంద యశోదాత్మజం దయాపూరమ్

(పు - 1)

అను ప్రాస గల గీతితో ప్రారంభ మగును. శ్రీహరి స్తుతి పదప విఘ్నేశ్వర స్తుతి, అంబా స్తుతి, విద్యుత్ సంసది స్తుతి వచ్చును. తరువాత కొంత వేదాంత చర్చ, కొంత కలికాల లక్షణముల చర్చ వచ్చును. తరువాత ముహూరానంద భరిత మైన మురళీధరచరిత మాహాత్యమును, శ్రీకృష్ణభక్తిని గూర్చి సుదీర్ఘప్రసంగము వచ్చును. తరువాత మోక్షతత్త్వావృత్త భోగియైన శుకయోగిని శుగ్రశుజాలపూరిత నేత్రములతో పరీక్షిస్తరపతి సంసారసాగర తారణ కారణమైన సాగర శయను కథా సారమును వివరింపుమని అర్థించును. శుకయోగి మరల సుదీర్ఘముగా భగవన్నుతి, భాగవతస్తుతి చేసి కథలోనికి అడుగుపెట్టును.

కథాప్రారంభమునకు ముందుగా సుదీర్ఘములయిన ఉపోద్ఘాతములు వ్రాయుట దాసు గారి హరికథలలో కన్నడు సామాన్యంకమే. కాని పదునెనిమిది పుటలు గల ఇంత పెద్ద ఉపోద్ఘాతము గల హరికథ మరియొకటి కన్నడదు.

మధురానగరమునకు ఉగ్రసేనుడు ప్రభువు. అతనికి కంసుడను పుత్రుడు, దేవకి యను పుత్రిక యుండురు. దేవకికి శూరసేనుని కుమారుడయిన వసుదేవు నితో వివాహము జరుగును. ఆ నూతన దంపతులను ప్రేమతో కంసుడు రథముపై మదురకు తీసికొనివచ్చుచు మార్గమధ్యమున ఒక వనమున విశ్రమించును. అప్పుడు అశరీరవాణి 'ఓరీ : కంసా : ఈమె కనిష్ఠ సుతుడు నిన్ను సంహరించును' అని యన, కంసుడు కోపముతో తన సోదరిని బిడ్డముతో సంహరింపబోగా, వసుదేవుడు అస్స వచ్చి 'బావా : నీ సోదరికి పుట్టిన సంతానము నంతయు నీకు స్వాధీనము చేసెదను. ఈమెను చంపకుము' అని వేడుకొన కంసు డంగీకరించి యథాపూర్వప్రేమతో వారిని మదురకు తీసికొని వెళ్లును. కొంతకాలమునకు దేవకి గర్భవతి యగును. అది తెలిసికొని కంసుడు దేవకివసుదేవులను కారాగారమున బంధించును. కొంత కాలమునకు దేవకి ఒక పుత్రుని ప్రసవించును. మాట ప్రకారము వసుదేవుడు ఆ బిడ్డను కంసున కొనగెను. కంసుడు నిర్దాక్షిణ్యముగ ఆ పసిగుడ్డను సంహ రించును. ఈ విధముగ దేవకికి పుట్టిన పితుగురు బిడ్డలను వసుదేవుడు కంసున కప్పగించగా కంసుడు సంహరించుట జరుగును. కొంతకాలమునకు దేవకిదేవి శ్రావణ బహుళాష్టమి నిశీధనమయమున అష్టమపుత్రుని ప్రసవించును. ఈ అష్టమ గర్భమున ఉదయించిన పుత్రుడు సామాన్యబాలుని వలె నుండదు. శంఖ, చక్రాది వెష్టవ లాంచనములతో నుండును. ఆ బాలుని బ్రహ్మాది దివిజులు స్తుతింతురు.

దేవకి వసుదేవులు గూడ అనందముతో భక్తితో స్తుతింతురు. తల్లిదండ్రుల స్తుతికి సంతసించి వారి బాధను గమనించి, ఆ భగవత్స్వరూపుడు 'తల్లిదండ్రులారా! నేను కంసుని సంహరించెదను. మిమ్ములను బంధ విముక్తులను చేసెదను. నందుని యింట నున్న అమ్మాయిని మీరు తీసికొనినచ్చి, ఆ బాలిక స్థానములో నన్ను నిల్పి రండు. మీకు అన్నియు సమకూడును' అని చెప్పి, సామాన్య అర్చకుని వలె మారిన తన పుత్రునకు తల్లి యగు దేవకి మంగళము పాడును. ఇది శ్రీకృష్ణ జనన విందువు నందలి ప్రధాన కథ.

ఈ విభాగమునందు దాసు గారు ఈ శ్రీకృష్ణ జననముతో సంబంధములేని ఒక కథను అవాంతరకథగా చొప్పించినారు. ఆ అవాంతరకథ యిది — 'శతయోజన విస్తారమయిన ఒక అడవిలో ఒక వ్యాదుడు భయంకరమగు వర్షమునకు చిక్కి ఒక చెట్టుక్రింద కూర్చుండి వణకుచు ప్రాణముపై అశ వదలుకొని దారా పుత్ర బిందు మిత్రులను స్మరించుచు వీతచేష్టితుడయి యుండును. అప్పుడు ఆ వృక్షముపై గల ఒక మగ కపోతము తన భార్యకు ఆతని పరిస్థితిని జూపి—

నిరర్థకం తస్యజన్మ దీనాన్నోపకరోతియః

తస్మాత్ సంజీవయిష్యామి గం దత్వాపి సుందరి (పు - 31)

అని చెప్పి సమీప గ్రామమునకు వెళ్లి నిప్పును తెచ్చి దాని గూడును ఆ నిప్పుతో రగిల్చి రెక్కతో చెట్టుపైనుండి ఆ బోయవాని చెంత పడవేసి ఆతని చలి బాధను పోగొట్టును. ఇది యంతయు చూచి వ్యాదుడు ఆశ్చర్యపడి తన హింసా మార్గమును వీడి సత్యమే పలుకుటకు నిర్ణయించుకొనును.

దాసు గారు 'అహింసా పరమోధర్మః' అనుదానికి వ్యాఖ్యానముగా వ్రాసిన ఈ లుబ్ధక కపోతోపాఖ్యానము భాగవతము నందలిది కాదు. భారతము నందలిది. ఈ యుపాఖ్యానము తప్ప తక్కిన కథ యంతయు భాగవత దశమ స్కంధము నందలిదే. కథన విధానము మాత్రము దాసు గారిది. ఆ కథన విధానమునకు కొన్ని ఉదాహరణములు....

కథాప్రారంభము నందున్న ముక్తపదగ్రస్తాలంకార భూషితమైన మదురా నగరము—

'.... రథాంగ సారస హంస మదుప్రలబ్ధ పరిమళ మిలితోత్సుల్ల పద్మకైరవ ప్రసన్న మదుర జలాంవత్కాసార విరాజితా — జితాశేష నందన

ప్రసూన ఫల సంభరిత వివిధ వృక్ష లతోద్యాన విభాసురా — సురేశ్వరానందకరై
రావణోచ్చైశ్రవో దర్పాతిశయ మనోహర చరన్మదద్విపాశ్వపద సముద్ధాత ధూః
ధూసరిత దశ దిశావకాశా — కాశాభాశ్మ వినిర్మిత ఘనామన మండలాభ్రంలిహ
దభ్ర విభ్రమ కృత్సౌధ గవాక్ష నిర్గత ధూమ పటలాంబుద విలోకన కుతూహల
నృత్యన్మయూర సముదయా — దయా సత్య శౌచ శుభగుణాస్పద విహితాచారాను
వర్తన పరబ్రహ్మ క్షత్రవైశ్యకూద్ర పంపజన విభాసితా — సితాచల ఇవ శంకరసతీ
పదచిహ్న ప్రపూతా — పూతక్రతు ధనురివ వివిధ వర్ణ మధురా — మధురా పురారాజ
తెన్న సంశ్రిత కల్పవల్లీ నగరీమతల్లీ

(పు. - 19)

కంసుడు దేవకీ వసుదేవులను రథముపై నిడుకొని మధురా నగరమును సమీ
పించుసరికి సాయంకాల మగును. దాసు గారి లేఖని ప్రసవించిన ఆ సాయంకాల
రూపము—

జపాపుష్పచ్ఛాయామయ మఖిల వస్తుషుకిరన్
ప్రతీచీ దిగ్భాగే విగళతి రవిర్మందకిరణః
అహోసంధ్యావాతః ప్రసవమధుగంధ ప్రసవితా
తనూతాపం హరితి ప్రకటిత భుజంగోత్సవకరః
భూగోళస్యే కాధే
వార్ధక్యమయం పరే స్వతారుణ్యమ్
దర్శయతి లోకబంధుః
వ్యసనోదయ యోస్సమానురాగేణ
ప్రవృద్ధారేంద్రుకిరణైః పరిపూర్ణం దిగంతరమ్
శోకానందాగ్రు సంపాదైః ప్రసూతాక్షితలం యథా
చంద్రుత్తైః భీతి వశాచ్చులంతం
పశ్చాన్మృగీశాబ కుటుంభమేషః
ధీర స్వనే నాభయ మాబ్రువన్నః
పశ్యత్యహో వల్లిత కృష్ణసారః

కారాగారమునందు వైష్ణవ లాంఛనములతో పుట్టిన బాలుని దేవకీ వసుదేవులు స్తుతింతురు. దాసు గారు ఆ స్తుతిని దండకముగా వ్రాసిరి. ఆ దండకమునందు మీన, కూర్మ, వరాహ, నృసింహ, కుబ్జ, పరశురామ, రామావతారము లెత్తిన 'ప్రభో కృష్ణ గోవింద మాంపాహి తుభ్యం నమః' అని కలదు. కృష్ణావతారము ఎనిమిదవ అవతారము గదా. తరువాత వచ్చిన బుద్ధ కల్కావతారముల ప్రసక్తి లేకపోవుట, కృష్ణావతారమునకు పూర్వములయిన అవతారములను చెప్పుట చాల ఔచిత్యముగా నున్నది. కృష్ణుడు అష్టమావతారమేకాక దేవకీ అష్టమ గర్భ మగుట కూడ విశేషమే.⁶

ఇవి శ్రీహరికథామృత హరికథ యందలి ప్రథమ బిందువయిన శ్రీకృష్ణ జనన మందలి విశేషములు.

పి తృ బంధ వి మోచ న ము :

పితృబంధ విమోచనము శ్రీహరికథామృతము నందలి ద్వితీయ బిందువు. ప్రథమ బిందువయిన శ్రీకృష్ణజననములోని కథయే దీనిలో కొనసాగుచున్నను దాసు గారు దీనిని ప్రత్యేక హరికథగా వ్రాసినారు. ఇష్టదేవతా స్తుతితో ఈ బిందువు ప్రారంభమై అఖండ భవాభివహిత్రమయిన అండజవాహ చరిత్ర గానముతో కథా ప్రారంభ మగును.

పుట్టిన సుందర శ్యామల విగ్రహుడయిన బాలుని సౌందర్యమును చూచి, ఈ పసికందును గూడ దక్కించుకొనలేమో యని దేవకీ వసుదేవులు విలపించుట - విష్ణు మహిమవలన కారాగార బంధనములు తొలగుట - కావలివాండ్లు నిద్రావళు లగుట - రాజమార్గములు జనసంచారవిరహితములయి నిశ్శబ్దముగా నుండుట - యమునా కూలింకష అనుకూలమై త్రోవ నిచ్చుట - వసుదేవుడు ఆ బాలుని మదుర

6. పురాణ ప్రసిద్ధములైన దశావతారము లివి—

మత్స్యః కూర్మవరాహశ్చ నారసింహశ్చ వామనః

రామో రామశ్చ రామశ్చ బౌద్ధో కల్కి మేవచ.

ఈ దశావతారములలో కృష్ణావతారము లేదు. కాని భాగవతము నందు గల ఏకవింశత్యవతారములలో శ్రీకృష్ణుడు వింశత్యవతారము.

“ఏకోన వింశతి వింశతి తమంబులైన రామకృష్ణావతారంబులచే యదు వంశంబున సంభవించి విశ్వంభరా భరంబునివారింబె”

(అం. భాగ. 1 - 61)

నుండి నిమేష కాలములో షోడశయోజనమూరములో గల సందప్రజమును అద్భుత శీఘ్రగమన శక్తియుక్తడయి చేరుట - యశోద యింటిలో బాలుని ఉంచి, అక్కడ నున్న బాలికను తీసికొని మరల కారాగారమును చేరుట - శిశురోదనము కావలివాండ్ర వలన విని కంసుడు కారాగారమును చేరుట - స్త్రీ హత్య వలదని దేవకి ప్రార్థించు చున్నను కంసుడు ఆ బాలికను చంపుటకై పైకి నెగుర పేయుట - ఆ బాలిక దుర్గా రూపము ధరించి 'ఓరి : కంసా : నిన్ను చంపువాడు ఒకచోట పెరుగు చున్నాడు' అని అంతర్హిత యగుట - కంసుడు కొంత వశ్చాత్తాపము చెంది దేవకి వసుదేవులను బంధవిముక్తులను చేయుట - కంసుడు సకల మాయావిశారదులైన రాక్షసులను రప్పించి దేశములో పెరుగుచున్న బాలకు లందరను చంపుడని అజ్ఞాపించుట - ప్రజ ములో సర్వగోపగోపీప్రేమాస్పదుడయిన శ్రీకృష్ణుడు యశోద ప్రేమతో పెంచు చుండుట - పూతనా ప్రాణ హరణము - కృణావర్త సంహారము - బాలకృష్ణుని బాల్య చేష్టలకు తట్టుకొనలేక సకల గోపీ సంఘము యశోదతో మొరపెట్టుకొనుట - కృష్ణుని యశోద రోటికి కట్టుట, ఆ రోటితో తరుయుగ్యమును కృష్ణుడు కూల ద్రోయుట - కాశీయమర్దనము, గోవర్ధనోద్ధరణాన్యనేక అమానుష చేష్టలను, గోపికా వస్త్రావహరణాద్యనేక చమత్కార లీలలను కృష్ణుడు చేసినట్లు సూచించుట - అన్నార్తులై వచ్చిన బ్రాహ్మణ్యమును కృష్ణుడు సంతోషపెట్టుట - బలరామకృష్ణులను ధను ర్యాగపీక్షణ నిమిత్తమై తీసికొని రమ్మని కంసుడు అక్రూరుని పంపుట - అక్రూరుడు ప్రజమునకు వచ్చి వారిని అహ్వనించుట - గోపీ బృందపు కన్నీటి వీడ్కోలుతో బయలుదేరి, బలభద్ర గోపాల సహితుడై మాధవుడు మధురాపురము ప్రవేశించుట - పౌర సుందరీ బృందము రకరకములుగా భావించుకొనుచు ఆసక్తితో నందనందన సందర్శనము చేయుట - కృష్ణుడు సుదామని ఇంటికేగుట - మధురలో విజృంభించి సంచరించుట - కువలయాపీడమను మద గజమును వశపరచుకొనుట - చాణూరుని ముష్టియుద్ధమున సంహరించుట - కంసుని నిర్బీవుని చేయుట - దేవకి వసుదేవులను బంధవిముక్తులను చేయుట — అనునవి ఈ భాగమునందలి కథాంశములు.

ఈ కథాంశము లన్నియు భాగవతానుకరణములే. ఈ విభాగము నందు భాగవత కథానుకరణము మాత్రమేకాక షోతన గారి పద్యభావానుకరణము కూడ మాటిమాటికి కన్పడుచున్నది.

కాశీయ సర్పదర్శమును బాలకృష్ణుడు మర్దనము చేయు సందర్భమున దాసు గారు వ్రాసిన—

కాలియ షణిషణామంట పే పంకజబోచనో ననాట
 కాలిందీ కల్లోలఘోషే ఘన మృదంగ నాదోపమేవ నాట
 సలిలితాబ్జచర చంచరీక నిస్వన ఇవగాయక తానే
 విలసతి మంజుల హంసకూజితే వితతకాంశ్యతాశరవ సమానే

—పు. - 56

అను చరణములు బమ్మెర పోతన గారి

“ఘన యమునానది కల్లోల ఘోషంబు

సరస మృదంగ ఘోషంబుగాఁగ”

(దశమ - పూర్వ - 662)

అను సీసపద్య భాగమునకు అనుకరణములు.

బలరామకృష్ణులు అక్రూరునితో మదురాపురమును ప్రవేశించునపుడు శ్రీకృష్ణుని
 జూచి పురకాంతలు భావిండుకొను సందర్భమున దాసు గారు వ్రాసిన—

సై షకిం స్తన్యం నివీయ పూతనాం జఘాన బాలః

సై షకిం జగదలూలక న్మాత్రే శ్శితానుకూలః

సై షకిం నవనీతచోరః కూర్మరై త్య మదవిదారః

సై షకిం సందకుమారః కోటి మన్మథాకారః

ఆద్యజాతా సహస్మాభిః సంపూతా మధురాపురీ

సాక్షాదీక్షామహీ కృష్ణం లీలామానుష విగ్రహమ్. —పు. 70

అను చరణములు పోతనగారి భాగవతము నందలి—

వీడఁజే ! రక్కసి విగతజీవఁగఁ జన్నుఁ

బాలుత్రావిన మేటి బాలకుండు

(దశమ - పూర్వ - 1248)

అను సీసమునకు అనుసరణములు.

శ్రీకృష్ణుడు మదురలో సుదాముని ఇంటికి వెళ్లిన సందర్భములో దాసుగారు
 వ్రాసిన—

త్వత్పాదకమలసేవాం
తవభక్తైః సహసదాపి దృఢసఖ్యమ్
భూత దయా మత్స్యస్తం
తాపస మందార దేహిమే సతతమ్

—పు. 71

అను గీతి పోతన గారి భాగవతము నందలి—

నీ పాదకమలసేవయు
నీ పాదార్చకులతోడి నెయ్యమును నితాం
తాపార భూతదయయును
దాపసమందార ! నాకు దయసేయఁగదే !

(దశమ - పూర్వ., ప. 1268)

అను కందమునకు సంస్కృతీకరణము.

ఇట్లు ఈ పితృబంధ విమోచనమునందు దాసు గారి పోతన గారిని అనుకరించిన సందర్భము లనేకము.

ధ ర్మ స ం స్థా ప న ము :

ధర్మసంస్థాపనము శ్రీహరికథామృతము నందలి మూడవ బిందువు. దీనిలోని కథ రెండవ బిందువులోని కథకు అనుసరణము కాదు. దీనిలో శ్రీకృష్ణుని చరిత్రతో సంబంధమున్న శమంతకమణి కథ, నరకాసురవధ, కుచేలోపాఖ్యానము సంగ్రహముగా చెప్పబడినవి. ఈ మూడు కథలలో మూడు విధములైన ధర్మములను శ్రీకృష్ణుడు స్థాపించినాడు. మొదటికథ యగు శమంతకోపాఖ్యానములో నిర్మిమిత్తముగ వచ్చిన అవవాదమును తొలగించుకొని లోకమునకు సత్యమును వెల్లడి

7, సంస్కృతమున గీతిభేదమైన (గీత్యార్య) ఆర్యాగీతియే తెనుగున కందమైన దనుమాట ప్రసిద్ధమే కదా, భందశ్శాస్త్రరహస్యవిదులైన దాసుగారు ఇది గమనించియే ఆర్యాగీతిని కందముగా మలచినారు, కందము అను పేరు కూడ ప్రాకృతము నందలి 'ఖందత' శబ్ద భవ మని పింగళచఙ్చందము నందలి (పు - 67) లక్షణములనుబట్టి రూఢి యగుచున్నది.

చేయుట యన్నది ధర్మము. రెండవకథ యైన నరాకాసురవధలో నజ్జనులను నైక విధ హింసలతో బాధించు దుర్జనుడగు నరకుని సంహరించి లోకమునకు క్షేమమును జేపూర్చుట యన్నది ధర్మము. మూడవకథ యైన కుచేలోపాఖ్యానములో భక్తుడు, బాల్యనఖుడు, సరమ దర్శిండు అయిన కుచేలుని లోకోత్తరముగా పూజించి, వానికి పారలౌకికానందముతోపాటు ఐహిక సౌఖ్యములనుగూడ నిచ్చుట యన్నది ధర్మము. ఈ మూడు కథలలో ఇట్లు ధర్మము శ్రీకృష్ణునిచే స్థాపనము చేయుట జరిగినది. అదియే దాసు గారు ఈ బిందువునకు ధర్మసంస్థాపనము అని నామకరణము చేయుటకు కారణము.

ఈ విభాగము సదానందుడయిన గోవిందుని, సంకోపితసాంబుడయిన హేరంబుని, మాణిక్యవీణాపాణియైన వాణిని ప్రార్థించుటతో ప్రారంభమగును. తరువాత సుదీర్ఘముగా తత్త్వబోధ వచ్చును. ఈ సుదీర్ఘపీఠికలో హరికథామాహాత్మ్యము, నామ సంకీర్తనమాహాత్మ్యము, భక్తిజ్ఞాన సంబంధులయిన విశేషములు వచ్చును.

ఈ పీఠికాంతరము దాసు గారు రాజధానిని మదురాపురము నుండి ద్వారకకు మార్చిన అంశమును, బలరామకృష్ణుల వివాహములను సూచించి, తరువాత మొదటి కథను ప్రారంభించును.

మొదటికథ యైన శమంతకమణికథ సారాంశమిది—

ద్వారకకు సత్రాజిత్తు ఒకసారి వెళ్లును. అతని చెంతనున్న శమంతకమును కృష్ణు డడుగును. సత్రాజిత్తు ఇచ్చుట కంగీకరింపక వెడలును. శమంతకమును ధరించి అడవిలోనికి వెళ్లిన సత్రాజిత్తు సోదరుని ఒక సింహము చంపును. ఆ సింహమును చంపి జాంబవంతుడు ఆ మణిని తీసికొని వెళ్లును. సత్రాజిత్తు కృష్ణుడే తన తమ్ముని సంహరించి శమంతకమును హరించెనని అపవాదము వేయును. సర్వజ్ఞుడయిన కృష్ణుడు సర్వము తెలిసికొనియు, అపవాదమును తొలగించుకొనుటకై అడవి కేగి చచ్చిన ప్రసేనుని, అతని గుఱ్ఱమును, సింహమును చూచి అడుగుజాడలనుబట్టి జాంబవంతుని గుహను చేరును. జాంబవంతుని మణి నిమ్మనును. జాంబవంతు డంగీకరింపక శ్రీ కృష్ణుని తూలనాడును. వారిరువురకు యుద్ధము జరుగును. యుద్ధములో శ్రీ కృష్ణుని జయింపలేక అతనిని శ్రీరాముడని గ్రహించి స్తుతించి రత్నముతోపాటు తన కన్యకారత్న

మును గూడ జాంచివంతుడు సమర్పించుకొనును. సత్రాజిత్తు గూడ బాధపడి అతని నుండి మణిని గ్రహింపక తన కన్యకామణిని గూడ కృష్ణున కొనగను. శ్రీకృష్ణునిపై వచ్చిన అపవాదము తొలగును.

రెండవకథ యైన నరకాసురవధ కథాసారాంశ మిది—

ఒకసారి మహేంద్రుడు ద్వారకలో నున్న కృష్ణుని చెంతకు చేరి దీనాననముతో అంజలిించుచు, తాను నరకుడను రాక్షసుని దుశ్చేష్టితములకు ఎట్లు బాధపడుచుండెనో వివరింపగా, శ్రీకృష్ణుడు నరకుని వధించుటకు సన్నద్ధమగును. సత్యభామ కూడ కృష్ణునితో యుద్ధమునకు వత్తునని ప్రార్థించును. కృష్ణుడు డంగీకరించి సత్యను గూడ గరుడవాహనముపై తీసికొని వెళ్లును. కృష్ణునకు నరకునకు భయంకరముగా యుద్ధము జరుగును. కృష్ణుని ప్రార్థించి సత్యకూడ యుద్ధము చేయును. నరకుడు కృష్ణుని తూలనాడుచు యుద్ధము చేయుచుండ, శ్రీకృష్ణుడు నరకుని శిరమును పత్రముచే ఖండించును. గీర్వాణౌఘము పుష్పవృష్టి కురియుదురు. శ్రీకృష్ణుడు శరణార్థియైన నరకనందునునకు రాజ్యాభిషేకము చేసి, నరకుడు చెరపట్టిన షోడశ సహస్రకన్యలను కారాగార విముక్తలను చేసి, నరకుని కుండలవ్యయమును గ్రహించి, సత్యభామతో గరుడవాహనముపై స్వకీయావాసమును జేరును.

మూడవకథ యైన కుచేలోపాఖ్యాన సారాంశ మిది—

కాశీనగరమున శ్రీకృష్ణునకు సతీర్థ్యుడయిన కుచేలుడను ఒక భాగవతోత్తముడుండును. ఆ వైష్ణవాగ్రణి నవభక్తి విధానముతో నిత్యము హరిని సేవించుచుండును. అతనికి అనుకూలవతియైన భార్య కలదు. ఆమె ఏకాదశ పుత్రవతి. ఒకనాడు ఆమె పుత్రభోషణభారముగా నున్నదని చెప్పి, ఈ దారిద్ర్యబాధ కృష్ణునితో చెప్పమనును. యదృచ్ఛాలాభ సంతుష్టుడయిన కుచేలుడు—

వాసుదేవాదన్యవస్తు మిథై వ్యవహోమనై ల్యవత్
మాశోచీ స్త్వం వృథా ముగ్ధే కర్తా భోక్తా జనార్దనః
అహం మమేతి విభ్రాన్త్యా దేహీ సంతుభ్యతే భృశమ్
జీపన్ముక్తో భవత్కేవ విష్ణుభాగవతః ప్రియే
తృప్ణోపశమనార్థం త్వం కృష్ణనామామృతం పిబ

అని సమాధాన మొసగి హరిభజనలో నిమగ్నుడగును. అంతలో కృష్ణుని రథ సారథి వచ్చి, 'వాసుదేవుడు మిమ్ము వెంటనే చూడదలచినాడు' అని చెప్పను. భార్య యిచ్చిన గుప్పెడు పాత అటుకులను మూటకట్టుకొని కుచేలుడు రథ మెక్కి ద్వారకకు వెళ్లును. శ్రీకృష్ణుడు కుచేలుని రత్నసింహాసనముపై కూర్చుండ చేసి, పాదప్రక్షాళనము చేసి, పూజించి, యోగక్షేమములు విచారించును. కుచేలుడు ఆనందాశ్రువులతో కృష్ణ కీర్తనము చేయును. శ్రీకృష్ణుడు కుచేలుని చెంత గల అటుకులను తిని కుచేలునకు సకల సంపద లనుగ్రహించును. కుచేలుడు ఇంటికి వచ్చి సుఖముగా నుండును.

దాసు గారు ఈ మూడు కథలను చెప్పిన తరువాత—

ప్రతం పుష్పం ఫలం తోయమపి చేద్విష్ణవేర్పితమ్
భవత్యభీష్ట సంపత్త్యై కుచేల పృథుకం యథా
పరమాత్మా వాసుదేవః సచ్చిదానంద విగ్రహాః
జగన్మయ స్తస్యలీలాం శివోజ్ఞానాతి వానవా

—పు. 101

అని రెండు సారాంశ శ్లోకములను వ్రాసి, తృప్తి చెందక మరియొక చిన్న ఉదంత మెత్తుకొనిరి. అది శ్రీకృష్ణ మహిమా జిజ్ఞాసువై నారదు డొకసారి ద్వారకకువెళ్లి కామరూపిణియైన ద్వారకా నగరమును చూచి సాక్షాద్దైకుంఠమని భావించి కృష్ణ మహిమను కీర్తనము చేయుట. ఇంతటితో తృప్తి చెంది మంగళము పాడిరి.

శ్రీహరికథామృతమును ఎంత గ్రోలినను తనివి చెందని దాసు గారి తాప త్రయమును పట్టించి చూపెడి గీర్వాణ హరికథ శ్రీహరికథామృత హరికథ.

గో వ ర్ధ నో ధ రణ ము :

'నిందయం దాప్రేడితంబు నాద్యక్షరములకు ప్రాస్వ దీర్ఘములకు గిగీలగు' అని చిన్నయసూరి బాలవ్యాకరణ సూత్రము (బాల - ప్రకీర్ణ. 22) అనగా నిందించు నపుడు అప్రేడితము యొక్క అద్యక్షరమైన ప్రాస్వమునకు గి, అద్యక్షరమైన దీర్ఘమునకు గీ వచ్చును. కుంభకర్ణుడు - గింభకర్ణుడు; రావణుడు - గీవణుడు,

మొదలగునవి. ౩ లోకవ్యవహారములో గల లక్ష్యములకు లక్షణ మేర్పరుచుటయే కదా వ్యాకరణ ప్రధాన లక్ష్యము. కాని రెండవ పదముగా పలుకు గింభకర్ణుడు, గీవణుడు అను మొదలగువానికి ప్రత్యేకార్థములు లేవు.

అట్లే హరికథలను గూర్చి నిర్లక్ష్యముగా నిందించునపుడు హరికథలు గిరి కథలు అని లోకములో అనుట కద్దు. కాని చిత్రమేమన నిర్లక్ష్యముగా నన్న 'గిరి కథలు' అన్న పదమునకు కూడ కాకతాళీయముగా అర్థమున్నది. ఈ కాకతాళీయ ముగా గల అర్థమును ఆధారము చేసికొని దాసు గారు, టీక్కెట్టు పెట్టినందులకు కొందరి ఆక్షేపణకు సమాధానముగా ఒకసారి హరికథా ప్రారంభములో 'హరికథ చెప్పుమందురా? గిరికథ చెప్పుమందురా? అని పమత్కారముగా ననిరట. ఆమాటకు సభలో నొకడు 'గిరికథయే చెప్పుడు' అనెనట. దాసు గారు అప్పుడు ఆశువుగా ఈ గోవర్ధనోద్ధరణ కథను (గిరికథను) చెప్పిరట. ఈ సంఘటనము దాసు గారి జీవితములో ఒక ఛలోక్తిగా నిలిచినది. ఈ సంఘటనము జరిగినది గుంటూరు జిల్లాలోని చేబ్రోలు గ్రామములో. Accno. 4392

ఈ గోవర్ధనోద్ధరణ కథ ఆశువుగా చెప్పినదగుటచే కాబోలు, దాసు గారు దీనిపై అంత శ్రద్ధజూపినట్లు కన్పడదు. ఆ కారణముచేతనే ఈ కథ ముద్రింప బడలేదు. ముద్రణ భాగ్యము నోచుకొనకపోయినను, దాసు గారి హరికథ జీవిత ములో చెరగని ముద్రణ భాగ్యము నోచుకొన్న కథ, ఈ గోవర్ధనోద్ధరణ హరికథ. 22-00 784.4109

భీష్మ చరిత్రము :

LAK

ఈ భీష్మచరిత్ర హరికథ నీలకైలము నందు గల జగన్నాథస్వామికి అంకితము - గ్రంథము కృతిపతి యగు జగన్నాథస్థితో ప్రారంభమగును. తరువాత గణపతి స్తుతి, సరస్వతీ స్తుతి, ఇష్టదేవతా స్తుతి. దీని తరువాత ప్రేక్షకుల ముద్దేశించి సుదీర్ఘమైన నీతిబోధ కన్పడును. ఇది యంతయు ఉపోద్ఘాతమే.

భీష్ముని జీవితములో గల మూడు ఘట్టములను తీసికొని వ్రాసిన హరికథ ఇది. మొదటి ఘట్టము భీష్ముడు తండ్రి వివాహముకొరకై ప్రతిజ్ఞ చేయుట; రెండవ ఘట్టము అంబ వృత్తాంతము, భీష్మ పరశురాముల యుద్ధము; మూడవ

8. లోకవ్యవహారములో గిన్నె-బొన్నె; పిల్ల-జల్ల అనికూడ కలదు. ఇవి వ్యాకరణ గ్రంథములకు ఎక్కలేదు.

ఘట్టము మహాభారతసంగ్రహమునందలి భీష్ముని యుద్ధము. ఈ మూడు ఘట్టములు ఒకటనితో నొకటి సంబంధములేని అంశములు. ఈ మూడు ఘట్టములు భీష్ముని జీవితమునకు సంబంధించిన వశిష్టయే ప్రధాన సంబంధ సూత్రము. ఆ కారణముచేతనే ఘట్టము ధూరునపురాస్థుగారు కృత్తితి స్తుతి మిషతో విరామము సూచించినారు. అనగా భీష్మచరిత్రము మూడు ఘట్టముల కథ.

మొదటి ఘట్టము :

శంతనుడను ధూమిసతి సామజపురము నేలుచుండెను. ఆ సృపతికి గంగ యరెడు దేవ్యాధిగతుల జగజ్జెట్టైన గాంగేయుడు కపనట్టి. శంతనుడు తన కుమారుని యువరాజుగా జేసి తరు మోచునున ధనరుచునొకనాడు దేద్యతో వేటకు వెడలి ఓడను కొయ్యకు గట్టి యొద్దైన తీయని ఘట పాగుచు ఏరు దాటెను రమ్మ ప్రొద్దేగకుండ నుంకమేమియు నంగనంబు జిరునవ్వు మొల్కలెత్తగఁ దను బిల్చు ముద్దుగుమ్మ నొకదానిని జూచును. సంభదాణుని మోటియైన ఆ పల్లెటోటిని జూచి మన్మథపరవశుడయి, 'కొమ్మ! నీకెమ్మోవి రాచసుంకమ్ముగా నిమ్ము. నీ కటాక్షమ్మున ముమ్మరంపు మోహంబుది దాటంగోరెదను' అని యన, దానికా పల్లెకన్నియ 'సామీ! తల్లిదండ్రుల చాటుదాన. మనసిచ్చితి నిదె రాచసుంకము. మా పెద్దల నొడబర్చుకొనుము' అని సమాధాన మొసగి యోడపై నెక్కి చనును. శంతనుడు తన పురమున కేగి అకలియు, విదురయు నెరుగక చీకాకుగా నుండ, పుత్రుడయిన గాంగేయుడు ఏకతమన కారణ మధుగును. శంతనుడు తనయునితో 'అనపత్న్య నేకపుత్రుని నమానంబుట్రు. తమక నీకుం దోడుగా నుతులను బడయఁ గోరెదను. ఒక్క పల్లెకన్నియ మొన్నజమున చెంగట మానసంబుఁ గొనియెను' అని యన, అదెంత పని యని భీష్ముడు బయలుదేరును. ఒక్కడ పల్లెకన్నియ కూడ విరహముతో 'ఇంత తడవమ్మేను. ఆ చొర చెంతనుండి రాయబార మదేమొకో రాక యుండెను. ఏమి నేయుదును; ఈ వంత విస్ఫుడెవరితోడఁ జెప్పుదును. ఇస్సీరో! ఆడబ్రతుకు' అని చింతించుచుండును. అంతలో గర్భగా తనయుడు పల్లెటేని కడకు వచ్చి తన తండ్రి కతని హతు నిమ్మని యడుగును. అంత నొడదొర నా మనుమలకు రాజ్యమొనగిన నా పుత్రిక నిచ్చెదను, కాని నీవు యువరాజువైతివి గదా! నీ నుతులకు రాజ్యము రావలయును. కాన ఈ కార్యము జతపడదు' అని భీష్మునితో ననును. అంత శాంతనవుడు దాశవిభునితో—

నేనొల్లనిక రాజ్యభోగము నీ మనుమలే యేలనీ
భూనాథుండు నీకొమార్తెయు మోడ వార్నిధిచేలనీ
బ్రతుకు వరకున్ బ్రహ్మసర్వవ్రతము నేగావించెదన్
హితముగ నాకన్న తండ్రికి ఋణము కీర్చి తరించెదన్. —పు 9.

అని ప్రతిజ్ఞ చేయును. అతని ప్రతిజ్ఞకు జననివహము పొంగి దేవప్రతుడనియు, భీష్ముడనియు నుపాఖ్య లీతని కొనంగును. పల్లెతేడు తన కొమార్తెను పలుభంగుల శృంగారించి నల్లకి నెక్కించి భీష్ముని వెంట పంప, శంకనుడు కోరిక తీరగ నత్యవతిని పెండ్లాడి సఖిముగా నుండును. శంకనుడు పుత్రుని పితృభక్తికి మెచ్చి 'నీవు వలసిన యన్నాళ్లు బ్రతుకుము' అని వరమిచ్చును. 'ధరణిలోపల నమస్త జనులకుం బితృభక్తి రసాయనంబు' అను సూక్తితో ఈ ఘట్టము సమాప్తమగును.

ఈ ఘట్టము నందలి కథ భారతకథయే యైనను దాసు గారు చేసిన కొన్ని మార్పులు కలవు.

భారతము నందు శంకనుడు యోజనగంధియొక్క 'అపూర్వ సురభిగంధం బాఘ్రాణించి దాని వచ్చిన వలను నొరయుచు నరిగి' యనునాతీతము నందు సత్యవతిని జూచినట్లుండగా, దాసు గారి కథలో 'వప్పింగొని యమునా నది తియ్యని నీటింగ్రోలి యిసుకతోమ్మిన నొక్క జవరాలి' జూచినట్లున్నది. అవగా దాసు గారి కథలో పరాశరమహర్షి వర ప్రభావమున సత్యవతికి చేకూరిన యోజన గంధి లక్షణము లేదు.

సత్యవతిని జూచిన శంకనుడు దాశరాజు చెంతకేగి పుత్రిక నర్థించుట, దానికి దాశరాజు తన పుత్రికకు జనించెడి పుత్రునకే రాజ్యము కట్టబెట్టవలయునని కోరు కొనుట, దానికి శంకనుం డంగీకరింపక తిరిగి వచ్చుట భారత విషయము. దాసు గారి కథలో శంకనుడు దాశరాజు చెంతకు వెళ్లుడు. పైగా దాసు గారి కథలో సత్యవతి కూడ 'మనసిచ్చితిని. మా పెద్దల నొడవచ్చుకొనుము' అని స్పష్టముగా చెప్పును. అప్పటికిని శంకనుడు దాశరాజు నొద్దకు నేగక ఇంటికి వచ్చి విచార పడుటకు కారణము కన్పడదు. అటంకమున్నపుడు కదా ఆర్తికి అవకాశము.

ఈ చిన్న ఘట్టమునందు కూడ కొన్నిచోట్ల పాత్రస్వభావానుగుణముగ కథను నడిపించిరి. సత్యవతిని జూచినపుడు శంకనునకు సత్యవతిలో తన పూర్వ భార్య యైన గంగాదేవి లక్షణములు కన్పడుట సుందరమగు భావనము.

వళులను దరంగముల్ నాభి వలన సుఖ్య
 పిఱుదులను సైకతంబులు తురుముచేత
 నాదు నవ్వున నురగలున్ గనులు మీలు
 వన్నె నీర్గంగ తన స్వభావ మిటు తెల్పు.

—ప్ర. 5

ఈ పూర్వ భార్యసౌందర్య స్మరణము వలన శంకనునకు గంగపై గల ప్రేమ సూచితమగుటయేకాక, సల్లెసమచుపై మనసు పడుటకు హేతువుగా గూడ వగుటవలన శంకనుని పాత్రకు మెరుగు పెరిగినది.

శంకనునిపై మరులుగొన్న సత్యవతి తనలో తాను తర్కించుకొనుచున్న విచారము—

ప|| అందరాని మ్రానిపండు దాని నరసిన మాత్రానిగడు పెట్టునిండు ?

అ||ప|| అందగాడు రాచగండు వాడగునే నోములపంట నాకు మగండు!

1. నమ్మబోరు కన్నవారు రాజు నన్నుఁ గోరెనంచుఁజెప్పిన తీరు
 నెమ్మనమున కాసమీరు వాని నేస్తము తోడ నా పేరుపెంపారు
2. మరచెనేమి నామాట వాని మరపించి నేనేల వడితి నట్టేట ?
 మరలి వచ్చునె నాటిపూట కోటమాటున నున్నాడదినవ్వలాట!

ఆ సంజపూట యేకాంతము గానేల

నోడ యీవల గట్టియున్నదాన ?

కానిమ్ము, రాజేల కనబడి నన్నట్లు

మరులు కొల్పెను ? పోని, మంచిమాట.

అనవాలైన నే నందుటకు న్నిలుఁ

జిక్కించుకొన్ననైతిఁ జెల్మిఁ జూపి

చెల్లెబో, పడవపైఁ జెలిమికానిని దెచ్చి

వేడుక దీర మాటాడ నైతి

నింతతడవయ్యె, నా నొర చెంతనుండి

రాయబార మదే మొకో రాక యుండె

నేమి సేయుదు ? నీ వంత నిప్పు డెవరి

తోడఁజెప్పుదు ? నిస్సరో ! యాడబ్రతుకు ! —పు. 8

గాంగేయుడు పల్లెతేని చెంత తండ్రికొరకు చేసిన భీష్మ ప్రతిజ్ఞా పద్యమును స్థిరసంకల్పసూచకముగా, శిథాకథనమయమున సంగీతాత్మకముగా పాడుటకు వీలుగా, 'రాంనీ, కూలనీ, క్రుంకనీ,....' మొదలగు అభినయానుసార దీర్ఘస్వరములతో కూర్చిరి. (పు-9) భీష్మునితోపాటు అతని తల్లి పావనత్వమునే కాక, అతని తండ్రిమైన శంతనుడు కూడ ధర్మమార్గము తప్పలేదని వ్యంగ్యముగా ఈ పద్యమున సూచించినారు.

రెండవ ఘట్టము :

శంతనుడు అఖిలైహిక సుఖముల ననుభవించి సత్యవతి పొందున ఇరువుర కొడుకులను గాంచి దివి కేగ, భీష్ముడు తండ్రికి అపరకర్మ మొనరించి పెద్ద తమ్ము నకు సకల రాజ్య మర్పించును. రాజైన పెద్ద తమ్ముడు సంగరమున మృతి చెంద పినతమ్ముడు పట్టాభిషిక్తు డగును. పిన్న తమ్మునికి పెండ్లి చేయుటకు భీష్ముడు కాశీరాజపుత్రులకు జరుగు స్వయంవరమున కేగి అక్కడ రాజుల నందర నోడించి, కాశీకాపురికు కన్యకలను మువ్వురిని రథముపై నిడుకొని స్వకీయపురికి వచ్చును. ఆ మువ్వురు కన్యకలతో నొకతె యగు అంబ భీష్మునితో 'ఓ యయ్య ! సాశ్వనిఁ బతిగఁ గోరి యున్నదానను. నా తండ్రి యొప్పుకొనియె. తిరిగి నన్ను బంపుము' అని యన అపగానందనుడు అంగీకరించి ఆమెను తిరిగి పంపును. అంబ సాశ్వ పతి యొద్దకేగ అతడు ఆమెను తిరస్కరించును. తన కాపురమును పాడుచేసినది గంగనందనుడని అంబ అతనిని సాధింపదలచి తపముచేయ వనమున కేగును. ఆమె వరితమును విని ఒక తపసి పరశురామునితో చెప్ప, పరశురాము డామెకు అభయమిచ్చి ఆమెతో కరినగరికి వచ్చును. గురుని రాకను భీష్ముడు తెలిసికొని వెళ్లి భక్తితో మ్రొక్కును. పరశురాముడు 'ఈ అంబను నీ పిన్నతమ్మునకు పెండ్లి సేయుము. నాకది ప్రీయము' అని యన, దానికి భీష్మ డంగీకరింపక పోవుటచే వారిరువురకు యుద్ధము జరుగును. ఒకనాటి యుద్ధమున గంగాసుతుని దెబ్బకు పరశురాముడు మూర్ఛ కూడ పోవును. ఆ రాత్రి అంబకు పరశురాముని

శక్తిపై సందేహము కూడ వచ్చును. మరునాడు జామదగ్ని శక్తికి గాంగేయుడు సోలి రథముపై బడ తల్లియైన దివ్యగంగ వచ్చి రక్షించును. ఆ రాత్రి భీష్ముడు ఈ పరశురాముని గెల్పుట యెట్లులా? యని అలోచించుచు నిద్రింపగా, కలలో నొక మహాత్ముడు కనిపించి, 'బిదిగో సమ్మోహనాస్త్రము. దీని చేసి భార్గవు జయింపు' మని చెప్పి, ధైర్యమున మరునాడు యుద్ధమునకు వచ్చి గురునిపై సమ్మోహనాస్త్రము పేయబోవ నారదు దేతెంచి వారిని గురునకు నమస్కరింపు మనును. భీష్ముడు భార్గవునకు నమస్కరింప, భార్గవుడు సంతసించి తానోదీతి నని యొప్పుకొని పరమును కోరుకొమ్మనును, దానికి భీష్ముడు 'బహ్మచారినయిన నాకు గోర్కు లేమియును లేవు. అయినను ధర్మాసక్తి, గురుభక్తిని ప్రసాదింపుము' అని యనును. అంబ ఈ విషయమంతయు జూచి 'అనఘుడయిన భార్గవరాముని తెగడి గంగానుతుమీది పగ వేరు తనువెత్తియైన తీర్చుకొనకుండునే' యని పట్టుదలతో విద్యుదు నేగును. శాంతనవుడు భార్గవుని పూజించి వాని యనుజ్ఞతో వింటి కేగి, ఈ వృత్తాంతమంతయు సత్యవతికి చెప్పి, ఆమెచే దీవనలు గొని ధర్మమార్గమున జనులు నురింపగ చరించుచుండును.

భారతకథలో గల రసత్వర ఘట్టములలో భీష్మపరశురామ యుద్ధఘట్ట మొకటి. ఒకడు తపసిరాజు మరియొకడు రాచతపసి. ఒకడు తండ్రికొరకు తల్లిని గూడ లేకుండగ జేయుటకు వెనుకాడని వాడు. మరియొకడు తండ్రికొరకై పత్ని లేకుండగ నుండుటకు వెనుకాడని వాడు. ఇరువురు మాట మరువని మహానుభావులే. పైగా వీరిరువురు మాశదర్శకులయిన గురుశిష్యులు. ఇట్టి ఈ పుణ్యచరిత్రలకు ఒక అబల కారణముగా యుద్ధము వచ్చినది. యుద్ధము వచ్చినను మర్యాద లతిక్రమింపని ధర్మస్వరూపులు. అందులకే ఈ ఘట్టము ఎందరినో అకర్షించినది. దాసు గారిని అకర్షించుటలో ఆశ్చర్యమేమి యున్నది?

ఈ ఘట్టము నందు దాసు గారు తమ కథాకథన విధానానుగుణముగా కథ చెప్పిరే కాని భారతకథను పెద్దగా మార్చినది లేదు. చిన్నమార్పు మాత్రము ఒకటి కన్నడుచున్నది. భారతమున అష్టవసువులు స్వప్నమున సాక్షాత్కరించినట్లుండగా దాసు గారు తమ కథలో 'ఒక మహాత్ముడు కనిపించినట్లు చెప్పినారు.

కథనవిధానము సూచించుటకై దాసు గారు పరశురాముని యుద్ధఘాటకు సన్నద్ధము చేసిన విధము—

కెంజడల్ ముడివై చి మంజులముగ మాళి
 వైసి రుద్రాక్షల వరుసజుట్టి
 వీరకాచనుగట్టి బెబ్బలి తోలు వై
 దాల్చి మూపున జన్నిదంబులమర
 మొలకబెట్టి ఖట్వాంగమును నిల్లు చేబట్టి
 చండభాస్కరుని తేజమున మీఠి
 సింహగర్జలు చెవుల్ చెవుడు వర్చగఁ బ్రశ
 యాన్ని కణంబుల నశ్శులుమియ
 భృగుకులాంగ్రిణి రాముండు వీరమాని
 శాంతనన్ద బిల్చి గడ్డింప సంభ్రమించి
 టంకృతలొనర్చి గిరులు వడంకునటుల
 బల్కె నిటు మేఘ గంభీర భాషణముల.

పు॥లు 14 - 15

ఈ పద్యము అక్షర రూపముగా పఠశురాముని రూపమును పాఠకులకు ప్రత్యక్షము చేయుచున్నది.

భీష్మని శరపాతముచే మూర్ఛ చెంది తేరుకొని సూర్యాస్తమయ మగుటచే బ్రాహ్మణుడు నాటికి యుద్ధము చాలించును. ఆ సమయమున అంబ భృగురాముని చెంతకేగి పలికిన ములుకులవంటి పలుకులతో, దాసు గారు ప్రదర్శించిన పలుకుల కులుకులు—

అంత నంబ భృగురాముని చెంగటి కరిగి సేవలొనరించి
 యెంతయు నడలుచు నిట్టుల వాకొనియెం గన్నీళ్లు నించి
 నమ్మకొంటి నీవరొక్కమంబున నాపగ దీటునటంచు
 వమ్మయ్యె నీదుశౌర్య మాభీష్మపల్ల నాపల్కు లెంచు
 మునుపటి బీరము వెన్కబెట్టుమో ముదునలి తాపసి నీవు
 దినము లిర్వడి యయ్యెగాన నిక సాధీరుని జయించలేవు

పాపము నాకొఱకై నీవీగతి బడ దెబ్బలు తిన్నావా ?

ఓషిక తప్పినవాఁడు మునివృత్తి నుండుటయె మంచి దేవా !

—పు. 17

సమయమా మానభంగమయిన పిదప — పలుకులకు గురియగుచున్నవాడా మహాకోపిస్తుడయిన జామదగ్ని — అనుచున్న పలుకులా పరమావమానకరములు — పలుకుల విధానమా హేళనాత్మకము — పలుకుచున్నదా ఒక అనాథయైన కలికి.

ఇటువంటి సమయములో ఈ విధముగ మాటలు బడిన సామాన్య మానవు నకే ఆవేశము వచ్చును. ఇక పరశురాముని విషయములో నతడెంత యుగ్రుడగునో ఊహింపగలమా ? దాసుగా రిట్లు పరశురామునిచేత సమాధాన మిప్పించుచున్నారు—

అను నంబంగని పిన్న నవ్వొలయఁగా నాభార్గవుండొచ్చి వా
కొనియెం గామిని ! రేపు చూడు మతనిం గూల్తున్నిజంబేనె య
ల్లినచో బాలుఁడు భీష్ముఁడెంత ? వినుమా ! వీలన్నదస్త్రాళి తా
కిన జీవించునె బ్రహ్మయైన ? నిక శంకింపంగ నీకేటికిన్. —పు. 17

ఈ పద్యము నందలి ప్రతి పదము అర్థవంతమే. సాధిప్రాయమే.

అను అంబన్ కని - ఆ విధముగా పలుకుల ములుకులతో పొడుచుచున్న అంబను చూచినాడట. ఆ చూపులో అవమానము చేసిన భీష్మునిపై కోపము ; ఇట్లు ఒక అబలచే మాట పడవలసివచ్చెకదా అను బాధ ; తన శక్తి నెరుగలేని స్త్రీ యను లెక్కలేనితనము స్ఫురించును. పిన్ననవ్వొలయగా - పెక్కు దుఃఖము వచ్చిన పక్కన నవ్వు వచ్చును అన్నట్లు ఒక భావము, నాశక్తి నీ కేమి తెలియునులే అన్న భావము స్ఫురించును. ఆ భార్గవుండు - అంతటి పూర్వచరిత్ర గలవాడు అన్న సూచన, భార్గవుడు అని యపత్యార్థక ప్రత్యయముతో చేరిన నామము వాడటవలన గూడ అతని శక్తి సూచన చేయబడినది. ఇట్లు వాకొనియె - ఇట్లు - అనగా ఈ విధముగా అనగా అంబకు విశ్వాసము కలుగునట్లుగా మాటాడినాడని అర్థము. కామిని- ఈ సంబోధనవలన నీవు కామముతో నుండుట వలన నన్ను సరిగా గుర్తింప

లేకున్నావను సూచన. రేపు చూచు - ఇది యెంతయో శక్తి గల మాట. నిత్య వ్యవహారములో గూడ 'రేపు చూచు నానంగతి' అని యందురు గదా. అతనిన్ గూర్చు - ఈ మాట అంబకు కావలసిన మాట. అది అనినాడు. నిజంబేనె యల్లినచో - నా మాట సమ్మతము. నిజముగా నాకు కోపము వచ్చిన అనగా ఈ రోజు వరకు నాకు నిజముగా కోపము రాలేదు. నా శక్తి నంతయు చూపలేదని భావము. 'నిజముగా' అనునది వ్యవహారములో చాల బలమున్న మాట. బాలుడు భీష్మ డెంత - నాదగ్గర చదువుకొన్న పిల్లవాడు అతడు నామందెంత అని భావము. వినుమా - నాశక్తిని గూర్చి చెప్పుచున్నాను, వినుము. నీకు తెలియదు అని అర్థము. ఫీల్స్ మదస్త్రాళి తాకిన - ఫీల్స్ అనుటవలన నేను పెద్దగా కష్టపడ నక్కరలేదనియు, మదస్త్రాళి అని సంయుక్తాక్షరముల వలన ఎదుటివానికి తాను బెట్ట గల కిష్టత సూచింపబడినది. తాకిన అనుటవలన స్పృశించిన కూడ చాలునని ఒక చమత్కారము. జీవించునె బ్రహ్మయైన - చావు లేని సృష్టికర్త కూడ బ్రతుకగలదా ఒక భీష్మడన నెంత అను సూచన, ఇక శంకింపంగ నీకేటికిన్ - ఇంత నాగూర్చి తెలిసికొనియు నీకింక శంకింపంగ పని యేల; అన్న సూచన. ఇట్లు ఈ పద్యము నందు ప్రతి సదము సార్థకము.

భీష్మసరళురాముల యుద్ధముట్టము నందు దాసు గారు అత్రప్రత్యప్త వర్ణనము కన్న మాటలపోటు లెక్కువ చేసిరి. ఈ సంభాషణములు ఈ యుద్ధమున తప్పని సరి. ప్రతి కవి ఇట్లే చేసినాడు. అట్లే దాసు గారు కూడ క్లుప్తముగా చక్కగా చేసినారు. క్లుప్తముగా చేయుటవలన కాటోలు భీష్మవి మాటలలో గురుభక్తి వెల్లడి యైనట్లు భార్గవుని మాటలలో శిష్య ప్రేమ వెల్లడి కాలేదు. భీష్మడు కూడ —

‘మున్ను రాజుల నీవు బొలియింప గాంగేయుఁ

డున్నచో జెల్లునే యుల్లవుం బండువు’

—పు. 14

అని గురువుతో అనుట అంత సమంజసముగా లేదు. పూజ్య పూజక భావమును పూజ్యము చేసినట్లే కదా.

మూడవ ఘట్టము :

ధృతరాష్ట్రతనూజులు సూర్యురు, పాండవతనయులు ఏవురు దాయముతై యుద్ధమునకు దిగుదురు. కౌరవులుం బాండవులు తన కొక్కగతియైన భీష్మడును

‘పోషింపబడిన’ కారణమున ధార్తరాష్ట్ర పక్షమున పోరాడును. కౌరవసేనాసతియై గాంగేయుడు పాండవ భటవనములను పది దినములు కారుచిచ్చువలె దహింపజేయును. ఒకనాటి యుద్ధమున భీష్ముడు విలయకాలభైరవుని మాడ్కి నతి రుద్రుడయి సకలారి సైన్యమును నేలకు కీలకు తెచ్చును. భీష్ముని విక్రమము జూచి భీరమెడలియున్న అర్జునుని పరికించి వెన్నును ‘దేవదానవులకైన అసాధ్యుడు ఈ దేవప్రతుకు. ఈ వీరుని నేను ఈ చక్రమున తునుమాడెదను’ అని భీష్ముని పైకి పోబోవును. అర్జునుడు అడ్డగించుచున్నను అగ్ర ప్రళయాగ్నివలె తనమీదకు వచ్చు హరిని భీష్ముడు స్తుతించును. పార్థుడు వాసుదేవుని శాంతు జేసి మరలించును. నాటిరేయి కౌంతేయులు కృష్ణసహతులయి చాటుగ భీష్ముని కడ కేగి తమకు జయము కల్గునట్టి మార్గము చెప్పుమన, భీష్ముడు—

‘ఇప్పుడు నన్ను జయించు నుపాయము

నీర లెఱుంగుట కిట్లు వచ్చి

నారు గావునఁ బాలుపార మీ యిష్టము

తప్పక సమకూర్తు వైవ మాన

చేత విల్లున్నంతసేపు నన్నోర్చుట

వశమానె యెటువంటివారికైన

శరణన్నవాని సమర పరాజ్ఞుఁబుని ని

రాయుధు నేబ్బడి నేనేయ గాన

మీశిఖండిని రేపు నామీఁదఁ బంపుఁ

డంగనా పూర్వ్యుడౌట నేనతని దిక్కు

శరము తొడుగను బార్థుడాచాటునుండి

నన్నుం గెలువఁగ వచ్చు నో యన్నలార!’ (పు-27)

అని తన వధోపాయము చెప్పును. మహాత్ముడు, పితామహుడు అయిన భీష్ముని అట్లు మోస పుచ్చి చంపుటకు అర్జునుడు బాధపడి వెనుకాడుచుండ, కృష్ణుడు ‘గీతా సారము’ జ్ఞాన బోధ చేయును. భీష్మోపదేశము ప్రకారమే శిఖండి నడ్డుపెట్టుకొని బాణములతో కొట్టగా ‘శరము లూతగా తూర్పు మొగముతో శాంతనవుడు ధర నొర

గును'. అర్జునుడు తన తాతకు అలుగులు తలగడగా చేసి, పాతాళగంగతో దప్పి తీర్చి, శయ్యచుట్టు కోట కట్టెను. భీష్ముడు ఉత్తరాయణ పుణ్యకాలము వరకు ప్రాణములను చిక్క-దిట్టి మునులు చుట్టు చేరి వేదాంత చర్చలు నలుపుచుండ విష్ణు సుతితో కాలము పుచ్చుచుండును. వికల మనస్కుడయిన ధర్మజుని భీష్ముని చెంతకు కృష్ణుడు తీసికొనివెళ్లి వరధర్మసారము వివరింపుమన, భీష్ము డంగీకరించి ధర్మ జునకు ధర్మ సూక్ష్మముల నెరింగించును. పిదప భగవన్నుతి చేయుచు తనువు త్యజించును.

ఈ కథ యంతయు భారత మందలిదే. దాసు గారు ఈ ఘట్టము నందు నందర్బాససారముగా భారత భాగవతము లందలి కొన్ని ప్రసిద్ధ పద్యములను అనుకరించినారు.

శ్రీకృష్ణుడు పార్థుని రథమునుండి దిగి భీష్ముని వధించుటకై సిద్ధమగునపుడు దాసు గారు వ్రాసిన పద్య మిది—

ఘన లీల దేహమందున మెచ్చు చెల్వున

వలెనాఁడు పసిడి దుప్పటి చెలంగ

కుంభిని యదరంగఁ గుప్పించి యురికినఁ

గుండలకాంతి దిక్కులకుఁబర్వ

కరశాఖనమరు చక్రప్రచండాయుని

కలరు కెందమ్మలై యక్షులొప్ప

కోపంబు వజ్రమై కొనసాగ నట్టహా

సమ్ము గంభీర గర్జనము గాఁగ

దేవదేవుఁడు కృష్ణుఁడు దీనబంధు

డజ్జనుని గావజనులెల్ల నబ్రమంద

పోవుచుద్దనుఁబట్టి యాపుటకు వెంటఁ

బడిన వాక్రచెప్ప నిట్టులఁ బార్థుగాంచి.

—పు. 25

ఈ పద్యము పోతన గారి 'కుప్పించి యెగసిన కుండలంబుల కాంతి గగన భాగంబెల్ల కప్పికొనగ' (భాగ. - ప్రథ. - 221) అను పద్యమున కనుకరణమే కదా.

భీష్ముడు ధర్మరాజునకు ధర్మసారము వివరించు ఘట్టములో గల—

..... సకల

ధర్మసారము వినుమ యితరులు దనకు
నెద్ది యొనరింప సుంతయు నిష్ప్రపడఁజూ
యన్యులకు నట్టి కార్యము నాచరింపఁ
దగదు తాను నిజంబుగ ధర్మరాజు !”

—పు. 34

అను పద్యము తిక్కనామాత్యుని—

ఒరులే యవి యొనరించిన
నరపర ! యప్రియంబు తన మనంబునకగుఁ గా
నొడులకు నవి సేయకునికి
పరాయము పరమధర్మపథముల కెల్లన్.

—శాంతి - పంచ - 220

అను భారత ప్రసిద్ధ పద్యమునకు రూపాంతరీకరణమే కదా! ఇట్లే భీష్ముని చంపుటకు వెనుకాడుచున్న అర్జునునకు శ్రీకృష్ణుడు చేసిన దోధ యంతయు గీతాసారమే.

ఈ భీష్మ చరిత్ర హరికథను విర్వచనముగా వ్రాయుట దాను గారి భీష్మ ప్రతిష్ఠ.

సావిత్రి చరిత్రము :

దాసు గారి రామాయణ హరికథలలో యథార్థ రామాయణము, భాగవత హరికథలలో రుక్మిణీ కల్యాణము మంచి పేరు ప్రఖ్యాతులకు నోచుకొనగా, భారత కథలలో అట్టి భాగ్యము నోచుకున్న హరికథ సావిత్రి చరిత్రము. ఈ హరికథారచనమునకు ఒక కారణము కలదట. దాసు గారి తల్లియైన నరసమ్మగారు దాసు గారికి ఎంతకాలమునకు సంతానము లేకపోవుటను జూచి ఒకనాడు 'నాయనా, సావిత్రి చరిత్రము వ్రాయుము. నీకు సంతానము కలుగును' అని చెప్పెనట. తల్లిమాటపై గౌరవముచే దాసు గారు ఈ సావిత్రి చరిత్రమును వ్రాసినారట. ఈ హరికథ వ్రాసిన సంవత్సరమునకే దాసు గారికి ఒక అడపిల్ల కలిగినది. ఆ విశ్వాస కారణముచేతనే దాసు గారు ఆ పుట్టిన పిల్లకు సావిత్రి అని నామకరణము చేసిరి.

సావిత్రి చరిత్రమునకు 'సన్నగేంద్రభూషణ పట్టంపురాణియైన శార్వాణీ కృతి నాయక'. ఈ కృతి అదిశక్తి స్తుతితో ప్రారంభ మగును. తరువాత కృతికాయక స్తుతి, గణపతి స్తుతి, శారదాస్తుతి, సభాస్తుతి వరుసగా వచ్చును. తరువాత సత్యము భూతదయల ప్రాశస్త్యమును గూర్చి సుదీర్ఘమయిన చర్చ చేయుదురు. ఆ చర్చలో పశువిశసనమును అంగీకరించు సమకాలీన పండితమూలము దాని గారు తీవ్రముగా విమర్శింతురు ఇది యంతయు ఉపోద్ఘాతము.

ఈ యుపోద్ఘాతమయిన తరువాత సావిత్రిచరిత్ర చెప్పటకు చక్కని పూర్వరంగమును సిద్ధము చేసినారు.

‘ధాత్రిని భర్తకున్నరియు దక్కిన బంధులకున్న ఈ యశః
పాత్రిత గల్గజేసి యిరువంకల వంశజనంబులం దిహా
ముత్యసుఖంబులన్నిటిని మోదము గాంచిన పుణ్యసాధ్య సా
విత్రి తలంపు వచ్చె సరవిన్నుజనావళి నెన్న నామదిన్’

పున్నెపుం దంపతులలోన వన్నెకెక్కి
పుడమి పావిత్రి సత్యవంతుడును మిగుల
నిఖిల సాధుజన స్తవనీయు లగుట
వారి చరితంబు పల్కెద వాని మీర.

—పు. 9, 10

కథా శరీరము :

తొల్లి మద్రదేశమునకు అశ్వపతి యను దొడ్డ నృపతి విభుడు. ఆ మహామహాని రాజ్య ప్రజలు సత్యప్రీతి, సకల భూతములందు సమత కలవారు. సదాచార సంపన్నులు. అశ్వపతికి ఎంత విభవము కల్గినను, కాంతామణితోడ చిరము కాపురమున సంతోషించినను, అతనికి సంతానము లేదు. దానికై యతడెంతయో చింతించి యనశనవ్రతుడయి తమ కులదేవత యగు సావిత్రిని గూర్చి తప మొనర్చును. అతని భక్తికి మెచ్చి పాలితాశ్రిత వర్గ యగు దుర్గ విశ్వరూపంబుతో ప్రత్యక్షమయి ఆరవిచే అనేక స్తుతులను బడసి, అతడు అడుగకుండగనే—

‘... .. ఓయి వత్స! నీ

యనఘ తపంబు మెచ్చితి మదంశమువం జనియించు నీకుడి

న్నని యొక కూతు రాపెవలనం దరియిం త్తిరువంక వారలెం
దున జయమబ్బు నీకు' పు. 14

అని తిరోహిత యగును. కొన్నాళ్ల కతని యిల్లాలు నెలతప్పి మంచి ముహూ
ర్తమునందు ఒక పుత్రికను గాంచును. సావిత్రిదేవి వరమున పుట్టెను గాన ఆ పిల్ల
సావిత్రి యను పేర పిల్వబడును. సావిత్రి యుక్తవయస్సు వచ్చునాటికే—

దానమున వేల్పుటాపు, సత్యమ్ము పోవు
మోటుఁగు మరుదంతి, కల్కుల మెలుబంతి
శీలపుం గొట్టు, ఖలులకు చెంప పెట్టు
ఎలమ సావిత్రి కెనగలదే ధరితి)

—పు. 15

అని అందరిచేత ప్రశంస లందుకొనును. ఈ పొలికి తగు వరునికై అశ్వపతి
భూవిభుల నెందరినో పరీక్షించి, వచ్చిన చిత్రపటములను జూచి, కులరూపవయస్కీల
ముల నాపెకు సరియైనవాడు లేదని ఆలోచించు చుండును. అంత తనకు అనుకూల
పతి యెట్లు లబ్ధునచుచు చింతించుచు నొక రాత్రి సావిత్రి యొక కల కనును. ఆ
కలలో — మూపున గండ్రగొడ్డలి గల ఒక రాచికోడెగాడు — అతని నెత్తిపై నొక
గంప — ఆ గంపలో ముసలి ముద్దలయిన తల్లిదండ్రులు — వారిని నేల దించి
జలకమాడించి చలువనీడలో వారికి తీయని పండులను తినిపించుచు ఆ యువకుడు
తన్ను (సావిత్రిని) జూచి—

'... .. ప్రాణనాయకా

మంచి మరందపానమిడి మామకు నత్తకుద్రృప్తి చేసి క

ల్పించుము పూలపాన్పు మఱి వీచుము చల్లనిగాలి నేను గా

వించెద పాదనేవ' —పు. 16

యని పలుకును. తానుగూడ సతని ప్రాజ్ఞేశ్వరునిగా తలంచి భయభక్తులతో బూని
తదాజ్ఞ సలిపినటుల కలలో కన్నడును. ఆ కల కాంచినప్పటినుండి 'బాను, నీవె
నా నాథుడవయితి వింతనుండి' అని నిర్ణయించుకొని, అతని రూప గుణ సంపదల
కారణముగా సావిత్రి అనంగుని పువ్వుకోలల వాడికి గురి యగును. సావిత్రి సకల
కలాపేత్రి యాట కలలో గాంచిన ఆ యందకాని చిత్రపటమును వ్రాసి చెలిక తైకు
చూపి, తన మనసులో గల అభిప్రాయమును తన చెలిక తైతో తెలిపి, అంతతో అగక

ఈ పటము నా తండ్రికి కన్నర్పి నీవు వేగముగా నావిధము తెలుపుము' అని చెలికత్తె ముఖమున తండ్రికి కబురు పెట్టును. అశ్వపతి అచ్చెరువునందు చుండును. 'అంతలో' దైవవశమున నారదముని అటకు రాగా అశ్వపతి తన పుత్రిక విచిత్రవిధ మంతయు చెప్పును. దానికి నారదుడు 'ఇతడు కలడు. సాశ్వాధిపుని పుత్రుడు కాని అప్పజీవి. పేరు సత్యవంతుడు. ఇతనికి అయువు ఇర్వదేండ్లు. అందు పడెన్నిది వగెను. ఇంక నీ యిష్టము' అని చెప్పి వెడలును. ఆ యువకుడు లోకములో నిక్కముగా నుండుటకు అశ్వపతి అద్భుతపడి, అంతఃపురములో చెలులు నుతించు నట్లుగా గౌరీవివాహము చదువుచున్న పుత్రీరత్నముతో నారదుడు చెప్పినవిషయ మంతయు చెప్పి, 'తల్లీ ! యితనిన్ బావినక చిరము బ్రతుకు వరునింకొకనిన్ సేయించుము' అని కోరును. దానికి సావిత్రి, 'తండ్రి ! మన వంశమున మారు మనువు లేడు. అతనితో కాపురము ఒక క్షణమయిన చాలును.

కనకదుర్గయు మనపాల గల్గెనేని
యరయ సాధ్వికి మాహాత్మ్య మలరునేని
యితడు చిరజీవి యగుచు నన్నేలగలడు
వేనుడునులేల తండ్రి ! నన్ నీనికిమ్ము "

—పు॥లు. 21, 22

అని పట్టు పట్ట, అశ్వపతి పేదమాతపై భరము పెట్టి, మంచి ముహూర్తము పెట్టించి అరణ్యములో గల సత్యవంతుని కడకు పుత్రితో గూడి బయలుదేరును.

అరణ్యములో సత్యవంతుడు 'అనిమిషులు మెచ్చునటుల నెనుబడేడు లంత సామ్రాజ్య సంపద ననుభవించి తుద కిట్టి యిడుమలు' పడుచున్న తల్లిదండ్రులను గూర్చి చింతించుచు, చతురంగ బలముతో శంఖకాహళధ్వనులతో తన దెసకు వచ్చుచున్న అశ్వపతిని చూచి తమ రాజ్యము నాక్రమించుకొన్న వైరులని తలంచి యొంటిగా యుద్ధమునకు సిద్ధమగును. అతని ధైర్య గాంభీర్య శౌర్యాది వీర్యములకు నశ్వపతి అద్భుతమంది చిరునవ్వుతో, 'తాను శత్రువును కాననియు, తన కన్య నొసంగుటకు వచ్చితినియు' నని యనః వినయానంద త్రపాయుక్తడయి సత్య వంతుడు అత్యుత్సాహముతో జననీజనకులకు అశ్వవిభుని రాకను గూర్చి చెప్పును. సాశ్వసృపతి అశ్వపతి కోరిక ప్రకారము ఆ యింతిని కొనుమని పుత్రునకు అనుజ్ఞ యిచ్చును. ఆ అడవిలో వారి కల్యాణము జరుగును. అశ్వపతి వివాహానంతరము

సత్యవంతునితో 'నాయనా : బలు తపంబున సావిత్రిదేవి వరప్రభావమున ఈ అష్టా యిని కాంచినాము. ముద్దుగా బెంచినారము, జాగ్రత్తగా ఏలుకొనవలసినది. అంతే కాదు మరియొక మనవి యేమనగా మా రాజ్యమునకు వచ్చి ఏలుకొనుము. కారడవిలో ఈ ముదితల్లదండ్రుల నెల్లు పెంచెదవు ?' అని కోరగా, దానికి సత్యవంతుడు అరణ్యము నొల్లనని చెప్పి అంగీకరింపడు. తన్ను అడవిలో వదలి వెళ్లుటకు బాధపడుచున్న తండ్రిని జూచి సావిత్రి 'మగువ యెదిగినంత మగని సొమ్మే యగును. లోకమర్యాద యిది' అని ఓదార్చి పంపును. సావిత్రి వనములో నగల నవలబెట్టి, వల్కులములు పెనిమిటి వలె గట్టి, వరుని కసికందనీయక, అత్తమామలను వేల్పుల భంగి జూచుచు, పర్ణశాలలో ముదమున కాపురము చేయుచుండును.

నారదుడు తన విభునకుంచిన ఆయుః పరిమితి రేపు వచ్చుననగ, నేటి నుండి సావిత్రి యనశనవ్రత మాచరించి ఉదయము రేయి గూడ దేవిని సహస్రనామము లతో పూజించును. మరునాడు భర్త యెంత వలదనుచున్నను భర్తతో అడవికి బయలుదేరును. భర్తతో సాయంసమయము వరకు అరణ్యములో ప్రక్కనే యుండి 'ప్రొద్దు గ్రుంకబోవుచున్నది. ఇంటికి పోదము జాల మేల' అని చెప్పి, సత్య వంతుడు బయలుదేరబోవును. ఇంతలో విధివశమున సత్యవంతునకు తల నొప్పి ప్రారంభమై, అధికమై ప్రాణము విడుచును. సావిత్రి తన కాంతును అటులాటను గనుగొని బండలు కరుగగ నేడ్చుచుండును. అంతలో ఘన కాలపాశధరుడయి జముడు సత్యవంతుని సూక్ష్మదేహము నాకర్షించి కొనిపోవుచుండ సావిత్రి వెంట టించును. తన్ను అప్రతిహత గమనమున వెంటబడించు ఆ సాధ్వీమణి మాహాత్మ్యము నకు ప్రేతపతి అచ్చెరువంది 'వరుని దప్ప వరమేదయిన వేడుము' అనును. దానికి సావిత్రి 'కాంతునితో నుంటకన్న బతివ్రతకే కోర్కె యుండును ? అది యటుండ నిమ్ము. ఏదయిన వరము కటాక్షింప నీకిష్టమయ్యెనేని—

అకట ! జాత్యంధులైన నా యత్తమామ
లకు గనుంగవలిమ్ము నీదు కృపచేత
కొడుకునుం గోడలిం జూచుకొందు వారు
తవిలి ముచ్చట దీరంగ ధర్మరాజ !'

—పు. 48

అని చిత్రమయిన వరమడుగును. కొడుకును జూచుకొనుటకు కన్ను లిమ్మనుట చిత్రము కదా : అనగా సత్యవంతుని బ్రతికించుమని కోరుటయే గదా : ఆ వర

మును జముడు ప్రసాదించి అమెను తిరిగి వెళ్ళమనును. ఇట్లు పలుకు జముని పీడించి 'ఇతని ప్రశ్నల పరంపరలతో అపవలయును' అని విశ్వయించుకొని, 'పాప పుణ్య మన చెట్టుండును? వాని కేఫలము ప్రాప్తించునో వివరింపుము' అన, దండధరు అమెకు సవిస్తరముగా వివరించును. తరువాత అమె భక్తికి సంతసింది మరల యముని 'ఓ మంచి చిన్నదాన! నీయందు ప్రీతి చెందితిని. పతిని దక్క ఏవరమయిన అంగుము' అనును. దానికి చేతులు మొగిల్చి సావిత్రి సావిత్రియైతో—

‘వేదోల త్తణంబయిన నా మగని విడిచి మరి యుండలేను

దీనికేమిగాని వరము మరియొక దాని గోరుమన్నావు

గాన నా తండ్రి యారన పుత్తుల గన గటాక్షింపు మీన్పు’ పు.47

అని మరల చిత్రమయిన వరమును గడసుతనముతో నడుగును. భారసులు సత్య వంతుడు జీవించినపుడేకదా కలుగుట కవకాశము. అదే ఈ వరము నందలి గడుసు దనము. అంతలో యముని వదలక ‘నాకు పతి భిక్ష పెట్టు’మని పేడుచుండ, ఈమె ప్రార్థనమునకు చేపతలు సదయహృదయులై సుమావళి కురియింతురు. అప్పుడు యముడు అమె శక్తి సామర్థ్యములకు సంతసింది—

‘అమ్మా! నీతండ్రి కారసపుత్తులు హాయిగా నూర్చు రలరెదరు

సమ్మాదముతో నీ భర్త మరల సజీవుడై నిన్ను గూడు

నెమ్మి నీమగడు నీవు చిరకాలమ్ము సామాజ్య మనుభవించి యా

పిన్నుల శివసాయుజ్య ముండెదరు.... —పు. 48

అని వరములు ప్రసాదించి, తిరోహితు డగును. సావిత్రి అంత భూమిపైకి వచ్చి నాథుని తల తన యంకదేశమున బెట్టికొని నిద్ర లెమ్మని పిల్వగా నొడలు కదిల్చి నిద్రలేచినవానివలె సత్యవంతుడు జీవించును. తరువాత సత్యవంతుడు సావిత్రి వలన జరిగిన విషయమంతయు తెలిసికొనును. సత్యవంతుని తల్లిదండ్రులు శత్రువుల నోడించి రాజ్యమును గైకొనివత్తురు. అందరు సావిత్రిని సుతింతురు. ఇట్లు సర్వపంపదల నొసగిన సర్వమంగళకు మంగళము పాడుటలో కృతి సమాప్తమగును

ఈ సావిత్రి చరిత్ర హరికథ యందలి ప్రధాన కథ భారతము నందలిదే కాని దాను గారు చిన్నచిన్న మార్పులు చాల చేసినారు. భారతము నందు అశ్వపతి మద్రదేశాధిపతి యని సూచనమాత్రముగా నుండ, దాను గారి కథలో వాని గుణ సంపద, వాని రాజ్య ప్రజల సదాచారములు కూడ వివరింపబడినవి. ఆ ప్రజల ఆచారము లన్నియు దాను గారికి నచ్చిన ఆచారములు. ఇట్లే అశ్వపతికి సంతానము లేదని మాత్రమే భారత విషయము కాగా దానుగారి కథలో సంతానములేని అశ్వపతి మానసికబాధ కూడ వర్ణింపబడినది. ఈ కథ వ్రాయునాటికి దాను గారు కూడ సంతాన రహితు లగుటచే ఆ బాధావర్ణనము వారి అనుభవము తెల్పినదే. అశ్వపతి సంతానార్థమై పదియవెడ్డిది వృషములు సావిత్రిని కొలువ ఆ దేవి ప్రత్యక్షమైనట్లు భారత కథ. దాను గారి కథలో తనము చేసిన కాలస్రసక్తియే లేదు. ఆ దేవి ఏ రూపముతో ప్రత్యక్షమైనదో వివరణాత్మకముగా కలదు. 'మదంశమున' నీకు పుత్రుల జన్మించును అని సావిత్రిదేవి అశ్వపతితో ననుట భారత కథాంశము కాదు. దాను గారు కల్పించినదే. ఈ మాటవలన సావిత్రి సాత్రము ఒక ఉదాత్తత కూడ చేహరినది. అట్లు జగన్మాత అంశమున పుట్టినట్లు కల్పించుటవలననే, దాను గారు కథానాయికయైన సావిత్రిని ఒక సామాన్య స్రవంధ నాయికవలె గాక దైవాంశ సంభూతగా తీర్చిదిద్దినారు. ఇరువంశములను నవిత్ర మొనరించు నీ పుత్రుల యను దేవి మాట రెండింటను గల అంశమే. సావిత్రి వినుకలి వలన సత్యవంతుని ప్రేమించినట్లు దాను గారి కథాంశము. లోకోత్తరమయిన జన్మవృత్తాంతము కల సావిత్రి లోకోత్తరమయిన స్రవణయ వృత్తాంతముండిన కాని సరిపోదని ఈ దాను గారు ఈ స్వప్నప్రణయమును కల్పించిరి. నారదుని ఆదేశానుసారము అశ్వపతి సావిత్రిని సత్యవంతునకు ఈయదలచినట్లు భారతకథ. వేదమాతపై గల విశ్వాసముచే నొసగినట్లు దాను గారి కథ. అత్తమామలకు నమస్కరించి సావిత్రి భర్తతో అడవి కేగినట్లు భారత ముందుండ సరషేశ్వరిని కొలిచి వెళ్లినట్లు దానుగారి కథలో నున్నది. భారతాంశములను మార్చి వీలయినంతవరకు జగన్మాతతో హరికథలో ముడిపెట్టినారు. దానికి కారణము 'మదంశమున' అని సావిత్రిదేవి చెప్పినదానికి కొంత సంబంధము కుదుర్చుకొరకే. కట్టెను కొట్టుచున్నప్పుడు సత్యవంతునకు శిరోవేదన కలుగుట భారతకథ. సరసులో మృతాశములను ప్రోగుచేసి యొడ్డునకు వచ్చినపుడు శిరోవేదన కలుగుట దాను గారి కథ. ఇక సావిత్రి వరముల నడుగుటలో గల గడుసుదనము భారతమునం దుండదు. సావిత్రి యముని ఆపి, పుణ్య

పాప విశేషములను వివరింపుచుని కోరుట, యముడు విపులముగా వివరించుట దాసు గారి స్వీయసిద్ధాంత స్రవారమునకు చేసిన కల్పనయే. భారతాంశము కాదు. ఈ ఘట్టము నందలి వివరించిన పాపము లన్నియు దాసు గారు నిత్యము చూచుచున్న సమాజము నందలివే. ఇవి ఈ హరికథలో గల మార్పులు.

ఇక కథన విధానమునకు ఒకటి రెండు ఉదాహరణములు :—

స్నిగ్ధగాత్రియైన సావిత్రికి ఒక రాత్రి కలలో కన్పించిన సత్యవంతుని స్వరూపము—

బిరుసు నీలంపు టుంగరముల వలెను ముం

గురులు పెన్నొసటిపై గునిసియాడ

అలచిస్పలఁబోలు వాలు కన్నుంగవ

కొనల వెంబడి మంచి నెనరు జింద

ముప్పిరిగొన్న మేల్పుత్తడి మూపున

బలితంపు గండగొడ్డలి వెలుంగ

మోము చందురు నందు మొల్క మీసలు గప్పు

చిరునవ్వు వెన్నెల చెలగు చుండ

తల్లి దండ్రులు ముసలి ముద్దలు గలిగిన

నెత్తల నోయ్య గంపను నేలడించి

జలక మాడించి తీయ పండులను జలువ

నీడఁ దిసిపించు నొక రాచ కోడెకాని. (పు-16)

కాంతారమున ఒక్క కమలాతీరము చెంత సత్యవంతుడు తన కాంత యైన సావిత్రితో సుల్లాసముతో సల్లాసము లాడుచున్న విధము—

ప|| కాంతా కనుగొనవే యిక్కాంతారము సొగసు

ఎంతో బలు సంతోషము నెనయించెనే మనసు

||కా||

అ|| ఇంతి హాంతకారి నడచొదంతి మరుని చేమల్లెపూ

బంతి యందములకు నేటి భవంతి సుగుణాల దొంతి

మి|| సంతతంబు జంబూ బదరిపనస ఖడ్గూర సారికేళ రంభా

సంతాన స్వాదు ఫలభోగ్యమున్ ।

సకల తపోధన వాస యోగ్యమున్

॥ కా ॥

1. ఆ చెరువున నీర్ద్రాగిన నారోగ్యము హెచ్చున్

ఈచోఁ దపమొనరింప నభీష్టార్థము వచ్చున్

పీచున్దలగాలి యెండు న్నాచున్ సూర్యుడు వెన్నెలవలె

వాచామగోచర మహిమాస్పదము

ప్రకట సత్వరాజిత శ్వాపదము

నీ చరిత్రబోలి విరహితాగము

నిదత నిశ్చేయన శ్రీరాగము.

(పు-38)

అశ్వపతి తన పుత్రిక యగు సావిత్రిని సత్యవంతున కిచ్చుటకు చతురంగ బలముతో సరణ్యమునకు వచ్చుచుండ, ఆ వచ్చువారు తమ రాజ్యము నాక్రమించిన శత్రువులని భావించి సత్యవంతుడు యుద్ధమునకు సిద్ధమగును. ఆ సందర్భమున యుద్ధరంగమును విజయలక్ష్మి వివాహముగా చిత్రించిన పద్యము అద్భుతము.

(పు - 25)

ఈ హరికథలో దాసు గారు సంగీత శాస్త్ర సంబంధమయిన చమత్కారమును జేసిరి. ప్రతి కృతియొక్క రాగమును ఆకృతిలో చివరి పదముగా నిరికించినారు.

ఈ కథ అదిశక్తి స్తుతితో ప్రారంభమై సర్వమంగళ మంగళముతో పరి సమాప్తమగును. కథలో గల ప్రతి ముఖ్యాంశము జగజ్జననితో ముడిపెట్టబడినది. అంతేకాక శ్యామలా యను మకుటముతో నెనిమిది పద్యములు (శ్యామలాష్టకము), వేదమాతపై దండకము కావలెనని ప్రాసిన అంశములు. ఆ దృష్టితోనే దాసు గారు అశ్వపతికి ప్రత్యక్షమయిన వేదమాతను విశ్వరూపిణిగా శ్రద్ధతో వర్ణించినారు.

(పు - 12)

డాక్టరు కొర్ల పాటి శ్రీరామమూర్తిగా రన్నట్లు — 'స్వతంత్రమైన ప్రపంచీ కరణము, సకృన్మాత్రమైన పరిష్కరణము, సమచితమయిన అత్యీయతా ప్రతిఫల నము రాశీభూతమయిన రచనము నారాయణదాసు గారి సావిత్రి చరిత్రము'.⁷

9. 'సావిత్రి చరిత్రము-సాహిత్యామృతము'-సారస్వత నీరాజనము - పు.455

యథార్థరామాయణము :

దాసు గారి హరికథ లన్నింటిలో యథార్థరామాయణము హరికథ పెద్దది. ఈ హరికథ దాసు గారి ధర్మవత్సయైన లక్ష్మీనరసమ్మగారికి అంకితము. లక్ష్మీనరసమ్మగారికి రామాయణమన్న మక్కువ యెక్కువ యని 'ప్రియంతే రామచరితం పిబ రామాయచామృతమ్' (పు. 186) అను శ్లోకమున దాసు గారే వెల్లడించినారు. ఆ కారణమువలననే లక్ష్మీనరసమ్మగారి మరణానంతరము దాసు గారు ఆమె అత్త శాంతికై చేసిన రచన యిది. లక్ష్మీనరసమ్మ గారు మరణించినది, దాసు గారు ఈ హరికథను వ్రాసినది 1915 లో.

'యథార్థరామాయణము' అని దాసు గారు తమ రామాయణకథకు పేరు పెట్టుటలో పీరి యుద్దేశమేమయి యుండునని స్రుతి పాఠకునకు వెంటనే కొంత ఉత్సుకత కలుగును. ఈ ఉత్సుకతను గ్రహించియే ఆచార్య శ్రీ గంటిజోగి సోమయాజి గారు చేసిన వ్యాఖ్యాన మిది:-

'మొదటి రామాయణము వాల్మీకి కృతము గదా! ఆ తరువాత రాముని గూర్చిన అనేక కల్పనలు ఉపాదేయము లయినవి. మహాకవుల రచనల నుండి, పురాణముల నుండి బయలు వెడలినవి అవి యథార్థములు కావా? అను ప్రశ్న ఉపయంనక తప్పదు దాని సంకటిని మనసు నందుంచుకొని ఒక సమన్వయమును మనము చేసికొనవలయును. శ్రీరాముని స్వరూప స్వభావములను బయట పెట్టుటలో వాల్మీకి యుద్దేశము ప్రథమమైన అర్థము. తులసీదాసు, త్యాగరాజు మొదలయిన భక్తులు నిరూపించిన అర్థము రెండవ అర్థము. అష్టాదశ పురాణములలో నిరూపింపబడినది ఇంకొక అర్థము. అధ్యాత్మ రామాయణము, సీతారామాంజనేయము నిరూపించిన శ్రీరామ స్వరూపము ఆత్మారామస్వరూపము ఇంకొకటి. ఇతరులయిన కావ్యకర్తలు, బ్రదింధ నిర్మాతలు, రూపకరచయితలు, శతకకర్తలు నిరూపించినది జగదధిరాముడయిన పరంధాముని స్వరూపము ఇంకొకటి. వాని నన్నింటిని గ్రహించుటయు సమన్వయపరచుటయు నేటి యథార్థముని చెప్పక తప్పదు. ఈ యుద్దేశమే, ఇట్టి సమన్వయప్రయత్నమే, ఇటువంటి వర్ణనాదక్షతయే యథార్థరామాయణమున దాసు గారు నిరూపించినారని నా యుద్దేశము'¹⁰

ఇక దాసుగారు ఒక శిష్యునితో 'అనుకొనునట్లు అర్థ మిచ్చు (అర్థము = ధనము) రామాయణము కావున ఇది యథార్థరామాయణము' అని ఒకసారి యథార్థరామాయణమునకు చెప్పిన చమత్కారమైన అర్థము.

సీతారాముల చరితమును అదిభిక్ష పెట్టిన మహర్షి వాల్మీకి. ఆ విషయము చాల వాల్మీకిలు యథాశక్తి రకరకములుగా అరగించిరి. ఎవరెన్ని పంటలు పండించి నను పొలము వాల్మీకిదే. ఆ వాల్మీకి పడధ్యాయకి వెనుకటి వారివలె దాసు గారు కూడ వీరి భాష్యము వీరు చెప్పిరి. కాని వీరి భాష్యము యథార్థమయిన వాల్మీకి హృదయమని వీరి విశ్వాసము. అనగా ఇప్పుడు మన యెదుటనున్న వాల్మీకి రామాయణము నందెన్నియో ప్రక్షిప్తము లున్నవనియు, వాల్మీకి మహర్షి యథార్థముగా నిట్లు వ్రాసియుండునని భావించి, దాసుగారు వ్రాసిన కథ ఈ యథార్థ రామాయణ హరికథ.

ప్రస్తుతము మనకు లభించుచున్న వాల్మీకి కథలో వారి కెన్ని సందేహములు వచ్చినవో ఈ యథార్థరామాయణ పీఠికలోని వారి మాటలనుబట్టి మన కర్థమగును.

'దైవము మనుష్యులచేత నతిక్రమింప శక్యము కాదు, మీచేతనయిన కొల దిన్నాకు మీరువచరించినారు, కాని లక్ష్మణుడు గతజీవుడయినవాడు కనుక సీతతోగాని యుద్ధముతోగాని మరి నాకవసరము లేదు, మీరు మీ యిచ్చానుసారముగా బోయి. వానర పుంగవులారా! యిక్కడనే నేను దేహమున్విడిచెద నిక బ్రతుకు నొల్లదు. దుష్కృతకర్ముడ ననార్యుడన్నే నిన్నీ విభీషణుని రాజు న్గావించెదనను నా మిథ్యా ప్రలాపనము నన్తహింపగలదని యమోఘ సంకల్పుడు దృఢవ్రతుడు ధైర్యసుందరుడు సర్వజ్ఞుడు నగు రాముడు దీనాలాపము లాడునా ?

అయోనిజ తపస్విని యార్యయు నగు సీత ధర్మమూర్తియౌ రామునకు దక్క నితరున కెట్లయిన జిక్కునా ?

పరమ భాగవతోత్తముడు, బ్రహ్మజ్ఞాన సంపన్నుడు, జీవన్ముక్తుడు నగు విభీషణుడు పామరుని వలె గూడయుద్ధమున నింద్రజిత్తుచేత జీకటిచే నాదిత్యుల వలె రామలక్ష్మణులు నిహతులయిరి, మఱి నాకు రాజ్య మెట్లు దొరకునని వగచునా ?

ఇంద్రజిత్తు సీతను వధించెనని సర్వజ్ఞుడగు హనుమ రామునితో చెప్పనా ?

అయోనిజకు మృతి లేదని తెలిసియు సాక్షాన్నారాయణావతారమూర్తి యగు రాముడు దుఃఖించునా ?

వరమ భాగవతోత్తమును విభీషణుడు నవవిధ భక్తిమార్గములచే బరమపురుషుని నారాధించుటతన్న నింజ్రజిత్తు న్నావణు న్నాడ నశింపజేయుటకై రణరంగమున గదతో వారి యిరువుర రథ్యముల న్పడ గూల్చునా ?

ఇంజ్రజివృధానంతరమున రావణుడు తన్వంప వచ్చుచున్నాడని తెలిసికొని హనుమని యుపదేశము విని యతని మూ పెక్కి రామునియొద్ద కేల పోనయితి నని యయోనిజ యగు సీత నొచ్చుకొనునా ?

లక్ష్మణుడు పునర్జీవితుడయి యుద్ధవిముఖుడయి రాముడున్నట్లు తెలిసికొని రామునితో నీ ప్రతిజ్ఞ న్మానుకొనుట నీకు దగదని యీసడించి పల్కినాడనుట యుచితమా ?

అంతర్గత క్రోధాగ్ని పైకి ప్రజ్వలించజేసి సర్వజ్ఞుడు స్థర్మమూర్తియు నయిన రాము డయోనిజ యగు వైదేహి పాతివ్రత్యము న్సంకించి యున్నట్లుని వలె విభీషణునితో గాని సుగ్రీవునితో గాని భరతునితో గాని పొందు సల్పు మిక రావణునిచే జెఱుపబడిన నీవు నాకు బనికెరావని కారులాడునా ? యగ్ని సంహత యగు సీతతో లోకప్రవాదము మాన్పుట కీయెత్తు పన్నినాడ నని సత్యసంబుడగు రాముడు కపట నాటకము ప్రదర్శించునా ?

రావణ వధానంతరమున సీతకు రామవిజయ మెఱిగింప నేగిన హనుమడు సీతనాగు రాక్షసశ్రీల స్ఫృక్పరుని వలె జంప నుంకించునా ?

రాముడు సీత న్సైంధాడినపుడు ద్వాదశవర్ష వయస్కుడనియు నూన షోడశ వర్ష వయస్కుడనియు న్ముని తల్పిల్పాచునా ?

సీత లక్ష్మణునితో రాముడు నశింపగా నన్గవయ గోరితివా యని నిష్ఠూరము లాడునా ?

లక్ష్మణుడు సాధ్వీమతల్లి యగు సీతను విముక్తధర్మ, చపల, తీక్షణభేదకర యని సంబోధించునా ? నన్గంకించుచున్నావు కనుక దుష్టురాలవు నశించుమని శపించునా ? జటావల్కలధారియై పదునాలుగేండ్ల వనవాస మొనరించునపుడు మాంసము నైననని ప్రతిసవూనిన రామునిచే మాంస భోజనము చేయించునా ? లక్ష్మణు న్గవ గూడ నని దుర్మార్గముగా సీత కడుపు బాదుకొను చేడ్చునా ?

రావణునిచేత సీత గుప్తావయవ వర్ణనము చేయించునా ?

లక్ష్మణుడు విశ్రాంతియ పొందున వలె భరత శ్రతుఘ్నుల గైకేయి స్థాద సపరివారముగా వధించెదనని రామునితో పల్కునా :

విరాడు సీత న్దొడపై గూర్చుండబెట్టుకొన్నాడని రాముడు వగచుచు లక్ష్మణునితో బల్కునా ?

రామలక్ష్మణులు విరాడునిచే గొంపోబడుట చూచి సీత యేడ్వదొడగునా ?

త్రిదశు లిరువదైదేండ్ల వయసు గలవారని నిర్దేశించునా ? శూర్పణఖతో రాముడు పరిహసోక్తులు ఛలోక్తులుం బల్కునా ? విశాలాక్షి మెఱపులాగున స్రకాశించుచున్నావని యెకనక్కె మొనరించునా ? లక్ష్మణుడు శూర్పణఖ న్పరిహసించునా ? చుప్పనాకను విరూప స్థావింపుమని రాముడు లక్ష్మణున కౌజ్జ యిడునా ?

పరిష్కడగు హనుమంతుడు రావణునిగలింపుకొని నిదురించుచున్న మందోదరిం జూచి సీత యని భ్రమించునా ?

హనుమంతుడు సీత న్నూడజాలనైతి నను దిగులున నాత్మ హత్య చేసికొన నెంచునా ? సర్వజ్ఞుడగు హనుమంతుడు తాగాల్సిన లంకలో సీత దహింపబడెనని యనుకొనునా ?

తన వలె భార్య నెడపి బ్రహ్మచర్య వ్రతనిష్ఠుడయిన లక్ష్మణునితో దృఢ వ్రతుడగు రాముడు సీత నిగూఢావయవ వర్జనము సల్పుచు గామోద్దీపకముగా దన మన్మథోన్మాదమును వెల్లడించునా ?

వినాథను, వివశ, ననీకను గనుక బలాత్కారముగా రావణ గాత్ర స్పర్శము నాకు గలిగెనని రామునితో లోకమాత యగు సీత యనునా ?

రావణుడు రాముని శిరము నఱికి తెచ్చితిన్నాడు మన నమ్మాయ శిరస్సున్నాంచి ప్రాకృతశ్రీ వలె నయోనిజి యగు సీత విలపించునా ?

రాక్షసున్దంపుటకు సాహాయ్యమును లంకాప్రధర్షణము న్నేయుటకు బ్రాణమున్నవఱకు ప్రయత్నించెదనని రామునితో విష్ణుభాగవతుడగు విభీషణుడు పల్కిరావణ నైర్యము న్నుఱుమాడునా ?

మాటిటి రుద్రుడగు హనుమంతుడు రాక్షసాధముడగు రావణ ప్రాభవమున కద్భుతపడునా ?

సత్యసరాక్రముడగు రాముడు నటుని వలె వేషము వేసి తా నవరాజితుడు పరాభవ మెఱుగనివాడయ్యు నింద్రజిత్తుని శరపాతమున క్షతగాత్రుడయి నేల కొరగి ప్రాణమాత్రావశిష్టుడైనట్లుండునా ?

శరతల్పగతులయిన రామలక్ష్మణుల న్రావణుని మాట నమ్ముకొని విమాన మెక్కి రణ రంగమునకు వచ్చి సరికించి వైదేహి యేడ్చి యేడ్చి తిరిగి లంకకు మళ్లునా ?

మునికాంత యగు నహల్య యింద్రునితో వ్యభిచరించి యీ సంగతి వెల్లడింప కుమా యని యింద్రుని బతిమాలుకొనునా ?

సత్యసరాక్రము డగు రాముడు పొంచుండి వారికి దొంగ దెబ్బ కొట్టునా ?

శివ భాగవతోత్తముడు బ్రహ్మణ్యు డగు రావణు డయోనిజ యగు వైదేహి స్సౌమ్యధర్మమున గవయ నెంచునా ?

ఇంతకను నీరు పల్లమెఱుగును, నిజము దేవు డెఱుగును. వేదము లందు మంత్రమేదో బ్రాహ్మణ మేదియో నిర్దేశింప వీలవడనట్లు శ్రుతి స్మృతి పురాణేతి హస రామాయణాది శాస్త్రము లందు మునిప్రోక్తము లెవ్వయో ప్రక్షిప్తము లెవ్వయో మాద్యశాల్పజ్ఞులు నిరూపింపదగునా ?¹¹

ఇవి యన్నియు ప్రక్షిప్తము లయినచో నిక మిగిలిన రామాయణ మేమి యున్నది ? దీనికి సమాధానము దాసుగా రన్న 'నీర్లు పల్లమెఱుగును, నిజము దేవు డెఱుగును' అన్నదే.

యథార్థ రామాయణమును ఏక దిన స్రవరసన యోగ్యముగా దాసు గారు వ్రాయలేదు. అరు విభాగములు చేసి అరు దినములు చెప్పనట్లుగా వ్రాసిరి. ఆ అరు విభాగములు అరు ప్రత్యేక హరికథలుగా గూడ చెప్పకొనవచ్చును. సమర్థు డగు కథకునకు ఈ యథార్థరామాయణము మాసగ్రాసము. ఆ అరు విభాగములు —

1. శ్రీరామ జననము, 2. సీతాకల్యాణము, 3. శ్రీరామ పాదుకాపట్టాభిషేకము,
4. శ్రీరామ సుగ్రీవ మైత్రి, 5. హనుమత్సందేశము, 6. సామ్రాజ్యసిద్ధి.

11. యథార్థరామాయణ పీఠిక - శ్రీరామాయణము నందలి ప్రక్షిప్తములు.

శ్రీరామ జననము :

సామాన్యముగా దాసు గారి హరికథలలో కన్నకు ఇష్టదేవతా స్తుతి, సామాజిక కుల నుద్దేశించి చేయు చర్యలు ఈ యథార్థ రామాయణ హరికథా ప్రారంభములో కన్పడవు. అట్లే ఏ యితర హరికథా గ్రంథమునకు కూడ ఈ హరికథకు ముందు స్పష్టముగా ముప్పది రెండు పుటల సుదీర్ఘరచన 'పీఠిక' లేదు. ఏ యితర హరికథలో కన్పడని అశ్వాసాంత గద్య ఈ హరికథయొక్క ప్రతి విభాగాంతమున కన్పడుచున్నది. ఈ అశ్వాసాంతగద్యలో '....సహజ పాండిత్య విలాస బ్రహ్మశ్రీ మద జ్ఞాదాదిభట్ట నారాయణదాస' అని యుండుట ఒక క్రొత్త అంశము.¹²

ఉన్మిషత్కదళీచత్ర భవళాంగా వ్యగేశ్మణా

చాంపేయసాసికా సుభూషి ప్రియాసే నాయికా. —పు. 1

అను కృత్యంకిత శ్లోకముతో గ్రంథమును సూటిగా ప్రారంభించి—

పావనము రామచరితము

కేవలమున్ బుణ్యకాంత కృతినాయకయున్

శ్రీవిష్ణు భాగవతులు స

భావర్తులు నా కవిత్వభాగ్యము పండెన్.

పు-1

అని లాంచనప్రాయముగా నొక కందము వ్రాసి నేరుగా కథలోనికి దూకిరి.

దశరథుడు అయోధ్యా నగరమునకు రాజుగా నుండుట — అతనికి మువ్వురు భార్య లుండియు సంతానము లేకుండుట — దశరథుడు వేట కేగి శాపగ్రస్తుడగుట — వసిష్ఠుడు పుత్రకామేష్టి చేయు మనుట — దేవతలు రావణుని బాధలు విష్ణువుతో మొరపెట్టుకొనుట — దశరథుడు తనకు సంతానము కల్గినా యని సందేహించుట — వసిష్ఠుడు దేవరహస్యమును దెలుపుట—రావణజన్మవృత్తాంతము — సీతా సౌందర్య వర్ణనము — నారద గర్వభంగము — నారదుడు విష్ణుని శషిం

-
12. దాసుగారి ప్రతిభ లోకమునందెన్నెన్నో బిరుదములు సంపాదించుకున్నను, దాసుగారి కిష్టములై పెట్టుకొన్న బిరుదము లివి- సహజ పాండిత్య విలాసుడు. మహాకవి గాయక శిరోమణి, కవితాగానశాలి.

చుట—కరవు వర్జన—ఋష్యశృంగుని యాగము చేయించుటకుతీసికొనివచ్చుట —
శ్రీరామాదుల జననము — శ్రీరామ జనన భాగమునందలి కథాశములు.

ఈ కథ యంతయు వాల్మీకి బాలకాండము నందలి శ్రీరామాదుల జననము వరకు గల కథకనుసరణమే. కామవిజయ డనుకొనుచున్న నారదునకు విష్ణు మాయవలన గర్వభంగము అగుట, నారదుడు విష్ణుని శపించుట అనునవి వాల్మీకి రామాయణ కథాంశములు కావు. తులసీదాస రామాయణాంశములు. వసిష్ఠ మహర్షి ఋష్యశృంగుని మహిమను వివరించు సందర్భములో వర్ణించిన కరవు వర్జన కూడ వాల్మీకియము కాదు. మిగిలిన కథ యంతయు వాల్మీకిదే కాని కథన విధానము మాత్రము దాసు గారిదే.

కథాకథన కౌశలమునకు ఒకటి రెండు ఉదాహరణములు :—

దశరథుని బాణమువలన మరణించిన మునికుమారుని ముదుసలి తల్లిదండ్రుల శోకమును దాసు గారు తీర్చిన తీరు—

ఎల్లుంటి వమ్మ నీ కేమి కావలెనయ్య
యని యింక మమ్మెవ్వ రడుగువారు

ముసలి ముద్దలము మమ్ముం దానమాడించి
బువ్వ దిన్నించు వారెవ్వ రింక

వాన కెండకు గొడ్డు వలె మమ్ము లోబడ
నీక కాపాడు వారెవ్వ రింక

వేదవేదాంగము ల్వినిచి మా వీనుల
కింపు గావించు వారెవ్వరింక

వీడు రానేల నిట వీని వేట గూల
నెఱుంగ లేమైతి మింతలో నిలులగునని
యేమి సేయుదుమింక మా కేదిదారి

యకట విధి చేత నెవరై న నడ్డ దరమె? (పు-శీర్)

పుత్ర సుఖ భాగ్యము నోచుకొనని వారి శోకము ప్రాగభావ బాధాజన్యము.
ఆ సుఖ మనుభవించి పోగొట్టుకొన్న వారి శోకము ప్రధ్వంసాభావబాధాజన్యము.

లేని సుఖమునకై పొందు బాధకు పూరణావకాశముండును. ఉన్న సుఖము మార
మైనచో ఆ బాధ పూరణావకాశములేని త్రిక్షణ మరణ సదృశము, ప్రస్తుత
పద్యము పుత్ర సుఖ భాగ్యమును కోలుబోయిన ముసలి తల్లిదండ్రుల బాధకు
భాష్యము.

తన మువ్వురు పత్నులు అంతర్వత్తులయిన సందర్భమున దశరథుని ఆనం
దపు చిందులు —

చూలాండ్రో తన భార్యల స్మృగుర నాత్మోణీశు డెంతోదయక
లాలించుం, బలుమాటు ముద్దులిడెడున, వాకొండు మీకోర్కెలక
వై శం ధిచ్చెదనంచు బల్కు, భగవన్మాహాత్మ్యమునైచ్చు, మీ
సాలన్దువ్వుచు బొంగుచుండు బహుచెల్వన్ ఋన్యశృంగాంఘ్రులన్.

పుట - 57

వసిష్ఠుడంతటి బ్రహ్మర్షి పుత్రకామేష్టి చేయుమన 'ముసలివారికి బిల్లులు
పుట్టు పెట్టు! అటు నూరైన సాజంబు మాటుపెట్టు?' అని సందేహించినవాడు దశ
రథుడు. అట్టివానికి తన మువ్వురు పత్నులు అంతర్వత్తులయినపుడు కలుగు ఆనం
దపు చిందులు ఇక మాటల కందునా? చూలాండ్రగు భార్యలను లాలించుచున్నాడు;
ముద్దాడు చున్నాడు. కోర్కెలను కోరుకొనుచునుచున్నాడు. తనకే అశ్చర్యమగుట
వలన భగవన్మాహాత్మ్యమును మెచ్చుచున్నాడు. తాను కూడ తండ్రిని కాబోవు
చున్నానని మీసాలను దువ్వుచున్నాడు. కృతజ్ఞతతో ఋన్యశృంగుని పాదాలపై బిడు
చున్నాడు. ఇట్లు అందదనుకొన్నది అందినపుడు డెందము పొందు ఆనందమును
ఈ పద్యము అందముగా రూపొందించినది.

సీతా కల్యాణము :

దశరథుని కడకు విశ్వామిత్రుడు వచ్చి తాను జేయు యజ్ఞమునకు రక్షకుడుగా
రాముని కోరుట — వసిష్ఠుని ఆదేశానుసారము రామలక్ష్మణులను బంపుట — తాటక
వధ — సీతాన్యాయంపరమునకు బయలుదేరుట — అహల్యాకాపవిమోచనము — విశ్వా
మిత్రునిచే అహల్యావృత్తాంతకథనము — మిథిలా నగర ప్రవేశము — సీత రాముని
చిత్రపటమును జూచి ప్రేమించుట — ఉద్యానవనములో సీతారాములు చూచుకొనుట —
ప్రకృతి వర్ణనము — శివధనుర్పంగము — వైవాహిక వర్ణనలు — పరశురామపుట్టము
— విభాగము నందలి ప్రధాన కథాంశములు

ప్రధాన కథ వాల్మీకి రామాయణ బాలకాండము నందలిదే అయినను, ఈ విభాగము నందెన్నియో అవాల్మీకియములయిన కథాంశము లున్నవి.

అహల్య పాషాణరూపమున నున్నట్లు దాను గారు చెప్పిరి. ఇది అవాల్మీకియమైన అంశము. పాషాణరూపమున నున్నట్లు వర్ణించిన గ్రంథములు ఆధ్యాత్మ రామాయణ పద్యపురాణములు. దాను గారి గ్రంథమున అహల్య రాయిగా మారుట కూడ గౌరవ మహర్షి శాపము వలన గాదు. తన సతీత్వ మహిమచే ఆమెయే రాయి యగును. అంతేకాక శాపావధి కూడ తానే నిర్దేశించుకొనును.

సీతాస్వయంవరమునకు రాజులు చిత్రపటములు పంపుట, రాముని చిత్రపటమును జూచుచు సీత ప్రేమాలాపము లాడుట, సీతారాములు ఉద్యానవనమున బరస్పరము చూపుల తలబ్రాలు పోసికొనుట అనేడి అంశములు అవాల్మీకియములయిన కల్పనలు. ఉద్యానవనమున సీతారాములు గలిసికొన్నట్లు కల్పించిన గ్రంథములు యజ్ఞఫల నాటకము, తులసీదాసు రామాయణము.

ఈ విభాగము నందలి కథన విధానమునకు కొన్ని ఉదాహరణములు....

ముత్యాల కంఠెత్, బంగారు దుప్పటి వల్లెవాటుతో, ఎడమ కాలిని పెండెరముతో ఖండనరకుకోదండ ఖండనమునకు పూనుకొన్న శ్రీరాముని సాహసమును గూర్చి పలురకాలుగా పలుకుచున్న రాజమండలి—

ఏది యెల్లుండనీ యీ బాలకుని తెగు

వన్నెచ్చదగు నంచు బల్కువారు

పోల్చంగవనమె యేపుట్టో నెట్టి పా

మున్నదో యని తలలూచువారు

నిజముగ విల్లెత్తెనీ మాననీ కాని

తగు సీతఁ కితఁడంచు దలంచువారు

దేవుఁడు నేఁడు క్షత్రియగౌరవము నిల్ప

నితఁడయ్యెనో యంచు నెంచువారు

జనము లిట్లుల సంశయాశ్చర్యములను

బొందుచుండఁగ శ్రీరామచంద్రుఁడంత

భూమిసుత వైపు శృంగారమున్ మహేశు

విలుదెసన్ వీరరసము రాజిలగఁ జూచె.

పు-90

బాల్యము నుండి పోటీలలో పాల్గొన్న దాసు గారికి ప్రేక్షకుల భావములు సుపరిచితములు. ఆ యనుభవము నేర్పిన పాఠము లివి.

శివధనుర్పంగ దినమునకు పూర్వపు రాత్రిని వర్ణించిన వచనము దాసు గారి కోకపరిశీలనమునకు చక్కని తార్కాణము. ఆ సుదీర్ఘ వచనము నుండి పండు ముసళ్లను గూర్చిన అంశము :-

'దూపిని విడచుటకుఁదప్ప మతెందుకున్ బనికిరాక తమ వెనుకటి వీరంబులు చెప్పకొనుచుఁ బూర్వులం గొనియాడుచు నవీనుల నిరసించుచుఁ బిచ్చియొడుచుం, జెప్పినమాటయే చెప్పచుఁ, బెద్దతనము నెవంబునఁ దమ యభిప్రాయములే సరియైన వని నిశ్చయించుచుఁ బిలువని పేరంటముగ నుపదేశించుచుఁ జేతకాని పనులం బూను కొనుచుఁ దలంపులచేత మాత్రమే కొంత సంతుష్టిఁగొనుచుఁ దాము తినలేకొరులఁ దిన నీక గడుముచు, మిక్కిలి పిసినారితనంబున యాచకులఁ దెగడుచుఁ దమ వ్యర్థ జీవనముం బొడిగింపఁగోరి యెల్లపు డడ్డమైన మందులు తిని కఠిన పథ్యంబు సేయుచు, నందని పండ్లు పులుపు ననునట్లు తమకు లభించని భోగంబులు తుచ్చంబులని వదలుచుఁ దమ్ము లక్ష్యమ్ము సేయనివారలకు మిట్టశాపంబులిడుచు, బిసఁగొని చాపల్యంబునఁ జేసిన పనినే చేయుచు, దేనియందయిన నిలకడ బొందలేక సంశయంబునం దగిలి, యెద్దియున్ విశ్వసించనేర కెవ్వరి యెడనైన మైత్రిఁగొనఁజాల కాకాళ పంచాంగములు విప్పుచు నానమాత్రమే మిగుల నందఱికంటె నెక్కువగ మిత్తికై వెఱచు జీవన్మృతులగు ముదుసళ్ల నవివేకులని యీనడించుచుఁ గొందఱు ; వారి బోధలు వినివిననట్లు కొందఱవప్పటికి మాత్రము వారి యెడ భక్తివిశ్వాసము న్మోమోటము నగపర్చుచుఁ గొందఱు ; వారినోసపుచ్చుచుఁ గొందఱు ; ఇకనైన వైరాగ్యమంది యెచటనో ముక్కుమూసికొని ముందుసంగతి కనిపెట్టుకొన కెందుకట్లు పామరత్వమునఁ బ్రాకులాడుచర్థచింత చేసెదరు ? చాలు నీపాటి తాళపుచెవులు మాపైఁ బాటవేయుఁ డక్కఱమాలిన సంసార బాధ మీకెందుకని చీవాట్లిడుచుఁ గొందఱు ;

కనపడదు వినబడదు కాళ్లలేవు చేతులులేవు మతిలేదు సుతిలేదు కాని యన్ని వ్యవహారములున్ వీరికే కావలయు నాహ : దేవుడా : యెంత బుద్ధిమాలినవాడవు ? చెట్లును నటికి మొదళ్ళనుమి గుల్చునట్లు పనికి వచ్చు పడచువారిం దెగటార్చి యిమ్ము సలిముద్దలకెంత యాయువిచ్చుచున్నావురా ? యని విధిం దిట్లుచుఁ గొందఱు ;

ఓహో : యా పండు తొండ రూపేమి, బోసినోటి తీరేమి, దెబ్బదవపడి యేమి, బారసాలపీటపై వడకుచుఁ గూర్చున్నసొంపేమి, ముసలికాలమునకు ముచ్చటని యెగతాళి చేయుచుఁ గొందఱు :

కాలము గడపిన పెద్దలు మనలఁ గని పెంచి మనకొఱ తెన్నియో పాట్లు పడి నారు, గౌరవపాత్రులు, వారి తప్పుకాదు, బాల్యమునకు వలె వార్ధక్యమునకుఁ జావల్యమున్ మోఢ్యమున్ స్వభావము. ముసలఱికమునకుం బడుచుతనమున తెంత మాత్రమున్ గిట్టదు. వారఱుచుంట్ల మనము మన యిచ్చవచ్చినట్లు తిరుగుచుంట, రండంచుఁ గొందరు :' (పు॥లు 85-87).

ఈ వచనము దాసు గారికి నమకాల సమాజములో సాక్షాత్కరించిన జన మనఃప్రవృత్తులు. మిథిలానగర ప్రజల మనఃప్రవృత్తులు కావు.

ఇట్లే శ్రీరామలక్ష్మణులు విశ్వామిత్ర మహర్షితో సరయానది దాటి అరణ్యమున ప్రవేశించునపుడు చేసిన అటపీఠస్థానము (పు. 65-68), మిథిలానగర వర్జనము (పు. 76-78) దాసు గారి నిశిత పరిశీలనమునకు నిదర్శనములు.

ఇక ఈ విభాగము నందలి సీతారామ కల్యాణ ఘట్టము ఒక శృంగారరసోప నిషత్తు. ఈ ఘట్టమున మైథిలీ దాశరథుల పెండ్లిని మిథిలానగర వైవాహిక సంప్రదాయములతో జరుపక, తెలుగుగడ్డపై మొలిచి నిలిచిన అచారములతో జరిపినారు. ఈ ఘట్టమున ఎదురుబడిన ఈ అచారము లన్నియు (పు. 93-94) తెలుగువారి పెండ్లిండ్లకు వందల యేండ్ల నుండి వదలక వచ్చుచున్న పెండ్లి పెద్దలే.

శ్రీరామ సాదుకాపట్టాభిషేకము :

దశరథుడు శ్రీరామునకు పట్టాభిషేకము చేయ సంకల్పించుట - మంథర దుర్బోధ - కైక వరములు గోరుట - సీతారామలక్ష్మణులు అరణ్యమునకు బయలుదేరుట - గుహాదు భక్తితో సేవింపుట - శ్రీరాముడు బ్రహ్మచర్య వ్రతమును బూనుటకు, లక్ష్మణుడు నిద్రను మానుటకు ప్రతిజ్ఞలు చేయుట - భరతుడు అరణ్యమునకు బయలుదేరుట - భరతుడు రామునిపై యుద్ధము చేయ వచ్చుచున్నాడనుకొని గుహాదు యుద్ధమునకు నన్నద్ద మగుట - భరతశత్రుఘ్నులు కూడ శ్రీరామ పట్టాభిషేకము జరుగువరకు జటలు ధరించి బ్రహ్మచర్యమున నుండుటకు నిర్ణ

యించుకొనుట - కైక పశ్చాత్తాపము చెంది రాముని రాజ్యమేలుకొను మనుట - భద్రుడు పాడుకలు గ్రహించి సింహాసనముపై తీసికొనివచ్చుట ఈ విభాగమునందలి అంశములు.

ఈ విభాగము నందలి కథ యంతయు వాల్మీకి అయోధ్యాకాండము నందలిదే. కైక పశ్చాత్తాపవర్ణనము వాల్మీకియము కాదు. ఆధ్యాత్మరామాయణము నందలి అంశము. కథన విధానములో స్వప్రతిభ చొప్పించినను తక్కిన కథాంశములన్నియు వాల్మీకి రామాయణాంశములే.

కథన విధానమునకు రెండు ఉదాహరణములు :-

'ఒడ్డున వైచిన ఛేపవలె, జిగురుకందెన్దగిలిన పక్షి కరణి, బంగిడిం జిక్కిన యేనుంగు మాడ్చి దళరథుడు తల్లడిల్లుచుండ ; తన లేగ్గొనని గోవు తెన్నున కొనల్య వాపోవుచుండ ; ఇక విష్కంఠకముగ భరతును రాజ్యము సేయ వైభవం బున విప్రవీగుచు దన సతుల నుడికింపవచ్చునని కైక యుబ్బుచుండ ; శ్రీరామ చంద్రుడు భూభార ముడువ సమయమబ్బెనని వసిష్ఠం డుల్లసెలుచుండ' శ్రీరాముడు సీతాలక్ష్మణ సహితుడయి అయోధ్యా నగరమును వీడి అరణ్యమునకు బయలు దేరెనట. (పు. 113).

శ్రీరాముడు సీతాలక్ష్మణ సహితుడయి తన తల్లివలన అడవి కేగె నని అయోధ్యకు వచ్చినపుడు తెలిసికొని బాధపడుచున్న భరతుని మాటలు....

అడిగిన దిచ్చెద ననుమాట తప్పని

జనకుని పట్ల దోషంబు లేదు

తాఁ గన్న కొడుకుచే ధరణి నేలింప వాం

ఛించిన నా తల్లి సేగి లేదు

అనపాయ భక్తితో నన్న వెంబడి గొల్చు

లక్ష్మణు నెడలఁ గల్మషము లేదు

పితృ వచనము నిలపెట్టుటకై కాన

కేగిన రామున కెగ్గులేదు

కాని, జగదేక వీరుఁ డగ్రజుఁడు నాకు
రామచంద్రుఁడు సర్వ ధర్మ స్వరూపుఁ
డడవిఁ దపమొనరింపఁ దదంఘ్రిరజము
నైనఁ బోలని నేనె రాజౌట తప్ప,

(పు - 122)

కల్పనానిధీశుడయిన బాసుడు కూడ తన ప్రతిమా నాటకమున భరతునిచే
కైకను తిట్టించినాడు అట్లు తిట్టించుటకంటె కన్నతల్లి లోపమునకు కారణము
కిట్టించిన దాసుగారి విధానము పైమెట్టు.

సీతారామలక్ష్మణులు అడవిలో నడచుచు పడిన బాధలను వర్ణించిన వచనము
(పు. 119-121) దాసు గారి బహువిషయజ్ఞతకు ప్రమాణము.

(శ్రీ)రామ సుగ్రీవ మైత్రి :

సీతారామలక్ష్మణులు అత్రిమున్యాశ్రమమున కరుగుట - అనసూయ సీతకు
వస్త్రములు - కుంకుమ నొసగి పతివ్రతా ధర్మములు వివరించుట - విరాధ రాక్షసవధ -
శరభంగమునిని దర్శించుట - అగస్త్యమున్యాశ్రమమున కేగుట - అగస్త్యుడు రాము
నకు అక్షయతూణీరము, అమోఘమైన విల్లు నిచ్చి గోదావరి యొడ్డున గల పంచవటి
యందు వసింపుమని చెప్పుట - లక్ష్మణుడు నిర్మించిన పర్ణశాల పర్ణనము - శూర్ప
ణఖ శ్రీరాముని మోహించుట - లక్ష్మణుడు శూర్పణఖ ముక్కు చెవులు కోయుట -
ఖరదూషణాదుల వధ - శూర్పణఖ ప్రేరణమున రావణుడు మారీచునితో అరణ్యము
నకు వచ్చుట - మాయలేడి వృత్తాంతము - రావణుడు అతిథిరూపమున వచ్చి సీతను
మట్టిపెళ్లతో నహి అపహరించుట - జటాయు యుద్ధము - శ్రీరాముడు జటాయువు
వలన రావణు డపహరించినట్లు తెలిసికొనుట - కబంధరాక్షసవధ - శబరికి మోక్షము
నిచ్చుట - హనుమంతుడు రామలక్ష్మణులను సుగ్రీవుని యొద్దకు తీసికొనివెళ్లె మైత్రి
చేయుట అన్నవి ఈ విభాగములోని కథాంశములు.

దాసుగారు వాల్మీకి రామాయణములోని అరణ్యకాండ చివరిభాగము, కిష్కింధా
కాండలోని కొంతభాగము కలిపి ఈ భాగమును కూర్చినారు.

ఈ విభాగము నందు కూడ దాసు గారు అవాల్మీకియములయిన అంశములను
కొన్నింటిని చొప్పించినారు. విరాధ వధ ఘట్టము నందు చెప్పిన తుంబురు శాప

విమోచన విషయము, రావణుడు నేలను పెళ్లగించి పెల్లతోసహా నీడను రథముపై నిడుకొని తీసికొనిపోవుట వాల్మీకి కథాంశములు కావు. ఈ రెండంశములు అధ్యాత్మ రామాయణము నుండి గ్రహింపబడినవి. శూర్పణఖ రామలక్ష్మణులతో సంభాషించు ఘట్టమున వాల్మీకి చేసిన హాస్యప్రసంగములు దాసు గారు చేయక విడిచిరి. అట్లే మాయలేడి హా: లక్ష్మణా: అని అరచినపుడు సీత లక్ష్మణుని దూషించుట వాల్మీకి కథావిషయము. ఈ దూషించుటను గూడ దాసు గారు వదిలిరి. రాముడు ఖరునితో చేయు యుద్ధము సీతలక్ష్మణులు చూచుచు నాటకీయముగా సంభాషించుకొనుట దాసు గారి కల్పనము. హనుమంతుడు రాముని చెంతకు వానర రూపముతో వచ్చి మాటాడుట దాసు గారు చేసిన మరియొక కల్పన. హనుమ వాల్మీకియమున వానర రూపమున రాడు. చిక్షకుడుగా వచ్చును.

ఈ విభాగము నందలి కథాకథనమునకు ఉదాహరణములు ఒకటి రెండు—

అగ్నికిలొంగని యల్లెండ గాలి వా

నలకు లోఁబడని చందమునఁ గారు

మెకముల కలవిగాని కరణి బాములు

సుంతైనఁ జొరసందు చూపని యటు

పిడుగుపాటకు నేలపడఁకులకుం దొంగ

లకు బగతురకు నీల్కాని పగిది

వలసిన తెమ్మెర పేలుతురు మంచి నీ

రిచ్చు జంత్రమ్ము లింపెనగు నటుల

నెల్ల చదువుల కీటుకులు నెఱుంగుజాణ

యాఱు పూటలలో వేల్పు లబ్రపడఁగ

హాయిగాఁ దన వదనియ యన్నయును మె

లంగుటకుఁబన్నె నొకయిల్లు లచ్చనుండు (పు. 148)

కడువేగమే పూచి కాచు నల్లెల చా

యల ఫలవృక్షము లంట్లు గట్టి

నడిమి కరుగ పీలుపడనటు గోరంట

వసుకబద్ధవ్రాహ్మము రచియించి

జోడుగఁ బెట్టిన సోమిదవుం జెల్లు

యందు దట్టముగ నుయ్యాలవేసి

పిల్లనఁగోవితో పిలిచి నానావిధ

ఖగమృగములు మచ్చిక వడఁజేసి

పంచవటమును భూతల స్వర్గమువలె

సలిపి యెంతయు నఖిలోపచారములను

క్షానుతాగాముల నహర్నిశంబుఁగొలిచె

సూక్ష్మతమ బుద్ధిశేషుండు లక్ష్మణుండు. (పు. 149)

ఇది లక్ష్మణుడు నిర్మించిన వర్ణశాల విధానము. ఈ వర్ణశాల నిర్మాణ మర్మము లన్నియు లక్ష్మణునకు నేర్పినది దాసు గారే. లక్ష్మణుని 'సూక్ష్మతమ బుద్ధిశేషుడు' అని అనుట చాల నొచిత్యము. లక్ష్మణుడు అదిశేషుని అంశావతార మని కదా సంప్రదాయము.

జానకి కోర్కె తీర్చుటకై శ్రీరాముడు మాయలేడిని వెంబడింపగా, చేతికి అందియు నందనటులు ఆ లేడి చిక్కులు పెక్కు పెట్టుచున్నదను పట్టన దాసు గారి ముక్కలు—

బొరెడెలన్నిల్వఁబడి చేతికిం జిక్కి

నట్టుల బ్రమపెట్టి యందకుండు

నెచ్చటన్లనరాక యెట్టులో మాయమై

పజ్జనే కొంతసేపటికి నిల్చు

బొదలోపల నూటి పోలేనటుల దోచి

యేమఱుపాటున నెగురుచుండు

జేరువ న్నాల్కాట బోరగిలంబడి

దొరికియు దొరకక త్రుళ్లి పాటు

నల్లు గుడుగుడు గుంచములాడి దవ్వు
నెలుగ నీకేడుకోసుల వఱకుఁ దెచ్చి
తికమక న్జొల్పి యలయించి తిరుగులేడి

.... —పు॥లు 165-66

రావణుని సీత నవహరించి రథముపై తీసికొనిపోవునపుడు సీత రోదించిన విధానము (పు. 169) భాస్కర రామాయణము నందలి (యుద్ధ - ప - 41).

‘ ఏ జనకాత్మజన్ దశరథేశ్వరు కోడల రాము భార్యఁ జం
డో జనులార ! యడ్డపడిరో సురలార’

అను పద్యభావమునకు ప్రపంచీకరణము.

ఇక ‘ కబిందుని వధియించి యాప్రక్క శబరికి మోక్షము నమకూర్చి’ అని కబిందరాక్షసవధ, శబరీమోక్ష ఘట్టములను ముగించినారు. కబిందవధాఘట్టము రసవత్తర ఘట్టము కాకపోయినను, శబరీమోక్షఘట్టము రసవత్తర ఘట్టమే కదా, ఎందుకు త్యజించినారో :

అట్లే ఈ విభాగమునకు ‘శ్రీరామ సుగ్రీవమైత్రీ’ అను పేరు పెట్టినను, ఈ ఘట్టమును విశదీకరించలేదు. ‘హనుమ సుగ్రీవుని యనుమతిన్వచ్చి’ అని మాత్రమే చెప్పును. తరువాత కూడ ‘నా యేరిక సుగ్రీవుడాదిగా నీ నాతి వార్త వినించు’ అని అంజనేయునిచేత నన్నించి, ‘అనలము సాక్షిగా హనుమంతు డప్పుడా యుభయు లకు మైత్రీ గావించి’ అని యీ మైత్రీ ఘట్టమును పూర్తిగా కుదించును.

అంజనేయుడు రాముని దర్శించినపుడు సంభాషణ ప్రారంభమును సంస్కృత భాషలో, సంగీతమయముగా వ్రాయుట చాల దౌచిత్యవంతమైన విషయము, అంజనేయుడు నవవ్యాకరణవేత్త యని, సంగీతశాస్త్రపారంగతుడని కదా మాన్యుల మాట.

హనుమత్సందేశము :

వాలి భయము బాపుమని సుగ్రీవుడు రాముని అర్థించుట - రాముని చెంతకు కాపుమనుచు పోయెడు సుగ్రీవుని వెంటతరుము వాలిని శరమేసి రాముడు కూల్చుట - వాలి శరీరము నుండి ఒక వెలుగు వచ్చి రామునిలో కలయుట - శరదృతువర్ధనము -

రాముని బాధ జూచి లక్ష్మణుడు హనుమతో అనుట - సీతను రామునకు గూర్చువరకు సుగ్రీవుడు బ్రహ్మచర్యవ్రతము పూసుట - శ్రీరాముడు హనుమకు అంగుళీయక మిచ్చుట - కపుట సీతను వెదకుట - స్వయంప్రభ కథ - సంపాతి దర్శనము - కపుట స్తుతింప హనుమ లంకకు బయలుదేరుట - లంకిణి శాపవిమోచనము - సీతా రావణుల సంభాషణము - సీత అత్మహత్య చేసికొనబోగా హనుమంతుడు వారించి అంగుళీయక మిచ్చుట - సీత చూడమణి యిచ్చుట - జంబుమాలి, అక్షయాలను హనుమ చంపుట - బ్రహ్మత్రమునకు లొంగినట్లు నటించి హనుమ రావణుని సభకు ంద్రజిత్తుతో వెళ్లుట - సభలో తోకపీటపై గూర్చుండి మాటాడుట - లంకా దహనము - రామునకు శుభసందేశ మందించుట అనునవి దీనిలోని అంశములు.

ఈ హనుమత్సందేశ విభాగము కిష్కింధాకాండలోని చివరి కథ, సుందర కాండ కథతో గూడియున్నది. ప్రధాన కథ వాల్మీకి కథానుసారమే యైనను, దాను గారు కొన్ని మార్పులను చేసిరి. వాల్మీకి కథలో రాముడు వాలిని చెట్టువాటు నుండి కొట్టగా దాను గారి కథలో 'కావుమని వేడు సుగ్రీవుని వెంటబడి తరుముచున్న వాలిని' రాముడు కొట్టును. ఇది రామ పాత్ర పోషకాంశము. వాలి శరీరము నుండి వెలుగు వచ్చి రామునిలో ఐక్య మగుట దాను గారి కల్పనమే. వాల్మీకి కథాంశము కాదు. సుగ్రీవుడు ప్రమత్తుడై యుండ లక్ష్మణునకు కోపము వచ్చుట వాల్మీకియము. దానిలో సీతను రామునకు గూర్చువరకు సుగ్రీవుడు బ్రహ్మచర్య మును బూనినట్లు దాను గారి కల్పనము. ఇది సుగ్రీవ పాత్ర పోషకాంశము. లంకిణి హనుమను జూడగనే ప్రసన్నురాలగుట దాను గారి కల్పనమే. వాల్మీకి కథలో లంకిణి యుద్ధము చేయును. ఇది హనుమ శక్తికి విదర్శనము. బ్రహ్మ త్రమునకు కూడ దానుగారి గ్రంథమునందు హనుమ లొంగకపోవుట ఒక విశేషము. హనుమంతుని ఇంద్రజిత్తు రావణుని సింహాసనమునకు కట్టుట, అంజనేయుడు తోక పీటపై కూర్చుండుట అవాల్మీకియాంశములే. సీత ఖడ్గముతో తల ఖండించుకొన బోవుట, హనుమ రక్షించుట కూడ దాను గారి కల్పనలే. ఈ విభాగము నందు ఇట్లు రామ సుగ్రీవాంజనేయుల పాత్రలు చక్కగా పోషింప బడినవి. ఎక్కువగా మెఱుగులు దిద్దబడిన పాత్ర హనుమ.

ఈ విభాగము నందలి కథన సామర్థ్యమునకు ఒక్క ఉదాహరణము —

జాంబవంతుడు లంకకు వెళ్లి తిరిగి రాగల వీరు దొక్క అంజనేయుడే యని గ్రహించి తన శక్తుల నెరుగని సామీరిని ప్రశంసించిన తెరగు—

ఉబికితివేని సప్తార్ధలోకంబులు

గిర గిర సుడివడి తిరుగకున్నె

తొక్కితివేని యథోభవనములెల్ల

దట్టముగా నట్ట గట్టకున్నె

యూదితినేని మహోదధులన్నియుం

జిటుతుంపురై మింటజెదరకున్నె

గుడ్డితివేని మేరు ధరాధరంబైన

మఱి తుమురై మచ్చమాయకున్నె

సత్యసంకల్పుడవు మనోజవుడ వీవు

కామరూపి వప్రతిహతగతిని నీవు

నీ మహత్త్వ మొకింతయు నీవెఱుగవు

గాని హనుమన్న ! నీవు సాక్షాచ్ఛివుడవు. పు. 200

ఇవి యన్నియు సామాన్యనకు సాధ్యముకాని అద్భుత చర్యలు. అంబుధిని దాటుట కూడ అద్భుత చర్యయే కదా!

ఈ విభాగమున వారి వధానంతరము చేసిన ఋతువర్ణనము అంధ్ర సాహితీ సరస్వతికే ఒక అమూల్యాభరణము. (పు. 182, 184). దాసు గారి భావుక శక్తికి ఒక బావుటా.

ఇట్లే పీతాన్వేషణముచేయు కపి వీరులను వర్ణించిన వచనము (పు. 192, 193) దాసు గారి బహువిషయజ్ఞతకు ఒక మంచి యుదాహరణము.

సామ్రాజ్యసిద్ధి :

శ్రీరాముడు కపి సేనతో సముద్రతీరము చేరుట - రావణునకు విభీషణుడు హితము చెప్పి, విభీషణుని రావణుడు తన్ని తల నరక బోవుట - విభీషణుడు శ్రీరా

ముని శరణు వేడుట - శ్రీరాముడు రావణుని బలమును గూర్చి విభీషణుని ప్రశ్నిం
చుట - అంగదుని రాయబారిగా పంపుట - రావణుడు కుంభకర్ణుని నిద్రనుండి లేపుట -
కుంభకర్ణుని రాముడు చంపుట - రామలక్ష్మణుల మాయాశిరములను రావణుడు సీతకు
చూపించి తనకు వశము కల్పని బెదరించుట - రావణుని చింత - ఇంద్రజిత్తు రావ
ణుని ఓదార్పుట - ఇంద్రజిత్తు మాయచే వానరసైన్య మంతయు నిశ్శబ్దముగ రూపు
చూయుట - హనుమ తెచ్చిన సంతీవివలన వానరసైన్య మంతయు తేరుకొనుట -
ఇంద్రజిత్తు మాయాసీతను వానరసేనామధ్యమున పరిమార్చుట - ఇంద్రజిత్తు వాన
రులచే విఘ్నితహోముడయి లక్ష్మణునిచే చచ్చుట - రావణుడు భీతిలి యుద్ధాంగము
నుండి పారిపోవుట - పదునెన్నిది దినములు బోరాడి శ్రీరాముడు రావణుని సంహ
రించుట - ఇంద్రజిత్తుని పెద్దకొడుకును విభీషణుడు యువరాజుగా చేయుట -
మందోదరి రావణునితో అనుగమించుట - పుష్పక విమానముపై శ్రీరామాదులు
నందిగ్రామము చేరి భరతాదులను తీసికొని, భరద్వాజ మహర్షి ని దర్శించి అయోధ్యకు
చేరుట - శ్రీరామ పట్టాభిషేకము అనునవి ఈ విభాగము నందలి కథాంశములు,

ఈ సామ్రాజ్యసిద్ధి విభాగ మంతయు వాల్మీకి యద్ధకాండ కథయే. ఈ
విభాగము నందు కూడ కొన్ని మార్పులు చేర్పులు కలవు. వాల్మీకి కథలో నము
ద్రునిపై శ్రీరాముడు కోపించును. దాసు గారి గ్రంథ కథలో శ్రీరామునకు కోపము
వచ్చుటకు అవకాశము లేకుండగ—

‘రామచంద్రునిజూచి వాగాళి పొంగి

నురుగు చిలునవ్వునన్ లేచి కరడములను

బాహువులజూచి నులివు కైవారముల నొ

నరుచు నట్లుండె దండప్రణామములను’ —పు. 225

అని నముద్రుడు తనంతట తానే స్వాధీనమైనట్లున్నది. ఇంద్రజిత్తు బ్రహ్మాత్మ
ముచే రామలక్ష్మణులు కూడ మూర్ఖులై చెందినట్లు వాల్మీకియము నందుండ, దాసు గారి
కథలో కపి సేన మాత్రమే మూర్ఖులై చెందినట్లున్నది. మందోదరి సహగమనము
చేయుట, విభీషణుడు ఇంద్రజిత్తు పెద్దకొడుకును యువరాజుగా చేయుట, సీతారామ
లక్ష్మణులు యుద్ధానంతరము ముందు నందిగ్రామము వెళ్లుట అను అంశములు అవాల్మీ
కియము లయినవి. సీతాదేవి రావణ వధానంతరము సలిపిన అగ్నిప్రవేశ ఘట్టము
దాసు గారు గ్రహింపలేదు.

కథన విధానమునకు ఒకటి రెండు ఉదాహరణములు—

రాయబారిగా వచ్చిన అంగడుడు శ్రీరాముని ప్రశంసించి, ఆ శ్రీరాముని శరణు పేడుకొనుమని రావణునకు ఉపదేశము చేయగా, 'రాని నవ్వు తెచ్చుకొని' రావణుడన్న మాటలు—

ప॥ నామ రూపములు లేకుండిన యా నారాయణుడా మానిసి

అ॥ ఏమిర మూఢ! యెఱుగక ప్రేలెద వింత పితృద్రోహివాయిసీ ॥ నా ॥

1. దొంగ దెబ్బ నీ తండ్రికి గొట్టిన తుచ్చుని బాగడెద వేలరా
కంగారున నిను జంపనొల్ల నీ కన్నతల్లి యేమనుకొనునో యని ॥నా॥

2. శరణు జొచ్చునా రావణుడిక నిస్సారమర్త్యకీటకమునకహహ
కరుణించితినినుడిన్నగంబోవో, కలఁడెనాకన్న దేవుడింకొకఁడు ॥నా॥

—పు. 289

శ్రీరాముడు వాలిని 'దొంగ దెబ్బ' కొట్టినట్లు దీనిలో దాసు గారు వ్రాసిరి.
పూర్వకథలో దొంగదెబ్బ కొట్టినట్లుగా దాసు గారు వ్రాయలేదు కదా.

రావణ వధానంతరము ఆంజనేయాదులు సీతను రాముని చెంతకు చేర్చిన
సందర్భమున, జానకీరాముల పరిస్థితిని దాసుగారు చెప్పిన విధానము—

మోద భేదము లొక్క మొగి నెండయు న్నాన
కలసిన యట్టు త మృలము చుండ

ప్రాణవల్లభ యను పల్కు మాత్రమె సిబ్బి

తి వగ నై పమి గద్గదిక నెలువడ

తమ తోడ నెల్ల భూతములు నివ్వెఱుగునఁ

జిత్రంపఁ బడినట్లు చేప్తులుడుగ

వ్రత వత్సరంబులు పడునాల్గు గడవ సం

దడివడి కాముఁడు దుడుకుసేయఁ

జప్పునఁ దమంత నిలువాలు తెప్ప లెగయ

నిండ్రియంబులకెల్ల దామే ప్రతి నిధి

లగుచు నొండొంటఁదాని సహజపుఁజేమ

నదికె జానకీ రామ కటాక్ష రుచులు.

—పు. 250

ఈ సందర్భమున శ్రీరాముడు తనకు సహాయము చేసిన హితులకు కృతజ్ఞత తెలిపి, హనుమన్నును గూర్చి మిన్నగా నన్న—

దారవియోగ సంతప్తుడౌ నాకు నె
చ్చెలిమి సుగ్రీవుతో నలిపినాడె

యంబుధిన్ లంఘించి యప్రతిహతగతిన్
నీతసేమము వడిం జెప్పినాడె

కఠినాహవములోనఁ గనుగందనీక మ
మ్ముం దనవీపున మోసినాడె
పలములో సంజీవి పర్వతముం దెచ్చి
మనల నందఱ నిట్లు మన్నినాడె

తనదు సౌఖ్యమొకింతయుం దలఁపబోక

కష్టపడినాడె లోకోపకారముకయి

యన్నివిధముల నా హనుమన్నకన్న !

గలఁడె నిక్కపు వేల్పు జగమ్ము నందు. —పు. 251

అను ఈ పలుకులు 'రామాయణ మహామాలారత్నమ్' అన్న అంజనేయస్తుతి శ్లోక పాదమునకు శరీరవిర్మాణము.

నిద్రలేపబడిన కుంభకర్ణుడు యుద్ధరంగమునకు ప్రవేశించునపుడు చేసిన రచన (పు. 238) దాసుగారి కథన శక్తికి ఒక మంచి సూచన.

ఇక రావణ వధానంతరము శ్రీరాముడు సీతతో 'ప్రియురాలి : యింత పర్యం తము విన్ను రక్కసి పరంబుగ నొంచిన శౌర్య హీను సైరింతువు గాక నన్ననుచుం బ్రేముడి నా పెగవుంగలించి యత్యంత కృతజ్ఞత వృత్తి' (పు. 250) అన్న రాముని పలుకులు వాల్మీకి రాముని పలుకులు కావు. దాసుగారి శ్రీరాముని పలుకులు.

ఇట్లు ఈ యథార్థ రామాయణము అనేకములయిన అవాల్మీకీయాంశములతో బహువిధకవితాకల్పనలతో నైకవిధ కథాకథన ధోరణులతో, సమకాల సమాజ వాతావరణములతో దర్శన మిచ్చు గ్రంథము.

ఈ గ్రంథము నందు దాసు గారు 'భక్తమందారభవమూర పరమపురుష' అను మకుటముతో ఇరువది సీస పద్యములను అక్కడక్కడ సందర్భానుసారముగా చొప్పించినారు. అందులో కొన్ని సంపూర్ణముగ సంస్కృతభాషలోకూడ నున్నవి. (పు॥బి. 174, 220). ఇక సూక్తులకు, నుడికారములకు, ఉపమానములకు ఈ యథార్థరామాయణము ఒక గవి.

యథార్థరామాయణ హరికథ దాసుగారి బహువిధ ప్రతిభారామాయణ మనుట యథార్థము.

జానకీ శపథము :

జానకీ శపథము దాసుగారి రామాయణ హరికథలలో రెండవది. యథార్థ రామాయణము శ్రీరామ పట్టాభిషేకము వరకు కథ కాగా, జానకీ శపథము ఉత్తర కాండలోని కథ.

ఈ కృతి అంజనేయస్వామి కంకితము. సంగీత విద్వాంసుడయిన నారాయణదాసుని సంగీతమయమైన ఈ కృతి సంగీత విద్వాంసుడయిన నారాయణదాసున కంకిత మగుట సముచితమే.

ఈ కృతి కృతిపతిమైన అంజనేయ స్తుతితో ప్రారంభమగును. తరువాత (గణనాథ స్తుతి, శారదా స్తుతి) ఇష్టదేవతా స్తుతి. తరువాత సభా సంబోధనము, ధర్మబోధ వచ్చును. ఈ ధర్మబోధలో సత్యప్రాశస్త్యమును ప్రశంసించును—

దుష్ట సంపర్కమున దురదృష్టమునను

గల్గనింజెను బొంది యిక్కట్లువడియు

సత్యవంతులు తుదకుఁ బ్రశస్తకీర్తి

జరుగుదురు గర్భవతియగు జానకివలె.

—పు. 6

అని ప్రేక్షకుల మనస్సులను మెల్లగా కథవైపు లాగుదురు.

కథాసారము :

సీతతో పట్టాభిషేక్తుడయిన శ్రీరాముడు చక్కగా రాజ్యపాలనము చేయుచు పూర్ణగర్భవతిమైన సీతతో ఒకనాటి రేయి వీకాంతముగా మంతనము లాడుచుండును. ఆ సమయమున శ్రీరాముడు సంతోషముతో 'నిండు గర్భిణివి, నీ కోర్కె యెద్దియైన

దావక చెప్పు మిచ్చెదను' అని సీతతో అనును. దానికి సీత 'కాననమున ముని భార్యల గాంచు సేడ్కు చెల్లింపుము' అని కోరును. దానికి రాము డంగీకరించి కొంత వడి నిద్రించి తరువాత యథావిధి పురవీథులలో జనుల వార్తలను తెలిసికొనుటకు రహస్యపేషమున బోవును. అట్లు తిరుగుచు చాకలిపేటలో ఒక చాకివాడు తన భార్యను ఇంటినుండి వెడలగొట్టబోవుచుండ, శ్రీరాముడు ఊరికాపు వలె నడ్డుపడి భార్యను వదలుట పాపమని యనును. దానికి చాకివాడు 'రావణుం డొద్దనుంచు కొన్న సీతను బిల్పించి నిందమోసి యేలు వెట్టిరాముని బంటువా?' అని యన, రాముడు సిగ్గుతో కోటకు వచ్చి 'భూమిజాత యగ్ని సంపూత యయ్యు మచ్చ బోదె' యని బాధపడి, సీతను బరిత్యజించుటకు నిశ్చయించుకొని, లక్ష్మణుని పిలిచి సీతను వనములో దిగవిడిచి రమ్మనును. లక్ష్మణుడు రామాజ్ఞ ప్రకారము సీతను తీసికొని వెళ్లి అక్కడ ఆమె నిద్రించుచుండగా రామాజ్ఞను పత్రముపై వ్రాసి ఆమెను ఒంటిగా విడిచి అయోధ్యకు వచ్చును. సీత నిద్ర లేచి లక్ష్మణుడు వ్రాసిన పత్రమును చదువుకొని విలపించుచుండగా వాల్మీకి మౌని వచ్చి ఆమెను ఓదార్చి వివరములు తెలిసికొని, ఆమె గోరినట్లు మారుపేరుతో ఆశ్రమమునకు తీసికొని వెళ్లి మౌని సతుల కప్పగించును. సీత ఆ యాశ్రమమునందు ప్రసవవేదన మనుభవించి శుభముహూర్తమున ఇరువురు మగశిశువులను ప్రసవించును. వాల్మీకి ఆ కుఱ్ఱులకు కుశలపులని పేరిడెను.

అయోధ్యలో ఒకనాడు శ్రీరాముడు సీతకొరకై విరహముతో విలపించుచు నిద్రపోయి స్వప్నములో సీతను గాంచును. ఆమె వెంటనే మాయమై మహిమతో గూడిన శివలింగము కన్నడి జ్ఞానోపదేశము చేయును. వనమున సీత రాముని వియోగమునకై బాధపడుచుండును. కుశలపులు తల్లి యేడ్పుటను జూచి 'మాతండ్రి వివరు:' అని ప్రశ్నింప, సీత వారిని వాల్మీకి కడకు తీసికొనివెళ్లి వీరిని నాపుట్టింటికి తీసికొనివెళ్లమని ప్రార్థించును. దానికి వాల్మీకి 'సీతా! శోకింపవలదు. నీ ఆత్మ జులతోడ నేను అయోధ్యకు వెళ్లెదను. నైరించి యుండుము' అని చెప్పి అయోధ్య కేగును. అయోధ్యలో వాల్మీకి కుశలపులం జూచి 'అన్నలారా! మీరు కిన్నరులు. సరిగ శ్రుతి చేసికొని నేజెప్పిన రామాయణంబు సార్థకంబుగ విష్ణురంబున బ్రతి వీధియందు దాహశాంతికై యాపుపాలు మాత్ర మడిగి గోళుచుం బొరుల వీనులకు విందొనర్చి పంజప్రొద్దున విటకు మళ్లిరండు' అని ఆజ్ఞాపింప, కుశలపులక్లై చేయుచు కొంతకడవునకు కోటగుమ్మము చేరి గాన మోహితులయి మత్తు మందు జల్లినట్లు

మైమరచియున్న ద్వారపాలకులను గడచి రాజసభను సమీపింతురు. రాము డత్య ద్యుతంబున నబ్బాలకుల కెదురేగి యుచితాసనంబులం గూర్చుండబెట్టి వారి వివరము లను అడిగి తెలిసికొని, వారిని అంతఃపురములోనికి తీసికొని వెళ్లును. ఆ స్త్రీలు వీరిని గానము చేయుచునిన కుళలవులు సీతారావణ సంభాషణ ఘట్టమునం గానము సేయుదురు. శాంత ఈ బాటర రూపురేఖలనుబట్టి వీరు రాముని కొడుకులని భావించి సీత బ్రతికి యున్నదని యెంచును. ఇంతలో పౌరులు రామునకు 'ఒడ లెరుగని చాకి నుడి నమ్మి సరమసాధ్యయు పూర్ణగర్భవతి యైన జానకిని నీవు విడిచి నది మొదలు సువృష్టి లేదు. కనుక నీవు ఆమెను ఏలుకొనవలసినది' అని పత్రము వ్రాసి విన్నవించుకొందురు. రాము సీతను తీసికొనిరమ్మని అజ్ఞాపింప, లక్ష్మణుడు వనమున కేగి 'స్నానముయి నారచీరెను సగము కట్టి మిగిలిన సగంబు నొక పొదమీద నారవైచి నిలుచున్న' సీతను జూచి రామాజ్ఞను దెలుప, ఆమె సంతస ముతో మునిపత్నులయొద్ద సెలవు తీసికొని అయోధ్యకు వచ్చును. లక్ష్మణునితో వచ్చిన సీతను జూచి 'ప్రాణేశ్వరీ: ఇన్నాళ్లకు దైవ మనుకూలించెను. కాని నిందె మును కల్గిన కలమున నేను నీసుగంజ మెరిగియు విడిచితిని. నాడు నీవు అన్య రము చొచ్చి నీ సతీత్యము కన్పర్చినట్లు, వానసు కురియించి ఇప్పుడు కూడ ప్రజలకు నీ సతీత్యమును స్పష్టము చేయుము' అని అనును. అప్పుడు రామాజ్ఞచొప్పున అవనిజాత 'నేను సాధ్యునైనచో నిపుడొక్క గడియలోన పర్జన్యము వాన కరువు తీరగా కురియించు గాక' అని శపథము చేయును. జానకీ పాతివ్రత్యమహిమంబు ముల్లోకములకు తెలుపు శాసనపత్రిక విధమున వర్షము కురిసెను. సీతామహాత్మ్య మును ఎల్లజనులు పొగడిరి. అయోధ్యాపురమునకు వైదేహీ తనయులె సట్టభద్రులని జను లిల్లనిల్ల ప్రాచేతసుడు రామానుమతితో ననును. బాంధవకోటి సంత సంబంధగ జానకీరాముడు పౌణ్యమును జొందిరి.

ఈ జానకీశపథము నందలి ప్రధానకథ రామాయణ ఉత్తరాకాండము నందలిదే. కాని ఈ గ్రంథము నందు అవాల్మీకీయములయిన అంశము లెన్నియో చోట చేసికొన్నవి.

సీతనై వచ్చిన అవవాదు వాల్మీకమున భద్రుడను వాని వలన రాముడు తెలిసికొనును. దాను గారి కథలో రహస్య వేషముతో రాత్రివేళ సంభరించు శ్రీరాముడే న్వయముగా తెలిసికొనును. అవవాదు విషయము రాముడు రామాయణమున పోదరు

లందరతో వర్చించినట్లుండగా, దాసు గారి కథలో శ్రీరాముడు ఒక లక్ష్మణునితో మాత్రమే చెప్పినట్లున్నది. రామాయణమున లక్ష్మణుడు సీతను గంగాతీరమున వదలినట్లుండ, దాసు గారి కథలో లక్ష్మణుడు సీతను ఏటి యవ్వలి యొడ్డున వదలి నట్లున్నది. రామాజ్ఞున లక్ష్మణుడు ఒక పత్రముపై వ్రాసి నిదురపోవు సీత చెంత పడనేసిపోవుట దాసు గారి కథ. శోకించుచున్న సీతను గూర్చి అశ్రమవాసులు వాల్మీకికి చెప్పగా వాల్మీకి వచ్చి సీతను తీసికొని వెళ్లుట రామాయణాంశము. వాల్మీకియే చూచి తీసికొని వెళ్లి నట్లు దాసు గారి కథాంశము. వాల్మీకి సీతాదేవి కథ రహస్యము లేకుండగ మునిపత్నులకు చెప్పుట రామాయణ కథ. సీత మారుపేరు పెట్టు మని కోరుట హరికథలోని మార్పు. కుశలవులని నామకరణము చేయుట రెండింటిలో నమానాంశమే యైనను నామకరణము చేసిన విధానములో భేదమున్నది. దర్శకాసలతో మంత్రింపబడిన కుజ్జవానికి కుశుడనియు, దర్శల మొదళ్ళతో మంత్రింపబడిన కుజ్జవానికి లవుడనియు రామాయణము నందు నామకరణము చేయబడగా 'బాల కుశలవాస్తరణ సుద్భవిల్లుకతన' కుశలవులని పేరులు దాసు గారి కథలో పెట్టబడినవి జానకీశపథ హరికథలో గల స్వప్నవృత్తాంతము రామాయణమున లేదు. రామాయణ ముందున్న అశ్వమేధయాగ ప్రసక్తి హరికథలో లేదు. ఇక జానకీశపథము చేయుట దాసు గారి హరికథలో రామాయణములో గల సమానాంశమే. కాని వాల్మీకియమున గల శపథమునకు హరికథలో గల శపథమునకు సంబంధ మేమియు లేదు. రామాయణమున 'నేను రామునిదక్క మరొక్కని దలంపని ధాననేని నామాత యగు భూదేవి మార్గమొసగు గాక' యని జానకి చేసిన శపథము. హరికథలో 'నేను సాధ్వినై నచో నివుదొక్క గడియలోన పర్జమ్యుడు వాన కరవు తీరగా కురియించుగాక' అని జానకి చేసిన శపథము. ఈ శపథ కల్పనము ఈ హరికథలో చాల ప్రధానమైన కల్పనము. వాల్మీకియమున సీత భూదేవితో వెడలిపోవుటచే సీతారాముల పునస్సమాగమమునకు అవకాశములేదు. దాసుగారి కథలో సీత శపథము చేసి వర్షము కురియించునే కాని రసాతలమున కేగలేదు. కనుక సీతారాముల పునస్సమాగమావకాశ మేర్పడినది. కథ సుఖాంతము, కుఠాంతమైనది.

జానకీశపథమందలి నర్వశాస్త్రవైవిధ్య ప్రదర్శనము వారి పాండిత్యమునకు నిదర్శనము కాగా, వారి ప్రతిభాచక్షివీక్షణమునకు సాక్ష్యమొసగు ఉదాహరణము లెన్నియో యున్నవి. వారికి దర్శన మిచ్చిన ప్రకృతియొక్క ప్రకృతికి ఒక్క యుదాహరణము—

సీత మున్యాశ్రమమున ప్రసవింపబోవుటకు ముందుగా నున్న ప్రకృతి—

ఎప్పటికిం దొల్కరించునో యని వాన
 కోయిల తీయని కూతవేసె
 చీకటివలె నింక సీతకు నపవాదు
 వీడునంచున్ మలికోడి కూసె
 వరుసగా జక్కలు మరి చందురుండు ది
 వ్వెలు గల్వలుం దమ వెలుగు బాసె
 వైదేహి హాయిగ బ్రసవించు శకునమ్ము
 కొమ్మకెగిరి కాకి గుర్తుచేసె
 విచ్చుతమ్ముల దుమ్మెదల్ వేడ్కమోసె
 త్రుల్లి జక్కవ కవలు కాగిళ్ళడాసె
 తెమ్మెరల్ చల్వకప్రంబు దెసలగాసె
 ప్రొద్దు జేగురురంగు తూర్పునకు బూసె. — పు. 28

కథ తోవ కథదిగా వర్ణనలతోవ వర్ణనలదిగా గ్రంథము వ్రాయుట సామాన్య కవి లక్షణము. పనికట్టుకొని వర్ణనములు చేసి ఏదో విధముగ కథకు తగిలించుట నమర్థదయిన కవి లక్షణము కాదు. ఆ రహస్యము తెలిసిన వారగుటచే దాసుగారు ఈ పద్యమునందు కథను వర్ణనములను ఓతప్రోతముగ కలిపియే ప్రయాణము చేయించినారు. కథాసంబంధమున్న ఈ వర్ణనము గూడ శాస్త్ర వాసనతో గుఱాళించుట విశేషము.

విండు గర్భిణీయైన జానకిని అడవులసాలు చేసి పూవుతోటలో నేకాంతముగ జానకీజాని పరివించుచున్న చిన్నపుట్టమునందలి రెండు అశ్రుకణములు—

హరు విల్లు విరచి నా యురమనఁ బూదండ
 నెగ్గించు నపుడు నున్నిగ్గు గొల్పు
 ప్రితాజ్ఞ నడవితై వెడలెడు నావెంటఁ
 దోతెంచునపుడు సంతుష్టి నిల్పు

బంగారు లేడ్డికై బ్రమసి చనువున నన్
 బుత్తెంచు తరి వింత ముద్దు వెల్పు
 దశకంఠుడీల్లిన తరువాత నన్నిసా
 ష్యమ్ముగ వరసతీత్వమ్ము దెల్పు

నవరసమ్ముల కాపు మన్మథుని తూపు
 మిట్ట మీలను రేపు క్రొమ్మించు డాపు
 నిర్మల వినీతికిం బ్రాపు నెనరు చేపు
 నట్టి నీచూపు గన కెద యెట్టు లోపు (పు-312)

చెలులకు ననుజూపి చిరునవ్వునం దల
 యూచి గర్వించెద వొక్క మారు
 నిరుపమ సుందర నిఖిల జగద్వీర
 యోనాథ యని పిల్లు వొక్క మారు
 ప్రాణ నాయక నిన్నుఁ బొసిన షణమైన
 యుగమని చెప్పెద వొక్కమారు
 ఎడద లొక్కటి గదా యెడలెల వేరేల
 నో యంచుఁ గొంగలిం తొక్కమారు

సర్వ సద్గుణ పుంజమా-చక్కదనము
 ప్రోవ-నా పూర్వపుణ్య స్వరూపమా-మ
 దీయ హృద్దీపమా-యో విదేహ తనయ-
 నాదు జీవంబ-నీత-నిన్నాసినాన. (పు-313)

దాసుగారికి సీతాదేవి శవధము చేసి కురియింపజేసిన వర్షము వ్యాకరణమయ
 ముగా గోచరించినది, (పల్లమువంకపు - 59). ఈ పద్యమునందలి వ్యాకరణ
 శాస్త్ర పాఠిభాషికపదముల కూర్పు దాసుగారి కథన చమత్కార ప్రతిభకు పద్యరూప
 మైన మార్పు.

దాసు గారు వారి ప్రతిహరికథా గ్రంథమునందు సమకాలీన వాతావరణమును సందర్భము కుదిరినపుడెల్ల సామాన్యముగా చొప్పించు చుందురు. దీనికి కారణ మేమన హరికథా ప్రదర్శనవేళ ప్రేక్షకులుగా నున్న సమకాలికులకు కథను సమీపము చేయుటయే. ఈ లక్షణము తక్కిన కథలలో వలె ఈ జానకీశపథము నందు గూడ నున్నది.

ఒక భటుడు మాత్రము వెంటిడింప నకల జనాభిరాముడయిన శ్రీరాముడు రాత్రి సమయములందు పురప్రజలు ఏమనుకొనుచున్నారో యని రహస్యముగా సంవ రించును. అట్లు సంవరించుచు నొకనాటి రాత్రి పురములో గౌరీశంకర విగ్రహంబుల దివ్యవివాహమహోత్సవములలో శ్రీరాముడు చూచిన విశేషములలో కొన్ని— '.... వింత చార్వాహులతో రబ్బరు బంతులవలెఁ ద్రుళ్లుచు నబ్బురపు నడలను దాంబాజీలు సేయు తురుపు గుఱుబు—లాపిమ్మట నొకచో మహాతాబు లొక్కెడ జిచ్చుబుడ్డొకట దారాజువ్యా లొక్క ప్రక్క యీతచెట్టొక్కతావున నెగురు కాగితపు బుట్ట లొక చెంత వెన్నముద్ద లొకవైపున నొట్లొకమూల జక్రంబులు మొదలగు పలురకంబుల బాణా సంచా—లాతరువాత పటాచెడిదమ్ ఖనరత్తు దొట్టి గరిడీసాము—లాపయి రందోలు పీరణము, తాషా, టకోరా, నన్నాయి, తూతూ బాకా మొదలగు పెక్కురకంబుల బాణాబజంత్రి వాద్యములు....' (పు. 10).

మహాతాబులు, చిచ్చుబుడ్లు, తారాజువ్యాలు, కాగితపు బుట్టలు, వెన్నముద్దలు, టొట్లు, చక్రములు మొదలయిన బాణాసంచాలు దాసుగారి కాలములోనివే కదా. అట్లే ఆ గరిడీసాములు, ఆ బాణాబజంత్రివాద్యములుకూడ శ్రీరాముని కాలమునాటివి కావు గదా.

దాసు గారి హరికథా కృతు లన్నియు స్వరసరస్వతికి ప్రయోలంకృతులే అయినను, జానకీశపథము వారి హరికథ లన్నింటిలో సంపూర్ణముగ స్వరశాస్త్రమయ మయిన హరికథ. దాసుగారే వారి షష్టిపూర్వ్యుత్సవ సందర్భమున విజయనగరమున అయ్యకోనేరు గట్టన ఒక్కసారి చెప్పి, ఇక చెప్పటకు శ్రమింపలేదన్న, ఈ గ్రంథ వైదుష్య ప్రదర్శన కష్టమును గూర్చి మరేమి చెప్పవలెను? దాసు గారి శిష్యశ్రేణిలో 'రామాయణ సోదరులు' అని ప్రఖ్యాతి గాంచిన శ్రీ నేతి అక్షీనారాయణగారు, సుబ్బయ్యగారు మాత్రమే అనేక మేళకర్తరగాములతో కూడిన ఈ హరి కథను ఒక్కసారి చెప్పి గురుప్రశంసల నందుకొనినారు.

గానకళావిశారద శ్రీ అరిపిరాల సత్యనారాయణమూర్తిగారు, జానకీ శపథములో దాసు గారు ప్రదర్శించిన స్వరపాండిత్యము నిట్లు వివరించినారు:—

‘ఈ కవిగాయక శిరోమణి రచించిన వివిధ గ్రంథములలో, ముఖ్యంగా పేర్కొనదగినది 1929 వ సంవత్సరములో ప్రకటించిన ‘జానకీశపథము’ అను గ్రంథమగును. ఈ గ్రంథము శ్రీ దాసుగారికి కర్ణాటక సంగీతశాస్త్రములో గల హరికళా విజ్ఞానాన్ని ముజువు చేయుచున్నది. ఎటులనగా, కర్ణాటక సంగీత శాస్త్రములో అతిప్రధానమైన భాగాలుగా నెంచబడుచున్న 72 మేళకర్త (జనక) రాగములలో పూర్వ (శుద్ధ మధ్యమ) మేళకర్తలగు 36 రాగములలో 16 మేళకర్తలను, ఉత్తర (ప్రతిమధ్యమ) మేళకర్తలగు 36 రాగములలో 19 మేళకర్తలను, మొత్తం $16 + 19 = 35$ మేళకర్త రాగములలో కీర్తనలు రచించి ప్రకటించటం శ్రీవారి సంగీతవిజ్ఞానానికి చక్కని నిదర్శనం కాకమానదు. అంతేకాక యీ 35 మేళకర్త రాగములలో రచించిన కీర్తనలలో 1. హరిహరి (హరికాంఠోజి 28 వ మేళకర్త), 2. ఎందుకీమాయ (మూలపరాశి-39 వ మేళకర్త) వంటి రెండు కీర్తనలకు తప్ప మిగత 33 కీర్తనలకు గల ముఖ్యాంగములగు వల్లవి, అనువల్లవి, మిత్రములను స్వరపరచి ప్రకటించడం శ్రీ దాసు గారికి ప్రసిద్ధమయిన 72 మేళకర్త రాగలక్షణ మందు గల విజ్ఞానానికి తార్కాణ మగును.’¹³

దాసు గారి హరికథ లన్నింటిలో యథార్థరామాయణము మహాగ్రంథము కాగా, జానకీ శపథము సంగీతశాస్త్ర వైదిష్యమున అగాధమయిన మహాత్ గ్రంథము.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము :

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన హరికథ దాసు గారు పురాణ కథావస్తువుతో వ్రాసిన హరికథ. ఈ హరిశ్చంద్రుని కథ దేవీభాగవతమునందు, మార్కండేయపురాణము నందు, స్కాందపురాణము నందు వచ్చును. ఆంధ్రసాహిత్యమునకు మొదటగా ఈ కథను పరిచయము చేసినవాడు మారన. అయినను గౌరన కరస్పర్శచే హరిశ్చంద్రుడు తెలుగులకు సత్యపు తెలుగులు చూపింప గల ఆదర్శపురుషుడయినాడు, గౌరన కృతి తెలుగులో తరువాత వచ్చిన ఎన్నో రకముల కృతులకు మాతృక యైనది. అట్టి కథానుకరణ కృతులలో దాసు గారి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన హరికథ యొకటి.

ఈ హరికథా ప్రారంభము నందలి 'భూసురపుంగవున్' (పు - 1) పద్యము వలనను, కథావిరామము లందలి 'పౌరాణికావతంసా' (పు - 27) మొదలగు పద్యము లందలి సంబోధనముల వలనను ఈ హరికథను దాసు గారు వారి తండ్రికి మాత్రమే అంకిత మిచ్చినట్లు అనుమానము కలుగుచుండగా, గ్రంథప్రారంభము నందలి 'అయు రారోగ్య సంసిద్ధి వందినారు' (పు - 1) అను పద్యము వలనను, గ్రంథాంతము నందలి — 'ఎన్నఁగఁ దల్లిదండ్రులకు నెక్కుడు నేల్పులు లేరు' (—పు. 10) అను పద్యము వలనను ఈ కృతిని దాసు గారు తనువు నొసంగినట్టి తలిదండ్రుల కిర్వర కంకిత మిచ్చినట్లు నిశ్చితమగుచున్నది.

కథకు పూర్వరంగముగా గల పీఠికలో శష్టదేవతాస్తుతి, నభాస్తుతి, దాసు గారి వ్యక్తిత్వ ప్రదర్శకమైన రచన, భరత ఖండపు పూర్వవైభవ వర్ణన, కలికాలకలుష ముల చర్చ వచ్చును. తరువాత పరమార్థమును గూర్చి, దానధర్మములను గూర్చి కొంత ఉపన్యసించి—

బహుశ సామ్రాజ్య విభవముల్బాయుగాక

మిగులఁ బడరాని కష్టము ల్దిగులుగాక

యోదియెట్లైన నగుఁగాక యింఁచుకైన

సత్యముందప్పెనే హరిశ్చంద్ర విభుఁడు.

—పు. 7

అని సత్యపథానువర్తి యైన హరిశ్చంద్ర చక్రవర్తి చరిత్రమును ప్రారంభము చేయుదురు.

క థా శ రీ ర ము :

స్వర్గ సభలో ఒకనాడు ఇంద్రుడు 'జొంకనట్టి తేఁడు పుడమి గలఁడే?' అని బ్రహ్మయిషులతో పలుకును. వసిష్ఠుడు సూర్యప్రభతో వెలుగు త్రిశంకు పుత్రుడున్నాడు' అని యనును. ఆ మాటలకు సర్వస్వపర్వులు, ఋషులు సంత సింప, విశ్వామిత్రుడు మాత్రము 'మహాప్రళయాంబుద నిస్సనంబుతో'—

'తెలిసెలే నీ యాత్మస్తుతి తేటతెల్లముగ వసిష్ఠ

తలుపు ద్వారబంధములేక తాడించెదనా నీనాల్క

బలు సత్య మెంతమాట ప్రమదులౌ రాజు లెచ్చోట
చెలగి నీ శిష్యు డతడౌట చెప్పితివా యింత ఝూట
బూతుపిల్లి కే సింగంబు పుట్టనన నట్టెల్లు
నీతిదొరగు త్రిశంకునకు నూన్మృతుడు గలుగుట యట్టులు'

—పు. - 9

అని యీనడించును. దానికి వసిష్ఠుడు 'ఎద్దు మంచమెక్కినట్లు బ్రహ్మ ఋషిత్వ మెనసి పండువంటి హరిశ్చంద్రుని పల్కన జేసెనవా? సూర్యుపై బుగ్గిజల్ల దన్నో కకున్నె? చాలు నిందించకుము హరిశ్చంద్ర విధుని' అని మందలించి హరిశ్చంద్ర చక్రవర్తిని ప్రశంసించును. అంత విశ్వామిత్రుడు కోపముతో 'మనకీ అజాయుధమేల? అతనిచేత అసత్యము పలికింతును' అని శపథము చేయును. వసిష్ఠుడు కూడ 'నీవు అసత్య మతనిచేత పలికించిన కునకంబునై నిన్ను గొలిచెదను' అని ప్రతి శపథము చేయును.

తరువాత విశ్వామిత్రుడు అయోధ్యలో గల హరిశ్చంద్రుని కడ కేగగా, హరి శ్చంద్రుడు ఆ ఋషికి అర్ఘ్యపాద్యము లిచ్చి పూజించి వినయముతో 'మీ సేవకు డను. ఏవిధమైన సేవ మీకు చేయగలను?' అని యన, విశ్వామిత్రుడు 'యాగము తలపెట్టితిని. ముఖ్యరముల సొమ్ము కావలెను' అని యనును. హరిశ్చంద్రు డంత సొమ్మయ బోవును. విశ్వామిత్రుడు 'నేను కోరినపుడు పంపించుము. దాచుము' అని వెడలును. ఇంతలో చెంచువాండ్రు వనమృగములు బాగుగా చెం రేగినవనియు వచ్చి రక్షింపవలెననియు ప్రార్థింప, హరిశ్చంద్రుడు వచ్చి రక్షింతు నని చెంచువాండ్రను పంపును. హరిశ్చంద్రునితో పుత్రసహితయై చంద్రమతి కూడ అడవికి బయలుదేరును. హరిశ్చంద్రుడు అడవిలో పలురకంబులగు క్రూర మృగంబుల పేటాడి ఆలుబిడ్డలతో ముచ్చటించుచు నింటికి మరలు నమయమున నొక పసిడి యిట్టి కన్నడును. ఆ అబ్బురంపు లేడికై హరిశ్చంద్రుడు వెనుదగిలి కుశి కాత్మజుని తపోవనము చేరి, అది ఆశ్రమ మృగమని పట్టుట కిచ్చమాని పేట బడ లితో నట విశ్రమించి నిద్రించును. అప్పు డతనికి 'ఒక మౌని కోపముతో తన తలను తన్ని కిరీటమును నేలగూల్చినట్లు. తాను రాజ్యభ్రష్ఠుడయి వనమున పడినట్లు, దావానలమున గ్రాగినట్లు, పెనుకష్టమున కాళికిపోయి దారాపువ్వులతో తాను అమ్ముడు పోయినట్లు, చందాదాసుడయి కాటికావున్నట్లు, పుత్రుని కోల్పోయిన భార్యను గవి

నట్లు, భార్యను చంపబోవునట్లు' ఒక కల వచ్చును. ఈ కల వివరములను భార్యతో హరిశ్చంద్రుడు చెప్పగా నామె యోదార్చును. అంతలో పదియారేండ్ల మాలెక లిరువురు హరిశ్చంద్రుని చెంతకు చేరి తన కూటమిని కోర, చంద్రమతి కూడ వారిపై జాలినడి అనుగ్రహింపు మనును. హరిశ్చంద్రుడు చంద్రమతితో 'నన్ను ఏకపత్నివ్రతుండని యెరుగవొక్కా' అని సమాధాన పరిచి, మాతెతలను గని 'నను గలయుట కొప్పను. కావలసిన నా రాజ్యమయిన గొనుడి' యని యన, వారు మదనబాధతో హరిశ్చంద్రుని అంటుకొన ప్రయత్నింతురు. దానికి రాజు 'మించి రావద్దు. మిమ్ము శిక్షించవలయు' అని కోపింప, వారు ఏడ్చుచుండురు. అంతలో తటాయన విశ్వామిత్రుడు అక్కడ ప్రళయాగ్నివిధమున కనులెఱ్ఱచేసి రాద్ర మూర్తియై రాగా భూవిభుడు కాను నిరవరాధినని జరిగిన విషయ మంతయు వినయ ముతో కడుబీదయై చెప్ప, విశ్వామిత్రుడు—

భళిరా! రాజవరేణ్య! సత్యమును గాపాడం దలంఁతేని యీ
యలసుంబోండ్ల గ్రహింపఁబోనియెడ నీ వన్నట్లై నీ పీయగా
వలె సీరాజ్యము వీరికిన్ మతి యటుల్ బల్కంగ లేదంచు బొం
కులకుం జొచ్చెదవేని నీపయిని నేఁగొపింప సుమ్మెంతయున్.

—పు. 24

అని యన, రాజు ఆ రాజతపస్వి పెట్టిన విషమనంధికి వెల్లబోయి కల విజమగుట మొదలయ్యెనని చింతించుచుండ, చంద్రమతి 'పుట్టించినవాడు పూరి మేపునా? మునికి రాజ్య మిచ్చి పోవుదము' అని దైర్యము చెప్ప, హరిశ్చంద్రుడు తన అఖిల రాజ్యము విశ్వామిత్రున కప్పగించును. కాళికుడు రాజ్యమును గైకొని—

'ముందియ్యఁ దలఁచిన ముఖ్యులువులును

జెందంగవలె మాకుఁ జెల్లింపవలయు

నెప్పుడిచ్చెదవో? నాకెఱిగించు వేగ

నిప్పారునకు నప్పగించుము సొమ్ము'

—పు. 25

అని యేమాత్రము అక్కటికములేక మాటాడ, మూన్నాళ్లలో చెల్లెంతునని హరి శ్చంద్రుడు ఒప్పుకొని పోవును. విశ్వామిత్రుడు కూడ ఆ రాజచంద్రుని అదృ

తప్ప సత్యకాంక్షకు ఎదలోన మెచ్చి నిష్కారణముగ నిరపరాధికి నాపదలైరుప వలసె నని కుందుచు ఆశ్రమమునకు వనును.

తరువాత హరిశ్చంద్రుడు దుఃఖించుచున్న పరివారము నోదార్చి కౌశికుని అజ్ఞానువర్తులయి మెలగుడని చెప్పి పంపి, తన సతిని వృట్టింటికి పొమ్మన, చంద్రమతి 'పురుషు విడనాడి వృట్టింట నుండిన పొలితిక పరువుండునా?' అని యన, ఆమె మాట కాదనలేక వారిని కూడ తీసికొని అడవికి బయలు దేరును. విశ్వామిత్రునిచే కల్పింపబడిన కార్పిచ్చు, మొదలగు పెక్కు మాయలను తప్పించుకొని కాశీకి చేరె దరు. కాశీలో విశ్వేశ్వర దేవాలయము చెంత విడిసి హరిశ్చంద్రుడు కౌశికు ఋణ మెట్లు దీర్తు నని చింతాక్రాంతుడు కాగా, చంద్రమతి 'తన్నమ్మి ఋణవిముక్తుండ వగుము' అని చెప్పును. రాజు బాధపడుచునే నక్షత్రకుని బాధకు తట్టుకొనలేక 'కపటవచోనిపుణుడు వృద్ధమర్కట వికారరూపుడు' అయిన ఒక విప్రునకు చంద్ర మతిని అమ్మును. తరువాత హరిశ్చంద్రుడు కూడ నొక మాలవానికి అమ్ముడు పోయి ఋణవిముక్తు డగును. చంద్రమతిని కౌశికు డనేక విధముల బాధపెట్టుచు—

‘తరిపి దూడవలె నీతనయుడు సుతయైనం బనికీరాడా’

సరి బాలురవలె దోటలకుంబోయి సమిధలై న దేలేడా’ —పు. 37

అని యొకనాడు గద్దెంప చంద్రమతి లోహితాశ్వని గూడ అడవికి పంపును. అక్కడ వీరబాహుని సేవకుడుగా నుండి హరిశ్చంద్రుడు దారాపుత్రుల కష్టములను తలచుకొని మూర్ఛ చెందును. అప్పుడు విశ్వామిత్రుడు వీరబాహుని పోలికతో వచ్చి హరిశ్చంద్రుని పరిస్థితి జూచి లోలోన బాధ పడి, పైకి మాత్రము కోపము ప్రకటించుచు, అతనిచే నీతిని తప్పింపవలయునని—

‘నీ దార్పిద్యము నాకు గూడ నంటించబోకు మీద

నే దయతో నీకు మేలు చెప్పెద నీవు వినుమోరి పేద

పస్తు పడెదేల నీజాతి పాడుగాను

కూడి మాతోడ హాయిగ గూడు దినుము

మల్లె మొగ్గలు నాయొద్ద బిల్ల గలదు

కొల్ల లాడుచు నీవుండు మిల్ల తీకము’

—పు. 42

ఆని కపట ప్రేమను ప్రదర్శింప, హరిశ్చంద్రుడు 'పండిన సంపదల నెడయు వానికి పేరె పెండేల' యని యన ఇతని సత్యనిష్ఠ కాశ్చర్యము చెంది విశ్వామిత్రుడు వెడలును.

అక్కడ చంద్రమతి తన పుత్రుడు అడవిలో సర్పదష్టడయి పటినాడని తెలిసికొని, పగలంతయు పని చేసి, రాత్రి యందు అడవి కేగి కుమారుని శరీరమును గాంచి రోదించి రోదించి, ఆ పుత్రగాత్రమును రుద్రభూమికి తీసికొని వెళ్లి పెను కాష్ఠముపై పరుండ బెట్టును. అట్లు కాటి సుంకము నొసగకుండ చితిపై శరీరమును బెట్టిన చంద్రమతిని కాటికాపైన హరిశ్చంద్రుడు అడ్డగించి, ఆమెను పరీక్షించి భార్య యనియు, మరణించిన బాలుడు తన పుత్రుడనియు గ్రహించి యెంతయో బాధ పడును. అయినను హరిశ్చంద్రుడు కాటిసుంకము తప్పదనును. ఆంధ్రలో వీర బాహుడు వచ్చి నగదు తెమ్మన చంద్రమతి యేగును. ఇంతలో రాజరాసనమువలన రాజార్యకుని భూషణముల నపహరించిన ఒక స్త్రీ వధకై హరిశ్చంద్రుడు భైరవా లయమునకు బయలుదేరును. ఆ వచ్చిన స్త్రీ తన కాంత యని గ్రహించి చేతు లాడక నదాశీవుని ప్రార్థించుచుండ, వీరబాహుడు వచ్చి వేగముగా చంపుమని సంజ్ఞ చేయ, హరిశ్చంద్రుడు నరుకపోవును.

అతని సత్యదీక్షకు ఇంద్రుడు ప్రత్యక్షమై అడ్డుపడును. కౌశికుడు సహజ రూపముతో ప్రత్యక్షమగును. సుసర్వులు, వసిష్ఠాదులు ప్రత్యక్షమై హరిశ్చంద్రుని ప్రశంసించుదురు. పునర్జీవితుడయిన పుత్రునితో సంతోషమతి యైన చంద్రమతితో హరిశ్చంద్రుడు దేవవిమాన మధిష్ఠించి యయోధ్యకు చేరును.

ఈ కథ యంతయు గౌరన ద్విపద కథకు రూపాంతరీకరణమే. కథన విధానము మాత్రము దాసు గారిది. ఆ కథాకథన పద్ధతులు కొన్ని—

హరిశ్చంద్రుని చెంతకు చేరిన మాలెతల రూపము—

తెలుపు గేదంగి చెక్కుల పయి మకరికా

పత్రముల్ కృష్ణ సర్పముల బోల

పాలుపగు వంక కొప్పుల జుట్టు నడవి పూ

పుల తావులకుఁ దేట్లు వలచి రాగ

గురివెంద పేరుల గొమరారి రై క క

స్వలులేని చస్తట పోటు జూప

తలిరుల యొడ్డణముల సందునన్ దొడల్

విరుదులు దోబూచి మెరువు లేన

నందమా చూపులుం జెవులంటుకొనఁగ

కెన్నెరల మీటి పాడుచు వెన్నెలలకు

నవ్వుచుం బదియారేండ్ల పువ్వు బోండ్లు

మాలెత లిరువు రధివుని మ్రోలఁజేరి.

(పు - 19)

మోహముతో ఈ మాలెతలు హరిశ్చంద్రుని మరుకేళికి ఉసిగొల్పుచున్న
సంభాషణ విధానము—

మెలపున నిచటి వారలనెల్ల మరపించి

మా వెంట సన్నగ నీవు రమ్మ

చలువ పూ పొదరింట సందిట బిగియించి

చొక్కి నీకెమ్మోవి నొక్కనిమ్మ

మగసేదలం దమి మల్లి నీ రొమ్మన

చాలుగన్నుల దేల్చి సోల నిమ్మ

అంత గుట్టెరుగక యట్టిటు జూచు మా

సవతితో నెగతాళి నల్ప నిమ్మ

కోరి వచ్చిన మావంటి వారి తోడ

మలయునప్పుడు గల్గు తమాష జూడ

కేల క్రొవ్వాడి వయసున నిట్టు లాడ?

తులము వలపునకుం దవ్వు చెలిమికాడ!

(పు-21)

ప్రాబంధికశైలి ప్రతిబింబించుచున్న కాళికానగర చండాలవాటిక రూపము—
 '.... యజ్ఞశాలంబోలి పశుహింస కాకరంబై,
 వంటపుట్టి భోజనంబుమాడ్కి సంతతా పవిత్రంబై, జారిణిపోల్కి బరమ నీచంబై,
 కృతఘ్నుకరణి హేయంబై, నాస్తికునిరీతి పేదబాహ్యంబై, నవనాగరిక మతంబు
 తీరునహాస్యాన్వందంబై, శత్రుని కైవడి మార్గదూరంబై, గర్వితదృష్టి తెన్నున
 నిమోన్నతంబై, సేవకు తెఱంగున కష్టజీవనంబై, శుష్కవైయాకరణు పొలు
 పున యుక్తివిరహితంబై, శక్తిహీను సౌభగను బరుషభాషణంబై, సత్యమట్లు ఐహా
 జనవిరుద్ధంబై, పతివ్రత చెన్నున బరాస్పృష్టంబై, దేవుని వైఖరి స్వర్వ సంగీ
 తంబై, పెద్దింటి గుట్టవలె బట్టబయలై న చండాలవాటిక.... (పు. 34).

వసిష్ఠుడు స్వర్గసభలో హరిశ్చంద్రుని సత్యనిష్ఠను స్తతింప, కోపముతో
 విశ్వామిత్రుడు రాచపుట్టులందు సత్రము పుట్టుట వట్టిదని గట్టిగా వాదించు సందర్భ
 ములో చెప్పిన రాజుల వ్యసనము లన్నియు ప్రతి అధికారిని పట్టి వదిలిపెట్టని
 దయ్యములే (పు. 3).

ఈ హరికథలో అడవిని దాసు గారు ముక్తపదగ్రస్తాలంకారముతో అలంక
 రించినారు. చంద్రమతిని కొన్నిచోట్ల 'తారామతి' అని గూడ పిలిచినారు. మార్కట్య,
 బ్రాంది, బీపు, యేబీసీలు, ప్రొఫెసరు, ప్లీడరు మొదలగు అంగ పదములను కూడ
 రచనలో చొప్పించుట ఈ హరికథలో కన్నడు ఒక విచిత్రాంశము. విశ్వామిత్రుని
 పాత్రలో క్రూరత్వముతోపాటు జాలిని గూడ రంగరించినారు. ఇక సందర్భో
 చితములైన సూక్తులు, ఉపమానములు తక్కిన హరికథలలో వలె దీనిలో గూడ
 మాటిమాటికి నెదురగు సంశయములు.

'సప్తద్వీపము లేలునప్పుడు నమ స్త్రౌఢ సోమంతరాట్'

దృష్టప్రవ్యాహము దోలునప్పుడు పురంధ్రీ రత్న మిల్లాలితో'

గుప్తకీడలఁ దేలునప్పుడును.... (పు. 40)

భార్యాపుత్రులకు దూరమయి అనేక బాధలకు గురియగునప్పుడును సత్యనిష్ఠనకు
 సత్యవ్రతభంగము కల్గినచో అతని తృప్తిలో గోరంత కూడ వాని యుండదను
 సారాంశము నమ్మిన వేంకట చైనులుగారి సత్యప్రితిపై గౌరవముతో వ్రాసి అంకిత
 మిచ్చిన హరికథ ఈ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన హరికథ.

మార్క్సంధేయ చరిత్ర :

కంథో నినాదము తైలానవిలాసమునకు చేరునట్లుగా హరికథాప్రారంభము నందు కేక పెట్టెడి నారాయణ దాసుగారి ప్రప్రథమ తైవ హరికథ మార్క్సంధేయ చరిత్ర. దాసు గారి శతజయంత్యుత్సవ సందర్భమున అంధ్ర ప్రదేశ్ సంగీత నాటక అకాడమీ వారు దాసు గారి పదనాలుగు హరికథలలో ఈ కథ నెన్నుకొని నాటకశలో (1985 ఫిబ్రవరి) పునర్ముద్రించుట ఈ హరికథపై గల పండిత గౌరవ దృష్టికి పుష్టి గల దృష్టాంతము.

కథాంతము నందలి 'దీని రచియించి యీశాచీనంబుగఁ గృతి నొసంగితిన్తో డేచ్చన్' అను పద్యపాదముల వలన ఈ హరికథ 'సర్వేకు' నకు అంకితమని స్పష్ట మగుచున్నది.

ఎవ్వఁడు జగముల నేలుదు వెలుఁగొందు

దేహంబు శాసించు తెలివి వోలే

(పు. 1)

అను సీసముతో గ్రంథము ప్రారంభమగును. ఈ పద్య మొక్కటికక్క, దాసు గారు సామాన్యముగా వారి హరికథలలో కన్నడు నుదీర్చుచు గు ఇష్టదేవతాస్తుతి దీనిలో కన్నడదు. ఈ ప్రార్థన పద్యము పిదప సభా సంబోధనము, అత్యవినయము, బాల్యదేవులు, కాలుని వింతల వలన కలుగు పంతలు, శుష్కశాస్త్రవాదుల దూషణ, సంఘవిమర్శ కథాపీఠికగా వచ్చును. సదిష్టల ఈ నుదీర్చ కథాపీఠిక తరువాత కథాపేటిక నిట్లు తెరచిరి—

ననితాధనముల నొల్లక

యనవరతం బీశ్వరార్చనాసక్తి బాం

దిన మనుజుఁడు మార్క్సంధే

యుని వలె మృత్యువు జయించునో జనులారా !

—పు. 10

క థా సా ర ము :

కృతయుగమున మృకండుడను ముని యొకండుండను. మృగములు అతని యొడలికి రాచుకొని కంఠాయమును దీర్చుకొనుటవలన అతనికి మృకండుడను పేరు

వచ్చినది. అతని సతి సుగుణవతి యైన మరుద్వతి. వారు పెక్కిండ్లు అన్యోన్యముగా కాపురము చేసినను సంతతి కలుగదు. ఆ బాధను ఒకనాడు మునివతి సతితో వెలుబుచ్చ, అమె కూడ—

బుడుత లేకున్నచో నాడబుట్టువేల ?

వియ్యమందఁగ నోచని విభవవేల ?

బ్రతికి కొరగానిచో సతి బ్రతుకనేల ?

నా మనోనాథ ! యింక నేనేమి సేతు ? పు॥లు 12, 13

నని బాధపడును. అంత ముని, భార్య నోదార్చి యభీష్టసుఖదంబగు కాళికి పోయిన సంతతి కలుగునని పలికి, భార్యతో వారణాసికి వెళ్లును. వారణాసిలో వారు 'దుండి' వినాయకుని గాంచి దండములు వేపేలు పెట్టి, మణికర్ణికలో స్నానము చేసి, లింగ ప్రతిష్ఠ చేసి, విశ్వేశ్వరుని పూజించి, అక్కడ నుండి ప్రయాగ కేగి త్రివేణి సంగమములో స్నానమాడి, పితృతర్పణము నిచ్చి, గోమతీతటము చెంత సంతతి కొరకై మహాభయంకర తపమారంభించును. అతని కఠిననిష్ఠాతపమునకు నర్దైసలు తపోగ్నితో క్రాగుచుండగా, సంతోషముతో ఘన వృషభతురంగుడయి గౌరీనాథుడు సాక్షాత్కరింప, మునినాథుడు స్తుతించి ఒక్క తనయుని ప్రసాదించుమని అర్థించును. దానికి పురహరుడు—'గుణహీనుడయి చిరకాలము మనెడి కొడుకు కావలయునా? మతిమంతుడయి పదార్థములు మను సుతుడు కావలయునా?' అని యన, వెంటనే యెద్దియు తోచక యెంతయు చింతిల్లి యెట్లకేలకు—

'ఓ మ హేశ్వర ! సందియ మొందె డెంద

మైన గానిండు గుణహీనుడై చిరాయు

వైన పుత్రునికన్నఁ బదారు వత్స

రములు మను సద్గుణుండె నిక్కముగ వలయు'

—పు. 19

అని కోరుకొనును. జటాధారి ఘనవిజ్ఞానమునకు గంగాధరుడు అలరి 'అట్లేకాని మ్మిచ్చితి' నని అనును. అంత మరుద్వతి 'కమల యందు కాన్పు తొలగుట కాంతకు మరణము కన్న బాధ. కొడుకులు కలుగని కొరత కన్న కడుపు శోకమే కడు నధికము' అని నీ నాథునిలో తెలుపుమని గౌరితో ననును. గౌరీదేవి 'నారు

పోయి నతండె తా నీరుపోయెను. ఈశ్వరుడేమి తలచునో యెఱుగతరమె ? ' అని దైర్యము చెప్పి అంతర్ధాన మగును.

వారు సంతోషముతో స్వగృహమునకు వచ్చి సంతర్పణములు నలిపి, ఒక కుభల లగ్నమున పార్వతీకుల పదచ్యాసము చేయుచు ఉత్పలాస్త్రుని కేళి యందోల లాడుదురు. భగవదనుగ్రహము వలన మరుద్యతి అంతర్వత్నియై నవమాసానంతరము ఒక కుభలగ్నమున ఒక పుత్రుని గనును. మనసిద్ధాంతులు ఆ బాలునకు జాతకము వ్రాసి చిరాయువని పలికి, మార్కండేయుడు అని నామకరణము చేసిరి. సర్వ సుగుణభోభితుడయి బాలుని పెరుగుచుండ, ఒకనాడు మృకండుని ఇంటికి స్థిర హర్షలయిన సప్తర్షులు వేంచేయి మృకండుమహర్షి తన పుత్రునిచే వారికి మ్రొక్కించును. వారు 'చిరంజీవ' యని దీవించురు. అపారామోదముతో మృకండుడు 'ఓ రక్షమణులారా ! మీరాడిన యట్టి మాట మృషకాదుకదా ?' యని యన, వారు 'భూసురుల దీవనలు బొల్లులు కావు. నీ సుతుని మాతో సంపుము. బ్రహ్మచే వీని కాయువు పరగసేతుము' అని అబాలుని తీసికొని నత్యనగర మేగుదురు. నత్యలోకమున నారదుడు త్రిపురసంహార కథను గానము చేయుచుండును. వాణీకుడు ఆ బాల మార్కండేయుని దగ్గరకు రమ్మని పిలువ, మార్కండేయుడు సమీపించి స్తుతింప, బ్రహ్మ 'చిరాయుర్పవ' అని దీవించును. బ్రహ్మ దీవనకు ఋషులు హసము చేయుదురు. బ్రహ్మ 'నవ్య కారణ మేమి ?' యని కోపముతో ప్రశ్నింప, వసిష్ఠుడు 'శంభు దీతనికి పదారు వత్సరము లాయవీయగా, మీ దీవన విధమునకు నవ్వితిమి' అని చెప్పును. పితామహు డబ్బురపడి 'నే కిప్పుని కడ కేగి యీ బాలుని కరుణింపు మని యనెదను. మీరు ఈ బాలుని గౌతమీతటమున తపమున నిలుపుడు' అని మహర్షులతో ననును. ఋషులు ఆ బాలుని మృకండుని నెలవునకు గొనిపోయి మృత్యంజయ మహిమను వర్జించి ఈశ్వర పూజావిధానమును తెలిపి పేగుదురు.

మార్కండేయునకు పదార్బిములు వచ్చును. తల్లిదండ్రులు మిక్కిలి బాధచెందుచుండ, బాలుడు—

అరవిందసూతి యానతిచ్చినట్ల సహాయుడనై చనెదన్

గిరిజేశుఁ బ్రసన్ను చేసి జమునిం గెలిచి చిరాయువు గొనెదన్

అని పలికి జనని పాదములకు మ్రొక్కి, తల్లియైన మరువ్యతి—

అయ్య! మీయయ్య వేల్పుని యందునేని

యన్న! నీయన్న నుడి కెదురాడనేని

తండ్రి! నీ తండ్రిపాదముల్ తప్పనేని

గరళకంఠుడు నినుబ్రోచుగాత కుష్ట!

—పు. 32

అని దీవించును. తండ్రికి నమస్కరించి దీవనలు గొని, మార్కండేయుడు గౌతమీనదీతటమున లింగమును స్రవతిష్ఠించి తపము ప్రారంభించును.

బ్రహ్మ ప్రమథవిలాసమయిన కైలాసమున కేగి, జంభారి వినుత పదాం భోరుహదయన శంభుని భజింప, పురారి ధాతను 'అభీష్టము కోరుకొమ్మ'న విభాత 'అల్పజీవియైన మృకండు సూనుని కల్పజీవిగా మనునట్లు కరుణింపుము' అన, కింకర హృదయవశంకరుడయిన శంకరుడు 'అప్లే యాసు' అని యనును.

అది విని కలహకళావికారదుడయిన నారదుడు జముని రాయగ సందు దొరికె నని జముని ఉసికొల్పి యమనగరము వెడలి 'అరవిందసూతి యల్పాయుష్కు దగు ధరణీసుర బాలునొకని దీర్ఘాయువుగ దీవించి తన మాట నిలుపుకొనుటకు ఆ బాలుని గౌతమీతటమున తపమున నిలిపినారు. కనుక నీవు త్వరగ అక్కడకు పోయి నీ ఘనపాశముతో నీ శాసనమునకు లోబడజేయుము. బ్రహ్మ యెట్లు తప్పించునో' అని రెచ్చగొట్టి, దురితచయదముడయిన జముడు అహంకారముతో 'నా శాసనమున కడ్డావరింప శక్తులు గలరే? వనజభవుడే కాదు, ఆ నిటలనయనునకు గూడ దుస్తరము' అని పలుకును. నారదు డామాటలకు పైన నవ్వుచు, లోన పీన్వీ శీఘ్రముగా శాస్త్రీ కావలెనని తలంచుచు మార్కండేయుని జూడ నేగును. అక్కడ మార్కండేయుని నిష్ఠ కబ్బురపడి నారదుడు 'గోరీకుడు నిన్ను ద్రోచును. నడుమ శూరత్వమును జూపు కాలినికి ఇంకక బుద్ధి చెప్పుము. హరుడు వానిని శిక్షించును' అని యన, మార్కండేయుడు 'నారదా! నా తల్లిదండ్రుల నోదార్పి పోరాదా' యని యనును. నారదుడు వల్లెయని మృకండుని కడకేగి మార్కండేయుడు చిరంజీవియై వచ్చును అని చెప్పును. ముని దంపతులు అనుమానము విడచి అనందముగా నుందురు.

మార్కండేయుడు తన అయ్యఃపరిమితికి ఒక్క దినమే మిగిలియుండ ఇందు మోళిని గూర్చి తపము అధికము చేయును. ఇంతలో భయపెట్టుచు దండధర కింకరులు వత్తురు. కాని పెనుదవానలమును జేర యెరచినట్లు అతనిని దాయకుకు భయపడచుదురు. వారు సమీపింపలేకపోవుటకు కారణము గరళకంఠుని కరుణ యని గమనించి చారలను జూచి 'మరలుడు. నా దరిజేర మీతరము గాదు' యని యన, వారు యముని చేరి వారి అశక్తతను విన్నవించుదురు. వారి మాటలకు యముడు ద్రాక్షాకారుడయి గోదావరీతటము చేరి రుద్రభక్తుని నిందించును. బాలముని 'నేడి నీళ్ల కిండ్లు కాలునా? నీ వింక తిన్నగ పొమ్ము' అని మృత్యుంజయ ధ్యానములో నిమగ్నుడగును. శమనుడు పాశము వైచును. కాని అది కంశమును పట్టదు. అంతలో సర్వభవాండంబంతయు బ్రద్దలగునట్లు, జముని యెద తల్లడిల్ల అతి భయదంబయిన వింత దృశ్యని పుట్టి లింగము వీటలగును. అందుండి సవరి వారుడయి చంద్రమోళి సాక్షాత్కరించును. శూలమున దండధరుని ఇలపై గూలవైచి బాలకుని మస్తకముపై అభయహస్త ముంచును. సర్వసుసర్వాపూర్వ దృష్ట్యర్థమున ఈ దృశ్యమును గని మరల మార్కండేయుడు పరమేశుని స్తుతించును. శంకరుడు బాలుని 'శాశ్వతాయువు పొందుము' అని దీవించును. తరువాత దేవతలు కాలుని బ్రతికింపు మందురు. శివుడు బ్రతికించును. యముడు అహంకారము తొలగి పరమేశ్వరుని పాదములపై బడి తరువాత బాలుని చూచి సిగ్గుంది 'కొంటె నారదుడు నా కొంప తీసెను. ఇక నుండి నీ దాసుడను' అని యనును. శివుడు కాలునకు బుద్ధి చెప్పును. మార్కండేయుడు తల్లిదండ్రుల కడ తేగి జరిగిన చంతయు చెప్పి, వారు అసరిమితానంద మందుదురు. వారందరు కలిసి అఖిలేశుని కీర్తించుటతో ఈ హరికథ ముగియును.

ఈ కథ మాఘపురాణము నందలి మార్కండేయుని కథకు అనుసరణము. కథాసారము మాఘపురాణము నందలిదైనను, కథా శరీర మంతయు దాసప్రతిభా ప్రసూతమే.

దాసు గారి తెలుగు హరికథలో, గీర్వాణవాణీ గీర్వాణము ఈ మార్కండేయ చరిత్ర హరికథలో కన్నడినంతగా మరియొక హరికథలో కన్నడదు. దీనికి కారణము గీర్వాణవాణీ ఏడాది పై కన్న అచ్చతెలుగు పలుకుల వెలదిపై కన్ను దాసు గారికి బాగుగా పడకముందు వ్రాసిన హరికథ ఈ మార్కండేయ చరిత్రము.

దీనిలో సంస్కృత పదాదంబరమే కాదు, సంపూర్ణముగా సంస్కృత మయములయిన స్తోత్రములు కూడ కలవు. మచ్చున కొకటి—

నామితే చరణసరసిజయుగళే తామరసోద్భవ పాతక నిగళే ||నా||

కామితజన చయకల్పక తుల్యే యామినీచర హృదయ కఠినశల్వే ||నా||

భూమీసురపాల వేదనాల సుగుణజాల

వాణీ మనోనుకూల సత్యశీల నిఖిలాశ్రిత జన దయావాల ||నా||

—పు||లు. 26, 27

సందర్భానుసారముగ 'మృత్యుంజయా' అను మకుటముతో విడివిడిగా నెనిమిది పద్యములను వ్రాసి చొప్పించినారు. మచ్చునకు కూడ ఒక్క అచ్చ తెనుగు తొన లేని ఆ మృత్యుంజయాష్టక ఫలము లివి....

గౌరీ చిత్తసరోజభృంగ! త్రిజగత్క-ళ్యాణదాపాంగ! సం
సారధ్వంత పతంగ! మూర్ధవిచలత్ స్వర్గాపగా భంగ! కే
యార ప్రాప్త భుజంగ! మర్దిత బలోగోద్దండ మాతంగ! తా
రారాల్పజ్వలితో త్తమాంగ! లలితార్థస్వాంగ! మృత్యుంజయా

—పు. 38

చటులాంభోధి గభీరభాష! విచలత్ స్వర్వాహినీ భాష! సం
కట సంసారవిశోష! దృష్టివిలసత్ కారుణ్యపీయూష! దు
ర్లుట రక్షోజనభీష! భక్తజన హృద్రాజీవ సంతోష! సో
త్కట గౌరీ రమణీయవేష! దురితాంధః పూష! మృత్యుంజయా

—పు. 40

రవిచంద్రానలనేత్ర! దుర్లుట మహారక్షః పురీజైత్ర! సం
స్తవనీయోదుచిత్ర! భక్తజన హృద్రాజీవ సస్మిత్ర! దు
ర్భవ షడ్వర్గలతాలవిత్ర! గిరిజారామావనీచైత్ర! భ
స్మ విలిప్తాచితగాత్ర! భూరి వియదంభః పాత్ర! మృత్యుంజయా

—పు. 41

కరుణాలోకనజాల! రాత్రిచరమేఘస్తోమ వాఘాల! సిం
 ధుర చర్మాంచితచేల! మూర్ధవిలసత్ ద్యోవాహినీకూల! స
 ద్ధిజాచిత్తవిలోల! భక్తజనహృద్విధి నటచ్ఛీల! భా
 స్వరదక్షిణ యశో విశాల! శశిరాజతాళల! మృత్యుంజయా

—పు. 44

నిరతశ్వేతగిరింద్రగేహ! ప్రముదోన్నిద్రాశ్రితవ్యూహ! బం
 ధుర గోనాయక వాహ! దుష్టదనుసూనుస్ఫోటనోత్సాహ! దు
 స్తరరక్ష! పురదాహ! పర్వతతనూజాబద్ధ సమ్మోహ సిం
 ధుర చర్మాంచితచేహ! భక్తజన బంధు స్నేహ! మృత్యుంజయా

—పు. 44

అరుణాంభోరుహవీక్ష దైత్యకులరాఢస్త్రీద్రోహర్యక్ష! దు
 ర్ధర హాలాహలభక్ష! సంచకిత భక్తప్రాణసంరక్ష! దు
 ర్భర సంసారవిపక్ష! సర్వసుమనః ప్రస్థాపనాధ్యక్ష! సిం
 ధుర దేహించితకక్ష భూమిధరరాట్ తుక్ష్మ! మృత్యుంజయా

—పు. 45

నత బృందాభయదాన! ఫాలతల విన్యస్తోడురాట్సూన సం
 తత సామాగమగాన! యోగిజన హృద్యనోక్షసంధాన! ప్రో
 ధత హాలాహలపాన! రక్షిత కనద్దాక్షాయణీమాన! సం
 గతకారుణ్యనదీన! శశ్వదపరోక్షజ్ఞాన! మృత్యుంజయా —పు. 45

పరిపుష్టాబ్జభవాండ! శిక్షితసురప్రత్యర్థివేదండ! సం
 సరణచ్ఛేదనశౌండ! కల్మషతిమిశ్రస్తోమ మార్తాండ! దు
 ర్భరరక్షోజనదండ! దారిత మదోగక్రూర పాపండ! బం
 ధుర వేదాళికరండ! శూలవిలసద్దోర్దండ! మృత్యుంజయా —పు. 46

మృకందమహర్షి తన సతితో పరమశివుని వరమును పొంది తన యారికి
వచ్చునపుడు, దాసుగాడు చేసిన —

చుట్టు తోటలుం బోలములు మఱియొక తట్టు సెలయేటి తోడన్
చిట్టిడివితోడ మఱియొకవైపున చెలువైన కొండతోడన్
పచ్చికబయలుతోడం గల్వలు బలిసిన చెరువుతోడన్
ముచ్చటలూరెడు తన యూరింగని ...

—పు. 21

అనెడు గ్రామ వర్జనము—

కంటివే తొలి మన వారంపకంబుపెట్టిన కన్నెరావి
మింటినొరయుచు నిప్పుడెంతటి మేలిమానయ్యెనో చెలియ
అల్లదే మన మేగుడెంచిన పల్లెవారల యోడరేవు
నల్లదే పెద్దట్టు కొబ్బరులల్లుకొను మన మిద్దెటిల్లు

—పు. 21

అనెడు గృహవర్జనమును దాసు గారి స్వగ్రామ స్వగృహ వర్జనములే.

హర్కండేయుడు మృత్యుంజయుని గూర్చి తపము చేయుచు—

ననుగని గర్వించు నాయమ్మ లాలింత
సంతుష్టిబొందిన జనకు ముద్దు
పెన్నిధివలె నన్నుఁ గన్నారఁజూచిన
యగ్రజన్ములు పొంగు నాడతోడు
జాలితోఁజూచిన జట్టుదారులు ముద
మందిన కోవిదు లలరు కులము
ముఱ్ఱుపాల్సేపుచు మొదపునాకెడు లేగ
మేటి చదువు కొల్వు మిద్దెటిల్లు

పొలములుం దోటలుం జేతి పుస్తకమ్ము¹⁴

నిన్నుఁబాడెడు వీణియ నీలకంఠ !

యనవరతమును నాకుంచి కనికరించి

కాలపాశంబు విడిపించి కావుమయ్య ! పు||లు. 46, 47

అనెడి ప్రార్థనము మార్కండేయుని గొంతు నుండి వెలువడిన దాసు గారి ప్రార్థనమే. తన తన్మయత్వములో దాసు గారు మార్కండేయునకు లేని 'అగ్ర' జన్మలను, ఆడతోడులను, జట్టుదారులను' గూర్చి పొరపాటు చేసినారు.

దాసు గారి మనస్తత్వ ప్రతిబింబమునకు మార్కండేయుని ఆయువును ప్రసాదించిన హరికథ మార్కండేయచరిత్ర హరికథ.

గౌరమ్మ పెండ్లి :

గౌరమ్మ పెండ్లి హరికథ దాసు గారు సీమ పల్కులలో పన్నిన ఏకైక హరికథ. దీనిని దాసు గారు తమ ఎనుదదవయేట వ్రాసి ఏకదంతున కంకిత మిచ్చి నట్లు కథాంతము నందలి 'ఎన్నదవపడి న్లాన్క మొదటివేల్పున కిడినాడ' అను చరణముల వలన స్పష్టమగుచున్న విషయము.

దాసు గారు వారి హరికథల ప్రారంభము లిందు చేయు ఇష్టదేవతా స్తుతులలో నలుగురై దుగురను స్తుతించుట సామాన్య సమాచారము. ఈ గౌరమ్మ పెండ్లి హరికథలో ఒక్క ముక్కంటి మొదటి పట్టినే పట్టుకొని జేగొట్టుట విశేష విషయము.

దాసు గారు ఈ కథను తేట సీమపల్కులలో పన్నుచుండుటచే కాబోలు, గ్రంథ ప్రారంభము నందు తొలినాటి మేటి చదువరులు చేసిన కొన్ని పొరపాట్లను

14. చేతి పుస్తక మన పోతనగారి భాగవతము. దాసుగారికి వీణ అన్నను, భాగవత మన్నను పరమ ప్రీతి. సారంగధర నాటకమున కూడ— (పు-95)

అడ్డు పల్కని వీణియ! యనుఁగు పారు

వంబ! నా మాట వినినంత వంగు విల్ల!

తత్త్వమెఱిగించు భాగవతంబ! మిమ్ముఁ

బట్ట నా కరముల కిక్కఁ బ్రాప్తి లేద?

అని వారి భావము దాసుకొనలేక చెప్పిరి.

సూచించుచు, అంతటితో నాగక, 'నేటి బొప్పండ్రకుఁ దమ సీమ పలుకురాదు' అని సమకాలికులను తీవ్రముగ విమర్శించినారు. సమకాలికులను ఇట్లు బాషా విషయము నందేకాక, వీరికి నచ్చని వారి అచార వ్యవహారములను గూడ ఖండించినారు. తరువాత—

కొలువుకూటములన్నది బళి బళి యన
బాడి యాడుచు నాసీమ పలుకు కూర్పు
ముచ్చటను గాన్క-గా ముడుపిచ్చుకొందుఁ
బ్రోవుమా కనికరమున బొజ్జవేల్పు! —పు. 4

అనుచు కథాప్రారంభమును జేయుదురు.

కథాసారము :

హిమవంతుడు అమరలోకప్రాప్తి యెట్లు కల్గునని కశ్యపుని ప్రశ్నించును. సంతానవంతుడవయిన తప్ప మోక్షము కలుగదని కశ్యపుడు సమాధానము చెప్పును. హిమవంతుడు సంతానార్థియై విష్ణువును గూర్చి తపము చేయును. విష్ణు ప్రసాద మున ఒక పుత్రిక కలుగును. అమెయే గౌరి. ఆ గౌరి ముక్కంటిని పెండ్లాడ గోరి 'నూత్వేల యేండ్లు బువ్వను, తడి నానుటకు మాని' శివుని గూర్చి భయంకర తపము చేయును. ఆ కాకకు చదువుల ముదుకడు (బ్రహ్మ) ప్రత్యక్షమై 'నీవు కోరుకొన్న మగండగు గుబ్బలి విలుకాడు నీయొద్దకు వచ్చి నిన్ను బతిమాలుకొని విన్ను గలియును. కావ కాక మానుము' అని చెప్పి తపము మాన్పించును. తరువాత శివుడు అసహ్యమైన వృద్ధుని పేషముతో గౌరిని జేరి—

'వెంబర బోడి బొల్లి ముదివెక్క-సి యెగ్గడి పాఱుండంచు నీ
కమ్మని మూతి త్రిప్పక యెగాదిగఁ గన్గొను నన్ను దిన్నఁగా
నెంబెటికంబు మానుకొనవే నిను నమ్ముక వచ్చినాడ నే
నిమ్ముగఁ గౌఁగిలించుకొని యేలుము దబ్బున వాల్కఁగంటిరో.' —పు. 8

అని యన, గౌరి యాతడు ముక్కంటి యని గ్రహించి 'నా తండ్రిని ఒప్పించి నన్ను నీ కౌగిట జేర్చుకొనుము' అని యనును. అతడు అంగీకరింపక వాదించు

చుండ, మెట్టుతేడు ఇంటియాపెతో అటకు వచ్చి వివాహమునకు అంగీకరించును. శివుడు వెడలిపోవును. మరికొంతకాలముపకు శివుడు ' మునుపటి వాలకముతోడ ' వచ్చి 'నీవును, నీ తల్లిదండ్రులు నన్ను బెల్లింపు మాటలతో మోసము చేసిరి. ఇక నా త్రోవను నేనేగెదను' అని యన, దానికి గౌరి—

నీకన్న మగవాని నెందు నేనిగానను
నాకన్నులతోడు నిన్నె నమ్ముదానను
గొప్ప కాఁకలతో నిన్నేఁ గొన్నదానను
తప్పులెన్నకు జాబిల్లి తాల్ప! యెత్తైనను
నామగఁడా! నాయిలవేల్పా! నా నోముపంట!
నీమేనే నామేనయ్యె నింకేమి తంట. పు॥లు 18, 19

అని అనుచు క్రొవ్విరుల దండ చేసికంటి మెడలో వైచును. వృద్ధరూపములో నున్న శివుడు కొంత శాంతించి వెడలును:

తరువాత ఒకసారి మొసలి నోట బడి ఆక్రందించుచున్న ఒక విప్రబాలకుని తన తపము ధారపోసి గౌరి బ్రతికించును. తపశ్శక్తి క్షీణించుటచే గౌరి మరల తపముచేయ ప్రారంభించును. అప్పుడు శివుడు తన 'నిక్క-పు చెలువముతో' ప్రత్యక్షమై తపము మాన్పించి తల్లిదండ్రుల కడకు పంపును. తరువాత హిమవంతుడు వైభవోపేతముగ పెండ్లి యేర్పాట్లు చేయించును. పెండ్లికి నర్వగీర్వాణులు వత్తురు. వివాహ సమయమున గౌరి యొడిలో ఒక కుట్టవాడు నిద్రించుచుండును. దేనకలు ఆ పిల్లవానిపై ఆయుధములు వేయబోవ వారి చేతులు కొయ్యబారును. వారు ఆ పిల్లవాడు పరమశివుడని గ్రహించి క్షమాభిక్ష వేడుదురు. తరువాత గౌరి మహేశుల కల్యాణము వైభవముగా జరుగును.

ఈ కథ పురాణప్రసిద్ధమైన గౌరీకల్యాణ కథ కాదు. దాసు గారు వారి ఇచ్చ వచ్చినట్లు వ్రాయ ముచ్చటపడి కల్పించి వ్రాసిన కథ. ఈ సందర్భమున వారన్న మాట తివి—

'నిన్నటి యాపిరే నేడు న్రేపు తీసికొన తప్పనట్లు వ్రాసినదే పలు తెఱంగుల మార్పుచు వ్రాయక తీరని నానేరమి న్నాయితేల్పు మన్నించు గాక!'
(కుదురు - 10).

ఈ గ్రంథము నందలి కథ, కథాశరీరము దాసు గారి విలక్షణవీక్షణమును వివరించునట్టివే. సీమ పలుకుల ముసుగుతో మినుమిన లాడుచున్న ఆ కథాశరీరము నందలి కొన్ని అంగములు—

గారి మహాభునికొరకై చెందిన విరహ ఘట్టము నందలి యొక పద్యము—

నిప్పుల కుప్పయ్యెనే యలరుల పాన్ను
మేనుడి కించె డెమ్మెర చెలంగి

పట్టదు కూరుకు కిట్టదు బువ్వ, యే
పని సల్పుటకునై నఁ బాలుపోవ

దుల్లము మఱిపింప నుగ్గులుల్ కావించు
నిమ్ము కిడుముడి యిన్నడించె

నేవైపు గాంచిన నీవె కన్నులఁ గట్టి
నట్లుంటి విందొక నాఁగె నునుటు

మాటి కచ్చిక బుచ్చిక మాటలాడి
మరులు పుట్టించి తగులము మప్పి మఱలఁ
జెచ్చెరన్వచ్చెదనటంచు నచ్చఁజెప్పి
యేల రావైతి వింగ వీడ్కోలు గొంగ.

పు. 16

దాసు గారు హిమవంతునిచే చేయించిన అచ్చ తెనుగు దండకము:-

‘గెలుపు గెలువాహో గట్టపిల్కాడ - ముక్కంటి - యో బిత్తజేల్పా -
యరున్నూడు నోళ్లొప్పు విద్విమ్మరీ - దెత్తులనొచ్చుచునేల్కా - తగులేని యిత్తేడ -
ఐదారకంటి - కడున్వోల్మి నుగ్గుడు మేల్వోటకాడా - లలిన్గొంతు కందున్నవాడా -
బిళాసావుగొంగా - వినున్నెచ్చదొల్పల్కులే చాల - నీ బండతాగుందె యేవీటి -
యే కోర్కులున్నీకు లేవైన విన్నొల్పా నవ్వారేతోటరానీవు - నీకన్న వేతేదియు
నేడ - నీలోన నీవిట్టు లీయెల్ల దిన్నులైలంగించి యాటాడు కొందద్దిరా - మమ్ముఁ
గాపాడఁగాఁగూర్చితో విట్టు లేతెంచి నావార - మా పట్టి గౌరమ్మ విన్నోరి పెండ్లాడ
నే తిండియున్నావి యిన్నాళ్లు తాఁగాకలో నున్న దన్నన్న యా యన్నవన్నాడు నీ

యాలగానేలు నీవంటి యల్లుండు మాకెట్టుల న్నిక్కునో - లేతజాబిల్లి తాల్పా - జాహన్నీకు జోహరు నీకు న్నోహర్ (పు. 14).

ఈ హరికథా రచనాకాలమునాటికి దాసు గారు సీమ పలుకుల చిలుకుల కొలికి పలుకులకు ఎంతగా లొంగిరన్న, ప్రసిద్ధములయిన సంగీత సాహిత్య సంజ్ఞలకు గూడ సీమ తెలుగులో క్రొత్తగా నామకరణములు చేసినారు.

హరికథలు - ఫలశ్రుతి:-

నారాయణదాసు గారు వ్రాసిన హరికథలు పదునాలుగు. ఆ పదునాలుగు హరికథలలో రెండు అంభ్యములు. లభించునవి పండ్లెంచు. విహంగదృష్టితో వీక్షించినపుడు వీనిలో సాక్షాత్కరించు పేషవిశేషము లివి—

వస్తుగ్రహణము :

పీరి హరికథలలోని కథావస్తువంతయు రామాయణ భారత భాగవతముల నుండి, ప్రసిద్ధములయిన ఇతర గ్రంథముల నుండి గ్రహించినదే. యథార్థ రామాయణము, జానకీశపథము రామాయణ హరికథలు. యథార్థ రామాయణము వాల్మీకి చాలకాండము నుండి యుద్ధకాండము వరకు గల ఆరు కాండముల కథ. అనగా వాల్మీకి షడధ్యాయము దాసు గారి భాష్యము యథార్థ రామాయణము. జానకీ శపథము రామాయణము నందలి ఉత్తరకాండ కథ. దీనివలన రామాయణము సంతటిని దాసు గారు హరికథలుగా వ్రాసినట్లైనది. ఇక భీష్మచరిత్రము, సావిత్రిచరిత్రము భారత హరికథలు. ద్రువచరిత్రము, అంబరీషచరిత్రము, గజేంద్రమోక్షణము, ప్రహ్లాదచరిత్రము, రుక్మిణీకల్యాణము, గోవర్ధనోద్ధరణము, శ్రీహరి కథామృతము భాగవత కథలు. మార్కండేయచరిత్రము, హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము ప్రసిద్ధ గ్రంథముల నుండి గ్రహించిన కథలు. మార్కండేయచరిత్రము మాఘపురాణానుసరణమైన కథ. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము గౌరన ద్విపదగ్రంథ కథకు రూపాంతరీకరణము. ఇక ఏమాత్రము మూలములేని హరికథ గౌరమ్మ పెండ్లి. ఇది దాసు గారు తమ ఇచ్చవచ్చినట్లు కల్పించి వ్రాసిన కథ. తేలివదేమన రామాయణ కథలు రెండు. భారత కథలు రెండు. భాగవత కథలు ఏడు. ఇతర కథలు మూడు. కనుక కథావస్తువునుబట్టి దాసు గారి హరికథలలో భాగవత కథా వస్తు వెక్కువ.

గ్రంథ నామములు :

దాసు గారు వారి హరికథలకు పెట్టిన నామము లన్నియు ప్రధాన కథా సూచకములై నట్టివే. కాని యథార్థరామాయణ నామము, జానకీశపథనామము కావలెనని కొంత చమత్కారముగా పెట్టిన నామములు. వీరు వీరి రామాయణ హరికథకు యథార్థరామాయణ మని నామకరణము చేయుట వలన, వాల్మీకి రామాయణము కాదు అని అనవలసి వచ్చును. కాని దాసు గారి దృష్టి అది కాదు. ప్రస్తుతము మనకు లభించు వాల్మీకి రామాయణములో అనేక ప్రక్షిప్తము లున్నవనియు వాల్మీకి యథార్థముగా నిట్లు వ్రాసి యుండుననియు భావించి, వ్రాసిన కథ యథార్థ రామాయణ హరికథ.

ఇక జానకీశపథనామ విషయము. ఈ హరికథలో జానకి చేసిన శపథము దాసు గారి కల్పనము. రామాయణములో జానకి చేసిన శపథము కాదు. అందు వలన వీరి కల్పన స్ఫురించుటకు భాసాదుల వలె ఈ నామము పెట్టిరి. అంతేకాక వాల్మీకి 'రామాయణము' అను నామము నాయికానాయకు లిరువురకు అన్వయించునట్లు పెట్టగా, దాసు గారు కూడ 'జానకీశపథము' అను నామము అట్లే నాయికానాయకు లిరువురకు అన్వయించునట్లు పెట్టిరి. రామాయణ నామమును రామ + అయనము రామా + అయనము అని విభజించుటకు అవకాశమున్నట్లే, జానకీశపథము అను నామమును జానకీ + శపథము ; జానకీశ + పథము అని విభజించుటకు అవకాశమున్నది కదా.

రచనా లక్ష్యము :

దాసు గారు ఈ హరికథలను పాండిత్య ప్రదర్శన దృష్టితో వ్రాయలేదు. వ్రాసినది ప్రజలకు ఆ సైకబుద్ధి కల్గించుటకు, ధర్మబోధ చేయుటకు. అటపాటలతో ఆనందము కల్గించుచు తన జాతికి ఉత్తమనందేశము నందించుట వీరి హరికథా రచన ప్రధానధ్యేయము. ఆ కారణముచేతనే వీరి హరికథలలో నీత్యుపదేశములతో గూడిన సుదీర్ఘపాఠ్యములు కన్పడును. కనుకనే దాసు గారి హరికథలు కళాను రక్షులకు మనోహరములు. భక్తులకు ఏనోహరములు.

ప్రేరక రచనలు :

ప్రతి కవి చేయు ప్రతి రచనయు అంతరాత్మ ప్రేరణమువలన పుట్టునదే. కాని కొన్ని రచనలకు లౌకిక కారణములు కూడ ప్రేరకము లగుచుండును. అట్లు లౌకికకారణములు ప్రేరకములు కాగా చేసిన రచనలను ప్రేరకరచనలని అనుకొన్న పుషు, దాసుగారి హరికథలో ప్రేరకరచనలు ఏడు. అవి—1. ద్రువచరిత్రము, 2. అంబరీషచరిత్రము, 3. శ్రీకృష్ణజననము, 4. ప్రహ్లాదచరిత్రము, 5. సావిత్రి చరిత్రము, 6. యథార్థరామాయణము, 7. గోవర్ధనోద్ధరణము.

ద్రువచరిత్ర హరికథ దాసు గారి లేఖనీ ప్రథమ ప్రసవము. దాసు గారు మెట్రిక్యులేషను చదువుచున్న రోజులలో చెన్నపట్టణవాసి యగు కుప్పస్వామి నాయుడు అను నొక హరికథకుడు విజయనగరమున శ్రీ కానుకుర్తి హనుమంతరావు గారి యింటి ముందు ఆడుచు పాడుచు ద్రువచరిత్ర హరికథను చెప్పుట జరిగినది. అది చూచిన క్షణమే సంగీత సాహిత్య నృత్యముల కైకమత్యము కల్గించు సక లేంద్రియ సంతర్పణ ప్రక్రియ హరికథయే యని భావించి, వారు కూడ ద్రువచరిత్రమును వ్రాసిరి. ఈ అంశము దాసు గారి ద్రువచరిత్ర రచనమునకే కాదు, దాసు గారి హరికథా జీవిత ప్రవేశమునకు కూడ ప్రేరణము.

అంబరీషచరిత్ర విషయము — దాసు గారు హరికథా జీవిత ప్రారంభ దినము లలో ఛత్రపురములో ఒక ధనవంతుని యింట ద్రువచరిత్రము చెప్పగా అది విన్న ఒక ప్రభుత్వోద్యోగి 'ఈ కథ మీరు వ్రాసినదగునా? అని ప్రశ్నింప, దాసు గారు 'నేను వ్రాసినదే' యని యనిరి. వెంటనే ఆ ఉద్యోగి 'అట్లయిన అంబరీషోపాఖ్యానమును వ్రాసి చెప్పుడు' అని యన, దాసు గారు పట్టుదలతో ఆ రాత్రికి రాత్రి మరు నాడు చెప్పిన కథ అంబరీషచరిత్రము.

శ్రీకృష్ణ జననము విషయము — విజయనగర ప్రభులయిన అనంద గజపతి అస్థానపండితులలో ఒకపండితుడు 'యువకుడైన ఈ నారాయణదాసునకు సంస్కృత భాషాజ్ఞానము, శాస్త్రపాండిత్యము కూన్యము' అని దాసు గారిని గూర్చి చులకన చేసి పలికెనట. అది తెలిసి దాసు గారు వీరావేశముతో శ్రీకృష్ణజననము అను హరికథను సంస్కృత భాషలో చెప్పి మెప్పుల కుప్పలను పొందిరట.

ప్రహర చరిత్రము దాసు గారి ప్రియమిత్రులతో నొకడయిన బొడ్డు పేంక
జేతము అను నేస్తము వ్రాయుమని ప్రేరేపించగా వ్రాసిన హరికథ.

సావిత్రిచరిత్రము వ్రాయువరకు దాసు గారికి సంకతి లేదు. దాసు గారి తల్లి
ఒకనాడు 'నాయనా ! సావిత్రి కథ వ్రాయుము. నీకు సంతానము కలుగును' అని
ప్రేరేపించగా, దాసు గారు వ్రాసిన కథ సావిత్రి చరిత్రము. ఇది వ్రాసిన సంవ
త్సరమునకు దాసు గారి కొక పుత్రిక జన్మించినది. దాసు గారు ఆ పిల్లకు పెట్టిన
పేరు సావిత్రి.

దాసు గారి భార్య యగు లక్ష్మీనరసమ్మ గారికి రామాయణ మన్న మక్కవ
యెక్కవ. ఆమె మరణానంతరము ఆమెపై గల ప్రేమతో ఆమె అభిరుచిని అద
రించుటకై వ్రాసి ఆమెకే అంకితమిచ్చిన రచనము యథార్థరామాయణము.

గోవర్ధనోద్ధరణ హరికథా జనన విషయ మిక లోక ప్రసిద్ధ విషయము.
ఒకనాడు దాసు గారు హరికథా ప్రారంభము నందు 'హరికథ చెప్పుమందురా ? గిరి
కథ చెప్పుమందురా ?' అని చమత్కారముగా ననగా, ఒక సభ్యుడు 'గిరి కథను
చెప్పుడు' అని యన అతువుగా చెప్పిన కథ గోవర్ధనోద్ధరణ హరికథ.

అంకితములు :

వీరి పదునాలుగు హరికథలలో ద్రువచరిత్రము, గోవర్ధనోద్ధరణము అను
రెండు హరికథలు అముద్రితములు, అలభ్యములు. మిగిలిన పదిరెండు కథలలో
యథార్థ రామాయణము, హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము తప్ప తక్కినవన్నియు భగవ
దంకితములు. యథార్థ రామాయణము భార్యకు, హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము తల్లి
దండ్రులకు అంకితములు. అనగా తన తనువును గన్న తల్లిదండ్రులకు, తన
తనువును గన్న ధర్మపత్నికి తప్ప తక్కిన హరికథ లన్నియు భగవదంకితములే.

కథన ధోరణి :

వీరి హరికథల కథలలో గౌరవ్య పెండ్లి కథ తప్ప తక్కిన కథ లన్నియు
పూర్వగ్రంథ సంపదనుండి గ్రహించినవే. పురాణ పారాయణ పరాయణత
సంస్కార పరిణామములే. అందువలననే కథన విధానములో పురాణధోరణి

ప్రవేశించినది. సంస్కృత హరికథ యగు శ్రీహరి కథామృతము, తెనుగు హరి కథ యగు గజేంద్ర మోక్షణము ఈకమహర్షి పరీక్షితునకు చెప్పినట్లుగా ప్రారంభించి ఈ పురాణధోరణియే.

వీరి హరికథలలో పూర్వకపుల ధోరణులు ఎక్కువ. ముఖ్యముగా భాగవత కథలలో 'హోతనత' యెక్కువ. వీరి హరికథలలో ముఖ్యముగా వచనములలో అధికాధికముగా అధికారము చెలాయించినది అద్ధాలంకారమైన ఉపమ. ఇందలి ఉపమానము లన్నియు అస్పృష్ట పూర్వములు. ఇక పద్యరచనలో ఉపమాలంకార ముతోపాటు బాగుగా అవరించుకొన్నది శబ్దాలంకారమైన అంత్యప్రాసము. ఇక పీఠికలలో, గ్రంథ వర్ణనలో సమకాలీన సమాజాంశములు పరిగెల గింజలు కావు, కుప్ప సూరిన దాన్యరాకులే.

అంబరీషచరిత్రము నందు, గజేంద్రమోక్షణము నందు విజయనగర వేణు గోపాలస్వామి ప్రసక్తి వచ్చుట అనక్తిదాయకమైన అంశము.

ఒకే మకుటముతో నున్న పద్యములు సందర్భానుసారముగ వీరి కథలలో కన్పడుచుండును. గజేంద్ర మోక్షణమున 'కృష్ణా : పేగ వన్ బ్రోవరా :'; యథార్థరామాయణమున 'భక్తమందార : భవదూర : పరమపురుష : ' సావిత్రి చరిత్రమున 'శ్యామలా :; మార్కండేయ చరిత్రమున 'మృత్యుంజయా : ' అను మకుటములతో పద్యరాజములు మాటిమాటికి ఎదురగుచుండును.

వీరి కథలలో ప్రహ్లాద చరిత్రము, భీష్మ చరిత్రము, సావిత్రి చరిత్రము, మార్కండేయ చరిత్రము నిర్వచన హరికథలు.

అంతర్విభజనము :

సామాన్యముగ హరికథలను ఒక్కరిననున చెప్పటకు వీలుగా వ్రాయుచుండురు. అందువలన హరికథలలో ఆశ్వాసము, ఆధ్యాత్మము మొదలగు అంతర్విభజనముల అవసరముండదు. దాసు గారు కూడ సావిత్రి చరిత్రము, గజేంద్ర మోక్షణము, అంబరీష చరిత్రము, మార్కండేయ చరిత్రములను విభాగరహితములు గనే వ్రాసిరి. కాని కొన్ని కథలలో వీరు అంతర్విభజనము కూడ చేసిరి. వీరి అంతర్విభజన విధానము మరల రెండు రకములు. యథార్థరామాయణమును అరు ప్రత్యేక కథలుగ, శ్రీహరికథామృతమును మూడు ప్రత్యేక కథలుగ వారే నామకరణములు చేసి స్పష్టముగా విభజించిరి. ఇది యొక రకము. రుక్మిణీ కల్యాణము,

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము, జానకీశపథము, ప్రహ్లాదచరిత్ర, భీష్మచరిత్రలలో సాగు నది ఒకే కథయైనను విరామములను సూచించిరి. ఇది ఇంకొక రకము. కథా మధ్యము నందు కృతిపతిని స్తుతించుట, ఆ స్తుత్యనంతరము 'అవధరింపుము' అని వ్రాయుట వీరి కథావిరామసూచన విధానము.

భాష :

వీరి హరికథలలో శ్రీహరికథామృతము సంస్కృత హరికథ. గౌరమ్మ పెండ్లి సీమ పలుకులలో వ్రాసిన హరికథ. సీమ పలుకులు అనగా తద్భవముల వాసన కూడ లేని అచ్చమైన పచ్చి దేశ్యభాష. మిగిలిన హరికథ లన్నియు మిశ్ర భాషలో వ్రాసినవి. మిశ్రభాష యన తత్సమ తద్భవములతో గూడిన భాష. దాసు గారు వ్రాసిన మొదటి హరికథ ద్రువచరిత్రము లభింపలేదు. లభించు హరికథలలో మొదటి హరికథ అంబరీష చరిత్రము. ఎనుబదివయేట వ్రాసిన చివరి హరికథ గౌరమ్మ పెండ్లి. కాలానుగుణముగా వ్రాసిన హరికథలనుబట్టి దాసు గారికి మొదటి రోజులలో మిశ్రభాషపై, మధ్య వయసులో గీర్వాణభాషపై, చివరి రోజులలో నాటు తెలుగుపై వ్యామోహము కల్గినదని అనిపించును. మధ్యవయసులో వారు ఆంధ్రేతర భాషలపై బాగుగా శ్రద్ధ జూపినారు. అనేక హరికథేతర కృతులనుగూడ వ్రాసినది ఆ మధ్యవయసులోనే.

సంగీతము :

దాసు గారికి 'లయబ్రహ్మ, పంచముఖీ పరమేశ్వర', మొదలగు బిరుదముల నెన్నింటినో సంగీతసరస్వతి లోకముచే ఇప్పించినది. వీరి హరికథ లన్నియు స్వర సరస్వతీ స్వరూప సాక్షాత్కారములు. వారి స్వరశాస్త్ర సర్వజ్ఞత్వము తరువాతి వారు సరిగా గ్రహించుటకు వారే ప్రతి హరికథలో వారి కీర్తనలకు రాగతాళగతు లను తెలిపినారు. ఈ సూచనవలన క్రొత్తవారికి శ్రమ తప్పను. దాసు గారి పరిశ్రమ అర్థమగును. దాసు గారు సావిత్రి చరిత్రములో ప్రతి కీర్తన రాగమును ఆ కీర్తన చివరి పదముగా వచ్చునట్లు వ్రాసి చమత్కరించినారు. సంగీత శాస్త్ర దృష్టితో చూచినపుడు దాసు గారి హరికథ లన్నియు నొక యెత్తు. జానకీశపథ మొక యెత్తు. జానకీశపథము దాసు గారి స్వర సరస్వతి సంపూర్ణముగ సాక్షాత్కరించు కథ.

అన్యధామూలకములు — అమూలకములు :

అన్యధామూలకములన ఇంకొకరి రచనమును గ్రహించి వ్రాసినవి. అమూలకములన ఏ మూలాధారమును లేనివి. ప్రథమ లక్షణము కవికి ప్రాథమిక లక్షణము. ద్వితీయ లక్షణము ప్రతిభ. ప్రాథమిక స్థితినుండి అద్వితీయస్థితికి నడిపించు లక్షణము. ప్రథమకథ యైన ద్రువచరిత్రము నందు వీరి రచనతోపాటు విశాఖపట్టణ వివాసి యగు శ్రీ ధూళిపాళ కృష్ణయ్య గారి పద్యములు, పోతన భాగవత పద్యములు కలవు. తరువాత వారి హరికథలలో పోను పోను కల్పన లెక్కువైనవి. చివరగా వ్రాసిన గౌరమ్మ పెండ్లిలో కథ, కథన విధానము, కథాశరీరము అంతయు దాసు గారి సొంతమే.

విహంగపీక్షణమునకు దాసభారతీ జాతకచక్రములో కన్నడు ద్వాదశ హరి కథా భావముల ప్రధాన ఫలితాంశము లివి.

మ. హరికథేతర గ్రంథములు

సాహస వాక్కుతో, భరత శాస్త్ర తరంగ మృదంగ వాహినీ
మోహినికుల్కుతో, భువనమోహనమూర్తి ఛలోక్తి గాన స
న్నాహముతో, ధనంధన ఘనంఘన నిస్వన కింకిణీ కళా
వ్యూహముతో సభా జగతి నూపిన ధట్టుడు ఆదిభట్టురా !¹

రమణీయమైన వాక్యమునకు ధ్వను లెన్ని యున్నను గ్రహణ సమయ
సందర్భమునుబట్టి యేవిధముగా శ్రోత ఒక్క అర్థాంతరమును మాత్రమే గ్రహిం
చునో, అదే విధముగ మహపురుషులలో ఎన్ని ప్రతిభాస్ఫూర్తు లున్నను ఏకాంశ
మందే లోకము సామాన్యముగ స్థాన మిచ్చు చుండును. సర్వమంత్ర వ్యాపకు
డైన సరమపురుషునకు ఒక్కొక్క మంత్రమునుబట్టి ఒక్కొక్క రూప కల్పన
చేసినట్లు, నైకముఖ ప్రతిభావంతులగు పురుషులకు గూడ ప్రధాన కర్మక్షేత్రమును
బట్టి ఏకాంశమునందే స్థాన కల్పన చేయుట లోక లక్షణము. ఇట్లే బహుముఖ
ప్రతిభాసంభారభారులైనను, దాసు గారికి కూడ కేవల మొక హరిదానపంక్తిలో
మాత్రమే లోకము వీటవైచినది.

దాసు గారు అసాధారణ ప్రజ్ఞాసమన్వితులైన హరికథకులని ప్రత్యక్ష దర్శన భాగ్యము నోచుకొన్న సమకాలిక మహాజనశ్రుతి. మహాకవులు, మహాపండితులు, మహావిమర్శకులు అని వారి ప్రతిభా సముద్రములో కొన్ని ఉదదించువులైన లభ్య కృతుల ఫలశ్రుతి.

దాసు గారి లేఖని ప్రసవించిన గ్రంథసంతానము నలువది యారు. అందు హరికథలు పదునాలుగు. హరికథేతర కృతులు ముప్పదిరెండు. అనగా హరికథల కన్న ఇతర కృతులు చాల ఎక్కువ. ఈ హరికథేతర కృతులు ఒకే ప్రక్రియకు సంబంధించినవి కావు. అనేక ప్రక్రియలకు ప్రతినిధులు. దాసు గారి అనంత ముఖ శక్తికి ప్రతీకలు.

ఈ హరికథేతర కృతులను వియద్విహారద్గంధభేరుండ వీక్షణముతో వీక్షించిన కన్నడు విభాగములు మూడు — (1) స్వతంత్ర గ్రంథములు ; (2) అన్వతంత్రములైన అనువాద గ్రంథములు ; (3) స్వతంత్రాన్వతంత్రములైన శాస్త్ర గ్రంథములు. ఈ ముప్పదిరెండు హరికథేతర కృతులలో స్వతంత్ర గ్రంథములు పదునెనిమిది. అనువాద గ్రంథములు ఆరు. శాస్త్ర గ్రంథములు ఎనిమిది. గచ్చత్ పిపిలిరాచ్యద్విదో జూచిన వీనిలో నింక అనేకాంతర్వేద ప్రక్రియలు ప్రత్యక్షము లగును.

స్వతంత్ర గ్రంథములు :

పదునెనిమిది స్వతంత్ర గ్రంథములలో శతకములు ఏడు ; ప్రబంధములు నాలుగు ; రూపకములు రెండు ; స్వీయచరిత్ర, మృత్యుంజయాష్టకము, బాలరామాయణకీర్తన, వేల్పుమాట, అచ్చతెనుగు పలుకుబడి అను గ్రంథములు అయిదు.

దాసు గారు వ్రాసిన ఏడు శతకములు—1. 'కాళీశతకము, 2. రామచంద్ర శతకము, 3. సూర్యనారాయణ శతకము, 4. మృత్యుంజయ శివ శతకము, 5. ముకుంద శతకము, 6. సత్యవ్రత శతకము, 7. వేల్పువంద. వీనిలో కాళీ శతకము, రామచంద్ర శతకము సంస్కృత భాషా శతకములు. వేల్పువంద అచ్చతెనుగు శతకము. మిగిలిన నాలుగు శతకములు మిశ్రభాషలో వ్రాసిన తెనుగు శతకములు.

కాశీ శతకమ్ :

దాసు గారు సతీసమేతముగా 1914 లో కాశీ కేగిరి. ఆ ప్రత్యక్షానుభవముతో వ్రాసిన సంస్కృత శతకము ఈ 'కాశీశతకమ్'. ఇది కచ్చితముగా నూరు శ్లోకముల శతకము. ఈ శ్లోకములు వ్రాసినది అనుష్టుప్ ఛందమున. స్ఫూర్తిశ్రీ భాస్కరరావుగారు ఈ శతక శ్లోక రచనలో దాసు గారు లక్షణకర్తలు చెప్పిన అనుష్టుప్ లక్షణముతోపాటు, భిగవద్గీతలో గల 'అనుష్టుప్' లక్షణములను గూడ గ్రహించినారని కనుగొనినారు. అనుష్టుప్ లక్షణము—

శ్లోకే షష్టం గురు జ్ఞేయం
సర్వత్ర లఘు పంచమం
ద్విచతుష్పాదయోర్హ్రస్వం
సప్తమం దీర్ఘ మన్యయోః²

అనగా ప్రతి పాదమున ఆరవ అక్షరము గురువు, ఐదవ అక్షరము లఘువు. రెండు నాలుగు పాదాలలో ఏడవ అక్షరము లఘువు. ఒకటి మూడు పాదాలలో ఏడవ అక్షరము గురువు అనుష్టుప్ శ్లోకములో నుండవలెను.

శ్రీ భాస్కరరావుగారు ఈ లక్షణముతో భేదించుచున్నవని దాసుగారి శ్లోకము లలో మూడు పాదములను పట్టకొనినారు.

నానాభాషా భాష మాణ

(శ్లో. 7, పా. 1)

2. అనుష్టుప్ యొక్క ఈ లక్షణము కాశీదాసు వ్రాసిన 'సుబోధాభిదానము' అను గ్రంథము నందలి దనియు ; అనుష్టుప్ ను 'వృత్తశ్లోకము' అని యందు రనియు పొత్తపి వేంకటరమణకవి తన లక్షణగ్రంథమైన 'లక్షణ శిరోమణి'లో తెలిపినాడు. (3-177, 178)

ఛందశ్శాస్త్ర సర్వజ్ఞులైన శ్రీ రామూరి దొరసామిశర్మగారు, 'శ్రుతబోధము' అను గ్రంథమునందు కలదని చెప్పిన అనుష్టుప్ లక్షణ మిది—

పంచమం లఘు సర్వత్ర, సప్తమం ద్వి చతుర్థయోః
షష్టం గురు విజానేయా. దేతద్ద్యోకస్య లక్షణమ్.

తెలుగు భాషలో ఛందోరీతులు - పు - 128

ఇక్కడ ఐదింటి లఘువు ఉండవలసినది గురువున్నది. అరింటి గురువు ఉండ లఘువు ఉన్నది. దీనికి వారు చూపిన భగవద్గీతా శ్లోక ప్రమాణము. ధృష్టకేతు శ్చేకితానః (ప్రథమ - శ్లో. 5).

ఇతి సంతుప్తమనసా

(శ్లో. 9, పా. 3)

ఇక్కడ అరవ, ఏడవ అక్షరములు రెండు లఘువులే. అరవ ఏడవ అక్షరములు గురువులు కావలెను. దీనికి వారు చూపిన ప్రమాణము 'నానాశాస్త్రప్రహరణాః' (ప్రథమ - శ్లో. 9).

ఆస్తిక్యం విస్తారయితుమ్

(శ్లో. 20, పా. 1)

ఇక్కడ ఐదవ అక్షరము లఘువు కావలసినది గురువైనది. అరవ ఏడవ అక్షర ములు గురువులు కావసినవి లఘువులైనవి. దీనికి వారు చెప్పిన ప్రమాణము 'అవాప్య వాదాంశ్చ బహూన్' (ద్వితీయ - శ్లో. 36)

ఇట్లు శ్రీ భాస్కరరావుగారు దాసు గారి అనుష్టుప్పులలో కన్నదు మూడు వ్యత్యయములను కనుగొనుటయే కాక, వానికి భగవద్గీతలో ప్రమాణములను కూడ చూపించినారు. ³

కాశీక్షేత్ర ప్రాశస్త్యము, గంగామహిమము, నానాశిల్పకరసౌధశ్రేణి, పంచ క్రోశప్రమాణ వారణాసి వర్ణనము, కాశీనగర ప్రజల వేషభాషలు, ఘంటా పథ ములు, చతుష్షష్టి ఘట్టముల ప్రసక్తి, విశాలరామములు, దీర్ఘికలు, దేవాలయ ములు, దేవతలు, పాఠశాలలు, షట్పాత్రపారగులైన పండితులు, శివరాత్రి హోలి కామదహనాద్యుత్సవములు, నానా నరేశ స్థాపిత సత్రములు, సాదువులు, తింతిరి జ్యాది వృక్షములు, ఫలములు, కళాకౌశలము గల వేష్యులు అవి యివి యన నేల : యాత్రికునకు కాశీ నగరము నందు దర్శన మిచ్చు సర్వాంశములు దాసు గారి శతకములో దర్శన మిచ్చును.

ఈ శతకములో అతిశయోక్త్యాత్మక స్తవము లుండవు. ఉన్నవన్నియు చర్మచక్షువునకు గోచరించు వాస్తవములే. అన్నియు భౌగోళిక భౌతిక సత్యములే. కాని దాసు గారి లేఖని ఆ సత్యములను ఉక్తివైచిత్ర్యితో చిత్రచిత్రములుగ అలంక రించినది—

స్వాన్ కైలాసం నయ స్త్రీవ యాతి జాహ్నువ్యదజ్ఞుఖమ్
అనుగంగం వారణాసీ సాధ శ్రేణ్యర్థ చంద్రవత్ — శ్లో॥ 2

జాహ్నువి నరులను కైలాసమునకు చేర్చునట్లుగా ఉత్తరముఖమై ప్రవహించు చున్నదట. గంగ యొడ్డున గల వారణాసీ సాధశ్రేణి అర్థచంద్రుని వలె నున్నదట. గంగ ఉత్తర ముఖముగా ప్రవహించుట, గంగానదీతీరమున సాధపంక్తి వంకరగా నుండుట భౌగోళిక సత్యములు. గంగ నరులను కైలాసమునకు చేర్చుటకు ఉత్తర ముఖముగా పారుచున్నదట, సాధపంక్తి అర్థచంద్రాకారముగా నున్నదనుట దాసు గారి ఉక్తివైచిత్రీ. ఈ రెండు కల్పనలు శివపరము లగుట పరమోచిత్యాంశములు.

విశ్వేశ్వరాభిషేకాయ సతిగాగ్గీరధీ జలే

కాశ్యాం కో మాం వాంఛతీతి నారికేళో న జాయతే — శ్లో॥ 84

విశ్వేశ్వరాభిషేకమునకు భాగీరథీజల ముండగా, కాశీలో నన్నెవడు వాంఛించును అని నారికేళము కాశీలో పుట్టలేదట. వారణాసీ సాగరతీరము కాదు. నారికేళము సాగరతీరమునందే పుట్టును. కనుక కాశీలో కొబ్బరిచెట్టు పుట్టదు. ఇది భౌగోళిక సత్యము. విశ్వేశ్వరాభిషేకమునకు పవిత్రమైన గంగాజల ముండగా నన్నెవడు కోరును? అను నిరాశతో కొబ్బరిచెట్టు కాశీలో పుట్టలేదని దాసు గారు, కాని కారణ మును కారణముగా చెప్పుటకు కారణము వారి ఉక్తివైచిత్రీయే. ఈ కల్పనము శివసంబంధ మగుటచే ఔచిత్యశోభితమైనది.

యమునా ప్రముఖానద్యో గంగయాం సంప్రవేశనాత్

తస్యా నామై వాప్పువన్తి పత్యుర్గోత్రం యథాస్త్రియః

— శ్లో॥ 92

యమున మొదలైన ప్రముఖ నదులు గంగానదిలో కలిసి గంగ యను నామమును పొందుట, వివాహానంతరము స్త్రీలు వారి గోత్రములను త్యజించి పతి గోత్రమును పొందినట్లున్నదట. యమున, మొదలగు నదులు గంగలో కలిసి గంగానదిగా వ్యవహరింపబడుట భౌగోళిక సత్యము. ఈ సత్యము మఱియొక సంప్రదాయ సత్యముచే ఉపమింపబడినది.

ఆరోగ్య ప్రతికూలాపి కాశీ సంసేవ్యతే సదా

ముముక్షుణా తిదుష్టో పి భర్తే వోత్తమ భార్యయా — శ్లో॥ 91

కాశీ ఆరోగ్యమునకు ప్రతిహాలమైనదైనను, దుష్టుడైనను భర్తను ఉత్తమ భార్య సేవించునట్లు, ముముక్షువు సేవించునట. కాశీ పట్టణము పరిశుభ్రముగా నుండక, ఆరోగ్యమునకు ప్రతిహాలముగా నుండుట భౌతిక సత్యము. అయిన ముముక్షువు వదలక కాశిని సేవించుట అంతకంటె భౌతిక సత్యము. ఈ భౌతిక సత్యమును మరియొక లోక సత్యముతో ముడిపెట్టినది దాసు గారి ఉక్తివైచిత్రీ.

త్రిగుణై రేవ సంసార చక్రం భ్రమతి తత్త్వతః

బ్రువన్నితీవానడుద్భిశ్శకటో గచ్ఛతి త్రిభిః — శ్లో॥ 83

'తత్త్వతః' సంసారచక్రము త్రిగుణములచే మాత్రమే భ్రమించుచుండును అని పలుకుచు మూడెద్దులు తన్ను లాగుచుండ శకటము నడచు చుండునట. కాశీలో బండిని మూడెద్దులతో నడపుట భౌతికసత్యము. ఈ భౌతికసత్యము మరియొక తత్త్వసత్యమును వివరించుచున్నదని యన్నది దాసు గారి ఉక్తివైచిత్రీ.

యేనకేనా వ్యూపాయేన బహ్వాన్నం ప్రాపున యాదితి

పునస్సమ్ముషితం వస్త్రం దదాత్యన్నాయ వానరః — శ్లో॥ 86

ఏ ఉపాయముచేతనైనను అన్నమును బాగుగా పొందవలెనని ఒక వానరము తాను దొంగిలించిన వస్త్రమును మరల అన్నముకొరకు ఇచ్చునట. కాశీలో కోతులు యాత్రికుల అన్నపు మాటలను దొంగిలించి, అన్నమును తిని వస్త్రమును పారేయట కనపడు భౌతికసత్యము. ఈ భౌతికసత్యమును ప్రసీద్ధమయిన—

ఘటం భిద్యాత్ పటం ఛిద్యాత్ కుర్యాద్వాగార్థభస్వనమ్

యేనకేనా వ్యూపాయేన ప్రసీద్ధః పురుషోభవేత్

లోకోక్తితో గల సంబంధమును 'యేనకేనా వ్యూపాయేన' అను పాదస్పర్శ వలన స్ఫురింపజేసినది దాసు గారి ఉక్తివైచిత్రీ.

మద్రూపేణైవ గంగాయాం త్వత్కృతం స్నానముద్భవేత్

తారయేత్త్వాం భవాభే ర్నార్వదన్తి వేతిరాజతే

నా రూపము వలననే గంగలో నీ స్నానము మహిమావ్విత మగును. అదియే భవాద్ధిని తరింపజేయును అని యన్నట్లు నావ విరాజిల్లుచున్నదట. గంగాజలమును తాకుచు నదిలో నావ యుండును. కనుక నావ గంగా స్నానము చేసినట్లే. నావ గంగను దాటుచుండును. ఈ తరణశక్తి గంగా స్నాన ఫలము వలన తనకు వచ్చిన దనియు, నరులకు గూడ గంగా స్నాన ఫలము వలన సంసారసాగర తరణశక్తి కలుగని అది చెప్పుచున్నట్లుండెనని చమత్కారము. గంగానదిలో నావ లుండుట, ఆ నావలు ప్రయాణీకులను నదిని దాటించుచుండుట అను భౌతిక సత్యములను ముముక్షువులను భవాద్ధి తరింపజేయుటకు సామ్యములుగ చెప్పుట ఇట గల ఉక్తి వైచిత్ర్యము.

దండపాణి భయం నా స్తి మదంతిక నివాసినామ్

ఇతి బ్రువన్నివాత్రాస్తే దండపాణి స్సదాశివః — శ్లో॥ 74

తన సన్నిధానములో నివసించు జనులకు దండపాణి యగు యముని భయము కలుగదు అని యనునట్లు కాశీలో సదాశివుడు దండపాణియై యుండునట. విశ్వేశ్వరుని ఆయుధములలో దండ మొకటి. అ వాస్తవమైన అంశమునకు ఉక్తివైచిత్ర్యంతో కారణమును కల్పించుట జరిగినది.

ఇట్లు దాసు గారు కాశీనగరములో కన్నడు అనేక భౌగోళిక, భౌతికసత్యములను ఉక్తివైచిత్ర్యంతో చమత్కారముగా ఈ శతకమున వర్ణించినారు.

సర్వ క్షేత్రోత్తమా కాశీ సర్వ సంపత్సమన్వితా

ప్రత్యక్షకైలాసపురీ ముముక్షునాణాం నికేతనమ్ — శ్లో॥ 21

అని దాసు గారి సంపూర్ణవిశ్వాసము. ఈ కాశీ నగర వర్ణనము చేసిన కవియే కృతార్థుడు. దీని వర్ణన చేయనివాడు కృతార్థుడు కాదు అని 'తద్వర్ణనేనైవ కవిః కృతీభవతి నాన్యథా' అని నిర్వచనముగ చెప్పినారు. ఆ విశ్వాసముతోడనే ఈ శతకమును వ్రాసినారు.

దాసు గారి ఈ కాశీశతకమును కేవల స్తుత్యాత్మక శతకము గాదు. కాశీ నగర యథార్థ దృశ్యములను కవిత్వరదీపితో చూపించిన శతకము.⁴

ఈ కాశీ శతకము మకుటములేని శతకరాజము.

రామచంద్ర శతకమ్ :

రామచంద్ర శతకము దాసు గారి సంస్కృత శతకములలో రెండవది. దీని లోని 'సమారబ్ధి వార్ధక' అను మాటల వలన ఈ శతక రచన వార్ధక్యము నందు చేసినట్లు స్పష్టపడుచున్నది. దాసు గారు భక్తి జ్ఞాన వైరాగ్యములతో, తానొక అల్పుడనని తెల్పుకొనుచు, రామచంద్రుని రక్షింపు మనుచు, తన ఆసేదనను వివేదించుకొన్న తాత్పర్యము గల శతక మిది.

ఈ రామచంద్రశతకమునకు పీఠిక వ్రాయుచు బ్రహ్మశ్రీ అప్పల సోమేశ్వర శర్మ గారు 'ఇందు రెండవ పద్యము నుండి పదమూడవ పద్యము వరకును భక్తుని అల్పత్వమును, శ్రీరామచంద్రుని మహిమయు, మనసుయొక్క చాంచల్యమును, మానవుని భ్రమ ప్రమాదాదులను, శ్రీరామచంద్రుని సర్వశరణ్యత్వమును ప్రస్తావనారూపమున విశదము లగును. పదవ అద్వైతతత్త్వమును, భక్తితత్త్వమును వడుగుపేకల వలె అల్లుకుపోయి చివరకు 'శ్రీరామద్వైతము' నవనీతసారముగ ప్రకాశించును.' అన్న వాక్యములు ఆష్టోత్తరశత భుజంగప్రయాత శ్లోక శోభితమైన రామచంద్రశతక సారాంశములు.

సమస్తామర ప్రాంచిత స్తోత్ర పాత్ర

ప్రమత్తాసుర ప్రాణ వల్లీలనిత్ర

దయాసాంద్ర రాజేంద్ర సీతాకళత్ర

ప్రసీద ప్రసీద ప్రభో రామచంద్ర

—శ్లో॥ 1

అను అంత్యప్రాస సూత్రముతో 'రామచంద్ర' అను మకుటముతో ఈ శతక రూప స్తోత్ర మారంభమగును.

4. సంస్కృత కాశీశతక, రామచంద్రశతకములు బ్రాహ్మభూషణ శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి గారిచే పద్యములుగా తెనుగు భాషలోనికి; డాక్టర్ పికిపాటి సూర్యనారాయణ 'భాను' గారిచే హిందీభాషలోనికి అనువదింపబడినవి. ఈ రెండు అనువాదములు మూలము లందలి వాసిని వీసమంతైనను తొలగకుండ చేయుటచే బహుజన ప్రీతిపాత్రములైనవి.

బలం రోదను బాలకానా మితి త్వం
విదన్మాం సమాశ్వాస యాతీవ మూఢమ్
విజానాసి మే తప్త చేత స్త్వమేవ
ప్రసీద ప్రసీద ప్రభో రామచంద్రో

—శ్లో॥ 4

ప్రమత్తారిషడ్వర్గ నిఘ్నం కృతఘ్నం
ప్రభూతావలేపం తతానేక పాపమ్
వృథా జీనితం యాపయంతం నితాంతం
దయామోక్షానిధే పాహి మాం రామచంద్రో

—శ్లో॥ 8

ప్రమత్తములైన అరిషడ్వర్గములకు లొంగి, కృతఘ్నుడనై, గర్వమును పెంచుకొని, అనేక పాపములను చేసి, ఎల్లప్పుడు వృథాజీవితమున చరించుచున్న నన్ను దయాసాగరా : రామచంద్రా : కావుము.

అహం సర్వదా న్యాజ్ఞ నానక్తదృష్టి
ర్షమే విద్యతే ధార్జనే కాపి తుష్టిః
మమాతీవ సద్వజ్ఞనాయాం ప్రహృష్టిః
ఖగో మత్సమః కః ప్రభో రామచంద్రో

—శ్లో॥ 9

ప్రభూ : రామచంద్రా : చూపు లేపుడు అన్యంగనానక్తములు. అర్థమెంత అర్జించినను తుష్టి లేదు. మంచివారిని వంచించిన మనసునకు ఆనందము. మత్సమ డయిన ఖలు దెవడున్నాడు :

మొదలగు విధములుగా తన అల్పత్వమును రామచంద్రునకు విన్నవించుకొనుచు రక్షింపుమని పేడుకొను రచన సాగును.

ఈ శతకమునందు దాసుగారు జ్ఞానమార్గముకన్న భక్తిమార్గమునకే ప్రాధాన్యమిచ్చిరి.

భవద్భక్తి సూత్రాణి శాశ్వతాని
హితాయైవ సమ్రాక్తవాన్ మానుషాణామ్
మతం తస్య లోకోత్తరం విశ్వసంస్థాం
భజే హం శరణ్యం ప్రభో రామచంద్రో

—శ్లో॥ 102

రామచంద్రా : మానవ హితము గోరి శాండిల్యముని విన్ను గూర్చి భక్తిసూత్రములు చెప్పినాడు. ఆ మతము లోకోత్తరమని విశ్వసించును. విన్నే నేను శరణిని భజించును.

దాసు గారికి శాండిల్యముని వ్రాసిన భక్తి సూత్రములపై గల భక్తికి ఈ మాటలు నిదర్శనములు.

పుష్కలమగు భక్తి ముందు శుష్క-తర్కము వ్యర్థమను భావమును 'అలం శుష్క-సేదాంతశాస్త్ర ప్రలాపైః' : 'అలం శుష్క-తర్కేణ' అని మాటిమాటికి వెలిబుచ్చుచుందురు. ఈ శుష్క-తర్కమును నిరసించుచు వ్రాసిన స్లోక మొకటి—

నభః ఖండశో ముద్గరేణేవ భేత్తుం

పదార్థస్థితిం తర్కతోవేత్తు మీ హే

అలం తత్త్వజిజ్ఞాసయా శూన్యదృష్ట్యై

భవద్భక్తిరేవాస్తు మే రామచన్ద్ర

—శ్లో॥ 37

ముద్గరముతో నభమును ఖండించునట్లు, పదార్థ స్థితిని తర్కముతో నరయుట కష్టము. తత్త్వ మెరుగుటకు ఈ శూన్య తర్క-దృష్టి అనవసరము. రామచంద్రా : నీ భక్తియే నాకు చాలును.

ఈ విధముగా దాసు గారు భక్తిమార్గమునకు ప్రాధాన్య మిచ్చి రామనామ స్మరణ చేయుచు ఈ క్రింది స్లోకముతో ఈ శతకమును పూర్తి చేయుదురు.

ప్రభో రామచన్ద్ర ప్రభోరామచన్ద్ర

ప్రసీద ప్రసీద ప్రభోరామచన్ద్ర

ప్రభో రామచన్ద్ర ప్రభోరామచన్ద్ర

ప్రసీద ప్రసీద ప్రభోరామచన్ద్ర

—శ్లో॥ 108

సూర్యనారాయణ శతకము :

'సూర్యనారాయణా' అను మకుటముతో నూటయొక్క మత్తేభ శార్దూలము లతో భక్తి ప్రధాన పదవలెత్తిన తెనుగు శతక మిది. సూర్యనారాయణ దేవునకు

దాసు గారికి ఒక విచిత్రమైన అనుబంధ మున్నది. దాసు గారికి తల్లిదండ్రులు పెట్టిన పేరు సూర్యనారాయణ. ఈ నామకరణమున కొక బలవత్తర కారణ మున్నది. దాసు గారి తండ్రి యగు వేంకట చయనులు గారు భాస్కరోపాసకులు. దాసు గారు పుట్టుటకు కించిత్పూర్వము వేంకటచయనులు గారు క్షయవ్యాధిగ్రస్తులై, సూర్యోపాసనచే ఆ వ్యాధిని పోగొట్టుకొనిరి. ఈ సంఘటన జరిగిన తరువాత పుట్టిన బిడ్డ దాసు గారు. అందువలన దాసు గారికి సూర్యనారాయణ యను పేరు వేంకటచయనులు గారు పెట్టుట జరిగినది. దాసు గారు కూడ వారి ప్రహ్లాదచరిత్ర హరికథను అరసవల్లి సూర్యనారాయణస్వామికి అంకిత మిచ్చినారు.

ఈ శతకము 1895-98 సంవత్సరముల మధ్యకాలము నందు చేసిన రచన. దాసు గారు ఈ శతక రచనకాలమునాటికే మేటి హరికథకులుగా లోకప్రసిద్ధి పచ్చినట్లు—

నా నేరంబులుసైచి నీదు భజనానందంబజస్రంబునన్

బూనంజేసి నమ స్తలోకులను సంతోషాంబుధిన్ ముంచు స

ద్దానోద్యత్కవితాప్రభావ మిడి నన్ గాపాడుచున్నావుగా

యే నీయప్పిక నెట్లు తీర్చగల నోరీ! సూర్యనారాయణా! —ప. 96

అను పద్యము వెల్లడించుచున్నది.

‘ ఆరోగ్యం భాస్కరాదిచ్ఛేత్ ’ అను విశ్వాసము వలన సామాన్యముగా కవులు వ్యాధిగ్రస్తులైనపుడు రోగనివారణకై సూర్యస్తుతి చేయుచుండుట మయా రాది కవుల వల్ల వెల్లడి యగు సంశయము. దాసు గారు ఈ శతకము వ్రాయునాడు సంపూర్ణారోగ్య భాగ్యవంతులైనను దీనిని వ్రాసినన, అది వారి భక్తికి నిదర్శనము.

ఈ శతకము నందు ప్రధానముగా కన్నడు సంశయములు రెండు. స్వీయ లోపములను విన్నవించుకొని భగవంతుని శరణు వేడుకొనుట ; ‘ మోక్షసాధన సామగ్ర్యం భక్తిరేవ గరియసీ ’ అను పెద్దల సుద్ధిని స్వీయ శాస్త్రావలోకనాను భవముచే సత్యమని నమ్మి చాటుట.

ఈ మాటలకు గీటురాళ్లుగా నున్న ఈ శతకము నందలి దాసు గారి ఛందపు మాటలు గొన్ని—

కట్టా మూర్ఖుడఁ దామసుండ దురహంకారుండ నజ్జుండ నే
నిట్టుల్చేనునబడ్డ గుడ్డి పశువ ట్లిద్దాని నాడెంబుగ
నెట్టంజాలక దేహయాత్ర గొనుచుంటిన్ మోహశోకంబులన్
బిట్టలాడుచు నెట్లు ప్రోచెదవా తండ్రీ ! సూర్యనారాయణా !

—ప. 31

గ్రుడ్డి యెద్దు చేలో పడ్డట్లు యోగ్యమైన దేదో తెలిసికోలేక అజ్ఞానముతో
దేహయాత్ర చేయుచు మోహశోకాలతో బిట్టలాడుట—

ఇమ్మాష్కిన్ భవదీయ నామసుధఁ గోలింపన్ సదాతుచ్చ భో
గమ్ముం జిత్తముగోరు, మోదకము వేహ్మన్ మేష శ్వానం బఖా
ద్యమ్ముం దబ్బున మెక్కనేఁగు నటు లిద్ధాత్రిం భళీ ! నైజ ధ
ర్మమ్మున్ మానుపనేరిశక్యము మహాత్మా ! సూర్యనారాయణా !

—ప. 54

కుక్కకు లిద్దు పెట్టి అది అశుద్ధము తినుటకు పోవునట్లు, భగవన్నామా
మృతమును గ్రోలక తుప్పభోగమును చిత్తము కోరి నహజన్వభావము మార్చుకొన
దనుట—

యక్తాయక్త మెటింగియున్ విహితు లెన్నోమార్లు బోధించినన్
నక్తంబుం దినమున్ గృతాఘములకున్ సంతాపముంబొందియున్
భక్తిన్ నిస్సజించుచుండియును మానంజాల దుస్సంగ మా
సక్తిన్ నన్నిఁకనై నఁ బోవు శితరక్షా ! సూర్యనారాయణా !

—ప. 41

మంచి చెడ్డ లేవియో తెలిసియు, హితులు బోధించుచున్నను రేయింబవళ్లు
చేసిన పాపాలకు సంతాప మందుచు, పూజలు భక్తితో చేయుచు కూడ పాప విషయ
ములపై అసక్తి వదలకుండుట—

నిష్కాపట్టము చెల్లబోదకట యీ నిర్భాగ్య చిత్తంబునన్
దుష్కార్యంబులలో నడంచి పయికెంతో నక్క నై చ్యంబులన్

శుక్లప్రేమయు శూన్యహస్తములు నెందున్ జూపకుండన్ మహా
నిష్కాధ్యక్షతఁ బొందరాదు గద తండ్రీ! సూర్యనారాయణా!

—ప. 60

పాడు పనులు చేయుచు పైకి నక్కవినయాలు, శుక్లప్రియాలు కూన్య
హస్తాలు చూపు చుండుట—

మొదలగు భావము లన్నియు దాసు గారి మనోజములైనను, సర్వమనుజ
సహజ స్వభావ స్వరూపములే.

ఇక భగవంతుని గూర్చి, భక్తి మార్గ ప్రాధాన్యమును గూర్చి దాసు గారు
వెలిబుచ్చిన కొన్ని అభిప్రాయములు—

త్వద్వివ్యాంఘ్రి సరోజ భక్తియెడఁ దప్పన్ సర్వవేదంబులన్
ముద్దల్ నూత్రీ గ్రసించినన్ జనుఁడు తన్నుం దానెఱుంగఁ డహో
యద్దంబందునఁ దక్క గన్నుఁగవ స్వీయాశారముం జూచు లె
ఘ్రేద్దేశంబుననై న నారయఁగఁదండ్రీ! సూర్యనారాయణా! —ప. 60

అద్దములో తప్ప తన అకారము ఇంకెక్కడను కన్పడనట్లు, భగవ
త్పాద భక్తితో తప్ప వేదము లన్నింటిని సూరి మ్రింగినను జనుడు తన్ను
తానెఱుగలేడట—

సరిగా వేదములెల్ల రువ్వియును శాస్త్రంబులో గడున్ గ్రోలియున్
గురుబోధల్ వినియున్ నిజానుభవమున్ శోధించియున్ మర్త్యుడై
ఘ్రేఱుఁగున్ నీదగు నిత్యతత్త్వమహాహ యెండన్ గనంజాలునే.
ధర నెందైనను గుడ్లగూబ పరమాత్మా! సూర్యనారాయణా!

—ప. 70

గుడ్లగూబ యెండను చూడలేనట్లు, వేదశాస్త్రాలు చదివినను, గురుబోధలు
విన్నను, స్వీయానుభవమును శోధించినను పరమాత్ముని నిత్యతత్త్వము బోధ
పడదట—

స్థితన్ సాత్వికభక్తిమార్గమున నిన్ సేవింపఁగాలేని యా
 నరుడెంతో జడుఁడైన శాస్త్రచణుఁడైన న్ లేదు కార్యం బహా
 ధర నూహింపఁగ గ్రుడ్డికన్దెరచినన్ దా మూసికొన్నన్ సరే
 చరితార్థం బినుమంతయుం గలుగదీశా ! సూర్యనారాయణా !

—ప. 77

గ్రుడ్డికన్ను తెరచినను మూసినను ఒకచేయైనట్లు, భక్తిలేనపుడు జడుడైనను,
 శాస్త్రచణుడైనను ఒకచే రీతిగ వ్యర్థులట —

ఇక దాసు గారి కైలి ఈ శతకము వందెట్లు తాండవించెనో అను సంశయము పై
 దృష్టి మరలించినచో, ఈ శతకము నందలి ప్రతి పద్యము దాసు గారి కైలికి ఒక
 విదర్శన ప్రదర్శనమే. ఇప్పటివరకు ఉదాహృతములైన పద్యములు భావవ్యక్తి
 కరణమునకు ఎంత ప్రాముఖ్యములో, కైలికి కూడ నంత ప్రాముఖ్యములే. ప్రతి
 పద్యము తెనుగు నుడికారము పొంగిపొరలుచున్న పాత్రయే, అయినను కైలి యను
 మిషతో రెండు మత్తేభవిక్రీడితములు—

వనజంబుల్కను విచ్చి చూడఁ గలువల్ వాడన్ దమంబూడ జె
 ల్మిని జక్రంబులుగూడఁ దెమ్మెరకున్ లేదీగెల్లాడ వే
 ఙ్కను నానావిధ పక్షి సంఘములు పాడ న్నాపసుల్ వేడ నీ
 వనురాగంబునఁ దూర్పునం బొడమితయ్యా ! సూర్యనారాయణా !

—ప. 4

ధనమా రాదు దురాశ పోదు పరతత్త్వజ్ఞానమా లేదు యా
 వనమా నిత్యము కాదు వార్ధకమునన్ వామాక్షి యాఁజేదు జీ
 వనమా యెన్నఁగఁబొదు దుఃఖములకున్ బల్మాటటుల్ గావునన్
 నిను నేఁగొల్తు నిఁకేల వాదు దయఁగన్మీ సూర్యనారాయణా !

—ప. 50

సూర్యభగవానుని దాసు గారు బాల్యము నుండి ఆరాదించుచున్నారని—

చిన్నప్పటి నను నమ్ముకొంటి నిచ నీచి త్తంబు నా భాగ్యమో
యన్నా ! వేల్పులమిన్న ! లోకములకన్నా ! సూర్యనారాయణా !

—ప. 58

అను పద్యము వలన విద్యమాన మగుచున్న విషయము. దాసు గారికి సూర్యదేవుడు స్వప్నమున సాక్షాత్కరించినట్లు “కలలో నీదగు దర్శనంబిడి మహాకారుణ్యముం జూపి నా కలర న్నీడు ప్రసాద మిచ్చితివి..... (ప - 39)
అను పంక్తుల వలన తెలియుచున్న అంశము.

దాసు గారి శతక వత్తకములో రసిక జనుల రసనకు పరమాప్తమైన శతకము ఈ సూర్యనారాయణ శతకము.

మృత్యుంజయ శివశతకము :

దాసు గారితో హరికథలలో వంతపాట పాడి అందరిమన్ననలను అందుకాన్న అన్న పేరన్న. పేరన్న దాసు గారి నాలుగవ అన్న. పేరన్న దాసు గారి చెంత వంత పాట పాడినను సొంతగొంతుక లేనివాడు కాదు. పర్జన్యగర్హాగంభీరకంఠులైన దాసు గారి గొంతుకతో వంత కలవకల్గుటయే పేరన్నగారి కంఠమదర్యమునకు కతవత్రము. దాసు గారు గజేంద్రమోక్షణ హరికథ బెంగుళూరులో రాజా వారి బంగళాలో చెప్పుచుండ తోడుపాట పాడిన ఈ పేరన్నగారి పాటను విని మైసూరు ప్రభువులు ‘It lulls me to sleep’ అని ప్రశంసించిరి. దాసు గారి సోదరులైన పేరన్నగారి గాత్ర సౌందర్యము కూడ దాసు గారి గాత్రసౌందర్యమునకు సౌందర్యమే.

ఈ పేరన్న అన్నగారికి 1908 లో ప్రిణానంకటమయిన జబ్బు చేయ, దాసు గారు కలవరము చెంది అన్నను బ్రతికింపుమని మృత్యుంజయుని ప్రార్థించుచు స్తుతించిన శతకము ఈ మృత్యుంజయ శివశతకము. ఇది ‘శివా’ అను మకుట లాంఛితము. దాసు గారి విశ్వానబలమో లేక దైవనంకల్పబలమో కాని వైద్యులకు కూడ వశముకాక అశ వదలుకొన్న ఆ భయంకర రోగము తగ్గి పేరన్న గారికి ఆరోగ్యము చేకూరినది. ఇది శతక జనన కారణము.

ప్రాణ ప్రయాణ ప్రమాద పరిస్థితిలో నున్న పోదరుని ప్రతికింపుమని
మృత్యుంజయుని ప్రార్థించు దాన ధోరణి యిది—

మృత్యుంజయుండవని నిజ్
నిత్యము శ్రుతి చాటుచుంట నిక్కంబేనిజ్
అత్యనుకూల చిరాయువు
సత్యంబుగ నీదు భక్తు జంట కీడు శివా! —ప. 18

శ్రుతిమతి గితి నేనెఱుంగను
గతి నీవేయంచు నెటులా కాన్పించెను నా
బ్రతుకున జంటం దోడు ని
రతముం గాపాడి మీఁది రక్తిగను శివా! —ప. 19

జోడుగఁ దోడుగ నీడగ
వేడుకతో శ్రుతుల మేళవించుచు నిన్నుం
బాడి కసిఁదీర్చుకొందుము
వేడెద మా జంటఁ బెంచు పెక్కిండ్లు శివా! —ప. 20

కట్లు ప్రార్థించుచు మధ్య పసిపిల్లవాని వలె 'మారాము' చేయుచు భగవంతు
నిట్లు బెదిరించినారు—

నాకోర్కెదీర్చని యెడన్
నాకుండిన వెట్టితెంపు నన్నున్ విను నే
వాకుం దెఱువను మూఁగటు
నీకీర్తనసాంపు లొరులు నేర్చుదురె? శివా! —ప. 21

మొదట పోదరునకు చిరాయువు నీయుమని కోరిన దాసు గారు, తరువాత
'రాజీపది'—

నీ వెఱుంగుదై న మూఁగుడ
నే వెరవునఁ దెలుపుకొందు నీశుండవగుటన్
గావుము తోడలరన్ నే
జీవించిన వలకుఁ జంటఁ జేపట్టు శివా! —పు. 22

అని వారు బ్రతికినంతకాలమైనను సోదరుని బ్రతికింపుమనిరి. తరువాత భగవంతుని నిర్బంధనము చేయుట తప్పదనుచున్నారు.

నీప్రాపు చని యెరింగిన

నే పామరుడైనగాని యెట్టిల మఱచున్

గాపాడంగ నిర్బంధన

జేపట్టి నినుం జిరాకు నేయకయె శివా !

— ప. 86

అన్నకు ఆయువు నొసగినదో నీచసుఖములను వీడి తన్నే పాడుచు జీవయాత్ర పొగింతుమని యనుచున్నారు.

ముజ్జగములఁ గల సంపద

గజ్జవలెం దలఁచి నీచ కామసుఖములన్

బొజ్జలదర నిన్ బాడెద

మజ్జరె మాయన్నఁ గావుమా యన్న శివా ! — ప. 48

ఇట్లు ప్రార్థించుచు ఒక రాత్రిలో వ్రాసి ముగించిన శతకము యొక్క ముగింపు పద్య మిది—

శివ శివ శివ మృత్యుంజయ

భవ భవ భవ పాపదూర భక్తాధారా

కవగా మముఁ గాపాడుము

భువిలోఁ బెక్కిండ్లు మమ్ముఁ బోషించు శివా ! — ప. 100

మానసిక కాంతి లేక ఒక్క రాత్రి వ్రాసిన శతక మగుటచేతనో యేమో కాని రెండు పద్యములలో (4, 81) 'ప, బ్ర' లకు ప్రాసవేయుట సంభవించినది.

మృత్యువును జయించిన మహత్తర శివశంకర శతకము ఈ మృత్యుంజయ శివ శతకము.

ముకుంద శతకము :

దాసు గారి తెనుగు శతకములలో ఈ ముకుంద శతకము ఒకటి. మృత్యుంజయ శివశతకము వలె ఈ శతకము కూడ కచ్చితముగా వంద కందముల శతకము. ఈ ముకుందశతకమున దాసుగారు రుచిన మకుటము 'నారాయణ : కందళితానంద మూలకంద ముకుందా'. ఈ శతకమున గ్రహించిన పద్యము చిన్నదయిన కందము. ఇక మకుటమా 'ఒకటియునర' పాదము లాక్రమించుకొన్నటువంటిది. మిగిలిన రెండునర పాదాలలో చెప్పదలచుకొన్న భావము పట్టించవలెను. ఇంత శ్రమతో దాసు గారు వంద పద్యములను వ్రాసిరి.

ఇక ఈ శతకమునందున్న విషయము ప్రతి భగవత్సంబంధమైన శతకములో ప్రత్యక్షమగు భక్తుని శరణాగతియే.

రచనా విధాన సాక్షాత్కారమునకు కొన్ని ఉదాహరణములు—

కందము లర్పించెద మా

కంద రసానూన మధుర కవితాసుధ నీ

కందముగా నారాయణ !

కందళితానంద మూలకంద! ముకుందా! —ప. 1

అన్న పద్యము శతక ప్రారంభ పద్యము.

ముందెరుగని మందుడ నా

చందముడలపోసి కష్టసమయములను గే

లందిమ్మా నారాయణ !

కందళితానంద మూలకంద ! ముకుందా ! —ప. 9

పందెము వేసెద భక్తుల

కుందప్ప మఱ్ఱెట్టి యొరలకున్ నిన్ దెలియం

గం దరమా నారాయణ

కందళితానంద మూలకంద ! ముకుందా ! —ప. 10

అనుచు రెండునరపాదాలలో భావమును బంధించి బాధింపక ఎంత చక్కగా
వ్యక్తీకరించినారో :

డెండముకు తర్క-తత్త్వము
జెందింపక నిన్ను విశ్వసించు మతము నా
కందించుము... ..

—స. 53

అని తర్క-తత్త్వమును నిరసించి విశ్వాసము కల్గు తత్త్వమును అనుగ్రహింపుమని
అభ్యర్థించినారు.

అందియు నందని యటు న
న్నెందుకు మోసంబుజేసె దీశ్వర : సరిగా
ముందగపడు... ..

—ప. 67

అని భగవంతుని నిలబెట్టి అడిగినారు.

ఎందుకు మముఁ గల్పించెద
వెందుకు మూఢత్వ మిచ్చి యేఁచెద పీఠె
ఘ్రేందుకురా... ..

—ప. 70

అని మొగమోటమిలేక ప్రశ్నించినారు.

నందెలియ కిట్లు నా మది
కందించెద వెద్దువుండు కాకికి నొగులా
యెందై నన్... ..

—ప. 73

అని నీకేమియు పట్టరని భగవంతుని దెప్పినారు.

డెండమ్మున దుర్గర్వము
పోందించకు భూతదయను బొడలించుము నీ
ముందుంచుము... ..

—ప. 93

పొందుగ నిన్నుం బాడుట

కుండప్ప మఱొట్టి వృత్తిఁ గొల్పించకు న

నన్నుం దయతో... ..

—ప. 94

అని వరములను కోరుకొనినారు. ఈ విధముగా వారు వారి భావములను ఈ చిన్న పద్యములందు కూడ చక్కగా వెలిబుచ్చి—

అందరు ధరియించుట కీ

కందము లాచంద్రతారకంబుగ మహిలో

నం దెలుపుము నారాయణ :

కందళితానంద మూలకంద : ముకుందా :

—ప. 100

అను పద్యముతో శతకమును సమాప్తము చేసినారు.

ఈ శతక ప్రారంభము నందు—

(శ్రీ)రామాంచిత పీనవక్ష సిత రాజీవాక్ష నిశ్శ్రేయసా

ధారా పాపవిదూర వేదమయ దైత్యధ్వాంత సూర్యోదయా

కారుణ్యామృత పూర చక్రధర భక్తప్రాణ సంరక్షణా :

పారావార గభీర భూతకర దేవా : సత్యనారాయణా :

అను నొక శార్దూల విక్రీడిత వృత్తముండుట, సత్యనారాయణస్వామి సంబోధక మగుట వింత విషయము.

దాసు గారి భావవ్యక్తీకరణాధికారమునకు ముందు ఛందము దాసీఛందము అని తెలుపు శతకము ఈ ముకుంద శతకము.

సత్యవ్రత శతకము :

దాసు గారి తెనుగు శతకములలో ఈ సత్యవ్రత శతక మొకటి. మృత్యుం జయ శివశతకము, ముకుందశతకముల వలె నిది కూడ వందకందముల శతకము.

విజయనగర ప్రభువైన అనందగజపతి ఒకనాటి ఇష్టాగోష్ఠిలో దాసు గారికి 'సతతము సంతసమెసంగు సత్యవ్రతికిన్' అను సమస్య నిచ్చి పూరింపుమన, అసాధారణాశుభారథో దాసు గారు నూరువిధాల పూర్తిచేసిరట. ఆ నూరువిధాల పూరణములే యీ సత్యవ్రత శతకము.

అశువుగా నూరు పద్యములు చెప్పుచే చోద్యవిద్య. ఇక ఒక సమస్యను, పైగా పాదమాక్రమించుకొన్న సమస్యను, నూరువిధాల అశువుగా, భావావృత్తి లేకుండగ, పదావృత్తి లేకుండగ, పండితుని యెదుట రంజించునటుల చెప్పట యెంతటి అసామాన్య మాన్యకార్యమో వేరుగా చెప్పబిలెదు.

హితమిత వాక్సంతతికిన్

దతభూత దయానురతికి ధైర్యోన్నతికిన్

జతుర మనీషాగతికిన్

సతతము సంతసమెసంగు సత్యవ్రతికిన్

—ప. 1

అనునది దాసు గారి ప్రథమ పూరణము.

అతుల ధనాద్యునికన్నన్

శ్శుతిస్మృతి విచారచతుర సూరులకన్నన్

బ్రతుకు మతావ్వనికన్నన్

సతతము సంతసమెసంగు సత్యవ్రతికిన్

— ప. 9

బ్రతుకున సుంకం బెరుగక

స్వతంత్రరాజ్యంబుచేయు ప్రభువలెను బతి

వ్రతవలె సహజకవివలెన్

సతతము....

— ప. 15

బ్రతికిన వఱకున్ సర్పము
గతి విషమటు కల్ల వెడలగ్రక్కుచు నిజమన్
రతనముఁదాచు కుమతి చెడ
సతతము —ప. 19

అతికిన బూడిద పట్టెలు
నుతికిన మడిపొత్తు పంచె లురవడిమున్నుల్
క్షితి సూన్యతమున రావన
సతతము —ప. 79

మతదంభముతోఁ జక్రాం
కేతముల కాల్పులను హోమకృత పశుకోటుల్
క్షితి సూన్యతఫల మొసఁగవు
సతతము —ప. 97

క్షితివతులయొద్దఁ గొండెము
లతకుమఁ దన యోర్వలేమి నన్యత మనెడు దు
ర్మతి నిందెంబడి చెడునన
సతతము —ప. 77

అను పూరణ పద్యములు దాసు గారి నూరు పూరణముల నుండి వెతుకకుండ తీసి వ్రాసినవి. వీనిలో నెక్కడను పదావృత్తి గాని, భావావృత్తి గాని మచ్చునకు కూడ కన్పడదు కదా. అంతేకాక ఈ పూరణములలో ఎన్ని రకముల విమర్శలు చోటు చేసికొన్నవో :

నూరవ పూరణ మందు, ఈ సమస్య నిచ్చిన ఆనందగజపతికి వమత్కారముగా అంకితము ముడిచేయబడినది. ఆ పద్య మిది—

చతురకళా విద్యాసం
గతికిన్ స్థిరధృతికిఁ బ్రకట కరుణామతికి

కృత్తి యానందగజపతికి

సతతము సంతసమెసంగు సత్యవతికిన్

—ప. 100

ఏకనమస్యారణములు శతవిధాలుగా నున్న ఏకైకాంధ్ర శతకము ఈ సత్యవ్రత శతకము.

వేల్పువంద :

వేల్పువంద దాసు గారు వ్రాసిన ఒకే ఒక నాట తెలుగు శతకము. వేల్పు వంద యన స్వామి శతకము. ఈ శతకము నందలి స్వామి సింహాచలముపై నున్న నృసింహస్వామి. ఈ సీసపద్యముల శతకమునకు చుకుటము 'రెంట్రాగుడు తిండి మెట్టంటు వేల్పు'.

రెంట్రాగుడు — ద్విపము (ఏనుగు); రెంట్రాగుడు తిండి — ఏనుగును తిను సింహము; మెట్ట — కొండ (అచలము); అంటువేల్పు — ఉన్నస్వామి. రెంట్రాగుడు తిండి మెట్టంటువేల్పు — సింహాచలస్వామి.

ఈ వేల్పువంద యందు ప్రసరించున వన్నియు తెలుగు వెలుగులే. బాస — తెలుగుసీమపలుకులు; వేల్పు — తెలుగునేలపై మొలిచి నిలిచిన అప్పాలసామి; చందము — తెలుగు కలాలు మూస పోసిన సీసము; కవి — తెలుగు పుడమి కడుపున పొడమిన కొడుకు.

'తొలి చదువురె నిమ్మ, రెలియక మల్లిన నాటమాటల నిను వ్వాటదరమ' (ప. 2) అని విషయముతో ఈ వేల్పును సుతించుట ప్రారంభించినారు.

ఎలనాఁగమీదనే యెప్పట్ల నాకన్ను

పైవారి యిడుమ నాబ్రతుకు జున్ను

కొంకక తిని త్రాగి కొప్పుట నాపని

యేల్కలతోడ నాకెందున నని

నను నేబాగడుకొంటు నాపుట్టువు తెగులు

లాఠి గొప్పకు నాతలంపు రగులు

ఎల్లరికన్న నేనే యెక్కువనుకొందు

నే సిగ్గెడసి తెగ నీల్గుచుందు

ముదిసిన కొలంది గొడవలన్ మున్నుచుంటి

నెందుకున్నన్నిరాక యేనిట్టు లుంటి

తెమల నీ తగులమీరక వలమురి తాల్ప!

రెంట్రతాగుడు తిండి మెట్టంటు వేల్పు!

—ప. 8

పరకాంతలపై మనసుపడుట, పైవారి కష్టములకు సంబంధపడుట, తిని త్రాగి చుదించి తిరుగుట, లౌకిక ప్రభువులను వదలకుండుట, తన్ను తాను పొగడుకొనుట, ఇతరుల గొప్పలకు వెతచెందుట, అందరికన్న తానే గొప్పయనుకొనుట, సిగ్గులేక నీలుగుచుండుట—

మంగలిచీలితలంగొట్టు నశ్లేల

నుబునుపోవని పని కుబుకుచుంటి

గొఱగానివాడ నం చెఱిగియు నెఱుంగక

గొంతెమఱోరికల్ గొనుచు నుంటి

నోరువలేక పైవారిగొప్పకుఁ బెడ

పులు విర్చి పెంకెమాట లనుచుంటి

గొలుపులన్ దగవరి వలె వాలకమువేసి

వడిఁగాని కూళ్లెల్లఁ గుడుచుచుంటి

లాఠి మెప్పులకీటు వ్రాఁతల దొరకొంటి

సెబ్బరన్ దాచి నామంచి చెప్పుకొంటి

నన్న యెటులేలెదో నన్నుఁ దిన్నఁబఱిచి

రెంట్రతాగుడు తిండి మెట్టంటు వేల్పు!

—ప. 97

పనిలేని మంగలి పిల్లి తల గొరిగినట్లు పనికిమాలిన పనులు చేయుచుండుట, పనికిరాని వాదనని తెలిసికూడ గొంతెమ్మ కోరికలు కోరుచుండుట, ఇతరుల గొప్ప సహింపలేక పెంకెమాట లనుట, సభలలో పెద్ద న్యాయపేత్ర వలె వాలకము వేసి

అడ్డమైన గడ్డిని తినుచుండుట, ఇతరుల మెప్పులకొరకు వ్రాయుచుండుట, చెడు చెప్పక, తన మంచినే చెప్పుకొనుచుండుట అను భావములను దాసు గారు మాట వరుసకు తమ కాపాడించుకొనిరి గాని అందు సర్వమానవ మానసిక దౌర్బల్యము లనే సూచించినారు.

ఎవరికిని లొంగక హాయిగా బ్రతుక గలిగిన, ఈ సృష్టిని తోచినట్లు వర్జింప గలిగిన, కూడు కూటమి కూరుకుల విషయమున స్వేచ్ఛగా నడువగలిగిన, కష్ట సుఖములందు ధైర్యముగా నుండకలిగిన, అన్నిటను నిండి విహరింపకలిగిన తనకు భగవంతునకు భేదము లేదని చెప్పుచున్న పద్య మిది—

ఏరికిన్ లొంగక కోరినట్లెల్ల హా

యిగ ననయము నే మనఁగలనేని

యీ నింగి నేలల నీవగ లీమాపు

నా తోచినట్లు పన్నఁగలనేని

కూడు కూటమి కూరుకులపట్ల నాకుఁ గా

వలసినట్లుల నడువఁగలనేని

కలిమిలేముల వేడుకల నిడుములఁగూడ

నే పాలివోవక నిల్తునేని

ఎందునన్ నిండి నేనాడుకొందునేనిఁ

గ్రిందుమీఁదులఁ గ్రిక్కిర్చియుందునేని

నీవె నేనయి యలరనా ? నిక్కువముగ

రెంట్రతాగుడు తిండి మెట్టంటు వేల్పు !

—ప. 41

ఇన్ని కోరికలతో తానున్నను, భగవంతుడు తన కేమియు నీయలేదని పడుచున్న బాధను తెలుపు పద్యము—

ఏడుపుతప్ప నాకేదియు నోజగా

నామేనితోడుత స్థలలేదు

నా యొడ లద్దిగా నాకదై కొంప యీ

యెఱుకువ గూడ నా కెరపు తోడుపు

నా మొదలున్ దుద నాకూర్కు ముచ్చట

నే నెఱుజెప్పలేరెవ్వరై నఁ

జిమ్మచీకటిలోనఁ జిందురాడుచు నుంటఁ

దెలిసిన యటు తలన్ ద్రిప్పుచుంటి

అకట యీ తెల్వి తెలివికాదిక నికముగ

నమ్మికన్ నన్ను నిన్గొల్పనిమ్ము తండ్రీ !

కలవరంబుల నిల్ప ! చుట్టలుఁగుదాల్ప !

రెంట్రత్రాగుడు తిండి మెట్టంటువేల్ప !

—ప. 44

ఏడుపుతప్ప యొడలితో నింకేమియు నీయలేదట, ఆ యొడలు కూడ అద్దె కొంప యట, జనన మరణాది విషయములను గూర్చి స్పష్టముగ నెవరును జెప్పలేదట, చీకటిలో చిందులు త్రొక్కుచు అన్నియు తెలిసినట్లు తల త్రిప్పుచుండెనట, కనుక ఈ తెల్వి తెల్వి కాదు. అని భగవంతునిపై విశ్వాసము విహ్వలి కోరుకొనినారు.

వండి యెదిరికే నన్వడ్డించు మన్నాడ

వంగదస్యేగు నా కుంగడీవు

జోలలన్ గంటులన్ జోగొట్టు మన్నాడ

వేయెడ నన్ గను మూయనీవు

లాఁతి డప్పిస్తీర్చు మేతతీ నన్నాడ

వుడికెడు నా నోరు తడుపనీవు

దుస్తు సూదులకు నన్వొడిగించు మన్నాడ

వెప్పట్లు గుడ్డ నన్ గప్పనీవు

పులుసులోని గంటెవలెననో సలిపినావు

బ్రతుకు చవి తోలేమైన నన్నడయనీవు

నన్ను నేడ్చింప నిలు పన్నినాడ వేల ?

రెంట్రాగుడు తిండి మెట్టంటు వేల్పు ! —ప. 54

ఓ భగవంతుడా : వండి యితరులకు వడ్డించుచున్నావు. అకలితో నున్న నాకు ఉంగడి కూడ నీయవు. జోలలతో పగలతో జోగొట్టుచున్నావు. నన్ను కమ్మ మూయనీవు. ఇతరుల డప్పిని ఏ సమయములో నైనను దీర్చుచున్నావు. ఉడికెడు నీరు మాత్రము తడుపనీవు. శత్రువులకు దుస్తులు తొడిగించుచున్నావు. నాకు కప్పకొనుటకు కూడ గుడ్డ నీయవు. పులుసులోని గంటెవలె బ్రతుకు రుచి కొంచెము కూడ నన్ను పొందనీయవు. నన్ను ఇట్లు ఏడ్చించుటకు పుట్టించినావా : అనుభావములు దాసు గారు వారేమాత్రము సుఖపడకుండ వారి జీవిత మంతయు లోకానందమున కెట్లు వినియోగించిరో వివరించుచున్నవి.

ఎది నాకు లెస్సయో యేనెఱుంగన్దాన,

గోరని కోర్కొసంగుము నెనరున —ప. 100

అని అన్నది దాసు గారు శతకాంతమున అప్పాలసామిని కోరుకొన్న వరము.

ఈ ముది యీడున నీ నాటుమాటల,

బల్కించినాడవు బలిర ! —ప. 52

అను చరణము వలన దాసు గారు ఈ శతక రచన చేసినది పండిన వయస్సులో.

ఇది సింహాద్రి అప్పన్నకు నైవేద్యమైన ' పల్క పానకపు శతకము '.

శతకములు కవుల ఆదర్శములను ప్రతిబింబించు ఆదర్శకములు, అశ్శాశ్రయ కవిత్వమునకు ఆశ్రయములు. ఈ లక్షణము దాసు గారి శతక సప్తకమునకు కూడ శతశాతసమగ్రముగ నమన్వయమగు లక్షణము.

ప్రబంధములు :

దాసు గారు వ్రాసిన ప్రబంధములు నాలుగు—1. బాటసారి 2. Traveller 3. మేలుబంతి, 4. తారకమ్. ఈ నాలుగు ప్రబంధములు నాలుగు విధముల ప్రబంధములు. బాటసారి పద్యప్రబంధము. Traveller బాటసారి ప్రబంధము నకు అంగ్లానువాదమైన ప్రబంధము. మేలుబంతి చాటుపద్య సంకలన ప్రబంధము. తారకమ్ సంస్కృత ప్రబంధము. మేలుబంతి సంకలన గ్రంథ మగుటచేత ఇతివృత్త ప్రసక్తి యుండదు. బాటసారి ప్రబంధమునకు అంగ్లపరివర్తన మగుటచే, Traveller గ్రంథములో స్వతంత్రీతివృత్త ప్రసక్తి యుండదు. ఇక మిగిలిన ప్రబంధములు బాటసారి, తారకమ్. ఈ రెంటి యందలి ఇతివృత్తము దాసు గారి సొంతమే. అనగా దాసు గారు ప్రబంధ కథలను ఇతరులనుండి గ్రహింపలేదు. అందువలననే ఈ ప్రబంధములు స్వతంత్ర గ్రంథములైనవి.

బాటసారి :

బాటసారి నూటతొంబదియైదు పద్యముల నిర్వచన ప్రబంధము. 'ఈ బాట సారిజేసి యాడుచుఁబాడుచు నైలుగువారలకు నే వినిపింప మొదలిడినపుడు నా యీ డిరువదినాలుగేండ్లు⁵ అను వాక్యము వలన ఈ గ్రంథమును దాసు గారు తమ ఇరువదినాలుగవ యేట వ్రాసినట్లు స్పష్టము. అనగా దాసు గారు దీనిని రచించినది 1888 లో. ఈ పద్య ప్రబంధము మద్రాసు నగరమున ప్రముఖ న్యాయవాది అయిన శ్రీ పనప్పాకము ఆనందాచార్యులుగారికి అంకితము. ఈ ఆనందాచార్యులు గారు National Congress President, Fellow of the Madras University Member of the Legislative Council, మొదలగు గొప్ప గొప్ప పదవులను అలంకరించిన ప్రసిద్ధులు. ఆచార్యులుగారు అట్లు లౌకిక ప్రపంచవ్యవహారములలో మునిగి తేలుచు గూడ సంస్కృతాంధ్రాంగ్ల భాషలలో మంచి వైదుష్యమును గడించినారు. లోకము వారి కిచ్చిన 'విద్యావినోది' అను బిరుదము వారి సాహిత్య ప్రీతికి నిదర్శనము. దాసు గారి హరికథను విని పరవశించి వీరు అంగ్లపత్రికలో ప్రశంసించుచు నొక మంచి వ్యాసమును వ్రాసిరి. ⁶ దాసు గారి ప్రతిభకు దాసోఽహ మని, దాసు గారి పాదములను బట్టుకొని 'మీ వంటి పండితుని నే జూడలేదు.

5. బాటసారికి గూఢార్థము — బాటసారి

6. జీవిత రేఖలు. పు. - 19

నాయొద్ద మీరున్నయెడ నెలకొక వంద చొప్పున నిచ్చెదను. ఒక సంవత్సరము జీతము ముందుగ మీకిచ్చెదను. నా కోర్కె తీర్చి నా చెంగట మీరుండునట్లుగ ఖరారు చేసిన దప్ప మీపాదములు విడువను ' 7 అని పట్టుపట్టిన ప్రతిభా పక్ష పాతులు.

కథాసారము :

ఒక బాటసారి భార్యాపుత్రులతో ఓడమీద ప్రయాణము చేయుచుండగా, ఓడ కొండకు తగిలి భిన్నమగును. వారు చిన్నాభిన్నమై ఎవరికి వారు ఎటో సముద్రములో కొట్టుకు పోవుదురు. బాటసారి యెట్లో యొక యొడ్డును పట్టి యొంటరియై, భార్యాపుత్రులను గూర్చి కొంతతడవు శోకించి, ఒక కొండప్రక్క గల సెలయేటి యొడ్డున రేయి వడుదాక నిద్రించును. చంద్రోదయముకాగానే లేచి భార్యాపుత్రుల కొరకు యేటియొడ్డున పులుగు మూల్గులు, బెబ్బలి బొబ్బరింతలు వినుచు అడవిలో నడిరేయిదాక నడిచి ఒక సూదికొండను చేరుకొనును. అక్కడ ప్రాద్దుపొడుగు వరకు సొమ్మనిలి లేచి, కొండకవతలికి చేరు ఒక లోయ వెంట పోయి ఒక చెరువును చేరి, ఆ తటాకమున స్నానము చేసి, సూర్యున కర్పక మిచ్చి, అక్కడ దొరికిన దుంపలను నమలి, తీయని నీరు త్రాగి ఒక గాన్లుచెట్టు నీడను కూర్చుండును. అంతలో అక్కడకు నీరు త్రాగుటకు వచ్చిన ఏనుగుల గుంపును జూచి ఒక మట్టిచెట్టు కొన నెక్కును. ఆ చెట్టుపైనుండి ఒక ఉన్నతాలయము జూచి సంతోషముతో క్రిందికి దిగి ఒక మేటి పూదోటను జూచి అనందించి రేయివడిన వేళకు ఏడంతరపుల ఇరువది యెనిమిది గదులు గల ఆ దివ్యభవన సమీపమునకు చేరి లోనికి ప్రవేశించి అచటి వింతలకు అచ్చెరువందు చుండును. ఇంతలో ఒక గంట కంగుమని మ్రోగును. మేడలో వింత వెలుగులు తోచును. అంతలో నొక పాదుసాహి చెలువలు కొలువగ స్నానమాడి, దైవప్రార్థన చేసి, ఉన్నట్లుండి—

పలుకులెవ్వియు లేక మాన్పడినవాని

నార్తి మూర్తి భవించిన యట్టులున్న

దిశ్చమొలవాని మిక్కిలి డస్సియాన్న

—ప. 48

ఈ బాటసారిని చూచి ఆశ్చర్యము చెంది ' ఓరి : నీ వెవ్వడవు? ఏ తీరున ఈ మిద్దెను చొర గల్గినాడవు? కంట తడి పెట్టెదవేల? నీ యూరు పేరు విన వేడుకగు

చున్నది. 'తెల్పుము' అని దువ్వలువ నొసగగ, బాటసారి తన విషాదగాథను వివరించును. ఇతని గాథకు ప్రభువు జాలిపడి 'నీవలె నీవారు కూడ బ్రతికిరేమొ. ముందు మేలు జరుగవచ్చును' అని యోధార్పి బాటసారికి వసతుల నేర్పాటు చేసి వెడలును. బాటసారి వెన్నెలలో పేడ్క నోలలాడు స్త్రీలను జూచి అనందించును భార్యాపుత్రులు గుర్తుకురాగా బాధ పడును. మరునాడు వాడుసాహి గుఱ్ఱముపై పేటకు బయలుదేరి, బాటసారికి గూడ నొక గుఱ్ఱము చూపించి పేటకు రమ్మని తీసికొని వెళ్లును. వారు ఈతె, బిల్లెము, తుపాకి, బాకులతో, జాగిలము సహాయముతో కొమ్ము పండిని, పులిని పేటాడుదురు. బాటసారి పేట నైపుణ్యమునకు ప్రభువు పరవశమై అతనిని తనయొద్దనే యుండుమని యనును. తరువాత ప్రభువు బాటసారికి తన పట్టణమును పరికింపుమని యనును. బాటసారి ఆ నగరవైభవమును చూచియు భార్యాపుత్రులపై దిగులు వలన సంతసింపలేక, ఒకనాడు రాజు చెంతకేగి

అకటా! రోగికి వింవొనర్చునటల్లీ వండించు భాగ్యంబు రి

త్తకదా చెల్వనుబాసి మేటి వలవంతనుండు నీ సంగడి

నికి రాజోత్తమ! యూర్త బాంధవుడవౌ నీ ప్రాపు పోనాడి నే

నిక నెండేగుదు? నాలుబిడ్డల మతేనే తీరునన్ జూచెదన్?

—ప. 87

అని తన బాధను చెప్పుకొనును. అంత ప్రభువు 'నీవింక బాధపడ పనిలేదు. నీకొక మేలుమాట చెప్పెదను. నీవారిని వెరకుటకు నేను పంపిన బిల్లు ఇప్పుడే తిరిగి వచ్చి, నీ పడతియు నీ పిల్లవాడు బ్రతికియున్నారని చెప్పినారు.' అని యన, బాటసారి వ్యాఖ్య కసాధ్యమైన మహానంద మొందును. అంతతో నాగక రాజు 'నీ మగువ గంటకంబముపై యెద్దియో వ్రాసినట్లు హాడ తెలిసివది.' అని చెప్పి బాటసారిని ఆ ప్రదేశమునకు తీసికొని వెళ్లును. ఆ వ్రాతలను చదివి, అక్కడి వారు చెప్పిన గుర్తులనుబట్టి, వ్రాసిన స్త్రీ తన భార్యయే యని నిర్ణయించుకొనికొండ తెరగున పొంగియు, తన కేమవార్త తన భార్యకు తెలియదు గదా అని మరల దుఃఖించును.

ప్రభువు అతనిని బుజ్జగించి కొంతతదవు పేడుకలతో గదిపి యొంటిగా నొక పూవుతోటలోనికి తీసికొని వెళ్లి ఇట్లు అనును.

‘కనదగిన వింతకాత్రము జతపడినపుడు తత్త్వజ్ఞుడు పొంగునట్లు నిన్ను గన్నది మొదలు నేను గూడ నట్లు పొంగుచున్నాను. మా వంగడపు విషయములు నీకు కొన్ని చెప్పెదను. ఆ యెదురుగా వచ్చెడువాడు నా అన్నకొడుకు. నన్ను తండ్రికన్న ఎక్కువగా జూచును. మా అన్న రాజ్యమును కొంతకాల మేలి నాకిచ్చెను. నేను ఈ అన్న కొడుకున కిచ్చెదను. ఇతడు నా కొడుకున కిచ్చును. ఇది మా వంగడపు పాడి. మఱియొక విషయమేమన, నీ భార్య యున్న నగరము నకు రాజు ఈ కుఱ్ఱవాని మేనమామ. కాని మా పద్ధతులు అతనికి నచ్చక మాతో జగదము పెట్టుకొనినాడు. అతనికి ఒక పుత్రిక యున్నది. ఈ కుఱ్ఱవానికి ఆ అమ్మ యికి జత గూర్చుటకు మా మనస్ఫులై అడ్డుగోడలైనవి. వీరిరువురు ఒకరినొకరు గాఢముగా ప్రేమించుచున్నారు. ఈ కుఱ్ఱవాడు నిద్రాహారములు మాని తన మర దలను గూర్చి ఆలోచించుచున్నాడు. ఆ మరదలు కూడ బావను తప్ప మరెవ్వరిని కట్టకొననని పట్టుపట్టినది. మా అన్న కొడుకు ఆ నగరమునకు ఒంటిగా నరుగ దలచుచున్నాడు. మా అన్న వీనిని నాకప్పగించినాడు. నేను నీ కప్పగించుచున్నాను. మీ రిరువురు ఆ నగరమును చేరి మీ స్త్రీలను గూడి సుఖముగా రండు. మీరు వచ్చినవెంటనే నారాజ్యము నా అన్నకొడుకున కిచ్చెదను. మనము ఆత్మారాము లమై వనమున కేగుదము.’

అని బాటసారిని, రాకుమారుని రాజు ఓడ రేపు వరకు వచ్చి సాగనంపును. రాకుమారి వ్రాసిన వలపుజాబును రాకుమారుడు బాటసారికి చదివి వినిపించి చింతించుచుండును. బాటసారి రాకుమారుని ఓదార్చి గడియారము వచ్చెండు పేసెనని అతనిని నిద్రపుచ్చి, తాను భార్యాపుత్రులను గూర్చి ఆలోచించుచుండును. తెల్లవారుసరికి ఓడ నగరము చేరును. వారు ఒడ్డునకు రాగానే, మరదలైన రాకుమారి చెలికత్తెలే ఉంగరమును గుర్తుగా పంపి తన బావను పూచోట మేడలో దిగుమని కబురు పెట్టును. చెలికత్తెలు రాకుమారికి ఇతనిపై గల ప్రేమను వివరించి, రాకుమారునకు మేడకొలన్నియు జరుపుచుండురు. రాకుమారునకు వనతు లన్నియు చక్కగా జరుగుచున్నందులకు బాటసారి సంతసించుచునే భార్యాపుత్రులు గుర్తుకు వచ్చి బాధపడుచుండ రాకుమారు డోదార్చును. ఇంతలో ఆకనమున మబ్బులు క్రమిక్రిమి వాన కరియును. ఇంతలో వారున్న మేడదారికి ఒక్క బాలుని రామ్మున గడించి యొకతె వచ్చును. ఆ స్త్రీని తన దాదిగా, ఆ బాలుని కొడుకుగా బాటసారి గుర్తుపట్టి అమె చెంత కేగును. ఆ స్త్రీ గూడ బాటసారిని గుర్తుపట్టి ‘అయ్యా! ఇవటి రావ

కూతురు మా మొఱ విని మమ్ము పెంచుచున్నది. నీ పదతి విన్ను వెదకి వెదకి విసిగి చితిలో పడి చత్తనని నేడు గట్టిపట్టు పట్టినది. నీ యింతి వంత యెంతని చెప్పగలను? నేను ఈ పిల్లవానికి చల్లి యిడుచు ఇవట తిరుగుచుండగా నింతలో వాన రాగా బిరబిర ఈ మేడ చెంతకు వచ్చినాను. మా నోము పంటవలె నీవు కనపడినావు' అని చెప్పును. బాటసారి ఆశ్చర్యానందములతో తన మేలును తన భార్యకు తెలుపుమని కట్టవాని నెత్తుకుని ముద్దాడి తన బాలుని రాచకూమారుని కిచ్చి—

మునుపు నీటిలోన ముద్ది యూపిరి యూడ

కున్న మాడ్కి నిడుము లొందుచుంటి

ఇప్పుడు పైకిఁదేలిన పగిది మీసాపు

వలన మించి మంచి బ్రతుకు గంటి

— ప. 176

అని సంతసించుచుండగా, బాటసారి భార్య వచ్చుచుండుట గమనించి రాకుమారుడు ప్రక్కకు వెళ్లును. వెల్లును వెన్నోను చందమామ చందమున తన యిల్లాలు దాదిన ముందితుకొని రాగా బాటసారికి కనుల పంపువయ్యెను. అనందముతో ఆ యాలుమగలు కౌగలించుకొని ముచ్చటించుకొని, వెనుకటి వంతరి గోల యేల : మనకు హాయి నందించిన రాకొడుకిడుగో అని చూపించి వానిని చేరుదురు. రాకుమారుడు కూడ పరమానందముతో 'మామను చూచితిని. తన కూతును నా కిచ్చుటకు నొడబడినాడు. అంతేకాక పెండ్లి మన నగరములో చేసికొనుటకు కూడ సంగీకరించినాడు' అని శుభవార్త చెప్పును. ఇంతలో రాకుమారి 'దివ్వెరి యందునఁ దనరు మేటి తెలి మతాబు వలె' పెండ్లి కూతురు హోయలతో వచ్చును. ఇట్లు బాటసారి భార్యాప్రతులతో, రాకుమారుడు ప్రేయసితో, సంతోషసాగరములో నోలలాడుచు సాగరమును తరించి స్వనగరము చేరుదురు. ప్రభువు నవదంపతులను, పునర్నవ దంపతులను జూచి సంతసించును. ఇది కథాసారము.

దాసు గారే ఈ గ్రంథ రచనా లక్ష్యమును వీధికలో ఆంగ్లము నందు వివరించినారు—

* The story embodied in this book is an allegory of human life which begins in sheer ignorance and ends in perfect knowledge. In writing this small poetical work my main object had been to present to the Telugu reading public an attempt at some

thing original as to plot, coupled with vividness of natural descriptions told in easy Telugu devoid of all the artificialities of the usual ornate style. This system, I venture to hope, would be acceptable to cultured readers whose tastes have been mellowed by the ever-advancing modern literature of the West.' ⁸

ఈ వాక్యములు తెలుపు బాటసారి గ్రంథ రచనలో గల దాసు గారి ప్రధానాశయము లివి—

1. ఇది పాశ్చాత్య ప్రపంచములో ప్రసిద్ధి చెందిన Allegory అను ప్రక్రియకు చెందిన రచన.
2. దీనిలో సున్నది మూలచ్ఛాయలేని క్రొత్త ఇతివృత్తము.
3. కృత్రిమత్వములేని సరళ సుందరమైన తెనుగు భాషలో ప్రకృతిదృశ్యముల వర్ణనము.

పైకి కన్నడు సామాన్యార్థముతోపాటు మఱియొక గూఢార్థమును గూడ అందించకల రచన Allegory. ఇది ద్వ్యర్థికావ్య జాతికి చెందదు. ద్వ్యర్థికావ్యములో ప్రతి పదము రెండవ అర్థమును బోధించి తీరవలెను. Allegory లో ప్రతి పదము బోధింప నవసరము లేదు. కాని ప్రతి సన్నివేశము, ప్రతి ప్రధాన కథాంశము, ప్రతి పాత్ర, ప్రతి దృశ్యము సామాన్యార్థముతోపాటు గూఢార్థ బోధక సమర్థకము కావలెను. ఈ గూఢార్థము ద్వ్యర్థికావ్యములో ద్వితీయార్థమైన వాచ్ఛార్థము వంటిది కాదు. రసవత్కావ్యాలలో దర్శనమిచ్చు అర్థాంతరము వంటిది అంతకుండు కాదు. రసవత్కావ్యాలలో అర్థాంతరము గ్రంథాధినుండి గ్రంథాతము వరకు వ్యాపింపదు. Allegory లో కథాది నుండి కథాంతము దాక అర్థాంతరము వ్యాపించి తీరవలెను. ప్రతిపదార్థములతో బోధించు సామాన్యకథతోపాటు మఱియొక పరమార్థమును గూడ పాదించు రచన Allegory అని తాత్పర్యము.

గూఢార్థము ప్రతి పాత్రకునకు నందుబాటులో నుండు నంశము కాదు. కవి శక్తిసామర్థ్యములను కొలవగల పాఠకునకు మాత్రమే కాటుకుడుపడు నంశము. ఈ కష్టము పడలేక పాఠకులు తమ శక్తిని గ్రహింపలేరేమో యను భయముచేత

దాసు గారే ఈ బాటసారి గ్రంథములో వారు నిక్షిప్తము చేసిన గూఢార్థమును ఇట్లు బహిరంగ పఠించిరి.

‘బాటసారి మాయాగర్భనరక విముక్తుఁ డగుచుఁ బూర్వజన్మవాసనన్జింతింపఁ దొడగిన యాత్ముఁడు. దారసుతులు విద్యావివేకములు. మహోదధి సంసారము. ఓడన్సగిల్చిన కొండ పాపము. సూది కొండ ప్రకృతి. సరోనదీ వక్కణసీమలు జాగ్రత స్వప్న సుషుప్తులు, ఏడంతరపు లేచురంగు లిరువదెనుమిది గదులు గల యొంటికంబము పేడ నప్రధాతువులును సప్రోపాయములు, అరిష్టద్యుర్గములు, పంచ కోశములు, నాలుగు పురుషార్థములు, త్రిగుణ వికారములు, ప్రవృత్తి నివృత్తులు, బ్రహ్మపదవి. కంబ ముపాధి. రాజదంపతులు జ్ఞానపైరాగ్యములు. చెలికత్తె లష్టాంగములు. తొలి రాజధాని యైహికము. రెండవ రాజధాని యాముష్మికము. గంటకంబము కర్మము. వ్రాత శాస్త్రము. నూత్ను వధూవరులు భక్తిశ్రద్ధలు. వలపుజాబుపనిషత్తు. బాటసారికి స్వదార సుత పునస్సమావేశము కైవల్యప్రాప్తి. గుఱ్ఱము బుద్ధి. బాకుఁ దుపాకి బిల్లెమీఁచెలు సాధన చతుష్టయ సంపత్తులు. పులి పండులు రాగద్వేషములు. జాగిరిములు వ్రతములు. అనవము దీక్ష. దాది సంప్రదాయము. గడియార మాయువు. ఉంగరము ప్రత్యభిజ్ఞానము. వాన దేవతా ప్రసాదము. మామ గురుఁడు. బావ సఖుడు. విభ్రాంతుఁడై బద్ధుఁడగుచుఁ బ్రబద్ధుఁడై ముక్తుఁడగుచుండు యాత్ముని సహజక్రీడలని బాటసారి కథ కంతకును వేదాంతపర ముగా నర్థమిట్లుహ్యము.’

దాసుగారిట్లు ఈ బాటసారి గ్రంథము నందు వారు నిక్షిప్తము చేసిన గూఢార్థములను వారై బహిరంగము చేయకున్నచో, ఆ గూఢార్థములు గూఢార్థములుగనే యుండెడివేమో. వారు వివరించుటవలన రూఢార్థములైనవి.

ఈ గ్రంథ రచనలో దాసు గారి గూఢార్థము పైనున్నదే కాని పైకి కన్పడు కథార్థముపై లేదనియు, ఆ కథాసారము నంతయు నొక్క పద్యములో నైనను జెప్ప వచ్చునని వారు భావించి రనుటకు—

ఒక్క మహానుభావుఁడు మహోదధి యానము చేసి ముప్పనకొ
దక్కి తొలంగిపోవు నిజ దారసుతార్థమునై సరోనదీ
పక్కణసీమలకొ వెదకి వారలు సుస్థితి నుంట గాంచి పెం
పెక్కిను బాటసారి యయి యిక్కఁడపేర యశో విహరియై

అను గ్రంథ ప్రథమ పద్యమే ప్రత్యక్షాక్షర సాక్ష్యము. ఇక ద్వితీయ పద్యము నందలి—

ఎచ్చటి నుండి నేనిచటి కెట్టుల వచ్చితి ? గన్ను లెంతయున్
విచ్చినఁ గానరాదిదియు నిక్కమ ? యేమిటి పెద్దమోత నా
కచ్చెరువై వినంబడుఁగటా ?

—ప. 2

అను శంకలు బాటసారి గ్రంథ కథానాయకుడైన బాటసారిని మాత్రమే కావు. ధరణిపై పుట్టి జీవితయాత్ర సాగించెడు బాటసారు లందరకు తరాలనుండి తీరని శంకలు.

ఈ బాటసారి కృతి నిర్వచన మగుట మానవుడు తరతరాలనుండి కలుగు శంకలకు తాను నిర్వచను డగుటయే. ఈ కృతి నిర్విరామముగా సాగుట మానవుడు సాగించు నిర్విరామ జీవితయాత్రకు సూచనమే. ఈ గ్రంథములో వచ్చు బాటసారి, అతని దారాపుత్రులు, పాదుసాహి, అతని అన్న కుమారుడు, అన్నకుమారుని మామ, మఱదలు, చాది మొదలగు పాత్ర లన్నియు నామరహితములే. ఇట్లు ఒక్క పాత్రకు కూడ నామము పెట్టకపోవుట సర్వము బ్రహ్మము అను అద్వైత తత్వదృష్టికి సూచనము.

ఇక రెండవ అంశము. ఈ గ్రంథము నందలి కథ యంతయు కల్పితము. దాను గారే పీఠికలో 'ఈ బాటసారి కథ స్వకల్పితము గాని యింకొక భాషా కావ్యమున కనువాద మెంతమాత్రమున్నాడు.'⁹ అని వ్రాసినారు. కథాసారమునుబట్టి ఈ బాటసారి పద్యప్రబంధము ఏ భాషాగ్రంథమునకు అనువాదము కాని స్వతంత్ర కథా గ్రంథమని విస్పంశయాంశము, అంగ్లభాషలో గోల్డ్స్మిత్ వ్రాసిన 'ట్రావెలరు' అనుదానికి దీనికి నామసాదృశ్యసంబంధముతప్ప మతేవిధమైన సంబంధములేదు.

ఆంగ్లాంగ్ల పంగభాషా విశేషవిధులైన శ్రీ అమరేంద్ర గారు, ఈ బాటసారి గ్రంథ ముందున్న—

‘ఔర గారడి సూర్యుండ ! యబ్బురంబు

గద బ్రతుకువలె నీ కర కాశలంబు

అల్పభౌమంబులజ్ఞాపి యధిక దివ్య
ములను గన్పట్టినీయక మోసపుచ్చు'

—ప. 21

అని తన కక్షిల విచ్చిన లోకభాంధవుడని గూడ గమనింపక బాటసారి పలికిన
విష్టరపు పలుకులు, అంగభాషలో Rev. బ్లాంకోవైట్ (1775-1841) వ్రాసిన
Death and Night అను సానెట్‌లోని—

Who could have thought such darkness lay concealed
Within thy beams, O Sun! or who could find
While fly, and leaf, and insect stood revealed
That to such countless orbs thou madst us blind?
If light can thus deceive, wherefore not life?

అను చరణముల పారణము వలన చేసిన పరవశానుకరణ మని పరిశోధించి వట్టు
కొనినారు. ¹⁰

ఇది అనుకరణ మన్న, దాసు గారి మాటలను శంకించిన పాపము తగులు
నని యనుకొన్న, ఇక ఈ సంవాదమునకు ఆనందవర్ధనుని 'సంవాదిన్య ఏవ మేధా
వినాం బుద్ధయః' ¹¹ అను వాక్యమే శరణ్యము.

ఇక మూడవ అంశమైన క్రక్తిమత్వములేవి సరళసుందరమగు తేట తెనుగు
భాషలో ప్రకృతిదృశ్యముల వర్ణనము.

గ్రంథాది నుండి గ్రంథాంతము దాక తేట తెనుగు బాస మూసలో ప్రకృతి
దృశ్యములు మాటి మాటికి దర్శన మిచ్చును. వేసవి యెండ (ప - 12), సూర్య
కిరణ చిత్రములు (ప - 21), వెన్నెల (ప - 14), వెన్నెలలో ఆటలు (ప - 56),
ప్రభాతకాలము (ప - 61), నడికిరేయి (ప - 135), తొలకరి (ప - 163) మొదలగు
ప్రకృతి బయటపెట్టు వన్నె చిన్నె రెన్నియో ఈ చిన్న గ్రంథములో మిన్నగా
మన్నవి. ¹²

ఒకటి రెండు ఉదాహరణములు—

పించియంబుల విప్పి పెండ్లియాటల రొప్పి

యాడు నట్టువప్పిట్ట జోడుజూచి

10. సారస్వత నీరాజనము - పు - 715

11. ధ్వన్యాలోకః - చతుర్థ ఉద్ద్యోతః - 10 - 11 కారికలనడుమ

12. ఈ పద్యములు వర్ణనావైభవము అను అంశము వెంత చేరినవి

తన మిత్రునికి డంబు తలరుబాకు విడంబు

వాడుకోయినమిన్న దాడిజూచి

పడతి తోడుత నచ్చ పండుగుజరు ముచ్చ

టోడుచుఁ దిను చిల్కప్రోడజూచి

కమ్మతేనెల మెక్కి కొమ్మకొంగిటజొక్కి

పాడు శేడుమ్మెడ కోడెజూచి

అంత గంతుల హెచ్చి రవంత నొచ్చి

నేర్పరి యనుచు మెచ్చి నిట్టూర్పుపుచ్చి

బయలు కానిభులకుజొచ్చి హాయిలు విచ్చి

నచ్చి పొగలుచునుంటిజూన యిటువచ్చి

—ప. 10

దాసు గారి శైలితైలాపీహానమైన ఈ పీఠము నందలి అంశములు, ప్రకృతి రూపాంశభూత అక్షరరూపాంతరీకరణాలేకాక, భార్యవియోగముతో బాధపడుచున్న బాటసారికి అనందముతోపాటు విరహోద్దీపకములైన ఉపకరణములు కూడ.

చిలుకబూచులకుల్కి జలిబిలిగా బల్కి

సాబాలుగాఁ దిన్న చల్లిబువ్వ

చిటుజగడములోని బిటబిట బొత్తూని

తనివికీరక యాడు దాగురింత

పట్టు పంతములాడి బాగుగాఁ గవఁగూడి

మెలవునఁబాడిన మేలుకొల్పు

అంటు జంటగఁగట్టి దంటగా నీర్వెట్టి

నిలుపు సంపఁగిగున్న తొలిసమర్త

అనవాళ్ల వి నన్నుఁ గన్నారఁ జూప

నేగుడెంచిన యీ గాలి ప్రోగు బొమ్మ

మనసు వచ్చిన యట్ల నిన్మరులుకొల్పు

బాగులుచున్నది నిక్కంపు బొంది యిచట

—ప. 11

నిను తొప్పపాటైన గనకున్న నోర్వని

కన్నులు కాయలు కాయ వలసె

నీ మాటలన్ గసెంతే విన నేరని

ములుచ చెవులు చెట్లు మొలువ వలసె

నీదు పేర్చవి గొంట నిముస మేనియు మాన

నట్టి నాలుక గడ్డి కట్ట వలసె

గడియ సేపయిన నిన్నెడని నీరగుచుండు

గుండె బల్బండయై యుండ వలసె

కటకటా నాదు మేల్మీ బంగారు బొమ్మ,

నా బ్రతుకు పట్టె యెచట నున్నావో, వాలు

కన్నుగవ నీరు వరదలు కార్చు చెట్లు

కుందుచున్నావో, యిప్పుడు నన్నుండలంచి —ప. 160

ఈ పద్యాలలోని ప్రతిపదమే కాదు, ప్రతి పాద భావము కూడ అచ్చమైన తెనుగు దేశీయమే. తెనుగుదనమే కాదు, పాతపొత్తాలలో అరుదైన భౌతిక శృంగారము, వైయక్తికానుబంధస్మరణము ఈ రెండు పద్యాలలో కన్నడు క్రొత్త దనము.

ఇట్లు కృత్రిమ వాతావరణములేవి వర్ణనములతో అదినుండి అంతముదాక దాసు గారి లేఖని దాసు గారి మాటకు కట్టుబడి దాస్యము చేసినది. వారి అనుచుతో లాస్యము చేసినది.

దాసు గారు ఈ బాటసారి గ్రంథ రచనకు పెట్టుకొన్న నియమములు మూడు కదా. గూఢార్థకావ్యముగా చెప్పవలెననుకొన్న మొదటి నియమము గ్రంథ ప్రక్రియకు, స్వతంత్రతీవృత్తముతో నడిపింపవలెననుకొన్న రెండవ నియమము గ్రంథకథకు, కృత్రిమత్వరహితమైన పులిభసుందరముగ వ్రాయవలెననుకొన్న

మూడవ వియమము గ్రంథభాషకు సంబంధించిన అంశములు. మొదటి లక్షణము వారి పాశ్చాత్యప్రపంచ సాహిత్య పరిచయమునకు, రెండవ లక్షణము వారి స్వతంత్ర ప్రవృత్తి, మూడవ లక్షణము వారి అభిరుచికి విదర్శనములు.

స్వదావాత్తులు ఎంత సహజమందరములైనను, ప్రతిభామందరీదరహాసముల యెదుట పరిహాసపాత్రము లగును కదా. అందులకే దాసుగా రెంత విసర్గమనోజ్ఞతా ప్రీయులైనను, వారి భావపేజిక నుండి కొన్నింటిని తీసి, అక్కడక్కడ ఈ గ్రంథము నలంకరించిరి. (పద్యములు - 58, 135, 169)

ప్రక్రియయందు, కథయందు, భాషయందు స్వతంత్రప్రవృత్తిని ప్రదర్శించిన దాసు గారు, ఈ గ్రంథములో 'చక్కెర, నట్టువు' అను రెండు క్రొత్త వృత్తాలను సృష్టించేసి ఛందోవిషయమున గూడ వారి స్వతంత్రతను ప్రదర్శించినారు. పీరు సృష్టించిన 'చక్కెర'కు (98) గణములు - సజతరంగల. అట్లే వీరి 'నట్టువు' నకు (191) గణములు - నాలుగు భగణములు, నాలుగు సగణములు తరువాత ఒక గురువు.

మహామహోపాధ్యాయ శ్రీ కొక్కండ వేంకటరత్నము పంతులు గారిచే 'క్షీరాన్నము వలె మన్నిది' అని ప్రశంస లందుకొనిన ఈ బాటసారి గ్రంథము దాసు గారి నైక విధ స్వతంత్ర ధోరణి ఘంటాపథమున పయనించు బాటసారి.

ట్రావెలరు :

ఇది బాటసారి నిర్వచన పద్యగ్రంథమునకు దాసు గారు చేసిన వచనారూప మయిన అంగ్లానువాదము. ఇది కేవలము బాటసారి గ్రంథమునకు భాషాంతరీకరణ మగుటచే బాటసారికి వర్తించు సర్వలక్షణములు ఈ ట్రావెలరు గ్రంథమునకు హాద వర్తించును. కనుక ఈ గ్రంథమును దాసుగా రెట్లు అంగ్లానువాదము చేసిరో అను దృష్టితో తప్ప మరియొక దృష్టితో చూడనవసరము లేదు.

వారి అంగ్లానువాద సాదుర్య పరిశీలనమునకు కొన్ని ఉదాహరణములు—

వెల్లబాటిన జాబిల్లి వేగుచుక్క

యును దివంబున వెలయుచునున్న యట్లు

చిన్ని కొమరునితో ముద్దుచెలియ తేలు

చుండెగాబోలు మున్నీట నిండు దొంగి

Just like the fading moon and the morning star on the firmament my lady with the child might be perchance tossed over the sea surface devoid of their beauty.

తమ్ము మాలిన ధర్మంబు తగదటంచు
దలల నలరించు తమ మొదళులను గావ
బూని చాచిన నీడల ముడుచుకొనియె
బొదపంబులు నడిమింట భానుడొప్పి

—ప. 29

The trees retracted their stretched shadows as if saying that one's own property should not be used in charity elsewhere at the cost of self; and the sun shone in the middle of heavens.

నీకొగిటఁబడు నాదట
చేకూరు ననుకొనలేదు చీకటిగా నిం
దాక నగపట్టె నంతయు
నాకలి నిద్దురలు దప్పులయ్యెన్జుమీ

—ప. 181

I deemed not myself the good fortune would happen that I could enjoy in your embrace. Everything appears as dark hither. Look at, hunger and sleep became afar.

నింగికెఱెలంగి తుదలం గలిపి పందిరి వ
లెం గడగి నీడల నొసంగు బలు వొకల్
సంగడి నెసంగి నల వంగముల కొమ్మలఁ బె
నంగి కొనసాగు విడెముంగాలు పట్టాకుల్
రంగు మెయి పండు గెలలం గలిగి నిచ్చెనల
వంగిన యనంటుల బెడంగయిన మోకల్
ముంగలఁబొసంగఁజలువం గొనుచు నంటు లెన
యంగఁ బరవొపలు తెఱంగులగు మ్రాకుల్

—ప. 77

A large area palm groves reaching the sky with their joined heads for using a frame and giving shadows, accompanied the

betel leaf creepers increasing coupled with the boughs of the elobe plants improving tops, the grovers of the plantains bowing down with ripened bunches beautifully leaning over the ladders, and shining in front the various huge trees enhancing with their grafts grown by the assistance of cool associations.

కపిలి నవ్వుచుఁ బొంగి సందడులొనర్చెఁ
గవ్వరపు దిక్వెవలెఁ జంద్రుఁ జొప్పమీఱె
కొండ యంతయు మెండుగ పెండి వాఱఁ
బండు పెన్నెల కన్నుల పండువయ్యె

—ప. 14

The sea roared with jolly laughter, the moon shone like camphor fagot the mountain became silverised, and the full moon light was an eye feast.

ఇట్లు అంగ్లానువాదము సాగినది. ఈ అంగ్లానువాదము దాను గారి అంగ్లా భాషావైరుష్యమునకు, అనువాద సామర్థ్యమునకు పరిశీలన పరికరము.

మేలుబంతి :

ఇది దాను గారు అప్పుడప్పుడు చెప్పిన చాటుపద్యముల సంకలన గ్రంథము. ఈ సంకలన గ్రంథమును దాను గారి జీవితకాలములో అచ్చొంతివకయన్నను, దాను గారే దీనికి మేలుబంతి యని నామకరణము చేయుట వలన ఒక గ్రంథముగా కూర్చి ముద్రింపవలయు ననెడి ఉద్దేశ్యమున్నట్లు వెల్లడియగుచున్నది.

మేలుబంతి యను పేరునకు అర్థములు 'ఒజ్జబంతి, ఒరవడి, మేలైన పంక్తి, ఈ చాటు గ్రంథము మొన్నమొన్నటిదాక (18-1-1974) ముద్రింపబడక చాటుగా నుండుట మహాత్ గ్రంథములపై కూడ అంద్రమహాజనులకు గల అలక్ష్యదృష్టికి దృష్టాంతము.

ఈ సంకలన గ్రంథమునకు సంపాదకులైన ఆచార్య యస్వీ జోగారావుగారు సంపాదకీయములో :-

‘హరికథాపితామహులైన శ్రీ దాసు గారు హరికథలనే కాక నైక కృతులను సంస్కృతాంధ్రము లందు గద్యపద్య గేయాత్మకములుగా రచించిరి. అందీ ‘మేలు బంతి’ యొకటి. ఇది యొక చాటు ప్రబంధము వంటిది. ఇదమితముగా ఒక విషయముపై ఒకనాడు సావధానముగా రచింపబడినది కాదు. ఇందలి పద్యము లనేకము అప్పుడప్పు డనేక జీవిత సన్నివేశములలో నందర్పములలో అలవోకగా చెప్పినవే. అంతుపుపాలే అధికము. అందు కొన్నిమాత్రమే పత్రికలలో ప్రకటితములైనవి. అసలు కొద్దిమాత్రమే యువలభ్యములు. అంటి పెట్టుకొనియుండు అల్లుడు కీ. శే. ఉపాధ్యాయుల అప్పలనరసయ్య గారు, హరికథలకై వేంచేయునప్పుడు హంగుదార్లుగా వెంట నుండిన శిష్యులు గణపతులను గురునాథులనైరి గనుక ఈ చాటు భారతము మన కీపాటి యైన దక్కినది.

అనలిది యీనాటి కిట్లచ్చుమొగము చూచుటకు మరియొక మహత్తర నిమిత్తము గలదు. అసూర్యంపశ్యలయ్య బహుధా కీటక విటాధముల నితాంత దంతక్షతములకు గురియై ఎక్కడెక్కడో విడివిడిగా పడియున్న పత్రసుందరులను హరి నరకాసుర కార నుండి నానరాజ నరోజాక్షులను విడిపించినట్లు పట్టుకొని వచ్చి నాచేత పాణిగ్రహణము చేయించినవారు శ్రీ కర్రా ఈశ్వరరావుగారు.’¹³

అను పుష్కర గర్భితములైన ఈవాక్యపదీయ భావముల వలన ఈ గ్రంథ చరిత్ర విదితమగుచున్నది.

ఈ గ్రంథమునకు ‘మేలుబంతి’ యను నామకరణము చేసినది దాసు గారే. కావి గజిబిడిగా నున్న ఆ చాటు పద్యములను విషయముల జిగిబిగులను బట్టి పంధ్రెండు విభాగములుగ విభజించి, ఆ విభాగములకు ‘స్తబకము’లను నామకరణము చేసినది సంపాదకులైన ఆచార్య యస్వీ జోగారావు గారు.

దీనిలో నున్న స్తబకము లివి - 1. దైవస్తుతి స్తబకము, 2. ప్రభుప్రశంసా స్తబకము, 3. మహావ్యక్తి ప్రశంసా స్తబకము, 4. విద్యుత్ప్రశంసా స్తబకము, 5. దేశప్రశంసా స్తబకము, 6. సంగీత సాహిత్య స్తబకము, 7. వర్ణన స్తబకము, 8. హితోపదేశ స్తబకము, 9. అనువాద స్తబకము, 12. మణిప్రవాళ స్తబకము.

దైవస్తుతి స్తవకము నందు గజముఖ, సూర్య, బాలాత్రిపురసుందరి, పెను
గొంత కన్యకాపరమేశ్వరి మొదలగు దైవతములను గూర్చి చెప్పిన పద్యము
లున్నవి.

ప్రభుప్రళంసా స్తవకము నందు దాసు గారి ప్రతిభకు ప్రణమిల్లిన విజయ
వగర, మైసూరు, సేతురు వుడుక్కోట, జయపురము, పితాపురము, సంగమవలస,
చల్లపల్లి, ఉద్దాం, బొప్పిలి, తుని, మొదలగు నానాప్రభువుల ప్రశంసలున్నవి.
శ్రీ అంత వారాయణ గజపతి మహారాజులపై చెప్పిన పద్యములలో నొకటి -

సకల కలా వారశాలా దివానిశం

తావకీన రసికతాం స్తువన్తి

నియతవేళాదత్త నిత్యసతాన్న స

స్త్రితాస్తే భవంతం నువన్తి

జాగరూకా స్వదుద్యోగినో భక్తి వి

శ్వాస విభాసురాస్త్యాం భజన్తి

పరమ సుహృత్ప్రీణ బాంధవాః కింకరాః

సర్వేపి యుష్మద్వశాశ్చరన్తి

దాతృ వర్య! ప్రవిమల స్వతంత్రచర్య!

రసిక శేఖర! దివ్య సూర్యకుల నృపర!

త్వం చిరంజీవ సజ్జనతాం సదావ

అలక నారాయణాఖ్య! విద్యాత్మసఖ్య!

పు. 24

మైసూరు మహారాజా శ్రీశ్రీశ్రీ చామరాజ ఒడయర్ వారి దర్బారులో 1894వ
సంవత్సరము డిసెంబరు నెలలో ఫోవోగ్రాఫుమీద రికార్డు చేసిన పద్యములలో రెండు-

విద్యజ్ఞనే సవినయం

స్వజనే దాక్షిణ్యమార్ద్ర మార్తజనే

శత్రుజనే చాత్యుగం

ప్రసరితి భో చామభూప! తే దృష్టిః.

పు 25

వాణీవిలాసాక్షి చకోర చంద్రం
 సౌజన్య సంతాన విభూతి సాంద్రం
 స్వచ్ఛంద కాశ్యేషు సదాప్యతంద్రం
 వాయూచ్ఛివశ్చామధరాధిపేంద్రం.

పు. 38

మహావ్యక్తి ప్రశంసా స్తవకములో అందరిమీదు, ఏను, జేకబు, మహమ్మదు మొదలగు పూర్వ మహావ్యక్తుల ప్రశంసలతోపాటు, సమకాలీనులైన విక్టోరియా మహారాణి, సోమంచి భీమశంకరము, జయంతి కామేశముపంతులు, రాజగోపాలాచారి, టంగుటూరి ప్రకాశము పంతులు, కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు, న్యాపతి సుబ్బారావు, దుగ్గిరాల గోపాలకృష్ణయ్య, బ్రహ్మర్షి రఘుపతి పేంకటరావు మొదలగు నలువదిమంది మహావ్యక్తుల స్వభావచిత్రీకరణములైన ప్రశంస లున్నవి.

ఏను ప్రభువును ప్రశంసించుచు, బుద్ధుడు మొదలైన మహావ్యక్తుల లోపములను వెలిబుచ్చిన ఒక పద్యము—

బుద్ధుఁడాల్పిజ్ఞుల న్మోస వుచ్చినాఁడు
 కృష్ణుఁడు న్యవనునకు వెన్నిచ్చినాఁడు
 ఇద్దరాంధ్ర మహమ్మదుఁ డిటీకినాఁడు
 శంకరుఁడు పశుహింస కాజ్ఞ యిడినాడు.

పు. 40

ఆంధ్ర ఓష్యులవి ప్రసిద్ధి గాంచిన శ్రీ న్యాపతి సుబ్బారావు పంతులుగారి జీవిత సారాంశమునకు దర్పణముగా నున్న ఒక పద్యము —

ఏలోపములు గానకెన్నదై దేండ్లును
 హాయిగా బ్రతికిన న్యాయవాది
 ఇహపరంబులు రెండు నెంతయు న్నుభవగాఁ
 చరియింపగల్గిన ధర్మమూర్తి
 మేని చమ్మట నూడ్చి వేలవేలు గడించి
 సద్వినియోగము నల్పు ఘనుఁడు

తెనుగు దేశంబున నెనలేని పేరు స్ర
తిష్ఠలు గొన్న యదృష్టశాలి

భవ్యవర్తనమునన్న బహుకుటుంబి
యఖిల జన సమ్మతుండు విద్యారసికుఁడు
రాజమాహేంద్రవర నరగము ననలరు
సుగుణములప్రోవు న్యాపతి సుబ్బరావు. పు. 54, 55

విద్యత్రుశంసా స్తబకము నందు సమకాలములో వివిధ విద్యారంగములలో
ప్రసిద్ధులైన శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి, ఆకొండి వ్యాసమూర్తి. బుట్టా శేషగిరిరావు.
వావిళ్ళ వేంకటేశ్వరశాస్త్రి, ముదుంబి నరసింహాచార్యులు, పరవస్తు రంగాచార్యులు,
తిరుపతి వేంకటకవులు, తాతా సుబ్బరాయశాస్త్రి, కొక్కండ వెంకటరత్నము మొద
లగువారిని గూర్చి చెప్పి పద్యములున్నవి.

తిరువళ్లూరు రాజాయి పాటను కట్టి అందించు మాటల మూట ఒకటి -

జిలుగు రతనాలపేట పూచెండులాట
క్రొంజవులయూట అమృతంబు కొలనుమోట
వలపు ముద్దలమూట పువ్విల్లు పేట
హాయి నొడపోయు పేట రాజాయి పాట. పు. 74

ఇక వ్యాకరణధీరులైన మహామహోపద్యాయ శ్రీతాతా సుబ్బరాయశాస్త్రి గారి
షష్టిపూర్తి సమ్మానసభలో ప్రశంసాత్మకమైన ఆశీర్వాదములతో అల్లి అందించిన
మంజరి-

తెలుగంట నుడితీరు తెలిసి తెల్పుటకు
దగువాడవీవె తాతా సుబ్బరాయ !
హాయిగా నిక నెన్నిదై దేండ్లు మనుము
పేరూరి యరవల పెంపు నిలుపుము
నీవంటి చదువరి నేల యందరుదు
పాఱుల కన్నాక ! వహితోడునీడ !

దొరల మోప్పించు పంతుల మేటి వీవు

వేలుపు నుడి బడి పెన్నెలగాయ

నెలనప్పున జ్ఞేప్పిదే చదువైన

కన్నెట్టదపు పెక్కి గఱకుగాఁగాని

జాలిగుండెపు నీకు సాటి యెవండు ?

చిన్నలకున్నుంచి సెబ్రలెటింగి

వెరపు మప్పటకు నీవే యూటపట్టు

నాకన్న చిన్నవన్నా! నిన్నుఁబొగడి

నాటుమాటలు మఱి నానోట నూర

నాటపాటలమేటి నగుచు దీవెంటు

పు|| లు 78, 79

బదవద్దియైన దేశవ్రశంసా వ్రజము నందు తెలుగుసీమపై, తెలుగుభాషపై తెలుగుదేశములో గల వివిధ నగరములపై చాచుగారు చెప్పిన పద్యములు చేరినవి. సికిందరాబాదు, విజయనగరము, రాకినాడ, రాజమహేంద్రవరము, శ్రీకాకుళము, బందరు, నందిగామ, విశాఖపట్టణము, గుంటూరు, పీఠికాపురము, సింహాచలము, తుని, పార్వతీపురము, పాలకొండ, ఏలూరు, సింగరేణి, పెద్దాపురము, పాలకొల్లు, మూలపేట, గొల్లలమామిడాడ, ఎలమంచిలి, నెల్లూరు, దొబ్బిలి, ఉప్పాడ, క్రొత్తపేట, అకివీడు, మొదలగు ఆంధ్రదేశస్థ పట్టణములేకార, చెన్నపట్టణము, నీలగిరి, బెంగుళూరు, మైసూరు, పుదుచ్చోట, లవణసముద్రము, బళ్లారి, మొదలగు ఆంధ్రదేశేతరములైన పట్టణములపై చెప్పిన పద్యములు గూడ కలవు. ఈ పట్టణముల వర్ణనములు లఠికాయోద్ధులుగార, ఆయా పట్టణముల భౌగోళికచిత్రములై సత్యసమీప వర్ణనములగుట విశేషము.

రాకినాడపై చెప్పిన ఒక పద్యము :-

ఒక్కవైపు తన సంపదున్నతిఁ దెల్పుచు

రత్నాకరంబు పరగుచు నుండ

తక్కిన దెసల గోదావరి కాల్వలు

సర్వ సస్య సమృద్ధి సలుపుచుండ

వేసవియెండై నఁ బ్రియమగుచుండు ని
ల్లాలి చూపుల పోలయల్కమాడ్కి

హీతమయ్యెడు నకాల హీమపాతమయ్యు వి
వాహమందలి యుపవాసమల్లు

పరుష ప్రకృతియయ్యు బహుఫలదంబగు
ననవరతంబు పితృతాజ్ఞ కరణి

అభ్యున్నతంబయ్యు నతి సులభంబగు
సాధులన్ భగవత్ప్రసాదము వలె

చెమట పట్టనితావు సౌఖ్యములప్రోవు
అలసటలగొట్టు దొరలకు నాటపట్టు
క్రూరజంతుల వేర్విత్తు క్షోణినత్తు
కనుక నీ నీలగిరియె స్వర్గంబు తునుక

మూడువంతులు మిన్నముట్టితి మంచు మ
బ్బుల నెగదన్ను కప్పరపుచెట్లు

మా యన్నిరకములు మఱి యెట్లనేవని
వేడ్కబూచిన వింత వింతపూలు

శ్రమకరంబయ్యు నూర్ధ్వగతియె స్వర్గము
గొను నను నెక్కుడు నునుపు త్రోవ

పున్నమి వెన్నెల కన్న నింపయి తుద
మొదలు జూపని నడుప్రొద్దుటెండ

మలయుచుం బొగవెల్పు కంబములగములు
తెఱపి మఱపించి రేబవల్ గురియువాన
పంక మెఱుంగని పంటలం బండు నేల

వేసవిన్ నీలగిరివాసమే సుఖంబు

- పు॥ లు 105, 106

అరవదియైన సంగీతసాహిత్య స్తబకమునందు సంగీత సాహిత్య నృత్యములను గూర్చి దాసుగారికి ఉన్న అభిప్రాయములు ఛందోరూపము ధరించి చేరినవి.

అటపాటలను గూర్చి వారు వ్రాసిన పద్యములలో నొకటి -

తేట తీయని మఠచి తెలుఁగల్గఁజెల్లని
కట్టడి కలగూరగంప పన్ను
గొంతెత్తి యందముల్ గురియింపఁజాలని
మోట యరవ దొడపాటపాడు
మువ్వడి నొయ్యారముగఁ గుల్కనేరని
దేబ కక్కుర్తి తెత్తెక్కలాడు
తనపుట్టుతెల్వి చందము చూపలేని తా
టో తెర్వు తెక్కల గోటుచూపు
మీట పాటాట మాటల మెలపుతోడఁ
గలుగవలయు నొరులు నేర్పవలనుగాదు
అరుదు లయకాండ నాడెకాండంతకన్న
మిగుల నబ్రము వేలుపెఱుఁగు నిజంబు

- పు|| 112

ఈ స్తబకము నందు వచ్చెడి 'కావ్యనక్షత్రమాల, చదువులు - కవితలు, కవిత్వము - కవులు' అను శీర్షికలతో వారు వ్రాసిన పద్యములనుబట్టి దాసుగారు కవి యగుటయే కాక, కవిత్వ పరమార్థమును గూడ సూత్రీకరింపగల అలంకారికులనిపించును.

కావ్య నక్షత్రమాల నుండి పంచరత్నములు -

కవిస్సాక్షాత్త్రీయీమూర్తిః కావ్యసేతన్చరాచరమ్
న కశ్చిత్ పస్తతోభేదః కార్యకారణ యోస్తయో
దివ్యమర్త్యవిభేదేన ద్విధాకావ్యం నిగద్యతే
దివ్యం ప్రకృతి సంసిద్ధం మర్త్యం భవతి కృత్రిమమ్

సంగీతహీనస్సాహిత్యం యః ప్రయోక్తుం యత్తేతచ్ఛేతః

హాస్యాస్పదో భవేదన్ధవన్నేత్రాభినయోత్సుకః

సమస్త విద్యానిపుణః కులీన స్సందరశ్శుచిః

ఘన గంభీర మధుర స్నిగ్ధకంఠ కవిర్భవేత్

ధర్మార్థకామమోక్షాణాం కావ్యమేకైకసాధనమ్

ప్రత్యక్షదేవతామూర్తిః కవితేవ న సంశయః - పు|| లు 137-38

కవిత్వమెట్లు ఆవిర్భవించవలెనో వారు 'కవిత్వము-కవులు' అను శీర్షికలో కవిత్వ మయముచేసి లక్ష్యలక్షణ నిర్దేశకముగా చెప్పిన పద్యములనేకము.

ఏడవదియైన వర్ణన స్తబకము నందు శృంగార చాటుపులు, ఖర సంవత్సరపు కఱపు, నందన వత్సరపు సువృష్టి, కృష్ణాగోదావరీనదులు, కాల్యలు, సూతులు, మైదానములు, మొదలగు అనేకాంశములపై దాసుగారు అప్పుడప్పుడు చెప్పిన పద్యములు చేరినవి.

దాసుగారి ప్రియమత్రులైన శ్రీ సోమంచి భీమశంకరముగారు నారాయణదాసు గారికి శృంగారరస సమస్యల విచ్చి పూరించుమనుట ప్రతిదినచర్య. శ్రీ భీమశంకరముగారి, శ్రీ నారాయణదాసుగారి శృంగారరస సంబంధము ఆచార్య యస్వీ జోగారావుగారన్నట్లు 'అదంతయు నొక శంకరనారాయణ డిక్షనరీ.'¹⁴ ఆ భీమశంకరము గారికసారి 'అమిత విజృంభణమ్మ లబలా! తగునా? సుజనాభి కెప్పుడున్' అను శృంగారసమస్య నీయగా దానికి దాసుగారు చేసిన పూరణ మిది -

క్రమమెఱుంగంగలేని విధివ్రాత బలంబునదమ్ము మోయు మ

ధ్యముపయి నీదు చన్ను లిసుమంతయు నక్కటికంబుమాని యు

బ్బి మదకతోరభావమున విస్తరమంది చలింపఁజేసి జృం

భము నటుజూపకున్న తుతమర్దన బాధలపాలుగావు గా

అమిత విజృంభణమ్మ లబలా! తగునా? సుజనాభి కెప్పుడున్-పు|| 157

ఎనిమిదవదియైన హిరోపదేశ స్తబకమున విజ్ఞాపనమ్, దుఃస్వభావః, దేశా
రిష్టమ్, వేదపాఠకః, మొదలగు నంశములపై సంస్కృతమున కొన్ని శ్లోకములు,
విద్య, భాగవతుడు, పెండ్లి గోడు, శిశుసంరక్షణము, చదువరి బాపడు, కోమటి
గొప్ప, కాపుగొప్ప, మొదలగు నంశములపై తెలుగు పద్యములు గలవు. ఈ
స్తబకమున శిశుసంరక్షణము నుండి వేదపాఠకుని వఱకు గలవి విధాంశములపై
వారు వ్రాయుట వారి లోకపరిజ్ఞానమునకు నిదర్శనము.

తొమ్మిదవదియైన అనువాద స్తబకమున మిస్ రాబిన్సన్ వ్రాసిన 'ఇండియాస్
గ్లోరీ' అనుదానికి సంస్కృతమున, అచ్చతెనుగున అనువాదము, భర్తృహరి శృం
గార శతకశ్లోకమైన 'ఉరసి నిపతితానాం స్రస్త ధమ్మిల్లకానాం' అనుదానికి అను
వాదములును, కాళిదాస శ్లోకానువాదములును గలవు.¹⁵

పదియవది యైన ఆశాసన స్తబకమున అనందగజపతి, పప్పు సోమసుంద
రము, కోట నన్యాసయ్య, మొదలగు వారిని ఆశీర్వదించుచు చెప్పిన పద్యములు
గలవు.

పదునొకండవదియైన స్వవిషయ స్తబకమున 'చెండు' అను ఛందమున
(మంజరీ ద్విపద) వారి పుట్టుక నుండి స్వవిషయము వ్రాయబడినది. దానితోపాటు
నందిగామ నటాప్రసంగము, భంగుపాట, ముకుందవందనము, వింతకల, మొద
లగు నంశములపై చెప్పిన పద్యములు కూడ కలవు.

పన్నెండవదియైన మణిప్రవాళ స్తబకము రాధాకృష్ణసంవాదము, బాలరాహ
యణ కీర్తన, పసిపాప, వేసవి, పప్పు వెంకన్నగారి పాట, లోకము పోకడ,
కాళింగాంగన, మొదలగు నంశములపైనే కాక మహావ్యక్తి ప్రశంసాస్తబకములో
వచ్చిన కొందరిపై గూడ వ్రాసిన పద్యములు చేరినవి. ఇది యొక ప్రకీర్తనస్తబ
కము. దాసుగారు తొలుత చాటువులుగా చెప్పి ఈ గ్రంథములో చేర్చిన పద్యము

15. కాళిదాసుని, షేక్సుపియరును దాసుగారు ఇట్లు అప్పుడప్పుడు కొంచెము
కొంచెముగా అనువదించుచు వివరకు 'నవరస తరంగిణి' అను నొక
పెద్ద గ్రంథముగా నిర్మించిరి, కాళిదాసుని, షేక్సుపియరుని దాసుగా
రెట్లు అనువదించిరో ఉదాహరణములు 'నవరస తరంగిణి' గ్రంథసమీ
క్షలో గలవు.

లలో వారికి నచ్చిన వానిని సందర్భానుసారముగా తరువాత వారి గ్రంథములలో చాలి చొప్పించినారు. 16.

మేలుబంతి గ్రంథము దాసుగారి సమకాలీన సమాజాంశములకు సందర్శన సూచి. దాసుగారి జీవిత సర్వస్వమునకు సంగ్రహమైన పద్యసూచి. మేలుబంతి చాటుగ్రంథమేకాదు, చాటుగ్రంథములకు మేలుబంతి.

తారకమ్ : 17.

‘తారకమ్’ దాసుగారు వ్రాసిన ఏకైక సంస్కృత ప్రబంధము. ఇది ఐదుసర్గల నిర్వచన గ్రంథము. మొదటిసర్గలో 59, రెండవ సర్గలో 59, మూడవసర్గలో 58, నాల్గవ సర్గలో 43, ఐదవ సర్గలో 59 శ్లోకములున్నవి. ఐదు సర్గలలో నున్న శ్లోకములు మొత్తము 298. ఈ తారకము దాసుగారు ప్రౌఢ నిర్మరపయః పరిపాకమున వ్రాసి ప్రచురించిన ప్రౌఢప్రబంధము. (క్రీ. శ. 1910. వయస్సు 46 సం॥).

‘ప్రసాధయామ్యద్యతయా మదూహమ్’ అను ఈ గ్రంథ ప్రారంభ ప్రథమ శ్లోకమునందే చెప్పిన నారాయణదాసుగారి మాటల వలన, ఈ తారక ప్రబంధము ఏ గ్రంథమునకు అనువాదము కాని స్వతంత్రగ్రంథమని తెలియుచున్నది. స్వతంత్ర గ్రంథ మగుటచే దీనిలోని ఇతివృత్తము ప్రఖ్యాతమైనది కాదు. కల్పితము. కనుక ముందు కథాపరిచయము అవసరము.

కథాసంగ్రహము :

వింధ్యపర్వతప్రాంతమున చంచన్నదీతటమున సంక్లిత కల్పము అను గ్రామ మున్నది. ఆ గ్రామమున మహేశ్వరుడను నొక బ్రాహ్మణుడున్నాడు. అతడు

16. మొదట బాటువులుగా బెప్పి తరువాత గ్రంథములలో చొప్పించిన పద్యముల వివరములు ‘పద్యావృత్తులు’ అను అనుబంధమున నున్నవి.
17. వ్యాకరణ పాండిత్య వీరముతో విట్టవీగుచున్న ఈ ‘తారకము’ నకు అనేక విధాల సహాయముచేసి నన్ను తట్టుకొనునట్లుగా తారక మంత్రోపదేశము చేసిన వైయాకరణ వీరహంపీరులు బ్రహ్మశ్రీ అప్పల సోమేశ్వరశర్మ గారు. బాలునిచేత సోమేశ్వరుడు తారకశక్తిని ఎదిరింపజేయుట విదిత విషయమేకదా.

తపోధనుడు, యథార్థవచనుడు, పౌరాణికుడు, పూతయశుడు, దేవభాషా నిపుణుడు, కవీంద్రుడు, అతని భార్య 'సుదతి'. ఆమె మహాశులీన, కమనీయనేత్ర, భర్తచెప్పిన పురాణమును విని యథాతథముగా మరల వెంటనే చెప్పగల్గిన ప్రతిభావంతురాలు. ఆ అదర్శదంపతుల సంతాన మందు కడగొట్టుకొడుకుగా పరమేశ్వరుడు పుట్టినాడు. దేవతలు ఆ బాలుడు శివాంశసంజాతుడని తెలిసికొని, స్తుతించి 'ఈ యవతార కారణ మేమిటికి?' అని ప్రశ్నింతురు. వారి ప్రశ్నకు దేవదేవుడు -

"ఈ కలియుగమున మనుజులందరు సత్యదయాదూరులై, శ్రద్ధావిహీనులై, నిద్రాభోజనరతులై, నారీలంపటలై, రేయింబవళ్లను క్షణిక విభవ మదాంధులై ఉన్నారు. అటువంటి మూఢచిత్తులను అద్భుత చర్యలతో ఆశ్చర్యపరచి సంసార ఘోరార్జవము నుండి ఉద్ధరించెదను." అని సమాధాన మీయగా విని దేవతలు వారి లోకమున కేగుదురు. పరమేశ్వరాంశతో పుట్టిన ఈ బాలుడు బాల్యచేష్టలతో భగవత్స్థిలలు ప్రదర్శించుచుండును. తల్లిదండ్రులీ బాలునకు తారకుడు అని నామ కరణము చేయుదురు. ఉచిత వయస్సులో తండ్రి ఉపనయనము చేయించును. బాలుడు క్రమముగా గురువుల వలన సకలశాస్త్ర రహస్యములను అవలీలగా గ్రహించును. తరువాత కొంతకాలమునకు విద్వాంసుడైన ఈ తారకుడు పరదేశములను చూడవలెనని బయలుదేరి తిరుగుచు 'విబుధనగరము' వెళ్లును. తారకుడు ఆ నగరప్రజల దురాచారములను గూర్చి ఆలోచించుచు 'ప్రమదవనము' చెంత చేరి, అక్కడ చల్లని గాలిని పీల్చుచు ఇట్లు కవితాగానము చేయును -

"తల్లీ! కర్మభూమీ! నీ జనులు వేదోపదేశమును పాటించక స్వచ్ఛంద చారువు లగుట చూచి హతాశవగుటచే కాబోలు, నీవు ప్రతిదినము ప్రాతస్సాయం సంధ్య లందు పక్షికలకలమును మిషతో విలపించుచున్నావు.

పూర్వము క్షత్రియుడు నా యోగక్షేమముల భారమును వహించెడివాడు. ఇప్పుడు ఏకలంకాడైనను ఆ పనికి సిద్ధమగుచున్నాడని, నీవు కన్నీరు విడుచుచున్నావాయన్నట్లు ఈ కొండ నుండి ప్రపహించు నెలయేరు అనిపించుచున్నది".

'గంభీరార్థవంత'మైన ఈ గేయమును, ఉద్యానవన విహారార్థమై వచ్చిన రాజకుమారుడు విని, దూతను బంపి తారకుని తన భవనమునకు ఆహ్వానించి, గౌరవించి, సభలో తన తండ్రికి పరిచయము చేయును. దేదీప్యమానుడైన తారకుని

జూచి మహారాజు స్వసుతునివలె ప్రేమించుచు తనచెంతనే యుంచుకొనును. ఆ ద్విజకుమారు లిరువురు మంచిస్నేహితులగుదురు. అనేకభాషలను, అనేక దేశ భారములను తెలిసికొందురు. తమ దేశక్షేమమునకై ఏదో కొంతచేయవలెనని ఆ మిత్రు లిద్దరు చక్రవర్తి దేశమునకు నొకలో బయలుదేరుదురు. నౌకాయానములో చిత్రవిచిత్రములను చూచుకొనుచు ఒకనాటి యువయవేశ వారు తమపాలకుని ప్రాంతము అయిన 'చంద్రద్వీపము' ను చేరి, రాజధానియైన 'చంద్రమతి' అను నగరమును ప్రవేశించి, అక్కడి పరిస్థితులను గ్రహించుచుందురు. ఆ నగర ప్రజలను వశపరచుకొనుటకై ఈ మిత్రద్వయము ఆ దేశభాషలో గానము చేయుచు వీధులలో విహరింతురు. ఆ దేశములోని అన్నిరకాల పండితులను జయింతురు. వీరి శక్తి సామర్థ్యములను విని చక్రవర్తి వీరిని చూడగోరగా సముచితాలంకారులై సాయుధులై గుట్టములపై రాజప్రసాదమున కేగి రాజును దర్శింతురు. చక్రవర్తి వీరికి ప్రత్యుత్థానము కావించి, వారు భక్తితో నొసగిన దహమానములను గ్రహించి, ఆసనములపై కూర్చుండజేసి, వారి చరిత్రను అడుగును. అంత వారు 'మాది కర్మభూమి'. ప్రస్తుతము మీ పాలనలో నున్నది. మేము బ్రహ్మక్షత్రియులము. మీ పాలన చాల చక్కగా నున్నది. రవి అస్తమించని సామ్రాజ్యము మీది. మే మిరువురము మీతులము. మిమ్ములను చూడగల్గితిమి. మీ దయయున్న ప్రఖ్యాతులము కాగలము'. అని సమాధానము చెప్పగా చక్రవర్తి సంతోషించి వారిని ఆప్తమిత్రులుగా స్వీకరించి సేనాధ్యక్షులుగా నియమించినాడు. కొన్నిరోజుల తరువాత శత్రువులు చక్రవర్తి సోదరుని బంధింపగా, ఈ మిత్రు లిద్దరు సేనాధిపతులై ఓడలనెక్కి సముద్రముదాటి, శత్రువును ముట్టడించి, ఓడించి, చక్రవర్తి సోదరుని బంధవిముక్తుని చేసి, ప్రాణాపాయస్థితిలోనున్న అతనికి శస్త్రచికిత్సచేసి రక్షించి విజయోత్సాహముతో చక్రవర్తిని చేరుదురు. చక్రవర్తికి ప్రజలకు కల్గిన ఆనందమునకు అవధి లేకుండెను. చక్రవర్తి తారకుని ధర్మాధికారిగా, రాజకుమారుని ఆత్మబంధువుగా ప్రకటించి, తనపుత్రుకను రాజకుమారునకిచ్చి వివాహము చేయును. ఈ మిత్రుల దేశమునకు స్వాతంత్ర్య మిచ్చును. ఈ మిత్ర ద్వయము చక్రవర్తి సోదరునితోగూడి యంత్రపక్షపై (తారకుడు విర్మించిన విమానముపై) విబుధనగరము చేరుదురు. వీరికి విబుధనగరములో ఘన స్వాగతము లభించును. చక్రవర్తి సోదరుడు రాజకుమారుని సింహాసనముపై కూర్చుండబెట్టి 'భారతవర్షపాలకుడు' గా చేయును. చక్రవర్తి సోదరుడు తన దేశము వెళ్లును. తారకుడు తన యింటికి వెళ్లి ఒక కన్యను పెండ్లాడి సర్వసౌఖ్యములు అనుభవించును.

ఈ గ్రంథము నందలి ఇతివృత్తము, పాత్రలు, పాత్రల భావములు.... అవి యివి యననేలః ఈ గ్రంథము నందలి ప్రత్యంశము నారాయణదాసుగారి ఊహజన్యమే. ఈ తారక గ్రంథమునువదివి మార్పులు విశ్వవిద్యాలయ సంస్కృత కాఖ్యాక్షుడైన గెల్లెందరు పండితుడు ప్రశంసించుచు వ్రాసిన శ్లోకము లివి -

జానాతే యన్న చంద్రార్కా జానతే యన్న యోగినః
జానీతే యన్న భగ్గోపి తజ్జానాతి కవిః స్వయమ్
వచస్సుధామయం కావ్యం పీత్యాహం తృప్తమానసః
కృతజ్ఞోభిప్రశంసామి భవంతం కవిశేఖరమ్¹⁸

జర్మను పండితుడిట్లు ఈ కావ్యమును వచస్సుధామయమని యనుటకు, దాసు గారిని కవిశేఖరుడుగా భావించుటకు ఆధారములైన ఈ గ్రంథ కవితా విశేషములను పరిశీలించము.

ఈ గ్రంథములో చక్కని ఊహలు మాటిమాటికీ కన్పడుచున్నను తారకుని బాల్యచేష్టల వర్ణనము నందు, నౌకాయాన వర్ణన మందు గుంపులు గుంపులుగా ముసురుకొన్నవి.

బాల్యచేష్టలు :

ముదన్వితః సస్తతసాక్షి తత్త్వ
మద్వైతమాత్మీయ మథాలినిష
స్తనన్ధయో మంజుల నిర్వికార
దృష్ట్యాస ఆన్దోలన రమ్యమంచే

1-94

అ బొలుడు (తారకుడు) ఊహలలో నూగుడు సంతత నిర్వికార దృష్టితో తన సాక్షిత్యమును, అద్వైతతత్త్వమును లోకమునకు బోధించినాడు.

18. సూర్యచంద్రులు దేని నెరుగరో, యోగులు దేని నెరుగరో, శివుడు కూడ దేని నెరుగడో దానిని కవి స్వయముగా నెరుగును. వచస్సుధామయ మైన కావ్యమును నేను ఆస్వాదించి, తృప్తమానసుడనై, కృతజ్ఞత కల పాడనై కవిశేఖరుడవగు నిన్ను ప్రశంసించు చున్నాను.

వ్యోమైకలక్ష్యాం స్వదృశం నివర్త్య
భూమింసకృత్యైర్బహుదుర్జనానామ్
ఃన్నామలోకిష్ట దయూర్ద్రచిత్తో
మా దేవిభైః పీరితి దీనబన్ధుః -

1-36

క్రూరకర్మల వలన బాధపడుచున్న భూదేవిని 'తల్లీ: భయపడవలదు. నేను శక్షించెదను' అని బోధించుచు, అతడు (బాలుడైన తాతకుడు) తన ఊర్ధ్వదృష్టిని దిగువకు (భూమిపైకి) ప్రసరింపజేసినాడు.

త్రాతారమేవార్దయతి ప్రకృత్యా
కృతోపకారం నవిచార్యమూఢః
సందప్తమాత్రాంచితచూడుకేవా
బుబోధ్యభీష్టం శిశునేతి లోకః -

1-46

పాలుత్రాగుచు తల్లి ప్రసూచకములను కొరుకుచు ఆ బాలుడు 'ఉపకారము చేసినవానికే లోకము అపకారము చేయును' అన్న బావమును సూచించినాడు.

స్యాత్ స్వాపనిఘ్నః సకలశ్చరాణాం
ప్రాయోబుభుక్షౌ పరతస్త్రిజీవః
అసోషపిష్టేత్యురపి స్వమాతు
రసావతస్థో పి పయాంసిపీత్యా -

1-51

'ఆకలిదప్పికలు గల ప్రాణి నిద్రకు అధీనుడగును' అని సూచించుచు ఆ బాలుడు పాలుత్రాగి తల్లిగుండెలపై నిద్రించుచు నుండెడివాడు.

చక్కని ఊహలు కల మరియొక ఘట్టము నొకాయనఘట్టము. అందులోని కొన్ని ఊహలు.

వాతప్రకోపం శమయం దీపయన్జ్వరరానలమ్

నౌ తనోరూర్జయన్ధాతూన్వైద్యామాస స నావీక్షేః-

3-8

వాయుప్రకోపమును తగ్గించుచు, జఠరాగ్నిని (ఇంజను నిప్పును) రగుల్చుచు, ఛాతువులను సమవరచుచు నావికులు ఓడను వైద్యునివలె చేసిరి.

దిక్కుచియి న్నైమనసా కర్ణధారాత్మనాన్వితా
సర్వభూతమయీ నౌకేవాబభౌ జలదేవతా - 3-7

దిక్కుచి మనస్సుగా, కర్ణధారుడు అత్మగా సర్వభూతమయమైన ఓడ జలదేవతవలె నున్నది.

అంతస్సముద్రే భూమీధాన్తస్థుర్నౌకాపకారిణః
సజ్జనో ప్రద్రవకరారాడ్వాన ఇవ సూచకాః - 3-12

రాజభవనములలో సూచకులవలె (చెవి కొడుకుడుగాళ్లు) సముద్రాంతర్భాగమున అక్కడక్కడ ఓడకు అపాయము కలిగించెడు కొండలున్నవి.

చకాపామాసనీశేష తోయరేఖాతరీకృతా
పోతాధానోద్భూమో బీజవాపేన సదృశో బభౌ - 3-15

ఓడ వలన నేర్పడిన నీటిరేఖ నాగేటిచాలువలెను, చేపపిల్లలు విత్తనాలవలెను శోభించినవి.

ఇట్లు తారకుని జాల్యచేష్టల వర్ణనమున, నౌకాయానవర్ణనమున దాసుగారు చక్కని ఊహల నెన్నింటినో చొప్పించినారు.

ఇంక, ఈ గ్రంథము నందలి విబుధనగర వర్ణనమున, చంద్రదర్శిపమునకు ముఖ్యపట్టణమైన చంద్రమతీనగర ప్రజల వర్ణనమున, యద్ధవర్ణనమున, దాసుగారి విశిష్టపరిశీలనము బాగుగా కన్పడును. చంద్రమతీనగర ప్రజల వర్ణనము దాసుగారి కిష్టమైన ఆదర్శరూపము. విబుధనగర వర్ణనము నందు దాసుగారి కాలపునాటి సమాజ పరిస్థితులెన్నియో చోటుచేసికొన్నవి. మచ్చునకు ఒకటి రెండు -

బహుధనపరధూర్తైః పూరితే ధర్మశేషా
ముహూరిహ విరచయ్యానర్థకం కూటసాక్ష్యమ్
అవిదితనిగమ్యాఞ్ఞో జస్రమేషోగ్రిజాతిః
సమచరదురుమూల్య క్షీతవాదాధికారః - 2-28

కూటసాక్ష్యములు చెప్పుట, 'లావాదేవీ' లు నడపుట, డబ్బుకు అమ్ముడు పోవుట మొదలైనవి అగ్రజాతి లక్షణాలు.

ఉదవహదిహవృద్ధో సిద్ధుణః క్షీరకంఠా
మవృణతకులబాహ్యః సమ్పదస్థః కులీనామ్
హతమతిరభిశస్త్రః ప్రావజద్ధూధభాగో
బహులధనతిర్ధిగ్ బాహ్మణం నామశిష్టమ్ - 2-30

ముసలివాడు ముక్కుపచ్చలారని అడవిల్లను పెండ్లాడుటకు సిద్ధము, డబ్బున్నవాడు గుణహీనుడైనను గుణవతిని చేపట్టుటకు సిద్ధము. పైకి విరాగి, లోపల బహురాగి. అన్నిటోగములను అనుభవించును. ఛీ! శిష్టుడైన బ్రాహ్మణుడన్నచో అసహ్యము.

ఈ కూటసాక్ష్యమును, వృద్ధుల వివాహమును దాసుగారు సందర్భము వచ్చినపుడెల్ల వారి గ్రంథములందు విమర్శించినారు. అట్లు మాటిమాటికి వానిని విమర్శించుటకు కారణమేమన, ఈ అంశములు నాడు దాసుగారికి ప్రతిదినము కనుల ఎదుట జరుగుటయే.

ఇటువంటి కావ్యవిశేషములేవో కొన్ని కలము పట్టుకొనగలిగిన ప్రతి కవి కావ్యములో కన్పడునవే. ఇక దాసుగారి కావ్యములో నుండవా?

దాసుగారి ఈ తారకగ్రంథమును జూచి ఏకవ్యాకరణధీరులు, మహామహో పాఠ్యాయులు అయిన బ్రహ్మశ్రీ తాతా సుబ్బారాయశాస్త్రిగారి వంటి మహాభాష్య పరిపాలకులు గూడ ఆశ్చర్యపడి ముక్కుమీద ప్రేలు వేసికొన్నది, ఇటువంటి చిన్న చిన్న కావ్యవిశేషములను గూర్చి కాదు. ఈ గ్రంథము నందలి దాసుగారి పాణి నీయ ప్రభుత్వమును పరికించి.

దాసుగారు కూడ ఈ తారకమును వ్రాసినది వారి పాండిత్య పీఠమును ప్రదర్శించుటకే. ఈ గ్రంథరచనను గూర్చి గ్రంథారంభమున వారు కఠిన నియమములతో చేసిన ప్రతిజ్ఞ -

'అన్యిన్యంధే శ్లోకేషు పాదపూరణమాత్ర ఫలక పద ముపసర్గస్య వోపసర్గ సమానాకారస్య పునరుక్తి రప్రసిద్ధోపసర్గ ఉతప్రసిద్ధోపసర్గ సమానాకారో భిన్న

లింగవచన సాదృశ్యం లోకాతీత పదార్థ వాచకశబ్దోపనా దివ్ భాతుః ఘటితం నాస్తి. లుజ్ లజ్ లిబ్ ద్రిక్రియన్తే క్రమశః ప్రథమద్వితీయ తృతీయ సర్గేషు ద్వితీయ తృతీయ సర్గయోర్భూతేతర క్రియావాచక తిజన్తరూపం న విద్యతే. పాణినీయ సూత్రాణామవైదికానా ముదాహరణమేతత్కావ్యమ్'.

(ఈ గ్రంథశ్లోకములలో పాదపూరణమాత్రఫలకపదము కాని, ఉపసర్గకాని, ఉపసర్గ సమానాకారముకాని, పునరుక్తి కాని, అప్రసిద్ధోపసర్గ కాని, అప్రసిద్ధోప సర్గ సమానాకారము కాని, భిన్నలింగవచన సాదృశ్యము కాని, లోకాతీత పదార్థ వాచక శబ్దము లేకుండగ దివ్భాతు ఘటితము కాని లేదు. లుజ్, లజ్, లిట్టులు క్రమముగా ప్రథమ ద్వితీయ తృతీయ సర్గలలో వాడబడినవి. ద్వితీయ తృతీయ సర్గలలో భూతేతరక్రియావాచక తిజన్తరూపము లేదు. అవైదికములైన పాణినీయ సూత్రములకు ఉదాహరణము ఈ కావ్యము)

ఈ గ్రంథము నందలి వ్యాకరణ విశేషములను బ్రహ్మశ్రీ అప్పల సోమేశ్వరశర్మగారి వివరణము-

“మొదటి మూడు సర్గలలోను పదునగా లుజ్, లజ్, లిబ్ అను లకారాలు మాత్రము వాడబడ్డాయి. ఇవి మూడున్ను భూతకాలాన్నే సూచిస్తాయి. అయితే కాంచెం తేడామాత్రం శాస్త్రీయంగా ఉంది. లుజ్ అన్నది భూతసామాన్యాన్ని చెపుతుంది. అనద్యతనభూతాన్ని లజ్ అనే లకారం సూచిస్తుంది. లిట్టు అనద్యతన పరోక్షభూతకాలాన్ని బోధిస్తుంది. ఏతదంతరూపాలు క్రియాపదాలన్నది విజ్ఞులకు విదితమే. వీనిలోని వింత ప్రయోగాలు మూడు సర్గల్లోను కనిపిస్తాయి. అభాషీత్ = పేవించెను. అవవర్జత్ = గట్టిగా వర్జించెను, ఉపాకర్మిస్తా = ప్రారంభించెను, అబూబుధతామ్ = బాగుగా తెలిపికొన్నవి, అలులోకత్ = చూచెను, న్యథాస్తిత్ = కదైను, ఆశీశత్ = తినిపించెను, అవీవిదత్ = తెలియగోరెను, అపూర్ణచంద్రీత్ = నిండుచంద్రునివలె భావించెను, అనులోభాయాంబభూవే = అనుభవించబడెను, మొదలయినవి. కర్తృర్థంలో, కర్మార్థంలోను. భాతువులకు వికరణ ప్రత్యయాలనే కాకుండా అనేక విశేషార్థాలను తెలిపే ణిచ్ఛ, సన్ను, యజ్ఞ, యజ్ఞక్కు, క్యజ్ఞ, క్విష్ఠ, మొదలయిన ప్రత్యయాలు చేర్చిన రూపాలు కొల్లులుగా ఉన్నాయి.

నాలుగయిదు సర్గల్లో లకారాల నియమం లేదు. వింత వింత ప్రయోగాలు మాత్రం చాలాచోట్ల కనిపిస్తాయి. మౌక్తికంతి = ముత్యాలవలె ఉన్నాయి, తుహి

నంతి = మంచులాగ ఉన్నాయి, పిపురతి = పాలిస్తున్నారు, వ్యవైత్సీత్ = చేదించెను, అభాషిషి = మాటాడితిని, దిధక్షతి = కాల్యగోరుచున్నది, మొదలగు నవి. ఇటువంటి క్రియాపదాలను కవులు సామాన్యంగా ఒకటి రెండు స్థలాల్లోనే వాడుతూ ఉంటారు. తత్ప్రతి యజ్ఞగంత రూపాలను వాడడం కనబడనే కనబడదు. వానిని లౌకికభాషలో వాడటాడదని కొందరు వ్యాఖ్యానించారు కూడ. అటువంటి సమయ నియమాలను తారక కవి లక్ష్యపెట్టలేదు. ఆయన నిజంగా నిరంకుశుడు.

సౌగంధ్యసమాసాలు, భాషీయపదాలు గ్రంథం అంతటా అక్కడక్కడ చోటుచేసుకున్నాయి -

విశ్వవారః = ప్రపంచసముదాయం, దేవసభమ్ = దేవతలసమూహం, జానుచరః = ప్రాకేవాడు, తీర్థధ్వాంక్షః = చదువులేకుండా పది పాఠశాలలకు తిరిగేవాడు, కింపచానః = లోభి, ఖట్వారూఢః = మూర్ఖుడు, కద్వదః = చెడు మాటాడువాడు, అశ్వేతపిబితా = తినడం, త్రాగడం, కేశాకేశి, ముష్టిముష్టి, బాహ బాహి, మొదలయినవి.

కలావణ, జాంఘిక, అప్రపదీన, అనుపదిన, సాప్తపదీన, కౌంతిక, కావచి, శాక్తిక, మహాకులీన, మొదలైన రమ్యమైన తద్ధితాంతశబ్దాలు పదింటిగా అంతటా కనిపిస్తాయి.

ఇలాగే - భేదం భేదం, దారం దారమ్ = బాగా చీల్చి, లవణంకారమ్ = బాగులేనిదానిని బాగుండనుకుంటూ తినడం, సర్పిర్నిదాయమ్ = నేతివలె ఉంచుకొని, ప్రియాకృత్య = మంచించేసుకొని, దుఃఖాకృత్య = ఏడిపించి, సమూలఘాతం = అందరను చంపి, మొదలయిన చిత్రమైన కృదంతాలు, భాషీయ సమాసాలున్ను చాల ఉన్నాయి.

అప్రయక్తాలు, అప్రసిద్ధాలున్ను అయిన పదాలు కూడా క్వాచిత్కంగా కన బడతాయి. మంత్ర = శీఘ్రంగా, పంచజనః = మనుష్యుడు, పృథుకః = బాలుడు, అహంయుః = అహంకారం గలవాడు, యాయజూకః = యాగాలను చేయువాడు, వక్తః = చెప్పుతున్నాడు, మహాబ్రహ్మః = గొప్ప బ్రాహ్మణుడు, మొదలయినవి.

ఈ విధంగా సుబంత, తిజంత, తద్ధితంత, కృదంతావ్యయాదులన్నీ పాణి
నీయానుసారం ఉదాహరించ బడ్డాయి¹⁹.

ఈ గ్రంథము శ్రీ. శ. ఏడవశతాబ్దపువాడైన భట్టికవి వ్రాసిన 'రావణవధమ్'
(భట్టికావ్యము) వంటిది.

అన్యపదేశధోరణి :

ఈ గ్రంథనాయకుడైన తారకుడు నారాయణదాసుగారే. ఈ మాట అనుటకు
ఎన్నో సూచనలు కలవు.

తారకుని తండ్రి సత్యవచనుడు, శివభక్తుడు, దాత, పౌరాణికుడు, సంస్కృత
పండితుడు, శిష్యులకు స్వధర్మోపదేశముచేసేది గురువు. ఈ లక్షణములన్నియు
దాసుగారి తండ్రియైన పేంకటచయనులు గారివే.

తారకుని తల్లి, భర్త చెప్పేడు పురాణమును విని వెంటనే యథాతథముగా
తానుగూడ నితరులకు చెప్పకలిగెడిది. గొప్పయింటి బిడ్డ. ప్రియంవద. సజ్జన
కీర్తనీయ. ఇవి యన్నియు దాసుగారి తల్లియైన నరసమ్మగారివే. అమెకు పురాణాల
నరసమ్మగా రనియు, చదువులవ్వ యనియు ప్రసిద్ధ వ్యవహారము గలదు.

తారకుని తల్లిదండ్రులకు తారకుడు కడగొట్టు కొడుకు. దాసుగారుకూడ
వారి తల్లిదండ్రులకు కడగొట్టు కొడుకేగదా.

తారకుడు దైవాంశసంభూతుడు. దాసుగారు కూడ దైవాంశసంభూతులని
సమకాలీన జనశ్రుతి యున్నది. వారు ప్రదర్శించిన అనేకములైన అతిమానుష
చర్యలే ఆ జనశ్రుతికి కారణము. విజయనగరప్రజలు వర్షములేక బాధపడుచుండ
ప్రతిజ్ఞచేసి హరికథచెప్పి వర్షములో తడిసి యింటికి వచ్చుట, వైద్యులు ఆశవదులు
కొన్నప్పుడు మృత్యుంజయశతకము చెప్పి ఒక్కరాత్రిలో సోదరుడైన పేరన్న
జబ్బును వైద్యులు కూడ ఆశ్చర్యము చెందునట్లు పోగొట్టుట, మనుమనికి వచ్చిన
మశూచికవ్యాధిని పోగొట్టి వారిపై అవాహన చేసికొనుట, ఏ గురుబోధలేకయే
సంగీతము, నాట్యము, బహుభాషలు కూఱంకషముగా స్వాదీనము చేసికొనుట,

అశీర్వాదమాత్రమున సంతతి లేనివారికి సంతానమును కల్గించుట, అవసానసమయమున విష్ణుదూతలతో మాటాడుట, మొదలగు అతిమానుషచర్యల నెన్నింటినో దాసుగారు చేసినట్లుగా విజయనగరమున జనశ్రుతులు కలవు.

తారకుడు నవరసరుచివేది, లలితచరణచారి, సాధ్వలంకారధారి, పరవశసుఖయోగి, చిత్రనంకల్పభోగి, కవిరాజు, వాగ్గేయకారుడు - ఈ లక్షణములన్నియు దాసుగారివే.

తారకుడు దేశసంచారప్రియుడు. దాసుగారు దేశసంచారప్రియులే కదా! ఇక తారకుని అభిప్రాయములన్నియు దాసుగారివే.

ఇక చంద్రదీప్తిపము బ్రటిషుదీవులు. ముఖ్యపట్టణమైన చంద్రమతీనగరము లండను. చంద్రమతీనగరము ప్రక్కన ప్రవహించు 'చంద్రకాంత' అనునది లండను ప్రక్కనగల డేమ్సు నది. చంద్రమతీనగర ప్రజల వర్ణన మంతయు లండనునగర ప్రజల వర్ణనము. 'చంద్ర' అనునది 'శ్వేత' అనుదానికి సాంకేతికము విబుధనగర మనగా దాసుగారి విజయనగరమే.

ఇక ఈ తారక సందేశమును గూర్చి బ్రహ్మశ్రీ అప్పల సోమేశ్వరశర్మగారు చెప్పినమాట లివి -

'ప్రబంధరచనాకాలం క్రీస్తుశకం 1908-1910 ప్రాంతం. బ్రిటిషువారు భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యం ప్రసాదించాలన్న విషయంలో నెమ్మది నెమ్మదిగా ఉద్యమాలు సాగుతున్న రోజులవి. మితవాదం, అమితవాదమున్న ప్రక్కప్రక్కన వినిపిస్తూ ఉండేవి. అందులో మితవాదమే మంచిదని ఈ గ్రంథం సూచిస్తుంది.'²⁰

దాసుగారి స్వీయాభిప్రాయములకు ఒక సంకలన గ్రంథము తారకము. దాసుగారికి పాణినీయముపై గల ప్రభుత్వము తారస్థాయియని తెలుపుగ్రంథము తారకము.

రూపకములు :

దాసుగారు వ్రాసిన రూపకములు రెండు. 1. దంభపుర ప్రహసనము, 2. సారంగధర నాటకము.

దంభపురప్రహసనమును నామమునుబట్టి, గ్రంథకథను గూర్చి గల జనబట్టి స్వతంత్రగ్రంథమని నిస్సంశయాంశము. ఇక సారంగధరనాటకము మండుగల సారంగధరకథకు ప్రతిబింబము కాదని 'An original drama acts' అను దాసుగారి సారంగధర నాటక ముఖపత్రముపై నున్న అంశము వచ్చినట్లు కన్పడుచున్న అంశము. అందువలన ఈ రెండు రూపకములు స్వగ్రంథములు.

దంభపుర ప్రహసనము :

దాసుగారు వ్రాసిన ఏకైక ప్రహసనమిది. ఇది అనుపల్లికృతి. గూర్చి వినుకలియే కాని కనుకలి భాగ్యము కలుగలేదు. అశతో చేసిన ఈ ప్రతిగపేశణము ఒక ప్రహసనమయ్యేనేకాని ప్రతిమాత్రము లభింపలేదు.²¹

దాసుగారు ఈ ప్రహసనమును వ్రాసినది 1890 లో. అప్పటికే విరేఖగారి బ్రాహ్మవివాహము అను మొదటి ప్రహసనము వచ్చినది.

సాహిత్యము నందలి ప్రతి ప్రక్రియకు విశ్వశ్రేయమే ప్రధానలక్ష్య ప్రహసన ప్రక్రియలో సాగినట్లుగా నూటిగా, స్పష్టముగా, ఈ లక్ష్యము ప్రక్రియలలో సాగదు. అంతేకాక ఈ ప్రహసనప్రక్రియ పరిమాణములో ఆకర్షణశక్తిలో మిన్నది. అందువలననే ప్రజలను బాగుగా ఆకర్షించి వీరేశలింగముగారి ప్రహసనములను జూచి చిలకమర్రి, పానుగంటి, మొదల కూడ ప్రహసనములను వ్రాసిరి. దాసుగారుకూడ ఈ ప్రక్రియను స్వీకరింపకారణము. హాస్యరసముతో రంగరించి సమాజవ్యాధులను నిర్మూలించు పథము ప్రహసనము.

ఇక దాసుగారు వ్రాసిన ప్రహసనమును గూర్చి :-

'అకాలమునందే (1890) రచింపబడిన దంభపురప్రహసనము (జూలై, 1959) అచ్చుపడలేదు. ఫిలమయ్యెనో లేక మిగిలియున్నదో తె

21. దాసుగారి సమకాలికులు, విజయనగరనివాసులు అయిన సూర్యనారాయణగారు (వకీలు), శ్రీ పేరి నరసింహశాస్త్రిగారు పకులు, సంగీతవిద్వాంసులు) వ్రాతప్రతిని చూచితిమనుచున్నా, ప్రతిని గూర్చి సరియైన సమాచార మియలేకపోయినారు.

ఇందలి పాత్ర లానాడు విజయనగరమున పురజనులలో గుర్తింపబడెనట. పాత్ర సంభాషణలతో గూడ ప్రహసన మంతయు పద్యములతోనే విరచించబడెను' అను దాసుగారికి దగ్గరబంధువులైన శ్రీ మరువాడ వేంకటచయసులుగారి మాటలవలనను ²²

'Later on he produced a satire called Dambhapura Prahasanam. It contained caricatures of several of his contemporaries. Unfortunately the book was not printed and the original itself is missing' అను అదిభట్ల నారాయణదాస అముద్రితగ్రంథ పృథురణసంఘ కార్యదర్శియైన శ్రీ వసంతరావు బ్రహ్మజీరావుగారి (1958) మాటల వలనను ²³

ఈ దంభపురప్రహసనము నిర్వచన పద్యప్రహసన మనియు, అందలి పాత్రలు దాసుగారి కాలమునాటి విజయనగర పురవాసులలో కొందరికి పరిశీలనియు, 1958 నాటికి ముద్రితము కాలేదనియు, అముద్రితప్రతికూడ చేతికి దక్కలేదనియు తెలియుచున్నది ²⁴.

శ్రీ మరువాడ వేంకటచయసులుగారు, వారికి జ్ఞాపకమున్నవనుచు, ఆ ప్రహసనము నందలి పేసవి వర్ణనములోని ఒక ఉత్పలమాల వృత్తమును, ఒక సీసపద్యపాదమును వారి గ్రంథమున వ్రాసిరి.

'కాలువకంపు లన్నరగు గాడుపుల్లడఁ దేళ్లు కట్ట గ
గ్గోలుగ నేడ్చు నేడుపులు - కుక్కలవేటలు దోమకాటులున్
బ్రేలెడి సోదె బూచులును - రేగు విశూచులు పొక్కుపుండ్లునున్
గాలెడి నిండ్లుకల్గి నరకంబయి పేసవివచ్చె నిచ్చటన్'

వేడినెత్తురుత్రాగి వింత మత్తునజోగి

పరుగు పరున పాటఁబాడె దోమ' ²⁵

22. శ్రీ మదజ్ఞాదాదిభట్ల నారాయణదాస జీవితచరిత్రము, పు. 262

23. 'Adibhatla Narayana Das', P. 35

24. కాని విజయవాడ యందలి సరస్వతీ బుక్ డిపో యజమాని దంభపుర ప్రహసనము ముద్రితమైనదనియు, కాను కొన్ని కాపీలను అమ్మితినినియు నాతో గట్టిగా చెప్పినాడు. ఒకసారి శ్రీ కర్రా ఈశ్వరరావుగారు, ఆచార్య యస్వీజోగారావుగారు వెళ్లగా వారితోకూడ నిట్లే యన్నాడట.

25. శ్రీ మదజ్ఞాదదిభట్ల నారాయణదాస జీవిత చరిత్రము, పు. 262

శ్రీ వేంకటచయనులుగారికి గుర్తున్న ఈ సపాదవద్యమే దాసుగారి దంభపుర పోహసనమును గూర్చి అంధ్రప్రజల కిప్పటికి మిగిలిన గుర్తు.

సారంగధర :

'సారంగధర' దాసు గారు వ్రాసిన ఏకైక నాటకము. ఇది యైదంకముల గద్యపద్యాత్మక నాటకము. అంకములు మరల రంగములుగా విభక్తములు. ఈ నాటకముభవత్రముపై నున్న 'An original drama in 5 acts' అనుదాని వలన, దాసుగారు ఈ నాటకమును స్వతంత్రనాటకముగా భావించి నట్లు స్పష్టము. కాని కథానాయకుడైన సారంగధరుని కాని, చిత్రాంగి, రత్నాంగి, సుబుద్ధి, మొదలగు పోహసనపాత్రలను గాని అంధ్రసాహిత్య రంగస్థలమునకు మొదటగా పరిచయము చేసినది దాసుగారు కాదుకదా; కనుక ఈ నాటక మెట్లు స్వతంత్రనాటక మగును? అన్నది వెంటనే కలుగుశంక. ఈ శంకాశ్చల్యమును పీకిపై చుటకు దాసుగారి నాటకాంశముల వంక తీరికగా చూడకతప్పదు.

ఈ నాటకమునకు కథాస్థలము రాజమహేంద్రవరము. దీనికి రాజ రాజరాజ నరేంద్రుడు. ఇతని కిరువురు భార్యలు. 'శారదాపరావతారము, పతిప్రతాపిలోమణి, కనికరముకన్నకడుపు' అగు రత్నాంగి పెద్దభార్య. పాపాత్మురాలు, దుర్మార్గురాలు అయిన చిత్రాంగి చిన్నభార్య. సారంగధరుడు రత్నాంగి రాజరాజనరేంద్రులకు పరమేశ్వరు కరుణచే కలిగిన వుత్తరుడు. 'సంగీతసాహిత్య సంపద' కలవాడు. పదునెనిమిదేండ్ల వయస్సుగల అవివాహితుడు, సొగసరి. చిత్రాంగి సారంగధరులకు 'పెండ్లికై మొదట నేర్పాటు జరుగును. తరువాత ముసలిరాజు ఆమెను వలచి కట్టుకొనును'. 'మనసున్నవాడు కట్టుకొనకపోయె - కట్టుకొన్నవానిపై మనసు తుదర దాయె, అను సీతిలో నుండి, సారంగధరునిపై 'ప్రాణము' పెట్టుకొన్న చిన్నది చిత్రాంగి. ఇది నాటకప్రారంభమునకు ముందున్న పూర్వరంగము.

చెంచునాయకుని ప్రార్థనచే రాజరాజనరేంద్రుడు పంటలను పాడుచేయుచున్న మృగములను వేటాడుటకు అడవికి వెళ్లును. సారంగధరుడు సుబుద్ధితో (మంత్రీ పుత్రుడు, ప్రియమిత్రుడు), గిలిగింతతో (విదూషకుడు) ఉద్యానవనాంతర్గత సౌధ' ప్రాంతమున పావురములు ఎగురవేయుచుండ, సారంగధరుని పావురము చిత్రాంగి మేడపై వ్రాలును. పావురము కొరకు సారంగధరుడు గిలిగింతను పంప, చిత్రాంగి మనస్సు తెలిసిన అంటిత (చిత్రాంగి దాసి) 'దేవిగా రిదివరకే యా పావురమునుబట్టి తమయొద్ద నుంచుకొన్నారు. చిన్నప్రభువుగారితో తల్లి యొద్దకు

కొడుకు వచ్చుటకేమి యభ్యంతరము అని సెలవిచ్చినారుగనుక నీవేగి చిన్నప్రభువు వారిం దోడ్చుకొనిరా' అని గిలిగింతను వెనుకకు వంపును. గిలిగింత తెచ్చిన వర్త మానము విని సారంగధరుడు బయలుదేర, 'పూర్వము సారథి యడ్డపడినపుడు మీ ముత్తాత యభిమన్యుడు సాహసించినట్లు మీరును జనుచున్నారు' అని సుబుద్ధి అడ్డ గించినను వినిపించుకొనక సారంగధరుడు చిత్రాంగి సౌధమును జేరును. చిత్రాంగి యిదే సమయమని చిత్రచిత్ర సంభాషణములతో రాజపుత్రుని వశపరచుకొన ప్రయత్నించి విఫలయై, చివరకు సిగ్గును బుగ్గిజేసి -

రక్తికన్పర్చఁ బిగిలిన రయికఁ జూడు

కోరి మొలపయిజాతిన కోఁకఁజూడు

గడగడవడంకు మైమారు కాఁకఁజూడు

మాటుపల్కక నన్నొక్కమాటు కూడు - పు. 45

అని పోకు పోకుమని అడ్డపడ, సారంగధరుడు -

నిను ననుంగూర్చి విభుని కన్నీరు చూడు

మీటి చాటెడు నపకీర్తి నోరు చూడు

సైవజాలని నాదు కైజాటు చూడు

బుద్ధిగాని తుచ్చమా మోహము విడనాడు - పు. 45

అని అడ్డకు తొలగు తొలగుమని తిరస్కరింప, 'రేపు నీరక్తము బొట్టుపెట్టు కొనక నాపగదీరునా' అని బెదరించును. 'సత్యహృదయముతో హాయిగా వచ్చెదను' అని సారంగధరుడు అమె సౌధమును వీడి వచ్చును. అక్కడనుండి సారంగధరుడు, వలవంతతో (రత్నాంగి దాసి) మాటాడుచున్న తన తల్లియైన రత్నాంగి దగ్గరకువచ్చి జరిగిన ఘోరమంతయు చెప్ప, నీవు సత్యమును గాపాడినావు సత్యము నిన్ను గాపాడదా' అని సారంగధరుని యోదార్పి తాను బాధపడును.

అరాత్రి అంటింత ఈ ఘోరమును మనసులో దాచుకొనలేక తన భర్తయైన గిజిగన్నతో చెప్పును. గిజిగన్న నేస్తుడు, హంతకనాయకుడు అయిన జిబ్బిన్న వీధి యరుగుమీద నుండి ఈ వృత్తాంత మంతయు వినును. అతడు అంత 'చిన్న ప్రభువు వారిపై నేరము మోపబడినయెడల వారు నాచేతికి కదా యొప్పగించ బడు

దురు. దేవుడు నాకీ నిజమును ముందుగా తెలియనిచ్చుట మేలే. 'ఓహో! చిన్న ప్రభువువారెంత మంచివారు' అని యనుకొనుచు వెడలును.

రాజు వేటాడి యడవి నుండి వచ్చును- 'దుస్స్వప్న హేతువు'న వెడవెడ నిద్రతో రాత్రి గడిపి, బడలికతో కోట చేరి, విదూషకుని చమత్కారగర్భిత నత్య వాక్యముల సారమును తెలిసికొనలేక, కోపగృహములోనున్న తన 'ప్రాణధనమైన' చిత్రాంగిని చేరి సరసము లాడును. చిత్రాంగి లేనిదుఃఖమును నటించుచు మెల్ల మెల్లగా అనత్యము లాడుచు, చివరకు - 'అంటింత! నాకు నోరాడదు. నీవు దెలుపుము. పోనీ నేనే చెప్పెదను. ఆ పాపాత్ముడు (సారంగధరుడు) పాపురము మిషతో నిక్కడకు వచ్చి నన్ను బలిమి చెరపట్టినాడు. నేనెంత మల్లించినను విన్నాడుకా! డాడుదానిని నేనేమి చేయగలను? తమతో జెప్పుటకు బ్రతికియున్నా నిత నేదో తెలుపు చూచుకొని యీ ప్రాణముం బోగొట్టుకొనెద ననకీర్తి బ్రతుకు నాకెందుకు?' అని తన పగ ఫలించునట్లు నాటకమాడును. రాజు కామోన్మత్తుడై సారంగధరుని బ్రతుకనియరాదు అని నిశ్చయించుకొనును.

కలత చెందిన సారంగధరుడు సుబుద్ధి 'తత్త్వవాక్యముల' వలన 'మరణ చింతలేక' వైరాగ్యమనస్కుడగును. ఇంతలో గిలిగింత వచ్చి చిత్రాంగి రాజుతో అడిగిన కపటనాటకము చెప్పును. దానికి సారంగధరుడు 'దీనికేమి! చావున కిన్ని చావులు లేవుగదా! ఈ పాపిష్టలోకమున్విడచుటయే మేలు' అని వైరాగ్యముతో పలికి, సుబుద్ధితో గూడి సర్వేశ్వరుని కీర్తనలో నిమగ్ను మగును.

రాజు 'ధర్మస్థానమున' విచారణ పెట్టును. అంటింత, అంటింతచే అస పెట్టబడిన పురోహితుడు చిత్రాంగి పక్షమున అనత్యసాక్ష్యము చెప్పుదురు. విచారణ పూర్తియైన పిదప మంత్రి, మహాకవి గాయకశిరోమణి సారంగధరుడు నిర్దోషి యని యన్నను, రాజు కోపముతో 'అలస్యము సేయక యీ పితృద్రోహికిఁ గాలుసేతులు నటికి పేగ మిటురండు' అని యాజ్ఞాపించును.

ఇంతలో చిత్రాంగి సారంగధరునకు వ్రాసిన ప్రేమలేఖను అంటింత మ్రింగ బోవుచుండ, గిలిగింత చూచి అరచును. మంత్రి అంటింత చెంతనుండి ఆ పత్రమును లాగికొని వచ్చి చదివి విన్నింప రాజు ఆశ్చర్యపడి, అంటింతను నిలదీసి, నిజము చెప్పుమన అది వాస్తవకథ యంతయు చెప్పును. జరిగిన మోసమును

తెలిసికొని, రాజు భటునితో 'ఎవడురా! రాణివాసము లేదు, గీణివాసము లేదు. చిత్రాంగిని గొప్పపట్టి నలుగురిద్దుకొని రండు' అని యరచును. భటులు తిరిగి వచ్చి 'అమె విషముత్రాగి మృతి నొందినది' అని చెప్పుదురు.

రాజు దుఃఖముతో రత్నాంగి యంతఃపురమున కేగి, రోదించి, రోదించి, మూర్ఛచెందిన రత్నాంగిని చూచును మూర్ఛదేరి తాను బాధపడుచునే, ఎదుట దుఃఖించుచున్న భర్తనుచూచి రత్నాంగి 'అయ్యో! నా ప్రాణనాథ! డెంత దుఃఖించుచున్నాడు. నేనింక నీతని నోదార్చనియెడలఁ గీడుమూడును. నా కొడుకుకన్నను మఱియు నీ మూడులోకములకన్నను నా భర్తయే కదా నా కెక్కుడు' అని తలంచి భర్తనోదార్చును. అత్తహత్య చేసికొనదలచిన భర్తను వారించును. ఇంతలో హంతకులు వచ్చి 'సజీవురై చిన్నప్రభువువారున్నా రతనికే యపాయమును లేదు' అని చెప్పి, సారంగధరుడు సజీవుడన్న వార్తకు రత్నాంగి రాజరాజనరేంద్రులు సారంగధరుని గన్న రత్నాకరేంద్రుని వలె నుప్పొంగి, పుత్రుని చెంతకు వెళ్లుదురు వీరు వెళ్లు లోపలే సారంగధరుడు సిద్ధుడై వనముల చరించుటకు ప్రతిష్ఠ పూనును. అతనిని సుబద్ధిగూడ అనుసరింపదలచెను. తల్లిరాగా సారంగధరుడు తన నిర్ణయమును చెప్పును. తరువాత తండ్రి వచ్చి తన తప్పు మన్నింపుమని, రాజ్యము స్వీకరింపుమన, సారంగధరుడు తల్లికి చెప్పినట్లే తండ్రికి కూడ తన నిర్ణయమును చెప్పును. అంత రాజు, సారంగధరుడు పుట్టకమున్ను దత్తత తీసికొన్న చంద్ర చూడునకు రాజ్యము నొసగును. రాజు కూడ వానప్రస్థుడగును. వైరాగ్యసంపద నందర కిచ్చిన ఆ పరమేశ్వరుని ఆంధరు ప్రార్థింతురు.

సారంగధరుని తన నవనాథచరిత్రలో వ్రాసి ప్రప్రథమముగా ఆంధ్ర సాహిత్యమునకు పరిచయము చేసినవాడు గౌరన. గౌరన 'హస్తవాసి' యెటువంటిదో కాని, అతని హరిశ్చంద్రునికథ వలెనే, ఈ సారంగధరుని కథ కూడ నెందరినో ఆకర్షించినది. గౌరనకథను ఎవరిచిత్తము వచ్చినట్లు వారు మార్చి వ్రాసినారు.

గౌరన కథలోని సారంగధరుడు మాళవదేశములోని మాంధాత పురాధిపతి యైన రాజమహేంద్రుని కొడుకు. ఆంధ్రుడుకాదు. సారంగధరుని చేంగిదేశ ప్రభువైన రాజరాజనరేంద్రుని కొడుకుగా మార్చి ఆంధ్రుడుగా చేసినది బాలభాగవత ద్వీపద గ్రంథకర్త యైన దోనేరు కోనేరునాథుడు. చేమకూర వెంకన్న తన సారంగధర చరిత్ర ప్రబంధములో, కథ మాళవదేశములో జరిగినట్లు చెప్పుచు, ఆ రాజ

నరేంద్రునకు రాజమహేంద్రపుర మను ఒక క్రొత్త పట్టణమును నిర్మించినాడు. అప్పకవి తన అప్పకవీయములో సారంగధరుని నన్నయభట్టునకు శిష్యుని చేసినాడు. నన్నయభట్టు భారతావతారికలో రాజరాజనరేంద్రుని పాండవవంశజు డన్నాడు. బాణాల శంభుదాసుడు తన ద్విపద సారంగధర చరిత్రలో ఆ పట్టణమును రాజమహేంద్రవరముగా చేసినాడు. ఇక కూచిమంచి తిమ్మకవి తన ద్విపదకృతియైన సారంగధరచరిత్రలో చిత్రాంగిని రాజపుత్రికను చేసి, సారంగధరుడు చూచిన వదువులలో నొకతెగా మార్చినాడు.

నారాయణదాసు గారి నాటకకథలో - కథాస్థలము, మాళవదేశముకాక ఆంధ్రదేశ మగుట బాణాల శంభుదాసుని కథాంశము. సారంగధరుని తండ్రి పాండవ వంశజుడైన రాజరాజనరేంద్రు డనుట నన్నయ ఆంధ్రమహాభారతావతారికాంశము. గౌరన కథలోవలె పేళ్ళ కాక చిత్రాంగిని రాజపుత్రికగా, రాజరాజ నరేంద్రుని చిన్నభార్యగా చిత్రించుట కూచిమంచి తిమ్మకవి గ్రంథాంశము. సారంగధరుడు రత్నాంగీరాజరాజనరేంద్రులకు పరమేశ్వరుని కరుణ వలన పుట్టిన వాడనుట గౌరన కథాంశము. చిత్రాంగి సారంగధరులకు మొదట వివాహప్రయత్నము జరిగిన దనియు, పిదప రాజరాజనరేంద్రుడు చిత్రాంగిని వివాహమాడె ననియు చెప్పుట కూచిమంచి తిమ్మకవి కథాంశము. గౌరన కథలో వలె సారంగధరునకు కరచరణ ముల ఖండనము జరుగక, సత్య మెరిగిన జబ్బిన్న యను హంతక నాయకునిచే కాపాడబడి రహస్యముగా నుంచబడుట దాసుగారి క్రొత్తకల్పనము. దీనివలన దాసుగారి కథలో గౌరనకథలో వలె సిద్ధుడు వచ్చి కరచరణ రహితుడై పడియున్న సారంగధరుని రక్షింపవలసిన అతిమానుషచర్యకు అవసరము లేకపోయినది. ఇట్లే దాసుగారి కథలో చిత్రాంగి నిజస్వరూపము అంటితయొద్దగల 'చిత్రాంగి సారంగధరునకు వ్రాసిన ప్రేమలేఖ' వలన రాజరాజ నరేంద్రునకు తెలియును. గౌరన కథలో వలె ఆకాశవాణి వలన కాదు. రాజరాజ నరేంద్రుడు తన రాజ్యమును దత్తపుత్రుడైన చంద్రమాడున కిచ్చుట గౌరనకథ కాదు. ఇదికూడ దాసుగారి కల్పనమే.

ఇట్లు దాసుగారి నాటకములోని ప్రధాన కథాంశము లన్నియు పూర్వకవుల గ్రంథములలో నున్నవే. ఆ కథలలో దాసుగారు తమకు నచ్చిన అంశములను ఏదుకొని కూర్చిన కథ, దాసుగారి ఈ సారంగధర నాటక కథ. కనుక దాసుగారి

సారంగధర నటకకథ ఏయొక్క పూర్వసారంగధర కథకు యథాతథానుకరణము కాదు. ఇట్లు ఏ యొక్క పూర్వగ్రంథకథకు యథాతథానుకరణము కాకపోవుటయే. దాసుగారు వారిసారంగధరనాటకమును స్వతంత్రనాటకముగా భావించుటకు కారణము.

ఈ నాటకకథలోని రత్నాంగి, చిత్రాంగి, రాజు, సారంగధరుడు, సుబుద్ధి మొదలైన ప్రధానపాత్ర లన్నియు గౌరవ గ్రంథము నందలివే. అంటింత (చిత్రాంగి దాసి), వలవంత (రత్నాంగిదాసి), గిలిగింత (విదూషకుడు), గజి గన్న (రంగులవేయు చాళి), జబ్బన్న (హంతక నాయకుడు), మహాకవి గాయకశిరోమణి (సారంగధరుని గురువు), పురోహితుడు (లంచము తీసికొని చిత్రాంగివైపు వాదించినవాడు) అను పాత్రలు దాసుగారు కల్పించిన పాత్రలు. ఆ పాత్రల వృత్తులనుబట్టి, మనఃప్రవృత్తులనుబట్టి, దాసుగారు అర్థవంతములుగా నామకరణములు చేసిరి. దాసుగారు ఇట్లు పాత్రలకు సార్థక నామములను పెట్టుటకు, గౌరవ మంత్రుకమారునకు పెట్టిన 'సుబుద్ధి' యను నామము మార్గదర్శకము.

ఈ నాటకము నందలి 'సారంగధరుడు, సుబుద్ధి, మహాకవి గాయకశిరోమణి, గిలిగింత' అను పాత్రలు తలకొక ఛరణముగా ఆశుకవిత్వము చెప్పుట ఒక విశేషము. సారంగధరుడు, సుబుద్ధి ఈ నాటకమున సంగీతకవిత్వము లందు మంచి ప్రజ్ఞ కలవారు.

సారంగధరకథ అనగనే, సహృదయ పాఠకుని కన్ను వెదకు అంశములు కథన చమత్కారములు. ప్రతి హరికథలో ప్రేక్షకుల నాడిని ప్రత్యక్షముగా పసి కట్టి, వారి యభిరుచులకనురూపములైన కథనముతో మెప్పించు సమయోచితసామర్థ్య ప్రదగ్ధన ప్రజ్ఞ గల దాసుగారు, అవకాశమున్న ఈ సారంగధర కథలో వారి కథన చమత్కారశక్తిని ప్రదర్శింపకుండురా? అనేకవిధాల ప్రదర్శించిరి.²⁶

ఇక సందర్భోచిత రచనకు మచ్చుతునకలు ఒకటి రెండు -

చిత్రాంగి మేడచిత్రములు :

ఇరుదట్ల కీళ్ళొమ్మ లింపుంగఁ బాడంగ

స్వర్గంబు నెక్కింపఁ జాలు మెట్లు

26. ఈ నాటకమందలి చమత్కారములు 'చమత్కార చారుత్వము' అను విభాగమున చేరినవి.

అద్దంబువలె మేని సంతయుఁ గన్పర్చు

జాలిన మన్నని పాలగచ్చు

జీవకళల తోడఁ జెలఁగి నవరసముల్

చెలువారఁ జూపెడి చిత్తరపులు

మాటి మాటికి వింత మాటలాడుచుఁ బంజ

రము లలరించు గోరలు చిలుకలు

కలుగు నీ నేడపై నుండి కాయనపుడు

క్రింది జనములు చీమల చందముగను

తోటలుం బూరి బయళ్లు పాటముగను

గానఁ బడుచుండె దిరిగెడి కన్నుఁగవకు -

పు- 38

ఈ హర్యు వర్ణనము అతిశయోక్తులతో అకాశహర్యములు గట్టక స్వభా
వోక్తులకు సమీపబంధువుగా నున్నది.

గిలిగింత తెల్లవారుజామున పాడిన మేలుకొలుపు పాట :

ప|| మేలుకో యినుండ - మేలుకో ఘనుండ

అ|| మేలుకో యినుండ - మేలుకో ఘనుండ

మేలుకో చీకటి జూలు ముసుగు దీసి

|మే|

జారులు చోరులు నల్పిన ఘోరము

జనుల కెఱుకపర్చ మేలుకో

... ..

పు. 56

ఈ పాటను వేటనుండి వచ్చుచున్న పెద్దరాజు వినును. ఇనుడు అను శబ్ద
మునకు సూక్యము, ప్రభువు అని రెండర్థము లున్నవిగదా. ఒక అర్థము అంధ
కారమును తొలగించి కన్నులు తెరపించు జగచ్చక్షువునకు మేలుకొలుపుకాగా, మరి
యొక అర్థము కామాంధకారముతో కన్నులు కానని చారచక్షువునకు మేలుకొలుపు.

చంద్రవర్ణనము :

ప్రొద్దుజూడలఁ గనిగొంది హద్దుమించి
జూడిగిపోయిరి నాదగు చుక్కబంట్లు
ఇడుమపాటున బలగము తెడసియుంట
తెల్లమని రిక్కరాయఁడు వెల్లబొత్త వు. 57

తానొసర్చిన చీకటితప్పెటేగియు
మగని విధిలేక కనిపెట్టు మగువబోలె
వెలితివడి ప్రొద్దుముంగల నిలిచె చంద్రుఁ
డాకనపు పెనమందు మాడట్లు వలెను వు. 58

ఈ రెండు పద్యములలో చంద్రవర్ణనముతోపాటు కథాపరములైన అర్థములు కూడ సూచితము లగుచున్నవి. మొదటి పద్యమున 'సారంగధరుని సోయగము చూచి విరహముతో హద్దుమించి చక్కని చుక్కయైన చిత్రాంగి తొంగిపోయినది. తన ముద్దులభార్యయే యిట్లు చేసినదని తెలిసికొని రాజు తెల్లబోయెను; అనియు, రెండవ పద్యములో 'తాను చేసిన తప్పు తెలిసియుండియు, గతిలేక చిత్రాంగి మగని మాడినముఖముతో కనిపెట్టుకొని యున్నది' అనియు కథాపరములైన అర్థాంతరములు.

చిత్రాంగి సారంగధరుల సంభాషణ ఘట్టములో. చిత్రాంగికి కొంతసేపు సమాధానము చెప్పి, ఇక లాభములేదని గ్రహించి 'ఈ ఘోరపాపమునకు నే నంగీకరింపకున్న నన్నీమె బ్రతుకనీ దెచ్చైన సరియే' అని నిశ్చయించుకొని, 'అమ్మా! నీకిట్టి పాపపుబుద్ధి తగదు. మనసు మళ్లించుకొనుము' అని పలికి సారంగధరుడు-

జగదేక వీరమూర్తి క

నుఁగురాణివి మేటి చదువునుం జదివిన నీ

వనుచిత భాషణముల నీ

తనయునితో నిట్లు లాఁడదగునేతల్లీ!

పు. 44

అను పద్యము ననును. ఈ పద్యమున మొదటి రెండుపాదాలలో నున్న ప్రాస, తుది రెండుపాదాలలో చెడినది. చెడినది ప్రాసకాదు. చిత్రాంగీసారంగధరుల 'ధ్యాన'. వారి మహస్సులు మారుట ఈ ప్రాస మారుటలో దాసుగారు సూచించినారు.

ఈ నాటకము నందు దాసుగారు ఇతఃపూర్వమే వ్రాసిన పద్యములను కొన్నింటిని చేర్చినారు. ఇది భవభూతి, తిక్కనాద్యనేక పూర్వకపుల పరిపాటియే.

ఈ నాటకము నందు దాసుగారు కల్పించిన మరువలేని పాత్ర మహాకవి గాయకశిరోమణి. ఈ పాత్ర లేకపోయినను కథ కుంటుపడదు. కథకు అనవసరములైన పట్టులందు కవి కల్పించు పాత్రలు కవి వ్యక్తిత్వమునకు ఆయువుపట్టులు. ఈ నాటకము నందలి మహాకవి గాయకశిరోమణి భావము లన్నియు దాసుగారివే. ఈ నాటకము నందలి మహాకవి గాయకశిరోమణి. ఎవరోకాదు, మహాకవిగాయక శిరోమణి యైన నారాయణదాసుగారే.

నాయెఱుక :

'నా యెఱుక' నారాయణదాసు గారి స్వీయచరిత్ర ²⁷ ఇది న్యాయవాదియైన శ్రీ జయంతి కామేశముపంతులుగారి కంకితము. ఈ వచన గ్రంథమునకు నామమైన 'నాయెఱుక' కొంత ఆసక్తి కలిగించు నామము. దాసుగారుఉద్దేశ పూర్వకముగనే ఈ నామకరణము చేసిరి. వారి ఉద్దేశ మిది యని జనశ్రుతి.

నాయెఱుక అన నేనెరిగినది. అనగా నన్ను గూర్చి లోకమెఱుగనిది, నేను మాత్రమే యెఱుగునది. నేనెంత ప్రసిద్ధుడనైనను నా బాల్యములను, నేను ఈ స్థితికి వచ్చుటకు కారణములు ఉద్బోధకములునైన అంశములను లోక మెఱుగలేదు. కాని తెలిసికొనవలెనను ఆసక్తి చూపును. అందులకే లోకమెఱుగలేనిది, నేను మాత్రమే యెఱిగినది అయిన నా యీ లోకప్రసిద్ధికి గల పూర్వరంగ మంతయు వివరించినాను. ఈ గ్రంథమునకు 'నా యెఱుక' అని పేరు పెట్టుటకిదే కారణము.

27. Auto biography అను దానికి సమానార్థకముగా వీరేశలింగముగారు వాడిన 'స్వీయచరిత్రము' అప్రప్రయోగమని బ్రహ్మశ్రీ కాశీభట్ల బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారు అభిక్షేపించినారు. స్వకీయ చరిత్ర అనికాని, సౌవ చరిత్ర అనికాని, స్వచరిత్ర అనికాని అనవలెనని శాస్త్రిగారి వాదము. (సరస్వతి-1911 మార్చి).

దాసుగారు ఈ స్వీయచరిత్రను వారిముప్పదియేండ్ల వయసువరకు మాత్రమే వ్రాయగా, దానికి శిష్యుడొక దొకసారి 'పీరు ముప్పదియేండ్ల వరకు మాత్రమే వ్రాసి ఆపితిరేమి?' అని అడిగెనట. దానికి దాసుగారు - 'స్వీయచరిత్ర ప్రతివ్యక్తి వ్రాయునది కాదు. లోకప్రసిద్ధి పొందినవాడు మాత్రమే వ్రాయవలసినది. అట్టివాని చరిత్ర కొఱకే లోక మెదురుచూచుచుండును. కాని ఎంత ప్రసిద్ధుడైనను తన చరిత్ర తానే సంపూర్ణముగా వ్రాయుట సరికాదు. లోకప్రసిద్ధి పొందిన తరువాత వాని జీవితమునకు ప్రమాణము లోకము. కనుక ప్రసిద్ధి వచ్చిన తరువాతి జీవితమును వ్రాయుట స్వీయచరిత్రకారుని పని కాదు. అది జీవితచరిత్రకారుని పని- నేను ముప్పదియేండ్లకు లోకప్రసిద్ధుడనైనాను. నేను ముప్పదియేండ్ల వరకు వ్రాయుట కిదే హేతువు' అని సమాధాన మిచ్చిరని పరంపరాగత సమాచారము.

శిష్యుడడిగిన ఈ ప్రశ్నకు దాసుగారు చెప్పిన సమాధాన మని మఱియొక హాస్య సమాధానమును శ్రీ మరువాడ వేంకటచయనులు గారిట్లు గ్రంథస్థము చేసినారు.

'ఎవ్వని చరిత్రయైనను ముప్పదియేండ్లు వఱకే లోకమెఱుగవలయును. ఆ పైని అనవసరము. ముప్పదియేండ్ల వరకే సుగుణముండును. ఆపైన పేరాసయు, అసంతుష్టియు పెచ్చురేగిపోవును. దైవత్వము నశించును. దేవతల నందుకే త్రిదళు లనినారు. ముప్పదియేండ్లదాటిన నందరు రాక్షసులే.'²⁸

దాసుగారు చెప్పిన ఈ సమాధానము నందలి సత్యాసత్యములజోలికి పోక 'నాయెఱుక'కు అమూల్యమైన పీఠిక వ్రాయుచు కుమార ధూర్జటి శ్రీ వావిలాల సోమయాజులుగారు దాసుగారు ముప్పదియేండ్ల వరకు వ్రాసిన దానికి చక్కగా సమన్వయము చేసిరి. వారు చేసిన సమన్వయమిది -

'సర్వత్ర పూజ్యత, స్వస్థలవిజయపరితృప్తి లభించినదశ శ్రీ దాసుగారి ముప్పదియేండ్ల వయసుతో ముగిసినది. శిష్యశిక్షార్థము ప్రదర్శింపవలసిన సమస్త ముఖ్యలక్షణములను గల వారి ప్రౌఢవ్యక్తిత్వము ఈ వయసునకు పూర్ణముగ రూపొందినది. లోకమునకు మార్గదర్శకములుగ వెల్లడింపదగిన జీవితానుభవము లన్నియు వారికికాలమునకే చేకూరినవి. ఈ సమస్త విశేషమును 'నాయెఱుక'

రచనకు పూనుకొనుటకుముందే సింహవలోకన మొనర్చి యుండుటవలననే శ్రీ దాసు గారు తమ స్వీయచరిత్రకు ముప్పది సంవత్సరముల జీవితకథనే వస్తువుగా పరిమిత మొనర్చి స్వీకరించియుండుదు' ²⁹ .

ఇక నారాయణదాసుగారి ఈ 'నాయెటుక' తెలుగుభాషలో వెలసిన స్వీయ చరిత్రలో కాలానుగుణముగా వీఠానము నాక్రమించును; అని అవలోడనము చేసినచో -

'తెలుగులో స్వీయచరిత్రలు లేవనియు అట్టిదానిని తాను వ్రాయవలయు ననియు దాసుగారికి తోచెను. అంతట తన చరిత్ర వచనమున ముప్పదియేండ్ల వరకు దాసుగారు వ్రాసెను. ఇంతలో శ్రీ వీరేశలింగంపంతులుగారి స్వీయచరిత్ర ప్రథమ భాగము బయల్పడెను. దాసుగారు తాము వ్రాయుచుండిన స్వీయచరిత్రము నాపివేసిరి' ³⁰ అను వేంకటచయనులుగారి వాక్యముల వలన దాసుగారి 'నాయెటుక' ప్రథమాంధ్ర స్వీయచరిత్ర మని యనుకొనవలయును.

కాని శ్రీ వీరేశలింగంపంతులుగారు 'తెలుగుభాషలో స్వీయచరిత్రమును వ్రాయఁబూనుట కిదియే ప్రథమ ప్రయత్నము' ³¹ అని వ్రాసికొనిరి. ఈ వాక్యము వలన శ్రీ వీరేశలింగం గారి స్వీయచరిత్రము ప్రథమాంధ్ర స్వీయచరిత్రమని యనుకొనవలయును.

ఇది ఇట్లుండగా శ్రీ కాటూరి వేంకటేశ్వరరావుగారు 'తెలుగులో ఆత్మ చరిత్రమును రచించుటకు శ్రీ వేంకటశాస్త్రిల వారే ప్రథములని చెప్పవలయును. ఇప్పటికి 31 సంవత్సరముల క్రితము అనగా శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగం పంతులు గారి స్వీయచరిత్ర రచనమున కిండుక పూర్వమే యీ గ్రంథ రచన యారంభింప బడినను ఉత్తరార్ధ రచనము మాత్రము మొన్న మొన్ననే జరిగినది' ³²

అని 20-9-1934 వ తేదీనాడు వ్రాసిరి. ఇట్లే ఆచార్య దివాకర్ల వేంకటాచలదాసుగారు పల్కిరి.

29. నా యెటుక, పీఠిక, పు. 3

30. శ్రీ మదజ్ఞాదాదిభట్ట నారాయణదాస జీవితచరిత్రము - పు. 537

31. స్వీయచరిత్రము - అవతారిక, పు. 12

32. జాతకచర్య - ఉపోద్ఘాతము

‘తేలుగున పేంకటశాస్త్రిగారు కందుకూరివారి స్వీయచరిత్ర రచించుట కిందుక పూర్వమే పద్యరూపమున జాతకచర్య యను స్వీయ చరిత్రను రచించుట కారంభించిరి’³³

వీరిరువురి వాక్యములవలన చెళ్లపిళ్ల పేంకటశాస్త్రిగారి ‘జాతకచర్య’ ప్రథమాంధ్ర స్వీయ చరిత్రమని యనుకొనవలయును.

పై అభిప్రాయములను ఒకచోట గుది గ్రుచ్చినచో తేలు సారాంశమిది-

దాసుగారి ‘నాయెఱుక’, పంతులుగారి ‘స్వీయచరిత్రము’, శాస్త్రిగారి జాతకచర్య, ప్రథమాంధ్ర ఆత్మచరిత్రములను వాదములున్నవి. కనుక వీనిని బట్టి ఈ మూటిలో ఏది ప్రథమాంధ్ర స్వీయచరిత్రయో తేల్చుట కష్టము.

ముద్రణ దృష్టితో చూచిన, పంతులుగారి స్వీయ చరిత్రములో కొంత భాగము చింతామణి ముద్రాక్షరశాలలో తొలిసారిగా ముద్రితమైనది 1903లో. శాస్త్రిగారి జాతకచర్య మొదటగా ముద్రితమైనది 1934లో. దాసుగారి నాయెఱుక ముద్రితమైనది 1976లో. కనుక ప్రకటన క్రమప్రకారము మొదటగా ముద్రితమైనది పంతులుగారి స్వీయ చరిత్రము, తరువాత శాస్త్రిగారి జాతకచర్య, తరువాత దాసుగారి నాయెఱుక.

ఇక ఈ గ్రంథములు వ్రాసిన కాలములను పరిశీలించినచో, కాటూరివారి వాక్యములవలన జాతక చర్య వ్రాసినది ప్రకటనకు 35 సంవత్సరముల పూర్వము అనగా (1934-35) 1899లో.

ఇక్కడ మరియొక విషయము. శాస్త్రిగారి జాతకచర్య పద్యాత్మక మగుటచే స్వీయచరిత్రము కావచ్చునుగాని, స్వీయచరిత్ర ప్రక్రియకు చెందదు. పద్యాత్మకములైన స్వీయ చరిత్రములను స్వీయచరిత్రల ప్రక్రియల కోవలోనికి తీసికొనినచో, వీరందరికంటె ముందుగా పద్యములలో వ్రాసిన శ్రీ కొక్కొండ నేంకటరత్నముగారి, శ్రీ మండపాక పార్వతీశ్వరకవిగారి ఆత్మచరిత్రములను ముందుగా లెక్క

లోనికి తీసికొనవలెను. ఏ భాషయైనను ఇబ్బంది లేదనుకొన్నచో శ్రీ వెన్నెలకంటి సుబ్బారావుగారు అంగ్లవచనములో వ్రాసిన స్వీయ చరితము వీసన్నిటికంటె ముందే ముద్రితము (1873).

కనుక శాస్త్రిగారి పద్యాత్మకమైన జాతకచర్య స్వీయచరిత్ర ప్రక్రియకు చెందదనుకొన్న ఇక మిగిలిన పంతులుగారి, దాసుగారి గ్రంథములలో ఏది తొలి రచనయో నిగ్గు తేల్చవలెను.

పంతులుగారి రచనాకాలమునకు ప్రకటనకాలమునకు పెద్ద వ్యవధిలేదు. కనుక వారి రచనకూడ 1903లోనే, ఇక దాసుగారి నా యెఱుక ఎప్పుడు వ్రాసినదో సరిగా తెలియదు. కాని పేంకట చైనులుగారి మాటలవలన, పంతులుగారి స్వీయ చరితముకన్న ముందుగా ప్రారంభింపబడినదని తెలియుచున్నది. చైనులుగారు దాసుగారికి దగ్గరబండువు. పైగా దాసుగారి సాహిత్య కన్యకల జాతక సమాచార ములను బాగుగా నెరిగినవారు. కావున వీరి మాట కొట్టివేయుటకు వీలు లేదు. కనుక దాసుగారు నాయెఱుక ప్రారంభించినది 1903నకు పూర్వము.

ఇది యిట్లుండగా దాసుగారు 'నాయెఱుక' ఎప్పుడు వ్రాసినదో తెలిసికొనుటకు 'నాయెఱుక' యందే ఒక ఆధారమున్నది.

'అవిచ్ఛిన్న వివాహకర్త కాలేజీలో తెనుగు పండితుడును సంఘసంస్కరణ కర్తయు నగుటచే గ్రమముగ యూనివర్సిటీ ఫెలో యై తన పుస్తకములు ఇంగ్లీషు పాఠశాలలో పాఠ్యగ్రంథములుగ బెట్టించుకొని యా మూలమున ధన మార్జించుకొనుచుండును.'³⁴

అని పంతులుగారిని తమ గ్రంథములో దాసుగారు విమర్శించినారు. పంతులుగారు Fellow of Madras University అయినది 1898 లో. ఈ అంశము నా యెఱుకలో నున్నది కనుక, నా యెఱుక పుట్టినది 1898 కి తరువాత. కనుక దాసుగారి నా యెఱుక పుట్టినది 1898-1903 కి మధ్యకాలమున.

కనుక ఫలితాంశమేమనగా, రచనా ప్రారంభ దృష్టితో చూచిన నారాయణ దాసుగారి 'నాయెఱుక', ప్రకటన దృష్టితో చూచిన వీరేశలింగము పంతులు గారి 'స్వీయ చరిత్రము' ప్రథమాంధ్రస్వీయ చరిత్రలు.

ఇక ఈ గ్రంథ విషయముపై దృష్టి మరల్చినచో -

‘లోకులచే నేనెఱింగినదియు నాస్వయముగా తెలిసినదియు మదీయానుభూతి దెలుపగోరి యిద్దాని వివరించెద. బాల్యయావన దశలను గల యనుభవము నన్ను గూర్చియు లోకము గూర్చియు నే దెలిసినమట్టుకు వ్రాసెద’ అని గ్రంథప్రారంభ వాక్యమే నాటకము నందలి నాందివలె కావ్యార్థ సూచకమై వారి గ్రంథవిషయమును) సూచించుచున్నది.

ఈ స్వీయచరిత్ర యందలి వస్తువు - జననవిషయము నుండి (1884 విజయనగరప్రభువైన అనందగజపతిచే టౌనుహాలులో ప్రళంస లందుకొన్నవరకు (1897) గల ముఖ్యములైన ఘట్టములతో గూడిన నారాయణదాసుగారి జీవితము.

ఈ విషయమును చక్కని సన్నివేశముల సమావేశములతో, జీవకళలతో నుట్టిపడు పాత్రలతో, ప్రబంధసంబంధులైన వర్ణనములతో, స్వీయములైన గుణ లోపముల నిర్మక నివేదనములతో, సమకాలీన సాంఘికవాతావరణ వివరణములతో, ఉపమానములతో, సూక్తులతో, అన్యదేశ్యములైన పదములతో, వ్యవహారబలముతో సాధుసమానములను ప్రక్కకు నెట్టిన వైరిసమానములతో, సందర్భోచితములైన వద్యములతో, చమత్కారములతో శుష్కమైన స్వీయచరిత్రము కానీయక పుష్కలమైన కావ్యత్వములో ముంచి దీనినొక మంచి గద్యకావ్యముగా నావిష్కరించినారు.

జయంతి కామేశము గారితో, భీముడి గారితో గల సంబంధము, మాటతప్పిన వేశ్య, వెలయాలిపరీక్ష, బందరులో గానమున పోటీలు, నరసన్నపేట వేశ్య, మైసూరులో ‘బందే బందే’ మొదలగునవి రసవత్తర సన్నివేశములు.

దాసుగారు, పేంకటచైత్రులు, జగ్గవధాని, పేరన్న, జయంతి కామేశముగారు భీముడుగారు, మాటతప్పినవేశ్య, నరసన్నపేటవేశ్య, విచిత్రవివాహకర్త, మదరాసు కాలేజీ ఆంధ్రోపాధ్యాయుడు, డిప్యూటీ కలెక్టరు, తప్పవట్టిన వైణికుడు, మైసూరు మహారాజు, అనందగజపతి, మొదలగునవి చక్కగా పోషింపబడిన పాత్రలు.

బరంపుర వర్ణనము, సింహాద్రిఅప్పన్న దర్శనము, పడవప్రయాణము, బాల్యదశావర్ణనము, బెంగుళూరు ప్రయాణము, రాజమండ్రి టౌనుహాలు వర్ణనము మొదలగునవి ప్రబంధవాసనలు గుఱాళించు వర్ణనలు.

'నేను మర్త్యులను గొల్వను' అని తన్నాదరింపదలచిన మైసూరు ప్రభువుతో ననుట, 'మీకేమి కావలెను?' అని అడిగిన రేవారాణితో 'పరమేశ్వర కటాక్షము కంటె కోరదగినది యేమియును లేదు' అని యనుట, తనకున్న పెద్దగురుని, చిన్న గురుని సేవలను, వేశ్యాసంపర్కములను దాచకుండ చెప్పట, మొదలగునవి స్వీయ లోపముల విర్రోధనివేదనములు.

నీటికొరకై గంగాస్తుతి చేసి బావి త్రవ్వించుట, పండుగలు, అచారములు, అటపాటలు, వేశ్యల వ్యవహారములు, మద్యములు, ఉద్యోగభేదమునుబట్టి సంఘ గౌరవభేదము, పండితులకుట్రలు. ప్రభువుల కొలుపుకూటములు, రాజమండ్రీ టానుహాలు, మొదలగునవి సమకాలీన సాంఘిక వాతావరణములు.

'నడుమంత్రపుబ్బర సిరిన్దిని క్రొవ్వుజనులవలె ముబ్బుజలగలను, గార్కొను చున్న ధవళమేఘంబులవలె బ్రేలెడు ప్రత్తిచేలను నిరతాన్నదాతల వలె చేరు వన్నులభజీవనము చేతికందెడు జలాశయంబులను, లేజవ్వనముమాడ్కి జిగురు బలసిన యుద్యానవనంబులను, వేదవిహితధర్మములమాడ్కి నొడ్డుచేర్చు నోడలను, నునుసిగ్గు వలపుక్రీగంటిచూపుమాడ్కి బ్రతిక్షణాహ్లాదకరములగు తీగ మెఱపుగము లను, మంటలమ్రోగు ఫిరంగులవలె మెఱపులన్ గర్జిలు కారుమబ్బులను, రేబవళ్లం దెరిపిలేక జీవనసంతుష్టినులుపు సప్తాహంబులవలె విలసిల్లు ముసిళ్లును, విధివిహితం బుగ సకల జనాహ్లాదకరంబుగ జరుగు గణపతి సవరాశ్రంబులను, లుట్టగోహంబు మాడ్కి పథిక సంచారవిరహితంబులగు మార్గంబులను, పరువుమాలిన పాపదులవలె జెలరేగితిరుగు కుక్కురమిడునంబులను, బయల్పడని మునులవలె దలచూపవి కోయిలలను (పు. ౪౨)

శివాచారి వలె గోలబట్టి దిరుగు దాసుని కీతి పోతుపేరంటాలపోల్కి సాని పాపకై వడి శృంగారరసమును, శక్తిహీనునిభంగి మెట్టవేదాంతమును, అపన్నునిగతి భక్తియుం దెలుపుచు హరికథల జెప్పుదు (పు. ౪౩)

కడుపున జరరాగ్నివలె స్త్రీమరు నడుమ నగ్ని కుండమున్నది (121)
ఏనుగుతల యాడునట్లు గాలికి స్త్రీమరు రెండుప్రక్కలం దూగుచుండెను (121)

అనుకూలశత్రువుమాడ్కి బై కిన్ల గ నుండినను సముద్రపు
గాలి లోపల కాక చేయుచుండును (117)

ఎవరికిం దెలియనటు ధనమార్జించుకొను దొంగవలె జప్పు
కొకింతయులేక పడవ పోవుచున్నది (128)

హరిదాసులవలె నాశ్రయించినవారలను మాత్ర మొడ్డున
జేర్చుచు చాము దరిజేరలేని కట్టమాకులును (128)

కాల్య కిరుతల్ల నిండు జవ్వనమున గుబ్బుచన్లవన్ గ్రక్కిరిసిన
మాడ్కి గెలలగుపర్చు కొబ్బరులును (128)

తాము సుఖముండినకొలది పలువురదోడ్కొని రక్షించు యజ
మానులవలె, దమ కడుపు నిండినకొలది పడవలం దత్తరగ నీడ్చి
కొనిపోవు తెరచావలును, పరకతిం బోగొట్టు దబ్బరపల్కు రీతి
గాలింగూడనీని తెరచాప చ్చిదంబులును ... (129)

మొదలగునవి అడుగడుగున చాసుగారి లోకపరిశీలనమును నుడివెడి యప
మానములు.

రూపాజీవలు శ్మశానకుసుమముల వలె వర్జనీయలు (134)

గుద్దులాడినగాని కులము బయలుపడదుగదా! (136)

పిల్లిచార్చిదాయణమువలె గలికాలపు వైరాగ్యము నమ్మ
పొటముకాదు గదా! (156)

వెలబోటుల విశ్వాసము గగనారవిధము, శశివిషాణము,
చంద్రాపుత్రులవంటిది (133)

వ్యసినరహితు లెక్కడనో తప్ప గొడ్డువారివలె గార్హస్థ్య
దూకులవలె కఠినాత్ము లయ్యెదరు (149)

సర్వలోక రంజకమగు విద్యావైభవము కలవాడొకచో తల
నమ్ముకొనబోడు (164)

పెద్దగురుడు నరికి చిన్నగురుడు పిరికి ³⁴ (181)

మొదలగునవి సందర్భసందరములై న సూక్తులు.

పితాపురం మహారాజు పల్లెముతో రూపాయలనిచ్చుచు సంత్సప్తిపొందడు
అని యనుచు 'అనంతపుష్టో ద్విజోనష్టః' అని చమత్కరింపగా వెంటనే దాసుగారు
'సంతుష్టజవపార్థినః' అని తిరిగి చమత్కరించుట - (112)

కొందరు బ్రాహ్మణులు 'సాహెబూ! సాహెబూ! ఎక్కువ జాతిపిల్లను
పెదవిమాత్ర మెంగిలిసేయకు' మనునట్లు తమజాతిం కాపాడుకొనుచుండిరనుట
(121)

ఒకవేళ్య దాసుగారితో 'మీవంటి శృంగారశేఖరులు, పరమపవిత్రులు నిష్కా-
ములు చేయదగు వృత్తికి జొరగొనుట తగదు' అనియన, 'కొలసునుండి కొండ
కేగిన కలహంసది తప్పగాని కాకిది తప్పా?' అని యనుట - మొదలగునవి
చమత్కారములు. (150)

శివకోవెల, సర్పజెముడు, యద్ధపుంజు, భిరద్వాజవిందు, మొదలగునవి
వైరినమానములు.

తుంబి, తరవాణి, వంతర, పెయ్యమ్మ (పెద్దతల్లి), తోచ్చి (పినతల్లి),
అచ (అన్న), చిట్టి (పినతండ్రి), మొదలగునవి మాండలిక పదములు. పెద్దగురుడు,
చిన్నగురుడు, గోవిందుడు (మద్యములు) మొదలగునవి సాంకేతిక పదములు.

34. 'నల్లమందు నరికి, గంజాయి పిరికి' అని శ్రీకాకుళు మాండలిక లోకోక్తి
'పెద్దగురుడు' అన నల్లమందు, బ్రాండ్, మొ॥ మద్యములు. 'చిన్న
గురుడు' అన భంగులేక గంజాయి.

ఈ స్వీయచరిత్ర వలన కొన్ని వింతలు విశేషములు వెలుగు చూచినవి. మచ్చునకు కొన్ని -

జగ్గవధాని బలము, తిండి :

జగ్గవధాని దాసుగారి పెద్దన్న. అజానుబాహుడు. దొంగలు ఒకసారి ఇత నిని చూచి 'యిదెక్కడి మనిషిరా! కొండలాగున్నాడు' అని పారిపోయిరి. మరి యొకసారి విజయనగరప్రభువు ఇతని విగ్రహమును చూచి 'ఏపాటి భోజనము చేసెదవయ్యా?' అని అడుగగా 'మహాప్రభో! నాతో దండెవల్లెలిన వారుగూడ బట్టలేరని నాయభిప్రాయము. క్రమాంతస్వాధ్యాయపేత్రను. ఏలినవారు చిత్త గించినచో నా భోజనవైభవము దెలియును' అని సమాధానమీయగా ప్రభువు సంతోషించి కోటకు రప్పించి, కాగినపాలను లడ్డువులను ముందువెట్టి, జగ్గవధాని పన్నెండుసేర్ల పాలను, తొంబది లడ్డువులను దిని 'యిది రాత్రిపూట. మధ్యాహ్నము నందైన నింతకు రెట్టింపు పుచ్చుకొందును' అన ప్రభువు నిర్దాంతపోయెను (పు. 83)

ఈ జగ్గవధాని అమానుషబలమును గూర్చి 'నాయెఱుక' లో విపులముగా గలదు. ఒకటి రెండు మాటలు -

'అతడు (జగ్గవధాని) క్రమాంతస్వాధ్యాయపేత్ర. ఉల్లాము పరీక్షలో నుత్తీర్ణుడు. భోజనమునకు తగిన విగ్రహపుష్టి, విగ్రహమునకు తగిన యమానుష బలము, బలమునకు తగిన ధైర్యసాహసములు, బలపరాక్రమములకు తగిన వైదికాచార సంపదయు నోర్పును గల సత్పురుషుడు. నవ్వులకైన నబద్ధమాడని సజ్జనుడు' (82, 83)

'మా పెద్దక్క యత్తవారి యారగు పిడిసీలకు వచ్చుచున్నప్పుడు మొలబంటి యేటి దొంగయునుకలో కూరుకొని కదలక యెద్లతొటి బండిని మా పెద్దన్న బండి నొగలకును దన మొలకును పెద్ద మోకు చుట్టబెట్టుకొని యొడ్డున విలబడి నుకువుగ నొడ్డెంక్కించుట నిజముగ నమానుషచేష్ట'. (పు. 83)

'మా పెద్దన్న యొక పెద్దకమ్మి బండియుండపై కోడెవయసువాండ్రను పదు గురను కూర్చొండబెట్టి పైకి తోడుట నేనెరుగుదును. ఆ బలమునకై యచటి చూపరులందరు మిక్కిలి యాశ్చర్యము నందిరి. మరొకపుడు రెండు గజముల రేవటియూబిలో గూర్కొని యుడుపుటాకు కట్టలతో నిండుకొన్న కమ్మిబండి కొక

వైపు పెద్దపనుపొతును బూన్చి, యద్దాసిగ్గోపుల నదల్చుమది, తానొకవైపున గుండె నాని, మా పెద్దన్న యొక్కడును నూరుగజములమేర నా బండిని మడిగట్టునకు లాగుకొని వచ్చినపుడిది యమానుషబలమని మా యూరువారందరును గొనియాడిరి'

(28.)

'మా పెద్దన్న యీత చోద్యమైనది. యోడవలె కదలక మెదలకనీచో వెలికిల బడుకొంటయు నతనిపై పదిమంది కూర్చుండుటయు, ఇందరిని భరించుచు నెంతమాత్రము ఛలించక కాలిపట్టి యెటులాగిన నటు వచ్చుటయును మిక్కిలి యద్భుతము' (88).

శ్రీ జయంతి కామేశము పంతులుగారి కవిత్వాప్రీతి :

శ్రీ జయంతి కామేశము పంతులుగారు 'చేయెత్తు పోదవగు రూపసి. లోకోత్తరుడు, భాగవతోత్తముడు, గొప్ప పండితుడు, కవి, హైకోర్టు వకీలు, పదిలక్షల రూపాయలకు పైగా నార్జించిన త్యాగభోగరాయడు' (4).

కామేశము పంతులు సంస్కృతాంధ్రములలో ప్రశస్తముగ కవితచెప్పగల డతడొనర్చిన జానకీవర శతకము రామశతకమును ముద్రింపబడినవి. ఇంగ్లీషున ఓద్రమున ఘేటి పాండిత్యము గలదు. 'లా యందు మిక్కిలి నిపుణుడు' (95).

'కోటిపిల్లి యను గ్రామమున పంతులు (జయంతి కామేశముపంతులు) నేను [దాసుగారు] కలసి యేబదిగంటములకు చెరియొక పాదము చొప్పున నేబది పద్యములు కవిత్యము చెప్పితి మందులో నొక పద్యముదాహరించెద-

నాళీకంబులఁ గేరుకన్నులగఱ సన్న లెచ్చెల్లువ వాటింపఁగా
శ్రీలింగేశి పసందెచూతమునుచున్ జెన్నారు చందోయిపై
గాలింబయ్యెద దూలఁగా జనులు దన్గాంక్షించి వీక్షించుఁగా
గాళింగాంగన చెర్వుజేరు హొయలుంకంటిన్మనోజ్ఞులబుగా.

ఇందులో విషమచరణంబులు నేను, సమచరణంబులు పంతులును జెప్పినాము' [99]

దాసుగారిని నాలుగునెలలకుపైగా తనతో నుంచుకొని. 'సింహాలలాటపు బంగరుమురుగులు, ఒక పట్టుపంచలచాపు, ఒక బనారస్సుఖండవా, ఒక జల్తారు తాజు, నాలుగువందల రూప్యముల నగదు' ఇచ్చి సాగనంపుచు, 'చంద్రునకు ఒక నూలుబోగన్నట్లు నీకిచ్చినాడ. ఋణస్థుడనై యున్నదశలో వచ్చినా వింకొక మాటు నేట్రతికియున్నచో నీకధికముగా నిచ్చెదను' అని బండివెనుక ఫర్లాంగు కంటకడితో వెంటవచ్చి వీడ్కోలు చెప్పుచు 'సూరన్నా! లోకము నిన్నెరుగజాలక నీకవజ్జత సేయుదురేమో' అని వగచిన కవితాప్రియులు కామేశము పంతులుగారు- [102]. ఈ అనుబంధము వలననే దాసుగారు ఈ స్వీయచరిత్రను వీరికి అంకిత మిచ్చిరి.

భీముడిగారి రసితత :

భీముడుగారు రాజమండ్రి యందొక పేరుపడిన న్యాయవాది. దాసుగారికి ప్రాణస్నేహితుడు. 'మిక్కిలి రసజ్ఞుడు, మాటలబోగు'. భార్యమరణించిన తరువాత ఏలూరులో నౌకశేష్యతో కాలక్షేపము చేయుచున్నవాడు. భీముడిగారి తల్లికోర్కి ప్రకారము దాసుగారు, వివాహము చేసికొనుమని కోరగా, భీముడుగారు 'రాత్రి పడ్డ గోత పగలు పడునట్లు, డబ్బిచ్చి తద్దినము కొనునట్లు, వదిలిన పీడన్దిరిగి తెచ్చుకొనునట్లు నడికాలమున దిరిగి నాకు వివాహ మెందుకు? దేవుని కృపచే నౌక పుత్రిక కలెగెను గదా! చాలును. నేనానందరాయుడను గనుక మరి సంసారపు చిక్కు నాకక్కరలేదు' [131] అని చెప్పినాడు. మరియొకనాడు 'ఓయీ! ఇక నాకు పెండ్లెందుకు? నీవు చూచితివిగదా యాపె [అ పేశ్య] నన్దివి యితరుల కూటమి చేసినట్లు నీవు రుజువు చేసినయెడల తప్పక తక్షణమే పెండ్లి చేసికొనెదను. విశ్వాసము కలది కులాంగనయైన నేమి? పేశ్యాంగన యైననేమి? హాయిగ కాలక్షేపం సేయవచ్చునుగదా' [133] అని చెప్పిన భోగప్రియుడు. 'రూపజీవలు శృతాన కుసుమముల వలె వర్ణనీయులు' అని దాసుగారనగా, దానికి 'వినుమోయీ! పేయేల! అపె నన్ను విడిచి యితరులతో సంభోగించినట్లు దృష్టాంత మగువరెడవేవి పెండ్లాడెదను. నీ వాపెను శోధించు, నీకు నందిచ్చెద. నేడే రాజమండ్రికిపోయి నెలరోజులలో తిరిగి వచ్చెద. పిదప నీవెట్లు చెప్పిన నట్లు నమ్మెద' [134] అని చెప్పిన స్నేహశీలి.

విచిత్రవివాహకర్తతో విరసము :

శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగముపంతులు గారికి దాసుగారు పెట్టినపేరు విచిత్ర వివాహకర్త. దాసు గారికి వీరేశలింగముగారు చేయుంచు పునర్వివాహములన్న గిట్టవు. పంతులుగారికి దాసుగారుచెప్పు హరికథలన్న పట్టవు. ఈ మహామహా లిరువురకు ఒకరిపై నొకరికి సదభిప్రాయము ఇట్లు లేకపోవుట ఈ స్వీయచరిత్ర వెల్లడిచేయుచున్నది. హనరబుల్ ఆఫీట్రన్ పంతులుగారికి, విరేశలింగముగారికి, దాసుగారికి మధ్య జరిగిన ఒక సంభాషణము.

ఆఫీట్రన్ : [దాసు గారిని గూర్చి] నిన్నటిరాత్రి యిత డత్యద్భుతముగ హరి కథ చెప్పి సభికుల రంజింప జేసెనట.

వీరేశ : [మొగము ముడుచుకొని] ఛీ! యేమి హరికథలు, వెధవ హరికథలు బండబూతు హరికథ.

దాసుగారు : [నవ్వుచు] పంతులు గారికి సహవాసబలము కాబోలు నెల్లప్పుడు విధవాస్మరణము చేయుచుందురు.

ఆఫీట్రన్ : నిన్నరాత్రి దాసుగారి పాట దేవదుందుభులు మ్రోసెనట.

దాసుగారు : పాటనంగతి వారెరిగినచో వెధవ కథలని తిట్టెదరా?

వీరేశ : [పండ్లు కొరుకుచు] నీపాట పిచ్చాయికి [ఒక వేశ్య] తెలియును.

మరియొకరు : నారాయణదాసుగారి కవిత్యము వంటి ఒరిజినల్ ఫ్లో సాధారణముగా మరెవరికిని లేదు.

వీరేశ : పోనిండు, ఆ మాటన్న నాకసహ్యము, పోకిరీగుంటకారు.

ఈ సంభాషణము [176] వలన వారిరువురి మధ్య అభిప్రాయభేదము లెట్లు స్పష్టమౌ న్నట్టము. ఇట్లు భిన్నాభిప్రాయులై యుండుట ప్రారంభము నందు మాత్రమే. తరువాత దాసు గారిని వీరేశలింగముగారు సన్మానించినట్లు సాక్ష్యము లున్నవి.

రాజమండ్రి టౌనుహాలు :

పనికిరాని కబుర్లతో కాలమును వ్యర్థముచేయువారందరు క్లబ్బులలో చేరెద రని దాసుగారి భావము. ఈ భావమునకు స్వభావోక్తులతో చేసిన వర్ణనము టౌను హాలు వర్ణనము. ఆ పెద్ద ఘట్టము ప్రారంభము నందలి పంక్తులు కొన్ని-

'ఉదయము నుండి సాయంకాల మైదుగంటల వర కుద్యోగముల నలసి డప్పి
యచట కాలయాపనము చేసికొనుటకై కొందరు, ఇంటిబాద పడజాలక కొంతసే
పైన నొంటిగ నుఖముండుటకై కొందరు, గుట్టపుబిండపై బైసికిళ్లపై నుండియు
వచ్చి తమ దాబు చెలాయించుటకై కొందరు, తగిన యధికార్లు సహవాసము దొరు
కును గదా యని యిచ్చకములు బిల్కుచు నాత్మలాభముకై కొందరు, ఇంటిలో
ఊరనార చూచుకొనక న్యూస్ పేపర్ల టప్పాలు రుచిమరగి మరింత మనఃశోభ
నొందుటకై కొందరు, స్త్రీదర్శద్యోగులు, కలిసి టప్పాలు కొట్టువారు, పనికి
మాలిన వృద్ధ ఘటములు, పెన్నుదార్లు మొదలగు పలురకములు క్లబ్బుపురువులు,
.....[174]

నాడేకాదు, నేడుకూడ 'క్లబ్బు' లలో కన్పించువారలలో వీరలే ఎక్కువగదా.
ఉద్యోగుల ఎక్కువ తక్కువలు :

'గవర్నమెంటు నౌకరు మొదట గౌరవనీయుడందు క్రిమినలిటికారి శ్రేష్ఠుడు.
సివిలు రెండవరకము. మువైపు టోజనము చేయునేజీ ఫస్టుక్లాసు పంక్తిలో మొదటి
విస్తరి దీప్యతీ తలెక్కుదుగారు. తరువాత శిరస్తాదారు గారు, తరువాత నట్ మేజి
స్ట్రేటుగారు, తరువాత మునుసబుగారు, తరువాత, ఇనస్పెక్టరుగారు, తరువాత
హెడ్ గుమాస్తాగారు, తరువాత నాజరుగారు, తరువాత స్త్రీడరు, తరువాత బిల్లర
గుమాస్తాలు. రెండవక్లాసు పంక్తిలో జీతమునుబట్టి తరగతిగా జమీందారీ యుద్యో
గులు. మూడవక్లాసు పంక్తిలో స్కూలు మాష్టర్లు, పిదప దిక్కుమాలిన
పంక్తిలో పండితులు, వైదికులు, కొట్టకొనకు గాయకులును భిక్షకులును' [పు. 165]

ఇంకను ఈ స్వీయచరిత్రలో టెక్నెక్టుపెట్టి చేసిన అష్టావధాన విశేషములు,
దాసుగారి 'క్లాసుమేట్సు' వివరములు, రాజోద్యోగుల కుట్రలు, రకరకములైన
దాసుగారి ఊహలు, మొదలగు విషయము లెన్నియో చోటుచేసికొన్నవి.

'స్వయముగ చెప్పవలసిన అగత్యమున్నంతటి తన జీవితకథను మాత్రమే
స్వీయచరిత్రకారుడు వస్తువుగా స్వీకరింపవలెను. అన్యమైన జీవితకథను ప్రద
ర్శించు పని జీవితచరిత్రకారునిది' అన్న సందేహ మందించు స్వీయచరిత్ర
'నాయెటుక'.

మృత్యుంజయాష్టకము :

ఇది మృత్యుంజయుని భక్తితో స్తుతించిన అష్టకము కావలెను.

'అతడు (విజయనగర న్యాయవాది శ్రీ జల్లేపల్లి హనుమంతరావుపంతులు) చనిపోవుముందు దాసుగారిని పిలిపించి మృత్యుంజయాష్టకము చదువుడని కోరి విని, శ్రీ శంకరస్వాములవారి కవిత్యమువలె నున్నదని శ్రీ దాసుగారి కాళ్లు దన కన్నీట కడిగి యభయము నొంది స్వర్గస్థుడాయెను'³⁶ అను మాటలవలన దాసుగారు మృత్యుంజయునిపై ఒక అష్టకము వ్రాసినట్లు స్పష్టపడుచున్నది. కాని ఈ అష్టకము లభింపలేదు.

ఇది సంస్కృతభాషలో వ్రాసిన అష్టకమని జనశ్రుతి. కాని మార్కండేయ చరిత్ర హరికథలో సంస్కృత సమాసరచనాభూయిష్టమైన 'మృత్యుంజయా' అను మకుటముతో నున్న ఎనిమిది పద్యములే³⁷ దాసుగారి మృత్యుంజయాష్టకము అని అనిపించును.

ఇట్లు అనిపించుటకు వ్యస్తముగానున్న మంచి పద్యములను సందర్భాను సారముగా గ్రంథస్థములు చేయుదాసుగారి అలవాటు ఒకకారణము. సహజముగా తేటతెనుగులో వ్రాయు దాసుగారిట్లు సంస్కృత సమాసములతో కుప్పించుట వలన దీనిని సంస్కృతాష్టకమని విన్న జనులు భావించియుండవచ్చు నను అవకాశము ఇంకొక కారణము.

ఈ అష్టకము విడిగా దొరక కుండుటచే దీనినిగూర్చి ఇంతకన్న సమాచారములేదు.

బాలరామాయణకీర్తన :

ఇది బాలబాలికల కొరకు రామాయణకథను పదునొకండు పరణములుగా వ్రాసిన కీర్తన. ఈ కీర్తన ఇప్పటివరకు అముద్రితము. శ్రీ మరువాడ వేంకట చయనులుగారు వారు వ్రాసిన నారాయణదాస జీవితచరిత్రము నందు (పు. 189) మొదటి రెండు పరణములను ఉటంకించిరి.

36. నారాయణదాస జీవితచరిత్రము - శ్రీ. మరువాడ వేంకటచయనులు,

పు. 192

37. 'మృత్యుంజయా' అను మకుటముతో నున్న ఎనిమిది పద్యములు మార్కండేయ చరిత్ర హరికథ యొద వచ్చినవి.

ఏ వృద్ధరసనయోవచ్చి రక్షించువరకు దాసుగారి ఈ కీర్తనకు అంధ్ర సాహిత్యలోకమున ఇట్లు చరణద్వయ సంచరణమేకదా అని బాధపడుచు- దాసుగారి బంధువులను కనబడిన ఏ ఒక్కరిని కూడ వదలక అడుగగా, అడుగగా శ్రీ మరువాడ నారాయణరావుగారు (వకీలు, రాజమండ్రి) వారి వదినె గారికి నోటికి వచ్చునని తెలిపి, వారే కష్టపడి సేకరించి పంపిరి. ఇట్లు ఈ కీర్తన నేటికి పూర్తిగా బైటపడి దాసుగారి రక్త బంధువులతో పాటు సాహిత్యానురక్త బంధువులకు కూడ పరిచయమైనది.

కీర్తన :

1. ఆడుదమా గుమ్మి ఆడుదమా - మంచి

కోడెక త్రియలెల్ల గూడుదమా

పాడి మీరగ పాట పాడుదమా - భక్తి

తోడుత రాముని వేడుదమా

॥అడు

2. దశరథ నృపతికి బుట్టినాడే - అల్ల

కుశిక సుతుని వెంట బెట్టినాడే

నిశిచారుల నెల్ల గొట్టినాడే - తపసి

నెలత శాపమును బోగొట్టినాడే

॥అడు

3. మిథిలానగరు ప్రవేశించినాడే - నృపులు

మెచ్చ శివుని విల్లు త్రుంచినాడే

పృథివిసుతను వరియించినాడే - చాల

పృథుతరక్తిని గాంచినాడే

॥అడు

4. పరశురాముని భంగపరచినాడే - తన

పడతిగూడి సిరుల మించినాడే

గురువాక్యములు పాలించినాడే - (అంత)

గురుతరాటపుల కేటెంచినాడే

॥అడు

5. (నారీమణి ననసూయను) పొడగాంచినాడే - అచట
నారచీరెలు ధరియించినాడే
పొంగువిరాధుని త్రుంచినాడే - శర
భంగుని చాల దర్శించినాడే ||ఆడు
6. పంచవటిని ప్రవేశించినాడే - శూ
ర్వణఖ ముక్కుసెవులు ద్రుంచినాడే
కంచుతీరులవారి త్రుంచినాడే - మాయ
కాంచనమృగము నడంచినాడే ||ఆడు
7. సతి కోలుపోయి పలవిరిచినాడే - తన
సహజన్మతోడ దుఃఖించినాడే
కతము తెల్పెడు పక్షి కాంచినాడే - దాని
కరుణతోడుత నగ్గి నుంచినాడే ||ఆడు
8. హనుమంతు జూచి భాషించినాడే - వాలి
నని గూల్చి యినజు బోషించినాడే
వనచరుల దెసల బంచినాడే - తనదు
వనిత సేమము నాలించినాడే ||ఆడు
9. జలనిధివేగ గమియించినాడే - వన
చరులతో లంక నాక్రమించినాడే
దనుజులపై విక్రమించినాడే - అల్ల
దశకంఠుని విదళించినాడే ||ఆడు
10. సతి పుష్పకముపై నుంచినాడే - సహ
చరులతో రథ మారోహించినాడే
అతివేగాన పురికి నేతెంచినాడే - వసి
ష్ఠాదుల సమ్మతి గాంచినాడే ||ఆడు

11. పట్టాభిషిక్తుడే మీరినాడే - భక్తి

పాలన కలన పెంపారినాడే

దుష్టజనులనెల్ల కేరినాడే - రాజ

(దృష్టి) తప్పక కడతేరినాడే

||ఆడు

వేల్పుమాట :

‘వేల్పుమాట’ అను గ్రంథనామము ‘భగవద్గీత’ అను నామమునకు అనువాదము. కాని గ్రంథవిషయము ప్రసిద్ధ ‘భగవద్గీత’ కు అనువాదముకాదు. శ్రీకృష్ణుడు అర్జునునకు జ్ఞానబోధచేయుట అన్నది యొక్కటే ప్రసిద్ధ భగవద్గీతలో, దాసుగారి ‘వేల్పుమాట’ లో కన్నడు సమానాంశము. ఇంతకన్న ‘వేల్పుమాట’ కు ‘భగవద్గీత’ తో మరేవిధమైన సంబంధములేదు. భగవద్గీతా శ్లోకానువాదములు కాని, వ్యాఖ్యానముల అనువాదములుకాని ‘వేల్పుమాట’ లో నుండవు. అక్కడక్కడ భగవద్గీతాశ్లోకతాత్పర్యములకు నీడలు కన్నడును. అవికూడ చాలతక్కువ ఇందులో శ్రీకృష్ణుడు చేయు ఉపదేశమంతయు దాసుగారి సొంతమే. ‘భగవద్గీత’ లో గల కృష్ణునిదికాదు. దాసుగారి ‘వేల్పుమాట’ లో శ్రీకృష్ణుడే నిమిత్తమాత్రుడు.

‘వేల్పుమాట’ లో ‘భగవద్గీత’ లో వలె పదునెనిమిది అధ్యాయములులేవు. అందిక, పొందిక, అచ్చిక, మచ్చిక, ఎమ్మిక, నమ్మిక, కోరిక, చేరిక - అని ఎనిమిది విభాగములున్నవి. ఈ గ్రంథమున దాసుగారు వాడిన ఛందము ‘బడి’ (మంజరీద్రీపద).

దారి తోచుకున్న తనబత్తునకు మంచి

వెరవు దెల్పు నల్ల వేల్పుమాట

వినుము వెల్లడింతు వివరించి తగులము

తెగులు మాన్చు వెజ్జ! జగము నొజ్జ! - పు. 1

అను ‘గెల్పు’ తో (అటవెలదితో) జగద్గురుని స్తుతించి. గ్రంథవిషయములోనికి దిగుదురు.

తనహాయినిగోరి తనతోటివారలను చంపదలకొనలేక వాసికెక్కిన మగవాడు (అర్జునుడు) నల్ల పేల్పుతో (శ్రీకృష్ణునితో) విన్నవించుకొనుమాటలతో గ్రంథమారంభ మగును. ఇదేకదా అర్జునవిషాదయోగము. నల్ల పేల్పుబిత్తుడు (అర్జునుడు) విన్నవించుకొన్న విధానమును దాసుగారు వ్రాసినతీరు -

బ్రతుకనెంచెదరు నావలె నెల్లవారు
తమకోరినట్లది తప్పగుటెట్లు?
నన్నెదిరించు నందరిని జక్కాడి
ములుచునై మూనాశ్లముచ్చట బ్రతుకు
పోడిగించుకొన లేనిపోని తంటాలు
గొనజాల నెత్తురుకూడు నాకేల?
మగవారల నడంచి మగువల యుసురు
పోసికొనుటయొక పోటరితనమ?
ఏది యెల్లెనఁగానీ తాల్మీ విడిచి
తగువాఁడు జగడము తలపెట్టలేఁడు
ఇర్లుపోర్లులకన్న నెక్కువకుడిచి
మత్తిలి తిరుగుట మరియాదకాదు
నన్నుండి యెరులు వంతంబడనేల?
కూశనై నాపయి స్థూరిమికలుగు
పేర్గర పిన్నలం బెద్దలఁజెలుల
చుట్టల నొజ్జల సూరుమానులను
సుఖపుగాఁ ద్రుంచవచ్చున్గాని, యుసురు
వాసినవారల బ్రతికింపఁదరమ?
కాపున నాకేల కట్టడిపట్టు?
నేనేమిజుట్టుకొనెడఁ బోరుగల్పి?
బంటులనందఱుం బరిమార్చినపుడు
నామంచిచెడ్డలఁ బరికింతురెవరు?

మానిసిమరియాద మంటిపాల్చేసి
 యొరులందున్నట్లకన్న నొరులచేడెగుట
 నయము నాకున్నవంతలు తుదముట్టు
 బ్రతుకునతంబ యెవ్వారలకైన
 మీసాల పై తేనె మేనిసుగంబు
 కనుక నోయబ్బ జగడమాడనొల్ల
 నిన్నొనియాడుచు నేనూరకుండు
 అని చతికిలబడును' - పు|| లు 1, 2

ఇట్లు చతికిలబడిన తన బిత్తుని [అర్జునుని] చూచి నల్లవేల్పు [కృష్ణుడు] -

ఓ నిండుమగవాండ యో పోటుబంట!
 ఆడంగితనమెట్టులబ్బె నీకిపుడు
 పెద్దలపరువెల్లఁ బెంటలోఁగల్పి
 పేరెల్లఁ జెడఁగొట్టి పిఠికివైనావ? - పు. 3

అని ప్రారంభించి బోధచేయును. ఈ బోధ బిత్తుని ప్రశ్నములతో నల్లవేల్పు సమాధానములతో ఎనిమిదివిభాగము లైనది. ఆ ఎనిమిది విభాగములే - అందిక, పొందిక, అచ్చిక, మచ్చిక, ఎమ్మిక, నమ్మిక, కోరిక, చేరిక.

‘అందిక’ నుండి కొన్ని పంక్తులు-

‘పనికిమాలిన పిచ్చివలవంతమాని
 గుండెదట్టముచేసికొని నిలఁబడుము
 అంతయున్నెలిసిన యట్లుపల్కెదపు
 కటకటపడదేల కల్లయిబ్బంది
 ఎటుకువగలవారలేది యెల్లెనఁ
 దల్ల డిల్ల రు బిగిదప్ప రుల్లముల - పు. 3

అని అజ్ఞానముతో మాటలాడుటవలదు, అనవసరమైన బాధపడకుమని యనును.

వచ్చినపనిచూడ పగఱజక్కాడు
 కొట్టంగల్గితి ననుకొని నట్టివాడు
 దెబ్బ తింటిననుచు దిగులందువాడు
 తెల్విమాలిన యుత్తదేబె లిర్వురును - పు. 5

అని కొట్టితి ననుకొనువాడు దెబ్బతింటి ననుకొనువాడు ఇరువురు అజ్ఞానులే.
 వీరిరువురు నిమిత్తమాత్రులు. విజముగా నున్నదానికి మార్పులేదు అని అనును.

ఎఱుకువకలవాని కిజ్జగమెల్ల
 నిగినలుపువలె నిక్కముకాదు - పు. 6

... ..

నీనీడ నీమేను నిక్కముకాదు
 నిజముగ నీవేపనిజ్ఞేయలేదు
 నీకున్న రూపొక్క నిక్కపుఁజెఱుక
 పుట్టపు గిట్టపు పొదలవోయప్ప
 నీవీజగంబు నంటి యంటకుందు
 నిజము తామరమీఁది నీటిచందమున - పు॥ 6 7

అని బోధచేసి-

నీ కగపడబోదు నిజమైనదారి
 తప్పు త్రోవంబడి తల్లడిల్లకుము
 నామాట చొప్పున నడుపు మెల్లపుడు
 కోరినమేలు చేకూరునోయబ్బ - పు. 10

అని దైర్యము చెప్పును.

పొందిక' లో అద్వైతసిద్ధాంతముపై అర్జునుడు వేసిన ప్రశ్నముల పంక్తులు -

నీకంటే వేరుగా నేను లేననుచుఁ
 దెలిసియు నాకేల తెలిపెదవిట్లు?
 నిండుతనివితప్ప నీకొడల్లేక
 యెట్లు నన్బరికొల్పె దిక్కల్లయనికి?
 వీనులులేక నన్వినజాలదెట్లు?
 నాతోఁ బలికెదెట్లు నాలుకలేక?
 ఎట్లు నాకగపడె దీరూపు లేక?
 కల్లయెట్లు నిజంబు కనిపెట్టఁగల్గుఁ?
 దొలికబ్రద్దలుచేయ దొరకొనునట్లు
 నీడతోడనొర నెగడుదునెట్లు?
 ఊరకే కాల్సేతు లూపుటకన్న
 మిన్నకయుండుటే మిక్కిలినయము
 కల్లకల్ల నిక నిక్కంబు నిక్కమును
 రేయినరేయి మఱియుఁ బ్రాద్దుఁ బ్రాద్దు
 తనకుఁ దానెడయుచుద్దాఁకుట యెట్లు?
 కోరికన్గోర్కెతోఁ గొట్టఁదరంబ?
 చిచ్చుచేతనృతీ చిచ్చార్పవీల?
 ఏతలంపునేక యేపనిచేయఁ
 దొడరుటకుద్దారి తోఁచదెద్దియును
 నీ పలు కొక్కటేని యెరుంగలేక
 పొగలెడు నన్నెటు ప్రోచెదోవేల్పు! - పు. 11

ఈ ప్రశ్న పరంపర చమత్కారముగా నున్నది. 'అద్వైతులు వచ్చుచున్నారు
 చెంబు, చేట జాగ్రత్త' యన్న లోకములోని హాస్యపు మాటకు దగ్గరగా
 నున్నది.

'అచ్చిక' యందలి కొన్ని పంక్తులు -

చూడఁగలను నేను చూపులులేక
 వినఁజాలుదును నేను వీనులులేక
 చేయనేర్తును నేను చేతులులేక
 మాటలాడెదనేను మరినాల్కులేక
 కనఁజాలవీవు నిక్కముగ నారూపు
 గట్టినమ్మిక చేతఁగాని సుంతయును
 నీవు కర్ణము మఱినేను కతంబు
 నీవు చెట్టువు మరి నేను విత్తనము
 నాకు నీకు న్రవంతయు లేదు వాసి
 ఈవు నేనొక్కటియే యెప్పటికిని
 ననునమ్ము మరియాద నడిపెదనేను - పు. 21

అని తన సర్వేశత్వమును, తనకు జీవులకు గల సంబంధమును 'నల్లపేల్చు' వివరించినాడు.

నడిపింతు నిన్ను నే నాయెచ్చకొలది
 అడుదువీవు నేనాడించువాడ
 ఏడ్చెదవేల? నీ కేజోలిలేదు
 ముద్దుకొఱకుఁ దల్లి బుడుతనివలెను
 వేడ్కొకై నిన్నే డిపించెదన్నేను
 ఏడ్చినఁగాని పాలిఁబోదు తల్లి
 ననువేడకున్న నిల్లాపాడనేను
 నడుపుట మరియాద ననువేడుకొంటు
 పొగలక పగనోర్చు ప్రోచెదన్నిన్ను
 నేనిన్నుఁ బోచుట నీవు నేనగుట
 ఏమగునోయని యొడ్గిలఁబడకు
 ననునమ్మి మరియాద నడుపుము నీవు-పు. 28,29

ఆని తనకు జీవులకు మాతాళు సంబంధమనియు, జీవులకు ఏమగునోయనుచింత అనవస్థరమనియు తెల్పినాడు.

‘మచ్చిక’ లో బిత్తుడు-

మునుపటికంటె నిప్పుడు కొంతదారి
యగుపడుచుండె నీ యాసరాచేత
తెల్లముగా నచ్చు తెలుగుతోఁజెప్పు - పు. 30

అన, నల్ల పేల్పు చెప్పిన పంక్తులలో కొన్ని -

కడముట్టె వెట్టి తోఁకలి తలచుట్టు
మనునట్టు లడిగెదో యబ్బయినీకు
చెవిపట్టలేదు నాచెప్పినమాట - పు. 31

...

...

...

అద్దముకను పిచ్చుకటు తమకమున
సీనిడతోడనె నీవు పోరెదవు
నను నమ్మలేదు తిన్నఁగనీవుగనుక
మదిలోన నీకరమర తీరకుండె - పు. 31

...

...

...

కోరికచేతనే కోరికన్గొట్టు
వెరవున విసముచే విసమూడ్చవలయు - పు. 31

...

...

...

తలచు తనంతఁగదలుచు నిల్చుండు
కదలికనీవు నిల్కడనేను మఱియు
నీరూపు కల మఱి నిదుర వారూపు
చాటుపడుము నన్ను బాపితువీవు - పు. 32

అని బోధచేయును. ఇట్లే గ్రంథమంతయు బత్తుని సందేహములు తీర్చుచు నల్ల వేల్పు బోధచేయును. బత్తునకు జ్ఞానోదయ మగుటకు నల్లవేల్పు తన విశ్వరూపమును చూపును. బత్తుడా విశ్వరూపమును జూచి, నల్లవేల్పు మాటలపై వమ్మకము కుదిరి-

నీ యడ్డుదమ్ములన్నేఁ గొల్చుకొందుఁ
దొంటి చందమున నాతోనుండు మబ్బ
ఏచవియున్నేని యెఱుక నాకేల?
నీవు చేయఁగలవు నీయిచ్చకొలది
నాకోరినట్లు నస్రబ్ధికించుమప్పు
ఆడించు పాడించు హాయికావించు
జగమెల్ల ననుఁజూచి సంతోసమంద
నన్ను నీలోఁజేర్చు నాయిలవేల్పు! - పు. 79

అని 'కోరిక' కోరుకొనును. ఈ 'కోరిక' అను విభాగముతో నల్లవేల్పు, బత్తుల సంభాషణము సమాప్తమగును. అనగా గ్రంథవిషయము పూర్తయగును. చివరి విభాగమైన 'చేరిక' దాసుగారి మాటలు.

అని తనబత్తిరూపందినట్లున్న
మచ్చర మెఱుంగని మంచిమానిసిని
తనతోటివారి సంతసమెంచువాని
ఒగుల నొప్పించుట కొల్లనివాని
ఇద్దపొద్దులకు మేలేకోరువాని - పు. 79

.....
తనకూర్మిబత్తునిఁ దనలోనఁజేర్చి
యేలుచునుండె హాయిగ నల్లవేలుపు
విన్నవించితి నల్లవేలుపుమాట
తనర నారాయణదాసుడఁ నిట్లు - పు. 80

అని దాసుగారు ఈ 'వేల్పుమాట' గ్రంథమును పూర్తిచేయుదురు.

ఈ గ్రంథమున 'బత్తుడు' అని అనుటతప్ప అర్థమని నామస్మర్యయే లేదు. బహుశః నిమిత్తమాత్రుడని కాబోలు నామము చెప్పలేదు.

దాసుగారు ఈ గ్రంథరచనమున ఒక చమత్కారము చేసినారు. అదియేమన దాదాపు ఈ గ్రంథములోగల ప్రతిపంక్తి ఒక సంపూర్ణవాక్యమే. ఒక సూక్తియే.

ఇట్లు దాదాపు ప్రతిపంక్తి ఒక వాక్యముగా వ్రాయుట కాకతాళియముగా జరిగినదికారు. దాసుగారు కావలెననియే చేసినారు. అట్లుచేయుటకు ఒక పవిత్ర లక్ష్యమున్నది. ఆ పవిత్రలక్ష్యమిది-

'ఇరువదేడంతెలలో నెద్దియైన నొకయంతెను దలచుకొని యీ వేల్పుమాట పొత్తములో నెద్దియైన నొక పెడ తెఱచి మీదినుండి క్రిందివరకు లెక్కింపఁబడిన యిరువదేడు బంతులలోఁ దాదలించిన యంతెగల బంతి చదువుకొన్నపుడు తాననుకొన్న పనియేమగునో తప్పక తెలియఁగలదు.'³⁸

'వేల్పుమాట' తేటతెనుగులోగల దాసుగారి వేదాంతసారపుటాట.

అచ్చ తెలుఁగు పల్కుబడి.:

అచ్చతెలుఁగు పల్కుబడి' నూటపదునాలుగు 'అడుగు'ల (మంజరీద్వీపదల) 'పద్దెము' గల పదునొకండు పుటల చిన్నపుస్తకము 'అచ్చ తెలుగుపల్కుబడి' అను గ్రంథనామమునకు 'అచ్చతెలుగుభాషను గూర్చి వివరించు మంజరీద్వీపద' అని దాసుగారి అర్థము. ఈ యర్థమునకు దాసుగారు గ్రంథాంతములో-

అగుబడి తర్వోజ యడ్లుసంగోరు

పోలుదీనికిఁ దొల్లిపూగు త్తిపేరు - 110

అని వ్రాసిన 'అడుగు' ప్రమాణము. తరువోజపాదములో నగమైనది, పూగు త్తి (మంజరి) అను ప్రాతపేరు కలది, ఈ 'బడి' అగును అని కదా భావము.

38. వేల్పుమాట వివరము, పు. 6.

ఈ అర్థమును దృష్టిలోపెట్టుకొని దాసుగారు గ్రంథమునకు నామకరణము చేసినను, ఈ గ్రంథనామమునకు 'అచ్చతెలుగును పలుకు బడి' (పాఠశాల), 'అచ్చతెలుగుయొక్క పలుకుబడి' (మాటచెల్లట) అని గ్రంథప్రధానవిషయ సూచకములైన మరి రెండర్థములు కూడ స్ఫురించుచున్నవి.

అట్లే గ్రంథప్రారంభమునందున్న 'బడిపద్యము' అనుదానికి 'మంజరీద్వీపద పద్యము' అనునది దాసుగారి అర్థమైనను, 'చిన్నపిల్లలు బడిలో వల్లింపదగిన పద్యము' అను రెండవ అర్థము కూడ స్ఫురించుచున్నది. ఈ రెండవ అర్థమునకు-

వల్లించుకొనసుళ్ళు పద్యముకూర్పు

మాటలన్ గురుతిడ మదిగొనదోర్పు - 118

అను 'అడుగు' కూడ కొంత అడుగుజాడ.

ఇక ఈ పుస్తకము నందలి ప్రధానవిషయము నాటకముగూడాన మినమినలు,

తీయన మెత్తన తేటతెల్లంబు

నుడులలో నచ్చుకెనుంగు నయంబు - 1

అని అంత్యప్రాసముతో మూసపోసిన 'బడిపద్యము' ను ప్రారంభించిరి.

తేటతీయమైన తెనుగురాకున్న తెనుగువానికి మరియొకభాష యేదైనను పట్టుట సున్న - అను భావమును బలపరచుచు చేయుచున్న తర్కము-

తేటతీయని యచ్చతెలుగురాకున్న

తెలుగువారికికెద్దితెలియుట సున్న

ఉట్టికెగురలేక యురుకునా మింట?

తెన్నెరుంగక యొరున్దా గనునంట!

తాఁబూర్తిటన్నిన్న తన తల్లిపాట

తెలియఁజాలకెట తెల్పుబై మాట?

తిన్నఁగాఁదనయిల్లు తెలియనిజోసి
చుక్కల నెటుగడించు న్లనుమూసి ? 4-7

సంస్కృతభాషలో మాటాడుట గొప్పయని భావించువారలకు ఎరవుసొమ్ము
బరువుచేటు అని చెప్పుచున్న విధము -

వేల్పుబాసాడిన వెలయునామెప్పు?
సిరితోడఁబోవునా చీకటితప్పు?
బరువగుటేగాక పరువూడ్చునెర్పు
నగుబాటగున్నాడిన న్నెడదర్పు
కొట్టు పల్కెంతయున్మృద్దులమూట
కొనితెచ్చుకొన్న తెగుల్పెటమాట - 15-17

సంస్కృతభాషరాకున్న లోటురాదనియు, తానెరిగి యితరులకు ఎరిగింపదగినది
తెనుగేయనియు, జీవనయాత్రకు తెలుగుచాలనియు చెప్పుచున్న దాసుగారి భావముల
మూలములివి-

లోటురాఁబోదు వేల్పునుడిరాకున్న
దరుగదు పెరుగ దద్దములోని జొన్న - 25

....
తానెగ్గి యెగ్గింపఁదగు నాటుమాట
బ్రతుకుహాయిగ బయల్పడు నెల్లచోట - 28

....
మనుగడకున్నాటు మాటలేఱాలు
పడనేల దయ్యపుపల్కు తంటాలు ?- 35

దాసుగారికి తెలుగుభాషపై సంత మమకారము ముదిరినదనిన అది వేల్పు
భాషపై ద్వేషముగా కూడ కుదిరినది. మానవుడు వేల్పుభాషను మాటారాదని

శాసించుచున్నారు. వేల్పుబాసను తెనుగుతో కలుపుటకు కూడ సంగీకరింపకున్నారు.
ఈ భావచ్ఛాయల నిజరూపములు-

మంచినలుపు నాటుమాటలకన్న
జగమున వేల్పుబాస మరిసున్న - 47

....

మానిసి వేలుపు మాటాడరాదు
నంటిజన్న ముచేయ నాయముకాదు - 49

....

వేల్పుబాసకుఁ దలవితీచిన తెనుఁగు
నీరుల్లి పాయకంటించిన పునుఁగు - 50

....

తరలిపోయిన యవ్వ దయ్యపుగోస
బ్రతికున్నతల్లి యిప్పటి నాటుబాస
దండుగే నోటికి దయ్యపుగోస
పండుగే చెవుల కిప్పటి నాటుబాస - 55, 56

వీరి అభిప్రాయముప్రకారము తెనుగునకు వర్ణములు ముప్పదిమూడు.
వేల్పులు ముప్పదిమొగ్గురుకాన తెనుగున ముప్పదిమూడు అక్షరములున్నవట;
ఇదియేమి సంబంధమో! ఒక్కటే సంబంధము. దాసుగారికి ఈ నాటుతెనుగుపై
సున్న అభిమానసంబంధము.

దాసుగారు వెలిబుచ్చిన 'మాటాడుట వచ్చిన చాలును. వ్రాత మంచిదికూడ
కాదు. కృత్రిమమైనది' అను విచిత్రభావమునకు మూలములైన వ్రాలు.

వ్రాత యెరవుసొమ్ము పల్కుసొజమ్ము
వ్రాత కొంటెతనమ్ము పల్కునిజమ్ము - 80

....

మోసకాండకు బాత్తములు పనిముట్లు
వ్రాత తెచ్చునొంచి వారి కిక్కట్లు - 82

సంస్కృతభాష లోకమునకు యేలునలువని భాషయట - అటువంటి
భాషలో కబ్బిములుండరాదట, నోటబట్టని మాటలతో వెట్టులు కూర్చినభాష యట
సంస్కృతము. ఈ తీవ్రభావాలు చూచుచున్న అక్షరాల గవాక్షలు-

జగమునకున్నేలు సల్పని వ్రాత
తగదెంతయు స్థూళ దయ్యముకూత - 101

... ..

అచ్చపు నాటుమాటాడు పేసీటు
కలగల్పు బాసలు కబ్బముచేటు - 103

... ..

నోటబట్టనిచిక్కు నుడి వెట్టులల్లి
వేల్పుబాసయని పేర్పెట్టిరి తొల్లి - 105

ఇది 'అచ్చతెలుగు పల్కుబడి' లో కన్నడు దాసుగారి భావముల స్వరూపము.

ఎల్ల బాసలకుఁ దెల్లే కడుమేలు
పాటబొడుచు మచ్చపడనియిల్లాలు - 12

అన్నది పారి గ్రంథసారాంశము.

ఈ 'అచ్చతెలుగు పల్కుబడి' గ్రంథము దాసుగారిపై అచ్చతెలుగునకు
గల పల్కుబడిని తెలియజేయు గ్రంథము.

అన్వతంత్ర గ్రంథములు :-

అన్వతంత్ర గ్రంథములన స్వీయభావ సంపద నిక్షిప్తముకాని గ్రంథములు-
అనగా ఇతరులు వ్రాసిన గ్రంథములకు ఆంధ్రీకరణములు.

ఈ అనువాద గ్రంథములు అరు : 1. నవరసతరంగిణి 2. ఉమరుకయాము
రుదాయెతు 3. నూలుగంటి 4. వెన్నుని వెయిపేర్లు వినకరి 5. మొక్కుబడి
(ముక్సంగ్రహము) 6 తల్లివిన్ని.

నవరస తరంగిణి

నవరసతరంగిణి దాసుగారి గ్రంథములందేకాదు, ఆంధ్రసాహిత్యగ్రంథము
లందే అమూల్యమైన గ్రంథము, అనిదంపూర్వమైన గ్రంథము. ప్రపంచ ప్రసిద్ధ
కవులైన షేక్స్పియరు, కాళిదాసుల కవిత్వముల సౌగంధ్యము నవరసములుగ
విభజించి, తెనుగులో అనువదించిన గ్రంథము. ఈ ఆంధ్రీకరణము మరల
ద్వితీయము. అంగ్లము ననువదించునపుడు మిత్రాంధ్రము, సంస్కృతము నను
వదించునపుడు అద్వాంధ్రము. ఎడమవైపు షేక్స్పియరు, కాళిదాసుల గ్రంథము
లందలి మూలములు, కుడివైపు దాసుగారి అనువాదములు ఉండుటచేత భిన్నరుచులు
గల పాఠకులకు సౌకర్యముగా నున్నది. కేవలము షేక్స్పియరు, కాళిదాసుల
కవిత్వముల సౌగంధ్యము మాత్రమే తెలిసికొనదలచిన అంగ్ల గీర్వాణభాషల పరి
చయముగల పాఠకులకు మూలములు ఉన్నవి. అంగ్ల గీర్వాణభాషల వాసనలేని
పాఠకులకు మూలముల అవసరములేక తెనుగులో అనువాదము లున్నవి. ఆ తెనుగు
అనువాదము లందలి పద్యములలోగల తెనుగుపదములకు అర్థములు తెలియనివారలకు
ఆనుబంధముగా అర్థములనుగూడ నిచ్చిరి. షేక్స్పియరు గ్రంథములకథలు కూడ
పరిచయములేనివారలకు ఉపయోగముగా కథలనుగూడ అనుబంధముగా వ్రాసినారు.
అనువాద సామర్థ్యమును తెలిసికొనదలచిన అంగ్ల గీర్వాణాంధ్రభాషలపై అధికారము
గల పాఠకులకు మూలములు, అనువాదములు పరిశీలించుటకు వీలుగా ఎదురెదురుగా
నున్నవి. సాహిత్యరసాస్వాదన తృప్తికలుపులకు షేక్స్పియరు, కాళిదాసుల
గ్రంథములన్నియు చదువుశ్రమ అవసరములేకయే, ఆ మహాకవుల కవిత్వముల
సౌగంధ్యము ఒక్కచోట రాశిపోసి యుండుటచినవి.

గ్రంథప్రారంభము నందలి -

కాళిదాసశ్లేష్మియరుల కవితల పయః

బ్రేమ పడెదవుగాన నర్పించినాఁడ

ఈ కృతీంద్రయతోడ నంగీకరించు

మలక నారాయణగజేంద్ర! యథిపచంద్ర!

అనుపద్యము వలన ఈకృతి అలకనారాయణ గజపతి కంకిత మని వెల్లడియగు చున్నది.

ఈ గ్రంథమునకు దాసుగారు నలువది యెనిమిది పుటల పీఠికను వ్రాసిరి. ఈ విపులపీఠిక పాఠకుల మనస్సులను ఎన్నోవైపులకు పరువులై త్తించును. దాసుగారి నిశితపరిశీలనక క్తిని అనేక కోణములలో ప్రదర్శించును. అపీఠిక యందలి కొన్ని భావములు-

భాషలకెల్ల సంస్కృతము తల్లియు న్రాజువంటిది స్వతస్సిద్ధమగు దేవ భాషన్ జదువునపుడు రసోదయమగునట్లు దేశభాషన్ జదువుగా నేరదు (పు. 1).

నిజమగు కవులొకరికొకరిడు తీయ కుండు. వారిలో నొందొరులఁ బోల్చి పేలుకాదెవనిమట్టుకు వాఁడేమనుడు (పు. 3).

రసము చెడనీక యమకపుష్టిగఁజెప్పుట, సరిదత్పశుద్ధిగల పదప్రయోగము, స్వతంత్రముగఁ కథను గల్పించి యపూర్వమగు నూహలందెల్పుట, యతుకుంచక పద్యములల్లుట, పండితపామరంజకముగ మృదుమధురోచిత శబ్దంబులం బొందు పర్పుటయుం గవిత్వమున ముఖ్యాంశములు (పు. 3).

సంస్కృతమునందు హివైచాదులుం దెనుఁగున నొగిమొగ్గుదులుం బాద పూరణమాత్రఫలకములయ్యుఁ జీట్ల పేకలోని బోకరు బొమ్మవలె నభీష్టార్థసిద్ధి దాయకము లయి పద్యమును మేకుబిగింపువలె దృఢపర్చును (పు. 3).

బాల్యయావన వార్ధకదశ లందు నరుఁ డవస్థాభేదమున నెల్లగతుల మారుచుండియుఁ దా మారనట్లాచారములు న్నాషలు కాలానుసారముగాఁ బ్రవాహోదకముల రీతి మారుచుండియు మాటుకుంట చిత్రము (పు. 3).

జాతి సాంకర్యము, నాస్తికత, గ్రామ్యభాష మొదలగు పెడత్రోవలు స్వభావసిద్ధముగా లోకముతోనేయున్నవి యొకరు క్రొత్తగా నేర్పర్చనక్కఱలేదు (పు. 8).

తన కావ్యదర్పణంబున జగములనెల్లఁ జూపిన మహానుభావుఁడు భారతీయు లలో వ్యాసుఁడు నాంగ్లేయులలో షేక్స్పియరుని నా యభిప్రాయము (పు. 8).

కావ్యము చదివి సుశిక్షితుఁడై సౌగంధ్యముగ నిల్లుకట్టిన మానుషశిల్పి చాతుర్యము కన్న సహజపాండిత్యంబున రమ్యముగఁ దన గూడల్లుకొనిన బంగరుపిచ్చుక నేర్పు శ్లాఘ్యము (పు. 9).

రఘువంశమున నవసానసర్గములు, కుమారనంభవములోని పదవసర్గ మొదలు కడమసర్గలును, మాళవికాగ్నిమిత్రము, నలోదయము, ఋతుసంహరము, శృంగారతిలకము, పుష్పభాణవిలాసము, రాక్షసకావ్యము, ప్రహసనము కాళిదాసకృతు లగునా? యేమో దేవున కెరుక (పు 11).

కాళిదాసుఁడు షేక్స్పియరునివలె స్వతంత్రుఁడు కాడతని కవిత్వము వాల్మీకి వ్యాసకవిత్వముల ననుసరించినది. భారతీయగ్రంథములలోని యాహలన్నియుఁ గలిపినచో షేక్స్పియరుని యాహలగునేమో పూర్వులలో వాల్మీకి వ్యాసులు, నవీనులలో జయదేవ మాఘ భవభూత్యాదులు న్నాళిదాసునకు సమానులో లేక యధికులోగాని లోకమునందలి కవులలో షేక్స్పియరునకు సమానుడుగాని అధికుడుగాని లేడనవచ్చును. నామట్టుకునాకుఁ గాళిదాసుం జదువునపుడు షేక్స్పియరు, నగరున నున్నపుడు పట్టణమువలె స్ఫురించెను. షేక్స్పియరునిం జదువునపుడు కాళిదాసుఁడు మహారణ్యము న్సరిశీలించునెడ నుద్దానమువలెఁదోచెను (పు. 11).

కావ్యంబులం గీతగోవిందము వంటి గీతప్రబంధముత్తమము. మాఘము వంటి కేవల పద్యకావ్యము మధ్యమము. శాకుంతలము వంటి గద్యపద్య మిశ్ర రూపక మధమము. మొదటిది సంగీతసాహిత్య విద్యాపేత్తల కానందదాయకము. రెండవది కేవల భాషాపండితైకపేద్యము. మూడవది పండితసామర్థ్యంబు నేత్ర త్రోత్రమాత్ర రంజకము. మొదటిదాని న్రచించుటకు వాగ్గేయకారుఁడే తగును. రెండవదానికిఁ గేవల భాషాపండితుఁడు చాలును. మూడవది పలువుర వాలకము లతోఁగాని యక్కరకూడదు (పు. 12, 13).

అంగ్లేయభాషకాంధ్ర మొనర్పునెడ నాంగ్లేయభాషాపదముల వాడుకెట్లు తగదో దేవభాష నైలిగించునపుడు తత్వము మట్లుపయోగింపరాదు (పు. 12).

నాటకాంతం కవిత్వ మనుదానికి నాటకరచనమే యుత్తమకవిత్వమని యభిప్రాయమా? లేక కవికిగావ్యరచనాశక్తి తగ్గినపుడు నాటకరచన మొనర్చుననియా? నాటకవిరచనములు చెట్టు చచ్చెడుకాలమునకుఁ గుక్క-మూఁతిపించెలనఁ దగునేమో. ప్రసూతాంతం యీవనమున వయసు చెడుటకు గుర్తు కాన్చుకాదా? (పు. 13).

భారతీయనాటకములలో దక్షిణనాయకత్వము దుర్బీతిబోధకము. విక్రమోర్వశీయశాకుంతల మాళవికాగ్ని మిత్రములలో నాయకులు పేశ్యనొకఁడు పేశ్యకూఁతు నొకఁడు పేశ్యపేషమున నున్నదాని నొకఁడు క్రమముగా వలచి యగ్నిహోత్ర సాక్షిగాఁ బరిణయమాడుకొన్న భార్యలన్వంచించిరి (పు. 18, 19).

దేవుఁడంతట వ్యాపించినట్లు పేక్కుపియరుని జ్ఞానమఖిలమానుషానుభవముం బొదవెను - పేక్కుపియరు కనిపెట్టని మనుష్యానుభవము లేదు. సకల మానుష సంఘము నోధించి శోధించి తచ్చేష్టితముల న్లోకులకుఁ దేటతెల్లముగ వెల్లడించెను. కాళిదాసుని కవిత్వమందుఁ బూర్వులు త్రొక్కని క్రొత్తమార్గ మెద్దియులేదు కొంతవరకు జయదేవ భవభూత్యాదులు నవీనభారతీయ కవులలో న్వతంత్రులుగాఁ గాన్పించిరి (పు. 23).

భారతీయ నాటకములలో మృచ్చకటికా పేటీసంహారములు మిక్కిలి రమ్యములు (పు. 23).

పేక్కుపియరువలె హస్యరస మంత మృదువుగా భారతీయుకవు లెవ్వరైనం జెప్పఁజాలకుండిరి (పు. 28).

పేక్కుపియరుని కృతులందు నీయిష్టానుసారమను (As you like it) నాటకమునుఁ గొరియలేనస్సను (Coriolanus) నాటకమును సత్కావ్యములు. కాళిదాసు కృతులందు రఘువంశకుమారసంభవమేఘసందేశములు సత్కావ్యములు (పు. 47)

రఘువంశమున శ్రీరామచరిత్రాంతము వరకునుం గుమారసంభవమున మొదటి యెనిమిది సర్గలునుఁ బూర్వమేఘము నుత్తరమేఘమునఁ గొంతయు న్నొదటి కాళిదాసకవిత్వము. తక్కినభాగము లల్పకవి విరచితములు. (పు. 47, 48).

ఇట్లు ఈ పీఠిక యందు దాసుగారు వెలిబుచ్చిన అభిప్రాయములుకో కొల్లలు. ఈ అభిప్రాయములలో కొన్ని పరమసత్యములు, మరికొన్ని ఆశ్చర్యజనకములు, మరికొన్ని తీవ్రభాష్యములు. ఏమైనను ఈ అభిప్రాయములు దాసుగారి సర్వ తంత్ర స్వతంత్ర దృగ్వాగ్వాగ్విపారములకు నిదర్శనములు. వీనిలోని ఎన్ని అభిప్రాయములను లోకము అంగీకరించుననునది వేరేవిషయము.

‘కేవల మాంగ్ల భాషా పాండిత్యము మాత్రమే కలిగి సంస్కృతమెరుంగని వారు షేక్సుపియరు కాళిదాసునికంటె నెక్కువ కవియనియు, సంస్కృతజ్ఞాన ముండి యాంగ్ల భాషాపరిచయములేనివారు కాళిదాసు స్మించినకవి లోకమున లేడని వాదించుచుందురు. గీర్వాణాంగ్లేయభాషలు రెండుఁగూడఁ దెలిసిన వారికా సందియ ముండనేరదు (పు. 1).’ అను దాసుగారి మాటల వలన ఏకభాషాధికార పండితుల భ్రాంతులను తొలగించుటకు ఈ గ్రంథరచన చేసినట్లు అనిపించును.

ఇక ఆంధ్రీకరణమును గూర్చి అన్నమాటలు-

‘ఒకభాష యింకొకభాషకు సరిగా మారదు - చాల మట్టాహఁ దెల్పునట్లు మాత్రమే మార్చవచ్చుఁగాని యథాస్థితిగ భాషాంతరీకరణ మసాధ్యము. పుట్టుభాష తల్లిపాలవంటిది. పట్టుభాష యెంతచదివి యంటించుకొన్ననుఁ బోతపాలవలె నంతగా నొడలుపట్టదు. లాఠిభాష పొంకము కూలంకషముగఁ దెలియఁబడదు మేనమామపోల్కిగాఁ గొంతవరకు భాషాంతరీకరణమున సూహదెల్పఁ బీఠకులాడ వచ్చును. విధిప్రేతుడనై షేక్సుపియర్కాళిదాసుల కవిత్వమందు నా యెన్నిన కొన్ని పొగసులు సాహసంబునఁ దెలుఁగునం దెలిపినాఁడ నీయాంధ్రంబున నొక వేళ నంతగా రుచిపొడమనిచో నాంధ్రీకరణమున నా శక్తిలేమిగాని యక్కపీశ్వరుల కొంత యేమాత్రము న్లాదని నేఁదెల్ప నవసరములేదు. షేక్సుపియర్కాళిదాసుల తారతమ్యము కొంతవరకీ పుస్తకంబున నాంధ్రులకుఁ దెలియఁగలదనినానమ్మకము. (పు. 4).

ఈ పలుకులు కావ్యశాస్త్రసత్యమునకు, అనువాదనిర్వహణదక్షులైన దాసుగారి వినయమునకు నిలయములు.

ఈ గ్రంథమున దాసుగారు నవరసములను గ్రహించిన క్రమమిది. వీరము, శాంతము, కరుణము, శృంగారము, హాస్యము, అద్భుతము, రౌద్రము, బీభత్సము భయోనకము.

పీరు ఈ క్రమముగ రసములను గ్రహించుటకు ఒక కారణము కలదు. 'భరతముని చెప్పిన విభావానుభావ వ్యభిచారిసంయోగమునఁ గల్గు తొమ్మిది రసములలో నుత్తమ జనులగ్గనించు పీర, శాంత, కరుణలు సత్వగుణప్రధానములు. మధ్యమ జనులగవర్చు శృంగార, హాస్య, అద్భుతములు రజోగుణ ప్రధానములు. అధమజనులలో నుండు రౌద్ర, బీభత్స, భయానకములు తమోగుణ ప్రధానములు (పు. 45)., ఈ గుణత్రయము ననుసరించి దానుగారు ఈ క్రమమును గ్రహించిరి.

ఈ రసముల సంజ్ఞానామములను గూడ దానుగారు అంగ్లములోనికి, అచ్చ తెనుగులోనికి అనువదించిరి. ఆ నామము లివి -

పీరము	-	Honour	-	పీరము
శాంతము	-	Gentleness	-	ఓర్పు
కరుణము	-	Mercy	-	వంత
శృంగారము	-	Love	-	సింగారము
హాస్యము	-	Merriment	-	నవ్వులాట
అద్భుతము	-	Marvel	-	అద్భురము
రౌద్రము	-	Wrath	-	కినుక
బీభత్సము	-	Austerity	-	ఏవ
భయానకము	-	Timidity	-	వెలపు

షేక్స్పియర్కాళిదాసుల గ్రంథములనుండి దానుగారు గ్రహించిన నవరసముల మూలముల సంఖ్యావివరము లివి -

రసము	షేక్స్పియరు	కాళిదాసు
పీరము	69	22
శాంతము	59	15
కరుణము	58	35
శృంగారము	36	43
హాస్యము	56	7
అద్భుతము	297	129
రౌద్రము	16	3
బీభత్సము	7	4
భయానకము	5	3

అనగా దాసుగారు షేక్స్పియరు గ్రంథములనుండి గ్రహించి అనువదించిన భాగములు 801. కాళిదాసుని గ్రంథముల నుండి గ్రహించి అనువదించిన భాగములు 281. మొత్తము అనువదించిన భాగములు 882. ఈ నవరసముల అనువాదము లలో అద్భుతరసము అర్థభాగము (428). తక్కిన ఎనిమిది రసములు కలిసి అర్థ భాగము.

ఇక వారి అనువాదకర్త పరిశీలనమునకు రసానుగుణముగా కొన్ని ఉదాహరణ ములు -

వీరరసము :

Cowards die many times before their deaths;
The Valiant never tastes of death but once ¹

ఎన్నఁ బిటికివార లెన్నియో మాటులు
చచ్చుచుందు తాము చావకమును
పెన్నడైన ధైర్యమున్న జనులు చావు
చని యెటుంగరొక్కసారి తప్ప

Friendship is constant in all other things
Save in the office and affairs of love;
Therefore, all hearts in love use their own tongues;
Let every eye negotiate for itself,
And trust no agent; for itself,
Against whose charms faith melteth into blood ²

వలపునఁ దప్పమైతి పెర వస్తువులన్నిట నుండు నిల్కడన్
వలచిన యెల్ల డెందములు వాడుట మేల్దమనోళ్లఁ గావునన్
దెలపుతఁడన్నఁగూర్చి ప్రతిదృష్టితనంతట నమ్మకస్యనిన్
బాలపోకమంత్రకాడతని బూమెల నెమ్మికరంగు మధుగాన్

1. Julius Caesar - Act. 2, Se.2

2. Much Ado About Nothing - Act. 2, Se.1

ఇక కాళిదాసుని శ్లోకానువాద మొకటి

అసంశయం శ్చ త పరిగ్రహక్షమా
యదార్యమస్యా మభిలాషి మేమనః
సతాంహి సందేహ పదేషు వస్తుషు
ప్రమాణ మంతఃకరణ ప్రవృత్తయః³

అరమరికలేదు రాచయాలగుటకుడగు
నీపెయెడ నాదుమది తగులెనయ్య గాన
సందియంబున్న తావుల సాదుల కెడ
పోకడలు దినుసులఁగూర్చి సాకిరికడ

తాంతరసము :

But thoughts, the slaves of life, time's fool,
And time, that takes survey of all the world,
Must have a stop.⁴

బ్రతుకుదాసులు తలఁపులు బ్రదుకుకాల
మున కగు విదూషకుఁడు మఱియును సమస్త
జగము బరిశీలనముచేసి సరిగఁ గొల్పు
నట్టి సమయంబుకూడ నిల్పందవలయు

We profess
Ourselves to be the slaves of chance and flies
Of every wind that glows⁵

మనము విధికి బంట్లమని మన యంతట
నొప్పుకొనుచునుందు మెప్పుడై నఁ

3. అభిజ్ఞానశాకుంతలము - 1-20

4. Henry IV - Part 1 - Act. 5, Se. 5

5. The Winter's tale - Act. 4, Se. 4

బదపడియు విన రెడు ప్రతిమారుతమునకు
నెగిరిపోవుచుండు నీగలమని

కాళిదాస శ్లోకానువాదముకంటే -

మరణం ప్రకృతిశ్శరీరాం వికృత్తిన్ వితముచ్యతే బుద్ధైః
క్షణమప్యవత్తిష్తతే శ్వసన్యదిజంతుర్నను లాభవానశౌ

చావు మైతాలుపులకు సాజంబు దాని
మాటుపనెద రెటుకగలవారు బ్రతుకు
ఒక నిమిషమైన నూర్చుచు నుండెనేని
పొందినయది మేలే బూతము నిజముగను

కరుణారసము :

Thou seest, we are not all alone unhappy;
This wide and universal theatre
Presents more woeful pageants than the scene
Wherein we play in 7

కనుచునుంటివొక్క మనము మాత్రమే దుఃఖి
తులముకాము చూపు వెడదె భువన
రంగమిద్ది మనము రాజులు తెరకన్న
బెక్కు శోకపూర్ణ పేషములను

What's here? A cup, clos'd in my true love's hand?
Poison, I see, hath been his timeless end
O Churl! drunk all, and left no friendly drop.
To help me after? I will kiss thy lips;
Haply, some poison yet doth hang on them,
To make me die with a restorative⁸

-
6. రఘువంశము - సర్గ. 8, శ్లో. 87
7. As you like it - Act. 2, Se. vii
8. Romeo & Juliet - Act. V, Se. iii

పమిదిచ్చట నొకగిన్నె నా మనోహ
 ర కర సంలగ్నమైన చౌరా విషంబు
 వాని కపమృత్యుకరమయ్యె బరమలుబ్ధి!
 శ్రోలితన యంతయు మఱి మిగుల్చలేద
 ప్రణయబిందువు నాకుఁ దోడ్పడుట కింక
 ముద్దుఁబెట్టెదనేను నీమోవి నిప్పు
 డంటుకొని యుండవచ్చు నేమైనఁగొంత
 విసము - నన్నది చంపు నిర్వృతిచెలంగ

కా? దాసుని శ్లోకానువాద మొకటి-

నఖలు నఖలు బాణః సంనిపాత్యోయమస్మిన్
 మృదుని మృగశరీరే పుష్పరాశౌ వివాగ్నిః
 క్వబతహరిణకానాం జీవితం ఛాతిలోలం
 క్వచ నిశిత నిపాతా వజ్రసారాశ్వరాస్తే⁹

వలదు వలదయ్య యీ యిట్టి తలిరుమేనఁ
 బూవు ప్రోవునఁ చిచ్చట్లు ములికి వడుట
 లేడిపిల్లల నిలుకడలేని బ్రతుకు
 లకట యెచ్చటనీనాఁడి యలుగు లెచట

శృంగారరసము :

Love is a smoke rais'd with the fume of sighs;
 Being purg'd, a fire sparkling in lovers, eyes;
 Being vex'd, a sea nourish'd with loving tears;
 What is it else ? a madness most discreet,
 A chocking gall, and a preserving sweet ¹⁰

9. అభిజ్ఞానశౌకుంతలము - 1-10

10. Romeo and Juliet - Act. 1, se. i

వలపనఁగ వెచ్చనూర్పులఁ గలిగినపొగ
కాముకులకన్నులందునఁ గ్రాలు నగ్గి
నాయికానాయకాశ్రులన్ బ్రబలుకడలి
వెర్రియున్, జంపఁ బెంపఁగ విషమమృతము

That man that hath a tongue, I say, is no man.
If with his tongue he can not win a woman. ¹¹

మాటాడు వాఁడెల్ల మగవాడుకాఁడు
మాటలచేతఁ జామలఁగెల్గుకున్న

ఇక కాళిదాస శ్లోకానువాద మొకటి -

అనధిగత మనోరథస్య పూర్వం
శతగుణితేవ గతామమ త్రియామా
యదితు తన సమాగమేతథైవ
ప్రసరతి సుభ్రుతతః కృతీ భవేయమ్ ¹²

నాదు కోరిక తీరకున్న తఱి మునుపు
రేయి నాకబ్బెడు నూరు రెట్టులగుచు
నీదు కూటమి యందల్లు నెగడు నేని
పునెమునాదె చక్కని కనుబొమలదాన!

హాస్యరసము :

There was never yet philosopher
That could endure the toothache patiently ¹³

పలునొప్పికిన్బాధఁ బడఁబోక సైఁపఁ
గలిగిన వేదాంతి కలుగఁ డిప్పటికి

11. Two gentlemen of Verona - Act. III, Se, i

12. విక్రమోర్వశీయము - 3-22

13. Much Ado About Nothing - Act. V, Sc. i

Men are April when they woo, December when the wed; maids are May when they are maids, but the sky change, when they are wives.¹⁴

మగవాండ్రు తముఁబెండ్లాడని కన్నియల బతిమాలుకొనునప్పుడు చైత్ర మాసము వంటివారు. కాని పెండ్లియైనపిదప శూన్యమాసమువలె నుండురు. కన్నియలు తమ కన్యాత్వమందు వైశాఖముం బోలెదరు. వారిల్లాండైన పిమ్మట నాకాలము మాటును.

కా శివానుని శ్లోకానువాద మొకటి -

ఏనం వయోధరయుగం పతితం నిరీక్ష్య
భేదం వృథావహసి కిం హరిణాయతాక్షి
స్తబ్ధో వివేకరహితో జనతాపకారీ
యో త్యున్నతః ప్రపతతీతి కిమత్రచిత్రమ్¹⁵

పడినగుబ్బదోయిఁ బరికించి యిద్దాని
వాలుఁగంటి! యారకేల పొగల?
తెలివిలేని మొద్దు బలుదుండఁగిడయి
యెదుగువాఁడు కూలుచేమి నింత ?

అద్భుతరసము :

Make the doors upon a woman's wit, and it will out at the casement; shut that, and 't will out at the key hole; stop that, and 't will fly with the smoke out of the chmney¹⁶

అడుదాని చమత్కారము స్థలుపులు మూయుఁ, దది కిటికీ దూరిపోవు, నా కిటికీ మూసినచో, నది తాళముకన్నము నుండి బైలువెడలు, నా కన్నమునగ్గప్పిన యెడ - నద్ది పొగతోఁ గలిసి, పొగవెలుపు నందునుండి పైకివచ్చును.

14. As you like it - Act. IV, Sc. i

15. శృంగార తిలకము

16. As you like it - Act. IV, Se. i

Where love is great, the littlest doubts are fear;
Where little fears grow, great, great love grows there 17

అక్కజంపు ప్రేమ యెక్కడనుండునో
యచటఁ గొద్దిశంకలగు భయంబు
ఎచటఁ జిన్న వెఱపు లెదుగుచు నుండునో
పెరుఁగుచుండు గొప్ప ప్రేమ యచట

When beggars die there are no comets seen;
The heavens themselves blaze forth the death of Princes 18

కనపడవు తోఁక చుక్కలు
మినుచుక్కి న్నిచ్చుగాండ్రు మృత్యులైనయెడన్
పనివడి రాజుల చావున్
జనములకుఁ దనంతబయలుదాటుచు నుండున్

Virtue itself turns vice, being misapplied
And vice some time's by action dignified 19

గుణమే దోషంబుగా మాఱుఁ గొన్నిచోట్ల
కరమ ప్రయుక్తంబగు కారణమున
విరచనాకౌశలంబున మఱియు నొక్క
కాలమందున దోషమే గణుతి కెక్కు

ఇక కాశీదాస శ్లోకానువాదములు రెండు —

గచ్ఛతి పురశ్శరీరంధావతి పశ్చాదసంస్తుతం చేతః
చీనాంశుకమివ కేతోః ప్రతివాతంసీయమానస్య²⁰

17. Hamlet - Act. III, Se. ii

18. Julius Caesar - Act. 2, Se. 2

19. Romeo and Julies - Act. 2, Se. 3

20. అభిజ్ఞాన శాకుంతము 2-31

బొంది మును నడుచుచున్నది
 డెందమెఱుకలేక పారెడిన్వెనువెన్నన్
 దొందరగ నెదురుగాలిన్
 జెంది పడగనున్న పట్టుచీర వితమునన్

రమ్యాణి వీశ్య మధుగాంశ్చ నిశమ్య శబ్దాన్
 పర్యుత్సక్తోభవతి యత్సుఖితో పి జంతుః
 తచ్ఛేతసా స్మరతి నూన మబోధపూర్వం
 భావస్థిరాణి జననాంతర సౌహృదాని²¹

అందములజూచి తీయ సద్దాలకించి
 వనరు సుకమున్న పజడేని వలన నాక
 తంబుచేఁ దొలిపుట్టులందలి యితములఁ
 దెలియ కెద నాటినవి మదిందలచుచుండు

శ్లోదరసము :

It it will feed nothing else, it will feed my revenge. He hath disgrac'd me and hind'ed me half a million; laugh'd at my losses mock'd at my gains, scorned my nation thwarted my bargains, cooled my friends, heated mine enemies. and what's his reason? I am a Jew. Hath not a Jew eyes? Hath not a Jew hands; organs, dimensions, senses, affections, passions, fed with the same food; hurt with the same weapons, subject to the same diseases, healed by the same means, warmed and cooled by the same winter and summer, as a Christian is? If you prick us, do we not bleed? If you tickle us, do we not laugh? If you poison us, do we not die? And if you wr ang us, shall we not revenge? If we are like you in the rest, we will resemble you in that, If a Jew wrong a Christian, what is his humility? Revenge. If a Christian wrong a Jew, what should his sufferance be by Christian

21. అభిజ్ఞాన శాకుంతలము 5-2

22. The Merchant of Venice - Act.3, Sc.-1

example? Why, revenge. The villainy you teach me, I will execute, and it shall go hard but I will better the instruction. 22

అది మఱిదేనిన్నేపకున్న నాపగన్నేపును. వాడు నన్నవమానపర్చెను. నాకైదులక్షలదెను. నా నష్టములయెడ నవ్వెను. నా లాభముల నెక్కిరించెను. నా జాతినిరస్కరించెను. నా బేరములు చెడగొట్టెను. నా మిత్రుల నడచెను. నా శత్రుల రేపెను. వాని ప్రయోజనమేమి? నేను యాదియా దేశస్థుడను. యాహూ దీయునకు నేత్రములుండవా? యాహూదీయునకు హస్తము లవయవములు కొలత లింద్రియముల కోర్కెలు కామక్రోధాదులుండవా? క్రీస్తుమతస్థుని వలె నా యన్న మున మేవబడియె - నాయాయుధములచేతనే హింసింపబడియె - నా రోగములకే లోబడియె - నా మందులచేతనే కుదుర్చబడియె - సీతావేనగి చేతనే చల్వెక్కింపబడి తపించబడియె. నీవు మము రక్కినచో మాకు నెత్తురు కాఱదా? నీవు మాకు జక్కలిగింత లిదిన మేము నవ్వమా? నీవు మాకు వినమిదిన మేము చావమా? మఱియు నీవు మా కన్యాయము చేసిన మేము పగడిర్చుకొనమా? నీవలె మిగిలిన దానిలో మేమున్నయెడల నందులో నిన్నుఁ బోలుదుము. యాహూదీయుడు క్రీస్తు మతస్థునకు హనిచేసెనేని వాడగపర్చవలసిన దయయేమి క్రీస్తుమతస్థుడు జహూ దీయున కపకార మొనర్చినయెడ క్రీస్తు మతస్థుని నిదర్శనమున వానికెట్టి యొర్పుండ వలయును? నేమి? పగ. నీవు నాకు నేర్పు దుర్మార్గము నెఱవేర్చెదను. మరి యది కఠినముగా నుండుగాని నేనా మప్పబడి నృతీంత చేసెదను.

ఇక కాళిదాసుని శ్లోకానువాద మొకటి —

సరోపప్తాధిక లోహితోష్ఠైః

ర్వ్యవ్రోర్ధ్వరేఖా భ్రుకుటీర్వహద్భిః

తస్తార గాంభల్ల నికృతకంఠైః

ద్వంకారగర్భైర్ద్విషతాం శిరోభిః 23

కినుకమై గర్వపడి కడుఁగెంపు మిగులు

పలుదెఱలు - మీఁదిరేకలఁ దెలుపు బామ ము

డులు - ములుకులఁదెగిన కుత్తుకలును బొబ్బ
లాప్పు పగఱ తలలనేలఁగప్పె నతఁడు

వీఢత్సరసము :

As the poor frightened deer, that stands at gaze,
wildly determining which way to fly
or one encompass'd with a winding maze,
That cannot tread the way out readily,
So with herself is she in mutiny
To live or die which of the twain were better,
when life is sham'd and death reproach's debtor 24

తా వేటకానికిఁ దారసమై యెటు

పారిపోవుదునంచు వలనుమెగుల

జంకునఁ జూచెడు జింకకైవడి లేక

కడుఁ జిక్కుతావునఁబడి బితానఁ

ద్రోవ యెయ్యదియైనఁ ద్రొక్కలేకుండిన

దానిపోలికఁ దనలోనఁ దానె

గుంజలాడుచుఁ దన్ను కొనుచుండె నచ్చెలి

బ్రతుకు సిగ్గునకు లోఁబడిన యప్పు

మఱిము నెంతయు నప్పునంబడినవానిఁ

దెల్లముగఁ జాపు వేలుపు తెగడునపుడు

బ్రతికియుంటయె-యటుకాని పట్లఁజావఁ

దివురటయె-లెస్స-యీ రెండు తెఱఁగులనని

కాళి దాసుని శ్లోకానువాద మొకటి -

సస్థేన తోలావృత వక్త సంపుటం
 వినిస్సృతాలోహిత జిహ్వామున్ముఖమ్
 తృసాకులం నిశ్శత మద్ర గహ్వరా
 దవేక్ష్యమాణం మహిషీకులం జలమ్ ²⁵

నురుగునఁగదుల పొడవగు నోటిహొప్ప
 లెంతయుం బై కీజాపిన యెరనాల్క
 లెనసి కడుడప్పిఁగుండి నీటిని వెదకుమఁ
 గొండపల్లముఁ గార్చున్నపిడు వెడల

భయాపక రసము -

Ay, but to die, and go we know not where;
 To lie in cold obstruction and to rot;
 This sensible warm motion to become
 A kneaded clod; and the delighted spirit
 To bathe in fiery floods, or to reside
 In thrilling region of thick ribbed ice;
 To be imprison'd in the viewless winds,
 And blown with restless violence round about
 Of those that lawless and incertain thought
 Imagine howling 'tis too horrible
 The weariest and most loathed worldly life,
 That age, ache penury, and imprisonment,
 Can lay on nature is a paradise
 To what we fear of death ²⁶

సరికాని చచ్చుట - మరియు బోవుట యెట
 కో తెలియఁగ నేర ముంట - పేరు

25. ఋతుసంహారము - పర్వ. 1, శ్లో. 21

26. Measure for Measure - Act, III, Sc. i

కొనిన చలువ నెత్తుటను మరి మురుగుట
 మెలకువఁగల వెచ్చ మెయి విడిచిన
 ముద్ద యగుట మోదముంబొంది యెంతయు
 ననవరతమునున్న యట్టి జీవుఁ
 డగ్గి యేళ్లందానమాడుట కొరడు పా
 తించెడు దళసరి మంచుదిబ్బ
 పై నెలకొనుటయున్ గానిపించనిగాడ్పు
 లం జెఱవోయి నిల్కడఁగలుగక
 వడితోట నూఁగులాడెడు జగమునకుఁ జ
 ట్టునెగురఁ గొట్టబడుటయు - లేక
 హద్దుమీరుచు మఱి యఱమర తీఱని
 తలఁపులను కొనెడు దానికన్న
 నెక్కువ యిడుమలఁబొక్కుట - యిదికడు
 గోరము ముదిమి నొగులును లేమి

బంది మఱియు మనల నందించి బడలిక
 చీఁదఱలను మిగులఁజేయునట్టి
 యీఁ బ్రతుకె యరయఁగ నెంతయు మేలగుఁ
 జచ్చి పొందెడు నగఁచాట్లకన్న

ఇక కాశిదాసుని శ్లోకానువాద మొకటి -

గ్రీవాభంగాభిరామం మహురనుపతతి స్యందనే బద్ధదృష్టిః
 పశ్చాద్ధేన ప్రవిష్టశ్శరపతనభయాద్భూయసా పూర్వకాయమ్
 ద్భైరర్థావల్లిః శ్రమ వివృతముఖభంశిభిః కీర్ణవర్మా
 పశ్యోద్గ్రస్తుతత్వానద్వీయతిబహుతరం స్తోకముర్వాంప్రయూతి 27

పెంబడు తేరువంక మెడవెట్టి పారింబొరిజూచు నమ్ముపై
నిం బడునంచు వెద్దలకు నివ్వెరముందటి మేనుకుంచుబొం
తం బలుపున్నగంబు తినుదబ్బనుడయ్యుచు నోరువిప్పి యే
గుం బరికించు మా దిగునగొడ్డిగ మెండుగ మింటదాటులన్

ఈ ఉదాహరణములవలన ఈ నవరసతరంగిణిలో కన్నడుదున్న అనువాద ప్రణాళిక -

షేక్సుపీయరు గ్రంథములున్నభాష అంగ్లము. కాళిదాసు గ్రంథములున్న భాష సంస్కృతము. అంగ్లగీర్వాణభాషలను అంగ్లేయీకరించునపుడు 'అంగ్లేయభాష కాంధ్రమొనర్చునెడ నంగ్లేయభాషా పదముల వాడుకెట్లు తగదో, దేవభాష వైదిగించు నపుడు తత్సమ మట్లునయోగింపరాదు' (ప్రీతిక - పు - 12) అనునది దానుగారి ఈ గ్రంథప్రీతికలో చెప్పిన నియమము.

దేవభాషయైన సంస్కృతమును తెనుగుచేయునపుడు తత్సమముల స్వరూపే యుండదు. అంగ్లమునుండి తెనుగునకు అనువదించునపుడు తత్సమపదములు దొరలినను అభ్యంతరములేదు. అంగ్లమును అనువదించునపుడు తత్సమములు దొరలు చున్నను, అంగ్లానువాదమున హిడ నాటుతెనుగు పెత్తనమే ఎక్కువ. అనువాదము సంస్కృతపదాలకు 'దుమువులు' చేర్చిన తెనిగింపుకాక, మూలరూపము మాయము కాని, కృత్రిమముకాని చక్కని నాటుతెనుగులో సాగును. మూలమును నాటుతెనుగు భాషలో అనువదించుటకు అవకాశమున్నను, మూల పదానువాదముకొక, నాటు తెనుగుసీమ వాతావరణమును సృష్టించును.

కుమారసంభవము నందలి -

‘విషవృక్షోఽపీ సంవర్ధ్య
స్వయం ఛేత్తు మసాంప్రతమ్’

అనుదానిలోని ‘విషవృక్షమ్’ అనుదానికి ‘విసపుచేట్టు’ అని అనువదించుటకు అవకాశముండగా -

మును దానుబెంచిన ముసిడి చెట్టయినఁ
దనచేత నఱకుట దమ్ముము కాదు'

అని 'ముసిడిచెట్టు' అని వ్రాసిరి. 'ముసిడిచెట్టు' తెలుగుగడ్డపెగల ఒక విషవృక్ష విశేషము.

ఇట్లే షేక్స్పియరు వ్రాసిన 'The earth hath roots' అనుదాని యందలి 'roots' అనుదానికి 'దుంపల్' అని వ్రాసిరి.

మూలభావములకు సందర్శించితములైన క్రొత్తక్రొత్త పదబంధములను నిర్మింతురు. పదబంధనిర్మాణదక్షత కవి ప్రతిభకు ప్రమాణము కదా.

కుసుమ ప్రసూతి - పువ్వునమర్త; వేదాంతేషు - ప్రాజదువులకొనల;
రాగబంధ ప్రవాళమ్ - తగులు తలిరు; పరాజ్ఞుఁ - పెడమొగము; లక్ష్మీంతనోతి -
మెఱుగునడు; అర్కః - జగముకన్ను; పరితాపం - వలవంత; ప్రతిబోధపత్యః -
నెఱజాణ, మొదలగునవి.

మూలభావముల సారాంశమును మాత్రమే ఒక్కొక్కప్పుడు అనువాదమున తెత్తురు.

Even so she kiss'd his brow, his brow, his chin,
And where she ends she doth a new begin

అనుదానికి - 'అఁటది యతిముఠిన్ ముద్దిడియె వాని యవయవములు' అని వ్రాసిరి.

ఒక్కొక్కసారి మూలమునకు మెరుగులు దిద్దుటకై గ్రమముమార్పుదురు, అభిజ్ఞానశాకుంతలమందలి 'అనాఘ్రాతం పుష్పం....' (2-10) అను శ్లోకమునకు వీరి అనువాద మిది-

క్రోలిని క్రొత్తతేనె - మొనఁగుచ్చని మానికె - గోరునాటులన్
దాలచనట్టి లేజివురు - తావి గొనంబడనట్టి పూవునుం-
బోలిన దానిసోయగము ముందిట నోముల మేటిపంట గా
బోలును దాని నేలుటకుఁ బుట్టిన యాతని దెంత పున్నెమో

‘ఆ మూలశ్లోకమున నొక ధ్వని విశేషమును కనిపెట్టి దానికి సహజమగు నట్లు అనువాదమున క్రమము మార్చిరి. అనువాదమునగల క్రమమునుబట్టి ఆ నాల్గు మాటలకు అర్థాంతరముల నేనిట్లుహించితిని. 1. చుంబనము (అదరామృతపానము), 2. దంతక్షతము, 3. నఖక్షతము, 4. అసలనుభవము (సంభోగము). పరిణామ క్రమ రమణీయమైన పద్ధతి యిదే మరి. ఆ దాసును మించిపోయినా డీదాసు’ అని అనువాదమున దాసుగారు క్రమము మార్చినదానికి ఆచార్య యస్వీజోగారావు గారు చేసిన వ్యాఖ్యానము. ²⁸

ఇక పాదపూరణ ప్రయోజనదృష్టితో వ్యర్థములైన పదాలతో సాగదీయక, తెనిగింపు సౌంధ్యమున కుదింపుతో నింపుట. అన్నది దాసుగారి లేఖినికి జన్మ లక్షణము.

ఇది దాసుగారి నవంశతరంగిణి గ్రంథానువాదమున కన్నడు ప్రధాన ప్రణాళిక.

ప్రాచీనాంధ్రకవులకు షేక్సుపియరు నెరుగుటకు అవకాశము తక్కువ. అందువలన షేక్సుపియరు గ్రంథములను చదివి మురిసిపోయి తెలుగుచేయు అదృష్టము వారికి లేదు. ఎరిగినచో షేక్సుపియరు భావరత్నములను బిండ్ల కెత్తెడివారు. అదునికులకు ఆ అవకాశము అకాశమంత యున్నను, పరవశించినవారు బహుశముగా నున్నారు గాని తెలుగున ప్రతిధ్వనించిన ప్రసిద్ధులు మృగ్యము. ఈ ఖ్యాతి దాసుగారికే దక్కినది. ఇక కాళిదాసు భావసంపదను పంచుకొన్న భారతీయు లసంఖ్యాకులు. తక్కినవారిమాట యెటులున్నను కాళిదాసుని ప్రతిభామూర్తిని స్వభాషాదర్శనముతో దర్శించిన అంద్రులనేకులు. ఎందరోయున్నను శాకుంతలాంధ్రీకరణమున రావుబహదూర్ కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారు, విక్రమోర్వశీయాంధ్రీకరణమున పేదము వేంకటరావుశాస్త్రిగారు లబ్ధప్రతిష్ఠులు. వసుదాయలు ఈ రెండు గ్రంథములను అంధ్రీకరించిన వారిలో ప్రసిద్ధులు.

తారతమ్య పరిశీలముకై వీరేశలింగముగారి శాకుంతలానువాదము నుండి,
పేంకటరాయశాస్త్రిగారి విక్రమోర్వశీయానువాదము నుండి ఒక్కొక్క ఉదాహరణ
ముతో దాసుగారి అనువాదములు -

యదాలోకే సూక్ష్మం ప్రజతి సహసా తద్విపులతాం
యద్ధరే విచ్ఛిన్నం భవతి కృత సంధానమివ తత్
ప్రకృత్యా యద్వక్రం తదపి సమరేఖం నయనయోః
నమేదూరే కించిత్ క్షణమపి స పార్శ్వే రథజవాత్.

అను కాళిదాస శాకుంతల శ్లోకమునకు (1-9) -

ఏది కడుచిన్నదై యుండు నిప్పుడదియ
క్షణములోపల గొప్పదై కానిపించు
నేది నిడుమను నెడముండి యెసగుచుండు
నదియు నొకటిగా కలిసియున్నట్లు తోచు

ప్రకృతిచేతను నెయ్యది వక్రమగునా
పరగనయ్యది సమరేఖవలెనె యుండు
దూరమిది చేరువిది యని తేరువడిసి
నిర్ణయింపగ రాదేక నిముషమునని

అని రెండుపద్యములలో వీరేశలింగముగారు అనుందించినారు. ఈ శ్లోకమునే -

చిన్నది పెద్దదిగా విడి
యున్నది కలిసిపటు వంక నురునది సరిగాఁ
జెన్నారు దవులఁ జెంగటఁ
గన్నులబడచెద్ది తేరు కడువడిఁబోవన్

అని ఒక్కపద్యములో నారాయణదాసుగారు అనువదించినారు.

ఉష్ణాలుశ్శిశిరే నిషీదతి తరోర్ములాలవాలే శిశి
నిర్భిద్యోపరికర్ణికారముకులాన్యాయతే షట్పదః
తప్తం వారి విహాయతీరనలిసీం కారండవఃసేవతే
క్రీడావేశ్శనిచైషపంజరశుకఃక్లాంతో జలంయాచతే

అను విక్రమోర్వశీయశ్లోకమునకు - (2-22)

ఉలికి వేడికి నెమలి గూర్చుండు సరిగ
వలిదొలకు తరుమూలాల పాలమందు
కొండగోగున ముకుళంపు కొనను దెఱచి
లోన నిందిందిరమ్ము చాలీనమగుచు

క్రూగినజలంబు విడిదన్ని కన్నెలేడి
గట్టునగు మెట్టదామరచెట్టు చేరె
కేళిగృహమున పంజరకీర మిదిగొ
వినుము క్లాంతమై సారెకు వేడు జలము

అని రెండు పద్యములలో వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారు అనువదించినారు. ఈ శ్లోకమునకే దాసుగారు ఒక్క పద్యములో చేసిన అనువాదమిది.

ఉడుకున కోడిజుట్టు పులుగుండెడుఁ జల్లనిచెట్టు పాదునం
దెడఁ జేసి గోగు మొగలెంతయు లోననణంగుఁడేటి బి
ట్టుడికిన నీటేబాసి చనునొడ్డునఁగల్గిన దమ్మికంచ నీ
రడిగెడు గూటిచిల్క దగనల్లనాడుచు నాటపట్టునన్.

ఈ తారతమ్యపరిశీలనము వలన తక్కిన గుణమూలమాట యటులుండ, దాసుగారి అనువాదమున సంక్షిప్తత, తత్పరమపదవాసన కూడలేని నాటుతెలుగు కన్నడుచున్నది.

గ్రంథరచనాప్రణాళిక దృష్టిలో, నవరసతరంగిణి అంధ్రసాహిత్యమున అనిదంపూర్వ గ్రంథము. ద్వితీయములేని గ్రంథము.

రుబాయెతు ఉమర్ ఖయాము²⁹ :

ఉమర్ ఖయాము వ్రాసిన రుబాయాలు (రుబాయాన్) ప్రపంచప్రసిద్ధములైనవి. రసీకుల రసనలతో కొన్ని వందలయేండ్ల బాంధవ్యమున్న ప్రాచీనులు. ఉమర్ ఖయాము వ్యవహారనామము ఉమర్. ఇతని పూర్తిపేరు ఘియాత్ ఉద్దీన్ అబ్దుల్ ఫతహ్ ఉమర్ బిన్ ఇబ్రహీమ్. ఇతనికాలము క్రీ. శ 1048-1122. పరిషియాదేశము నందలి నైషపూరు పట్టణమితని నివాసస్థలము.

చిత్రముగా నారాయణదాసు గారికిని, ఉమరునకు కొన్ని సామ్యములున్నవి. వీరిరువురు సూర్యభక్తులు, ప్రకృతి సౌందర్యోపాసకులు, యథేచ్ఛా విహారులు, మదవతిని మద్యమును బాగుగా అనుభవించినవారు, సంగీతవిద్వాంసులు, గురువుల చేత చిత్రపటబిడవి కవులు, ఉమర్ కవి ప్రాధాన్యమిచ్చిన 'మదువు, మదుపాత్ర'లను 'దైవభక్తి, శ్రద్ధలు'గా, అతని మితాహార వాన ప్రస్థములను వానప్రస్థాశ్రమ ధర్మములుగా సమన్వయించి దాసుగారు ఉమర్ కవిని బ్రహ్మపేత్తగా భావించినారు.³⁰

విజయనగరమహారాజు లలితాకుమారిదేవి ప్రోత్సాహమున దాసుగారు తమ అరువదితోమ్మిదవయేట, ఈ గ్రంథమును వ్రాసి, అప్పటికే కీర్తిశేషులైన మహారాజు శ్రీ విజయరామరాజునకు అంకిత మిచ్చిరి.

దాసుగారి గ్రంథములలో దేనికికూడ ఇతరుల పీఠికలుగాని, అభిప్రాయములుగాని యుండవు. వారికట్లు యితరులచేత వ్రాయించుకొనుట యిష్టములేదని - It is not my habit, like many authors; to get my works corrected and recast by others - అను వారి మాటలే సాక్ష్యములు³¹ కాని ఈ రుబాయెతు గ్రంథమునకు సర్వేపల్లి రాధాకృష్ణనండితుని 'ముందుమాట' యున్నది.

29. ఉమరుఖయాము అనుపేరును దాసుగారు 'అమరకాయము' అని ఈ గ్రంథముయొక్క అంగ్లపీఠికలో వ్రాసిరి.

30. దైవభక్తి రేవోమరు కవివోద్దిష్ట మరేటి, శ్రద్ధైవ తస్య పాన పాత్రీతి నిశ్చినుమః అర్థగ్రాసో² రణ్య నివాసః సంతత శివశక్తి నామాభ్యాస ఏవోమరు కవి నాకాంక్షి - ఉమరకవిప్రశంసా - పుట - 5

31. ఉమరుఖయాము - అంగ్లపీఠిక, పు. 1

దీనిలో నుండుటకు కారణమేమన, ఈ రుబాయెతును అచ్చువేయించిన లలితాకుమారి దేవిగారు ఒకప్రతిని అప్పుడు విశాఖపట్టణమున ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయమునకు 'వైస్‌చాన్సలరు' గా నున్న రాధాకృష్ణన్ గారికి పంపి అభిప్రాయము పేకరించి ముదించుట జరిగినది.

ఈ గ్రంథమునకు దాసుగారు మూడుభాషలలో (ఆంగ్లము, సంస్కృతము, అచ్చతెనుగు) మూడుపీఠికలు వ్రాసిరి. ఈ మూడు పీఠికలందున్న ప్రధాన విషయము ఉమర్‌కవి యొక్క ప్రశంస. అంతేకాక 'ఉమర్కైయాము- పద్దెముల నుడుల వివరము' : 'ఉమర్కైయామునకు నాచేసిన పద్దెములందలి మాటుమాల మాటలకు వరుసగా వివరము' అని రెండు పెద్ద అనుబంధములను గ్రంథాంతమున దాసుగారు చేర్చిరి. మొదటి అనుబంధము వలన పాఠశీకపదములకు, రెండవ అనుబంధము వలన అచ్చతెనుగుపదములకు అర్థములను తెలిసికొనవచ్చును.

తెలుగుదేశములో వేమనపద్యముల వలె ఉమర్ వ్రాసిన రుబాయీల సంఖ్య విషయములో గూడ విమర్శకులకు ఏకాభిప్రాయములేదు. రుబాయీల సంఖ్య ఐదువందలకు పదమూడువందలకు మధ్య ఉండెల లాగుచున్నది. దాసుగారు గ్రహించిన రుబాయీలసంఖ్య నూటవది. ఈ నూటవది రుబాయీలకు ఎడ్వర్డు ఫిట్స్‌జెరల్డు చేసిన అంగ్లానువాదమును గూడ గ్రహించి అనువదించిరి.

దాసుగారు ఈ గ్రంథమున చేసిన అనువాదము నాలుగువిధములు. మూల మైన రుబాయీకి ఒక సంస్కృతీకరణము, ఒక అచ్చతెనుగు అనువాదము. అట్లే ఫిట్స్‌జెరల్డు అంగ్లానువాదమునకు ఒక సంస్కృతీకరణము, ఒక అచ్చతెనుగు అనువాదము. పాఠశీకాంగ్ల గీర్వాణదేశ్యాంధ్ర భాషలలో ఏ యొక్క భాషతో పరిచయ మున్నవారైనను ఉమర్కైయాము భావసంపదను గ్రహింపవచ్చును.

ఉదాహరణమునకు గ్రంథప్రారంభము నందలి మొదటిరుబాయీకి, అంగ్లాను వాదమునకు దాసుగారు చేసిన సంస్కృతదేశ్యాంధ్రానువాదములు -

ఉమరు రుబాయి :

ఖున్నీద్ కమండి సుబ్‌హా బర్ బామ్ అఫ్ గన్
కై ఖుసేరవి రోజ్ ముహూర దర్ జామ్ అఫ్ గన్

మయ్ ఖోర్కి మనాది యీ సహర్ గ ఖై జాన్
అవాజయి ఇమ్ రబ్ వా దర్ అయ్యామ్ అఫ్ గన్డ్

దీనికి దాసుగారి సంస్కృతీకరణము -

సూర్యః ప్రభాతజాలంగృహే పరితలే సమ స్తతో ధైన్యానీత్
దినపతిరప్యస్థ త్రప్తస్థానమణిం భాజనే ప్రయాణాయ
ప్రాతః సజాగరుకః ప్రతిహార్యవ్యహరహః సడత్తిప్తన్
పిబహాలామిత్వైర్వ్యజిజ్ఞపత్సంభ్రమేణ కర్తవ్యమ్

అచ్చతెనుగు అనువాదము -

కావిరా పొడ్పువలవై చేర గప్పమీఁద
వెలుగు తేడదిగాఁ దన యిల్వెడలుచుండె
ద్రాగుడన వేగరియుఁజాలె - వేగుఁబోక
హాయిగామీరు నీవిరి నానుకొనుఁడు

పాఠశీకమూలమునకు ఫిట్స్ జెరల్డ్ అంగ్లానువాదము-

Awake! for morning in the bowl of night
has flung the stone that puts the stars to flight;
and lo! the hunter of the East has caught
the Sultan's Turret in a noose of light.

ఈ అంగ్లానువాదమునకు దాసుగారి సంస్కృతీకరణము -

ప్రబోధయప్రభాతో నక్షత్రాణ్యన్తర దీధపతో
ఇనో ధైప్రీన్నవీనాంశుజాలం రాజగృహోపరి

అంగ్లానువాదమునకు అచ్చతెనుగు అనువాదము -

మెలకువగను మీయదె తూ
ర్పలరారె మినుమినుకు లడుగంటదొడంగెన్

జెలఁగి పగటివేలుపు మే

డల యాదల కెండవిడి యెడవల దవిలిచెను

ఇట్లే సూటవది రుబాయీలకు అనువాదములు సాగును.

ఋత్తు శేషగిరిరావుగారు బందరులో జరిగిన నవ్యసాహిత్య పరిషత్తు ఆరవ వార్షికోత్సవసభలో (12-2-1938) అధ్యక్షోపన్యాసము చేయుచు ఈ గ్రంథమును గూర్చి అన్న కొన్ని వాక్యములు- 'తత్సమములు వదిలి కేవల తద్వపము దేశ్యముల తోనే శుద్ధాంధ్రగ్రంథములు చేసిన పాండితీధనులు కలరు. ఇంతకుమించిన కుస్తీ పని, తద్వపములు కూడ తీసివేసి కేవలము దేశ్యముతోనే కావ్యకల్పనచేయిట. ఈ అతిమానుషమైన పనిచేసిన జెట్టి శ్రీ మదజ్ఞాధాదిభట్ల నారాయణదాసుగారు. సంగీత సాహిత్యములలో పండిపోయిన అటపాటలమేటి. ఈయన ఉమరుఖయ్యము తెలుగు సేతలోనిది ప్రఖ్యాతమైన కేవల దేశీతెలుగుభాష స్వతంత్రముగా కావ్యకల్పనకు చాలినదని రుజువిచేసి తెలుగుదనము స్వాతంత్ర్యమును బిస్తీమీద నవాలుచేసి నలిపినది. ఇందుకు మనమంతా ఆ మహాపండితునికి కృతజ్ఞులముగా నుండవలసి వుచే' 32

'ఈ గ్రంథము నందలి అచ్చతెనుగుభాష అందరికిని బోధపడదు' అను అక్షేపమునకు దాసుగారు చెప్పిన సమాధానము-

'మొట్టమొదట వెగటుగాఁ దోచిన దినునైనం జవిచూచిన కొంది నల వాటుమై నింపుగాకమానదు కనుక నోర్మిగల మంచి చదువరులకీ నా పన్నిక కొన ముట్ట నారసిన కొందిఁ జవిగొల్పక తీరదను నిండు నమ్మిక నింతతో నీవ్రాత ముగించినాఁడను'. 33

ఈ 'రుబాయీతు - ఉమరుఖయ్యము' పాఠశీకాంగ్ల సంస్కృతదేశ్యాంధ్ర భాషలపై దాసుగారి ప్రభుత్వమును ప్రకటించు గ్రంథము.

32. నారాయణదాస జీవిత చరిత్రము - శ్రీ మరువాడ వేంకటచయనులుగారు. పు. 234

33. ఉమరుఖయ్యము ముచ్చట - పు 13

నూలుగంటి :

‘నూరుగంటి’ నూరుపిట్టలకథల చిన్నపుస్తకము. ‘నూరుగంటి’ అన నూరు కన్నులు కలవాడు అని అర్థము.

‘నూలు కనులవాని తీరునఁ జెల్వితో
దీనిఁ జదువువారు తిరుగుచుండ్రు
నూలుగంటి య నెడిపేరు దీనికిఁ దగి
యుండ నిదియుఁజెంపునొందుచుండు.’³⁴

అని దాసుగారు, ఈ నూరుకథలను చదువువారు నూరుకనులు కలవానివలె తెలివితో తిరుగుచుందురు, అందులకే ఈ గ్రంథమునకు ‘నూరుగంటి’ అనుపేరు తగియున్నదనియు వివరించినారు.

‘జగమంతట స్మిగులఁదెలివిగల వారిచేత నెన్నికకెక్కి యడుగడువకు మంచి తెలిపెడి యీ ముచ్చటలు వందలకొలది మూఁడు నాల్గుపేలయేండ్ల క్రిందట నొక పడమటి నాటు చదువరి మిన్న పన్నెను - మేల్మీవలె మెత్తనైన తెలుఁగునందీ సామెత లున్నయెడల మరింత వన్నెకెక్కునని యెంచి నూరేర్పి ఊర్చినాడను’³⁵ అను దాసుగారి మాటలవలన ఈ ‘నూరుగంటి’ మూడు నాలుగుపేల సంవత్సరము లకు పూర్వమందున్న ఒక పాశ్చాత్యపండితుని కథలలో నూటికి అనువాదము అని తెలియుచున్నది.

దాసుగారు చెప్పిన ‘పడమటి నాటు చదువరి మిన్న’ యెవరో కాదు - క్రీ. పూ. 620-560 ప్రాంతమున సామోస్ అను గ్రీకురాజు చెంత కథలు చెప్పిన ఈసప్ అను ఒక పండితుడు. ఈసప్ తన కథలన్నియు పశుసజ్జెదులతో నల్లినాడు. ప్రపంచప్రసిద్ధభాష లన్నిటిలోనికి ఈ నీతికథలు అనువదించబడినవి. తక్కిన భాషల సంగతి యెట్లున్నను, ఈ కథలను తెనుగునకు అనువదించినవారు ముగ్గురు. 158 కథలతో ‘నీతికథామంజరి’ అనుపేర శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగముపంతులు

34. నూలుగంటి - వివరము, పు. 2

35. పైది పు. 1

గారు, నూరుకథలతో 'నూరుగంటి' అనుపేర శ్రీ నారాయణదాసుగారు, 318 కథలతో 'ఈనవ్ కథలు' అనుపేర శ్రీ భమిడిపాటి కామేశ్వరరావుగారు.

ఈ ఈనపుకథల పుట్టుపూర్వములను గూర్చి శ్రీ మల్లంపల్లి సోమేశ్వరశర్మ గారు అన్నమాటలివి ³⁵

'ఈనవ్ నీతికథలను బౌద్ధజాతక కథలను ఒండొంటితోఁ బోల్చి పరిశీలించినచో ననేక కథ లింపుగా నొకటిగానే కనఁబడును. యూరోపు హిందూదేశములలోని నీతికథలను బరస్పరము పోల్చి పరిశోధించిన పరిశోధనపండితులు ఈనవ్ నీతికథలలో ననేకములు హిందూదేశము నుండి యూరోపునకు వెళ్లినవే యని నిర్ధారించియున్నారు.'

దాసుగారు అనువదించిన నూరుకథలివి -

1. కోడిపుంజు - అవ, 2. తోడేలు - గొట్టెపిల్ల, 3. దొరనుగోరిన కప్పలు, 4. మాలకాకి, 5 కుక్క - దానినీడ, 6. సింగము - కొంగ నక్కలు, 7. వఱుకు - కొంగ, 8. దుప్పిపోతు - నీడ, 9. కాకి - నక్క, 10. రెండాడు కుక్కలు, 11. పొగరుపోతు కప్ప, 12. నక్క - కొంగ, 13. దేగ - గుంటనక్క, 14. గాడిదె - ఎలుగుబంటి, 15. తంపరకప్పలు-డికొన్న యాబోతులు, 16. గ్రద్ద - గువ్వలు, 17. ఇద్దరాండ్రవాడు, 18. పెంపుడుకుక్క - చిటుతపులి, 19. నక్క - అందని పండ్లగుత్తి, 20. ఆకురాయి - కట్ల పాము, 21. నక్క - మేకపోతు, 22. చూలుకొండ, 23. మునలి - వేటకుక్క, 24. సింగము - చిట్టెలుక, 25. గుఱ్ఱము-దుప్పి పోతు, 26. పల్లెటూరియెలుక - పట్నపుటెలుక, 27. కడుపునకుఁ గాల్చేయి నోళ్ళకును జగడము, 28. వానకోయల - దానిపిల్లలు, 29. దానినక్క, 30. దేగ - తాబేలు, 31. గాలి - ప్రోద్దు, 32. సింగపుఁదోలును గప్ప కొనిన కుంటిగాడిదె, 33. పెంకెకుక్క, 34. ఇద్దరు బాటసార్లు - వెలుగు బంటు, 35. బిందె - కడవ, 36. నెమలి - పెద్దటికొంగ, 37. చింతచెట్టు తెల్లుదుబ్బు, 38. పులి - వఱుకు, 39. సింగము - నాలుగాబోతులు, 40. కాకి - చెంబు, 41. బండివాడు - వేల్పు, 42. బంగారుగ్రద్దుపెట్టు

36. నీతికథామంజరి పీఠిక

బాతు, 43. నక్క - పిల్లి, 44. మునలివాడు - చావు, 45. వలపుగల
 సింగము, 46. అడుపంది - అడుసింగము, 47. రెండు కప్పలు,
 48. పిసినిగొట్టు, 49. పేకుచెట్టు - చిట్టివాడతుప్ప, 50. ఎద్దు - మేక,
 51. పిల్లి - ఎలుకలు, 52. గ్రుడ్డి గంటిదుప్పి, 53. కుందేలు - పిచ్చుక,
 54. ఎండ్రకాయలు, 55. దొంగ - పిల్లవాడు, 56. వేలుపు - కట్టులుకొట్టు,
 వాడు, 57. కొయ్యదేవర, 58. గాడిదెముద్దు, 59. మేకపిల్ల - తోడేలు,
 60. మిడుత - చీమ, 61. నక్క - కోడి, 62. గడ్డిమేటిపై నున్న కుక్క,
 63. గువ్వ - దేగ - బోయ, 64. చీమ - గువ్వ, 65. దేగ - కాకి,
 66. పెంపుడుచిల్క, 67. కాపువాడు - వానికొడుకులు, 68. మునలివాడు -
 కొడుకులు, 69. ఏడుపంది - పాములు, 70. అలకాపరి - పులి, 71.
 చెవులపిల్లి - తాబేలు, 72. అంగూరుతోట - లేడి, 73. త్రాగుబోతు,
 74. గొడ్డలివంతు, 75. బెస్తవాడు, 76. కోడిపెట్ట - పాముగ్రుడ్లు,
 77. ఒట్టు, 78. దారికడ్డరాయి, 79. మున్నీరుత్రాగుట, 80. రొట్టె
 గంప, 81. పొడుముడబ్బి - ముక్కద్దము, 82. మేకపెంచిన గొట్టెపిల్ల,
 83. జబ్బుపడిన గడ్డ, 84. చెట్టు - చెట్టునరకువాడు, 85. వేలుపు - ఒంటె,
 86. ఎద్దు - దూడ, 87. గాడిదె - కాపు, 88. గాడిదె - సింగము,
 89. మేకపోతు - సింగము, 90. కోతి - దొర, 91. దొంగ - కుక్క,
 92. బయకాడు, 93. కోడి - సింగము - గాడిదె, 94. గూడకొంగ,
 95. నక్క - తోడేలు, 96. కోతిప్రాపు, 97. ఉప్పుమోయుగాడిదె,
 98. బంగారు పిచ్చుక - కోతి, 99. కోతి - పిల్లలు, 100. తోడేళ్లు -
 జబ్బుతోనున్న గాడిదె.

దాసుగారు గ్రహించిన ఈ నూరుకథలు వీరేశలింగముగారి 158 కథలలో
 నున్నవి. కాని కథానామములు మాత్రము భేదించినవి. వీరిరువురు కథలను
 వ్రాసి కథాంతము లిందు ఆ కథానీతులను పద్యములుగా వ్రాసిరి.

రచనా సాక్షిత్వారమునకు కొన్ని ఉదాహరణములు -

నక్క - కొంగ (పన్నెండవకథ)

ఒకప్పుడొక నక్క కొంగతో నేస్తము గట్టుకొని దానిని దనయింటికి విందు
 నకై పిలిచెను. ఆ నక్క సిబ్బిలో, దిమ్మనముపోసి కొంగను ద్రాగుచుని తానుం

గూడ దెబ్బన నాకజొచ్చెను. కొంగముక్కునకు, గొంచెమైనను దిమ్మనము రాకుండెను గాని చిటికతోనే నక్క తన నాలుకతో, దిమ్మనము కసితయున్మిగుల సీక జుట్టివేసెను. మఱి కొన్నాళ్ళకా కొంగ నక్కను విందునకు, బిలిచి యొక సన్నపు మూతి బుడ్డిలో, దేనెనుబోసి ముందుపెట్టి పీల్చుమని తన ముక్కు దాని లోదూర్చి తేనెను వల్లనైనంత తొందరలో, పీల్చుచుండెను. నక్కకు మూతి బుడ్డిలో దూరకుండుటచే, గొంగముక్కు నుండి రాలిన బొట్టు నాకుటతప్ప మఱే మియు దొరకలేదు. అది చూచి నక్క 'ఒకనికి మించిన టక్కరి యొకడుండును గదా; నాకు, దగినట్లు చేసినావు' అని చెప్పి పారిపోయెను.

తానె టక్కరి యనుచుఁ బైవాని మోస
పుచ్చెడు నతండు బదులుగ మోసపోవు
కొంగయెడఁ డక్కరితనంబుఁ గొనిన నక్క
బదులుగా దానిచే మోసపడఁగ లేదె

కాకి చెంబు (నలువదియవ కథ)

ఒక కాకి మిగుల దప్పితో నీటికై నలువైపులు కనిపెట్టుచు నొక చోట, జెంబులో నీరుండఁజూచి త్రాగుటకు తొందఱతో, జెంబు యొద్దకు వచ్చి దానియంచుపై నిలబడెను. అది మెడ యెంత వంచినను దానిముక్కునకు నీరుందీ యందనట్లుండెను గాని పీల్చుటకు వీలుకాలేదు. పిమ్మట, గాకి చెంబు నొత్తిగిలఁ జేయఁబోయి యట్లు చేయఁజాలక. యాదగ్గరనేయున్న కొన్ని చిరురాళ్ళ నొక్కొక్కటిగా దెచ్చి యా చెంబులో, బడవేయఁజొచ్చెను. అంతట, గొంతసేపటికి చెంబులోని నీరుంబుల యొద్దకు వచ్చెను. అప్పుడు దప్పితీర్చుకొని యా కాకి యెగిరిపోయెను.

నేర్పుగలుగువాఁడు నెరవేరు సందాకఁ
బనికిఁ జొచ్చికోర్కిఁ బడయుచుండు
మూతి కందనట్టి ముంతనిటనురాలు
గూర్చి కాకిదప్పి తీర్చుకొనదె

ఉప్పుమోయ గాడిదె (తొంబదియేడవ కథ)

ఒకడు సంతలో నుప్పుగొని గంతలోఁబోసి గాడిదెపై నెత్తి తోలుకొని యింటికి బోవుచుండెను. అదారిలో నొక కాలువ పారుచుండెను. ఆ గాడిదె కాలుజారి యా కాలువలోఁ బడెను. అప్పుడుప్పుకరఁగి పోయెను. పిమ్మట గాడిదె బరువు చులకవడి చెలరేగి పరుగిడి యిల్లుచేరెను. మరి యొకనాఁడు మునుపటి వలె గాడిదె యుప్పుగంత మోయుచు గాలువలో నడుచునపుడు కాలుజాతీ పడినట్లు యుప్పుగంత కోరి నీటిలో ద్రోసివైచెను. ఆ యుప్పెల్ల గరఁగి బరువు చులకపడెను ఇట్లు తన యుప్పు చెరుటఁజూచి వాడది తన గాడిదె చేసిన పనియని తెలిసికొని మరియొకనాఁడా గాడిదెపై దూదినిండిన గంతను వేసి యా కాలువ నుండి తోలు చుండెను. అప్పుడుగాడిదె తన బరువును మునుపటివలె మరింత చులకపరచదలఁచి నీటిలోఁబడి దొర్లెను. పిమ్మట దూదియంతయు నీటిలోఁదడిసి నూరురెట్లు బరు వాయెను. అది మోయఁజాలక గాడిదె పడదెబ్బలు తిని 'చేసికొన్నది కుడువక తీరునా' అని వగచెను.

చేయవలయు దానిఁ జేయకమానఁ

బూను నట్టివాఁడు మోసపోవు

ఉప్పుగంత బరువుఁ దప్పించి గాడిదె

దూదిగోనె తడిపి తొట్టుపడదె

మహాపండితులయిన నారాయణదాసుగారు బాలురకు నీతులు గరపుట కొరకు అనువదించిన గ్రంథము ఈ 'నూరుగంట'.

వెన్నుని వెయిపేర్ల వినకరి :

వెన్నుని వెయిపేర్ల వినకరి అనునది విష్ణుసహస్రనామ కీర్తనము అనుదానికి అచ్చతెనుగు అనువాదము. విష్ణుసహస్రనామస్తోత్రము వ్యాస భారతము నందలి అనుశాసనిక పర్వమున గల భీష్మయుద్ధిస్తర సంవాదమును అధ్యాయమున వచ్చును. అదిశంకరులు దీనికి వ్యాఖ్య వ్రాయుట వలన ఈ స్తోత్రము విలువను పేరుగా వెల కట్టవనిలేదు.

పార్లమెంటు సభ్యులను కలిపి మాట్లాడాడు. అంగ్లేయ ప్రజకు ఈస్టిండియా కంపెనీ యొక్క సత్య స్వరూపాన్ని తెలియజరచి మేల్కొలిపాడు. ఎంత ప్రచండమైన తీవ్ర ప్రయత్నము! పార్లమెంటు సమక్షంలో ఆయన ఈస్టిండియా కంపెనీ చేసే అల్పాధారాల వేదనామయ గాఢను తెలియజరచి న్యాయాన్ని గూర్చి బాంబులు చెప్పే అంగ్లేయ ప్రభుత్వాన్ని "ఇదేనా మీ న్యాయము? ఇదేనా న్యాయంగా నడిచే మీ శాసనం?" అని సవాల్ చేసి ఆడిగాడు. అరవైవేల సంవత్సారాల వందకు మించి మనకి ప్రజలను రంగోబావుటి పార్లమెంటుకు సమర్పించాడు. దీనికి ఋణాన్ని ఈనాడు కూడ మనకు చెల్లవలెను.

రంగోబావుటి చేసినవిధిరామ కృషి పరితంగా 1848 ఫిబ్రవరిలో ఈస్టిండియా కంపెనీ రంగోబావుటి నాహ్వనించి ఆయన చెప్పవలయున్న విషయాన్ని సందానకుల ముందుంచడానికి అనకాకమిచ్చింది. రంగోబావుటి అంగ్లంలో విద్వాంసుడే. అయినా కంపెనీ సందానకుల ముందు ఆయన అంగ్లంలో మాట్లాడలేదు. స్వాభిమానము, రాష్ట్రభక్తి ప్రకటిస్తూ ఆయన మాతృభాషలో ఉపన్యసించాడు. ఆయన స్నేహితులైన వీలర్ గ్రహం ఆ ఉపన్యాసాన్ని అనువదించాడు. ఆ ఉపన్యాసము ఎంతో ఉత్సాహపూరితంగాను, ఉత్కృతతోను స్వచ్ఛ ప్రేమ భరితంగాను ఉండినది.

కాని, అదృష్టం కలిసిరాలేదు. ఈ ప్రయత్నాల తరువాత స్వరాజ్య ప్రాప్తికి ఇది మార్గం కాదని రంగోబావుటి తెలుసుకున్నాడు. "దొంగల గొంపుకు న్యాయం-అన్యాయం, ప్రతిష్ట-అప్రతిష్ట- ఈ ఆలోచనల అవశ్యకత లేదు" అని తనకు తాను వచ్చుచెప్పుకున్నాడు. హిందూ స్వరాజ్యాన్ని నశింపజేయడం అంగ్లేయుల ఏకైక వారం. ఇది ఆయన దక్కగా గ్రహించాడు. అటు పిమ్మట ఆయన క్రొత్త ప్రయత్నాలలో నిమగ్నుడైనాడు.

యేతలంపు లేకుండుట యోర్మిరూపని వెన్నుని గూర్చి వెల్లడించు తొలుఁబల్కు-
చెట్టు తన వేయి కొమ్మలంబండిన పండ్లే యా వెన్నుని వేయిపేర్లయి యొప్పారు
చున్నవి'.³⁸

దాసుగారు సంస్కృత నామములను తత్సమములుగా చేసి, ఆ తత్సమములను
అచ్చతెనుగు పద్యములలో వివరించినారు. అనువాద ప్రణాళిక అర్థమగుటకు
కొన్ని ఉదాహరణములు -

1. కృతాంతకృత్, కృతిః, కృళః, కృష్ణః, క్షేత్రజ్ఞః, క్షేమకృత్,
కేశవః, కేశహః - అను నామముల అనువాదము.

వడిగఁ గృతాంత కృత్తిడుమ లెడపురాజు

కృతి పనిపాటులన్ ద్రిప్పు మేటి

కృశుఁడగపడఁ డెవ్వరికినైనఁ గృష్ణుండు

మంచికిదారి చూపించు వేల్పు,

కృష్ణుండు తప్పల నెల్ల యొప్పులు చేయు

క్షేత్రజ్ఞఁ డిచ్చవచ్చినటు లుండఁ

దగు, క్షేమ కృత్తున్న సొగసును గాపాడు

క్షేడు కేశపుఁ డందకాఁడు కేశ

వుండెలైడన్వెల్లు పుట్టించువేలుపు

కేశహుండు న్నీడు గెంటుబంటు (పు. 34, 35)

కృతాంతకృత్తు, కృతి, కృశుడు, కృష్ణుడు, క్షేత్రజ్ఞుడు, క్షేమకృత్తు,
కేశవుడు, కేశహుడు - అనునవి క్రమముగా కృతాంతకృత్, కృతిః, కృళః,
క్షేత్రజ్ఞః, క్షేమకృత్, కేశవః, కేశహః అను నామముల తత్సమ రూపములు.
కృతాంతకృత్తు అన బాధలను పోగొట్టు ప్రభువు, కృతి అన పనులు చేయించు
ఘనుడు, కృశుడు అన కనవడనంతటి సూక్ష్మమైనవాడు, కృష్ణుడు అన నన్మార్గ
మును చూపించువాడు, తప్పలను ఒప్పులుగా చేయగలవాడు, క్షేత్రజ్ఞుడు అన కోరి

38. వెన్నుని వెయిపేర్ల వినకరి - వివరము, పు. 22

నట్లు ఉండువాడు, క్షేమకృత్తు అన క్షేమమును ఇచ్చువాడు, కేశవుడు అన అందగాడు, అన్నివైపుల ప్రకాశింనువాడు, కేశిహుడు అన కీడును తొలగించువాడు.

2. 'జీవః, జీవనః, జ్యేష్ఠః' అను నాల్గు నామముల వివరణాత్మకానువాదము -

జీవుఁడు బొందియందు నురు చెల్వుగ నిల్వెడు వేల్పు - జీవనుండు వలనైన నఁ జూపి తగనెల్లర హాయిగఁ బెంచు మంచి రాజు - వశితోడ జేతకలియంబడి చెడ్డలఁ జిక్కడంచు బంధువుల నేని జ్యేష్ఠుఁడు మఱొంతయు నందఱకంటఁ బెద్దయా

జీవుడు, జీవనుడు, జేత, జ్యేష్ఠుడు - అనునవి క్రమముగా జీవః, జీవనః, జేతా, జ్యేష్ఠః అనువానికి తత్సమ రూపములు.

జీవుడు అన బొందిలో ప్రాణము నిల్పువాడు, జీవనుడు అన హాయిగా పెంచువాడు, జేత అన చెడ్డను పోగొట్టువాడు, జ్యేష్ఠుడు అన అందరికంటె పెద్దవాడు.

దాసుగారు ఈ గ్రంథము నందు ప్రసిద్ధములైన ఛందోభేదముల సంజ్ఞలకు కూడ తెనుగుపేరులు పెట్టినారు. ఈ విధమైన అనువాదము దాసుగారి నాటతెనుగు చాచస్తమునకు గీటురాయి రసాస్వాదన తత్పరునకు పంటిరాయి అని అనకతప్పదు. దాసుగారి ఈ విధమైన అనువాదమును చూచియే పాఠకుల నాడిని ససికట్టుటలో ప్రవీణులైన శ్రీ చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారు 'తొండ ముదిరితే పూసరవిల్లి అవుతుందన్నట్లు యిటివల యాయన కవిత్వం పేర్ల దగ్గరనుంచిన్ని (వెన్నున్ని వెయి పేళ్ళ వినికిడి అని కాబోలును వొకపుస్తకం పేరు) అచ్చతెలుగులోకి మారి కొంత రసాన్ని కోలుపోతూ వుంది. కాని హరికథారచనకాలంనాటికి యీచేదస్తం యాయనకు పుట్టలేదు. అది అదృష్ట మనుకోవాలి. లేకపోతే యాయన రచనలు యాయనతోచే అంతరించిపోయేవి. సంశయం లేదు ³⁰ అని అన్నది.

దాసుగారు ఈ అనువాదమునుగూర్చి చేయు వాదమిది -

ప్రాజుదువుల నారితేరిన జగము నొజ్జ (పేదపండితుడైన శంకరాచార్యులు) వెన్నుని వెయిపేర్లను బ్రాజుదువుల నేర్చుకొనఁదగిన తెలివిగల వారికొరకే వేల్పు

౦9. కథలు-గాథలు - ద్వితీయభాగము - అనునయం అను వ్యాసము, పు. 665

బాస యందు (సంస్కృతభాష యందు) వివరించెను. జగమునౌజ్ఞ వంటి తెలివి తేటలు గలవారికేకాని తొలుఁబలుకును (వేదమును) వేల్పుబాసయును సరిగాఁ దెలియఁబడనేరవు. కాఁబట్టి పిన్ననాటనుండియు నలవాటుపడిన తెలుఁగు మొదలగు నాటమాటలతోఁ దెల్పినంగాని సగటునఁ గొంతవరకైన వెన్నుని వెయిపేర్లు తెలిసికొననలవికాదనియును, వేల్పుబాసను వేల్పుబాసచేతనే వేల్పుబాసరానివారి కెరింగించుట కొరగాని పని యనియును నా నేర్చిన కొలంది నచ్చతేట తెనుఁగున నిట్లు వెన్నుని వెయిపేర్ల వినకరి చేసినాఁడను'.⁴⁰

మొక్కుబడి :

మొక్కుబడి అను ఈ అనువాదగ్రంథమునకు 'ఋక్సంగ్రహః' అను సంస్కృతనామము కూడ నున్నది. 'పెద్ద లేర్చికూర్చిన మూఁడువందలనాల్గు ప్రాఁబలుకు పద్దెములను దర్శులుగా మార్చి యచ్చతెలుఁగు పద్దెములచేత వివరించి నాఁడను'⁴¹ అని దామగారు పీఠికలో ఈ గ్రంథానువాద ప్రణాళికను గూర్చి చెప్పిన మాట. అనగా ఈ గ్రంథరచనలో నున్నవి రెండు ప్రణాళికలు. పెద్దలు కూర్చిన ఋక్కులలో మూఁడువందల నాలుగు గ్రహించి, ఆ ఋక్కులను స్వర పరచి దర్శులుగా మార్చుట అన్నది ఒకటి. ఆ సంస్కృతఋక్కులను అచ్చతెనుగు పద్యములలో అనువదించి వివరించుట అన్నది మరియొకటి.

దర్శు అనగా దాసుగారి మాటలలోని నిది -

'దరువు కొలతవడి యనఁబడును. 1-2-4-8-16 రూపులుగ నైదుతీరుల రెట్టింపఁబడిన యొక కుటుచయక్కరము పల్కినంతసేపు వడియనఁబడును. ఈ యైదురూపుల వడులలో నే వడితోనైన మూఁడువంతులకుఁ దగ్గ కిరువదితోమ్మిది వంతులకు హెచ్చుకొకసారిగాని రెండుసార్లుగాని, మూఁడుసార్లుగాని, నాల్గుసార్లు గాని చప్పుడుచేయు వంతులన్నినపడని తక్కిన వంతులతో నాటపాటలు నడుపువని దరువనంబడును.'⁴²

40. వెన్నుని వెయిపేర్ల వినకరి - వివరణము, పు. 23

41. మొక్కుబడి టూకీ వివరము, పు. 1

42. పైది పు. 3

'పేరు పేరురూపులు గల దుర్వలన్నియుం బదికిమించి లేవు. ఈ మొక్కు బడి ప్రాబల్య పద్ధతులు 1-2-3-4-5 వడులలో నెద్దానితోనైన నీ పది దర్శన లో నేదోదర్శనతో నేర్పర్పబడి యాయ పద్ధతుల కాయ వసుల యంతెలతో నాయవంతుల మొత్తము నైలుపు నంతెలతో నాయదర్శనలు 'పేర్కొనంబడెను' 43 అను మాటలవలన దర్శనలన్నియు పదిరకములనియు, ఈ అనువాదములో గూడ ఈ పదిదర్శనలలోనే చేయబడెనని తెలియుచున్నది.

దాసుగారు ఈ గ్రంథమున పదునొకండు పేల్పులను మూడువందల నాలుగు దర్శనలలో స్తుతించిరి.

చల్వపేల్పు (వరుణః)	- 41
పేల్పుతోడు (ఇంద్రః)	- 66
పేకువ (ఉషః)	- 32
కవలు (అశ్వినౌ)	- 48
పేల్పుటొజ్జ (బృహస్పతిః)	- 21
ప్రొద్దుపేల్పు (సవితా)	- 19
పేడిపేల్పు (అగ్నిః)	- 23
ఏటిపేల్పు (నదీ)	- 19
కవపేల్పులు (మిత్రావరుణౌ)	- 15
ఎరుకువ (అదితి)	- 9
రాయబారము (సరమా)	- 11

ఇట్లు పదునొకండు దేవతలకు సంబంధించిన ముక్కులను మాత్రమే గ్రహించుటకు దాసుగారు చేసిన వ్యాఖ్యానమిది -

'ఒడలంటులు - చూపురూపులు - చేవివిన్కులు - నొక్కచవులు - ముక్కుగబ్బులు - ఉల్లము లనెడు పదకొండుదినుసులతో, గదలాడు మైతాల్పులను వరుణః (చల్వపేల్పు) - ఉషః (పేకువ) - ఇంద్రః (పేల్పుతోడు - అశ్వినౌ (కవలు) - బృహస్పతిః (పేల్పుటొజ్జ) - సవితా (ప్రొద్దుపేల్పు) - అదితిః (ఎరుకువ) - సరమా (రాయబారము) ననెడు పదునొకండు పేల్పు లేలుచున్నారీ

వేల్పుల నందరినొనియాడి లోఁబర్చుకొనువారికెల్ల దమ కోరికల చొప్పున బ్రతుకు హాయి సమకూరును.⁴⁴

పేదము ఉదాత్తము, అనుదాత్తము, స్వరితము అను మూడు స్వరములతో ప్రసిద్ధము. ప్రచయము అను నాల్గవస్వరము కలదు కాని అది ప్రసిద్ధము కాలేదు. దాసుగారు ఈ గ్రంథమున పేదబుక్కులను స్వరపరిచిన విధానమిది 'బ్రాబ్రల్లులం దలి 'ని' మెల్లగా, 'రి' బిగ్గరగా, 'స' ను 'నిరి' లకు నడుమగా రవలిస్పల్క వలెను. అనగా 'ని' అను స్వరమును అనుదాత్తమునకు, 'రి' అను స్వరమును ఉదాత్తమునకు, 'స' అను స్వరమును స్వరితమునకు సంజ్ఞలుగా నేర్పరచి స్వరపరిచినారు. అనగా ఈ గ్రంథమున 'స, సి, రి' అను మూడుగుర్తులే వచ్చును.⁴⁵

అనువాద పరిశీలనమునకు ఒకటిరెండు ఉదాహరణములు -

సా నీ స నీ స రీ స నీ స దీ ససససానిసా
యచ్చిద్ధితే విశోయథాప్రదేవవరుణవ్రతం
నినీస నీస రీస సా
మినీమసిద్య విద్య వి

ఇట్లు పేదబుక్కును స్వరపరచి, దీని వెంటనే అనువదించి వ్రాసిరి. ఆ అనువాద మిది -

నిన్నుఁ దిన్నఁగఁగొల్వ నేరని మమ్ము
మన్నించుమారేపు మాపునోవేల్పు! పు. 1

ఇట్లే మరియొక ఉదాహరణము -

సి స నీ సా రీ స ని సా రి ని సా సా రి నీ సరీ
ఉదతా సంకాలితరం బృహతః పర్వతాదధి
సరీ సా సా ని సా రిసా
అహహన్నింద శంబరం

44. మొక్కుబడి - టూకీవివరము, పు. 4

45. మొక్కుబడి టూకీ వివరము

అనువాద పద్యము -

మొట్టమొదట దేగనీలు మేటిరక్కసుని

మట్టిమల్లాడిన మగవేల్పుతోడ పు॥లు కిరి, కి4

ఇట్లు మూడువందల నాలుగు బుక్కులకు స్వరము కలదు. అనువాదములు కలవు.

దాసుగారు ఈ గ్రంథమున మంజరి, కందము, ద్విపదలను పేర్లుమార్చి వాడిరి. మంజరికి బడి అనియు, కందమునకు తండ్రియనియు, ద్విపదకు నైదోడు అనియు వీరి క్రొత్తపేరులు. ఈ క్రొత్తపేరులు ఈ గ్రంథమునకు ముందు వ్రాసిన 'వెన్నుని వెయిపేర్ల వినకరి' గ్రంథములోనే ప్రారంభించినారు.

దాసుగారు ఈ గ్రంథ రచనను గూర్చి చెప్పిన అభిప్రాయమిది -

'ప్రాబుల్కులును వాని పల్కుబడి వివరించు పడికట్లన్నియు నటుండగా నా యీ యచ్చతెలుగు మొక్కుబడియొక్క యల్లిక నా తలంపుల చవి మరిగిన చదువరుల న్దనియింపగలదని నానమ్మకము.' 46

ఈ గ్రంథము దాసుగారి వేద వైదుష్యమునకు, శారీర శాస్త్రశక్తికి అక్షర రూపము.

తల్లి విన్ని :

తల్లి విన్ని అన తల్లిని గూర్చి వినుట. ఇది లలితాసహస్రనామములకు అనువాదము.

ఉపాసన విద్యలలో ఉత్తమోత్తమమైన విద్య లలితావిద్య. ఈ లలితావరదేవతోపాసనమును (శ్రీవిద్య యనియు) అందలి ప్రధానప్రతీకమునకు 'శ్రీచక్రము' అనియు అనుట సంప్రదాయము. ఈ శ్రీవిద్యోపాసనమునకు ప్రధానప్రమాణ

గ్రంథము 'గుణనికా' రూపమునగాని లలితాసహస్రనామ గ్రంథము. ఈ లలితా సహస్రనామములు నూటవినుబదిరెండు శ్లోకములుగా బ్రహ్మాండపురాణాంతర్గతములు.

ఈ సహస్రనామ ప్రాశస్త్యమును బ్రహ్మశ్రీ ఓరుగంటి నీలకంఠశాస్త్రిగారు వివరించిన విధానము-

'శివ-విష్ణు (రామ-కృష్ణ-హయగ్రీవ) - గణపతి-అంబికా (లక్ష్మీ, నరసృతి) సూర్యదేవతాసహస్రనామ రూపములతోఁ బెక్కులు గలవు. వీని యన్నింటిలోను బ్రకృతమగు 'లలితారహస్యనామ స్తోత్రము' ఉత్తమోత్తమమైన దని చెప్పవలయును. ఈ ప్రశస్తి 'వ్రతానా ముత్తమం వ్రతం' అను స్తుతి వంటిది మాత్రము గాదు. వీలయినఁగా మిగిలిన సహస్రనామములలోని పదములన్నియు తత్తద్దేవతానామ పర్యాయములు, దేవతాసామాన్యరూపబోధకములు, దేవతావిజయసూచకములు, భక్తానుగ్రహ ప్రతిపాదకములే యగుచున్నవి, కాని యీ లలితారహస్యనామము లట్లుగాక 'శ్రీమతా' యను తొలినామము మొదలు 'శ్రీశివా శివశక్త్యైక్యరూపిణీ లలితాంబికా' యను తుదినామము వఱకును గంభీర బహుగహస్యార్థభావములతో వెలయుచు వ్యర్థమగు పదముగాని వర్ణముగాని యెందును గానఁబడక సూత్రతైలితోఁ బ్రకాశించుచున్నవి. ఒక్కొక్కనామము ఒక్కొక్క మహాభాష్యమున కర్హమై యొప్పును. ఈ నామగాంభీర్యమును బరిశీలించినచో వాస్తవముగా వాగ్దేవతలు జగదధిష్ఠాత్రి యగు పరదేవతనెట్లు స్తుతింపవలయునో యట్లే స్తుతించినవని విద్వాంసులకుఁ దోచును. ప్రతినడము గూడ సామాన్య జనావబోధ్యమగు వాచ్యార్థమునేగాక, లక్ష్య వ్యంగ్యార్థములను బహుభంగుల బోధించుచుండును. యథార్థమును దెలియఁ జెప్పవలయునన్నచో పేదపఱువ్వయము నందును దెలియఁజెప్పఁబడిన విషయజాతము నంతను సంగ్రహరూపమున సార్థమగు నూటయెనుబదిరెండు శ్లోకములతో వాగ్దేవతలు గానము చేసినవి. అట్టి యద్భుతమగు దర్శనము వాగ్దేవతలకే చెల్లినది. అది సామాన్యులకు ఎంతమాత్రము అలవికాదు. కావుననే ఈ నామసాహస్రపాఠమును గావించినవాడు అజన్మమునే తన తుదిజన్మముగాఁ జేసికొనఁజాలునని' అని పూర్వము చెప్పఁబడినది.'⁴⁷

దాసుగారు ఈ నామములను కూర్చినవాడు సామాన్యుడుకాదని, మహావిజ్ఞానియని చెప్పినారు.

‘ఈతల్లి వెయిపేర్లలోఁ దక్కిన వేల్పు పలురకముల వెయిపేర్ల యందు వచ్చిన పేరు తిరిగిరాకుంటయు, నదుకు పొల్లుమాటలు లేకుంట వలన, వేల్పు నుడుల నీతల్లి వెయిపేర్ల కూర్చిన మాటలల్లువాఁడెంతయు న్నొగడఁదగు మీద (విజ్ఞాని).’⁴⁸

దాసుగారు వారి అనువాదమున మొదట సంస్కృతనామము లిచ్చి, తరువాత సామాన్యమును, సామవివరణమును వ్రాసిరి. ఈ వివరణము ఒక భాష్యమువంటిది.

మద్భునకు కొన్ని ఉదాహరణములు -

శివా : ముక్కంటి తానెయో ముద్దులగుమ్మ
పెంద్రోప నిలువగు వెలిదొరరాణి
ఎల్లపుడునృంచియే సల్పు వేల్పు
వంచపాల్మగవాఁడు పగడవంతు చెవి
పగడమేనెల తాల్పు వలిగట్టు పట్టి - నామము, 63

భనానీ : ముక్కంటి కంతు బాములఁగాచు పడచు
పునుక తాలుపునంటు ముద్దులగుమ్మ
లావున నింగినేలల నేబుతల్లి
ఎల్లెడలనృంచియేసల్పువేల్పు
వరపుల వందేండ్లు బ్రతికించుజేజె - 112

శర్వాణీ : మొగిలు వితేయయి యమ్ము సల్పువేల్పు
నేలనిల్వగు వేత నెలతాల్పురాణి - 124

సర్వమంగళా : ఎల్లమేలుల నిలువే గట్టుపట్టి
అడియనికెపుడు లగ్గరించు వేల్పు - 201

పార్వతీ : చలిమలి తొలుచూలు సామికిదల్లి
ఎల్లిడింగరులగట్టెక్కించు వేల్పు 247

పరా : అన్నిదిన్నుల వెలువల నలరు తెలివి
బొడ్డులోన. నాపయి డెండము, మెడయెడ
బలు తేఱంగుల వెల్వడువల్కు నిల్పు
వరపులన్వాయిగా బలికించువేల్పు - 367

బాలా : తొమ్మిదేడుల యీడు తులకించు పడుచు
ఎల్లపన్నికకుఁ దానే తొలినిలుపు
డింగరు నాటలాడించెడు వేల్పు - 365

లలితాంబికా : అన్నిదిన్నులమించి యాటాడుపడుచు
లాలించి యడియకు లగ్గిడుతల్లి
కోర్కు లన్నిటికెల్ల గుబ్బిలిపిల్ల
నింగినేల లివి తానే యగువేల్పు 1000

ఇటువంటి ఉత్తమగ్రంథమును ప్రతిసామాన్యుడు వివరించుటకు యోగ్యుడు
కాడని, ఉండవలసిన యోగ్యతలను వివరించినారు. ఆ మాటలివి -

‘సింఠారు నోరిమి నిబ్బరికంబు
మాటనిల్కడతన్ని మంచినడువడి
గుండెబిగువు కల్పుగోలుతనమ్ము
తాల్మి దొఱుగబోసి దక్కోలు బ్రతుకు
అవిటులఁబిల్లల నరగడంబులను
నొప్పించకెప్పుడు న్రోచ్చెడినేర్పు
జంజాట మెడలి పీచమెడసి మిగుల
నడకువతోడుత నందరిపల్ల
నడుచుచుద్రాగక నంజుడు తినక

చదువుగోటునఁ దెగసఁగక పనికి
 మాలిన కోర్కెలుంబడయక లేని
 పోని తలంపులఁ బొరయక తనకుఁ
 గలదాని తోడుతన్లుడుదన్నిఁబొంది
 పాటించి మైవంచి పాటున కోర్కె
 కూడుగుడ్డలు కూర్చుకొని తోటిపాటి
 వారలతోఁగూడి వంతు పంచుకొని
 క్రుంగుసొంగులు మానుకొని రేవుమాపు
 లిమ్ములఁగుడ్చువాడే తల్లివిన్ని
 గిడియతోఁ జాటదగిన మొనకాడు⁴⁹

దాసుగారు అనువాదమున ఎక్కువగా చెందును (మంజరీద్వీపదను) గ్రహించి
 నను, అక్కడక్కడ పీసము, కందము, గీతమును గూడ గ్రహించినారు.

అనువాదమును ఇట్లు నాటితెనుగులో చేయుటకు వారు చెప్పిన కారణమిది—

ఎల్లనుడులకుఁ దెల్లలే మేటిమాట
 యని చాటిచెప్పెద నందఱి కేటుల⁵⁰

ఈ నాటితెనుగు అనువాదము ఎవరికి అర్థమగును? అని ప్రశ్నించువారలకు
 దాసుగారి సమాధాన మిది—

‘చదువు వ్రాయఁగల్గినమేటిచదువరి కొరకేగాని, సంతకము చేయఁజాలని
 ములచలకుఁ గదుగా. నాటితెలుగు పలుకు చవి తెలిసినవారికే యీ నా తల్లివిన్ని
 చవి గొల్పుగాక. నా యిలువేల్పు తెలుఁగు చదువర్ల హాయిగాఁ బెక్కిందెల్ల వసతు
 లొసగి కాపాడుగాక.’⁵¹

49. తల్లివిన్ని - కుదురు. పు. 5

50. పైడి పు. 1

51. తల్లివిన్ని మట్టు పు. 5

పార్వతీ : చలిమలి తొలుచూలు సామికిదల్లి
ఎల్లిడింగరులగట్టెక్కించు వేల్పు 247

పరా : అన్నిదిన్నుల వెలుపల నలరు తెలివి
బొడ్డులోన. నాపయి డెందము, మెడయెడ
బలు తెఱంగుల వెల్వడుపల్కు నిల్పు
వరపులన్నాయిగా బలికించువేల్పు - 367

బాలా : తొమ్మిదేడల యీడు తులకించు పడుచు
ఎల్ల పన్నికకు దానే తొలినిలుపు
డింగరు నాటలాడించెడు వేల్పు - 965

లలితాంబికా : అన్నిదిన్నులమించి యాటాడుపడుచు
లాలించి యడియకు లగ్గిడుతల్లి
కోర్కు లన్నిటికెల్ల గుబ్బిలిపిల్ల
నింగినేల లివి తానే యగువేల్పు 1000

ఇటువంటి ఉత్తమగ్రంథమును ప్రతిసామాన్యుడు వివరించుటకు యోగ్యుడు
కాడని, ఉండవలసిన యోగ్యతలను వివరించినాడు. ఆ మాటలివి -

‘సింఠారు నోరిమ నిబ్బరికంబు
మాటనిల్కడతన్ని మంచినడువడి
గుండెబిగువు కల్పుగోలుతనమ్ము
తాల్మి దొఱుగబోసి దక్కోలు బ్రతుకు
అవిటులఁబిల్లల నరగడంబులను
నొప్పించకెప్పుడు న్రోచెడినేర్పు
జంజాట మెడలి పీచమెడసి మిగుల
నడఁకువతోడుత నందరిపట్ల
నడుచుచుద్రాగక నంజుడు తినక

ఇక ఈ శాస్త్రగ్రంథములలో ఇపుడు లభించునున్నవి ఇవి - మన్యుమిన్కు, సీమపల్కువహి, జగజ్జ్యోతి, పురుషార్థసాధనమ్, దశవిధరాగనవతి కుసుమమంజరి. వీనిలో ఒక్క పురుషార్థసాధనముతప్ప తక్కిన నాలుగు ముద్రితములు.

మన్కి మిన్కు :

'మన్కిమిన్కు' అచ్చతెనుగుభాషలో వ్రాసిన శాస్త్రగ్రంథము. మన్కి అన అయ్యవు. మిన్కు అన వేదము. మన్కిమిన్కు అనగా అయ్యవేదము.

విజయనగరము నందలి ఆదిభట్ట నారాయణదాస అముద్రితగ్రంథప్రచురణ సంఘ కార్యదర్శియైన శ్రీ వసంతరావు బ్రహ్మజీరావుగారు ఈ 'మన్కిమిన్కు' గ్రంథమును 1981 లో ప్రచురించుచు 'తొలిపలుకు' లో వ్రాసిన - 'శ్రీమదజ్ఞానాది భట్ట నారాయణదాసుగారు వేదములు, స్మృతులు, అష్టాదశపురాణములు పరిశీలించి, ఆయుర్వేదము గురించి వ్రాయబడిన విషయములు సేకరించి, అచ్చతెనుగులో 'మన్కిమిన్కు' యనుపేరుతో రోగలక్షణముల గురించి, మందులు తయారుచేయుటకు సుపయోగించు ఓషధులు గురించి యొక పెద్దగ్రంథము రచించినారు. అందులో నొకభాగమైన 'కుదురు' ప్రచురించగలిగితిమి. 'కుదురు' అను ఈ గ్రంథములో అధర్వసంహిత, తైత్తిరీయారణ్యకము, ఋగ్వేదము, ఐతరేయబ్రాహ్మణము, ఛాందోగ్యోపనిషత్తు, మొదలగు వానిలో నాయుర్వేదము గురించి చెప్పబడిన విషయములన్నియు వివరించబడినవి.' అను వాక్యములవలన దాసుగారు అయ్యవేద విషయములను ఒక పెద్దగ్రంథముగా వ్రాసినవియు, ప్రస్తుతము ముద్రితమైన 'మన్కిమిన్కు' ఆ పెద్దగ్రంథము నందలి యొకభాగముమూ మాత్రమే యనియు తెలియుచున్నది.

ముద్రితమై ప్రస్తుతము లభించుచున్న తొంబదినాలుగు పుటల ఈ గ్రంథమున తొమ్మిది విభాగము లున్నవి - 1. కుదురు, 2. సర్వవిద్యా సారేదశమః సంపుటః, 3. అధర్వసంహితనుండి, 4. తైత్తిరీయారణ్యకము, 5. ఋగ్వేదీయ తైత్తిరీయారణ్యకము, 6. ఐతరేయబ్రాహ్మణము, 7. ఛాందోగ్యోపనిషత్తు, 8. అధర్వసంహిత - మందులు, 9. యజుర్వేదము - మందులు.

మొదటివిభాగమైన 'కుదురు' పదమూడు పుటల విషయము. 'కుదురు' అనగా పీఠిక.

'తొల్పిల్లులు (వేదములు), తలపులు (స్మృతులు), ప్రాత మువ్వటలు (పురాణములు) మొదలగు పదునెనిమిది చదువుల (అష్టాదశ విద్యల) నెల్ల బాగుగా నరసి యందీ మన్నిమినుస్కరించి చెప్పబడిని వేల్పు నుడువులనే నాతెలిసిన కొలంది నేనీ నాటు తెలుగుమాటల న్యెల్లడించినాడను.'¹

అను 'కుదురు' ప్రారంభవాక్యమువలన దాసుగారు వేదములలో, స్మృతులలో, అష్టాదశపురాణములలో సంస్కృతభాషలోనున్న ఆయుర్వేద విషయములను బాగుగా పరిశోధించి నాటుతెలుగులో వ్రాసినట్లు స్పష్టము.

ఈ పీఠికలోగల అనేకాయుర్వేదాంశములు గరుడపురాణములోనివి. తల్లి గర్భములో ప్రవేశించినది మొదలు పుడమి తల్లి గర్భములో కలయువరకు గల జీవుని జీవితమును చెప్పిన విధానము.

'తాజేసికొన్న పనియంటు [కర్మానుబంధము] చొప్పున మేనితాల్పు [శరీరధారి] పుట్టువు నొందును విత్తనము [కులము] ఎక్కువైనచో మగ వాడు, నెత్తురు [శోణితము] మిక్కిలి యయున నాడుది, నెత్తురు విత్తనములు రెండు సాఁబాళ్ళగునెడల అన్నగళ [షంకుడు] పుట్టును. బిక్కనాటికా నెత్తురు విత్తనములు చూలాలికడువులో ముద్దకట్టును. అయిదునాళ్ళకు బుడగ అగును. పదునాల్గవనాటికి గాలి, కిత్తి, తెమడలు [వాత పిత్త శ్లేష్మములు] కలిసి చియ్య [క్రొవ్వు] అగును. ఇరువదినాళ్ళకు గట్టినంజుడు [ఘనమగు మాంసము] అయి తల్లికడువులోని మైతాలపు వరుసగా ముదురుచుండును. ఇరువదైదునాళ్ళ కలపు [బలము], లాపు [పుష్టి] తో నుండును. ఒక్కనెలకాగానే నింగి, గాలి, డిగ్గి, తడి, నేలల యోజను [పంచభూతత్వము] దాల్పును రెండునెలలకు అంట [త్వక్కు], నెత్తిక్రొవ్వు [మెదడు] పొడమును. ఎముకల యందలి నేయి [మజ్జ], ఎముకలు మూడునెలలకు గలుగును. తలవెండ్రుకలు, వ్రేళ్లు నాల్గవనెలకు బుట్టును. అయిదవనెలకు వీనులు, ముక్కు, బోర [గుండె] తొచును. గొంతు కన్నము, కడుపు ఆరవనెల కేర్పడును. ముద్దీ మొదలు ఏడవనెల కొదవును. మేను, మేని వంతులు [అవయవములు] ఎన్నిదినెలలకు

జూలు నిండును. ఎన్నిదినెలల పిమ్మట, దల్లికడుపులో నుసురు [జీవుడు] మాటిమాటికినదలాడు చుండును. తొమ్మిదవనెలకు, గండు [శిశువు] ముదిరి గట్టిపడును తలక్రిందుగా మొదట మూతి పిదప కాళ్లు వచ్చునట్లు కడుపునుండి గాలి కండున్నగుచుండును. మోకాళ్ళవైపుల నేలవ నుంచుకొని కడుపులో, బావ పెరుగుచుండును. రెండు బొటమన ప్రేళ్లు రెండు ముడుకులమీద న్నుడుముల క్రిందస్థికిన కైగవప్రేళ్ళనడుమ న్ననవన్నుక్కు నుంచుకొని యీ తీరుగా నాడు దాని కడుపులో నిరవుకొని మైతాల్పు వరుసగా నెరుగుచుండును. ఎముకలవలన గట్టిపడును. తిండి తాగుదులచేత బ్రతుకుచుండును. తల్లిబొడ్డు చేరిక మాతాకు నరము [అప్యాయిని] చేతన్నట్లు బడియుండు తల్లిప్రేగు కన్నమందిరికొని మెల్ల మెల్లగా, గ్రిందికి జాతీపడును. తల్లి తిని త్రాగిన కూడు నీళ్ళన్నట్టి యాపె కడుపులో మేను పెంచుకొనుచు అన్నివైపులన్నలగుడు పడుచు, బెరుగుచుండును. తానిదివరకు, గొన్న పెక్కు పుట్టువలనన్న మేల్కొస్తుల [మంచిచెడ్డలు] స్ఫూర్తి తలపోసికొనుచు బ్రతుకుపై రోతపడుచుండును. కడుపునుండి వెలువడినతోడనే నా మునుపటి పుట్టువులందువలె తస్యపనులజేయక తిరిగి పుట్టిచావని తెన్నున నడిపించి మంచిపనులే కావింపఁదలకొనెదను. ఈ తీరున, దల్లికడుపులోనున్న మైతాల్పు తొల్లింటిలెక్కు మిక్కిలియైన పుట్టువులందెల్ల తెరఁగులఁ దాబడిన పాట్లు తలంచుకొనుచు, దరి [కాలము] గడచుచున్న కొలది న్మూతి క్రిందుగా, దిరుగఁబడి తొమ్మిదిగాని పదిగాని నెలలు నిండినపిమ్మట న్పురిటిగాలిచే, బిసుకఁబడుచు, పైకి ద్రోయబడుచు నొగులుచే వనరుచు, పుట్టినతోడనే పైపరాని సొమ్మగాని నేలన్న డిన వెంటనే పైగాలితాకు నూపిరాడ దెలివిగాని హాయిగా నుండును. అంతట నా యుసురు తాల్పు స్వేరుమాళ్ళ గారడము [దైవమాయ] తను గ్రమ్మఁగా నద్దానికి లోనై తన తెలివిస్థోలుపోవును. ఎరుకఁదొరగి మూడేండ్ల లోపున జంటపాపయై యెన్నిదేండ్ల యాడువరకు, జీరుతయై, కోడెయై, మునలియై, చచ్చుచు న్నిరిగి పుట్టుచుండును. ²

ఇంకను ఈ 'కుదురు' ఆను విభాగమునందు మగవాని నుడుటిపై నుండు గీతలనుబట్టి ఆయుఃపరిమితి ప్రీపురుషుల అంగములనుబట్టి లక్షణములు, వివిధ రత్నములను ధరించుట వలన కలుగు ఫలితములు, ఆరోగ్యసూత్రములు మొదలగు అనేకాయుర్వేదాంశము లున్నవి.

2. మన్వి మిస్తు కుదురు, పు॥ 2, 3, 5, 6.

‘తన యొడలే యన్నిటికాసరా (భాజనము). మేనిగ్గపాడకొనుటకై మిక్కిలి తలకొనవలయును’ - అని యొడలు నిలుపుకొనుట చాలముఖ్యమని చెప్పచునే ఒడలినుండి ప్రాణము వెడలులోపల మేలుచేయుట కలవాటుపడవలె నని వారు చేసిన హితోపదేశ మిది -

‘గాలిన్లుట్టచుట్టవీలగును, మింటిన్లుక్కలచేయ వలనుపడును, అలలన్ముడి వేయ వచ్చును, ఉసురును (ప్రాణమును) నిలుపుకొని పూనిక హోదా పనికిరాదు. తరిచేత నేలకాల్చుటచున్నది. వేల్పులయిల్లు (మేరువు) కూల్చుటచున్నది. కడలినిగ్లింకింపఁబడుచున్నది, యొడలిమాట చెప్పనేలా? 4

కుదురు (పీఠిక) తరువాత, దాసుగారు ప్రాచీనములైన వేదముల నుండి, స్మృతులనుండి, అష్టాదశపురాణములనుండి అనేకాయుర్వేదాంశములను సేకరించి వివరించినారు. మచ్చునకు కొన్ని -

“ఓ తెగులుగొట్టాః (ఓ రోగీః) నీ గుండెజబ్బు, నీ పచ్చతెగులు (కామిలాది రోగకనిత శారీరహరిద్వర్తము), ఈ రెండు తెవుళ్ళన్నగటిరేఁడు (సూర్యుఁడు) చురుకుఁబెండపోఁగొట్టునాక. అవు నెత్తురిని దీసి నీ యొడలి కెక్కించి నీమేని మంచి యెరువు తక్కున్పుట్టించెదను. ‘అను సూర్యముదియతాం పరిత్వా రోహితైః’ (పు. 32)

‘తెల్లపొడల యులువున్నోగొట్టుటకై మాపులనుబట్టి పెరుగు గుంటగలిజేరు (భృంగరాజము), పనపు (హరిద్ర), పెద్దపాఁపర (ఇంద్రవారుణి), నల్లవావిలి చెట్టు, నల్లగోరంట, నీలిచెట్టు ఈ దినుసుల పనరావుపేడ పిడకలోఁ గలిపి నెత్తురుచిమ్మువరకా బొల్లిపొడలకుఁ బూసి ప్రాముచున్న నెరిసిపోయిన తలవెండ్రు లకుఁ గూడఁబట్టించిన యొడల నతైవుళ్లు రెండున్మాసిపోవును (నక్తం జాతస్యోపధే) (పు. 32, 33).

ఈ గ్రంథము నందు రకరకములైన మంత్రములు కూడ కలవు. మచ్చునకు కొన్ని -

స్త్రీవశీకరణమంత్రము -

వశ్యే మిత్రావరుణౌ హృదశ్చిత్తా న్యస్యతమ్
అథై నామక్రతుం కృత్వా మమైవ కృణుతంవశే ఘ. 43

ఓ మిత్రావరుణలారా: ఈ చెల్వయల్లము నుండి తెలివిన్నోగొట్టుడు.
ఏమృత మంచి చెడ్డల స్తుతింపజాలక నాకే లోకువ కానిండు.

పాముమంత్రము :

దిదిర్షి మహ్యం వరుణోదివః కవిర్వచోభిర్ముగ్ధైర్నిరణామితేవిషమ్
ఖాతమఖాత ముతస క్తమగ్ర భమిరేవధన్వన్ని జజానతే విషమ్
అలిగీచ విలిగీచ పితాచ మాతాచ
విద్యువః సర్వతోబంధ్వరసాః కింకరిష్యథ
ఉరుగూలాయదుహితా జాతాదాస్యసిక్వాన్వి
పత్రం కం దద్రుషీణాం సర్వసామర సంవిషమ్

ఈ మూడు మిడియల (మంత్రముల) జెప్పుచు, బాము కరచినవాని జుట్టు
ముడిచేసిన యెడల నెక్కడనున్న చిలుము (విషము) అక్కడనే నిలిచిపోవును.
తేనెటీగల నిప్పచెట్టు మొదలునున్న పారి (మన్ను) కలిపి నూరి నీళ్ళలోగలిపి
త్రాగింపవలయు నన్నిరకముల చిలుములు (విషములు) పోవును (పు. 48).

అసాధ్యవ్యాధులకు మంత్రము -

ఏయమగన్నోషధీనాం పీరుధాం వీర్యావతీ
అజశృంగ్యరాటకీ తీక్ష్ణశృంగీ వ్యృషతు
యోగిరిష్వజాయథా పీరుధాం బలవత్తమః
కుష్ఠే హితక్మనాశన తక్మానం నాశయన్నితః

అను మంతరము (మంత్రము) చేత మంచి చెంగలికోష్టు (కుష్టము) దంచి
పొడిచేసి యావెన్నలోఁ గలిపిన ముద్దనాళ్లు మొదలుకొని నెత్తివరకు స్పృశింపింప

మీదికి దెగులుగొంటు (రోగి) మేని పై రాసినయెడల నటుదెవులు (రాజయక్ష్యము), పులుము (పెద్దరోగము), మొదలయిన గడ్డుతెవుళ్లు (అసాధ్యవ్యాధులు) చప్పన నుదిరిపోవును (పు. 47).'

కత్తివలన కలిగిన గాయములు త్వరగామాను మంత్రము -

రాత్రీమాతా నభః పితార్యమాతేపితామహః

సిలాచీనామవా అసిసాదేవానామసి స్వసా

అను మిడియ (సూక్తము) చేత మంతరించి (మంత్రించి) లక్తుక (లక్క) కలిపి మరిగించిన యావుపాలు త్రాగించినయెడల కైదువ వలన, బడిన కాయములు దబ్బున మాసిపోవును' [పు. 47].

ఈ గ్రంథము నందు రకరకములైన తాయెతులు వివరింపబడినవి. మచ్చున కొకటి -

భూతభవిష్యద్వర్తమానములను తెలిసికొను తాయెతు -

అపశ్యతి ప్రతిపశ్యతి పరాపశ్యతి పశ్యతి

దివమన్తరి క్షమాద్ భూమిం సర్వం తద్ దేవిపశ్యతి

ఓ యేలికా! తెల్లజిల్లేడు పేరు గల తాయెతా! నిద్దాల్చినవాడు నింగినేల లందు జరిగినవి, జరుగుచున్నవి, జరగఁజోవున వెవ్వియైన వనులెల్ల, దెలిసికొని యన్నియు నెరుగఁజాలినవాడై యే వెరపున్నొందఁజోవడు. (పు. 48)

వాజీకరణ ప్రక్రియకు సంబంధించిన యొక చిట్కా -

యాత్వాం గన్ధర్వో అఖినదేవరుణాయమృతభ్రజే

తాం త్వావయం ఖనామస్యోషధిం శేఫహర్షణీమ్

వెలగచెట్టు పేరు త్రవ్వితీసి నూరి పాలలో, గలిపి మరిగించి, 'యా చిక్క' ని పాలు త్రాగిన ప్రేలబడిపోయిన మగగురి [శిశ్నము] బిగికిగిలి మిక్కిలి పైకి నిక్కును. [పు. 48]

ఇట్లు ఈ గ్రంథము నందు మానవునకు మిక్కిలి యుపయోగకరములైన అనేకాయుర్వేదరహస్యములు గలవు.

ఇది చాల విలువైన పుస్తకము. ఈ గ్రంథము అస్తవ్యస్తముగా ముద్రింపబడినది. ఈ గ్రంథముద్రణమును గూర్చి శ్రీ మిన్నకంటి గురునాథశర్మగారు అన్న పల్కులివి -

‘ఇది నాటుతెలుగు. పైగా మంత్రములు. ఇవి యెవరికి నర్థముకావు. కాన నచ్చుకేయించుటలో నెంతయో జాగ్రత్తపడవలసి యున్నది. ఇందొక మంత్రమున కింకొకదాని తాత్పర్యము పడినది. పేరాల విభజనలో ఆ తార్కారు జరిగినది. అందువలన పుస్తకమంతయు తప్పుగా పడినది. దాసుగారు ముందు తాత్పర్యము వ్రాసినదానికి ప్రమాణముగా నామంత్రము నిచ్చిరి. అచ్చులో మంత్రము ముందుండి తాత్పర్యము దాని నానుకొనియున్నది. ఇది పెద్దతప్పు. మంత్రము లందును అచ్చుతప్పులు గలవు. పునర్ముద్రణమందు తప్పక వీనిని సవరించుకోవలె మరియు కొన్నితావుల మంత్రము వ్రాసి దాని తాత్పర్యమును వ్రాసిరి. అట్టివియు గలవు. కుదురు అనునది పీఠిక. ఇది ప్రధానగ్రంథముగా నచ్చుపడినది. అదియు సవరించుకోవలె. 5

ఈ గ్రంథము దాసుగారి వైదికపాండిత్యమునకు, అయుర్వేద విజ్ఞానమునకు ఉదాహరణము.

సీమపలుకువహి :

సీమపలుకువహి యను గ్రంథము నాటుతెలుగు పలుకుల నిఘంటువు. సీమ పలుకు అన నాటుతెలుగు. వహి యన గ్రంథము. ఇది శబ్దకాస్త్రగ్రంథము.

ప్రస్తుతము ముద్రింపబడిన నూటముప్పదిరెండు పుటల గ్రంథము నందు ‘అ’ నుండి ‘కందు’ వరకు మాత్రమే కలదు. నారాయణదాస అముద్రితగ్రంథ ప్రచురణసంఘ కార్యదర్శి అయిన శ్రీ వసంతరావు బ్రహ్మజీరావు గారి పీఠికలోని ‘ప్రభుత్వమువారు చేసిన ధనసహాయముతో సీమపల్కవహి మొదటిభాగము ప్రచురింపగల్గిమి. ప్రభుత్వమువారి సహాయముతోను, ప్రజల ఆదరాభిమానములతోను అదీరకాలములో పూర్తిచేయగలమని విశ్వసించుచున్నాము.’

5. శ్రీ ఆదిభట్ట నారాయణదాస సారస్వతసీరాజనము, పు. 516

అనుమానములవలన దాసుగారు ఈ నిఘంటువును పూర్తిగా వ్రాసినట్లు అర్థమగుచున్నది. మిగిలినభాగము విజయనగరవాస్తవ్యులైన శ్రీ పేరి నరసింహశాస్త్రి గారియొద్ద కలదని తెలిసినది. ఈ నరసింహశాస్త్రిగారు ముద్రితమైన మొదటి భాగపు అచ్చుప్రతిని సిగ్గముచేయుటలో సహకరించినవారు.

ఈ గ్రంథమునకు దాసుగారు 'కుదురు' అనుపేరుతో గొప్ప పీఠికను వ్రాసిరి. ఈ పదునైదుపుటల పీఠిక దాసుగారి భాషా పరిశ్రమను భద్రపరిచిన పేటిక.

ఈ పీఠిక యందు సంస్కృతపదములవలె నుండు నాటతెనుగు పదములను, సంస్కృతమునందు నాటతెనుగునందు ఏమాత్రము భేదములేక కన్పడు పదములను, పారసీమలక నుడులని భ్రమపడిన నాటతెనుగు పదములను, తద్వ్యవములని పొర పాటుపడిన నాటతెనుగుపదములను, నాటతెనుగుని కాదని చెప్పిన పదములను పట్టికలుగా కొన్నివందల యదాహరణములను అకారాదిక్రమమున వ్రాసిరి. ఈ పట్టికలను చదివి జీర్ణముచేసికొన్నచో నెవడైనను పండితుడు కాగలడు.

వేల్పునుడి [సంస్కృతము] వలె కన్పడు నాటపదములు కొన్ని-

అంకము - అంగము - అరి - కంకణము - కంటకము - కలాపము -
కాయము - కుసుమము - కోదండము - గగనము - గాత్రము - గురువు - చుంచు
తన్వి - తరుణము - తోయము - నామము - నికటము - వసతి - వారము -
సంప్రతించు - సీమ, మొ॥

ఇవి దాసుగారు ఇచ్చిన మూడువందలతొంబదియైదు పదములపట్టికలో కొన్ని మాత్రమే. ఈ పదములకు నాటతెనుగుభాషలో కూడ అర్థములున్నవా? అని పించును. వీనన్నింటికి దాసుగారు వారి నిఘంటువులో అర్థముల నిచ్చిరి.

'పారసీమలకనుడులు [పారసీకము, ఉరుదూపదములు] తెలియక గుడ్డెద్దు చేనునబడినట్టుల దామకూడ నుడువుల యానెరింగినవారివలె తాము పన్నిన తెలుగుపలుకుల పట్టిలో గొన్ని నాటనుడులని వేల్పు నుడిమార్పులని వ్రాసినవి అని చెప్పుచు వారిచ్చిన పెద్ద పట్టికలోని పదములు కొన్ని -

అంగి - అంగూరు - అంబారి - అత్తరు - అసలు - కయిజారు - కవులు
కిటికీ - కురిచీ - జముకాణము - జరీ - జలతారు - జిరాయితి - చక్రము - తరాజు
తరాసు - దీనారము - నమాజు - పంచాయతి - పాదుసా - మతాబు - మసీదు -
సస్తరు - మస్తు - మొలాము - రుమాలు - రూపాయ - సేబాసు - స్వారి -
హజారము, మొ॥

ఈ పదములన్నియు అన్యదేశ్యము లనిపించును. వీనన్నింటికీ నాటుతెను
గులో అర్థములు చెప్పిరి.

‘వేల్పునుడుల నుండి పుట్టినవని తబ్బిబ్బుగా మార్చబడిన యీదిగవ వెల్లె
డించిన నొడువులన్నియు నోజగా నాటుతెలుగులే’ అని చెప్పుచు వారిచ్చిన వందల
పదముల పట్టికలోనివి కొన్ని -

అంకె - అందియ - కంబము - కత్తెర - కబ్బిము - చాగము - పగ్గియ
మందపము - మందనము - రాకాసి - రాణి - రాతిరి - విద్దియ - విద్దె - వీడె -
వేసవి - సిరి - హత్తి - హితవు, మొ॥

ఇట్లే ‘నాటుతెలుగుని’ కొందరు కాదని కొంతమంది వేరువేరుగా బేర్కొన్న
తెలుగుపల్కులు, వేల్పునుడి జోలి యిసుమంతయు న్లేకున్నప్పటి కెద్దియో పగడ
వ్రాయిపోల్కి యున్నట్లాల నాటుతెలుగు మొదలగు లాఠిపల్కులెల్ల వేల్పునుడి
నుండి పుట్టినవనియే తాముగూడ జడువరులనిపించుకొనుటకై గ్రుడ్డిగా నొండొరుల
నె్వరించి చొప్పండ్ర దుడ్డు లాగుకొను వెరవున, దమ వన్నిన వహులజ్జేర
బడిన నుటులు’ అని రెండు పెద్దపట్టికల నిచ్చిరి.

దాసుగారు ఈ సీమపలుకువహి గ్రంథపీఠికలో [కుదురులో] ఇట్లు ఐదు
పెద్దపట్టికల నిచ్చిరి. ఈ పట్టికలలోని ఒక్కొక్కపదము దాసుగారి భాషాపరి
శ్రమకు, పరిశోధనకు ఒక్కొక్క మచ్చముక్క. ఈ గ్రంథపీఠికలో కన్నడు
చున్న దాసుగారి పరిశ్రమను గూర్చి -

‘ఈవిధముగా తెలుగుపలుకులను గాలించి గాలించి చూచిన పూర్వపండితు
లెవరున్నార? దీని కెన్నిగ్రంథములు కావలయు? ఎంతసమయము కావలయు?
ఎంత శ్రద్ధకావలయు? ఎంతపరిజ్ఞానము కావలయు?’ అని ఉభయభాషాకోవిదులైన

శ్రీ మిన్నికంటి గురునాథశర్మ గారు పొందిన ఆశ్చర్యము - ఆ గ్రంథపీఠికను చూచిన ప్రతిపాఠకుడు పొందెడి ఆశ్చర్యమే. ⁶

జగజ్జ్యోతి :

జగజ్జ్యోతి అను గ్రంథము దాసుగారి విజ్ఞానభాండాగారము. ఇది శతాధికాంశములపై దాసుగారు వ్రాసిన ఎనిమిది ప్రకాశముల వచనగ్రంథము. విజయనగరమందలి అదిభట్ట నారాయణదాస అముద్రిత గ్రంథప్రచురణసంఘము ఈ గ్రంథమును ప్రచురించుచు—

‘వారికి (దాసుగారికి) వేదాంతములోఁగల అసమాన ప్రజ్ఞను వ్యక్తమొనర్చుటకు జగజ్జ్యోతి అనుపేరుతో నొక ప్రకరణగ్రంథము వ్రాయుటకు 1922 సంవత్సరమున ప్రారంభించిరి. అప్పటప్పట, ఒక్కొక్క ప్రకరణము వ్రాయుచు, ఎనిమిది ప్రకరణములు పూర్తిచేసిరి. మరియు నెన్నిప్రకరణములు వ్రాయదలచిరో యాహింపఁజాలము’⁷

అని అన్న కార్యదర్శి ‘విజ్ఞాపన’ లోని పలుకుల వలన ఈ బృహద్గ్రంథమును (879 పుటలు) దాసుగారు 1922లో ప్రారంభించి, అప్పుడప్పుడుగ వ్రాసినవియు, గ్రంథమింకను వ్రాయదలచిరనియు తెలియుచున్నది.

అముద్రితగ్రంథసంఘము వారు ఈ గ్రంథమును రెండుసంపుటములుగా ప్రచురించిరి. ‘ప్రథమసంపుటము’ ను ఫిబ్రవరి 1959 లో, ‘ద్వితీయసంపుటము’ను మే 1960 లో ప్రచురించిరి. ప్రథమసంపుటములో మొదటి నాలుగు ప్రకాశములు ద్వితీయ సంపుటములో మిగిలిన నాలుగు ప్రకాశము లున్నవి.

ఈ గ్రంథప్రారంభమున దాసుగారు వారి వంశవర్తిత్రను ‘వంశావళి’ యను శీర్షికలో నిరువది యెనిమిది పద్యములలో వివరించిరి.

6. అదిభట్ట నారాయణదాస సారస్వత సీరాజనము, పు. 505

7. జగజ్జ్యోతి - విజ్ఞాపన, పు|| లు 2, 3.

మునులందెల్ల విధంబుల

మొనగాఁడు గడింపరాని మూఁకలతో వ

చ్చిన శ్రీరాము నిండున

దనువు భరద్వాజఋషికి దండంబిడెదన్ - పు. 1

అని దాసుగారు వారి వంశ ర్షి యైన భరద్వాజమహర్షి స్తుతితో ఈ వంశావళిని ప్రారంభించినారు. ఈ వంశావళిలో వారి వంశమును గూర్చి వ్రాసిన యొక పద్యము -

అన్నదాతలని దిగంతవిఖ్యాతులై

పరఁగి రజ్జాడాదిభట్లవారు

బ్రాహ్మణప్రభువులై బహుయజ్ఞశాలలం

బన్ని రజ్జాడాదిభట్లవారు

కఱపు వచ్చిన ఘన కుటుంబములఁ గా

పాడి రజ్జాడాదిభట్లవారు

విజయరామగజేంద్రు విందొనర్చిరి తమ

పట్ట నజ్జాడాదిభట్లవారు

శ్రీగలిపి యింటిపేర్ ఖకారించి చేతి

వ్రాలు పఱచించి లక్ష్మీసరస్వతులకుఁ

బొందుగావించి యేలిన ప్రాజ్ఞ తెదిరి

పల్క- నోపరజ్జాడాదిభట్లవారు - ప. 18

కావ్యము వ్రాయవలెనన్న వాల్మీకి కావలెను. శాస్త్రవిషయములు తెలుపవలె నన్న వ్యాసుడొక్కడే తగినవాడు - అని తెలిసికూడ విధివశమున సిగ్గుపడి తెలిసిన వానివలె నటించుచున్నానని వినయముతో నని, ఈ గ్రంథరచనకు కారణము నిట్లు చెప్పినారు.

తేలుగువారలకు నేటతెల్లముగను
 దేనుగుతో నెల్లవిదైలు దేలుపనెంతు
 అన్నివిధముల ననుగాచు నాంధ్రదేశ
 మునకు నా యచ్చియున్న యప్పనముదీర్తు - ప. 27

గీర్వాణభాషలో నున్న సకల విద్యలసారము తేటతెలుగుభాషలో తేటతెల్లముగ తెలిపి నన్ను కాచుచున్న నా తెలుగుసీమ ఋణమును తేర్చుకొందును - అన్నది దాసుగారి జగజ్ఞోత్తిగ్రంథ రచనాసముదేశము.

ఈ 'వంశావళి' తరువాత ఇష్టదేవతా ప్రార్థనము వచనమున చేయుదురు. ఇట్టి వచనరూప ప్రార్థనము ఈ జగజ్ఞోత్తిగ్రంథాదిని తప్ప మరియొక గ్రంథము మొదట కన్పడదు.

'భరద్వాజః తపస్విరాజః రవినిభతేజాః అవధరింపుము' అని గ్రంథమును ప్రారంభించుటనుబట్టి ఈ గ్రంథమును దాసుగారు భరద్వాజమహర్షికి అంకితమిచ్చినట్లు అనిపించును. భరద్వాజునకు భారద్వాజుడు చేసినవిందు ఈ గ్రంథము.

ప్రథమసంపుటము మొదటి నాలుగుప్రకాశములతోనున్న నాలుగువందల యెనుదియేడు పుటల గ్రంథము.

పౌరుషదైవవిచారము, కృతాది యుగలక్షణ నిరూపణము, కాలకర్మములు, జాగ్రద్యవస్థల నిరూపణము, సృష్టిక్రమము, చార్వాకమతము, బృహస్పతి మతమునకు తప్పు వ్యాఖ్యానములు మొదలైన వన్నెండు అంశములతో గూడినది మొదటి ప్రకాశము.

దైవపౌరుషనిర్ణయము, వర్ణాశ్రమవ్యవస్థ - గోత్రావళి, తత్త్వనిర్ణయము, వేదార్థము, స్మృత్యర్థము, దర్శనపరామర్శ, జగన్నిర్ణయము, వైద్యజ్యోతిషావశ్యకత, మొదలైన పదియారు అంశములతో గూడినది రెండవ ప్రకాశము.

నికృష్టప్రత్యభిజ్ఞానము, సంస్కారసంగ్రహదశ, యజ్ఞకర్మము, మిత్రవాద నిరాదరణ, శాబ్దికక్రియాతత్త్వము, విశ్వమాంగళ్యబోధ, మొదలైన పదియంశములతో గూడినది మూడవ ప్రకాశము.

కాలగతి, ఉపనిషద్గ్రాథ, అరణ్యకములు, యుగస్వరూపము, యజ్ఞపథ విచారణ, వేదవిజ్ఞానము, వర్ణవ్యవస్థ, శిక్ష, లోకవ్యవహారము, నాదబ్రహ్మము, ఆప్తవాక్యప్రమాణస్థితి, వ్యక్తావ్యక్తజగత్సృష్టి, స్వరవల్లరి, రసవిపాస, నాద బిందుకళ, అక్షరమహత్త్వము, ధ్వనివిశేషము, భాషోత్పత్తి రహస్యము, వాగర్థ వైఖరి, గీర్వాణవాగ్గీల, ధ్వనివర్ణవిభేదము, నాదబ్రహ్మోపాసనము, జగద్ధితము మొదలైన నలువది రెండు అంశములతో గూడినది నాలుగవ ప్రకాశము.

ద్వితీయసంపుటము చివరి నాలుగు ప్రకాశములు గల మూడువందల తొంబది రెండు పుటల గ్రంథము.

శబ్దసిద్ధి, నక్షత్రకాస్త్ర పక్షఖండనము, నిరుక్తవాద నిరాదరణము, నైఘం టిక శ్రోతవిదుల బ్రాంతివాదము, శ్రుత్యర్థవివరణ. మొదలైన పదిరెండు అంశము లతో గూడినది యైదవ ప్రకాశము.

పంచమశబ్దమర్యాద, నాట్యవేదవైఖరి, మార్గదేశిప్రళయము, వేదకాస్త్రా ద్వైత ప్రసంగము, మొదలైన తొమ్మిది అంశములతో గూడినది ఆరవ ప్రకాశము.

శబ్దప్రపంచనిత్యోత్పత్తి, మిథ్యాప్రకృతిస్వరూపము, కర్మము - బ్రహ్మము వేదవైదికవిజ్ఞానము, పరావశ్యస్తీ మధ్యమావైఖరులు, నాదబ్రహ్మము, మానవ ప్రవర్తన, మొదలైన పదియారు అంశములతో గూడినది ఏడవ ప్రకాశము.

నిత్యశుద్ధ బుద్ధముక్త బ్రహ్మస్వరూపము, సంగీత సాహిత్య సంబంధ గంధము, విద్యాప్రకాశిక, బుద్ధిస్వరూపము, వేదపౌరుషేయ ప్రమాణత్వము, మొదలైన ఏడు అంశములతో గూడినది ఎనిమిదవ ప్రకాశము.

ఇట్లు ఈ జగజ్జ్యోతి గ్రంథమున గల ఎనిమిది ప్రకాశములలో నూట యరువదినాలుగు అంశములున్నవి.

ఈ గ్రంథమున గల అంశములూ శతాధికము. నిర్వహించినతీరా పరమ ప్రామాణికము. పరిమితమైన ఆయువుగల ఒక మానవుడు తానెంత విద్యాత్పవ్వ కలవాడైనను, ఇన్ని విషయములను సాధికారికముగా బోధింపకలుగుట సాధ్యమగు షుచు నా. అ) ఆశ్చర్యము కలిగించు గ్రంథము ఈ జగజ్జ్యోతి. ఈ జగజ్జ్యోతి

గ్రంథమునకు 'అష్టాదశవిద్యాప్రకాశిక' అను నామాంతరమున్నదట. ఇది విజముగా అష్టాదశవిద్యాప్రకాశికయే, జగజ్యోతియే.

పురుషార్థసాధనమ్ :

ఇది సంస్కృతభాషలో వచనమున వ్రాసిన చిన్నగ్రంథము⁸ ఈ గ్రంథము లభించువరకు, ఈ పురుషార్థసాధనము చాతుర్వర్ణ్య సాధనము ఒకే గ్రంథము కావచ్చునని అనుకొనుట జరిగినది. కాని పురుషార్థ సాధనము పేరు, చాతుర్వర్ణ్య సాధనము పేరు. ఈ మాట అనుటకు చాల ముఖ్యమైన ఆధారమిది -

శ్రీ నారాయణదాసుగారు 1980 లో (శ్రీ పేదవ్యాస ముద్రాక్షరశాల, విజయ నగరము) ముద్రింపించి ప్రచురించిన శ్రీహరికథామృతమను సంస్కృత హరి కథ వెనుకతట్టు అట్టపై -

మయా విరచితాని కావ్యాని సంస్కృతభాషయా

తారకమ్	0-5-0
రామచంద్రశతకమ్	0-2-0
కాశీశతకమ్	0-2-0
చాతుర్వర్ణ్యసాధనమ్	0-6-0
శ్రీహరికథామృతమ్ - హరికథా	1-4-0

అని యున్నది. తారకము వెలకన్న చాతుర్వర్ణ్యసాధనము వెల అణా ఎక్కువ. తారకము 298 శ్లోకముల గ్రంథము. చాతుర్వర్ణ్యసాధనము తారక గ్రంథముకన్న పెద్దది కావలెను. లభించిన పురుషార్థసాధనము రామచంద్ర శతకము, కాశీశతకములకన్న కూడ చిన్నది. కనుక దీనివెల రెండు అణాలు

8. ఈ గ్రంథము ఇప్పటిదాక అలభ్యకృతి. దాసుగారి మునిమనుషుడు శ్రీ ఉపాధ్యాయుల రామదాసు సంపాదించి యిచ్చుట వలన ఇప్పుడు లభ్య కృతి యైనది.

కూడ నుండుటకు వీలులేదు. కనుక పురుషార్థసాధనము వేరు. చాతుర్వర్గ్య సాధనము వేరు.

లభ్యమైన 'పురుషార్థసాధనమ్' ఎనిమిది అరటాపుల ముప్పది యెనిమిది వచనముల వ్రాతప్రతి. మొదటి అరటాపుభ్రష్టమగుటచే గ్రంథప్రారంభము నందలి మొదటి పండ్రెండు వచనములు లభింపలేదు. పదుమూడవ వచనమునందలి 'భైషజ్యం కృషి వాణిజ్య వివిధశిల్ప కర్మాణ్యేవ జనసామాన్యేన వేదితవ్యాని' అను వాక్యము నుండి గ్రంథము లభించినది.

ఈ గ్రంథము పేరే పురుషార్థసాధనముకదా. ధర్మార్థకామమోక్షములు చతుర్విధ పురుషార్థములు. భారతీయుడైనవాడు మోక్షమును పొందుటకు ఏయే విధములైన కర్మలను అచరింపవలెనో తెలుపుగ్రంథ మిది. ఇది సేదాంత గ్రంథము కాదు. మనుస్మృతివంటి గ్రంథము. దీనిలో దాసుగారు చెప్పిన 'భారతీయుడు అచరింపవలసిన మార్గము' లన్నియు దాసుగారి పొంత అభిప్రాయములు.

అష్టాదశవర్షవయస ఊర్ధ్వం పుమాన్వాస్త్రీవా స్వదేశరక్షణార్థం సంగ్రామ సంనద్ధాభివేయః - శ్రీసేనా సంగ్రామసీమ నాతిక్రమేత్ సర్వేషా మార్యాణామ నార్యాణాంచ సమానమేతద్విధీయతే [14]

(పదునెనిమిది వత్సరముల వయసుదాటిన పురుషుడు కాని, శ్రీకాని స్వదేశ రక్షణమునకై యుద్ధమునకు సంసిద్ధులు కావలెను. శ్రీసేన యుద్ధపు పొలిమేరను దాటగూడదు. అర్యులకు అనార్యులకు గూడ ఇది సమానముగా విధింపబడుచున్నది.)

భిక్షవృత్తి స్సుతరాం నిషేధ్యత - అలసా నపుంసకాః విద్యావిహీనశ్చ పండితబాహ్యభివేయః [17]

(భిక్షవృత్తిని పూర్తిగా నిషేధింపవలయును. బద్ధకంఠులు, నపుంసకులు, చదువులేనివారు పండితులుగా గణింపబడరాదు)

పండితబాహ్యః సర్వసభ్యసేవయైవ జీవేయః. రణరంగం గచ్ఛేయుర్నచ సభ్యా భివేయః [18]

[పండితులుకానివారు సభ్యులను సేవించి జీవించవలయును. యుద్ధరంగమునకు వెళ్ళవలయును. ఎన్నడును సభ్యులు కాగూడదు]

భారతీయా నానామతావలంబిన ఆర్యా మ్లేచ్ఛాశ్చాన్యోన్య సారస్యే నస్యదేశం
పరేభ్యో రక్షేయః [19]

[భారతదేశము నందున్న నానామతస్థులగు ఆర్యులు, మ్లేచ్ఛులు [అర్యే
తరులు] గూడ పరస్పర సుహృద్భావములతో తమ దేశమును ఇతరులనుండి
కాపాడుకొనవలయును].

సర్వదాపి సకల విదేశవస్తుని ఒహిష్కర్తవ్యాని వినాఽహరపదార్థాన్ [23]

[అహరపదార్థములను తప్ప మిగిలిన విదేశవస్తువుల నన్నింటిని ఎల్లప్పుడు
ఒహిష్కరింపవలయును]

భారతవర్ష నివాసినామేవ భారతవర్ష భూస్వామ్యం స్యాత్, విదేశజనాభా-
రతవర్ష ఏకమాసాదధికకాలం ననివసేయః [24]

[భారతవర్షమున నివసించువారలకు మాత్రమే భారతవర్ష భూస్వామ్య ముండ
వలెను. విదేశీయులు భారతవర్షము నందు ఒక నెలకంటె హెచ్చుకాలము నివసించ
గూడదు]

అటాలగోపాల మఖిల మఖిల భారతీయా యథా సుఖం శీతలోదకేన వోష్ఠ
జలేన వా ప్రాతఃస్నానం కుర్మ్యః - వనమూలికావైద్యమేవ సర్వరోగనివారణార్థం
ప్రళస్యేత - కోమలనింబ విటపేనైవ దంతధావనం కుర్మ్యః - ప్రత్యహ మార్ద్రాకం
భక్షయేయః - శిరాంసి సుతరాం నముండయేయః - నాపి దీర్ఘశ్మశ్రు నఖ కేశన్
ధారయేయః - జఘనం కచ్చయావక్షః కంచుకేన శిర ఉష్ణేషేణ అచ్ఛాదయేయః -
సర్వేపి పుమాంసః విధవాం వినా నకా పిస్త్రీగ్రామే ముఖావకుంఠనం ధారయేత్ -
గోమయభస్మనా వాకేసర కర్పూరాగరు మిశ్రితమలయజేన వా శరీరం విలిప్తవ్యమ్ -
కషాయ తిక్త రసా వితర రసేభ్యః అధికం సేవితవ్యా - గోవయోఘృతాద్యేవ
సర్వ విషహరాణ్యాయుర్వృద్ధికరాణి సేవితవ్యాని సర్వదా - మృణ్మయ భాండాశన
మేవ ప్రళస్యతే - తులసీ మాలికాం వాక్షమాలికాం వా పద్మబీజమాలికాం వా రస
గోలిక మాలం వా స్వర్ణమాలాం వా ధారయేయః - తామ్రభాజనస్థ జలమేవ పిబే
యః - వివిధ మాదకద్రవ్యాణి వర్జనీయాని - ప్రతివర్ష మేకవారం సముద్రస్నానం
తామ్రపర్జీనదీ స్నానపానం చావశ్య కర్తవ్యం - నివృత్తరజస్కా-నార్యః పంచా

శద్వర్ణవయస్కాః పుమాంసపవ తీర్థాటనం కుర్ముః - వివిధవీరాణాం వీరమాత్యు
 ణాం పుణ్యకథా ఏవ విరచయితవ్యాః శ్రోతవ్యాశ్చ - శ్రీరామచంద్రాది ధర్మావ
 తార సంకీర్తనం తౌర్యత్రిక సహితం ముహూర్ముః కుర్యాత్ - న కామపిదేవతా
 ముద్దిశ్యజన్మాన్ హన్యాత్ యథాపూర్వం వివిధమతవిహితోత్సవా సహింసావ్రత
 మనుల్లంఘ్యైవకుర్ముః - సర్వకావ్యేషు సంభోగశృంగార హాస్యభయానక బీభత్స
 రౌద్ర రస వర్ణనం విసర్జనీయమేవ [28]

(భారతీయ లందరు హాయిగా చల్లవినీటితోగాని వేడినీళ్ళతోగాని ప్రాతః
 స్నానము చేయవలయును. సర్వరోగ నివృత్తికారకు మూలికానైద్యమునే కావిం
 చుట మంచిది. లేతవేపకొమ్మతోనే దంతధావనము చేయవలయును. ప్రతిదినము
 అల్లమును తినవలయును. శిరసులను పూర్తిగా గొరిగింపకూడదు. పొడుగైన
 గడ్డములను, మీనమును, గోళ్ళను ధరింపకూడదు. పిరుదులను వస్త్రముకొంగు
 తోను, రొమ్మును చొక్కాతోను, తలను తలపాగతోను కప్పుకొనవలయును.
 పురుషు లందరును, విధవకాని స్త్రీయు ఊరియందు ముసుగు ధరింపకూడదు. అవు
 పేడ బూడితోగాని, కేసరము అగరు, కర్పూరము మేళవించిన మంచిగంధముతో
 గాని శరీరమును అలదుకోవలయును. ఇతర రుచులకంటె చేదు ఒగరులనే హెచ్చు
 సేవింప వలయును. అవుపాలు నేయి మాత్రము సర్వవిషహరములు, ఆయుర్వృ
 ద్ధిదము లగుటచే ఎల్లప్పుడు సేవింపవలయును. మట్టికుండతో వండిన అన్నము
 మాత్రమే ప్రశస్తము. పాదరసగోళకమాలను గాని, బంగారుపూసల మాలను
 గాని ధరింపవలయును. రాగిచెంబులోని నీటినే త్రాగవలయును. నానావిధ మాదక
 ద్రవ్యములను విడువవలయును. ప్రతినంవత్సర మొకపర్యాయము సముద్ర
 స్నానమును, తామ్రపర్ణి జలస్నానములను తప్పక కావింపవలయును. ముట్టులు
 దిగిన స్త్రీలు, ఏబది వత్సరములు గల పురుషులు మాత్రము తీర్థాటనము చేయవల
 యును. బహువిధ వీరులయొక్కయు, బహువిధ వీరమాతల యొక్కయు పుణ్య
 కథలనే కవులు రచింప వలయును, జనులు వినవలయును. నృత్యగీతవాద్యములతో
 గూడిన శ్రీరామ చంద్రాది ధర్మావతారుల సంకీర్తనమును మాటిమాటికి కావించు
 చుండువలయును. ఏదేవతకైన జంతుబలి కూడదు. అహింసావ్రతము సతిత్ర
 మింపకుండగనే ఆయా మతములకు సంబంధించిన ఉత్సవముల నొనరింపవలయును
 అన్ని కావ్యములలోను సంభోగశృంగార, హాస్య భయానక బీభత్స రౌద్రరస
 వర్ణనమును [అతిగా] విడువ వలయును)

సూన్యతా హింసావ్రత, యథాలాభసంతుష్టి, స్వదేశధర్మరక్షణ్యాన్వేష
స్వర్గ సోపానాని - అధివ్యాధి విరహితం దేశసంరక్షణైకతత్పరం, సంగీత సాహిత్య
రసావిష్టం సభ్యమాన్యం సహస్రమాసపరిమితం నరాయణమేవ స్వర్గః ప్రాప్నోతి
(37)

(సత్యవచనము, అహింసావ్రతము, యథాలాభసంతోషము, స్వదేశ స్వధర్మ
రక్షణములే స్వర్గసోపానములు. మానసికబాధ గాని, శారీరకబాధ గాని లేనట్టియు,
దేశసంరక్షణమునందే తత్పరుడగునట్టియు, సంగీత సాహిత్య రసానుభూతి నంది
నట్టియు సహస్రమాసపరిమిత పురుషాయుషము గల మాన్యుడగు సభ్యుని స్వర్గము
పొందును. అట్టి పురుషుని స్థితియే స్వర్గమనుట)

పండితులుకానివారికి భూమికాని గృహముకాని యుండకూడదు(20), నానా
విధములగు యంత్రముల ధాన్యముల మార్పిడితో వ్యాపారమును చేయుచుండ వల
యును. నాణెముల అచ్చులను ఉపయోగింపకూడదు (22), ప్రీపురుషాత్మకమగు
భారతవర్ష వాస్తవ్యులందరిలోను పదికోటుల మిదునములు మాత్రము సభ్యపదవి
నందవగినవారు (25), ముప్పదిమూడుకోటుల జనులు పండ్రెండు వత్సరముల
వరకు ప్రతిదినము తిండిపెట్టదగిన సకలిధాన్యములను సంపాదించి సభ్యులచే
ఆధాన్యమును పర్వతగుహలయందు జాగ్రత్త చేయబడవలయును, కరవుకాలమున
సముద్ర జలమును పానయోగ్యమగునట్లు ప్రయత్నింపవలయును (29), యావజ్జీవ
కారాగారశిక్ష తప్ప మరణశిక్షను అతతాయిలకు గూడ విధింపగూడదు (30), నలువది
వత్సరముల వయసు మొదలు ఆరువదినాలుగు వత్సరముల వయసు వరకు సేనాధి
పతిత్వము, న్యాయాధికారిత్వము, వైద్యము చేయవలయును (31), విదేశీయు
లను భరతవర్షమున నివసించేసియగూడదు (33), ప్రీపురుషు లెవ్వరును సతుష్టా
జ్ఞంతువులను ఎక్కగూడదు (36), ప్రీసంఘము పురుషసంఘముకంటె పేరుగా
నుండవలయును (35) - మొదలగునవి ఈ పురుషార్థసాధన గ్రంథములో కనపడు
దాసుగారి భావములు.

పైబోవాసిన 'రిపబ్లికు' వలె నదికూడ నొక 'యుబోఫియా'. ఇది యీ
నవయుగ దృక్పథమునకు ఈనాటి పాశ్చాత్యదేశానుస్మృతసాంఘిక వ్యవస్థకును
అత్యంత సన్నిహితముగ నుండుటయు, పైగా నిది దాసుగారి స్వతంత్ర భావనా
ఫలితమగుటయు ఆశ్చర్యకర విశేషము. మాతృదేశక్షేమముకొరకు ఆయన చేసిన

అ భావనయంతయు తర్కసహముగను, యుక్తిసహముగను, ఉపరి అవరణ యోగ్యముగను సంక్షేమోదర్శముగను నున్నది. తారకమునందు హిడ దాసుగారు సంభావించినది ఏతాద్యగాదర్శవ్యవస్థనే 'పురుషార్థసాధనమ్' దాసుగారి మనస్సులో గల అదర్శభారత వర్ణము.

దశవిధరాగ నవతికుసుమమంజరి :

ఇది సంగీతశాస్త్రగ్రంథము. దశవిధ జాతులలో తొంబదిరాగములతో కూర్చిన మాలిక.

'ఇది సంగీతప్రపంచమున హనుమంతుని సముద్రలంఘమున వంటిది. ఒక అపూర్వకౌశల ప్రదర్శనము. 1938లో దాసుగారు కన్యాకుమారి యందు అమ్మ వారిని దర్శించుకొని ఆ పరమానుభూతితో పది వివిధజాతులలో తొమ్మిదేసి పంక్తులకు తొమ్మిదేసి రాగముల చొప్పున అనగా మొత్తము 90 రాగములలో అమ్మవారి పరమగ అన్వర్థమగునట్లు రాగనామనిర్దేశము చేయుచు సర్వతాళాత్మక పంచజాత్యేక తాళముతో సస్వరముగ వివరించిన దేవీ స్తవము. అరోహణక్రమమున సాగిన ఆ తొంబదిపంక్తులు చక్కని సంస్కృత రచన. అనంతరము అవరోహణక్రమమున సస్వరముగ సాగిన తొంబది పంక్తులు మిశ్రభాషాత్మకములు' అనునది దశవిధ రాగనవతి కుసుమమంజరి యందలి సూత్రము, సర్వలక్షణసారసంగ్రహము.

ఈ సంగ్రహస్వరూపమునకు విగ్రహస్వరూపమిది -

ఈ సంగీతప్రబంధములో దశవిధజాతు లున్నవి. 1. సర్వసంపూర్ణ రాగములు, 2. సంపూర్ణషాడవరాగములు, 3. షాడవసంపూర్ణరాగములు, 4. సంపూర్ణబౌడవరాగములు, 5. బౌడవసంపూర్ణరాగములు, 6. శుద్ధషాడవరాగములు, 7. షాడవబౌడవరాగములు, 8. బౌడవ-షాడవరాగములు, 9. శుద్ధబౌడవరాగములు, 10. వక్రరాగములు. ఈ పదిజాతులలో మరల ఒక్కొక్కదానిలో తొమ్మిది స్వరసాహిత్య అవర్తము లున్నవి. అనగా ఈ పదిజాతులలో గల రాగముల మొత్తము $(10 \times 9 = 90)$ తొంబది. ఇదియే దశవిధరాగనవతికుసుమమంజరి అను నామము పెట్టుటకు గల కారణము.

9. యస్వీజోగారావుగారు - కచ్చపీఠతులు - అనుబంధము, పు. 28

ఈ సంగీతకృతి యందలి ప్రతిపంక్తిలో, ఆ పంక్తిని పాడవలసిన రాగము పేరు వచ్చునట్లు సాహిత్యమును దానుగారు కూర్చినారు. ఈ కృతిలో సున్నవి తొంబది పంక్తులు. తొంబదిపంక్తులు తొంబదిరాగములలో పాడవలెను. ఆ తొంబది పంక్తులలో పాడవలసిన ఆ తొంబదిరాగముల నామములను చమత్కారముగా చొప్పించి ముద్రాలంకారపద్ధతిలో రాగనామ నిర్దేశము చేసినారు.

ఉదాహరణమునకు మొదటిజాతిలోని తొమ్మిది రాగములు -

1. శ్రీధరశంకరాభరణే
2. పాహిమామ్మహానటభైరవి
3. త్వమేవశరణం శ్యామలాంగి
4. సదామాం పాలయ సరసాంగి
5. సేవేంబ త్యాం కీరవాణి
6. సంరక్షమాం పతితపావని
7. భవనై కమోహన రూపవతి
8. సేవేత్యాం గాయకప్రియే
9. త్రిభువనజ్యోతి స్వరూపిణి

ఈ తొమ్మిదిపంక్తులలో వచ్చిన 'శంకరాభరణ, భైరవి, శ్యామలాంగి, సరసాంగి, కీరవాణి, పతితపావని, రూపవతి, గాయకప్రియ, జ్యోతిస్వరూపిణి' అను పదములు దేవీసంబధార్థములేకాక రాగనామములు కూడ కదా.

మరియొకవిశేష మేమనగా ఈ రాగమాలిక సర్వతాళాత్మక పంచజాత్యేక తాళమున రచింపబడినది. సర్వతాళాత్మక పంచజాత్యేక తాళ మనగా సర్వతాళము లలో పాడుటకు వీలుగా రచించిన పంచజాతుల ఏకతాళము. దీని వివరణ మిది.

పంచజాతులు అనగా ఐదుజాతులు. పంచజాత్యేకతాళము అనగా ఐదు జాతుల ఏకతాళములు. త్రిస్రజాతి, చతురస్రజాతి, ఖండజాతి, మిశ్రజాతి, సంకీర్ణజాతి అనునవి పంచజాతులు. వీని ఏకతాళములు పంచజాత్యేకతాళములు.

ఈ పంచజాతుల ఏకతాళములలో నున్న అక్షరముల మొత్తము సంఖ్య 28.

త్రిస్రజాతి ఏకతాళము - 3 అక్షరములు

చతురస్రజాతి ఏకతాళము - 4 ,,

ఖండజాతి ఏకతాళము - 5 ,,

మిశ్రజాతి ఏకతాళము - 7 ,,

సంకీర్ణజాతి ఏకతాళము - 9 ,,

ఈ 28 అక్షరములతో 1260 స్వరసాహిత్యాక్షరము లేర్పడును. అధియోగ్లన- అయిదుజాతులలో ఒక్కొక్కజాతి లఘువులలో 9 రాగముల చొప్పున ఏర్పరిచిన (9×9) 45 రాగములగును. ఈ 45 రాగములందలి స్వరసాహిత్యములను ఐదు జాతుల అక్షరముల మొత్తమైన 28చే గుణించిన (45×28) 1260 స్వరసాహిత్యాక్షరములగును.

ఈ 1260 అక్షరములు త్రిస్రవీక, చతురస్రవీక, ఖండవీక, మిశ్రవీక, సంకీర్ణవీక తాళమునకైనను, లేక అన్ని తాళములకును సరిపోవును. ఎట్లు సరి పోవుననగా -

త్రిస్రవీక 1260/3 - 420

చతురస్రవీక 1260/4 - 315

ఖండవీక 1260/5 - 252

మిశ్రవీక 1260/7 - 180

ఇట్లు సర్వతాళములతో సరిపోవుటయే సర్వతాళాత్మకత. సర్వతాళములతో సరిపోవు పంచజాతుల ఏకతాళముల రచన యగుటయే సర్వతాళాత్మక పంచజాత్యేక తాళము.

ఈ రాగమాలిక స్వరసహిత మగుటకూడ ఒక విశేషము. మచ్చునకు మొదటి రెండు పంక్తులు -

1. కా చ చ శు అ
సని సారి నిధప మగమ పధని
(శ్రీ) ధీర శంక రా భరణే

2. సాచ కై శు శు
గారి సారి నిధప మాపద
పాసీ మామ్మ హానట ఖై రవి

ఈ సర్వతాళాత్మక పంచజాత్యేక తాళప్రబంధమునకు పంచముఖి యను పేరు కూడ కలదు. ఈ అంశమును సంగీతశేఖర శ్రీ నూకల చినసత్యనారాయణ గారిట్లు వివరించిరి-

“ఇంకొక విశిష్టమైనది విచిత్రమైనది అగు విశేషమేమన, ఈ రాగమాలికను ఒకరు పాడుచుండగా అయిదుగురు విద్వాంసులు ఒక్కొక్క ఏకతాళమున వేయు చుండిన రాగమాలిక మొదలుపెట్టి ముగించునరీకి అయిదు ఏకతాళములు ముగియును. మధ్యలోమాత్రము ముగియదు. కాగా ఈ అయిదు తాళములు ఒకరే వేయుచు పాడుటకు అపూర్వసాధనచేసినచో ఇదియొక అద్భుతమైన క్రియ యగును. అయిదు తాళములు ఒకరే వేయుట అసాధ్యము. శ్రీదాసుగారు వారి శిష్యులలో ధారణ

సాధనచేయగల ఓర్పు ఓపిక గల ఒకరిద్దరకు శిక్షణ గరిపిరి. అయిదు తాళములు ఒకేసారి అయిదు శరీరాంగములతో పేయవలెను.

1. త్రిస్రగతి - కుడిచేయి, 2. చతురస్ర - ఎడమచేయి, 3. ఖండ-కుడిభుజము, 4. మిశ్ర - ఎడమభుజము, 5. సంకీర్ణ - శిరస్సు.

ఈ సద్ధతికి 'పంచముఖి' అని శ్రీ దాసుగారు పేరు పెట్టిరి. పరమశివునికి అయిదుముఖములు. సద్యోజాత, వామదేవ, ఈశాన, తత్పురుష, అఘోర. ఈ అయిదుముఖముల నుండి అయిదుజాతులు, తాళములు, సప్తస్వరములు ఉద్భవించినవి. అను నార్యోక్తి ననుసరించి శ్రీ దాసుగారు ఈ సప్తతాళాత్మక పంచజాత్యేక తాళమునకు పంచముఖి అని నామ మొసంగుట ముదావహము".¹⁰

మరియొక విశేష మేమన ఈ దశవిధరాగనవతి కుసుమమంజరి రాగమాలికలో మొదటి తొంబదిపంక్తులు సంస్కృతము. ఆరోహణక్రమమున శంకరాభరణ రాగముతో ప్రారంభమై కుసుమమంజరి రాగముతో ముగియును. తరువాత మరల తొంబదిపంక్తులు వచ్చును. ఆ రచన సాగినది మిశ్రభాషలో. ఈ రచనలో అవరోహణక్రమమున కుసుమమంజరి రాగముతో ప్రారంభమై శంకరాభరణ రాగముతో ముగియును.

ఉదాహరణమునకు మొదటి తొంబది పంక్తులలో (రాగములలో) చివరి పంక్తి (రాగము) -

సగరిగ మప నిధ నిసని దపమగరి

దశవిధ రా గ కుసుమ మంజరి

ఈ చివరి రాగమైన కుసుమమంజరితో ప్రారంభమైన మిశ్రభాషాత్మకమైన తరువాతి తొంబది పంక్తులలోని మొదటి పంక్తి -

సనిధప నిదనిరి నిసరిస నిదపమ గామగ రిసగా రిగామ

అనినిను వినయముగ వినుతి సలిపెద నంబిక దయజూడు మమ్ము

ఇట్లు ఈ రాగమాలిక శంకరాభరణ రాగముతో ప్రారంభమై మరల శంకరాభరణ రాగముతో ముగియుచున్నది.

మరియొక విశేషమేమన, పంచముఖి యనుపేరు గడించిన ఈ రాగమాలికను అరవ తాళమునందు కూడ ప్రయోగించుటకు వీలుగా దాసుగారు ఈ రచన చేసిరి.

ఇట్లు అరవతాళము నందు అనుష్ఠించుటను 'షణ్ముఖి' యనియు, శాస్త్ర పరిభాషలో 'లఘుశేఖరము' అనియు నందురు. ఈ లఘుశేఖరము నందు పాడినచో కృత్తి పూర్తియగునరికి (1280/6 - 210) రెండువందలపదిసారులు అవృత్తియయి సరిపోవును. ఇదియొక విశేషము.

ఈ పంచముఖి తాళద్వయప్రదర్శన ప్రజ్ఞాప్రపీఠుడైన సుబ్రహ్మణ్య అయ్యరునకు గర్వభంగము చేయించి, అతనిచేత వీరఘంటా కంకణము విప్పించినది. దాసుగారికి 'పంచముఖి పరమేశ్వరులు' అను గొప్ప బిరుదమును ఇప్పించినది. ఈ అంశమును బరంపురము కల్లికోట కళాశాలాంధ్ర పండితులైన శ్రీ పసుమర్తి కృష్ణమూర్తిగారు వారి యక్షగాన ప్రబంధమైన పార్వతీ పరిణయమును దాసుగారికి 1922లో అంకిత మిచ్చుచు - ఇట్లు గ్రంథస్థము చేసిరి.

పంచముఖి పరమేశ్వర

అంచిత త్రిపురారి సమమహానట విలయా

కుంచిత సుబ్రహ్మణ్య సు

కాంచన మణి ఘటిత వీరఘంటాపలయా

దాసుగారు వారు ప్రసిద్ధిపాలుగా పనిచేయుచున్న విజయనగరము నందలి 'విజయరామగానపాఠశాల' వార్షికోత్సవ సందర్భమున (1-2-1933) సమగ్రముగా

రెండవసారి ఈ పంచముఖీ ప్రదర్శనము చేసిరి. ఈ సందర్భములో వారు నెత్తిపై నిమ్మపండు నిడుకొని క్రిందపడకుండ 'షణ్ముఖి' తాళమును లోకోత్తర ప్రజ్ఞా పాటవముతో ప్రదర్శించినారట.

ఈ దశవిధరాగనవతికుసుమమంజరి సంగీత ప్రపంచమున ఉదయించిన వీకైక భాను బింబము.

ప. సా హి తీ కోణములు

హా యనిపించు నాట - యహహా యనిపించును నాట-తేనెసా
నా యనిపించు మాట-వహవా యనిపించును తేట-కైత వ
హ్వ యనిపించునో హరికథామృతసాగర! ఆదిభట్ట నా
- రాయణదాస! నీకడ సమ స్తము నన్వయమయ్యె నద్దిరా¹

వస్తు స్వీకరణము :

వస్తువు అనగా కథాంశము లేక కతివృత్తము. వస్తుస్వీకరణమనగా ఆదిభట్ల
నారాయణదాసుగారు వారి సర్వ గ్రంథములందు స్వీకరించిన కథాంశముల ఆకరముల
వివరణము.

దాసుగారు వ్రాసిన గ్రంథములు నలువదియారు. హరికథలు పదునాలుగు.
హరికథేతరకృతులు ముప్పదిరెండు. హరికథేతరకృతులలో స్వతంత్రగ్రంథములు
పదునెనిమిది. అనువాదగ్రంథములు ఆరు. శాస్త్రసంబంధ గ్రంథములు ఎనిమిది.

1. కళాప్రపూర్ణ మధ్య శ్రీ కాశీ కృష్ణాబార్యులు-నాయెలుక-పూజాపుష్పములు,
పు. 23

పదునాలుగు హరికథలలో ద్రువచరిత్రము, అంబరీషచరిత్రము, గజేంద్ర మోక్షణము, ప్రహ్లాదచరిత్రము, యక్ష్మిణీకల్యాణము, గోవర్ధనోద్ధరణము, శ్రీహరి కథామృతము అను ఏడుకథలకు బిమ్మెరపోతనామాత్యుని శ్రీమదాంధ్ర మహాభాగ వతమునందలి కథలు మూలాధారములు. భీష్మచరిత్రము, సావిత్రిచరిత్రము అను రెండు కథలకు కవిత్రయమువారి శ్రీమదాంధ్ర మహాభారతము నందలి కథలు ప్రధానాధారములు. యథార్థరామాయణము, జానకీశపథము అను రెండు కథలకు వాల్మీకిమహర్షి వ్రాసిన శ్రీమద్రామాయణ కథాసారము అస్థిపంజరము వంటి ఆధారము. సందర్భోచితముగా అనేకములైన ఆ వాల్మీకియఘట్టములను, ఇతర రామాయణముల నుండి గ్రహించి చేర్చిరి. మార్కండేయచరిత్రము మాఘపురాణము ననుసరించి, హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము గౌరన ద్విపదకథ ననుసరించి వ్రాసిన పురాణహరికథలు. గౌరమ్మపెండ్లి మూలవాసన కూడ లేని స్వతంత్ర హరికథ.

కథావస్తువు దాసుగారి సొంతము కాకపోయినను, కథనవిధానము దాసుగారి సొంతమే. ప్రతికథలో మూలకథనేపథ్యము నెరపుచుండ, దాసుగారి కథనవిధానముగజ్జెకట్టి రంగస్థలముపై ప్రతిభాజన్య నైకవిధ విలాసములను ప్రదర్శించుచుండును. ప్రతికథ -

సరస్వతీస్వామి తదర్థవస్తు

నిఃష్యందమానా మహతాం కవీనామ్

ఆలోకసామాన్య మభివ్యనక్తి

పరిస్ఫురంతం ప్రతిభావిశేషమ్ ²

అన్న లక్షణమునకు ఒక లక్ష్యమే.

ఇక హరికథేతరకృతులలో ఏడుశతకములు (వేల్పువంద, కాశీ, రామ చంద్ర, ముకుంద, శివ, సూర్యనారాయణ, నత్యవ్రత శతకములు); నాలుగు

2. ధ్వన్యాలోకః - ప్రథమోద్యోతః, శ్లో. 6

మహాకవివాణి వస్తుతత్త్వమును నివ్యందిరిపజేయునదియై, మహాకవులకు ఆలోకసామాన్యమైన ప్రతిభావిశేషమును పరిస్ఫురింపదానిగా అభివ్యక్తీకరింపను - పంతుల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారి అనువాదము.

ప్రబంధములు (బాటసారి, ట్రావెలరు, మేలుబంతి, తారకము); రెండురూపకములు (దంభపురప్రహసనము, సారంగధరనాటకము); నాయెఱుక, మృత్యుంజయష్టకము, బాలరామాయణకీర్తన, పేల్పుమాట, అచ్చతెలుగుపలుకుబడి అను పదునెనిమిది గ్రంథములు స్వతంత్రగ్రంథములు. స్వతంత్రగ్రంథము అనగమూలములు లేనివేకదా. వీనిలోని వస్తువంతయు దాసుగారి సొంతమే.

అనువాదగ్రంథములు ఆరు. వీనిలోని వస్తువంతయు మూలగ్రంథకర్తలదే. దాసుగారి సొంతము శుంఠైనను లేదు. రుబాయతు గ్రంథము ఉమరుకయ్యాము, ఫిట్స్ జెరల్డు గ్రంథములకు, నవరసతరంగిణి గ్రంథము షేక్స్ పియరు కాళిదాసుల కవిత్వములకు, నూరుగంటి గ్రంథము ఈసపు వ్రాసిన కొన్ని కథలకు, మొక్కుబడి గ్రంథము ఋక్కులకు, తల్లివిన్ని గ్రంథము లలితాసహస్రనామములకు, వెన్నుని వెయిపేర్ల వినకరి గ్రంథము విష్ణుసహస్రనామములకు యథామూలకములైన అనువాదములు.

శాస్త్రసంబంధమైన గ్రంథములు ఎనిమిది. ఇవి అనువాదములు కావు. స్వతంత్రములు కావు. స్వతంత్రాస్వతంత్రములైన శాస్త్రగ్రంథములు. వీనిలోని వస్తువు సొంతము కాదు. అట్లని ఏకగ్రంథానువాదముకాదు. మన్నిమిన్ను అను గ్రంథము పేదములు, స్మృతులు, అష్టాదశపురాణములు పలికీలించి వానిలో గల ఆయుర్వేదాంశములను ఒకచోట క్రోడీకరించి వ్రాసిన గ్రంథము. సీమపల్కువహి గ్రంథము అచ్చతెలుగుపదముల నిఘంటువు. తర్కసంగ్రహము, వ్యాకరణ సంగ్రహము అను గ్రంథములు లభింపకపోయినప్పటికీ నామములనుబట్టి తర్కవ్యాకరణాంశములపై సంగ్రహముగా వ్రాసిన గ్రంథములని స్పష్టము. జగజ్జ్యోతి అను గ్రంథము దాసుగారి బహుళవిషయపరిజ్ఞానము నూటయిరువది శీర్షికలలో వచనమున వ్యాపించిన గ్రంథము. పురుషార్థసాధనము అను గ్రంథము లౌకిక వ్యవహారములపై సంస్కృతవచనమున వ్రాసిన గ్రంథము. దశవిధరాగనవతి కుసుమమంజరి యను కృతి తొందిదిరాగముల అపూర్వశాస్త్రగ్రంథము. చాతుర్వర్గ్య సాధనము లభింపలేదు. నామమునుబట్టి చతుర్వర్గ్యములను గూర్చి వ్రాసిన గ్రంథమని యూహింపవచ్చును. ఈ శాస్త్రగ్రంథములు దాసుగారి విజ్ఞానవీరము గడించిన నిధులు.

హరికథలో ఒక్క గౌరమ్మ పెండ్లిలో తప్ప, తక్కిన హరికథలోని వస్తువంతయు భారత భాగవత రామాయణ గ్రంథములలో, పురాణములలో ప్రఖ్యాతమైనదే. అనువాద గ్రంథములలోని వస్తువంతయు ప్రసిద్ధములైన మూలగ్రంథములందలిదే. శాస్త్రగ్రంథములందలి వస్తువంతయు విప్రకీర్ణముగా శాస్త్రములందున్నట్టిదే. స్వతంత్ర గ్రంథములలోని వస్తువంతయు దాసుగారి సొంతము. కనుక దాసుగారి గ్రంథములలో ప్రఖ్యాతమైన వస్తువు ఎక్కువ.

వస్తువులో ప్రఖ్యాతమైనది యెక్కువ యున్నంతమాత్రమున దాసుగారి కీర్తికి తక్కువైనదిలేదు. దోషమంతకంటె కాదు.

యదపి తదపిరమ్యం యత్రలోకస్య కించిత్
స్ఫురితమిద మితీయం బుద్ధిరభ్యుజ్జహీతే
అనుగతమపి పూర్వచ్ఛాయయా వస్తుతాదృక్
సుకవి రుపనిబధ్నన్నింద్యతాం నోపయాతి

అను ఆలంకారిక ప్రమాణమే యున్నదికదా.

ప్రఖ్యాతమైన వస్తువును గ్రహించి కావ్యమును వ్రాయు కవికి ఆలంకారికులు పెట్టిన నియమములు కొన్ని యున్నవి.

సంతి సిద్ధరసప్రఖ్యాయేచ రామాయణాదయః
కథాశ్రయా న తైర్లోజ్యా స్వేచ్ఛారస విరోధినీ

తేమహి కథాశ్రయేషు తావత్ స్వేచ్ఛైవ నయోజ్యా..... స్వేచ్ఛాపి యది యోజ్యా తద్రసవిరోధినీ నయోజ్యా ఇతివృత్తవశాయతాం కథాందిద్రసా

3. ధ్వన్యాలోకః - చతుర్థోద్యోతః, 16

నవమిది విలక్షణస్ఫురణం బటంచు
నెవట సహృదయబుద్ధుల కింపు దాని
పూర్వసుకవుల బాయల(బొందియున్న
వస్తువును గూర్చి సుకవికి వాడురాదు

- వేదాల తిరువేంగళాచార్యులు గారి అనువాదము, పు. 725

ననుగుణం స్థితింత్యక్త్యా పునరుత్పేక్ష్యస్య నైవాభీష్టరసోచితకథోన్నయో విధేయః
కవిగా కావ్యముపనిధృతా సర్వాత్మనా రసతంత్రేణ భవితవ్యమ్. తత్రేతివృత్తే
యది రసాననుగుణం స్థితిం పశ్యేత్తదేమాం భంక్త్యాపి స్వతంత్రతయా రసానుగుణం
కథాంతరముత్పాదయేత్ నహికపేరితివృత్త మాత్రనిర్వహణేన కించిత్ప్రయోజనమ్,
ఇతిహాసాదేవ తత్ప్రదీక్షః 4

అందువలననే దాసుగారి కథలలో అనౌచిత్యస్పర్శ కల్గినచో మూలములు
కూడ తొలగినవి. సందర్భోచితముగా అమూలకములు, అన్యథామూలకములు
కూడి మెలిగినవి. ఇక రసోద్దీపకములైన, పాత్రపోషణపరమార్థకములైన వర్ణనలు,
కల్పనలు కోకొల్లలుగ కలిగినవి.

రసనిర్వహణము :

కావ్యమునకు రసము జీవకళ. స్రుతిబాసామగ్రితో అలంకారముల తాలిం
పుతో, ఔచిత్యపు పాశ్లాతో సలక్షణదుచితో నున్న రసపదార్థమునకై సహృదయుని
హృదయుము ఉప్పొళులురుచుండును. ఎన్ని అలంకారములున్నను, ఎన్ని వాక్య
మత్కారములున్నను, కావ్యమునందు రసదేవత సాక్షాత్కరింపనిచో, ఆ కావ్యము
సహృదయ హృదయంగమము కాలేదు. రసజనకసామగ్రిసజ్జీకరణము అధికార
సూత్రము.

4. ధ్వన్యాలోకః - తృతీయఉద్యోతః - 14, 15 కారికల మధ్య

(సిద్ధరసములుగా ప్రఖ్యాతములైన రామాయణాదుల నుండి కథను గ్రహించి
నపుడు, రసమునకు విరోధమును కలిగించు కథాశ్రయముగు స్వేచ్ఛను
యోజింపరాదు. కథాశ్రయములైనవాని విషయమున స్వేచ్ఛ కొంచె
మైనను యోజ్యముకాదు స్వేచ్ఛను కొంత యోజించినను రసవిరోధిని
యైన స్వేచ్ఛను యోజింపరాదు ఇతివృత్తవశమున రసాననుగుణమైన
స్థితికలిగినచో దానిని పరిత్యజించి మరల అభీష్ట రసోచితమైన కథను
అవట కల్పించియైన మధ్యలో కూర్పవచ్చును. ప్రబంధము నిర్మించు
కవి సర్వవిధముల రసపరతంత్రుడగుట అవశ్యకము. ఇతివృత్తము
నందు రసాననుగుణమైన స్థితిని చూచినచో దానిని భంజించియైనను స్వతం
త్రముగా రసానుగుణమైన కథాంతరము కల్పింపవలయును. ఇతివృత్త
మును మాత్రమే నిర్వహించిన కవికి కొంచమైన ప్రయోజనము లేదు.
ఇతిహాసాదుల వలననే కథ తెలియునుగదా!)

యథాబీజాద్భవేద్వృక్షో వృక్షాత్పుష్పం ఫలంయథా
తథామూలం రసాః సర్వే తేభ్యో భావావ్యవస్థితాః⁵

హ్యైదగ్యప్రధానేఽపి రస ఏవాత్ర జీవితమ్⁶

ఈ రసరాజ్ఞి ప్రభుత్వము దాసుగారి గ్రంథములందు సంపూర్ణముగా సాగి నది. కాని హరికథల విషయమున ఒక చిన్న ప్రతిబంధకమున్నది. హరికథలు శ్రవ్య గ్రంథములుకావు, దృశ్యగ్రంథములు. దృశ్యగ్రంథముల రచన ప్రదర్శన దృష్టితో జరుగును కావున దృశ్యగ్రంథములలో గల రసదేవత శ్రవ్యస్థితిలో సంపూర్ణముగా సాక్షాత్కరింపదు. కనుక దృశ్యప్రబంధములైన దాసుగారి హరి కథలలో ఆ రసదేవత ప్రదర్శనవేళ సంగీతహాసవిలాస లాస్యములతో అనంత ముద్రితై పఠనవేళ స్పష్టాస్పష్టముగ గోచరించును. అయినను సహజసౌందర్య స్ఫూర్తిస్ఫురింపకపోదు.

శృంగారరసము :

శృంగారరసము కవితకు మొదటి చుట్టము. శృంగారములేనిదే కవిత, కవితకాదను స్థితిని సాహిత్యలోకమున ఈ శృంగారరసము సంపాదించుకొన్నది. రసరాజమనిపించుకొన్నది. వ్యాస వాల్మీకులచే అంగిరసగౌరవము నందకపోయినను, తరువాత రాజయోగముచే ఈ రసరాజమునకు రాజయోగము పట్టినది. కవులు శృంగారరసముచే గ్రంథనాయకలకు అపాదమస్తకము అభ్యంగములు బహిరంగ ముగా చేయుచుటకు కూడ వెనుకాడలేదు.

దాసుగారి గ్రంథములలో శృంగారరసము బాగుగా సింగారించుకొన్నది, కాని పచ్చిపచ్చిగా పిచ్చిపిచ్చి పోకడలుపోక అదుపు అజ్ఞలతో ఉచితరీతిగా మెలిగినది.

5. నాట్యశాస్త్రమ్ - అధ్యాయము. 6, శ్లో. 36

ఎట్లు బీజమునుండి వృక్షము, వృక్షమునుండి ఫలపుష్పములు కలుగుచున్నవో, అట్లే సర్వరసములు మూలములు. వానినుండియే భావములు 'వ్యవస్థితము' లగుచున్నవి)

6. అగ్నిపురాణమ్ - అధ్యాయము. 337, శ్లో. 33

వాక్చమత్కారము ప్రధానమైనను కావ్యమునకు రసమే జీవితము.

సారంగధరనాటకములో చిత్రాంగి వరుసలు తిరగవేయుచున్న సారంగధరు
నితో వలపునకు వానికి చాలదూరమని అడ్డముగా వాదించుచు అన్నమాటలు -

పుక్కి-టి పచ్చికప్పురపుతమ్మన్ బువ్వ
పుం బంతియాటలం బొదలకున్న
మంచిగంధపుతావి మించు నెమ్మేను మూ
రొనుచు బల్లమిముద్దు గొనకయున్న
మనసుదీఱని పంతమునకు రెట్టింపుచుఁ
జొక్కి తీయనిమోవి నొక్క-కున్న
మరుని గద్దియఁబోలు నురముపై మెల్ల న
వాలుగన్నులుదేల్చి సోలకున్న
వన్నెలాడులు నీబోటి వన్నె కాని
జాఁసి యాఁగుట లెట్లు? నిన్నాసి తాళు
ఁటెట్లు? చులకనచేయక యేలుకొమ్ము
వాఁడి వయసున ముడుసలి పల్కులేల?

బ్రహ్మచారియైన సారంగధరుడు ఎరుగని ప్రణయోపనిషత్పాఠములను
బోధించి వశపరచుకొనుటకై ప్రయత్నించుచున్న చిత్రాంగి కామోన్మత్తశృంగార
వాంఛలను చక్కగా చెక్కి చూపుచున్న పద్యమిది.

బాటసారి గ్రంథమున విధివశమున భార్యాపుత్రులకు దూరమైన బాటసారి
తన భార్యను స్మరించినవిధము -

తాను ముందుగ లేచి తానము గావించి
పొందమ్మివలె నాకు మోము చూపు
నిల్లు నీటుగఁ జేసి యెంతయున్ గ్రొంజవు
లూరు వంటలు కడుపార మేపు

నే బ్రాహ్మణి జని మల్బియేతేర నా యడ
గుల బట్టి నిమిరి బడలిక బాపు

నామాట కెన్నడై నన్ జపదాటక
నా నేర మెట్టిది యైన నోపు

కలిమి లేముల నిల్లాక్క కరణి జరపు
నన్నిటికి నెక్కడంచు మర్యాద నెరపు
కరము బీదలపై గనికరము పరపు
నట్టియిల్లాలి బాసి నే నెట్టులుందు?

అడుగులు గంద నెన్నడుము వడక నీవు
తిరిగిచూడక నీళ్ళు తెచ్చు హాయిలు

చెక్కిళ్ళు కిరుగడ ల్చివురు చేతుల జేర్చి
యొప్పుగా నీవు పోయ్యాదుతీరు

దాకెలు వెన్ను మీద నొప్పి నెమ్మేను
పంచుచు నీవు పడ్డించు చెల్వ

కొనగోళ్ళ నీనియల్దునుముచు మడుపుల
మచ్చికతోడ నీవిచ్చు సొగసు

పన్ను గనినప్పుడెల్ల నీకున్నజోక
నేను జబ్బుగమన్నప్పు నీ యలజడి
నాదుచుట్టములందు నీ నమ్మకంబు
నెందనుక దలపోయదు నెట్టులోర్తు?

తుచ్చమైన కామస్పర్శలేక స్వచ్ఛమైన దాంపత్యజీవితములో ప్రతిదినము ప్రత్యక్షమగు అనుబంధములతో నున్న ఉదాత్త శృంగారసపద్యములివి.

యథార్థరామాయణ హరికథలో శ్రీరాముడు ఉద్యానవనమున జానకిని చూచి ఆనందించుచుండ, జానకి అనురాగముతో చూచుచు వెడలును. ఆనందర్పమున ప్రేమతో శ్రీరాముడనుచున్న మాటలు -

కలిసి నాచూడ్కులఁ జెలిమిదోడ్కొని యేఁగు

చేటవాలగుచూపు లిరులనీన

రవలకమ్మలు నిగారపుచెక్కు లొండొంట

మెఱుఁగులు రెట్టించి మేళగింపఁ

బల్కరించినపోల్కిఁ బయ్యెద సరదెడు

కై పైడిగాజులు ఘల్లనంగ

జిక్కితివని యెగసక్కెమాడుచుఁ బిఱుం

దుల జడకుచ్చులు త్రుళ్లి యాడఁ

జిఱునగవు నోరమోము నున్నిగ్గు వెనుకఁ

దిరిగి యడుగులు తడఁబడ నరుగ నెంత

పోడి, మా చేడసాడవు నాబుజముబంటి

యే మిరుపుర మాలుమగల మింతనిజము¹⁰

సీతాదేవి చూపులు శ్రీరాముని చూపులతో చెలిమిచేసి శ్రీరాముని చూపులను తీసుకొని వెళ్లుచున్నవట. రవ్వలకమ్మలు, నింగారపుచెక్కిళ్లు కలిసి కాంతిని రెట్టించు చేసెనట. పయ్యెద సర్దుకొనునపుడు ఘల్లమనుచున్న సీతాదేవి చేతిగాజులు పల్కరించుచున్నట్లున్నవట. పిరుదులపై ఎగురుచున్న జడకుచ్చులు చిక్కితివి అని పిరుదులను ఎకసక్కెమాడుచున్నట్లున్నదట.

గౌరమ్మ పెండ్లికథలో గౌరమ్మ విరహముతో అంగమొలవేల్పును (పర మేశ్వరుని) సాధించుచున్న విధము-

అలరువిల్లుని తేమురడచిన నీ కాఁడు

దానిపైఁ గోరిక తగులదేమి!

గడుచు బిత్తరి బూటకపుమాట నమ్ముట

తగవుకాదని పాటి తప్పెదేమి!

శబలేరు నాయేర లెదురయి నిష్టన

బిగికాఁగిటన్ గ్రుచ్చి విడువదేమి!

నా మంచి తలిదండ్రులేమరి నీ వెడ

వాలకమున కొప్పఁ జాలరేమి!

నిన్నుఁగానక నులియైన నిల్వనోప-

మించిపోనీకు - నన్బ్రతికించు వడిగ-

నేలజాలము? నన్నిక నేలుకొనుము

కడలి మిసిమితాల్ప? కనుమంగమొలవేల్ప!¹¹

తనచెంతకు తనప్రియుడైన గంగాధరుడు ఎంతకు రాకపోవుటచే గౌరవ్వుకు పచ్చిన అనుమానముల పరంపర ఈ పద్యము. ఈ అనుమానపరంపరలు ప్రి సహజ స్వభావ ప్రదర్శకములుగా నున్నవి.

దాసుగారు రాజాస్థానములలో అనేక శృంగార చాటువులను చెప్పినారు. మచ్చునకు ఆ రసికోపనిషత్సంత్రములుకొన్ని-

ధనమా రాదు, దురాశసోదు, పరతత్త్వజ్ఞానమాలేదు, కృష్ణునియందా మదినిల్వఁబోదు, సుమబాణునోర్వఁగారాదు, నిన్నెనయన్లోకములోన వాదు, విరహం బిట్లుండగా నీదు, పావన వంశంబు స్వతంత్రమీదు, చెలియా! వాంఛల్తుదల్కుటనే?

కోరిక తీరదాయె - నిను గొబ్బునఁ జూడఁగ దూరమాయె-నీ

వారికి భారమాయె - సుమబాణునివైరము ఘోరమాయె-నీ

నేకుపు నేరమాయె - మఱి నిందలునారులు నూకులాయె-నా
 పేరున లోపమాయెగద భీతమ్మగొక్షి! యింకేమి వాయుదున్

నీదయఁబొంది మారుని తృణీకృతుఁజేసిననాఁడు మెచ్చిరో
హో ధృతివంచు నిప్పుడోహోహోయని నవ్వెదరెంత వైరులో!
యేదుర మందనంగుని జయించుట లెట్టులు? నిన్నుఁబొయఁగాఁ
గాదె ఊణంబు వత్సరముగాఁ బ్రకృతినికృతు లైలంగెడిన్¹²

దాసుగారు తువ్వమైన సంఖోగళ్యంగారమును గ్రంథములలో వర్ణింపలేదు. కాని మార్కండేయచరిత్ర హరికథలో తప్పనిసరియైనది. మార్కండేయమని తలిదండ్రుల సంఖోగళ్యంగారము -

కేళిసల్పిరి మనుకేళి సల్పిరి వారు || కే
 పూలపాన్పుమీద సోలి మోదసాగరమునదేలి || కే
 మేలు పందెములగట్టి మేనుల జరుచెమటబుట్టి || కే
 బీరియు కొంగలించుకొనుచు బెదవినితేనె నంచుకొనుచు
 మొగమోటముద్రెంచుకొనుచు ముద్దుగొనుచు
 నగుమాటల జెప్పుకొనుచు నొగినేర్పుల మప్పకొనుచు
 జిగిచెక్కులు నొక్కుకొనుచు దగ శివునకు మ్రొక్కుకొనుచు

13 || కే

ఈ సంభోగశృంగారవర్ణనము కూడ అనాచిత్యదోషభూయిష్టముకాక పరమేశ్వర పవిత్రధ్యాన్యముతో నల్లక్ష్యముతో సాగినది.

శృంగారోచిత్యములు చేతిలో చేయివైచికొని ఇంటగా దాసుగారి ప్రతిభా పథములో ఇట్లు ప్రయాణించినవి.

12. మేలుబంతి - వర్ణన స్తబకము, పు॥ 158-59

13. మార్కండేయచరిత్ర, పు॥ లు 22, 23

కరుణారసము :

'ఏకోరసః కరుణవీవ' 14 అని భవభూతచే ప్రశంసలందుకొన్న దీ కరుణారసము. భారతీయనాయికలలో జానకి కరుణారసముకన్న మొదటియాడుబిడ్డ. ఈ రామ రామను రావణుడు అపహరించి లంకలో మంచును. సీతాన్వేషణమునకై రామచూతగా అంజనేయుడు సాగరము లంఘించి లంకకు వెళ్లి, అక్కడ అశోక వనములో శోకసాగరములో మునిగియున్న సీతను జూచును. దాసుగారి యథార్థ రామాయణములో అంజనేయుడు దీనావస్థలో నున్న ఆ సీతను చూచి బాధపడుచున్న కరుణారసదృశ్యము -

అమ్మా యిట్లుంటివ! సీత! యా-హా-విధిచేత ||య
ఎమ్మెయి వ్రాసె నీకీవ్రాత జగదేకమాత! ||య
ముద్దుగ జనకుడు గనుబాలా! సంపూతశీలా!
ప్రొద్దిటు గడుపవలసె నేలా-రాము నిల్లాలా! ||య

చెక్కిటం జెయిచేర్చి పెక్కి పెక్కెడ్చుచు
గడ్డోయి వేడి నీర్గార్చెదేల;
ముక్తర నల్లాడు ముత్తైము విరియఁగ
నుస్సురంచున్ వెచ్చనూర్చెదేల?
పలవించి వడి సొమ్మసిలి వడంకుచుఁ జల్చు
చప్పరంబున నొడ ల్జార్చెదేల?
యట్టగట్టిన కొప్పు నట్టిటు పీఠి కొం
చొర సామీ యని యూర్చెదేల?

అవనిలో ధర్మమున్ నిల్చ నవతరించు
నాదిదంపతులార! యన్యోన్యవిరహ

తాపమునఁ గ్రాఁగుచుంటిరా - తల్లిదండ్రు

లార! యో జానకీరాములార! మీరు¹⁵

అంజనేయుడు విరహముతో క్రుంగుచున్న రాముని చూచినాడు. ఇప్పుడు మూర్ఛిభవించిన కరుణరసమువలె నున్న సీతను జూచి, గుండె బిండలయి రాముని గూడ గుర్తుతెచ్చుకొని బాధపడినాడు. ఈ పద్యమున గన్నడు సీత చూచువారి గుండె బిండలగునట్లున్నదికదా.

రామాజ్ఞచే సౌమిత్రి అరణ్యములో నొంటిగా విడిచివెళ్ళినపుడు, జానకి విలపించిన విధము జానకీశపథ హరికథలో ఒక కరుణరసఘట్టము -

ప| ఎంతపని చేసితివి రామా నీ వింత కఠినుడవని యెరుగ ||యెం

అ| సంతతంబు నిన్నె నమ్మిన సాధ్వీ నడవి కప్పగించి ||యెం
నీచులాడుకొన్న నేమి నిజము నీవెరుగవా

నా చరిత పవిత్రమని యనలుడు సాక్ష్యమీయలేదా ||యెం

అపవాదమూడ్చి రాజ్యంబున నీతి ని
ల్పుటకు నన్ విడనాడె భూమిభర్త,

కాన స్రాణేశ్శుపై నే నేరమును లేడు,
కలవార్తఁ దెల్పక కన్మొరంగి

యడవిలో ననుడించి యరిగిన సౌమిత్రి
తప్పిది, రామాజ్ఞ చెప్పినంత

నిండుగర్భిణినగు నేబడు దూరవస్థఁ
బరికింపలేకీట్లు ప్రతమండు

వ్రాసిపోయిన లక్ష్మణు వలనఁగీడు
నాకుఁదోచదుగాని, యెన్నంగ దుష్ట

రావణాసురుచేతఁ గొంపోవఁబడిన

నాడె చావక బ్రతుకుట నాదె తప్ప

ప! రమ్మా మృత్యువ వే నం జేకొమ్మా చచ్చి సుఖంతు నిపుడు | ర
 నమ్ముకొన్న రాముడు నన్నిడచెను నాకు సీకన్న మిత్రులెవ్వరిక | ర
 తినుడో పులులార దీనులార మీ యాకలిదీరగ
 ఇనకులదీపమైన రఘురాముని కిల్లాలనయ్య నిందంబడి యీ
 వనమున నొంటి విడువబడితి నింక బ్రతుకనొల్ల మీకు
 పుణ్యమగునదైన ¹⁶ | ర

ఇట్లు సీత మృత్యువును కోరుకొనుటకు కారణము వైరాగ్యముకాక, భర్త
 లోకులమాటలచే వెడలగొట్టెనను బాధయే. కనుక నిదియొక కరుణరసపుట్టము.

హరిశ్చంద్రుడు సత్యమునకు దొరికిన శోకసారస్వతాముడు. దాసిగానున్న
 చంద్రమతి సర్వదామై మరణించిన పుత్రుని శవమును తీసికొని కాటికి వచ్చి, కాటి
 కాపరిగా నున్నవాడు తన భర్తయగు హరిశ్చంద్రుడని గ్రహించినపుడు చంద్ర
 మతికి శోకము కట్టలు తెంచుకొన్న పుట్టము -

అయ్యవచ్చి పల్లరించు కొడుక! ముద్దియ్యవేల? నేల నేలపడక! | అ
 సీతండ్రీ కన్నీళ్లుల జూడు కొడుకా! యీ
 రాతిరినుండి మరి యగుపడవా కొడుకా! | అ

ఎంత వచ్చెఁ బ్రాణేశ్వర నేడు మన
 చెంతఁ గొడుకీటు పడినాడు | అ

సీ కాకలిదప్పిక లికలేవా? కొడుకా! యీ
 లోకనింద లిక నిన్నంటపురా | అ

పుట్టెడాస నీపై బెట్టుకొంటిని కొడుకా! న | అ

న్నట్టేటం బడద్రోసితివా? కొడుకా?
 ఎంత సుందరుండ వేంత సుగుణివి కొడుకా, నే
 నెంత తలఁచుకొందురా? కొడుకా! 10

కొనసాగు వంశమందున నాణెముత్తెము
 బుట్టితీవని నిన్ను ముద్దుబెట్టు
 వీర ప్రసూతివై తే రమణీ యని
 రెట్టిగాఁ బ్రేమ నా తట్టుజూపు
 సకల సామంతరాత్నుకంబునకు నిన్ను
 భావి ప్రభునిగఁ గన్నర్చుచుండు
 నీదు సౌజన్యము మోదంబుగాఁ జూచి
 నావంక గర్వించి నవ్వుచుండు
 నట్టి సీతండ్రీ సర్వం సహాధినాథు
 డిట్టు నిం గూర్చి బిట్టు శోకించుచుండె
 జూడవేమి? మఱయును మాటాడవేమి?
 యెంటిగా నేలపడక? నా చంటికొడుక! 17

ఈ కడుపు తరుగుకొనిపోవు కరుణరస ఘట్టమును దాసుగారు కావలెనని
 'శోకవరాళి' రాగముతో అక్షరబద్ధము చేయుటవలననే, దాసుగారు రసపోషణ
 విషయమున ఎంత శ్రద్ధ తీసికొనినారో వేరుగా చెప్పనక్కరలేదు. ఇక చంద్ర
 మతి నోట పక్కించిన మాటలు కత్తిపీటలు.

గజేంద్ర మోక్షణ హరికథలో మకరిబాధకు తట్టుకొనలేక పట్టు నడలిన
 కరిరాజు చేసిన దీన ప్రార్థన యొక కరుణరస ఘట్టము (పు. 25). భాగవతమున
 బిమ్మెర పోతరాజు గజరాజులో పరశ్రామ ప్రవేశము చేసి ప్రార్థింపగా, దాసుగారు
 పోతనగారికన్న ఇంకొక మెట్టెక్కి -

వరనారాయణదాసావనుడౌనని - నినునే

కరము స్మరియించితిని గదరా

నిరంతరము విజయనగర వరంబునను వెలసిన సామి

రార గోపభాల యిది త

గురా సరిసరిరా మనుపవురాత్వరగ.¹⁸

అని గజేంద్రుడుగా నవతారమేదాల్చి అభేదాధ్యవసాయముతో ప్రార్థించినారు. ఇక విజయనగర గోపాలుని సంబోధించుట దాసుగారి గడుసుతనము. ౬.ది ప్రతి భాగవత పఠన ప్రాణికి పరిచయమైన ప్రసిద్ధ కరుణ రస ఘట్టము.

అల్లునకు అత్యుజను అప్పగించుఘట్టము కన్నతండ్రులకు అడుపిల్ల పుట్టగనే నిర్ణయింపబడిన తప్పించుకొనలేని కరుణరసఘట్టము. అశ్వపతిమహారాజు తన పుత్రికయైన సావిత్రిని సత్యవంతుని చేతిలో పెట్టుచు వగచుచున్న ఘట్టమును దాసు గారు సావిత్రి చరిత్రములో పోషించిన విధము-

ప! అప్పగించినాము నీ కన్నా మాయొక్క పిల్ల |న

అ! ఎవ్వడడిగ్గెడై నడిచి యెరుగదయ్యయో సుకుమారి |న

మి! అప్ప - యిచ్చకముల గొప్ప - దాడినమాట

తప్ప - దాజ్ఞకు మారుచెప్పదు -

మదిగప్పదు-వంత విప్పదు-చెరువుమప్పదు-సుగుణాలకుప్ప |న

నిన్ను కలంగన్న మొదలెంత నిన్వలచెన్

అన్నము పానమన దొక్కింతైన నిద్రపోదు

ఎన్నోనోములు నోచి కన్నా మెంతయు బెంచు

కొన్నా మిప్పు డెడయుచున్నాము నీ సుగుణము

విన్నాము గతియన్నాము నీవె మన్నాము దుఃఖమాచి |య

కాత్యాయనీపూజకై సన్నజాజులు
 గోయ మాయమ్మకుఁ జేయికందు
 నొకసారి సాష్టాంగ మొనగూర్చ మాపిల్ల
 చెక్కిళ్ళు ముత్తైంపుఁ జెమటగాఱుఁ
 గూతమేరను దుర్గగుడికి నడువగ మా
 బొట్టె యడుంగులు పొక్కులెక్కు-
 హంసతూలికతల్పమైన మా కూతున
 కొత్తిగిల్లిన పక్కలాత్తుకొనును
 బలుతపంబునఁ సావిత్రివరమువడసి
 కాంచి యెంతయుముద్దుతో బెంచినార
 మకట యిమ్మందఱూన నీ యలరుఁబోడి
 నెట్టలేదో? తండ్రి! నీ కిచ్చినాము¹⁹

ఈ పంక్తులు సావిత్రి పవిత్రజననకారణము, సావిత్రి సౌకుమార్యము, సావిత్రిని తల్లిదండ్రులు పెంచిన గారామము, సావిత్రికి సత్యవంతునిపై గల ప్రేమను వెల్లడించుచు, అశ్వపతియొక్క పుత్రికావియోగశోకమును హృదయ విదారకముగా శ్రోతల కందించుచున్నవి.

సారంగధరనాటకమున రాజాజ్ఞచే హంతకులు సారంగధరుని కాలుచేతులు ఖండించుటకు తీసికొనివెళ్ళిన ఘట్టము ఒక కరుణరస ఘట్టము. ఆ ఘట్టము నందలి సారంగధరుని మాటలు -

శుభపంథవరాళి - రూపకతాళము

ప। నీవే నాయాత్మకు శరణ - నిఖిలాదికారణ ।నీ

ఆ। స్థావరముగఁబుట్టింపక - కేవల తిర్యక్కుఁజేయ

కీ వసుమతి నను నరునిగ - నేల పుట్టించితివి తండ్రి ।నీ

సువివేకమే తప్పయ్యెను - సూన్యతంబె ముప్పయ్యెను
భువిబాతకి రక్షణబొందె - పూతజనుడె శిక్షణబొందె |నీ

హరహరా: సర్వేశ్వరా: నాకెంత దుర్గతి పెట్టితివి. నిర్దోషినగు నాకు
బిత్తవిరోధము, మృషాపవాదము, ఘోరమరణము వ్రాసితివా? కానీ, మించినది
తలపోసి కుందనేల! అక్కటా! ప్రాణస్నేహితుడా!

క్షణమెడలబొసినప్పు నినుగన్నులఁ జూచినదాకఁ దోచకుం
డునుగద - రాత్రి నాదాకలనున్? నినుదప్ప మఱివ్వనిం గనుం
గొనఁగద - ప్రాణమిత్తుండవు - కోవిదుడౌ నినుద్రోయు చేతులి
ష్టనఘుడ! శాస్తి బొందెడు సుమయ్య సుబుద్ధి! ననున్ క్షమించుమా

అడ్డుపల్కని వీణియ! యనుఁగు పారు
వంబ! నామాట వినినంత వంగు విల్ల!
తత్త్వమెరింగించు భాగవతంబ! మిమ్ము
బట్ట నా కరములకికఁ బ్రాప్తిలేద?

నాబిడ్డకన్న సుందరుడెడని పారిం
బారి మోవినొక్కి నన్ ముద్దుపెట్టు

నాయన్న జగదేకనాయకుఁ డగునని
మఱిమఱి నన్ దన యరముజేర్చు

నాయయ్య చదువులోనం బ్రోడయని పలు
మఱు చెంతఁజేర్చి నాకురులు దువ్వు

నాతండ్రి శాశ్వతఖ్యాతి నొందు నటంచు
నన్ను! గన్నపుడెల్ల మిన్నముట్టు

అట్టి ననుగన్న తల్లి నాయాపద విని
యెట్లు భరియింపగల్గు? నింకెట్లు బ్రతుకు?

హరహరా! సర్వలోకేశ! పరమసాధ్వీ
నిట్లు కుందింప నను సృజయించినావ? ²⁰

అర్చిలో నున్న సారంగధరుని మాటలలో ఒక క్రమమున్నది. మొదట తాను నిర్దోషియైనను తనకు ఈ దుర్గతి పట్టెననియు, తరువాత తన ప్రాణసఖుడైన సుబుద్ధి చెప్పు మంచిమాటలను వినక అతనిని త్రోసిపోయిన దోషమునకు తన చేతులకు ఈ శాస్తి జరుగుచున్నదనియు, తరువాత వీణను, పాదపమును, ధనుస్సును, భాగవత గ్రంథమును తన చేతులలో పట్టుకొను ప్రాప్త మిక లేదనియు, తరువాత తన కన్నతల్లి ప్రేమ గుర్తుకు వచ్చి, ఆ పరమసాధ్వీని బాధపెట్టుటకు తన్ను సర్వలోకేశుడు సృష్టించెననియు బాధపడినాడు.

దాసుగారు స్వభావసిద్ధముగా కరుణాహృదయులు. ²¹ కరుణరస పోషణావకాశము వచ్చినచో పోషించుటలో అశ్రద్ధ చేయుదురా?

హాస్యరసము :

నాట్యశాస్త్రమునుండి రసముల పట్టికలో హాస్యము వల్లించబడుచున్నను, పూర్వగ్రంథములందు హాస్యము హాస్యముపాలే యైనదనియనక తప్పదు. లక్షణ రక్షణమున్నంత హాస్యమునకు లక్ష్యశీక్షణము లేదు. శ్రవ్యకావ్యము లందు సరిగా వినబడదు. దృశ్యకావ్యములందు మాత్రము నామమాత్రముగా విదూషక పాత్రయందు భయభోజనములతో బ్రతికినది.

ఈ సందర్భములో హాస్యరసమును గూర్చి శ్రీ మదునాపంతుల సత్యనారాయణశాస్త్రిగారి వాక్యములు జోక్యము చేసికొనదగినవి -

‘మన సారస్వతంలో మొన్నమొన్నటి వరకు హాస్యమనేది అనుషంగికంగా సాగుతూవచ్చిందేకాని, అధికారిక రసం కాలేక పోయింది. శృంగార రసానికి

20. సారంగధర - పు||లు 94, 95-

దాసుగారి వ్యక్తిత్వమే యిటు తొంగిపూచినది.

21. దయ అను అర్థమున నున్న ‘కరుణ’ అను శబ్దము అకారాంతము, ప్రీతింగము (కరుణా), రసపరమైన ‘కరుణ’ అను శబ్దము అకారాంతము పుంలింగము (కరుణః)

వెనుక ఉండి చెంగు పట్టుకొని నాటకరంగంలో మధ్యమధ్య నడవడం తప్ప, హాస్య రసం స్వతంత్ర విహారం చేసింది లేదు. ఇటు భారతీయ వాఙ్మయమూ, అటు పదమటి రచయితల పోకడలూ ఆకళించుకొన్న కొందరు మేధావులు, హాస్యరసానికి దాస్య విముక్తి కలిగించి స్వతంత్ర ప్రతిపత్తిని ప్రసాదించారు.”²²

కథాకథనము ప్రధానముగా వ్యక్తినిష్ఠము. కథకునకు సమయోచిత ప్రజ్ఞా ప్రదర్శనము ఉండవలసిన ప్రాథమిక లక్షణము. ఈ ప్రజ్ఞాప్రదర్శనమునకు తక్కినవాని విషయ మెట్లున్నను ప్రాస్తావిక పద్యములు, ఛలోక్తులు, చమత్కారములు, హాస్యప్రసంగములు, పిట్టకథలు వాగ్రూపమైన సామగ్రి. ఈ సామగ్రి దాసుగారికి అపారము అనుటకు లోకము ఆయనకు అరతి పట్టుచే తిరుగు లేని సాక్ష్యము. కాని ఈ విషయము వ్యక్తినిష్ఠము.

దాసుగారి హాస్యము గ్రంథనిష్ఠమై యెంత యున్నదని గ్రంథములవైపు దృష్టి ప్రసరించినచో, దాసుగారు హాస్యరసప్రధానముగా సూటిగా వ్రాసిన గ్రంథము దంభపుర ప్రహసనము. అది లభింపలేదు. ఇక వారు సూటిగా హాస్య రసమునకు ఆలంబనముగా చిత్రించిన పాత్ర సారంగధరనాటక మందలి విరూషకుడు. ఈ విరూషకునకు వారు పెట్టినపేరు ‘గిలిగింత’ ఈ గిలిగింత యను నామకరణమే దాసుగారి హాస్యదృష్టికి తార్కాణము. ఈ గిలిగింత పెట్టిన రెండు గిలిగింతలు —

సారంగధరుని పావురము చిత్రాంగి మేడపై వ్రాల, ఆ పావురమును తీసి కొనిరమ్మని సారంగధరుడు గిలిగింతను పంప, గిలిగింతకు చిత్రాంగి మేడయొద్ద చిత్రాంగి దాసియైన అంటింత ఎదురగును. అప్పుడు జరిగిన గిలిగింత అంటింతల హాస్యసంభాషణము—

అంటింత : (ప్రవేశించి) ఓరీ! ఓసీ! గిలిగింతగారూ! చాలా దినములకు నీరాక. నీవు నా మగడవైనచో నిన్ను నాపైటలో నిముచ్చుకొని దాచుకొనక పోదునా? యీ మామిడిపండ్లు కావలెనా?

గిలిగింత : కోతపండ్లుకావు. తట్టపండ్లునుం గావు. నీ- యీ రాలుగాయలు నాకెందుకు?

అంటింత : నిజమైన మగవాడవై నవో మరెంత గోటు చేయుదువో?

గిలిగింత : చేయుదునో, మానుదునో, రాలుగాయలం బండించకపోవుదునా? రసము
పిండించకపోవుదునా? నీ బలుపెండించకపోవుదునా?²³

ఈ సంభాషణమునందలి హాస్యము సహృదయైకవేద్యమే కదా. మామిడి
పండ్లు హాస్యమును పోషించుటకు రంగస్థల మెక్కినవే కదా. 'రాలుగాయలు'
ప్రాత సాహిత్యములో దొరకనివి.

మరియొక ఉదాహరణము-సారంగధరున తండ్రి యగు రాజరాజనరేంద్రుడు
పేటకు వెళ్లి తిరిగి వచ్చుచు గిలిగింతను చూచును. అప్పటికే చిత్రాంగి సారంగ
ధరుని బలవంతముచేసి విఫలమనోరథ యగును. అప్పుడు రాజరాజనరేంద్ర
ప్రభువుతో ఏమి మాటలాడవలెనో తెలియక మాటాడుచున్న గిలిగింత పలుకులు-

గిలిగింత : గిలిగింతా, వలవంతా, అంటింతా, ఎంట్రింతా, ఎఱిరింత, చికి
లింత, బాలెంత, చూలింత, కుక్షిణీబొంత, చింత మంచిపేర్లే. ఓహో,
ఏలినవారు కనులపండువుగా విచ్చేసిరి. ఎన్ని. సొట్టనక్కల పేట్రాడి
నారు? మరెన్ని గుడ్డికొంగలకు వలవై చినారు? ఇంకెన్ని చచ్చుతొండల
కురిపన్నినారు? మరియునెన్ని యడవి దోమలంజంపి తెచ్చినారు? తమ
పేట్రవైభవ మొకసారి పెరివిండు. వివేక సింహముం బట్టిరా లేదా? ²⁴

ఈ గిలిగింత మాటలలో మొదట తొట్రుపాటు, తరువాత ముఖ్యమైన విష
యమును దాచుకొనలేక 'వివేకసింహముం బట్టిరా లేదా!' అని యనుటయు
హాస్యధోరణిలో నున్నది.

రుక్మిణికల్యాణకథలో రుక్మిణిని కృష్ణుడు తన యింటికి తీసికొనివచ్చినపుడు,
భర్తగదిలోనికి రుక్మిణిని పంపుచు సుభద్ర రుక్మిణిని 'గేలిచేసిన కీలుపట్టెము
మాటలు' -

ప! వదినె! యెంతటి ముద్దరాలవె-శా

బాసు-మోహముఁదెల్పు జాలవె!

1వ

23. సారంగధర పు||లు 26, 27

24. సారంగధర - పు||లు 56, 57

అ! గదిమెదేల? తోటికాంతల సిగ్గెన

గరితపు-నాయన్నన్ గడు నలయించకు

1వ

1. పదంపడి పసిసాటనుండియు వలచినాపు సరోజలోచను
అదునెఱిగిరమ్మని రాయబార మంపుకొన్న వగల
వంకాయ 1వ

2. వెన్నెది నెడుగాన కృష్ణుడు మెత్తన
కన్నెరో! నీ రాచకఠినతఁ జూపకు
పిన్నాడబిడ్డకుఁ బ్రియముగ గడిచారు
చిన్న మేనల్లుని శీఘ్రమె కనవలె

3. పన్నెదేలా గడుసుమాటల? పన్నెలాడినొ రాత్రిమించె
వెన్నునకుం సేవలంజేయుము-వెల్లివచ్చెదరాము మరల ²⁵1వ

ఇందలి మృదుహాస్యము పల్లవి యందలి ప్రతిపదముః అనుపల్లవి యందలి
'తోటికాంతల సిగ్గెన గరితపు'; పరణము లందలి 'అదునెఱిగి రమ్మని రాయబార
మంపుకొన్న వగలవంకాయ.', 'పన్నెదేలా గడుసుమాటల' అను పంక్తులు వ్యక్తము
చేయగా, తక్కిన పంక్తులు ఈ హాస్యమునకు భాభా? యనుచున్నవి. అన్నియు
నొకయెత్తు 'వగలవంకాయ' యొక ఎత్తు.

భీష్మచరిత్ర హరికథలో వెనుక అరుదియైన శిఖండి భీష్మునితో యుద్ధము
చేయుటకై అర్జునుని రథమెక్కి, అపుడు 'వింతనవ్వున' భీష్ముడు శిఖండితో నను
చున్న మాటలు -

ప! మగవాడవైతివా? మగువ! యిప్పుడు నీవ

తగిలి నన్ను జయింపఁ దగినోచినావ

1మ

అ! ఎగచుమా బాణములు-నేమారు దొడుగఁజూమ

నగరె నీతోఁబోర-నాసాటివారెల్ల

1మ

1. నాఁడు భార్గవు ప్రాపునన్ మోసపోతివా?

నేఁడు పార్థుని దాపు నీకోర్కె నొడఁగూర్చు ²⁶ |మ

ఈ పల్కులు ఎగతాళి పలుకులు. 'మగువా: ఇప్పుడు నన్ను జయింప మగవాడవైతివా? నేను బాణములు మారుపేయను. నేడు నీకోరిక పార్థుని దాపున తీరును. నీవు నోచినావు' అను మాటలు హేళనాత్మకములైన హాస్యపు పలుకులు.

అంబరీషపరిత్ర హరికథలో దుర్వాసుని సుదర్శనచక్రము వెంబడింప, అతడు కైలాసమున కేగి పరమేశ్వరుని శరణము వేడ, పరమేశ్వరుడు తాను అశక్తుడనవియు, తాను వెనుక విష్ణుమాయచే పరాభవము నెందిన విషయము చెప్పు సందర్భములోని శివకేశవుల హాస్యసంభాషణము-

1. వినుము తొల్లి నాకడకు శ్రీవిభుం డొకనాఁడు రాఁగ

వినుతి చేసి యిట్లంటి నాస్థైర్యవిభవము చూపఁగ బాగ

2. అఁడుదానవై యల్లనాఁడు నీ వసురుల వలపించుగతి

నేఁడు నీప్రజ్ఞ చూపి నన్ భ్రమ పెట్టగలవె? శ్రీపతి!

3. అనుచు గర్వపడ మీసముందువ్వి హాస్యముగా నేబల్కు

వనజాక్షుడు నాతో నిట్లనియెం బలుమరు చిఱునవ్వొల్కు

కామము ద్రెంచినావు-మరి కంఠములో విషముంచినావు-బ
ల్పముల దాల్చినావు-సులభంబుగ మృత్యువు గెల్చినావు-దు
ర్భామి వసించినా-వహహ-పుట్టెను జేతధరించినావు-నిన్
జామ భ్రమింపనేయుటెటు? స్థాణుడ! నిర్ణిత పంచబాణుడా?

సగము మగవాడ! నీవు మీసమ్ముదువ్వి

నన్ను నెగతాళినేయు మెంతయునునవ్వి

ఎంతనాడను నిన్ను భ్రమింపజేయ?

దిస్సమొలవేల్పు! సెలవిమ్ము తిరిగివత్తు²⁷

ఇవి హాస్యపు పలుకులు. గంగాధరుడు విష్ణునితో 'నీవు వెనుక అడుదాన వె రాక్షసులను భ్రమపెట్టినట్లుగా నన్ను భ్రమపెట్టగలవా?' అని సవాలుచేయగా, విష్ణుడు హాస్యగర్భితముగా అతని గొప్పలు చెప్పి, 'నిన్ను భ్రమింపజేయగా నేనెంత వాడను?' అని సమాధాన మిచ్చును. ఈ విష్ణుని సమాధానము హేళనాత్మకము. తరువాత విష్ణువు మాయా భావవేషముతో వచ్చి శివుని పరాభవించును. 'దిస్సమొల వేల్పు! సెలవిమ్ము తిరిగివత్తు' అను పాదములో 'మరల వచ్చెదను. నీ గుడ్డల నూడదీయించి నీ గర్వమును రూపుమాపెదను' అను వ్యంగ్య మున్నది.

రాద్రసము :

ప్రహ్లాదచరిత్ర హరికథలో తన తమ్ముడైన హిరణ్యాక్షుని సంహరించిన విష్ణుని సర్వేశ్వరుడని తన పుత్రుడైన ప్రహ్లాదుడు వాదించుచుండ, క్రోధముతో హిరణ్యాకళిపుడు మండిపడినవిధము-

ప! వెరువవదేలరా తులువా నీకేది దిక్కు నామ్రోల | వె

అ! తరమా నాయాజ్ఞుండాట సరిగా ముల్లోకములందైన | వె

మి! మెరయలేడు మిక్కిలి రవి మింట, వి

సరగబోడు కరువలి వడితోడన్

చురకదగ్గి మిగుల, జముడు ప్రాణుల

బారిగొనండు నా సెలవు దప్పి

1. చెడుగా విష్ణుండే వీరుడని చెప్పెదా నీ నార్నాప్పిగా

వెడగా యటువంటివాడేనివాడు వేల్పుల నేజంపనెటుపోయె

కడున్నీ తోడి బాలకులకు మోక్షమందాసబుట్టించి విష్ణుని బా

గడి కులాచారముల్ జెరచు నిన్నుగడు దురాత్ముఁ జంప

బుణ్యమగు²⁸

27. అంబరీషచరిత్రము - పు. 19

28. ప్రహ్లాదచరిత్రము పు. 26

తులువా! నాయాజ్ఞను పాటింపకపోయినచో ఈ మూడులోకాలలో నీకు దిక్కేదిరా? నా అనుమతిలేక సూర్యుడు వేడి నెక్కువ చూపలేడు. గాలి వేగముగా పీచదు. అగ్ని మిక్కిలి కాలదు. యముడు ప్రాణులను కొనడు. నీ నోరు నొప్పిపుట్టనట్లు విష్ణుడే పీరుడని చెప్పెదవేలరా? వాడంతటి పీరుడైన నేను దేవతలను చంపునపుడు ఎక్కడకు పోయే? మోక్షమని అశవుట్టించి తోటిబాలురకు కూడ విష్ణుభక్తి ప్రచారము చేయుచున్నావు. కులాచారములను పాడుచేయు నిన్ను చంపుటయే పుణ్యము- అను హిరణ్యకశిపుని క్రోధపూరిత మగు పలుకులలో నున్నది రొద్రరసము.

మార్కండేయచరిత్ర హరికథలో, బాలమార్కండేయుని ప్రాణములు తీసి కొని పోవుటకు వచ్చిన యమ భటులు, అతని దరిచేరలేక, ఆ విషయమును యమునితో చెప్పి, ప్రళయానలమువలె రొద్రాకారుడై యముడు, తపము చేయుచున్న మార్కండేయుని చెంతకు వచ్చి క్రోధముతో ననుచున్న మాటలు-

ప! ఔర కన్నుగానక నాయాజ్ఞ మీరితివా | ఔ

అ! ఏరీ నీదిక్కు వచ్చు వారిపు | ఔ

మి! సారసభవాంశమందు నాదు శాసనముం ద్రిప్పజాలువారలె
వ్వారు గానరాదు నీవనఁ దృణప్రాయముగద చూడు నా
తమాస || ఔ

1. ఇంద్రునై నఁ బెకలింతు నా యు

పేంద్రునై నఁ గబళింతు చంద్రసూర్యాది గ్రహములుంగూడ
శాసింపఁబడు నావలన ని

స్తంద్రుండనై జగమునందుఁ దిరిగెద

సాంద్ర యశోనిధి న్గాలుండ²⁹

|| నారార

ఔరా! బాలకా! కన్నుగానక నాయాజ్ఞ మీరితివా? ఇప్పుడు నీకు దిక్కేవరురా? బ్రహ్మాంశమందు నాయాజ్ఞను దాటగలవార లెవ్వరు లేరు. ఇక నీవా తిరస్కరించు నది. నీవు నాకు గడ్డిపోచవంటివాడవు. ఇంద్రుని పెకలింతును. ఉపేంద్రుని

2, మార్కండేయ చత్రము, పు॥ లు 42, 43

కబళింతును. చంద్రసూర్యాది గ్రహములు నాచే శాసింపబడుచున్నవి. ఎదురులేక లోకములో తిరుగు కాలడనురా. ఔరారా! నా యజ్ఞను మీరితివా? అని యొడలు తెలియని క్రోధముతో యముగు పలుకుచున్న ఈ ఘట్టము రౌద్రరసము పోషింప బడిన ఒక ఘట్టము.

అంబరీషచరిత్ర హరికథలో చక్రానలజ్వాలలకు భయపడి దుర్వాసుడు మహేంద్రుని శరణువేడ, మహేంద్రుడు తాను అశక్తుడనని తెల్పుచు, వెనుక తాను పొరపడి కృష్ణునకు అపరాధము చేసిన వృత్తాంతమును వివరించును. ఆ వృత్తాంతములో శ్రీకృష్ణుడు తానే భగవంతుడనని గోపబాలకులకు చెప్పి, ఇంద్రునకై యాగములు చేయుట అనవసరమని బోధింప, ఇంద్రునకు కోపము వచ్చి మేఘములను పిలిపించి, వానితో అనుచున్నమాటలు -

ప॥ అనాహ యెంత విపరీతము నా గొల్లజొనర్చె ॥అ

అ॥ మహిలోపల నాయాగము మాన్పి కాటులార్చె ॥అ

మి॥ గహనంబుల పశువులుం గడునర్చింపఁదగిన వఁట
ఇహీహీ త్రిభువనేశ్వరుఁడ నేదనపూజకుఁ దగనఁట ॥య

1. కర్మమేదైవమనుచు జ్ఞానము బోధించెన్
దుర్మదమున నన్ను మహేంద్రుని తృణీకరించెన్
పేర్నిశ్చుతి స్మృతి చోదిత విధులెల్లన్ వ్యర్థములఁట
ధర్మమె గోరక్షణమఁట తన మాటలె వేదములఁట ॥య

భళిర యాడింభ నాస్తికు పల్కు నమ్మి
యాదవులు నన్ను మఱచిరి యవనిలోనఁ
గావునన్ మీరు దబ్బునఁ గడు ప్రళయముఁ
బెంచి వారల కొంపలు ముంచిరండు³⁰

అహహ! ఆ గొల్లడు (శ్రీకృష్ణుడు) ఎంత విపరీత మొనర్చెను? నేను పూజకు తగనట. యాగములు మాన్పించి పాడుకూతలు కూయుచున్నాడు. కర్మమే దైవ

మని మహేంద్రుడనైన నన్ను గూడ తృణీకరించెను. గోరక్షణమే ధర్మమట. తన మాటలే పేదములట. తక్కినవన్ని వ్యర్థములట. ఓ మేఘరాజములారా! ఆ దింభ నాస్తికుని మాట నమ్మి యాదపులు నన్ను లెక్కచేయకున్నారు. మీరు వెంటనే ప్రళయము సృష్టించి అ గొల్లపల్లెను ముంచిపేయుడు - అను యెంద్రుని అవమానజనిత క్రోధపూర్వక ప్రతీకారవచనములుగల ఈ ఘట్టము ఒక రౌద్రరస ఘట్టము.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన హరికథలో హరిశ్చంద్రుడు విశ్వామిత్రునిచే సృజింప బడ్డ మాలగరితలు హరిశ్చంద్రుని రత్నికీడలకు పురిగొల్పి, హరిశ్చంద్రుడు తిరస్కరించును. అప్పుడా మాలెతలు ఏడ్చుచుండ, 'ప్రళయాగ్ని విధమున రౌద్రమూర్తియై కౌశికుడు వచ్చి హరిశ్చంద్రునిపై మండిపడుచున్న ఘట్టము -

ప! ఔరార! క్రూరరాజాధమా!

నా యశ్రమంబులోన నీకీ యల్లరేమిరా! ఔ

అ! ఏరక నన్నానక నా పెంపుడు లేడి

నెంతయు నెదిరించి బెదిరించినదికాక | యా

1. వేటాడి యపస్మితంపు భటులతో

గోటున నా యజ్ఞవాటమున విహరించె | డా

2. నాకుఁబెలుపఁబోక నాముద్దుకన్నెల

జీకాకుపరచి శిక్షించినావే | మా

వీరి నేడ్చింపనేల - ఇవ్వారి నాదు

కన్నుఁగవకన్న నెక్కుడు కాఁగఁజూచు

కొందు నా ముద్దుకూతుల గొట్టితేము

పల్కుమా వేగ మతోపభాజనమ్మ! 31

ఔరార! ఓరీ! క్రూరరాజాధమా! నా అశ్రమములో ఈ అల్లరేమిరా, నా పెంపుడులేడిని బెదిరించినావు. అపవిత్రులైన భటులతో నా యజ్ఞవాటమున

31. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము, పు. 23

తిరుగుచున్నావు. నాకు తెలువకుండ నా ముద్దుకన్నెలను ఏడ్పించినావు. కొట్టినావు. ఈ చేష్టలన్నియు ఏమిటికిరా? వేగమే పల్కుము - అని గద్దించు విశ్వామిత్రుని పల్కులు గల ఈ ఘట్టము ఒక రౌద్రరసఘట్టము.

భీష్మచరిత్ర హరికథలో అంబా నిమిత్తమై జరుగు యుద్ధమున, జామదగ్ని తన మాటవినక, తనతో యుద్ధమునకు తలపడ్డ శిష్యుడైన భీష్మునితో 'పటపట పండ్ల కొరుకుచు' నిప్పులు క్రకక్కుచున్న ఘట్టము.

ప! నిన్నటి జయమున కుబ్జి గర్వించు నీపని పట్టెద నేడు ||ని

అ|| పిన్నపెద్ద తారతమ్య మెరుగవ పీచమడంచెదఁ జూడు ||ని

1. కంఠక్రోవ్య మెండు నీకుఁగలదని కన్నుగానవు కుమారా
కొండ యెంత వజ్రమెంత తెలియవు కొంచెమైన నారార ||ని

మొన్నటివాఁడవు తెలిసిన

తెన్నునఁ బెద్దల నెదిర్చి తెగ నల్లెదు నీ

కన్నమ్మ కడుపు చల్లగ

నున్నేనియు బ్రతికెదేమొ యోరి కుఱ్ఱా!

ధర్మమనంగ సత్కర్మమ్ము, పెద్దల

వర్తనమున దాని భంగితోఁచు

నీతిగల్గిన సర్వభూతహితంబగు

బ్రహ్మఋషులతోడ వాడు తగదు

లతకుఁ బందిరిమాడ్కి రమణికి మగనిని

జతగూర్పదలఁచుట జడ్డితనమ?

పిల్లను గ్రుడ్డు తా వెక్కిరించిన యట్టి

గురునకు శిష్యుండు గఱపెఁ దగవు

యావన మదంబునం దగరాడనిమ్ము

కొమ్ములందాకి ఢీకొని కొంఢమీఁద

సహజశత్రువు నాకు నీ క్షత్రజాతి

కనుక నిన్ ద్రుంతుఁ జెల్లినఁ గాచుకొనుము³²

ఓరీ: కుట్టా: నిన్నటి తాత్కాలిక జయమునకు ఉబ్బి గర్వింపు నీపనివద్దెదను. పిన్న పెద్ద తారతమ్య మెదుగక, కండక్రావ్య కలదని కన్నుగానకున్నావు కొండ శక్తివజ్రశక్తి కొంచెమైన తెలియకున్నావు. నిన్నమొన్నటి వాడవు. తెలిసినవాని వలె పెద్దల నెదిరించుచున్నావు. నీ కన్నతల్లి కడుపు చల్లనైన ప్రతికేదవేమో. మాబోటి పెద్దల వర్తనము వలన ధర్మమన నేమియో తెలియును. మాబోటి బ్రహ్మర్షులతో వాడుతగదు. గమణిని మగనితో చేర్చుట మూర్ఖత్వమా? సిల్లను గ్రుడ్డు వెక్కిరించునట్లు గురువునకు నాకు శిష్యుడవైన నీవు న్యాయము తెల్పెదవు. మదమున పొట్టెలు కొమ్ములతో కొండను ఢీకొనునట్లున్నది నీ పద్ధతి. నీ క్షత్ర జాతి నాకు సహజశత్రువు. కనుక నిన్ను చంపెదను. శక్తియున్న కాచుకొనుము అను పరశురాముని పల్కులు గల ఈ ఘట్టము ఒక రౌద్రరసఘట్టము.

వీరరసము :

ఉత్సాహాత్మకమైన ఈ వీరరసము ఉత్తమప్రకృతికము. ఈ వీరరసము దానవీరము, ధర్మవీరము, యుద్ధవీరము, దయావీరము అని ప్రధానముగా నాలుగు విధములు. 'సచ దానధర్మయుద్ధైర్దయయాచ నమన్వితశ్చతుర్థాస్యాత్'³³

భీష్మచరిత్ర హరికథలో, భీష్ముని జయించుట అసాధ్యమని, కొంతేయులు కృష్ణసహితులై చాటుగా రాత్రిసమయమున భీష్ముని చెంతలేగి, తమకు విజయము కల్గునట్టి మార్గము' చెప్పుమన, గాంగేయుడు తన్ను వధించు నుపాయమును చెప్పిన ఘట్టముక దానవీరరసఘట్టము (పు. 27)

పితృకార్యసిద్ధికై తన నకల శక్తులను ధారపోయుట పుత్రుని విధి అని చాటి చెప్పినవాడు గాంగేయుడు. పితృసౌఖ్యమునకై రాజ్యమును, వివాహమును కాల చన్నిన దేవప్రతుడు, భీష్మచరిత్ర హరికథలో శపథము చేసినభీష్ముడైన ఘట్టము ఒక ధర్మవీర ఘట్టము.

32. భీష్మచరిత్రము, పు॥లు 18, 19

33. సాహిత్యదర్పణ:-తృతీయః-పరిచ్ఛేదః - శ్లో 234

ప॥ నేనొల్లనిక రాజ్యభోగము నీ మనుమలే యేలనీ

అ॥ భూనాథుండు నీ కొమార్తెయు మోదవార్నిధిదేలనీ ॥నే

1. బ్రతుకు వరకున్ బ్రహ్మచర్యవ్రతమునే గావించెదన్

హితముగా నా కన్నతండ్రికి ఋణము తీర్చి తరించెదన్ ॥మే

తనయుడు కల్గినాడని మదంబునఁ బొంగెడు తల్లిదండ్రులన్
మనమునఁ గుందనీక కడు మన్ననతోడుత వారియూజ్ఞ చొ
ప్పునఁ జరియించు చుంట విధి పుత్రునకుం బితృకార్యసిద్ధికై
కనుకఁ బ్రతిజ్ఞ నీ విధముగా నొనరించితి ధీవరోత్తమా!

రాలనీ చుక్కలు కూలనీ కులగిరు

లిలగుంకనీ వాధులింకిపోని

ఆకస్మికముగ సూర్యాచంద్రముల్ గతుల్

దప్పనీ జగమెల్ల తల్లడిలని

పిడుగులు గురియనీ పెటల్లిబ్రహ్మాండముల్

షేలాల పోలికం బేలిపడని

ప్రళయము పెట్టనీ భైరవుడు త్రిశూల

ధారుడై ఫాలనేత్రము తెరువని

యేడియెఱునఁగాని యొక్కింతయైన

నాప్రతి న తప్పిపోవదు నమ్మవలయు

అఖిల పాపని నాతల్లి యయ్యెనేని

ధర్మవెప్పుడు నాతండ్రి తప్పడేని³⁴

ఈ ఘట్టము నం"లి 'హితముగా నాకన్నతండ్రికి ఋణము తీర్చి తరించెదన్',
వారి యజ్ఞచొప్పునఁ జరియించుచుంట విధిపుత్రునకున్' అను భీష్మునిమాటల
వలన, ఇందు పోషింపబడిన రసము ధర్మవీరము. 'రాలనీ చుక్కలు కూలనీ

కుల గిరులు.....' అను సీసపద్యమున దాసుగారు భీష్ముని స్థిరసంకల్పమును సంగీతాత్మకముగా చదువుటకు అనువైన శైలిలో వెల్లడించినారు.

భీష్ముడు తన తమ్మునికొరకై రాజులనందరిని జయించి కాశీరాజపుత్రికలను మువ్వరను రథముపై నెక్కించుకొని తీసికొనివచ్చుట ఒక యుద్ధ వీరరస ఘట్టము.

ప! వీరులున్న నెవ్వరైన వీరల విడిపించుకొండు ||పీ

అ! పోరిలోన మీకుగల్గు భుజాబలము చూపరండు ||పీ

1. తమ్మునకు బెండ్లి సేయఁదలచి వీరిగై కొంటు
ఇమ్మహిలో రాక్షసోద్వహమ్ము త్కృత్రయధర్మమంట ||పీ

అనుచుం బల్కెడు గంగసూనుపయి నానాస్త్రాళి సాశ్వాది ముఖ్య నృపాలుర్గురియింప వాని నడుమన్ ఖండించి భీష్ముండ నేక సరాధీశుల చెంతయున్ విరథులన్గావించి యడ్డమి లేక నిరాయాసముగా స్వకీయపురి వేడ్కన్జొచ్చె బ్రఖ్యాతుడై³⁵

'వీరులున్న నెవ్వరైన వీరల విడిపించుకొండు, పోరిలోన మీకుగల్గు భుజాబలము చూపరండు' అను పల్లవి యందలి పలుకులు 'సవాలు' చేయు సందర్భములో ఎదురగు తొలిపలుకులు. ఇందు పోషింపబడిన రసము యుద్ధవీరము.

సావిత్రీచరిత్ర హరికథలో సత్యవంతుని మిషగా గొని దయావీర రసమును గ్రుమ్మరించిన ఒక ఘట్టము—

అంతట సత్యవంతుడు మహాటవిలో నొక వేటపోతు న

త్యంత రయంబునన్ బెనగి వ్యాఘ్రాఘనాస్యము నుండి కాచి తానెంతయు లేతపచ్చికల నిట్టికి నేపి భయంబువాపి వి

శ్రాంతి యొసంగి, బల్ కనికరంబు మెయిం దలపోసె నిట్టలన్

ప! ఎందుకింత కనికారము డెందమ! నీకేమి కార్య ||మె

అ|| ఎందైన నిశ్చనాజ్ఞ నెవరితరము తప్పింపగ ||నెం

మి|| అందముగా భూతంబుల కన్యోన్యం బాహారము
సందియంబులేదిది సహజంబు సృష్టిగొన గావున ||నెం

1. నీరు నిప్పు, దిగబీల్చు నీటి నగ్గి దెగగాల్చు
నారయ సరిబలములైన నవి రెండున్దలసి నిల్చు
ధారుణిలో హింసయు దయ కారము పరస్పరంబు
నూరకుండ మేల్కొలుపు కున్నది దైవ మతాణా ||యెం

ఎట్టియాకలియైన జెట్టుకాయన్ద్రంపఁ
జెల్లవు చిప్పరైన జిక్కలేవు
ఈగల న్బాధించి యెంతయుఁ గోర్కెయుఁ
దేనెపట్టులు తీయఁబూనుకొనవు

దవ్వలనుండి యందంబుగ పూలు గ
న్గొనుచుందువేకాని కోయఁబోవు
తొడరి నీపై వచ్చు దాష్టజంతువుఁ జంప
నొప్పవు నేర్పునఁ దప్పకొనెదు

ఆత్మవలె నీ సమస్త చరాచరముల
నెంచి ప్రేమించు నీకు హింసించఁదగిన
వస్తువెయ్యది యింకెట్లు బ్రతుకవచ్చు
కటకటా! దయకన్నను గట్టనేది?

పెనిమిటికడ ముద్దుగునిసెడి గువ్వ స
దేల సాళువ డేగ యెగదదన్నె?

పచ్చిక జివురించి బలసిన డొంకల
కెగ, బాకి మేకపోతేల మేసె?

నీటియొడ్డున త్రుళ్లి పాటపాడెను కప్ప

జెట్టిని పామేల పట్టిమింగె?

కొండను ఢీకొను కొమ్ము విదిలించు

నేనును సింగ మడేల చంపె?

ఇజ్జగంబున నన్యోన్యహింసవలనఁ

బ్రబలు భూతంబు లిది స్వభావంబుగాన

కాని ప్రకృతి విలక్షణ కార్యమైన

యీశు తత్త్వము దయ నాకిడెట్లు వచ్చె?³⁶

సత్యవంతుడు మహాబలిలో పులితోటబద్ధ పేటపోతును రక్షించి, ఇట్టికి లేత పచ్చికలను పెట్టి భయముపోగొట్టి, తనకు గల దయను గూర్చి ఇట్లు చర్చించుకొని నాడు-

దెందమా! ఎందుకు నీకింత కనికరము? శివుని అజ్ఞలేనిది ఏమియు జరుగదు గాదా. సృష్టిలోగల భూతంబులకు అన్యోన్య మాహారముగా భగవంతుడే కల్పించి నాడు. ఎంత ఆకలైనను చెట్టుకాయను ద్రుంపలేవు. తేనెటీగలను బాధించి తేనె పట్టులను తీయవూనుకొనవు. అందమైన పూలను దూరమందుండి చూచుచుండునే కాని కోయబోవు. నీపైకి వచ్చుచున్న దుష్టజంతువులనుండి తప్పుకొందువేకాని వానిని జంపదలవవు. సమస్త చరాచరములను ప్రేమించు నీకు హింసించదగిన వస్తువేమియు లేదే. ఇంక బ్రతుకుబెట్లు? లోకములో దయకన్న కష్టమైనది లేదుకదా. పెనిమిటి చెంత సుఖముగానున్న గువ్వను సాళువడేగ ఏల ఎగరదన్న వలెను? చిగిర్చిన లేతపచ్చికలను మేకపోతేల తినవలయును? నీటియొడ్డునగల కప్పను పామేల మ్రింగవలయును? కొండను ఢీకొనగల ఏనుగును సింహమేల చంపవలయును? కాన చూడగా ఈలోకమున అన్యోన్యహింసవలన భూతములు బ్రతుకుట సృష్టిస్వభావము. కాని ప్రకృతి విలక్షణమైన ఈ దయ నాకెట్లు వచ్చెను? ఈ సత్యవంతుని అవేదనమంతయు దయాపీఠమే.

భయానక రసము :

అంబరీషచరిత్ర హరికథలో దుర్వాసవహర్షి స్నానమున కేగి యెంతసేపటి కిని రాకపోగా, ద్వాదశఘడియలు దాటుచుండ, అంబరీషుడు బ్రాహ్మణానుమతమున సలింభక్షణము సేయును. తన్ను విడిచి అంబరీషుడు పారణచేసెనను కోపముతో దుర్వాసుడు తన జటను దీసి నేలమీద కొట్టగా, ఆ జటనుండి భయంకరముగా కృత్య పుట్టును. ఆ కృత్తి ఆకార వర్ణనమొక భయానక రస ఘట్టము (పు-9)

ఈ అంబరీషచరిత్రముననే శ్రీకృష్ణుని మాటలు విని యాదవులు తన్ను ప్రార్థించుట లేదను కోపముతో ఇంద్రుడు మేఘరాజములను పిల్చి ప్రళయము సృష్టించి ఆ యాదవుల కొంపలను ముంచిరందు అని చెప్ప, ఆ మేఘములు పెను ప్రళయముగ యాదవుల ఘోషముపై వానకురియును, ఆ వానకు యాదవులు పొందిన భయమును వ్రాసిన ఘట్టము మరియొక భయానక రసఘట్టము.

గాఢాంధకారంబు కమ్మగ భయపడి
యొండొరులం బిల్చుచుండువారు
ఇండ్లకప్పులు మింటికెగరించు గాలికి
నోర్వజాలక భూమి నొడుగువారు
మెఱుపులతో బుట్టు నేటిపిడుంగుల
మ్రోతలకున్నూర్చుపోవువారు
ఏన్నతొండములంతలేసి ధారలబడు
వానకు వడివడ వడకువారు

అకట యిదియేమి విపరీత మనెడువారు
ప్రళయకాలంబిదేయని తలచువారు
అశన నిద్రల నెఱుగక యడరువారు
నగచు గృష్ణుని వేడిరి యాదవు లిటు

పా చిన్నికృష్ణ వేగ రారా మముఁ గన్నులెత్తి చూడవేరా |చి

అ| కన్నతండ్రి నీకన్న దిక్కెవ్వారు కలరో భక్తమందార |చి

1. ములుగుచున్నవి కొంపలెల్ల యేమూల నున్నావయోచెల్ల
ప్రళయకాలమువచ్చె ప్రాణంబులకు దెచ్చె పాడువై వంబికే

వల్ల |చి

2. ఉన్నసొమ్ములు పాడువారె మన యూరెల్ల చెప్పుగా మారె
అన్నన్న యింకేటి యాస మాపనితీరె నందరికి పస్తు

చేకూరె |చి

3. ఇంతవరకున్నోవలేదా మమ్మిపుడు విడుచుట మర్యాదా
పంతమా మామీద బాలగోపాల నీభక్తులము కాపాడ

రాదా³⁷ |చి

గాడమైన చీకటికి భయపడి ఒకరినొకరు పిల్చుకొనువారు, ఇండ్లకప్పులను ఆకాశమున కెగిరించు గాలికి తట్టుకొనలేక భూమికి నొడుగువారు, మెరుపులతో గూడిన పిడుగుల మ్రోతలకు మూర్ఛపోవువారు, ఏనుగు తొండములంతలైన ధారలతో కురియుచున్న వానకు వణకువారు, అకట యిదియేమి విపరీతమనువారు, ప్రళయకాలమున్న నిదేయని తలచువారు, నిద్రాహారములులేక అడరువారునై కృష్ణుని గూర్చి 'ఓ కృష్ణా! నీకన్న దిక్కెవ్వరు? కొంపలు ములుగుచున్నవి. ప్రళయకాలము వచ్చినది. ప్రాణాలమీదకు వచ్చినది. ఉన్నసొమ్ములు పోయినవి. ఊరంతయు చెరువు అయినది. అందరికి పస్తులైనవి. ఎక్కడనున్నావో! ఇంత వరకు మమ్ము కాపాడి యిపుడు పిడుగులు తగునా? మాపని యైనది. త్వరగా వచ్చి కాపాడుము' - అని భయాందోళనములతో ప్రార్థింతురు. ఇది భయానకరస ఘట్టము.

ఈ అంబరీషచరిత్ర హరికథలోనదే మరియొకఘట్టము. దుర్వాసుడు తన్ను సంహరింపదలచి వెంబడించుచున్న చక్రమునకు భయపడి ఎందరినో ప్రార్థించి,

వారు రక్షింపకపోగా తిరిగి అంబరీషుని చెంతకు వచ్చి శరణు వేడును. అంబరీషుని శరణు వేడునప్పుడు దుర్వాసుడున్న పరిస్థితి—

ప। చచ్చిపోతినే భూప నొచ్చుచున్నదే ।చ

అ। చచ్చిపోతిఁ జక్రపు మంట మచ్చికం జూడుమా కంట
పెచ్చుగ నెన్నఁడిక వెంట తెచ్చుకొన నిటువంటి తంట ।చ

1. కనులజూడవే భూప మనఁగఁ జేయవే
వనజనాభుని భక్తుడవని కనుగొనలేనైతి నయ్యో
తినియెద నీయెంగిలైన దిక్కుచూడవే భూప ।చ

2. పొట్టఁజీల్చుచున్నదె విడిచిపెట్ట నంచున్నదే
ఒట్టుపెట్టుకొన్ననాఁడ నొరులజోలికిఁ బోనటంచు
నెట్టన నీపాదములను పట్టు ముసలిబడుగునయ్యో ।చ

3. ఎందరి వేడితినే నేనెంత కుయ్యిడితినే
అందరు నోమందుఁడా! గోవిందుని భక్తుని దూరితెందుకు
క్రిందుమీఁదెరుగకటంచు నిందించి కాని కావరు³⁸ ।చ

ఓ అంబరీషభూపా! చక్రపుమంటకు చచ్చిపోవుచుంటిని. దయతో చూడుము. బుద్ధివచ్చినది. ఇటువంటి తప్పు ఇంకెప్పుడును చేయను. విష్ణు భక్తగ్రేసరుడవని తెలిసికొనలేకపోయితిని. నా అహంకారము నశించినది. నీ యెంగిలైన నను తెరదను. ఒట్టుపెట్టుకొనుచుంటిని. ఇక నెప్పుడు ఇతరులజోలికి పోను. నీ పాదములను పట్టుకొన్న ఈ ముసలివానిని రక్షింపుము. ఎందరిని శరణువేడితినో ఎంత ఏడ్చితినో! అందరు నీవంటి భక్తుని క్రిందుమీదెరుగక తిట్టి నందుకు నన్ను నిందించిరికాని, ఎవరును రక్షింపలేదు. దయతో నన్ను రక్షింపుము— అన్న దుర్వాసుని మాటలన్నియు భయమునుండి పుట్టినవే. ఇదియొక భయానక రసమట్టము.

సావిత్రిచరిత్ర హరికథలో సావిత్రి సావిత్రియేని 'పాపపుణ్యము లన నేమి? వానికేయే ఫలములు కల్గును?' అని ప్రశ్నింప, ఆ సందర్భమున యముడు, తన భటులు దుర్మార్గులైన వారలను నరకమున ఎట్లు శిక్షింతురో వివరించిన ఘట్టము ఒక భయానకరసఘట్టము.

అలనాడు పరభామ నాశించి చూచిన

వీని పాపము కనుల్యైరుకుఁ డంచు

భర్తను మరిపించి పరునితో నవ్వె ని

క్కులటకుఁ బండ్లాడగొట్టుడంచు

నితరకాంతనైఁగలించె నీ దుర్మార్గు

నగ్ని కంబంబున నడుముఁ డంచు

బై కీఁ బత్నివతవలె నటియించె నీ

పెంకెజెల్లం గొర్తవేయుఁ డంచు

పటుతరంబగు తర్జనభర్జనముల

వ్యభిచరించిన జనముకుఁబట్టి మిగుల

నాదుదూతలు నా ఘోర నరకమందుఁ

జెలఁగి తగునట్లు శిక్షలు చేయుచుండు

పలురకంబుల దొంగవారలఁబట్టి కాళ్ళను జేతులన్

గులికితిట్లుచు ముక్క-ముక్కలు గొట్టి ముక్కుచెవుల హాళా

హళిగఁగోయుచు నుప్పుకారము నద్ది యెర్రగా గాల్చి సూ

చులను గన్నుల గ్రుచ్చుచుందురు తోయజేక్షణ! నాభటుల్

మర్మంజెడ్డియులేని మానవులకున్ బల్వాదు పుట్టించుచున్

ధర్మస్థానములోన వారి ధనమున్ వ్యర్థంబు గావించుచున్

దుర్మార్గులను న్యాయవాది మిషనంతో కూటసాక్ష్యంబులన్

నిర్మాణించెడు వారి నాలుకల ఖండింపింతు బాపోజులన్

పాలుచక్కెర ధాన్య ఫలములన్నాని దు
 ష్టాశనులౌ మనుష్యాధములను
 యంత్రవితతి నభీష్టార్థముల్ సలుపక
 పశుల బాధించెడి పాతకులను
 అధికారమున సంధులై వ్యర్థముగ సేవ
 కులను బీడించెడి క్రూరమతుల
 తమకు సంపదఁగోరి దైవతములకు జం
 తువులను బలియిచ్చు దుర్జనులను

పలురకంబుల మఱియును బ్రాణిహింస
 బరపు కఠినాత్ములంబట్టి విరచి కట్టి
 మేని చర్మంబు లొలుచుచు మీఁద వేడి
 చమురుఁ జల్లుచు నాభుటుల్ సంతసింతు

తిట్టుచు తన తలిదండ్రులఁ
 గొట్టుచు వారలకుఁ గూడుగొడ్డలిడక తా
 పొట్టి బలియఁదిను దుష్టుని
 బట్టి వడిఁ జీము నూతఁబడియఁ ద్రోయింతున్

లాతికొంపలుదీసి లంచముల్ మేయు మా
 ఝులను రంపంబులఁ గోయుచుండ
 తగఁదీర్థదైవ నిందకుల నెల్లప్పుడు
 మంచి నిష్ఠలఁ బొరలించుచుండ
 లేలి గురుద్రోహులం బలుశూలములఁ పొడి
 పించి పాతరలఁ ద్రొక్కించుచుండ
 త్రుళ్లి లోభులఁబట్టి నోళ్ళ మన్నంగొట్టి
 చెట్టలకున్ వ్రేలగట్టుచుండ

పోరిఁబారి వరకన్యాశుల్క-ములను దినెడు
కుత్సితౌల డొక్కజీల్చి రాల్గొట్టుచుండ్రు
మరి కృతఘ్నులబట్టి మా నరకమందుఁ
జెలఁగి సకలశిక్షలకుఁ బాలేయుచుండ్రు³⁹

నరకమునందు రకరకముల దుర్మార్గులకు యమభటులు వేయు ఈ శిక్షలు
వినుటకే మిక్కిలి భయంకరములుగా నున్నవి. ఇది యొక భయానకరస ఘట్టము.

యథార్థరామాయణ హరికథలో విశ్వామిత్రుని వెంట రాచులక్ష్మణులు అడవిలో
నేగుచుండగా, ఎదురైన తాటక యొక్క భయంకరరూపము—

పదఘట్టనమునకుఁ బెదరి జంతులు పాఱఁ
బెనుహుంకృతికి దెసల్బేటదేఱ
ప్రేలాడుకొప్పున వెదురు డొంకలు చిక్కు
వడి నేలనూడ్చు చప్పుడు నొనర్పఁ
గాళ్ల కుడగులు వృక్షంబు లన్నియు గడ్డి
కాడలవలెఁ జాపకట్టుకొనఁగఁ
నడు గడ్డనకుమధ్య నాపాటి యీపాటి
యేళులుం గుట్టలు నిముడుచుండ
లోనికిం బై టికూర్పు పుల్లలను లాగ
నర కపాల ముక్తాభరణంబు లెసఁగ
నగ్నికుండములట్లు రక్తాక్షు లలర
వచ్చి తొటక పిడుగులు వడగఁ బల్కె⁴⁰

పాదముల చప్పుడునకు జంతువులు పెదరి పారిపోవుచుండ, హుంకారము
నకు దిక్కులు నిద్దలుకాగా, ప్రేలాడిన పెద్దకొప్పులో వెదుళ్ళపొదలు చిక్కువడి

39. సావిత్రిచరిత్రము పు|| లు 45, 46

40. యథార్థరామాయణము - సీతాకల్యాణవిభాగము, పు. 68

నేలను ఊడ్చునట్లు చప్పుడుకాగా, కాళ్లకు అడ్డుతగిలిన పెద్దపెద్ద వృక్షములు గడ్డి కాడలవలెనై చాపవలె కాగా, అంగకు అంగకు మధ్యలో అపాటి యీపాటి ఏరులు, గుట్టలు దాటుచుండగా, ఉచ్చాసనిశ్శ్వాసముతోపాటు జంతవులు లోనికి బైటకు తిరుగుచుండ, నరుల పుట్టలు ముత్యాల అభరణమువలె నొప్పగా, ఎఱ్ఱని నేత్రాలు అగ్నికుండములవలె నుండ తాటక వచ్చి పిడుగులు పడినట్లు పల్కినదట. ఇది తాటకయొక్క భయంకరమైన బృహదాకారము. ఈ అకారవర్ణనము నందున్న రసము భయానకము.

బీభత్సరసము :

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన హరికథలో హరిశ్చంద్రచక్రవర్తి వీరబాహుడను చండాలునకు సేవకుడై, కాటికాపరి యైన సందర్భము నందలి శృతాన వర్ణనము-

వెదురునిచ్చెనల్పపైఁ బీనుంగు లొకచోట
 నొకచోట, గుండల నుబుకు మంట
 కటిక యొజ్జల మంత్రకర్మంబు లొకచోట
 నొకచోట నత్తెనీరుడుకు తంపి
 చచ్చినవాండ్రకు శకునముల్దీర్చు కా
 కులొకచో నేడ్చుబండు లొకచోటఁ
 బాతిన శవములఁ బైలాగు నక్క లొ
 కైడ నొక్కచోఁ బ్రేపు లీడ్చు గ్రద్ద
 లుండు ఘోరశృతానము దండఁజేరి
 తనదు దుస్థితిఁ దలపోసి తలయు నూచి
 వెల్లఁబడి పైకిఁజూచి నిస్పృహత నన్వి
 యీశ్వరునఁపుడతండు ప్రార్థించె నిట్లు⁴¹

పరమ జుగుప్సాకరములైన ఈ అంశము లన్నియు నిత్యము శృతానమున కన్నడునవి. ఇదియొక బీభత్సరసఘట్టము.

గౌరమ్మ పెండ్లి హరికథలో గౌరమ్మ కడకు ముక్కుంటి ముసలివేషముతో
వచ్చి సరసము లాడును. పరమాసహ్యముగా నున్న ఆ ముదుసలి ఆకారము-

వలముగ వాచి పిల్లలు పెట్టి చీమూరు
నడుగుల నొరసి వ్రేలాడు వుచ్చె
బొడ్డుకయికి నంద,బోనట్టు పొడవుగా
ముడుతలదోగొడు పొడక పొట్ట
యెండిపోయిన లోతు గుండియ కిరుతట్టు
సొట్టయై కదలాడు వట్టి రెట్ట
మురిగిపోయిన ముక్కు మొతీపెదవులు, పాచి
పట్టి విస్త్రగమ్ము మిట్టపండ్లు
వుసులు వాతొడు మిడిగ్రుడ్లు బురక బొంది
యెలుకజానుగ ల్వెజ్జిన వ్వెల్లు పెల్లు
గూనునడ్డి మొలదగుల్మాన్న పోచ
గలుగు ముత్తయ విటిపాటుడులికి పలికె⁴²

పరమాసహ్య జగుప్సాకరమునైన ఈ ముదుసలి వర్ణనము నందున్నది
భీభత్సరసము.

భీష్మచరిత్ర హరికథలో భీష్ముడు చేసిన యుద్ధము వలన గగ్గోలు చెందిన
పాండవసైన్య పరిస్థితి-

విరిగెడు నరదము లొరిగెడి గుర్రముల్
తెగివడు సిడములు తెఱ్ఱుకనులు
బంతులవలె దుళ్ళు భటుల శిరంబులు
మొత్తంబులై యాడు మొండెములును

పొడియగు శస్త్రాస్త్రములు మూలబడిన సా
 రథులు మూర్ఖులైన రథికవరులు
 ఘన రాసులౌ మాంసఖండము లేరుల
 సాబగున బారెడు శోణితంబు

గలుగు నట్టుల పాండవబలము ద్రుంచు
 భీష్మువిక్రముంజూచి బీరమెడలి
 యున్న నర్జును బరికించి వెన్నుండపుడు
 తలను బంకించి యిట్లనె చాల్మీ దొరగ్గ⁴³

ఈ పద్యము నందున్నది బీభత్సరసము.

యథార్థరామాయణములో కుంభకర్ణుడు చేసిన యుద్ధవర్ణనము - 'ఇట్లు కుంభకర్ణుఁ డేతెంచి యేడీ రాముఁడేడీ రాముఁడని సింహగర్జనలు సల్పుచు నొడు గఱచుచుఁ గవులఁ గొందఱుల్గల్గేతుల నల్లులమాడ్కి నేలరాయుచుఁ గొందఱ నైనగలవలె నమలుచుఁ గొందఱ నెన్నముద్దలకరణీ మ్రింగుచుఁ గొందర న్దోమల లాగునఁ దోలుచుఁ గొందఱ న్నొడుమట్లు దిగబీల్చుచుఁ జెఱకు తోట విఱచి తిను మదపుఁతేనుఁగుతీరునఁ బచ్చిపుట్టలఁ గొమ్మల విదల్చుచు బలిసిన పచ్చికబయలునఁ జెఱలాడు కొరపోతురీవిజ్జెదలకుఁ దలపడిన యెల్లుబంటివిధమున నెండుపూఁతికకుప్ప న్దగిలిన కార్పిచ్చు చందమునఁ బ్రళయభైరవుని రీతి ని్విజృంభింప నద్దనుజుని యుచ్చాస నిశ్వాసంబుల నవకులై చిక్కువారును, మరియును రోమహావ ద్వార ముల వెడలువారును గొండమీది చీమలబారుమాడ్కి నమ్మేటి రక్కసుని మేన సంపరించుచు మెలపునఁ దమ సూక్ష్మపాధి సాహాయ్యంబున నయ్యసుర దెట్టి తప్పించుకొనుచు నతని కనుముక్కుచెవులఁ జొచ్చి బాధించుచుఁ జచ్చుచుఁ నొచ్చు చుండ.....⁴⁴

కుంభకర్ణుని ఈ యుద్ధవర్ణన మంతయు బీభత్సమే.

43. భీష్మచరిత్రము - పు. 24

44. యథార్థరామాయణము - సామ్రాజ్యసిద్ధి, పు. 239

అద్భుతరసము -

సావిత్రిచరిత్ర హరికథలో అశ్వపతి మహారాజు సంతానార్థియై కులదేవతయైన
సావిత్రిని గూర్చి అనశనప్రతుడై తపమొనరింప, ఒకరాత్రి సావిత్రిదేవి ప్రత్యక్ష
మగును. ప్రత్యక్షమైన సావిత్రిరూపము-

చేమంతిపూవుగ శీతాంశు గీలించి

యొప్పుగ గగనంబు కొప్పుబెట్టి

తారలన్ ముత్యాల చేరు చుక్క నమర్చి

నుదుటిపై సూర్యుడన్ బొట్టు దిద్ది

చందోయిగా మేరు మందరములజేర్చి

జలధితరంగముల్ వళులజేసి

రోమావళిన్ వనస్తామంబు గావించి

ఘన జఘనము భూమిగా నొనర్చి

తన యధఃకాయ మఖిల పాతాళమగుచు

నశ్వపతి జ్ఞానదృష్టి యం దవతరించె

విశ్వరూపంబుతోడుత వేదమాత

పాలితాశ్రితవర్గ సువర్ణదుర్గ⁴⁵

చంద్రుడు చేమంతిపూవుగా, ఆకాశము కొప్పుగా, నక్షత్రములు ముత్యాల
చేర్చుక్కగా, సూర్యుడు నుదుటిబొట్టుగా, మేరు మందర పర్వతములు స్తనద్వయ
ముగా, నమద్రతరంగములు వళులుగా, వనముల సమూహము రోమావళిగా,
భూమి జఘనముగా, అఖిల పాతాళము అధఃకాయముగా విశ్వరూపముతో సావిత్రి
దేవి అశ్వపతి జ్ఞానదృష్టి యందు సాక్షాత్కరించెను. ఈ సాక్షాత్కారఘట్టము
అద్భుతరస ఘట్టము.

ప్రహ్లాదచరిత్ర హరికథలో హిరణ్యకశిపుడు హరిచింతనామృతాస్వాదుడైన
ప్రహ్లాదుని పలువిధాలుగా చంపప్రయత్నించినను, ఆ బాలుడు చెక్కుచెదరక

యుండుటను జూచి, హిరణ్య కళిపుడు విస్మయమందిన ఘట్టము ఒక అద్భుతరస ఘట్టము. (పు॥ లు - 21, 22)

ఈ ప్రహ్లాదచరిత్రయందే - 'చక్రిని ఈ స్తంభమునందు చూపగలవా?' అని హిరణ్యకళిపుడు అడుగగా, 'అట్లే' యని ప్రహ్లాదుడు సమాధానమీయ, హిరణ్య కళిపుడు స్తంభమును భేదింప, నృసింహస్వామి అవిర్భవించిన విధము మరియుక అద్భుతరసఘట్టము.

ప॥ నరకేసరియై పొడమె నారాయణుడా కంబమున 1న

అ॥ చరాచరేశుండు ప్రళయచండమార్తాండు పగిది 1న

మి॥ సురలు పూలుకురియ నచ్చరలు నాట్యమాడఁ గిం
కరుండే ప్రహ్లాదుగావఁ గనక కళిపుఁ జంపి పోవ 1న

గంభీర భీకర గర్జారవంబున

బ్రహ్మాండ భాండ కర్పరము పగుల

చలుల సటాచ్చటాచలన సంజాత ప్ర

చండ వాతాహితీన్ గొండలెగయ

కాలానలాభీల కీలాభజిహ్వ ప్ర

భావళిన్ జగమెల్లఁ జేపురింప

తరుణేందు భాసుర దంష్ట్ర నఖిచ్ఛాయ

లలమి దిక్కులకు వెన్నెలలు గాయ

కరము లురమును శిరము సింగంబు మాడ్కి

నాభికిన్ గ్రిందిభాగము నరునిపోల్కి

నలర నరసింహరూపున నవతరించె

నాశితపరాయణుండు నారాయణుండు⁴⁶

డింబకుని మాట నిల్పుటకు భగవంతుడు స్తంభము నుండి ఉద్భవించుటయే అద్భుతవిషయము. ఆ ఉద్భవించిన భగవంతుడు నాభికి పైభాగమున సింహకార

మున, నాభికి క్రిందిభాగమున నరాకారమున నుండుట మహాద్భుతవిషయము. ఇది యొక అద్భుతరసఘట్టము.

మార్కండేయచరిత్ర హరికథలో తపమునందున్న మార్కండేయుని యమ కింకరులు తీసికొనిపోవుటకు వచ్చి, ఆ బాలుని దరిచేరలేక యముని చెంతకు చేరి ఆ అద్భుతవిషయమును విన్నవించుకొనువిధము-

ప! అయ్యా మాతరమ్ముగా దక్కుమారుని దరిజేర |న

అ! చయ్యన బల్లెదమన్న జ్వాలాజిహ్వఁడై తోచు |న

1. ఏమిచోద్యమోకాని యే మాతని గాంచునపుడు

మా మనములు వైరముడిగి మరిగె శాంతివైరాగ్యము

|లయ్యా

2. పంచశరాకారుఁ డతఁడు బాలసూర్యక్షేజుఁ డతఁ

డంచితంబుగ శివలింగము నర్చించుచునుండె నతం 47

|డయ్యా

బాలమార్కండేయుని తపశ్శక్తికి యమదూతలు విన్మయమందిన ఈ ఘట్టము ఒక అద్భుతరసఘట్టము.

భీష్మచరిత్ర హరికథలో భీష్ముడు తన కోరిక చొప్పున దేహత్యాగము చేయు ఘట్టము-

శ్రీకృష్ణు నప్పడు చిత్తమందునిచి

సంయమ వత్తురుఁడా శాంతనవుండు

ప్రాకటముగఁ బ్రాణవాయువు నూర్ధ్వ

ముఖముజేయఁగ నాత్మమూర్ధంబు వెడలి

లోకులార్చ్యార్థిలో ముగ్ధుచుండ

నాకసమంటె నుల్కాకార మొప్ప 48

47. మార్కండేయ చత్రము, పు॥ 42

48. భీష్మచరిత్రము, పు॥ 36

మహాజ్ఞానియైన భీష్ముడు యోగశక్తితో దేహత్యాగము చేసిన ఈ ఘట్టము ఒక అద్భుతరసఘట్టము.

రుక్మిణీకల్యాణ హరికథలో శ్రీకృష్ణుని గదిలోనికి రుక్మిణిని సుభద్రాదులు పంప, గదిలోనికి ప్రవేశింపగానే శ్రీకృష్ణుడు విశ్వరూపముతో సాక్షాత్కరించును. ఆ ఘట్టము-

1. అప్పడబ్రముగ రుక్మిణీకాంత యత్నులు మిర్మిట్లద్రువన్
జప్సన మెరయగ కృష్ణునకున్ విశ్వరూపమెంతయు నొదువన్
2. వేలకొలంది శిరస్సులక్షులున్ వింతకరములుంబదముల్
చాల వెలుంగగ జూచి మిగుల నాశ్చర్య భీతి సమ్మదముల్
3. ముప్పిరిగొన మైబుల్కురింప సమ్మోదాశ్రులు జడి గురియన్
జప్సన సిగ్గును సంబుధ మెదన్మరచి భక్తిరస మెరియన్
4. బ్రసూవర్షము వేల్పులు గురియింప జయనాదములు నింగిన్
బ్రసరింప గేల్మోడ్చి సాష్టాంగపడి నుతించె నిబ్బంగిన్⁴⁰

భార్య తన భర్తగదిలోనికి పోగా, భర్త వేలతలలతో కన్నులతో కరములతో పాదములతో కన్నడు ఈ ఘట్టమొక అద్భుతరసఘట్టము.

అంబరీషచరిత్ర హరికథలో శ్రీకృష్ణుడు యాదవులను, గోవులను రక్షించుటకై చిటికినవేలిపై గోవర్ధనపర్వతమును అనాయాసముగ నెత్తుట-

ప! గోవర్ధనగిరి కేలనెత్తెన్ గోవిందు డంతన్

అ! చేవఁగనుంగొని మిక్కిలి నేనున్ సిగ్గుపడగ వింతన్ | గో

మ! ఈవైపునకు రండు మీరలందరు నించుకైన వర్షబాధ
చెందరు

గోవులతోడుత తలిదండ్రులార కుజ్జలార పెద్దలార యను
చున్

తనదు చేయి కామగాఁ బై ధరాధరంబున్ గుబ్బగా
 ఘన వితాన మామీద బట్టగా జెనుము తైములూచుట్టు
 చిన్న గాఁ
 గొనకొని మిక్కిలి కుర్రవీఁడున్ కొండ దొడ్డుదని శంకింపకుడీ
 పనివడి నాదగు కేలల్లాడదు బ్రహ్మాండమెల్ల పైబడని
 యని⁵⁰ | గో

ఈ మాటలు తన్ను చక్రనలజ్వాల నుండి రక్షింపుమని వచ్చిన దుర్వాస
 మహర్షి తో, తాను అశక్తుడనని తెల్పుచు చెప్పిన మహేంద్రునివి. బాలుడైన
 శ్రీకృష్ణుడు ఇంద్రుని అహంకారమును అణచుటకు, గో గోపకులను రక్షించుటకు,
 శ్రీలితో గోవర్ధనగిరి నెత్తుట అద్భుతవిషయము. ఇదియొక అద్భుతరసఘట్టము.

శాంతరసము :

సారంగధరనాటకమున, తానెంత ధర్మదీక్షపరుడైనను చిత్రాంగీకవట నాట
 కము వలన తన తండ్రి ప్రియమోహమునకు చిక్కి తన్ను శిక్షింపనున్నాడని, తన
 మిత్రులైన గిలిగింత (విహషకుడు) సుబుద్ధుల వలన తెలిసికొని, సారంగధరుడు
 వైరాగ్యముతో పలుకుచున్న పలుకులు-

సారం : దీనికేమి? చావున కిన్ని చావులు లేవుగదా! ఈ
 పాపిష్టిలోకము నిడ్డచుటయే మేలు. సుబుద్ధీ! లెమ్ము
 సర్వేశ్వరుం బాడి చిత్తశాంతిఁ జేసికొందము.

ప! ఓ పరమేశ్వరా! యో దీనమందారా!

యో దేవదేవ! నీ వెందుంటివో? | 1

అ! ఈ పాపజన్మములిక నెత్తనీక మ

మ్రొట్లు కాపాడెదవో రక్షక! | 2

1. సత్యంబు తెలియఁగఁజాలునె యొరునకు?

సర్వేశ! నీకుడుక్క సత్యస్వరూప! ని
 స్వరణువేడినాము సంసారభ్రమ మాన్చర 16

2. దిక్కులన్నింటికి దిక్కైన తండ్రీ! మా
 దిక్కుజూచి కావరా నిక్కముగా మేము
 నిన్నే కొలిచినాము సింగ్గన మముజేర్చర 51 16

సత్యవిష్ణు, ధర్మదీక్షను అర్థము చేసికొని గుర్తింపలేని ఈలోకమును విడు
 చుటయే మేలు అని నిర్ణయించుకొనిన సారంగధరుని ఈ వైరాగ్యపు పలుకులలో
 నున్నది శాంతరసము.

భీష్మచక్రత హరికథలో భీష్ముడు అంపశయ్యపై పరుండి సల్పిన పరమేశ్వర
 ధ్యానము-

ప. కొలిచెదను మదిఁ బుండరీకాక్షుని శుచిన హంసుని బరున్ ।కో

అ. తెలియలేరెవ్వని మునులై న దివిజవంద్యు మహాత్మరున్

1. జగములను సృజించె పెంచి సమయించు త్రిగుణాత్మునిన్
 నిగమవేద్యునిన్ భవవైద్యుని నిత్యసత్య దయాఖనిన్ ।గొ

2. పిన్నకుం బిన్న మరి పెద్దకుఁ బెద్ద యగు పరమున్ హరిన్
 వెన్నునిన్ నారాయణు నఖిల వేదమయు నే నిత్తరిన్ ।గొ

3. అగణితములగు తలలు కన్నులు నడుగులున్న సుధామయున్
 సగుణ నిర్గుణ భక్తిగమ్యుని సత్యరూపుని నెంతయున్ ।గొ

4. ధరణిభారముమాన్ప దేవకితనయుడౌ ప్రభవిష్ణునిన్
 పురుషోత్తముని సర్వజ్ఞునిఁ బుణ్యమూర్తిఁ గృష్ణునిన్ ।గొ

సూర్యాత్ముని మహాత్ము సోమాత్ముఁ దాక్ష్యాత్ము
 త్సేతాత్ము సాంఖ్యాత్ము సిద్ధభవ్య
 యోగాత్ము మోక్షాత్ము నురు భువనాత్ముని
 మాయాత్ముఁ దోయాత్ము మహిత సర్వ
 వర్ణాత్ముఁ గాలాత్ముఁ బ్రథితశేషాత్ము వే
 దాత్ముని సర్వాత్ము నండజాత్ముఁ
 గూర్మాత్మునిన్ ఘన క్రోడాత్మునిన్ మహా
 బల నృసింహాత్ముని వామనాత్ముఁ

గోలుత్ముఁ గ్రోధాత్ము త్సేతాత్ముకుం ద్రికాల
 ములను భోగాత్ముఁ గృష్ణాత్ము మోదమొప్పఁ
 జెలఁగు కల్యాత్ము సూక్ష్మాత్ము శ్రీనివాసు
 శంఖచక్రగదాధరు శార్ఙ్గధరుని²

సర్వసమర్థుడైన గాంగేయుని ఈ స్తుతియంతయు మోక్షేచ్ఛతో గూడినదే.
 ఇది దేవవ్రతాశ్రయమైన ఒక శాంతరస ఘట్టము.

సావిత్రి చరిత్రమున సావిత్రి తన భర్తయైన సత్యవంతుని ఆయువు మరు
 నాటితో ముగియునని పతిప్రాణ రక్షణకై చేసిన దేవీస్తుతి ఘట్టమొక శాంతరస
 ఘట్టము. ఈ ఘట్టమున [పు. లు - 31 - 34] పతి ప్రాణరక్షణము ప్రధానాశ
 యము. నియమములు, ఆధ్యాత్మిక ధ్యానము, ఉపాసనము విభావములు.

మార్కండేయచరిత్ర హరికథలో చిరాయువు అగుటకు పరమేశ్వరారాధన
 మున మునిగిన బాలమార్కండేయుని ప్రార్థన-

ప॥ భీతభక్తపాలా నావెరవు మాన్పవేల
 ప్రీత భూతజాలా గౌరీమనోనుకూల

॥భీ

1. పాలి కరుదెంచు నాపలుకు లాలకించు

కాలబాధమాన్సు నన్దరుణతోడఁ బెంచు భీ

2. మించనీయవద్దు అరుదెంచుమా యీప్రొద్దు

మంచికొక్కె కద్దు చెల్లించుమా నా ముద్దు భీ

నత బృందాభయదాన! ఫాలవలపిన్యస్తోడురాట్నూన! సం
తత సామాగమగాన! యోగిజనహృద్యన్మోక్షసంధాన! ప్రో
ద్ధత హాలాహలపాన! రక్షితకనద్దాక్షాయణీమాన! సం
గతకారుణ్యనదీన! శశ్వదపరోక్షజ్ఞాన! మృత్యుంజయా!⁵³

మార్కండేయుని ఈ తపశ్శక్తియమదూతలను దరిచేరనీయలేదు. పాలా
బీని ప్రత్యక్షము చేసికొన్నది. ప్రేతపతి అహంకారమును అణచినది. నియమ
విష్మలతో పరమేశ్వరధ్యానముతో నిండిన ఈ ఘట్టము ఒక శాంతరస ఘట్టము.

ఇది నవరసతరంగిణీ గ్రంథకర్తలైన నారాయణదాసు గారి గ్రంథములలో
కన్నడు నవరసపోషణమునకు మార్గసూచి.

పాత్రపోషణము :

పాత్రలు రసమునకు ముఖ్యాలంబనములు. కవి లోకమునకు పెట్టెడి
అనందభిక్షకు ప్రధానాధారములు. ఒక్క పాత్రనైనను లోకములో సజీవముగా
నిల్చగల్గినచో కవి కృతార్థుడైనట్లే. సజీవపాత్ర నిర్మాణదక్షత సామాన్యకవులకు
అందని అంశము. మహాకవులను వరించు విషయము. పాత్రనిర్మాణము బొమ్మ
చెక్కినట్లు స్పష్టముగ నిర్మించుట మహాశిల్పిలుగను కవులకు కలము పట్టుకొనగనే
కొగలించుకొను కౌశలము.

వస్తుతత్వమునుబట్టి పాత్రలు ప్రధానముగా రెండురకములు. పురాణేతి
హాసములలో ప్రసిద్ధములైన ప్రాతపాత్రలు. కవిచే కల్పింపబడిన క్రొత్తపాత్రలు.
ఈ ప్రాత క్రొత్త పాత్రలను ప్రవేశ పెట్టునపుడు కవులకు కొన్ని సాధకబాధకములు

ఎదురగును. ప్రాతపాత్రలు సమయ పరిపాలితములు. అనగా ఈ పాత్రల జీవలక్షణ మిదివరకే లోకమున సుస్థాపితము. వీనిని తన గ్రంథమునందు కవి పునః ప్రవేశమొనర్చునపుడు కవికి స్వేచ్ఛయుండదు. ఆ పాత్రల స్వభావలక్షణము నకు వ్యతిరేకముగా వర్ణింపరాదు. అవసరమైనచో స్థాపితమైన సహజస్వభావమును ప్రకాశవంతము చేయుటకు కల్పనలను చేసికొనవచ్చును. భాసాదులు పాటించిన పద్ధతి యిదే. అంతేకాని ప్రహ్లాదుని పితృవాక్యపరిపాలకునిగా, శ్రీరాముని పితృ విరోధిగా మార్చరాదు. కవి చేయు మార్పులు పాత్రల స్వభావములను ప్రకాశవంతములు చేయునట్లుండ వలెనే కాని, పరమార్థభంజకములుగా నుండరాదు.

క్రొత్తపాత్రలను ప్రవేశపెట్టినపుడు కవికి ఈబాధ లేదు. ఈ క్రొత్త పాత్రలు ఇతని సొంతములు. వీని నిర్మాణ విషయమున కవికి సంపూర్ణస్వేచ్ఛ కలదు.

ప్రాత పాత్రల నిర్మాణమున క్రొత్తకవికి పాత్రచిత్రణాధికారముండదు. పాత్రపోషణాధికారము మాత్రమే యుండును. క్రొత్తపాత్రల నిర్మాణమున కవికి పాత్రపోషణాధికారమే కాదు, పాత్రచిత్రణబాధ్యత కూడ నుండునని సారాంశము.

ఇంతవరకు ఎందుకు చెప్పవలసివచ్చినదన్న - దాసుగారు చేపట్టిన పాత్ర లలో ఈ రెండురకముల పాత్ర లున్నవి. కాని ఈ రెండురకములలో క్రొత్త పాత్రలకన్న ప్రసిద్ధములైన ప్రాతపాత్రలే ఎక్కువ. ముందు ప్రాత పాత్రలను పరిశీలింతము.

దాసుగారి హరికథలోని పాత్రలన్నియు ప్రాతగ్రంథములలో ప్రసిద్ధము లైన ప్రాతపాత్రలే. అనగా ఈ పాత్రల స్వభావములు దాసుగారు గ్రహింపక పూర్వమే స్థాపింపబడినవి. కనుక వీరి హరికథలోని పాత్రలను పాత్రచిత్రణ దృష్టితోకాక, పాత్ర పోషణ దృష్టితో పరిశీలింపవలసినదే.

ప్రహ్లాదచరిత్ర హరికథలో ప్రహ్లాదుడు -

ఇతరుల మనము నొప్పించుడే కరు

నా విశిష్టుడు తనకంత చెల్లియైన

జోద్యమునకునయ్యఁ జూడఁడే ధృతిశాలి
 పరకాంతఁ దానెంత సరసుడైన
 నఖిలజనంబుల కడఁకువఁ జూపునే
 విజ్ఞాని తా దొరబిడ్డఁడైనఁ
 దెలియనియట్టులఁ దిరుగునే తత్త్వవి
 స్ఫూర్తి తా సర్వజ్ఞమూర్తియైన
 వ్యసనముల కెదుర్చుక్క సత్యంపు మొక్క-
 అందపు తుదిమెట్టు తెలివి కాటపట్టు
 జ్ఞానభాగవతాగ్రణి దానవమణి
 అజునకున్ శక్తి సున్న ప్రహ్లాదు నెన్న ¹

ప్రహ్లాదునిలో గల భూతదయ, పరకాంతాపరాజ్ఞాభిత్వము, విజ్ఞానము, వినయము, భగవద్భక్తి, మొదలగు భాగవతలక్షణము లన్నియు పోషింపబడినవి.

అంబరీషచరిత్రము నందలి -

స్థిరమతితోడన్ సర్వజగంబున్ శ్రీహరిమయమని యెంచున్
 బరోపకారమె తనువెత్తుటకున్ ఫలంబని నిశ్చయించున్
 మెలపున నాహారవిహారములన్ మితముగాఁగఁ జరియించున్
 అల యంరీషుఁ డెంతయు భాగవతాగ్రగణ్యుడై మించున్

అని ఉపోద్ఘాతముగా అంబరీషుని గూర్చి దాసుగారు సూటిగా అన్న పల్కులను -

ప| ఇక భోగములు చాలునే జీవేశ్వరి మన |కేక
 అ| ఇక భోగములు చాలు - నెందుకే వెయివేలు
 ప్రకటమకా శ్రీహరి శక్తి కడ్డులుగాన
 మి| సకియనే నిశ్చింత నడవికిఁ జనెదనే - మునివృత్తితో నఁట
 సకలభూతసముండనై మరి శాశ్వతానందముం బొందెద నిక

1. సంసారమిదియెల్ల స్వప్నమునవలె గల్ల
హంసపాదము దీని యందంతటనో చెల్ల
కంసారినే నేకాంతముగొల్తునే జితేంద్రియుడనై
హంసస్వాధీనము సేసికొని యాత్మారాముడ నయ్యెద² నిక

అని అంబరీషుని నోటనే పల్కించిన మాటలను పూర్వమందున్న అంబరీషుని మూర్తికి సంప్రదించెను.

భీష్ముడు తండ్రి పెండ్లికై తాను వివాహమును, రాజ్యమును త్యజించుట, అంబవలన తన గురుడైన పరశురామునితో యుద్ధము చేయుట, మొదలగు భారతాంశములను దాసుగారు భీష్మచరిత్ర హరికథలో పోషించినవిధము -

- ప. నేనొల్లనిక రాజ్యభోగము - నీ మనుమలే యేలనీ
- అ. భూనాథుండు నీకొమార్తెయు మోదవార్షిధిఁ దేలనీ ।నే
1. బ్రతుకువరకున్ బ్రహ్మచర్యవ్రతము నేఁగావించెదన్
- హేతముగా నాకన్న తండ్రికి ఋణముతీర్చి తరించెదన్ ।నే

అనునది దాసుగారు భీష్మునిచేత చేయించిన భీష్మమగు ప్రతిజ్ఞ. ఇట్లే తనకు తన గురువగు భర్గవునితో అంబానిమిత్రమై యుద్ధము జరుగునపుడు, భర్గవుడు మూర్ఛిల్లును. అపుడు భీష్ముడు బాధపడిన విధము -

- ప. ఈగనైన వాలనీక నేఁగొల్చితిని నిన్నుఁ దొల్లి
- అ. ఈగతి నొనరించితిని - యిప్పు డాచార్యదేవ ।ఈ
1. నిటలమునందుఁ గ్రొన్నెత్తురు నిర్భరంబులవలెబొరెడు
- కటకట నీకిట్లునేయఁగా వ్రాసెనా క్రూరవిధి ॥ఈ

మూర్ఛనుండి తేరుకొని జామదగ్ని తన భీష్ముని శక్తికి మెచ్చుకొనుచునే, కోపముతో చంపెద ననుచుండ -

ప! ఏమి నేర్చున్న నీ కృపకదా గురువర్య

అ! సామినేటికిబోరు చాలు సూర్యుడు గ్రంథంకే

1. శరణుచొచ్చిన యంబ చాడీలు విని యిట్లు

చెఱవజూచితె నీదు శిష్యు వన్యాయముగ 16

2. పరమమానివి నీకుఁ బంతంబు తగునయ్య

దొరఁగెదన్ బ్రాణములు దుర్జయంబున కొప్ప 16

అని భీష్మ డనును. ఈ యుద్ధములో భీష్మడు గురువుకంటె పైచేయిగా నున్నను 'ఈగనైన వాలనీక నేగొల్పితిని నిన్నుదొల్లి, ఈగతి నొనరించితివాఁ యిప్పుడవర్యదేవః' అను పల్కులలో పూర్వపు కైపోపాధ్యాయకాస్మృతి, 'ఏమినేర్చున్న నీకృపకదాఁ గురువర్య' అన్న పల్కులలో గురుభక్తి, 'దొరగెద న్బ్రాణములు దుర్జయంబున కొప్ప' నను పల్కులలో ధర్మనిష్ఠ చక్కగా పోషింప బడినవి.

యథార్థరామాయణమున పుత్రకామేష్టి చేయదలచుకొన్న దశరథుని మనస్సును వివరించిన తీరు -

ప! కాలము మల్లిన యాలు మగలేము

కలిగెదరెల్లమాకు సుతు లివుడు 1కా

అ! ఏల యీపిచ్చి యాసలో గురుశః!

ఋతువిరుద్ధమగు ఫల మెటులబ్బెడు 1కా

1. పండుగాని బీజక్షేత్రంబులు బాగుగ జతపడిన పంట

మండువేసవిన్ మంచుకురియఁ బెట్లు?

మానివర్య! నాకోర్కెదీరునా?

ఎండమావుల నీటినుండి యొట్టుల చల్వ

తెమ్మెర యేతెంచి తీర్చు దప్పి?

కుందే లెదిరి తన కొనవాడికొమ్ముల
 గుచ్చి పులిన్ నేలఁగూల్చుటెట్లు?
 పుట్ట గొఱ్ఱాలి తొమ్ములు చేపునకువచ్చి
 పసిబిడ్డ యొకలిం బాపుటెట్లు?
 మట్టి విత్తున్నాట మఱి దానివలన నె
 వ్పడయిన మామిడి మొలుచు టెట్లు?

గాడినిప్పునఁ దామర కలుగుటెట్లు?
 లెండమావుండు టెట్లు? లెద్దీను టెట్లు?
 ముసలివారికిఁ బిల్లలు పుట్టుటెట్లు?
 లాఱునూఱైన సాజంబు మాఱుటెట్లు? 4

దశరథుడు ఎంతకాలమునకు సంకతిలేక చింతచెంది, తరువాత పుత్రకామేష్టి చేయుట వాల్మీకిరామాయణము నందలి అంశము దాసుగారు ఈ ప్రసిద్ధాంశమును పోషించుటకు చేసిన పూర్వరంగ మిది. ఇంతకాలములేని సంతానము, ఈ ముసలి వయసులో పుత్రకామేష్టి చేసినను కలుగునా? అని దశరథుని సందేహము. అది అసంభవమని చెప్పటకు అనేకములైన అసంభవములగు ఉపమానములను దశరథుడు చెప్పెను. ఇన్ని యుపమానము లిక్కడ వ్రాయుట దశరథుడు తనకు సంతానము కలుగుట అసంభవమని నిశ్చయించుకొని ఎంత బాధపడుచున్నాడో తెలుపుటకే. సంతానార్థమైన దశరథుని పాత్ర ఈ ఘట్టము వలన చక్కగా పోషింపబడినది.

ఇట్లు సంతానములేక బాధపడిన దశరథుడు సర్వ సుగుణాభిరాముడైన శ్రీరాముని విడిచియుండగలడా? పైగా నారబట్టలతో అడవికి పంపగలడా? కాని దశరథునకు అపరిష్కృతి కైక కిచ్చిన వరముల వలన వచ్చినది. అ కైక కోరికను శ్రీరామునకు చెప్పలేక బాధపడును. కాని శ్రీరాముడు పితృవాక్యపరిపాలకుడై సంతోషముగా నడవి కేగును. ఈ వాల్మీకియమైన అంశమును దాసుగారు తీర్చి దిద్దిన తీరు -

ప! తప్పనాడలేని నాతండ్రి? చితించెదేల?

యిప్పుడె నా పినతల్లి యభీష్టమ్ములఁ జెల్లింపుము | త

1. తల్లిదండ్రులు కోరుదు రాత్మజులచేఁ తరియించుటకు
ఫలించె నాజన్మము నీపలుకు నిలుపు సాధనమై | త

2. నిఖిలజ్ఞుడ పీ వెఱుంగని నీతికలదె లోకంబున?
నఖిల జంతువులు స్వకర్మ మనుభవింపకతీరునా? | త

దైవంబుచేత యంతయు మేలేనూచించు

దిక్కుచియంత్రం బుదీచివలెను

గానిచో కైక నన్దానలోఁ బదునాలు

గేండ్లు మాత్రమే యుంచ నెంచుటెట్లు?

ఏలాభమబ్బునో యేను విదేశాట

నము సల్పుకతన మన కులమునకు!

జననీజనకుల యాజ్ఞను నెరవేర్చెడు

భాగ్యము సుతులకుఁ బట్టుటెట్లు?

తల్లడిలనేల నీవంటి ధర్మమూర్తి?

సుధృఢసత్యవ్రతాసూన సూర్యకాంతి!

పుత్రమోహంధకారంబుఁ బోవనూడ్చి

నాయనా! వేగ సెలవిమ్ము, పోయివత్తు⁵

'తప్పనాడలేని నాతండ్రి! చింతించెదేల?' అను పల్కులలో దశరథుని సత్యవిష్ణు, 'నాతండ్రి! అను సంబోధనలో నేను నీకొడుకునుగానా? నేను నీమాట నెరవేర్చనా? అని అనియు, 'ఫలించె నాజన్మము నీపలుకు నిలుపు సాధనమై' అను పంక్తిలో తాను బాధపడుటలేదనియు, సంతోషపడుచుంటిననియు, 'అఖిల జంతువులు స్వకర్మ మనుభవింపకతీరునా?' అను పాదములో దశరథుని శాపము, తన శాపమును వ్యంగ్యముగా స్ఫురింపజేసెను. 'కైక పదునాలుగేండ్లు మాత్రమే

కోడుటలో మనకులమునకు ఏలాభము కలుగనున్నదో, తల్లడిలవలదు అనుమానింపక పేగముగా నెలవిమ్ము. పోయివత్తును' అను మాటలు శ్రీరాముని ధీరోదాత్తతను చక్కగా పోషించినవి. 'సుధృఢసత్యవ్రతానూన సూర్యకాంతి' అను సంబోధనము సందర్భాచిత్యవంతము. 'దైవంబుచేత యంతయు మేలె సూచించు దిక్కుచియంతంబుదీచి వలెను' అను ఉపమానము పరమ రమణీయము.

పాత్రివ్రత్యమహాత్యముచే యమునితో పోరాడి తన భర్తను బ్రతికించుకొన్న మహాసాధ్వి సావిత్రి. ఈమె మద్రదేశాధీశుడైన అశ్వపతి పుత్రిక. అశ్వపతికి మొదట సంతానముండదు. తరువాత సావిత్రిదేవి వరప్రసాదమున సావిత్రి పుట్టును. ఇది భారత కథ. సావిత్రిచరిత్ర హరికథలో దాసుగారు సంతానము లేక సంతాపమందుచున్న అశ్వపతి మన స్తత్త్వమును వివరించుచున్న విధము -

కొడుకు లెందరటంచుఁ గ్రొత్తవా రెవ్వరై న
నడుగ నేనేమని నుడుపువాఁడ

వడుగులు పెండ్లిండ్లు బుడుతల కొనరించు
చుట్టాల నేనెట్లు చూడఁగలను

సాలంకృతముగఁ గన్యాదానముంజేసి
యీమేను దరియింప నోచునైతి

నాకుఁగల్గిన విద్య వారాజ్యమంతయు
నెవ్వని కింక నప్పగింపఁగలను

కడుపు ఫలియింపకుండిన కారణమున
నెంత యవ్వంతచేఁ గృశియించుచున్న
ప్రాణనాయిక నెలు సమాధాన పరతు
నేనుఁబున్నామనరకంబు నెట్లు గడతుో

భారతకథలో సంతానములేదని మాత్రమే యుండ, దాసుగారు సంతానము లేకపోవుట వలన అశ్వపతి ఫొందుచున్న సంతాపమును గూడ వివరించినారు. ఈ పద్యమున దాసుగారు చెప్పిన ఒక్కొక్క అంశము సంతానరహితులకు అనుదిన

మును హృదయమును చీల్చు ఒక్కొక్క వజ్రాయుధమేకదా. సంతానరహిత స్థితిలోనున్న అశ్వపతిపాత్రనీ పద్యము చక్కగా పోషించినది.

సావిత్రి సామాన్యప్రబంధనాయిక వంటిది కాదు. పతివ్రతాశిరోమణి. ఈ సావిత్రి పాత్రను దాసుగారు తీర్చిదిద్దినతీరు -

అఖలకళాప్రాధి నందియు సుంతయుం
గర్వంబు దెలియని కమలగంధి
జగదేకమోహన సౌందర్యఖని యయ్యు
నద్దము చూడని ముద్దరాలు
ఒగి రాకుమారి యయ్యును భృత్యులన్ని
సనముచేయని శుద్ధసత్వమూర్తి
అతి సుకుమారాంగియయ్యు నార్తులజేరి
పనిఁబూని రక్షించు నెనరు కుప్ప
దానమున వేల్పుటావు సత్యమ్మునోవు
మెఱుఁగు మరుదంతి పల్కుల మేలుబంతి
శీలపుంగొట్టు ఖలులకుఁ జెంపపెట్టు
ఎలమి సావిత్రి కెనగలదే ధర్మితీ'

సావిత్రి లోకోత్తర సౌందర్య సౌకుమార్యములు కలదియైనను అంతకన్న సౌశీల్య సౌజన్యములు కలది అని ఈపద్యము సావిత్రి పాత్రపోషణ బాధ్యతను సమర్థముగా నిర్వహించినది.

దాసుగారి పాత్రపోషణ సామర్థ్యమునకు ఒక మచ్చుతునక యైన ఈ పద్యమునకు డా॥ కొర్లపాటి శ్రీరామమూర్తిగారు చేసిన వ్యాఖ్యానము -

'ఒకింత కళాప్రాధి ఒదవిన ఎక్కడలేని గర్వము బలియుట పరిపాటి. అట్టిది సావిత్రి అఖిల కళాప్రాధి నందియును ఎంతమాత్రము గర్వము ఎరుగదు.

అంత నిగర్వి. అది సుగుణము. కానంత అందము కలదేని అద్దమునకు అంకితమై పోవుట అలవాటు. అట్టిది సావిత్రి జగదేకమోహనసౌందర్యఖని అయినప్పటికి అద్దము చేపట్టదు. అనఁగా మిడిసిపాటు వేదని అర్థము. సౌందర్యమునకు తగిన సౌశీల్యము అరుదైన విషయము. అందుకు సావిత్రి అపవాదము. అది మేటి గుణము. మేలి గుణము కూడ. ఏపాటి అధికారమున్నను పరిచారకులమీఁద ప్రభుత్వము చెలాయించుట నైజము. కాని రాకుమారి అయినను - అనఁగా సర్వాధికారము లున్నను - సేవకురాలను చిన్నచూపుచూడని శుద్ధసత్వమూర్తి సావిత్రి. రాజసప్రవృత్తికి విరుద్ధమైనది సత్యగుణము. అయినను సావిత్రి శుద్ధసత్వమూర్తి. అది మహాగుణము. ఒకమాదిరి సుకుమారత కలదేని ఒడలు వంగుట కష్టము. అట్టిది సావిత్రి అతి సుకుమారాంగి అయి కూడ కోరి అర్తరక్షణముచేయు దయార్ద్రహృదయ. అంతేకాదు, దానపరాయణ, సత్యనిరత, శీల నిధానము. ఇది నారాయణదాసుగారి నాయికా వర్ణనము. నాయికా వర్ణన మనిన శఖిఖపర్యంత ప్రత్యంగవర్ణనమయిన నముదాచారమును సంస్కరించిన వర్ణనమిది. అంతేకాదు. తివ్యత్వమునకు తగినది. ఔచిత్యవిలసిత్వము. *

నారదుడు కలహాభోజనుడుగా ప్రాత గ్రంథాలలో ప్రసిద్ధిచెందినవాడు. ఈ అంశమును దాసుగారు మార్కండేయచరిత్ర హరికథలో గ్రహించి పోషించినారు.

మార్కండేయునకు మహేశ్వరుడు పదియారు వత్సరాల ఆయువు నొసగ, బ్రహ్మ పౌరపాటున 'చిరాయుః' అని దీవించి, తరువాత తన పలుకును సత్యము చేయుటకు మార్కండేయుని తపమునకు సంపును. ఇక్కడ కలహమునకు అవకాశమున్నది. ఈ అవకాశమును గ్రహించి నారదుడు యముని కడకేగి ఉసికొల్పిన విధమిది -

ఏ! జముడా జనసముడా దురితచయదముడ

1జ

అ! సమయమిది నీదుశక్తిజూప జముడా

1. అరవిందసూతి యల్పాయుండగు

ధరణీసురు నొకని దీర్ఘాయువుగ మరచి దీవించి

యిప్పుడు తనమాట నెఱప నతని తపమందు నిలిపె 1జ

8. అదిభట్టనారాయణదాస సారస్వతనీరాజనము - పు 459

2. కనుక నీవు త్వరగ గౌతమీతటమునకు బోయి
యచట బాలుని మెడన్ ఘనపాశంబు దగిల్చి
నీదు శాసనమునకున్ లోబడచేయుము

జ|

మరియు విను - సర్వలోకే
శ్వరుడౌ చంద్రార్థమాళి శాసించె ధరా
సుర తనయుడు షోడశ వ
త్సరములు మన - బ్రహ్మ యెల్లు తప్పించునొక్కో!

అన విని యముడను - నా శా
సనమున కడ్డాచరింప శక్తులు గలారే
వనజభవుడు కా దా నిట
లనయనునికీగూడ చు స్తరంబగుఁ జుమ్మిన్

నారదుడు యముని కడకు వచ్చి కలహవీజము నాటగా, యముడు వనజ
భవుడేకాదు, అ నిటలనయనునకు కూడ నాశాసనము దాటగ శక్యమగునా? అని
అహంకారముతో అనును. ఏమియు నెరుగని యముని రెచ్చగొట్టి కలహము
కల్పించినాడు కదా కలహప్రియుడైన నారదుడు.

హరిశ్చంద్రుని భార్యయైన చంద్రమతి, భర్త సత్యరక్షణకై తాను గూడ
కష్టముల పాటైన సహధర్మచారిణి - అను ప్రసిద్ధమైన అంశమును దానుగారు
హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన హరికథలో పోషించినవిధము-

‘కాశికుని అప్పును తీర్చి నిన్ను కలసికొందును. అప్పు దీర్చువరకు నాతో
కష్టములపాలుకాక పుట్టింటి కేగుము’ అని అన్న హరిశ్చంద్రుని మాటలకు,
చంద్రమతి ‘కటకటంబిడి కన్నీళ్ళను గోట నెగరఁజిమ్ముచు దగ్గుతికతో’ సమాధాన
మిచ్చినతీరు -

ప! ఇట్టలాడితేమీరా నిన్నెడబాసి నే నిముసమోర్వగలనా । ఇ

అ! నట్టడిసివై న నీతోడనున్న నాకేమిలోపమురా ప్రాణనాథా

1. పురుషు విడనాడి పుట్టింటనుండిన పొలతికి పరువుండునా
మరచితివా ననబాయ ననుమాట - మరి నన్ను జంపి

తిరుగుమెచ్చటకైన । ఇ

పతికిదూరమున్న సతి కిల్లరణ్యంబు

పాలుచేదు మరియు బ్రతుకుచావు

అకట! నిన్నుబాసి యరుగుమంటిని నాథ!

తోడి నీడ నీకు దొలగెట్లు? ¹⁰

'ఇట్టలాడితేమీరా' అన్నది అద్భుతమైన ప్రారంభము. 'ఇన్నిసంవత్సరములు కొపురము చేసి, నన్ను అర్థము చేసికొన్నదింతేనా?' అన్న బాధను వ్యక్తము చేయుచున్నది. తక్కినమాటలెల్ల సమాజకు వ్యాఖ్యానములు. 'తోడినీడ' అన్నది ప్రాత ఉపమాన మైనను సందర్భోచితము.

హరిశ్చంద్రనికథలో కౌశికప్రేతుడైన ఒక విప్రేకు హరిశ్చంద్రుని దారా పుత్రులను కొని, వరమ కూరసృజాపుడై ఆ తల్లిబిడ్డలను ఏడ్పించెనన్న గౌరవ కథార్థమును దాసుగారు, కవల విప్రుని మాటలలో యథార్థము చేయుచున్న విధము-

1. అటు పలవించెడు చంద్రమతి కడకు నరుడెంచెను యజమాని
పలు రోషముతో పరుషములాడుచు పలికె నిట్లు దయమాని

2. బాడిసెదానా - తెలవారిని పెద పండువను చేరుక లేదా
వేడి నీర్గాచి వేకువకుముందు వేగ మము లేపరాదా

3. ఏమి కష్టపడుచుంటి విరిత సొమ్మిచ్చుకొంటినే తులువా
సోమరివై పూట పూట తట్టెడు చోడితోప తినగలవా

4. తరిపిరూపవలె నీ తనయుడు సుంతయైన బనికిరాడా

సరిబొలురవలె తోటలకుపోయి సమిధలైన తేలేడా¹¹

ఇవియన్నియు లోకములో అనాథలైన పనికత్తెలకు కూరులైన యజమానులు సల్పు సుప్రభాతములే.

సారంగధరుని కథలో చిత్రాంగి మోసపుమాటలను నమ్మి ప్రభువు కామోన్మత్తుడై సారంగధరుని కరవరణములను ఖండింపింప పూనెనను గౌరవ కథాంశమును దాసుగారు సారంగధరనాటకమున వ్రాసినవిధము -

రాజు : 'అహ! సర్వేశ్వరా! యిది యెంత తలవంపు నాహృదయ సౌఖ్యము నేటితోసరి. మతేనున్నది - నేనెంత పరాక్రమశాలినైనను, మరెంతటి చక్రవర్తినైనను లోకములోఁ దక్కిన భ్యాతుల నే నెన్ని వహించినను నాకీ మచ్చపోదు గదా! జాతవ్యవోష మెఱుగని మృగాదు కెంత ధన్యులు. ఒకవైపునఁ గ్రోధ మింకొకవైపున సిగ్గును నొక్కపెట్టున నుద్భి నాహృదయమునఁ బట్టఁజాలకున్నవి. అ పితృద్రోహిని ఖండించి నంత నీక్రోధము శాంతింపవచ్చును గాని లోకములో నాకీ నగుబాటు నాతోఁగాని పోదుగదా! ఇంకెక్కడి పౌరుషము? భార్యాదుఃఖములేని నపుంసకుఁ డెంతటి యదృష్టవంతుడో! ఉచ్చిష్టమైన చిత్రాంగిని నే నిక ముట్టకుంటయు, నా దుర్మార్గుని బ్రతుకనీకుంటయు నిదియే నానిశ్చయము.

తనను నీడ తనకు దయ్యమానట్టుల

నాకుఁదోచినాఁడు నా సుతుండు

తానొకటితలంప దైవమొక్కటి సేత

యకట! యెంత స్పష్టమయ్యె నిపుడు¹²

ఈ పలుకులు సత్యము తెలిసికొను చారచక్షువు పలుకులుకాక, కామోన్మత్తుడైన జారచక్షువు పలుకులై గౌరవకథలోని ప్రభులక్షణము పోషించినవి.

చిత్రాంగి అనుచితప్రణయోపనిషద్రహస్యములను బోధించు నుపాధ్యాయులలో నొకతె. వాదనైపుణ్యమున వరూధినికి వరుసలు తిరుగవేయుటలో ఊర్వశి, ప్రణయ

11. హరివంశద్రోహాఖ్యానము - పు. 37

12. సారంగధర - పు. 65

పాఠములు చెప్పటలో తారకు సహోదరి, సహపాత్రిని. ఈ చిత్రాంగి యుక్తి సంపద, ఉక్తిసంపద కలసికూడ సారంగధరుని ధర్మముద్ధిని లోగొనలేకపోయినవి. విఫలమైన చిత్రాంగీకోపకారణము సారంగధరుని కరచరణముల ఖండన కార్యము నకు దారి తీసినది ఇది చిత్రాంగీ పాత్ర జీవలక్షణము. ఈ లక్షణమును దాను గారు సారంగధర నాటకములో పోషించినతీరు -

చిత్రాంగి తనలో తాననుకూలుచున్న పల్కులు -

నడుసుముద్రములో దిగవిడిచినట్లు
నొడ్డచీకటి నూతిగోఁద్రోసినట్లు
లయ్యె నాపని - వలచిన యతఃకులేక
నాకుమాత్రము దుఃఖపుం దనువిదేల?

కాని మోహము తగదని విదిల్చినాడు. వాని తప్పేమున్నది? మొదట నాకుమాటాడబడినవాడు. ప్రధానము జరిగినది, అనవల్లంపుకొన్నాము. ఇట్టి హేతువుల వలన వానిం గోరినాను. నా తప్పేమున్నది? - ఉన్నపు డిద్దరి యందుం గప్పలున్నవి. నా తప్పునకేమిగాని, వాడంతచక్కని వాడేల కావలయును? వానియందే తప్పు - మొదట నన్యోన్యముం బ్రేమించి మధ్యను విఘాతము వచ్చి యిట్లీరువురము చచ్చుటకు విధి వ్రాసెను. నావంటి వలచినదానిం గాదన్న సారంగధరుడు చచ్చుట న్యాయమే - అయ్యో! మనసున్నవాడు కట్టుకొనకపోయె. కట్టుకొన్న వానిపై మనసు కుదరదాయె, స్త్రీ లనాథలు కదా! - కార్యము మించిపోయె నిక నా వెట్టిరాజు వానిం జంపుట రూఢి - కన్నెతనము నుండియు వానిపైఁ బ్రాణము పెట్టుకొన్న నా కొకసారి మోవి యిచ్చి యైనం దుష్టి పొందించక విదిల్చి పోయినాడు గావున, వానికే దగిన శాస్తి యిక నే స్త్రీకిని నే వలచిన దేహ మొప్పుగించకుండఁ జంపబడుటయే - మఱియు నింత చదువు చదువుకొనియు వేల్పువంటి సారంగధరునిం జంపించిన నాకు తగిన శాస్తి యీ వజ్రపుపొడి మ్రుంగి చచ్చుటయే. మా యిద్దరి కింతయే దేవుడు వ్రాసినాడు.) అని విషముతోడి వజ్రపుపొడి మ్రుంగి) ఇక చీకటిగదికిఁబోయి సుఖించెద. రమ్మ మృత్యువా! నీవు నాకు రుచించినట్లు మరెవ్వరికిం దోచఁబోవు. నాకు

సారంగధరునిపై గల్గు మోహము న్యాయమని లోకమెరుగనీ. ఒకసారి నా ముద్దుల సారంగధరునిం బాపకొని తుదిహాయి పొందెదను.'¹³

ఇది చిత్రాంగి లోకమున కందించిన అంతిమ సందేశము. కాదుకాదు. అంతిమసందేశమును మిషతో చిత్రాంగీపాత్రపై దాసుగారికి కల సానుభూతి-గౌరవ కథలోని చిత్రాంగీ ప్రధాన లక్షణములను ఒక్కటికూడ వీడక పాత్ర పోషణము చేసియు, ఆ పాత్రపై సానుభూతిని ప్రదర్శించుట విశేషము.

యశోద తన బాలుని భగవంతుడని అనుకొనుటకన్న, కన్నపుత్రుడనుకొని యానందించుటకు ఇష్టపడిన తల్లి. బాలకృష్ణునకు బాలారిష్టములు కలిగినపుడెల్ల నెత్తిబాదుకొని రోదించినది. ఎవరైన కొందెములు చెప్పిన మొండిగా ఎదురు చెప్పినది. గోల చేసినపుడు కోప పడినది. తోటికి కట్టినది. నోటిలో బ్రహ్మాండము చూపిన మ్రొక్కినది. మరల తల్లియై లాలించినది. మూర్ఛిభవించిన మాతృప్రేమ యశోద. ఈ లక్షణమును నారాయణదాసు గారు శ్రీహరికథామృత హరికథలో పోషించినవిదము.

ఉ, కింకరోమి కిం వదామి కీర్తనీయ పుత్ర

త్వం కుతోగతోసి సంత్యజ్యమామముత్ర ।కిం

1. హాహ ధిగుర్విధిం కథమాగతో భ్రమివాతః

ఆహా కిం త్వామేవాహర్షీ ద్ధుర్విసీతః ।కిం

2. బాలక సత్వరమేహి పిబ పిబ మమ స్తస్యమ్

నాలీకాయతనేత్ర వినాశయ మేదై స్యమ్

ఇహైవోపావిశ్చ త్రైతిఫలిత జామీఫలమనౌ

జిఘత్సన్నాక్రీడీ డిహపరిమృశం స్తర్లకతనుమ్

ఇహైవవ్యాభాక్షీ త్సకలసవయేభ్యశ్చిపిటకాన్

శిశుర్మేకిం వచ్చి భ్రమి పవనభూత స్తమవ్యూత¹⁴

13. సారంగధర - పు॥ లు 76, 77

14 శ్రీహరికథామృతమ్ - పితృబంధవిమోచనమ్ - పు. 49

ఇంతవరకు పూర్వగ్రంథాలలో ప్రసిద్ధిచెందిన పాత్రల జీవలక్షణములను దాసు గారు పోషించినవిధము. ఇక ఇక్కడనుండి దాసుగారు కల్పించిన క్రొత్తపాత్రల విషయము.

పాత్ర అనిపేరు రసమునకు అధారమగుట వలన వచ్చిన పేరు. పాత్రలు రసమునకు ప్రధానాధారములు. పాత్రల ప్రవర్తనలనుబట్టి రసము నిర్ణయమగును. ఈ ప్రవర్తనలు అనేకవిధములు. ఈ అనేకవిధాలైన ప్రవర్తనలకు అవకాశ మిచ్చునది ఇతివృత్తము. కనుక పాత్ర - రసము - ఇతివృత్తము పరస్పరాశ్రయ ములైన అంశములు.

ఈమాటలు ఎందుకు చెప్పవలసి వచ్చినదనగా, దాసుగారు కల్పించిన పాత్రలను పరిశీలించునపుడు మాతృకభాషితములైన గ్రంథములే ఉపయోగించును అని చెప్పటకు. దాసుగారు సొంతకథతో వ్రాసిన గ్రంథములు నాలుగు - 1. బాటసారి, 2. ట్రావెలరు, 3. సారంగధర¹⁵, 4. తారకము. ట్రావెలరు బాటసారికి అయినయే చేసిన అంగ్లాను వాదము. కనుక ట్రావెలరులో బాటసారిలో లేని అంశములేదు. ఇక మిగిలిన స్వతంత్రకథాగ్రంథములు బాటసారి, సారంగధర, తారకము.

బాటసారి గ్రంథమునందలి ఇతివృత్తము, పాత్రలు సంపూర్ణముగా దాసు గారి సొంతములే కాని, ఈ గ్రంథము గూఢార్థప్రబంధము. అందువలన ఈ బాటసారి యందలి పాత్రలు గూఢార్థప్రతిపాదన మనెడు ప్రధానలక్ష్యమును నిర్వర్తించు నిమిత్త మాత్రాధారములైన ప్రతీకలు మాత్రమే. కనుక ఈ గ్రంథమున సజీవములైన పాత్ర లుండుటకు అవకాశములేదు. దాసుగారికి కూడ ఈ గ్రంథము నందు సజీవపాత్రనిర్మాణము చేయవలెనను చూపులేదు. ఈ మాట అనుటకు ఆధారము దాసుగారు ఈ గ్రంథమునందలి పాత్రలకు నామకరణములు కూడ చేయక పోవుటయే.

ఇక సారంగధర నాటకము. దీనిలోని రత్నాంగి, చిత్రాంగి, ప్రభువు, సారంగధరుడు, సుబుద్ధి అను ముఖ్యపాత్రలు ప్రాతపాత్రలే యైనను, క్రొత్తగా

15. 'సారంగధర' ఎట్లు స్వతంత్రనాటకమో సారంగధరనాటక సమీక్షలో వచ్చినది.

కల్పింపబడిన పాత్రలు కూడ కొన్ని కలవు. గిజగన్న, గిలిగింత, జబ్బిన్న అను నామకరణము చేయించుకొన్న పురుషపాత్రలు, మంత్రి, మహాకవిగాయకశిరోమణి, పురోహితుడు నామకరణధాగ్యము కూడ నోచుకొనని పురుషపాత్రలు, వలవంత, అంటింత అను స్త్రీపాత్రలు. వీనిలో మరల గిలిగింత సంస్కృతరూపకము లందలి విదూషకుడే. గిజగన్న చాకలి, అంటింత మగడు. జబ్బిన్న 'హంతకనాయకుడు', వలవంత రత్నాంగి దాసి. అంటింత చిత్రాంగి దాసి. కనుక ఈ క్రొత్తపాత్ర లన్నియు చాల చిన్నపాత్రలు. ఇవి కేవలము కథాచక్రము నందు చిన్నమేకుల వంటివి మాత్రమే. ఇటువంటి చిన్నపాత్రలను సజీవపాత్రలుగా చేయవలెననెడి శ్రద్ధ సామాన్యముగా కలుగదు. దాసుగారికి కూడ కలుగలేదు. అపాత్రల స్వభావ ములను సూచించు నామకరణములు మాత్రము చేసి, చాలు అనుకొనినారు.

ఇక తారక గ్రంథములో ప్రధానపాత్ర తారకుడను బ్రాహ్మణుడు. ఈ తార కుడు సర్వవిధాల నారాయణదాసుగారే.¹⁶

సారాంశముగా తేలివదేమనగా, దాసుగారి గ్రంథము లందలి పాత్రలలో ప్రాచీనగ్రంథాలలో స్రవ్యతములైన పాత్రలే ఎక్కువ. కొన్ని చిన్న పాత్రలను సృష్టించినను, అవి దాసుగారి పాత్రనిర్మాణశక్తికి ఉదాహరణములుగా పనిచేయునవి కావు. కనుక దాసుగారి గ్రంథములలో, వారెట్లు ప్రాతపాత్రలను పోషించిరో చూడవలసినదే కాని, క్రొత్తపాత్రల నెట్లు సృష్టించిరో అని చూచుటకు అవకాశము లేదు. దాసుగారు ఒక్క క్రొత్తపాత్రనైనను సజీవముగా సృష్టించుటకు ప్రయత్నము చేయలేదు.

వర్ణనావైభవము :

వర్ణనములు కవి ప్రతిభకు కొలతబద్ధలు. కావ్యకారణకరణమైన ప్రతిభా లతకు ప్రాకుడు కొమ్మలు. కవి యని విరుదప్రదానము చేయు ఉపకరణములు.

నానృషిః కవిరిత్యుక్త మృషిశ్చ కిల దర్శనాత్

విచిత్రభావ ధర్మాంశ తత్త్వప్రఖ్యాత దర్శనమ్

16. 'తారకము' సమీక్షలో వ్రాసిన 'అన్యోపదేశధోరణి' అను అంశములో ఈ విషయము వివరింపబడినది.

స తత్త్వదర్శనాదేవ శాస్త్రేషు పఠితః కవిః
 దర్శనాద్వర్ణనాచ్చాథ రూఢాలోకే కవిశ్రుతిః
 తథాహిదర్శనే స్వచ్ఛే నిత్యేవ్యాది కవేర్మునేః
 నోదితాకవితాలోకే యావజాతా న వర్ణనాః¹

నారాయణదాసు గారి ప్రతిభకు ప్రతిబింబములైన వర్ణనలు వారి గ్రంథము లలో కోకొల్లలు.

కవిభావకోశాగారమునకు ప్రకృతివర్ణనము ముఖద్వారము. ఆ తలుపుతట్టని కవియే యుండడు. ప్రకృతికి కవిని కవింబుటయే ప్రకృతి. ఆ ప్రకృతి తాను భగవద్స్వరూపమని తెల్పుటకో యన్నట్లు ఒక్కొక్క కవికి ఒక్కొక్క అవతారముతో ప్రత్యక్షమగును.

చిఱుతొల్పై జిలజిలఁబొలు సెలయేటి

నీటిపై లకుముకిదాటు చూచి

నానాట నలనాటుఁబూని మెల్లనఁ జేర

వచ్చు జింకల కూర్మిపాట చూచి

మడుగులఁజెఱలాడి బెడిదపు టొడ్డులఁ

బొలయించు నేనుఁగుపోటుచూచి

1. ఈ శ్లోకములు తౌతభట్టు వ్రాసిన కావ్యకౌతుకము నందలివని హేమచంద్రుడు తన కావ్యానుశాసనమున (పు. 316) వెప్పినాడు. తౌతభట్టు వ్రాసిన కావ్యకౌతుకము లభింపలేదు. తౌతభట్టు అభినవగుప్తుని గురువు లలో నొకడు (లోచనము - ధ్వన్యాలోకము 25, 26 కారికల నడుమ).

ఋషికానివాడు కవి కాలేడని వెప్పబడినది. ఋషి యని యనుట దర్శనము వలననే కదా. విచిత్రభావములను, ధర్మాంశతత్త్వములను గ్రహింపగల ఖ్యాతియే దర్శనము. ఆ తత్త్వదర్శనము కవికి ముఖ్యమని శాస్త్రములలో వెప్పచున్నను, ఆ దర్శనము వర్ణనగా మారినప్పుడే ఋషికి కవి యను ప్రసిద్ధి లోకమున కలుగును. అందువలననే మునియైన వాల్మీకికి తత్త్వదర్శనమున్నను, వర్ణన ఆయనచేయంతవరకు లోకమున కవిత పుట్టలేదు.

దువ్వి ముద్దుగొనుచు దొడ్డ పులులతోడ
నాటాడు చెంచెత నీటుచూచి

వర్ణనము సేయుచున్ భూరివనములందుఁ
బలురకంబుల పిట్టల పలుకులకును
స్వరము గట్టుచుఁ జెట్టల పట్టలందుఁ
బద్యములు వ్రాయు భాగ్యంబు పట్టనెపుడు?

ప్రకృతి దృశ్యములను పరికించి వర్ణనలు చేయుచు, పిట్టల పలుకులకు
కట్టుచు చెట్లపట్టలపై పద్యములు వ్రాయుట మహాభాగ్యముగా భావించిన ఈ పలు
కులు దాసుగారికి ప్రకృతిపై గల గాఢానురాగమునకు స్వతః ప్రమాణములు.
ప్రకృతిచేత ప్రభావితమైన దాసుగారి ప్రకృతివర్ణనల ప్రకృతిని పరిశీలించుము -

ప్రభాతకాల వర్ణనము -

తప్సబయల్వడ్డచొప్పున నోడిన
వెరపునఁ జంద్రుఁడు వెల్లఁబారె
సిరిదొఱంగినవాని పరివారములు సన్న
సన్నఁగఁ జుక్కలు సాఁగదొడఁగఁ
గ్రోత్తఁగఁ గవగూడుకొన్న దంపతులకు
గుండియల్ ఝల్లనఁ గోడికూసె
దవ్వెంతయోగియుఁ దలక్రిందుపిట్టలు
దారితప్పక తమ తావు చేరె

గలువలున్వాడె దమ్మపూవులును వీడె
బులుఁగులున్ బ్రోద్దనకు మేలుకొలుపుచాడె

బన్నులే కెల్లరికి నబ్బె బైరుగాలి
తెల్లముగఁ దూర్పు బళ్ళున తెల్లవారె

ఇందులోగల అంశములన్నియు ప్రత్యహప్రభాతమున ప్రత్యక్షము లగు నవియే. కాని వానిని వర్ణించినవిధ మద్భుతము. చంద్రుడు వెలవెలబారుట తప్ప జైటసద్దవాని వలెను, ఓడినవానివలె నున్నదట. చుక్కలు మెలమెల్లగా మాయ మగుట ఐశ్వర్యము నశించిన వాని పరివారమువలె నున్నదట. పిట్టలు అరచుట మేలుకొలుపువలె నున్నదట. తెల్లవారుచేత వచ్చి అందరిని ఆనందపెట్టుగాలి పన్నులేనిదట. ఇవి ఈ పద్యము నందలి చక్కని ఊహలు. తక్కినవి స్వభావ సుందరములైన స్వభావోక్తులు.

పంపూర్ణముగా స్వభావోక్తులతో నిండిన మరియొక ప్రభాతకాల వర్ణన పద్యము-

ఒంటిపాటునఁ బొక్కి యురువయి కెంపెక్కి

విన్ను తొర్పునఁదూరె వేగుఁజుక్క

తెక్కలు జాడించి ముక్కును గోడించి

కొక్కొక్కోక్కో యని కూసెఁ గోడి

నీటితావులఁదారి తోటల గడిచేరి

యొడలు చల్ల ననేయుచుండె గాలి

యైదుజాముల పద్దుగాఁ దోచునికఁ బ్రద్దు

బొడమెడు నని చాటదొడఁగె గంట

వట్టులెడఁబొసి పిట్టలు బయటఁబాతె

దలలు తీక్కించి మొక్కులు చెలువుమీతె

బలిమిలోడుత నిద్దుర బరువుజాతె

దెబ్బనన్నేసనిన్ రేయి తెల్లవాతె

వేగుచుక్క తూర్పున దూరుట, కోడికూయుట, చల్లనిగాలి వీచుట, గంటలు వినబడుట, పిట్టలు జైటకు వచ్చుట, మొక్కులు తలలెత్తుట, నిద్దురవదలుట, మొదలగునవన్నియును వేసవి తెల్లవారుజామును తెలుపు సంకేతములే.

వేగుజుక్క అంతర్ధాన వర్ణన -

‘వెన్నెలకాచి కాచి ననవిల్తుని మామ చనంగ నీవు నీ
చిన్నెలజూపనేల కడుసిగ్గును మాలిన బేల’ యంచుఁ ద
న్మన్ననచేయ రెవ్వరిని మంచి చెలింబలె వేగుజుక్క హాం
జెన్నుల లేతయెండయను చిచ్చునజొచ్చెననంగఁగఁకెడిన్

చంద్రాస్తమయము అయిన పిదప, సూర్యోదయకాంతలు ప్రసరింపగా
వేగుచుక్క మాయమగుట ప్రకృతిసత్యము. ఈ సత్యమును ‘వెన్నెలకాచి కాచి
చంద్రుడు పోగా, సిగ్గులేకయున్నది అని తన్ను మన్నన చేయరను భావముతో
వేగుచుక్క లేతయెండ యను అగ్నిలో పడినది’ అని ఉత్పేక్షించినారు.

సూర్యవర్ణన -

తొంటికొండకు జేగురు తోడుకుండ
చేతులం జూచి వచ్చిన లేతయెండ
జగములకు నెల్ల వాచి పెద్దగనుదోచి
చిన్నయాటకు వేడిమించెను మరీచి

ప్రభాతకాలమందలి లేతయెండ, తూర్పుకొండకు ఎరువురంగును తోడనటు
వంటి కుండ యట. ఆ లేతయెండ చేతులను వాచి వచ్చినదట. సూర్యబింబము
మొదట పెద్దగా నుండుటకు కారణము లోకములను చూచుటకు మొగము వాచి
యట. ఆ బింబము చిన్నదగుటకు వేడి యెక్కువగుచున్నదట.

బేర! గారడి సూర్యుండ! అబ్బురంబు
కద బ్రదుకువలె నీ కరకాశలంబు
అల్పభౌమంబులన్ జూపి యధిక దివ్య
ములను గన్నట్టనీయక మోసపుచ్చు

5. మేలుబంతి - పు. 172

6. రుక్మిణీకల్యాణము - పు. 25

7. బాటసారి - ప. 21

'ఇందు - నీ కిరణప్రసరణనై పుణ్య మాశ్చర్యకరమని ప్రకృతార్థము. కాని హస్తలాఘవవిద్య అద్భుతావహము గద అను నర్థాంతరచమత్కారము గూడ గమ్య మానము. అద్భుతత్వవిషయమై బ్రదుకుతోడి సామ్యము హృదయంగమము. పద్యాంతమున అల్పములైన ఆధిభౌతిక విషయములను ప్రకటించి అంతకంటె జీవికి పరమ ప్రాస్యములైన దివ్యముల గోచరింపనియవను నుదాత్తగంభీరమైన యాహ మృదంగవాద్యమునకు ముక్తాయంపువలె నున్నది. ⁸

మట్టమధ్యాహ్న వర్జనము -

తమ్ము మాలినధర్మంబు తగదటంచుఁ
దలల నలరించు తమ మొదఱులను గావఁ
బూని చాచిన నీడల ముడుచుకొనియెఁ
బొదపంబుల - నడుమింట భానుఁడొప్పె⁹

మట్టమధ్యాహ్నవేళలో చెట్లనీడలు పొట్టివగుట సహజము. ఆ సృష్టి సహజ లక్షణమును దానుగారు చమత్కరించినారు. చాచిననీడలను చెట్లు కావలెనని ముడుచుకొనెనట. దానికి కారణము వాని తలలను రక్షించు మొదళ్ళను కాచుటకట. ఇట్లు చేయుటకు ప్రమాణము తమ్ముమాలినధర్మము తగదని యట.

స్వభావోక్తులతో నిండిన మాధ్యాహ్నిక వర్జనలు రెండు -

ఆకై న నల్లాడసక దిగ్బంధన
ముగ గాలి చెమ్మటం బొదవె నుక్క-
మిన్నంటి చెల్వకై మెలవుతోడుత గ్రద్ద
చాలుగ నిరుప్రక్కఁజాచె రెక్క-
ముంగాళ్ళతోఁ జెట్టుమొదట గాతన్ ద్రవ్వి
కుదురుగఁ బడుకొనె గుంటనక్క-
యెండమావులఁగాంచు చెంతయు దప్పితో
వాడి పరువువెట్టె లేడిబక్క-

8. ఆచార్య యస్వీజోగారావు గారు-కవచ్ఛపీశ్రుతులు-సంపాదకీయము. పు. 15

9. సారంగధర- పు. 105

యొడఁబు లుడుకెత్తి తుమ్మెద లుడిగె నద్దు
 రగులుకొను నగ్గికిం గనరాదు హద్దు
 అడవి పందికి బురదసీరయ్యె ముద్దు
 నెలసెబనిరద్దు నిడువేసవి నడుప్రొద్దు¹⁰

నెమరువేయుచు లేళ్ళునీడలనాగె, లోఁ
 బొదలలో నెమకులు కుదురుకొనియె
 లోఁతు మడుంగుల నీతాడె నేస్తులు
 పండులు బురదలఁ బొదుకొనియె,
 గొమ్మలపైఁ జేరుకొనియెఁ గోతులు పుల్లు
 లన్నియుఁ దొర్రల నణఁగఁజొచ్చె
 లోవలఁబడి పులు లావులింతలు దీసె
 నొండులలోఁబొము లూర్పు లుచ్చె,
 నడవినందశితగై, నల్లడల యందుఁ
 జెలఁగి పొగచిమ్ముకొంచు కార్చిచ్చుపొచ్చె,
 రెండుజాముల వేసవి మండిపడుచుఁ
 గొండబీటలు వాఱంగ నెండకాసె¹¹

అకైన కదలకుండ ఉక్కపోయెట, గ్రద్ద ఆకాశమున రెక్కలు చొచుట,
 నక్క గోతిలో పడుకొనుట; ఎండమావులను చూచి దప్పికతో లేడి పరుగురెత్తుట,
 తుమ్మెదల సద్దులేకుండుట ప్రజలు పసులకై తిరుగకుండుట, లేళ్లు నీడలందుండుట,
 నెమళ్లు పొదలలో చేరుట, ఏనుగులు తోతుమడుగులోనికి దిగుట, పండులు బుర
 దలో పొర్లాడుట, కోతులు కొమ్మలపై నుండుట, పిట్టలు తొట్టలలో దాగుట,
 పులులు బయటికి రాక నిద్రిండుట, పాములు పుట్టలలో నిట్టూర్పుట, కార్చిచ్చు

10. జానకీశపథము - పు॥ లు 19, 20

11. బాటసారి - ప. 12

హెచ్చుట, కొండలు వీటలువారుట, మొదలగునవన్నియు వేసవి మట్ట మధ్యాహ్నపు వేడిమివలన జంతుజాలములు పడు అవస్థలే.

సాయంకాల వర్ణనము -

ఉడుకైత్తి పొదలన్నుడిగిన నీడలు
చల్లగఁదూర్చున సాగుచుండె
వడదాకి తొట్టల నడగిన పిట్టలు
ముదముగఁ బైటను మోగుచుండె
కడువేడిమిన్ గ్రాగిన గాడ్పు హా
యిగ మంచుకొండకై యేగుచుండె
కొండను దిగి యెరకొఱకు బెబ్బలు లుమ్మి
రిగఁ బల్లములఁ జెలరేగుచుండె

పాములకుఁ బుట్టిలోనుండి పడగహెచ్చె
మడుపు నెడబాసి యేనుంగు లడవిజొచ్చె
ప్రొద్దు పడమటిమలకుఁ గెంపు జిగితెచ్చె
నెగడి జానకి వాలుకన్నుగవ విచ్చె¹²

నీడలు పొడవగుట, పిట్టలు తొట్టలనుండి బైటకు వచ్చుట, గాలి చల్లబడట, పులులు పాములు ఏనుగులు బైటకు బయలుదేరుట, పడమటికొండ ఎత్తబడుట, మొదలగునవి యన్నియును పశుపక్షదుల సాయాహ్వాకృత్యములే.

తన్ను వెంటఁదగులుచున్నట్టి కోడె చీ
కటుల కెదిరి నీల్చు కడిమిలేక

12. జానకీశభద్రము - పు. 22 - ఈసీనము నందలి గీతములో గల మూడవ పాదము 'ప్రొద్దుపడమటకున్ వ్రాలి ముద్దువచ్చె' అని ముద్రితపాఠము. గ్రహించిన పాఠము దాసుగారు చెప్పిన హరికథల పుస్తకములో దాసు స్వహస్తముతో మార్చి వ్రాసినది. దాసుగారు బేతవట్టుకొని చెప్పిన హరికథల పుస్తకము నా కందవేసినవారు శ్రీ కణ్ణా ఈశ్వరరావు గారు

పశ్చిమాబ్ధియందుఁ బడి దాగె సూర్యుండు
కాలమొక్కరీతి గడుపఁగలమె? ¹³

చీకటివడుచున్నది. సూర్యాస్తమయమగుచున్నది - అను అంశమును. కోడెచీకటుల నెదిరించుబలములేక సూర్యుడు పశ్చిమాబ్ధిలో దాగినాడనుట, కాల మొక్కరీతిగా గడపగలమా? అనుట ఒక ఊహ.

చంద్రోదయ వర్ణనము -

తరణియు బశ్చిమాంబుధికిఁ దారె విహంగము లున్నిపట్లకుం
బిరబిరఁబారెఁ జీకఁటులుమీరె సమీరుఁడు చల్లవారె నం
బరమునఁ గుండసూనముల మాడ్చిని రిక్కలు జాలువారె బం
ధురగతి కై రవాపు ఁదు దితుండయి వెన్నెల వెండిగారగన్ ¹⁴

సూర్యుడు పడమటి సముద్రము చేరుట, పక్షులు గూండ్లకు వెళ్లుట, చీకటి బాగుగా వ్యాపించుట, గాలి చల్లబడుట, నక్షత్రములు మొల్లపూలవలె నేర్పడుట అన్నవి చంద్రోదయ సమయ పరిస్థితులే. ఇట్లు స్వభావోత్పలతోగాక, అలంకారికముగా చేసిన మరియొక వర్ణన

ప్రౌఢ పండుటాకు పోలిక రాలఁ గెం

జాయ చివురులెత్తెఁ గోయిల లనఁ

జెలఁగి కవిసఁ జీకఁటులుఁ బూచెఁ జక్కలు

పైని చందమామ పండుదోఁచె ¹⁵

సూర్యాస్తమయ చంద్రోదయములను ఒక వృక్షముతో పోల్చుట ఈ వర్ణనము నందలి విశేషము. సూర్యుడు పండిన ఆకు విధాన రాలెనట. ఎరుపురంగు చివురులవలె, చీకట్లు కోయిలల వలె చుక్కలు, పూచిన పుష్పాలవలె, చందమామ పండువలె నున్నదట.

13. గజేంద్రమోక్షణము - పు. 9

14. మార్కండేయ చరిత్రము - పు. 22

15. గజేంద్రమోక్షణము పు. 10

పడమట విశ్రాంతిబడు రవి తన సిరి
 నుదితుడై చంద్రున కొప్పగించె
 జానకి సత్కిరి భూనభోంతరముల
 నిండినయల్లు వెన్నెలలు గాచె
 సెగమందమై పగల్ నిగురుగప్పి యడంగు
 పాంథుల విరహంబు ప్రజ్వరిల్లె
 సహజగాన కవిత్వశాలి దరిన్ శుష్క
 శాస్త్రజ్ఞులై జక్క సౌరుమాసె¹⁶

పడమటి దిక్కున విశ్రాంతి తీసికొనబోవుచు సూర్యుడు తన ఐశ్వర్యమును ఉదయించిన చంద్రున కొప్పగించెనట. జానకీదేవి సత్కిరివలె వెన్నెల భూమ్యా కాశముల మధ్య నిండినదట. పగలు నిగురుగప్పి యణగిన బాటసారుల విరహము అతిశయించినదట. సహజముగా కల్గిన గానకవిత్వమాధుర్యములు కలవానిచెంత కేవల శాస్త్రవేత్త కాంతిహీనుడైనట్లు నక్షత్రములు కాంతిహీనములైనవట. ఈ ఉపమానము 'ప్రతిభావ్యుత్పత్తులలో ప్రతిభయే గరియసి' అను అలంకారికుల శాస్త్ర సంస్కారము తెరవెనుక చేరి చెప్పించినది.¹⁷

అర్ధనిశీధ వర్ణనము -

ఆకసంబున నడుగంటి చుక్కలు అవ
 లట్లు చీకటి నీట నలరుచుండె
 గరంగిన వెండి నీర్పరపిన తీర్పున
 నలలవాలుగ మీలు తలుకుమీఁతె
 మీఁదు క్రిందులఁబొల్చు మింటినట్టినడుమ
 గారడియద్దమై కడలితోచె

16. జానకిశపథము - పు. 37

17. ప్రతిభైవచ కవీనాం కావ్యకరణ కారణమ్ వ్యుత్పత్త్యభ్యాసౌ తస్యా ఏవ సంస్కార కారకౌ నతు కావ్యహేతుః (వాగ్భటుడు)

దొప్పచేతులవలె దూఁగాడు కరడముల్

గొప్పచందువల జోకొట్టుచుండె

చుక్కజాడల బొగయెడ చొక్కుచుండె

గాడు పెల్లెడలన్ జోల పాడుచుండె

నిగిడి గడియార మిదిగొ పన్నెండువేసె

నికఁ జెలిమికాడ! మనము పండుకొనవలయు¹⁸.

ఇది సముద్రములో నున్న పొగయెడలో కూర్చుండి చేసిన అర్థనిశీధ వర్ణనము. చీకటి అనెడి నీటికి అడుగున నున్న అకాశమున నక్షత్రములు రవ్వల వలె నున్నవట. అలలపై వాలుగా తేలుచున్న చేపలు కరిగించిన వెండినీరువలె తళుకుతో అతీతయించెనట. పైనుండి క్రిందిదాక యున్న సముద్రము అకాశమధ్యమున గారడి అద్దమువలె నున్నదట. గొప్పగొప్ప జంతువులను దొప్పచేతులవలె ఊగుచు అలలను జోకొట్టుచున్నవట. నక్షత్రములనుచూచి పొగయెడ పగవశించుచున్నదట. గాలి అన్నిదిక్కులను జోలపాడుచున్నదట. గడియారము పన్నెండుగంటలు కొట్టి వదట. ఈ ఊహలన్నియు పాతవాసవలేవివి. ప్రతిభా సురభిశములు.

తొలకరి వర్ణనము -

తొలి తెల్లకొండలవలె నున్న మొగుళులు

గొప్పలై నీలిరంగులఁ దనర్చె

దూదిపింజలలాగు దొడ్డుమబ్బుల నేకి

కరువలి వతిపులుగా నొసర్చె

వెండిచబుకుఁ ద్రిప్పివేసిన యట్టులు

మెఱుముతోడుతఁ జెద్దయురుము వుట్టె

నేలఁగమ్మని తావి నెగడించు చందంద

వలుదలై లెక్క చిన్నులు మొదలిడె

మొంటికీ న్మంటికీ దఱచు మీఱవాన
 యడుగులను తీగెల బిగించి యూటవవడి
 వీణ వాయిండు నెఱజాణ గాణమాడ్కి
 నందముల గుప్పి గాలి పాడదొడంగె¹⁹

తెల్లకొండలవలెనున్న మేఘములు నీతిరంగులతో నొప్పినవట. గాలి పెద్ద పెద్ద మబ్బులను దూదిపింజలను పీకినట్లుగా పీకి వర్షములేకుండగ చేసినవట. మెఱపులతో గూడిన యరుములు వెండికొరడాతో త్రిప్పికొట్టినట్లున్నదట. నేలను మంచి వాసనలతో గుబాళింపజేయుటకు లెక్క పెట్టదగినన్ని చిన్నులు స్థూలములై మొదలిడెనట. భూమ్యాకాశము లేకమగునట్లుగా వాన కురువ, అమగు లనెడి తీగెలను బిగించి అరవవడిలో వీణవాయిండు నేర్పరివలె గాలి పాడదొడగెనట.

అమని వర్ణనము -

చెన్నలకుఁ జల్లఁగఁ జెలఁగి కోయిలకూసె
 సందడి పెండ్లిబాజాలు మ్రోసె
 కన్నె వేపయు దొగ్గున్న సమర్తాడె
 జలివేంద్రదాపున సంతగూడె
 కమ్మమామిడితోట కాపుల పనిపెచ్చె
 బిల్ల గాలులు మురిపించి వచ్చె
 గొడుగులు జోలెండ చిడిముడిజల్లార్చె
 దాటిముంజలు కడు దప్పిదీర్చె

కారడవి వెల్లెఁ బడవషికారు గల్గె
 సందెలింపాయె గొంగుళి నడలిపోయె
 ప్రొద్దులేపారె మాపులు పొట్టివారె
 అమని మొదలుపెట్టె బల్ హాయిపుట్టె²⁰

19. బాటసారి - ప. 163

20. సావిత్రిచరిత్రము - పు. 22

కోయిలలు కూయుట, పెండ్లిండ్లు జరుగుట, చెట్లు చిగుర్చుట, దప్పికతో జనులు చలిపేంద్రముల చెంతచేరుట, మామిడికాయలు వచ్చుట, సన్నగాలులు వీచుట, ఎండకు గొడుగులు చెప్పులు అండలగుట, తాటికాయలు వచ్చుట, అడవి కాలుట, పడవషికారులు పెరుగుట, సాయంకాలములు సౌఖ్యములుగానుండుట, కౌగిళ్లు నడలుట, పగళ్లు ఎక్కువగుట, రాత్రులు తగ్గుట, మొదలగున వన్నియు వనంతర్తువు గుర్తులే. ఈ వర్ణనమున పాత పుస్తకాల వల్లింపుకన్న ప్రకృతి పరిశీలనము మిన్నగానున్నది.

శ్రావణమాస వర్ణనము -

తేనెపట్టులవలె వాసమబ్బులగ్రమ్ముఁ
 బైరుపంటలకెల్లఁ బ్రాపకమ్ము
 జాజి చెంబేలి గొజ్జఁగి తావులం జిమ్ము
 నేచేడు తాటిపండ్లూర రెమ్ము
 ఏళ్ల జెర్వులనీళ్ల కెఱ్ఱరంగుల టిమ్ముఁ
 ద్రోవలందు నడంగఁ ద్రొక్కు దుమ్ము
 నెఱయు నాఁగాఁకర నేతిదొండల కిమ్ము
 మఱపించు ముసురుల మన్నగ్రమ్ము
 చవక పచ్చికలుం గ్రొత్త జన్నిదమ్ము
 పరినుడుచుపాట గుగ్గిళ్ల వాయనమ్ము
 జాడలిడువేట కొవ్వెల చేడెసామ్ము
 పావుకోళ్లమ్ము హాయియా శ్రావణమ్ము²¹

ఈ వర్ణనమున ప్రకృతిలక్షణములు, ఆచారములు ఓతప్రోతముగ పెనవేసి కొని యున్నవి.

పౌష్యమాన వర్జన -

ముంగిటవాకిళ్ళ ముగ్గులు జెన్నోందుఁ
 గల్మికూర్పుల నెలగంటముందు
 అత్తవారింటిలో నల్లుడున్న పసందు
 వెల్లుచూపుల భోగివేగు సందు
 పెతల కెల్లరికిఁ బేర్వెరునఁ బిలుపందు
 రచ్చసండువగు సంక్రాంతిపొందు
 పాటలాటలు దక్కఁ బనులన్నిటికి బందు
 కనుమ జాతర పేదకాపువిందు

ప్రొద్దురాకకు నిట్టార్పు పొగలజెమ్ము
 క్రొత్తనాపును వడ్లును గుత్తకమ్ము
 కుంపూల్ గోగిళిల్ గోరుకొన్నసొమ్ము
 పౌషమాసమ్ము సర్వ సంపాదనమ్ము²²

ఇవియన్నియు తెలుగుదేశమున పౌష్యమానపు వేడుకలే.

హేమంత వర్జనము -

నీరపిపాసాఽతి మితాగతిరీవ శీతే కఠోరగర్భిణ్యాః
 స్వప్నావస్థా బహుళా సందర్భవిహీన కావ్యరచనేవ²³

శీతకాలమున దప్పిక గర్భిణీశ్రీ నడకవలె చాలమితముగా నున్నదట. నిద్రా
 కాలము సందర్భబుద్ధిలేని కావ్యరచనవలె ఎక్కువగా నున్నదట. హేమంతర్తు
 వర్జనలో అనాచిత్యములతోగూడిన కావ్యములను పోలికగా చొప్పించుట విశేషము.

22. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - పు. 36

23. మేలుబంతి - పు. 172

మరియొక ఋతువర్ణనము -

‘అంత న్నొండ యెక్కెడుపోల్కి, నూబి యిసుకలన్నడుచు విధంబున,
గొడిరాళ్ళన్నుండ బిర్విడు తెన్నున, బస్తుండు తెఱంగున, బిల్విన్దాగరంబుసేయు
కరణి, గాఢముగా నలవడిన వ్యసనముల మానుకొను వశువున, స్వభావము నడ్డు
మాడ్కి కష్టతరమైన గ్రీష్మమునగిడిపి, కార్కొను మబ్బులంగని పించెములు విప్పి
శ్రీశైలాగ్రము నన్న మాత్ర నుల్లసీలు శివభాగవతుల వలె దాండవమొనర్చు నెమ
ళ్లును, జిన్నులెపుడు పడునో యని దేవాలయ ప్రసాదమునకు గనిపెట్టుకొను తీర్థ
వాసులభంగి నోర్దొఱచుకొని చూచు చాతకంబులును, బ్రకృతి సంపర్కంబున సగు
ణులవలె దోచు పురుషుల చందంబున గ్రామ్మొయిళుల నీలిచాయల నగ్గిలట్లుండు
మెట్టలును, నీటిగాలిం జల్లబాటి యాకలి తీరినవెన్క శాంతిన్వహించి యనుగ్ర
హంబు చూపు ప్రాణుల సౌఖ్యగున సంచారయోగ్యంబులైన నైకతప్రదేశంబులును,
మిండితో నంధిజేసికొన బుడమి పందిన రాయబారి తీరున నెగయు పరాగంబును,
గిటికీల నందున దళక్కున మెఱసి దోబూచులిడు రాణివాసము వలె దటాలున దోచి
తోచకుండు తీగె మెఱపులును, ద్రిస్థాయిక్రమంబున వినబడుచు ధృష్టులన్యానినులు
తమంత గొగిలింపజేయు నురుములును, బతివ్రతాశాపంబుమాడ్కి నప్రతిహతంబు
లగు నళనిపాతంబులును, సజ్జనుల వలె గణనార్హంబులై వచ్చి వట్టివేళ్ళ తెన్నున
నేలగమ్మని తావి పుట్టించు వలుదచినుకులును, కర్పూరఖండములరీతి ముత్యాలసేనల
కరణి బుడమిబడు వడగండ్లును, సమరేఖలై యొండొంట గలియక వాయువశంబున
నొకప్పుడు ముజువులై యింకొకనేళ నేటవాలై సమానన్యూనభార విశేషంబుల
జూపు త్రాసుముండ పోల్కి గన్నట్టి రాజభటుల విధంబున ప్రచ్ఛన్న వస్తువులం
బయలుచేయుచు సాధువర్తనను రీతి గల్గిషంబువాపుచు మిట్టు నుండి పల్లమునకు
దొర్లునట్లు సత్వరంబులై యగ్నిజ్వాలల సౌఖ్యగున దేలచూపులభంగి నూర్ధ్వాగాములు
గాక ప్రేమదృష్టుల పొలపున గ్రగిందుగ ప్రసరించుచు లేజవ్వని కేశపాశము వలె
గార్కొను వరిమొక్కల చెలువున నిదిదంబులై పడు సులిలధారలును, లంచగొండి
ధనమురీతి బాస గోష్ఠికాస్నేహముకరణి దొంగవినయము మాడ్కి ప్రసూత్యాది వైరా
గ్యము వలె నల్పజ్ఞుని గర్వము తీవ్రన్ సందర్భవిహీనాలాపము తెన్నున గపటనిష్ఠ
విధంబున సోమరి యొడలిరీతి న్నెచ్చుపెఱిగి దుర్జనము భాతి రంధ్రాన్వేషణం బొన
ర్చుచు మంచిచెడ్డలరయక ప్రవర్తిల్లుచు మదపుచేసుగు కరణి నొడ్డుల బడగూల్చు
చెదురుతగులునెడ నుడివడియు శూరసైన్యమురీతి వెన్కనాగక త్రోవడించుకొని ముం

దంజవేయుచు జెత్తల నంచుగట్టి పొర్లి పారు వరదలును, ఘన స్వప్తి చెప్పునట్లు కుతవ సంగీతము మాడ్కి విలింబుమధ్యద్రుతలయ లింపార గుంపుకట్టి రొదవెట్టు కప్పలును, కెంపులు తాపిన తివాసి వలె నారుద్ర పురుగులన్మెఱయు పచ్చికబయలును, సాత్వికాన్నదానమున నశించు పాపములమాడ్కి బిభాశనమున నుపశమిల్లు రోగంబుల కరణీన్ దైవభక్తి స్థుల్లనంతశృత్రువగ్గంబు తెన్నున రూపుమాసిన కొండపోళ్లును, స్త్రీమనసు మాడ్కి లోతెఱుగరాని జలాశయంబులును, వృద్ధుల యింద్రియంబుల తెఱంగున ననుపయుక్తంబులగు త్రోవలును, నూత్నాధికారులకు బ్రత్యుత్తానమొనరించు పౌరులవలె గ్రొత్తవిందుల బ్రతీక్షించు పూటకూళ్ళవాండ్ర చందమున వింత వింత సరసఃల న్గనిపెట్టు వెలయాండ్రనగిది న్నొన్నీటికెదురు నడుచు మిట్టమీలును జెలంగ, క్షేమ వార్తవలె సంతాపోషశాంతికరంబై దాతమాడ్కి బహుజీవన సందాయకంబై తూచినట్లు సమానాహారాత్రంబై వర్షకాల మతిక్రమింప, సాదుహృదయంబుల తీరున బ్రసన్నంబులైన నీటిపట్టులును ధర్మసభల మాడ్కి నిష్పంకంబులైన మార్గంబులును శ్రీహరి భజనమందిరము కరణీ నిష్ఠులలాభించిత విష్ణుపదంబును భాగవతసమాజంబుపోల్కి స్వచ్ఛజీవనంబును సత్సభ పరిపాలనంబు పొలుపున సముల్లసిత తవలయంబును వణిగ్గహంబు తెఱగున సకల ధన ధాన్యసమృద్ధంబును, మరీచరసము విధమున సమశీతోష్ణంబు నగు శరత్సమయంబున²⁴

స్వరూపచిత్రణము -

నీలి కొండలన్ బోలు నెమ్మైన దొగరుదు

ప్పటి సంజకెంజాయ పగిది మెరయ

స్వప్రతాపానల జ్వాల లనంగ నౌ

దల మీరి పల్లజడలు వెలుంగ

నఖిల జగజ్జయ ప్రాప్తకీర్త్యంకురా

కారత నెలవంక కోరలలర

నోలి ముప్పిరి గొన్న యుక్తుదూలమ్ముల

నదగు చేతులఁ బెద్దగద చెలంగ

ధరణి యడుగుల కదర - నమరులు బెదర
 దిక్కులన్ గెల్చివచ్చెద దీవన లిడు
 మన్న! యని నాకు మ్రొక్కు స్వర్ణాక్షుడేగె
 ననుజనిన్ మల్లిగన నోచనైతి నకట! 25

ఇది విష్ణువును చంపుటకై బయలుదేరి నప్పటి హిరణ్యాక్షిని అకారమును, హిరణ్యకశిపుడు స్మరించిన విధానము. హిరణ్యాక్షిని బృహదాకారము కనులకు కట్టినట్లుగా నున్నదీ వర్ణన

ఎక్కడఁజూచిన నక్కడనే వీని
 రూపునఁ జిక్తై నాచూపుదోయి
 యేవంకయున్నేని యిటువంటి రూపరి
 కలఁడె నిజముగ జగమ్మునందు
 మొల్ల మీసలు నగుమోము ముద్దులు మూట
 గట్టెడు నిడువాలు కన్నులగవయు
 సోగముక్కుంఁగల జుట్టెగు బుజములు
 కడుసన్నంపుంఁగొను వెడఁదఱొమ్ము
 ఎంత సింగారమో బీరమంత కలిసి
 యొడలు దాల్చెను సరియగు నొడ్డుపొడవు
 మగఁడు నాకీతఁడై నఁ నేమనెద వీనిఁ
 బెండ్లియాడిన వెలఁదియే వెలఁది బళిర 26

శ్రీరాముని చిత్రపటమును చూచుచు సీత తలపోసిన విధమీ వర్ణనము. శ్రీరాముని ఏ శరీరభాగమును చూచినప్పుడు చూపులు ఆ శరీరభాగమందే నిల్చునట. అంతకన్న ప్రత్యంగసౌందర్య వర్ణన మేమి చేయవలయును? ఉంగరాలజుట్టునుట విశేషము.

25. ప్రహ్లాదచరిత్రము - పు. 7

26. యథార్థరామాయణము - సీతాకల్యాణవిభాగము - పు. 80

కొప్పు నిలువబడి విప్పినన్ నీలిగా
 జలమలారముపోల్కి జలఁగు నేల
 ఏవంక గన్గొన్న నావైపుననె నల్ల
 కల్పలు దండలు గట్టుచుండు
 చిన్నారిపొన్నారి చిటునవ్వు నవ్వి
 జలజలముతై ము లాలుకుచుండు
 పలికినఁ గోయిలల్ చిలుకలు గోరలు
 బ్రమసి మ్రోగుచుఁజేరబాటుచుండు
 బళిర! యాయంతి యద్దాని చెలువుచూచి
 తీరవలెఁగాని కొనియాడ నేరితరము?
 యాపెతో నొక్కసారి మ్మాటైన నాడ
 కున్న నీ మగబ్రతుకన్న యుత్తరి త్త²⁷

ఇది సీతాసాందర్యవర్ణనము. నిలబడి కొప్పువిప్పిన నేలమీద నీలిగాజల
 మలారమువలె జుట్టుపడునట. అంత పొడవైన జుట్టు, అంత నల్లనిజుట్టు అన్న
 మాట. నీలిగాజల మలారము పోలిక పాతబాణి కాదు. దాసుగారి వాణి. సీత
 యేవైపు చూచిన అవైపు నల్లకలువలదండలు కట్టినట్లుగునట. ఇది అద్భుతమైన
 ఊహ.

మొకరితుమ్మెదల నారోప్పిన యట్టులు
 ముంగురుల్ నొసటిపై ముద్దులూర
 తెలిదమ్మిరేకుల దెగడు వాల్గందోయి
 నెమ్మియు నోరుపు నెనరు దెలుప
 పలుచాలు మల్లెమొగ్గలు చివుర్వాతెర
 కార్జొంపము బవిరిగడ్డ మమర

కుంచపు మొదలటు గొప్పమెడయుఁ బెద్ద
తలుపువలెన్ రొమ్ము తనరుచుండ

ఇళిర! ముంగొళ్ళదాటు చేతులును మతియు
నడుము పిడికిట నిముడు కుందనపుచాయ
యెడలు తిన్నని యేరాసి యొడ్డుబొడుపు
అడదేమితిని మగవాఁడె వలచు²⁸

ఇది కలలో కాంచిన సత్యవంతుని గూర్చి సావిత్రి చేసిన వర్ణనము. నాన
టిపై గల ముంగురులు ద్వనిచేయు తుమ్మెదల వారసుట, మెడమ కుంచము
(కొలమానము) మొదలనుట క్రొత్త ఊహలు.

నిర్జిత పంచబాణుడైన స్థాణుని గర్వభంగము చేయుటకై విష్ణువు నారీహవ
మున వచ్చినప్పటి ఆ మాయామోహిని వర్ణనము.

ప! ఏరీ వాహ్వరీ యా నారీమణికి సరి యీరేడులోకంబుల వే
సారి గులుకు మిటారి మదనుని కటారి యెయ్యూరి యదోర్
జడదాగి

1. తోయ్యలి నెమ్మొము పున్నమచందురు-దోసిరాజనిపించురా
వయ్యారికొప్పు చమరీమృగవాలముపై కోతకోయించురా ||యే
2. తెరవ బెదర్చుపులేడిపిల్ల దృష్టిం గిడ్డనిపించురా
తరుణి కెమ్మొవియు దొండపండు నొకతాకున గూలించురా||యే

చిలుగుంట కల్గిన చెక్కిలితోడుత

నద్దిరా యద్దమెట్లగునుసాటి?

ముక్కుప్రక్క మొదలు మోవిమూలవఱకుఁ

బొల్పారు వంక కే పోల్కిగలదు?

హానులుగఁ బల్చలు నొకవైపు గన్నర్పు
 పిన్ననవ్వున కెటు వెన్నెల యెనఁ
 నడుమ చక్కని నొక్కు తొడరిన గడ్డము
 పొలపున కెద్దానిఁ బోల్చవచ్చు?

భళిర! యాత్మైకవేద్య స్వభావమహిమ
 నుపమలున్నేక్షలుం దమయాహఁ బన్ని
 తప్పఁబల్కుటగాక సత్యమునఁ దరమెఁ
 యజన్తైనను మఱివాని యబ్బకైన²⁹

ఇట్లు దాసుగారి రచనమున శారీరకసౌందర్యవర్ణనములు మాటిమాటికి కన్పడుచుండును.

ఇక దాసుగారు వివిధవిషయాలపై చేసిన వర్ణన లనేకము³⁰ వానిలో మచ్చునకు కొన్ని -

ఖరనామనంపత్సరములో ఆంధ్రదేశము భయంకర జ్వరమునకు గురియైనది. ఆ భయంకర జ్వరపరిస్థితులను కన్నులకు కట్టినట్లుగా దాసుగారు అక్షరరూపము చేసినతీరు -

మింటఁబవలు బొల్లి మేఘంబులున్ రాత్రి
 తోఁకఁచుక్కయు నెట్లు తోఁచుచుండె

వాన యొక్కింతయు లేనికారణమున
 నేళ్ళు చెర్వులు నూతు లింకిపోయె
 పోతనీటన్ జవివోయి కొంచెములగు

కూరగాయల వెల గొప్పదయ్యె

29. అంబరీషచరిత్రము - పు॥ టు 20, 21

30. దాసుగారు ఆంధ్రదేశమునందలి ప్రసిద్ధ నగరాలపై, ప్రసిద్ధ వ్యక్తులపై ఇంకను అనేకాంశములపై వెప్పిన బాటువులు కొన్ని వందలు ఉన్నవి. ఇవియన్నియు 'మేలుబంతి' అను బాటుప్రబంధమున చేరినవి. వాని వివరములు 'మేలుబంతి' గ్రంథసమీక్షయొద్ద వచ్చినవి.

నిలువచేసిన ధాన్యములు కొట్లలోనుండి
యంగళ్లు చేరక యణగియండె

ధాన్యవర్తకు లడియాసఁ దగులుచుండ
నగరవర్తకులకుఁ బెద్ద దిగులుపుట్టె
పొలము కాపుల నాఁగళ్లు మూలపట్టె
పశువు లెంగిలియాకుల పాలబడియె

త్యాగముచెడఁ బేదలు కా
రాగృహమున్ దిండికై చొరన్లడఁగిరి బల్
తీఁగలు చెట్లు న్నాడెన్
గ్రాఁగిన చమురువలె నెండకాయుచు నుండెన్

వారుణజపములు పలుమాఱు చేయించి
చేయించి తుదకు విసిగెడు వారు
తాయి లింగముగాఁగ వేయికుండలనీళ్లు
వెలిపించి పెదవులు విఱుచువారు
భక్తితోడ విరాటపర్వపారాయణం
బాచరించి నిరాశనందువారు
గొప్ప పిరంగులు కొండమీఁదన్నిన్న
గుఱిపెట్టి పేల్చి వేసరెడువారు

కలియగాంతంబిది యనుచుఁ దలఁకువారు
పాలకుల దోసమిదియని పలుకువారు
చేఁగి సిద్ధాంతులను వెక్కిరించువారు
నగుచు నన్నియెడల జనమడరఁజొచ్చె
పగలుడాఁగి రాత్రిపడినతోడనె తోఁచు
చుక్కలవలె స్త్రీలు సొంపుమీఱ

గములుగట్టి నీళ్ళకై బయల్పడలుట
వయసువాండ్ర కన్నుపండువయ్యె

అంగనలకు శ్రమయయ్యెన్
గంగాధరులకును మిగిలి గర్వంబయ్యెన్
రంగుచెడె స్నాననిష్ఠలు
ఎరిగిలిభాండముల శుద్ధి యిసుకయె చేసెన్

తొమ్మిది నూతులు తోడితిఁ గుండకు
సగమైనఁగాదని వగచునొకతె

తాటిచేదకు మడి దక్కమిదేనైతి
ముంతమునుఁగదంచు మూల్గునొకతె

బిందె బోరగిలంగబెట్టి కూర్చుండి నీ
రెప్పటి కూరునం చేడ్చునొకతె

ఇంతదూరమువచ్చి యింక నెట్టులూరక
పోగలెదననుచుఁ బొగులు నొకతె

కాలుజాతీయు బావిలోఁగూలకొడ్డుఁ
బట్టి బ్రతికి వచ్చితి నని వడకు నొకతె
కడవ నడిదారిలోఁగ్రిందబడి చెడ శివ
మెత్తినట్లార్చు చింటికి నేగు నొకతె

చీటులంటించి పోషింపజాలక పసు
లెచ్చటకై నఁ బోనిచ్చువారు

వర్తకుల్ నెత్తి నోర్బాదుకొనుచుండ
దొమ్మిథాన్యపుకొట్లు దోచువారు

నీరయినను గడ్పునిండఁగదాపుటకు లే
కెండి వర్గయి పడియుండువారు

ఇదిగో వీసెడు పైడియిండుచేరెడు జొన్న
లైన నం చింటింట నడుగువారు

అన్నపానములకు నేడ్చు నర్భకులను
గాంచి యెంతయు గన్నీరు గార్చువారు
మీకె బానిసలొదుము మాకు గంజి
పోయిడని వీధులందు వాపోవువారు

తలుపులు మూసిలేచెచటఁ దాళము పెట్టెకువేసిలేదు కు
క్కలయిన బంటులైన మఱి కావలియుండుట కానరాదు వీ
ధులఁబడియుండినన్ ధనము దొంగిలఁబో రెవ్వరైన సుంతయున్
భళిభళ రాజెవండు పరిపాలనమున్ గఱవట్లు చేసెడున్? 31

కరవులో నీటికై కూటికై నాటిప్రజలు పడిన అష్టకష్టాలకు ఈ పద్యాష్టకము
కవితృపు కళాయిగల చర్పణము.

అడవిని రాజ్యముగా మార్చిన దాసుగారి యాహ ఒకటి -

ధరణి తివాసి, వితానము విను, వ్రేలఁ
బడు దీపగోళము లుడులు, వెల్లు
చూపెడు దివిటీలు సూర్యచంద్రులు, కొండ
గాలిజంత్రము, తలగడలు తాలు
సౌధరాజము పర్ణశాల, కార్తీకములు
ద్వారపాలురు, మంటి యరుగుగడ్డె,
కరములు బంటులు, కాళ్ళ గుఱ్ఱములు, మం
పలు భోజనము, చెట్టుపట్ట దుస్తు

జడలు సొమ్ములు, ధర్మరక్షణము ధనము
 దుర్గముగుహ, యథాలాభతుష్టిమాళి,
 శమము మిత్రము, శుద్ధసత్వము సచివుడు,
 యడవిరాజ్యము, మఱి మన మధిపతులము³²

ఇట్లే చేసిన మరియొక యాహ. పీఠభిక్షరసములకు కదనరంగము రంగ
 స్థలము. కల్యాణము శృంగారరసము తాళికట్టి అధికారము చెలాయించు
 శుభలగ్నము. ఈ విరుద్ధరసములకు దాసుగారు తమ ప్రతిభాబంధముతో బంధించి
 ప్రక్కప్రక్కన పీటలపై కూర్చుండబెట్టి వివాహము చేసిన విధము -

భూమిపీఠము, నభంబున్నేటిపందిరి,
 బహుశస్త్రతతి సాక్షివహ్నిగాఁగ
 మొకుట తనుత్రాణముల నుండి డుల్లెడు
 రవము తైముల్ దలబ్రాలుగాఁగ
 జంబుక స్వస్తివాచకులకు శత్రుల
 తలలెంతయు ఫలప్రదానములుగఁ
 గూలెడి భటహయ కుంభిభూరిధ్వను
 లోలి బాజాబజంత్రీలుగాఁగ

బలువసంతము నెత్తురు వరదగాఁగ
 నాకబలి మ్రుగ్గులట్టు లాంత్రములు మెఱయ,
 మఱియుఁ బగయొజ్జతంకృతి మంత్రములనఁ
 బెండ్లి యాడుదు నన్నహో విజయలక్ష్మి³³

విద్యాప్రాశస్త్యమును వర్ణించిన పద్య మొకటి -

‘రిప్లెక్టురుం’ బోలి రెట్టిచేయును నైజ
 మగు తెల్విదీపంబు నంటి విద్య’

32. యథార్థరామాయణము - పు. 129

33. సావిత్రిచరిత్రము - పు॥ లు 25, 26

కష్టకాలంబునఁగడు బీదరికమున
 నుల్లము నోదార్చుచుండు విద్య
 దుర్వార దుర్మోహ గర్వాభిలోమున్లు
 నప్పడు పైఁదేల్చు తేప్పవిద్య
 సర్వోపకారంబు సలుపఁజాలెడు
 నెల్లయంత్రముల పుట్టిల్లు విద్య
 యట్టి విద్యలఁబ్రతిఫలమడుగఁబోక
 బోధచేయుచునుండు నీ మూగగురుల
 పొత్తముల నిట్లు 'పబ్లికు' సొత్తుగాఁగ
 నిచ్చు నాతని శ్రేష్ఠిగా మెచ్చరాదె³⁴

తెలివి అనెడు దీపపుకాంతిని విద్య రిస్లేక్షరు వలె రెట్టింపుచేయుననుట,
 పుస్తకములు వ్రాసినవారు ప్రతిఫల మడుగక బోధచేయు మూగగురు లనుట దాసు
 గారి ప్రతిభాదీపకాంతులు. 'రిస్లేక్షరు, పబ్లికు' అను నాంగ్లపదములను కూడ
 గ్రహించుట విశేషము.

రావపుట్టులను తిట్టినతీరు -

ధనముల నాసించు దంభవిద్వాంసుల
 యుత్తపొగడ్తల కుబ్బియుబ్బి
 కష్టార్జితంబుగఁ గానైన తేలేక
 కూటిసోమరియయి క్రొవ్వి క్రొవ్వి
 తక్కులాడుట మాయ చిక్కులలోఁబడి
 మోహంబులోఁపల మున్నిమున్ని
 యందరికన్నఁదా నధికుఁడనని విర్ర
 వీగి మీసలు పెనపెట్టి పెట్టి

చదువులకుఁ జెంపపెట్టు దోసముల పట్టు
వ్యసనములకొట్టు పుణ్యకార్యముల తిట్టు
పాపములమెట్టు కడుబట్టబయలుగుట్టు
నీచు పనిముట్టు సత్తైమే రాచపుట్టు³⁵

ఈ లక్షణము లన్నియు రాచపుట్టులకు పుట్టుకతో పుట్టిపెరుగునవే. రాచపుట్టులకే
కాదు, ఈ వ్యసనములన్నియు ప్రతి అధికారాందుని ద్వారబంధమును వదిలిపెట్టక
కావలికాయనట్టివే.

వెన్నెలలో వన్నెలాడుల అబల వర్జనము -

సన్నపుటెలుగుతోఁ గిన్నెర జతఁజేసి
తేడు పొగడఁబాటఁబాడు నొకతె
యదిగోఁ జందురుఁడు నా కందె చూడుఁడి యని
యేలిక మోము ముద్దిడు నొకరై
చెల్లరే వెన్నెల చీరఁగట్టినని
తొడవులూడిచి నవ్వఁదొడఁగు నోరై
యీతలో నాకెవ్వ రెన యని నున్నని
రతనంపుఁ దిన్నెపైఁ బ్రాకు నోరు
కోయిలల వెక్కిరించుచున్ గూయు నొకతి
యొద్దియో తలపోయుచు నేడ్చు నొకతి
యేమి యల్లరి యని కనుఁబ్రాము నొకతి
సోలియాడెడు నొక్కతి చొక్కు నొకతి³⁶

ఈ వర్ణనము జయదేవుని 'హరిహమగ్ధవధానికరే....'³⁷ అను అష్టపది
యందలి 'శిష్యతికామపి చుంబతికామపి రమయతి కామపి రామాం' అను చరణము

35. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - పు. 9

36. బాటసారి - ప. 56

37. గీతగోవిందమ్ - ప్ర. స. అష్టపది 4, పదము 7

నకు శీర్షపూజ. దాసుగారికి సంస్కృతకవులతో జయదేవుడన్న చాల పూజ్య భావము.

తాను పంపిన వర్తమానమును గౌరవించి వచ్చిన శ్రీకృష్ణుని దుర్గగుడిచెంత
జూచి రథమును చేరుచున్న రుక్మిణీ వర్ణనము -

అడుగులు తడబడ నడుము వడఁక సిక
ముడి విడి పూవులు పుడమిరాలఁ
బుత్తడి మే న్నగుర్పొడువఁగ నానంద
బాష్పముల్ గందోయిఁ బుచ్చుచుండఁ
సంభ్రమంబునఁ బైటజారఁగ నవరించు
కరకంఠణంబులు ఘల్లనంగఁ
జెక్కుటద్దంబులు చెమరింపఁ జిరునవ్వు
ముద్దుమొగంబున మొల్కలెత్త
సందియము సిగ్గు వలపును సందడింపఁ
దన రథము చెంగట నలసటను నటించి
కోర్కెలూరఁగఁ దనుఁజూచు కొమ్మను హరి
తేరిపైఁ జేయిచాచి రాదిగెచెనంత³⁸

సందియము, సిగ్గు, వలపులతో నిండిన రుక్మిణీలో కల్గిన సాత్త్వికభావముల
వివరణమీ వర్ణనము.

ఇక దాసుగారి వచన వర్ణనారత్నకి వేసిన వాలకముల కీలకము లనేకము.
ప్రాబంధికశ్రీశ్రీలాషీ విలాసములు, ఉపమాలంకార సార్వభౌమత్వము వచన
మున అడుగడుగున కనబడు అంశములు.

కల్పనా శిల్పము :

వర్ణనలు, కల్పనలు రెండును రసనిర్వహణమునకు, పాత్రపోషణమునకు సహకరించు ప్రధానాంశములు. ఈ రెండును కలిపి వర్ణనలకు సంబంధించినవే. కాని వర్ణనలు ప్రధానముగా కథాంశ వివరణములు. అనగా ప్రాతకథకే నందర్పించితముగా ప్రతిభతో రంగరించి పూసిన క్రొత్తయూహలు. కల్పనలు కథాంశవివరణములు కావు. నందర్పించితముగా ప్రధానకథకు కలిపిన క్రొత్త కథాఘట్టములు. వర్ణనములు భావములకు సంబంధించినవికాగా, కల్పనలు కథాఘట్టములకు సంబంధించినవి. ఈ కల్పనల కూర్పునేర్పు కల్పనా శిల్పము.

ఇట్లు కల్పనలు చేయుటకు ధనంజయుని అంగీకారమిది -

యత్తత్రానుచితం కించి గ్నాయకస్య రసస్యవా
విరుద్ధం తత్పరిత్యాజ్యమన్యథావా ప్రకల్పయేత్¹

మెరుగుపెట్టబడిన ప్రాతనగలు క్రొత్తనగలవలె తళతళలాడినట్లు ఈ క్రొత్త కల్పనముల వలన పరిచితపూర్వమునైన అంశములే రసోజ్జ్వలములై క్రొత్తకాంతలతో ప్రకాశించును.

దృష్టపూర్వా అపి హ్యథా కావ్యేరసపరిగ్రహాత్²
సర్వేనవా ఇవాభాంతి మధుమాస ఇవద్రుమాః²

1. దశరూపకము - 3 ప్రకాశము - 24 శ్లో. ఉత్తరార్థము 25 శ్లో పూర్వార్థము - అందు (వస్తువునందు) ఏ కొంచెమైనను అనుచితమైన దున్నను, నాయకునికిగాని, రసమునకుగాని విరుద్ధమైన దున్నను, దానిని విధువనైన వలయును, వేరుగా కల్పింపనైన వలయును.

పై శ్లోకమున మొదటి యెనిమిది యక్షరములకును 'యత్ప్యాధనుచితం వస్తు' అను పాఠాంతరము కలదు. అందు స్పష్టప్రతిపత్తియే కాని అర్థమునందు భేదములేదు.

2. ధ్వన్యాలోక ; చతుర్థ - శ్లో. 4 - అర్థములు ఇదివరకు చూచినవేయైనను, కావ్యమునందు రసపరిగ్రహము వలన వసంతర్తునందతి వృక్షములవలె నవ్యములై ప్రకాశించును.

ఇట్లు క్రొత్తగాచేసి చూపించుచే కవి ప్రతిభ. ఇట్లుచేయుట కవిబ్రహ్మలకు బ్రహ్మవిద్య కాదు. కాని బ్రహ్మసృష్టికి కలిబ్రహ్మ సృష్టికి నొక భేదమున్నది. బ్రహ్మసృష్టిలో ముందు కాంతి దానివెనుక శబ్దము పరువులెత్తును. కవిబ్రహ్మ సృష్టిలో ముందు శబ్దము, తరువాత శబ్దము నమనరించి కాంతి పరువులెత్తును.

కల్పనలు రసపోషణకు బాగుగా నుపకరించు నను రహస్యము నెరిగినవారగుటచే, దాసుగారు వారి గ్రంథములలో అనల్పముగా కథాకల్పనలను నిల్పిరి.

అంబరీషచరిత్ర హరికథలో విష్ణుచక్రము వెంటబడి తరుమగా దుర్వాస మహర్షి భయపడి పాకారిని పరమేష్ఠిని పరమేశ్వరుని శరణుపేడును. ఈ సందర్భమున దాసుగారిక కల్పన చేసిరి. దుర్వాసమహర్షి శరణుపేడగా ఇంద్రుడు తాను గోవర్ధనోద్ధారణ వృత్తాంతములో భంగమొందిన ఉదంతమును, చతుర్ముఖుడు గోవులను గోపబాలకులను మాయమొనరించి అవమానముపాలైన విషయమును శివుడు మాయామోహినీరూపములో వచ్చిన విష్ణువు వలన భ్రమకులోనైన కథను చెప్పి వారి అశక్తతలను చెప్పుదురు. దాసుగారు చెప్పిన ఈ మూడు కథలు భాగవతాంతర్భాగములే కాని, అంబరీషుని చరిత్రమునకు ఎట్టిసంబంధములేదు. ఈ మూడు కథలకు, అంబరీషుని చరిత్రతో సంబంధమును కల్పించినది దాసుగారిలేఖనియే. ఈ కల్పన వలన చతుర్ముఖ పరమేశ్వరులకన్న విష్ణువే శక్తిమంతుడని వివరింపబడినది.

రుక్మిణీకల్యాణ హరికథలో రుక్మిణి ముసలిబ్రాహ్మణునిచే శ్రీకృష్ణునకు సందేశము పంపుటయేకాక, అనవాలుగా నొక లేఖకూడ నిచ్చును. ఈ లేఖ దాసుగారి కల్పనము. ఈ కల్పనము వలన రుక్మిణి తన ప్రేమను తన ప్రేయసకు తానై వివరముగా వెల్లడించుకొను అవకాశము చిక్కినది. ముసలిబ్రాహ్మణుడు సూచించుట ఔచిత్యము కాని, వివరించుట ఔచిత్యము కాదు కదా. రుక్మిణియే వివరించుకొనుట ఔచిత్యముగా నున్నది.

ఈ రుక్మిణీకల్యాణ హరికథలో మరియొక కల్పన కలదు. రుక్మిణిని శ్రీకృష్ణుడు ద్వారకకు తీసికొనివచ్చిన తర్వాత, శ్రీకృష్ణుని గదిలోనికి రుక్మిణి ప్రవేశింపగనే

గదిలో శ్రీకృష్ణుడు విశ్వరూపముతో దర్శనమిచ్చును. ఇట్లు రుక్మిణీకి విశ్వరూపముతో శ్రీకృష్ణుడు దర్శనమిచ్చుట దాసుగారి కల్పనము. ఈ కల్పనమువలన ఒక ప్రయోజనమున్నది. రుక్మిణీ శ్రీకృష్ణుని గూర్చి వినుటయేకాని ఇంతకు పూర్వము చూడలేదు. కనుక తాను ప్రేమించినవాడు సర్వేశ్వరుడను అభిప్రాయము ఈ విశ్వరూపసందర్శనము వలన స్థిరపడును. క్రొత్తగా గదిలో కలిసికొన్న నూత్నదంపతులమధ్య ఒక సరసవిनోదముగా గూడ నుండును.

శ్రీహరికథామృత హరికథ యందలి శ్రీకృష్ణజనన మను 'బిందువు' లో 'అహింసాపరమోధర్మః' అను లక్షణమునకు ఉదాహరణముగా లుబ్ధక కపోతోపాఖ్యాన కథను వ్రాసిరి. ఈ కథ శ్రీకృష్ణజనన కథతో సంబంధములేనిది. భారతము నందలి ఈ కపోతకథను ఈ కథతో అతికించినది దాసుగారే. ఈ కల్పనము వలన దాసుగారు ప్రచారము చేయదలచిన అంశము 'అహింస'. ఆ ప్రయోజనము సిద్ధించినది.

సావిత్రిచరిత్ర హరికథలో కథానాయికయైన సావిత్రి విశ్వమాతయైన సావిత్రిదేవ్యంశముగా చెప్పుట దాసుగారి కల్పన. సావిత్రి దేవ్యంశసంఘాతగా కల్పించుట వలన సావిత్రిపావిత్ర్యము రవ్వలు రువ్విన కాంతిపొందినది.

ఈ సావిత్రిచరిత్రము నందలి మరియొక కల్పన. సావిత్రి భారతకథలో వలె సత్యవంతుని వినుకలి వలన ప్రేమింపడు. సావిత్రికి స్వప్నములో సత్యవంతుని దర్శన మగును. ఈ స్వప్నవృత్తాంతము దాసుగారి కల్పన. వినుకలికన్న కనుకలి బలవత్తరము. కనుక సావిత్రి మనస్సు సత్యవంతునిపై అధికముగా లగ్నమగుటకు ఈ స్వప్నదర్శన కల్పనము ప్రయోజనకరము.

జానకీశపథ హరికథలో చాలకల్పనలు కలవు. ఈ హరికథకు జానకీశపథ మనుపేరు పెట్టుటకు కారణము ఈ హరికథలో జానకి చేసిన శపథము దాసుగారి కల్పన యగుటయే.

'నిరతమున్ శ్రీరామసాదసరసిజంబులు మరువనేనిన్'

మరియునే రామాజ్ఞదప్పక ధరణిలోఁ జరియింతునేనిన్'

సురుచిరముగనే సాధ్యునై నచో నిపుడొక్క గడియలోనఁ

గరువుదీరఁ బ్రజకు హాయిగాఁ గురిపించుగాత పర్జన్యుఁడు వాన' 3

అని దాసుగారు జానకిచేత క్రొత్తగా చేయించిన శపథము. ఈ శపథమునకు రామాయణము నందు జానకి చేసిన శపథమునకు పోలికలేదు. 'పనోవాక్కాయ కర్మలచే శ్రీరామచంద్రుని తప్ప మరియొకరిని మనస్సులో నేను తలపనిమాట నిజమైనచో, తల్లియైన భూదేవి నాకు దారియిచ్చుగాక' అని వాల్మీకి రామాయణ (ఉత్తరకాండ - స. 110) మందలి జానకిశపథము. వాల్మీకి రామాయణమున శపథానంతరము, భూవివరము నుండి సింహాసనమురాగా, ఆ సింహాసనముపై కూర్చుండి జానకి రసాతలమున కేగును. సీతారాముల పునస్సమాగమ ప్రస్తావన లేదు. దాసుగారు క్రొత్తగా కల్పించిన శపథము 'వానకురియుట' కదా! శపథానంతరము వానకురియును. సీతారాముల పునస్సమాగమావకాశ మేర్పడినది. ఇట్లు హరికథను సుఖాంతముచేయుటయే దాసుగారు కల్పించిన క్రొత్తశపథము వలన ప్రయోజనము.

ఈ హరికథలో చిన్న చిన్న కల్పనలు చాలనున్నవి. వాల్మీకిరామాయణములో వలె సీతాపవాదమును భద్రుడను గూఢచారివలన గాక, శ్రీరాముడు మారు పేషములో నుండి తానే వినుట, సీతను గంగయొడ్డున గాక ఏటియొడ్డున లక్ష్మణుడు విడచుట, రామాజ్ఞను సీతకు లక్ష్మణుడు నోటితో నూటిగా చెప్పక ఎండ బడలికతో నిద్రించుచున్న సీతప్రక్కన రామాజ్ఞను ఒక పత్రముపై వ్రాసి వెళ్లుట, ఒంటిగా శోకించుచున్న సీతను వాల్మీకి శిష్యులు చూచి వాల్మీకికి చెప్పుటకాక వాల్మీకియే చూచుట, సీతకు వాల్మీకి మారుపేరుతో రహస్యముగా నుంచుట, సీతావియోగ దుఃఖముతో నిద్రించిన శ్రీరామునకు కలవచ్చుట, ఆ కలలో సీత కన్నుడుట, తరువాత శివలింగదర్శన మగుట, మొదలగునవి దాసుగారు చేసిన కల్పనలు. భద్రుని వలనగాక శ్రీరాముడే అపవాదము వినుట వలన, వార్త సత్యమునకు సమీపమైనది. తానై వినుట వలన శ్రీరామునిలో బాధ యెక్కువగును. అప్పుడే వియమకాఠినముతో అటువంటి కఠినాజ్ఞ సీయగలడు. గంగయొడ్డునగాక ఏటియొడ్డున సీతను విడచుట వలన, జీవద్వాహియైన గంగవలెకాక, తాత్కాలికముగా అతిపేగముగా ప్రవహించి మాయమగు ఏటివలె సీతాపవాదము తాత్కాలికమని సూచించుట.

రామాజ్ఞను లక్ష్యముగా పత్రముపై వ్రాసివెళ్లుట సుకుమారహృదయమైన సీతతో, అదరముగల లక్ష్యముగా నోటితో చెప్పటకు మొగముచెల్లకపోవుట, సీత యేమగునో యని భయపడుట, సీతను వాల్మీకియే చూచుట వంశ వాల్మీకికి సీతదీనావస్థ ప్రత్యక్షముగా చూచుట యొకటి, తరువాత వాల్మీకి సీతను మారుపేరుతో ఆశ్రమమున కాపాడుట కవకాశ మేర్పడుట. శిష్యులు చూచి వాల్మీకికి చెప్పినచో సీతను మారు పేరుతో నుంచుటకు అవకాశముండదు కదా. శ్రీరామునకు సీత కలలో కన్పడుట శ్రీరాముని మానసికపేదనకు, శివలింగదర్శన మగుట శుభాంత మగునని సూచనలు. ఇట్లు దాసుగారు చేసిన చిన్నచిన్న కల్పనలు కూడ నిశ్చయోజనములు కావు.

యథార్థరామాయణము కల్పనలకు ఒక గని. ప్రస్తుతము మన యొడుగు నున్న వాల్మీకిరామాయణము నందనేక ప్రక్షిప్తము లున్నవని దాసుగారి అభిప్రాయము. అందువలన వారికి నచ్చిన అంశములను ఇతర రామాయణముల నుండికూడ గ్రహించి చేర్చినారు. కొన్ని వారు చొప్పించినారు. వారు కల్పించిచొప్పించిన అంశములివి-

1. కాముని జయించితి ననుకొనుచున్న నారదునకు విష్ణువు గర్వభంగము చేయ, కోపముతో నారదుడు విష్ణుని మానవునిగా పుట్టుమని శపించును. విష్ణువు శ్రీరాముడుగా (మానవుడుగా) పుట్టు కారణములలో నిది యొంటి. ఈ యంశము తులసీరామాయణ మందలిది.

2. అహల్య పాషాణరూపములో పడియుండును. ఇది ఆద్యాత్మరామాయణ, పద్మపురాణము లందలి అంశము. దాసుగారి కథలో అహల్య రాయిగా మారినది గౌతముని శాపము వలన కాదు తనంతట తానే సతీమాహాత్మ్యముతో రాయిగా మారును. శాపావధిని గూడ తానే నిర్ణయించుకొనును.

3. సీతాస్వయంవరమునకు రాజులు చిత్రపటములు పంపుట, సీత రాముని చిత్రపటమును జూచుచు ప్రేమాలాపము లాడుట, సీతారాములు వివాహపూర్వమే ఉద్యానవనములో ఒకరినొకరు చూచుకొని పరవశులగుట - అను అంశములు దాసుగారి యథార్థరామాయణము నందున్నవి. ఈ అంశములు తులసీ రామాయణము నుండి గ్రహించినవి కావచ్చును (ఇవి యజ్ఞఫల నాటకమునను గలవు. కాని యప్పటికది వెలుగులోనికి రాలేదు).

4. తాను చేసిన పనికి కైక పశ్చాత్తాపమందును. ఇది ఆధ్యాత్మరామాయణాంశము.

5. సీతాసహరణ సమయమున రావణుడు సీతను భూమితోగూడ పెళ్లగించి నట్లున్నది. ఇది ఆధ్యాత్మరామాయణాంశము.

6. సీతాన్వేషణము చేయుచు సుగ్రీవుడున్న కొండప్రాంతమునకు రామ లక్ష్మణులు వచ్చినపుడు, హనుమంతుడు రామలక్ష్మణులను తెలిసికొనుటకు వానర రూపముతోడనే వచ్చును. వాల్మీకీయము నందు వలె భిక్షుకుని రూపముతో రాడు.

7. రక్షింపుమని భయపడి పర్యెత్తుచున్న సుగ్రీవుని వెంటపడి తరుముచున్న వాలిని శ్రీరాముడు ఎదుటనుండియే బాణమువేసి చంపును. వాల్మీకీయము నందువలె చెట్టచాటునుండి చంపడు.

8. సుగ్రీవుడు సీతను వెదికిపెట్టువరకు బ్రహ్మచర్యమును పూనును. వాల్మీకీయమునందు వలె భోగముల ననుభవింపడు.

9. సముద్రమునుదాటి లంకాద్వారమును చేరిన హనుమతో ద్వారపాలకు రాలైన లంకిణి వాల్మీకిరామాయణము నందు వలె యుద్ధము చేయదు. యుద్ధము చేయకయే ప్రసన్నురాలై లోనికి పోనిచ్చును.

10. దుఃఖముతో తలనరుకుకొనబోవు జానకిని హనుమంతుడు చెట్టు దిగి వచ్చి రక్షించును.

11. ఇంద్రజిత్తు హనుమంతుని రావణుని సింహాసనమునకు కట్టును. హనుమంతుడు తోకతో నిర్మించిన పీటపై కూర్చుండును.

12. సముద్రునిపై శ్రీరామునకు కోపమువచ్చు అవకాశము లేకుండగనే, సముద్రుడు సంతోషముతో పొంగి శ్రీరామునకు లొంగును.

13. ఇంద్రజిత్తు వేసిన అస్త్రమునకు వాల్మీకిరామాయణమునందు వలె రామ లక్ష్మణులు మూర్ఛచెందరు. కపిసేన మాత్రమే మూర్ఛచెందును.

14. మందోదరి సహగమనము చేయును. ఇంద్రజిత్తు పెద్దకుమారుని యువరాజు చేయుదురు.

15. శ్రీరాముడు రావణాపహరణము పుష్పకవిమానముపై వాల్మీకి రామాయణము నందువలె నేరుగా అయోధ్యకు వెళ్ళును. ముందు నందిగ్రామము వెళ్లును.

ఇవి దాసుగారి యథార్థరామాయణము నందు ప్రవేశించిన అవాల్మీకియములైన ప్రధాన నూతన కథాంశములు.

సారంగధరనాటకమున గౌరనకథలో వలె రాజాజ్ఞచే భటులు సారంగధరుని కర చరణములు ఖండింపబడవు. జబ్బిన్న యను సత్యమెరిగిన హంతకనాయకుని వలన సారంగధరుడు రక్షింపబడును. దీనితో గౌరనకథలోవలె కరచరణరహితుడై పడియున్న సారంగధరుని సిద్ధుడు వచ్చి రక్షించు అతిమానుషవర్యకు అవసరము లేకపోయినది.

ఇక హరికథలలో గౌరమ్మ పెండ్లి, ప్రబంధములలో బాటసారి. తారకము సంపూర్ణ స్వతంత్ర గ్రంథములు. వీనిలోని కథలన్నియు దాసుగారి కల్పితములే.

ఇవి నారాయణదాసుగారి గ్రంథములందున్న కల్పిత కథాంశములు, కల్పిత కథలు.

అలంకారశోభ :

'అలం' అనగా ఆభరణము - 'అలంకారము' అన్న పదము 'అలం' నుండి యేర్పడినదే. అలంకారమన్నను ఆభరణమనియే అర్థము. దాదాపుగా అలంకారికులందరు కొంచెమో గొప్పో అలంకారములను గూర్చి చర్చించుట వలనను. భాష హోద్యటయ్యకావచ్చుయదీక్షితులు అలంకారములను గూర్చి ప్రత్యేకముగా గ్రంథములు వ్రాయుటవలనను, సాహిత్యశాస్త్రమును అలంకార శాస్త్రమనియు, సాహిత్య శాస్త్రపేత్తలను అలంకారికులు అనియు ననుటవలనను ఈ అలంకారములకు సాహిత్య శాస్త్రమునందున్న ప్రాధాన్యము వెల్లడియగుచున్నది. 'కావ్యనిర్వచనమున'..... 'అనలంకృతీపునఃక్యాపి' (కావ్యప్రకాశము - ప్రథమోల్లాసము) అని అన్న మమ్మటుని ఖండించుచు, పీయూషవర్ష జయదేవుడు -

'అంగీకరోతి యః కావ్యం శబ్దార్థావనలంకృతీ

అసౌనమన్యతే కస్మాన్మదష్టమనలంకృతీ"¹

1. చంద్రాలోకము- 1-7 - ఎవడు కావ్యము అనలంకృతముగా నుండ వచ్చునని అకగిక రించునో, అతడు నిప్పువేడి లేకుండగ నుండునని ఎందులకంగీకరింపడు ?

అన్నమాటలు అలంకారముల ప్రాధాన్యముపై అలంకారికులకున్న చూపుకు నిదర్శనములు.

నారాయణదాసుగారి సాహిత్యసంపద యంతయు అలంకారములమయమే యైనను ఎక్కువగా పెత్తనము చెలాయించినవి శబ్దాలంకారమైన అంత్యానుప్రాసము, అర్థాలంకారమైన ఉపమ. ఈ రెండింటికి దాసుగారు ప్రాధాన్యమిచ్చుటకు కారణ మిది - హరికథ లాటలగోపాలమున కుద్దిష్టములు. అంత్యప్రాసలు సర్వజనాకర్షకసాహిత్యప్రభాస్ఫులింగములు. ఉపరి రచన కొక సంగీతపు మొలాము పేయనట్టివి. ఉపమ కవియొక్క సువిశాల లోకజ్ఞతకు తగిన తార్కాణము. ఉపరి భావముయొక్క యుటితిస్ఫూర్తికి చక్కని సంచకారము.

అంత్యానుప్రాసమునకు ఉదాహరణములు కొన్ని -

బొజ్జనుండ్రాళ్ళు నించిన గుజ్జవేల్పు!
పాప జన్నిదములు వెలవంకదాల్పు!
రమ్ము భక్తుల భవసాగరమునఁదేల్పు
తగునె నాబోటి నీదు తత్త్వంబుఁబోల్పు?²

పిక్కు చిట్టవల్లింపు తబ్బిబ్బుపాట -
పొసఁగ గొంతు తెఱవలేని ముక్కుమాట -
కంపుతీఁగ పరంగి వాయింపుతాట -
యనువుకాదు తెనుఁగుచోట-నఱవపాట³

ఆంధ్రగీర్వాణహూణభాషాళి చేవు
బహుల విద్యార్థి నోములపంటకావు
శ్రీమదానందగజపతి చేతిప్రావు
విజయనగరము కాలేజి వెల్లుచూపు⁴

2. మేలుబంతి - పు. 1

3. దెబ్బకు దెబ్బ - అడ్వర్టయిజరు - 1-4-1942

4. మేలుబంతి - పు. 61

తీయన మెత్తన తేటతెల్లంబు
 నుడులలో నచ్చతెనుగు నయంబు
 వాడుకన్దొలినాటుపల్కుల స్తవ్వు
 మరిలేదు మానిసి మాటలగొప్పో

జానుగా'నుండు ఫలవృక్షసంకులంబు
 లలితబహువిధభగమృగకలకలంబు
 పూర్వవేలాసమాప సముజ్జ్వలంబు
 అఖిలపురుషార్థకలిత సింహాచలంబు⁵

దాసుగారు శబ్దాలంకారముల నాదరించె ననుటకు ఈ ఉదాహరణములు చాలును.

ఇక అర్థాలంకారములు - అర్థాలంకారములలో అధికాధికముగా దర్శన మిచ్చు నది ఉపమాలంకారము. “ఇంచుమించుగా దాసుగారి ప్రతిపద్యము చదువరి పెండ్లి కొడుకునకు సాలంకారకన్యాదానమే. అందలంకారముల వైవిధ్యము గలదు గాని దాసుగారు ఉపమకు తాళిగట్టిరి అని ఆచార్య యస్వీజోగరావుగారి పరిశీలన సారాంశ వాక్యము⁶ ‘కవిత్వమునకుఁ బ్రాణ ముపమ గదా’ అని రాజరాజ నరేంద్రునిలో పరకాయప్రవేశముచేసి దాసుగారన్న మాటయే.⁷ కనుక దాసుగారి ఉపమోపజ్ఞకు అగ్రశాంబూలమిచ్చుట విజ్ఞత.

వలయరేఖకుఁబోలి వశమె తెల్పంగ నీ

కాదిమధ్యాంతము లప్రమేయ!

యెల్ల జగంబుల కీవె యధారము

తెక్కలకన్నింటి కొక్కటివలె

-
5. అచ్చ తెనుగుపల్కుబడి పు. 1 - ఈ అచ్చతెనుగు పల్కుబడి గ్రంథము అదినుండి అంతమువరకు అంతయు అంత్యానుప్రాసాలంకారభూషితమే.
 6. మేలుబంతి - పు. 98
 7. కచ్చపీఠులు - సంపాదకీయము - పు. 19
 8. సారంగధర - పు 9

ధర్మమువై పె యెంతయు జోగుచుందువు
 బలువువంకన్ ద్రాసుములు విధమునఁ
 బెఱుగవు తరుగవు విభజింపఁబడవు శూ
 న్యాంకమువలె నకలంకచరిత!

పిన్నకుం బిన్న పెద్దకుం బెద్దనీవు
 కొలతకందవు నిన్నెన్న నలవికాదు
 చెలఁగు సరిబేసియై నీవు తలఁచినంత
 భక్తమందార! భరదూర! పరమపురుష!⁹

ఇది భగవంతుని కొలుచుటకు ప్రయత్నించినతీరు. ఇందలి గణితశాస్త్రోప
 మానములు అద్భుతపూర్వములు.

వేసవియెండైన బ్రయమగుచుండు ని
 ల్లాలి చూపుల పొలయల్కమాడ్కి
 హితమయ్యెడు నకాల హిమపాతమయ్య వి
 వాహమందలి యుపవాసమట్లు
 పరుషప్రకృతియయ్యు బహుఫలదంబగు
 ననవరతంబు పితౄజ్ఞకరణి
 అభ్యన్నతంబయ్యు నతిసులభంబగు
 సాధులన్ భగవత్ప్రసాదమువలె

చెమటపట్టని తాపు - సౌఖ్యములప్రోవు
 అలసటలగొట్టు - దొరలకు నాటపట్టు
 క్రూరజంతుల వేర్వీత్తు - ఊణినత్తు
 కనుక నీ నీలగిరియె స్వర్గంబుతునుక¹⁰

9. యథార్థమాయణము - పు - 137

10. మేలుబంతి - పు. 105

ఇది నీలగిరిని ఉపమించినరీతి. నీలగిరి దృశ్యములవలె ఈ ఉపమానములు నిరుపమానములు. ఎత్తుగీతిలోని అంత్యప్రాస, ఉపమానముల భావ సౌందర్యము నకు పరవశించి గంతులువై చుచున్నట్లున్నది.

పల్లమువంకఁబ్రవర్తించె నీర్విశే
 ష్యము జాడఁజను విశేషణముభంగి
 అడవి కార్చిచ్చుల కాదేశమై కొండ
 వరద యాగమమయ్యెఁ జెరువులకును
 అల ప్రకృతిప్రత్యయము లట్టి లనోన్య
 మెడయ కేళ్లుం గాల్వలేకమయ్యె
 కర్మభావప్రయోగములందుఁ దప్పని
 యాత్మనేపద మట్టులలరెఁ గప్ప

వడి నలొకికనిగ్రహవాక్యము గతిఁ
 గోకిలరవంబు వాడుక నేకయుండె
 పల్ల విత బహుప్రీహి సంపటలమగుచుఁ
 బ్రబలివ్యాకరణమువలె వాన వెలిసె¹¹

ఇది వర్ణమును ఉపమించిన విధము. ఉపమానము లన్నియు వ్యాకరణ శాస్త్రసంప్రదాయము లగుట విశేషము. శాస్త్రానందమునందే మునిగితేలు వైయాకరణులను గూడ వశము చేసికొని, శాస్త్రానందముతోపాటు సాహిత్యానందము కూడ కల్గించి పరవశింపజేయగల పద్యమిది -

ధర్మార్థమెగచు మత్స్యముల లంకించు
 గ్రద్దలగతి బంతికొలలు చలింప

అస్వతంత్రపు బ్రతుకట్టలిట్టు ల్తూలఁ
 గొట్టఁబడిన చెండ్లు మిట్టి పడఁగ
 రాణివాసపు తెరలాగంటరాక మ
 ధ్యస్తమా జూలు మర్యాద నిలుప
 యజ్ఞవాటమువలె స్వచ్ఛమై నున్నని
 హద్దులనాటపట్టల సుచుండ

భటులు మగ్గవుకండెల పగిది తిరుగ
 ఓటమి నైల్పు లెక్కించు మాట చెలఁగ
 అలక నారాయణ గజేంద్రుఁ డతిలఘువుగ
 వేడుకలుమీరఁ గందుకక్రీడ సల్పె¹²

ఇది విజయనగరాధిపతియైన అలకనారాయణగజపతి కందుకక్రీడను (తెన్నిసు
 అట) ఉపమించినతీరు. ఉపమానము లన్నియు దానప్రతిభా భాస్వంతములేయైనను,
 అటమధ్యలో నుండు తెర (నెట్) రాణివాసపు తెరవలె అంటరానిదనుట పరమాకర్ష
 ణీయముగా నున్నది.

ఒకసారి పావురమొదిగివచ్చినయట్లు
 వానకోయిల పిట్టపలికినట్లు
 ఒకపరి మేల్పుటా నొడిసిపట్టినయట్లు
 మించుతో మబ్బు గర్జించునట్లు
 ఒకమారు వెన్నెలలాలికి కాసినయట్లు
 కొలనిలో జలకేళి సలుపునట్లు
 ఒకతూరి గవ్వ గిలకరించినట్లు
 చేడతో పూలచెండ్లాడునట్లు

చిన్నినాయన్న నీపాట వెన్నముద్ద
 లేసినట్టులు, జవ్వల నెగించినట్లు
 నన్నచెంబేలిజాజులు జల్లినట్లు
 చిన్నపూదేనె పై బయి చిందునట్లు¹³

ఇది అనందగజపతి ఆస్థానగాయక గ్రాహణీయైన పప్పు వెంకన్నగారి గాన
 మాధుర్యమును ఉపమించిన విధము. గాత్రమాధుర్యమువలె ఈ ఉపమానము
 లన్నియు సున్నితములు. మానసికానందప్రదములు.

పాలుపొంగు చూపిపై మూతలు బిగించి
 పడెడుపోల్కి డెండముడికి నిదుర
 నైన నుబ్బికనులయందు నీరై పొర్లు
 చెలియవంత యెంత చెప్పుదాన¹⁴

ఇందు ఉపమింపబడిన విషయము 'భర్తృవియోగదుఃఖముతో నున్న ఇల్లాలి
 కన్నీరు'. పాలుకాగి పొంగుచూపి పై మూతలను బిగించి పడినవిధముగా మనస్సు
 ఉడికి ఉబ్బిన కనులనుండి కన్నీరు పొర్లుచున్నదట. ఈ పుపమానము ప్రాత
 గ్రంథాల పాతరత్రవ్యవృత్తిననది కాదు. దాసుగారి పరిశీలన కూపము నుండి పూరినది.

శ్యాన సంగతి యటు సంసారమిది సౌఖ్య
 మామీద బహుళదుఃఖాకరంబు
 పానకాశ్రాయని బలుడుప్పివలెను భో
 గేచ్ఛయెన్నటికి శాంతించబోదు
 ఆకాశమందు నల్పటు తనపై బాంధ
 వప్రీతి గల్గుట భ్రమకృతంబు
 ఎనుముతోకన్నట్టి యీతకు దిగినట్లు
 ఖోణీపతుల నమ్మి కోల్చుచుంట

13. శ్రీనారాయణదాస జీవిత చరిత్ర - శ్రీ మరువాడ వేంకటచయనులు

14. బాటసారి - ప. 169

అనుచు రూఢిగఁదెలిసి సత్యంబు దయయు
 గడిమిదప్పక ధర్మార్థకామములను
 పరహితంబుగ సల్పెడి భాగవతులు
 సంతతానంద పదవికి సాదుచుండు¹⁵

సంసారసౌఖ్యము కుక్కబుద్ధితో, భోగేష్వ పానకాలరాయని డప్పికతో,
 బిందుప్రీతి నభోనైల్యముతో, రాజసేవ ఎనుముతోను పట్టుకొని ఈతకు దిగుటతో
 పోల్చబడినది. కుక్కబుద్ధి స్థిరములేనిది. మంగళగిరి పానకాలరాయని దాహము
 నకు అంతములేదు. అకాశము నలుపురంగులో నున్నదనుకొనుట భ్రమ. ఎనుము
 తోక ఈతకు నమ్మదగినదికాదు. ఇట్లు ఈ ఉపమానములన్నియు సార్థకములు,
 సుపరిచితములు.

బలయుతుని శూలజాడ్యంబు పట్టినట్లు
 లుత్తముని దుష్టకామిని యొడసినట్లు
 ధ్యానవంతుని యిద్దర పూనినట్లు
 సమదగజమును మొసలి వాజాచి పట్టె¹⁶

ఇక్కడ మదకరిని మకరి పట్టుట అన్నది ఉపమింపబడిన విషయము. ఈ
 ఉపమానములన్నియు చక్కగా నున్నవానికి కలుగుచిక్కలే. లోకమున విత్యము
 తటస్థించు నవస్థలే.

రెమ్మదాల్చిన యెలమావి కొమ్మమాడ్కి
 బాలకునిఁ జంకఁజెట్టి యప్పంకజాక్షి
 నూదివెంబడి దారంబు మాదిరిగను
 ధరణిసురువెంటనేగు నత్తెరువునందు¹⁷

15. సావిత్రివర్ణితము పు. 6

16. గజేంద్రమోక్షము - పు. 13

17. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - పు. 32

ఇది ధరణీసురుని వెంట అమ్ముడుపోయిన హరిశ్చంద్రుని భార్యపృథ్వులు వెళ్లుటను గూర్చి చెప్పిన పద్యము. తల్లికొడుకులను కొమ్మరెమ్మలతో, బ్రాహ్మణుని వెంటబడియేగు చంద్రమతిని సూదివెంటబడిపోవు దారముతో పోల్చుట చక్కగానున్నది. రెమ్మకొమ్మను వీడకయుండునది. దారము సూదిని అనున రిండుటతప్ప వేరే దారి లేనిది.

ఎఱ్ఱచీరఁజూచి వెళ్లయెనలు జెట్టి
పరుగులిడుచు నార్చు బత్తెబోలి
ప్రతిభగాంచి యొర్చు ప్రాజ్ఞతలేమిఁ బై
కుబ్బి శక్తిహీను లుల్కుచుందు¹⁸

ప్రతిభను చూచి యొర్చలేని శక్తిహీనులను ఎర్రచీరను చూచి బెదురు బత్తెలతో పోల్చి చెప్పిన ఈ శక్తికి గురువు లోకము.

ఒకటినున్ననుగూడి యున్నట్లు పదిగతు
లందు పోలిక మాయనొంది యతఁడు
తొలుతను బదివేషములఁజూపు నెవ్వని
జాడల జంగమసంఖ్య పెరుగు¹⁹

ఒకటి అను అంకె సున్నతో గూడి పదియను అంకె అయినట్లు, భగవంతుడు మాయతోగూడి పదివేషములను జూపెనట. ఒకటి అను అంకెను ఏకేశ్వరుడైన భగవంతునకు, విలువలేని సున్నను మాయకు, పది అను అంకెను దశాశతారము లకు ఉపమానములుగా చెప్పుట అనిదంపూర్వము.

ఎన్నఁగఁగోరనట్లు లభించును సంపద తాతిబొమ్మకున్
సన్నత పూజమాడ్కి, బెలుచం దనుగోరిన రాదులచ్చి బల్

18. మార్కండేయచరిత్ర . పు. 7

19. గజేంద్రమోక్షణము - పు. 6

చన్నులు మానకమ్మకట్టు, చావకతీరని గూనివంపు లా
 గున్నది స్వేచ్ఛలేని బ్రతుకోజనులార! యింకేటి సౌఖ్యములో? ²⁰

కోరని రాతిబొమ్మకు పూజ కలిగినట్లు, సంపద కోరనప్పుడు కలుగునట.
 కోరుకొనినపుడు మానకమ్మకు చన్నులు రానియట్లు సంపద కోరుకొన్నపుడు రాదట.
 ఈ స్వేచ్ఛలేని బ్రతుకు ఇష్టములేకపోయినను మోయు గూనివంటిదట. ఈ ఉప
 మానములకు జన్మస్థలము దాసుగారి మనఃక్షేత్రము.

పానగోష్ఠి నెమ్మివలె గొన్నికాల్పాలు
 వానకురియునంతవఱకు దోచి
 పంకశేషములయి యింకెడున్, మఱికొన్ని
 మన్ననపుడు సుజనమైతి బోలు ²¹

కాలువలను మద్యపానగోష్ఠితో నుపమించినది దాసుగారి లోకజ్ఞత.

సంజకెంజాయచే సంజసాచలములు
 కావిదుస్తుల నీలికాయమమర
 నిగుగడ మేరుశిఖర మినచంద్రుల
 వలె దలకుండలంబులు వెలుంగ
 గ్రొమ్మెఱుంగులతోడి కొక్కారు ముబ్బల్లు
 తారహారముల నెద విలసిల్లు
 గొండలనల్లలైపూచెందులగతి నెత్త
 జాలిన శూలము కేలదనర

ప్రళయ భైరవువలె చాండవము సలుపుచు
 నట్టిహాస మశనిశబ్ద మపహసింప

20. సావిత్రిచరిత్రము - పు. 5

21. మేలుబంతి - పు. 169

గోట గోడనొక్కడుగునదాటి కుంభ

కష్టజేతెంచె గవులు నల్లడలఁబాఱి²²

‘ఇరుగడ మేరుశిఖర మినచంద్రులవలెఁ దలకుండలంబులు వెలుంగ’ అనునది మాఘుని ఘంటామాఘునిగా జేసిన శిశుపాలవధలోని భావమునకు (4-20) బంధువుగా నున్నది.

స్వచ్ఛాయాం దర్పణేపశ్యన్ యుధ్యతే చటకోయథా

మాయాయాం స్వం వీక్షమాణం తథామూఢో విముహ్యతి²³

మాయావృత్తుడైన మూఢమానవుడు దర్పణములో తన నీడతో తాను యుద్ధముచేయు పిచ్చుకవంటివాడట.

దృశ్యావ్యదృశ్యా సదసత్ స్వరూపా

త్వదీయమాయా భ్రమకారణం సా

దిగంతరేఖావదతీంద్రియం తే

తత్త్వం జగన్నాటకసూత్రధారః²⁴

భ్రమకారణమైన భగవంతుని మాయను దిగంతరేఖతో పోల్చుట చమత్కారమైన ఉపా. దిగంతరేఖ ఊహలలో ఉన్నది. నిజముగా ఉన్నదనుకొనుట భ్రాంతికదా.

22. యథార్థరామాయణము - పు॥లు 238-39

23. శ్రీహరికథామృతమ్ - పు. 82

24. తారకము - ప్రథమ - 15 - ఓ జగన్నాటక సూత్రధారీ! నీ మాయ విత్రమైనది. అది దృశ్యము, అదృశ్యము. సత్తు, అసత్తు అది సకల భ్రాంతి కారణము. అది దిగంతరేఖ వంటిది. నీతత్త్వము అతీంద్రియము

భేదోయథా కాండ తరంగయో ర్న
 స్యాత్తే స్య లోకస్య తథైవ దేవ
 సర్వప్రపంచ స్త్వయి కల్పితో వా
 ఘాణౌ భవేద్దస్యూరివభ్రమేణ²⁵

నీటికి, కిరటమునకు భేదము లేనట్లుగా భగవంతునకు ప్రపంచమునకు భేదములేదనుట మరియొక చక్కని పోలిక.

యమునాప్రముఖా నద్యోగంగాయాం సంప్రవేశనాత్
 తస్యానామైవాపున స్తి పత్యైర్గోత్రం యథా స్తి²⁶

యమున మొదలగు ప్రముఖ నదులు గంగలో చేరి గంగానది యనుపేరు పొందుట, వివాహసంతరము ప్రియ భర్తృగోత్రములను పొందినట్లున్నదట. ఒక భౌతిక సత్యమునకు మరియొక సంప్రదాయ సత్యమును ఉపమానముగా చెప్పుట ఇందలి విశేషము.

సాగస్తై నపురుషుని మగువ చేరుచునుండు

పల్లంబు వంక నీర్వాణునట్లు²⁷

‘తప్పు బయల్పడచొప్పున, నోడిన

వెరపునఁ జండుఁడు నెల్లఁ బాటె

25. తారకము - ప్రథమ - 13 ఓదేవా! నీటికి, తరంగమునకు భేద మెట్లు లేదో, అట్లే నీకు ప్రపంచమునకు భేదము లేదు. సర్వప్రపంచము నీయందు కల్పితము. మొద్దును చూచి దొంగ అనుకొన్నట్లు ఇదంతయు భ్రమ.

26. కాశీకథకమ్ - శ్లో. 92

27. యథార్థ రామాయణము - పు. 48

సిరి దొటింగినవాని పరివారమటు సన్న
సన్నగఁజుక్కలు సాఁగఁదొడగె”²⁸

‘దై వంబుచేత యంతయు మేలె సూచించు
దిక్కుచియంత్రంబుదీచి వలెను’²⁹

మోద భేదము లొక్క మొగి నెండయున్నాన
కలసినయట్టు తమ్మలము చుండ³⁰

‘కొప్పు నిలువఁబడి విప్పినన్ నీలిగా
జల మలారముపోల్కి చెలఁగునేల’³¹

‘రిస్సెట్ట రుంబోలె రెట్టిజేయును నై జ
మగు తెల్విదీపంబు నంటి విద్య’³²

‘సహజగానకవితాశాలిదరిన్ శుక్కు
శాస్త్రజ్ఞవలె జుక్కసారుమాసె’³³

‘బంతు లెగర్చిన పగిదిఁ గాలజ్ఞతన్
జాతిమూర్ఖునలొప్పు స్వరముబాడు’³⁴

ఇక వచనమున దాసుగారి ఉపమాన క్తికి ఉపమానము లేదు. మానవుని విజ్ఞానమంతయు దాని కసరత్తునకు గరిడిసాలయే. ఒక్కొక్క చిన్న అంశమునకు ఎన్నెన్ని ఉపమానములో! మచ్చునకు కొన్ని -

28. యథార్థరామాయణము పు. 88

29. „ పు. 108

30. „ పు. 162

31. „ పు. 250

32. మేలుబంతి - పు. 181

33. జానకీ శపథము - పు. 37

34. దాసుగారు వ్రాసిన ‘హరికథ’ అను వ్యాసము - ఆంధ్రప్రతిక - సంవత్సరాది సంవిక (1911)

‘వ్యర్థము’ అను అంశమునకు -

శ్రీరామచంద్రుడేని యీ పాడుకొంప యయోధ్యలో నుండుట - ‘వృద్ధుని వివాహమాడినట్లు, లూసరక్షేత్రమున విత్తులు చల్లిన పోల్కి, నవివేకిన్నేవించిన కరణీ, పముద్రములో వానకురిసినచందమున, సపాత్రుల కిచ్చిన దానముచొప్పున, గ్రుడ్డి కద్దము చూపిన తెన్నునఁ, జెవిటి చెంత సంబంధినితీతి, బోసి నోటికిఁ జెఱకు ముక్క లందించిన లాగున, నీటవ్రాసినమాడ్కి, నరణ్యరోదనము చాడ్చున, మూర్ఛన కొనర్చిన సదుపదేశముభాతిఁ, గృతమునకుఁ జేసిన మేలు విధమున, నరసికుని కడ వినియోగించిన విద్య తెఱఁగున, లుబ్ధుని ధనము పగిది, నస్వతంత్రుని వీరముతీరున, ధర్మశూన్యుని బ్రతుకభంగి, సూకదంపువలె వ్యర్థము కదా’ అని అయోధ్యానగర ప్రజలు బాధపడిరట.³⁵

‘పరువునక్కించుకొనుట దుస్తరము’ అను అంశమునకు -

తన భార్యవైంబు నిడుకొని విదేశాటనఁబుచ్చేయవారు - ‘మొద్దున్నోపించు నొజ్జవలె, సన్నిపాతచికిత్సచేయు వైద్యునికరణీ, శ్లేషప్రబంధమల్లు కవిమాడ్కి, నెలుగుంటి నెదుర్కొను పేటకానినగిది, తుపానున నోడనడుపునోడంగి భంగి, గడపై గిఱితిరుగు వీటివాని పోల్కి, ద్రుతకాలంబున నురుకు జారులు జూపు సంగీతజ్ఞుని పోలుపున, కారకార్థవాద మొనరించు శాఖికుని చందమున, అధ్యారోపాపవాదంబుల నిరూపించు నద్వైతిఁబలుపున, ఆనమనంబు సాధించు నైయికుని తీవిన్, విధిలిఖితము నృత్యించు మౌహూర్తికుల వడుపున, లంచగొండి న్గొలుచు నత్యశీలుని గమనికన్, మేచ్చాచీనుండగు నార్యుని విధమున, లుబ్ధురాలితో కాపురముచేయు దాతలాగున, సంసారమున జిక్కు ముముక్షువు తెఱఁగున పరువు దక్కించుకొనుట దుస్తరము గదా.’³⁶

‘కర్తవ్యలోచనము’ అను అంశమునకు -

హనుమదంగద జాంబవదాది కఫివీరులు శ్రీరామచంద్రభక్తిపరవశులై - ‘కణ్డె లోకై లానమేగ నుంకించు చుముక్షువుల లాగున, పూర్వపశ్చిమ భూగోళంబు

35. యథార్థమాయణము - పు॥ - లు 144-15

36. .. - పు॥ లు 119-20

లకు రాకపోకలకై యేకబిలము ద్రవ్యయత్నించు క్షేత్రగణితజ్ఞులవలె, కుజమండల ముతో తంత్రీవార్త లేర్పర్చ నూహించు శిల్పుల కరణి, రసభన్మము చేయనెంచు వైద్యుల చందమున, సగుణపరమాత్మ నిరూపణమునకై తంటాలుపడు తార్కికుల సౌభాగ్యన, పృథివ్యాప్తజోవాయువులు తప్ప నితరద్రవ్యమే లేదని సిద్ధాంతీకరింప దేవులారు నాస్తికుల చెలువున, భూతహింసమాన్వింప దొరకొను కారుణికులరీతి క రవ్యమాలోచింపుడు' 37

'కుశలపుల రామాయణగాన మాదుర్యము' అను అంశమునకు -

'అబ్బాలకులు తుమ్మెద కొదలమాడ్కి, తంత్రీనాదంబుల హెచ్చరింప కోయిలలు మ్రోగునట్లు, నెమళ్లు కూయుభంగి, బొట్లు పేలుకరణి, తారాజువ్వ లెగయు లాగున, డింకీ పావురంపు మొగ్గల తీరున, మేల్పటాసామొనర్చినగతి, చక్రంబులు తిరుగు చాచున, పెగ్గూపోనీల ఖదమువలె, అరబ్బీగుఱ్ఱంబులను డాంబాజీ పసండున, నేపాళపు బుంగలూడు నట్లు, నీటిపై విసరునప్పు చిల్ల పెంకు లెగురు గమనికను, నన్నజాజులు జల్లు తెరంగున, కపురంపుటనటి పండ్లొలచు భంగి, మలయ మారుకము పీచు సొంగున, కొండ ప్రక్కల మాటిమాటికి హెచ్చు తగ్గులం బొర్లి పడి సుడిగొని రేగు సెలయేటి కెరటంబుల విధంబున, పూలచెండ్లాడు పొలుపున, గవ్వలు గిలకరించురీతి, తేనియలారు తెన్నున, చిత్తజల్లులాగున, పన్నీరొలుకు పోల్కి, పండుపెన్నెల కాచు పోడిమి, అమృత సారంబుగరిమ నిరుపమానంబుగ పల్కురాగభేదంబులం ద్రిష్టాయి గ్రామ మూర్చన లొప్పం బెక్కు తాళంబుల దళప్రాణంబులేర్పడం బ్రస్తుట చ్చందో వ్యాకరణార్థంబుల నవరసంబు లుట్టిపడ వాడవాడల శ్రీరామ చరితంబు పాడుచు నుండ.' 38

ఇది ఆయోధ్యానగర వీధులలో కుశలపులు చేయుచున్న రామాయణ కథాగాన మును ఉపమించిన విధము. ఈ ఉపమానములన్నియు దాసుగారికి గానము వలె పరమానంద స్రవములు- అన్ని ఉపమానముల నుపయోగించుకొని కూడ 'నిరుపమానముగ' కుశలపులు పాడుచుండిరనుట దాసుగారి గాన ప్రీతికి నిదర్శనము.

37. యథార్థరామాయణము - పు॥ లు 192-93

38. జానకీశపథము - 43

దాససాహిత్యమునుండి గ్రహించిన ఈ కొన్ని ఉదాహరణముల వలననే దాసుగారి ఉపమానసంపద జలధితరంగములవలె గణనాతీతమని స్పష్టము. అసంఖ్యాకములేకావు, అస్పష్టపూర్వములు కూడ. ఈ ఉపమానసంపద యంతయు దాసుగారి అనేకజ్ఞత అర్జించిన స్వీయస్థిరాస్తి.

ఉపమాలంకారానంతరము దాసుగారి రచనలో తరచుగా దర్శనమిచ్చు అలంకారము స్వభావోక్తి. స్వభావోక్త్యలంకారమన ఉన్నదియున్నట్లు చెప్పటమాత్రమే యని యనుకొనుట పొరపాటు. ఉన్నదియున్నట్లు చెప్పిన స్వభావోక్తి యగును కాని స్వభావోక్త్యలంకారము మాత్రము కాదని సాహిత్యదర్శణము నందలి స్వభావోక్తిః దురూహార్థస్వక్రియారూప వర్ణనమ్' అను లక్షణమును వ్యాఖ్యానించుచు మహామహోపాధ్యాయ పి. వి. కాణే పండితుడు చెప్పిన మాటలివి -

1. The description must be charming.
2. The description must be in reference to the 'క్రియా' and 'స్వరూప' of an object, such as child, lower animals, etc.
3. The actions and characteristics described must be peculiar to the object described and must not be such as to be common to it and others.
4. The description must be faithful and not hyperbolical.³⁹

స్వభావోక్త్యలంకారమునకు రెండు ఉదాహరణములు -

ఒడలు బాగుగఁదోమి యుడుకు నీభులఁ బోసి
 పొలుపుగఁ గురులార్చి బొట్టు పెట్టు
 ముచ్చట లెప్పడు బూచిబూచి యటంచు
 పొట్టనిండగఁ జల్లి బువ్వమేవు
 దలకి నే పడినట్లు దబ్బున వచ్చి త
 న్నుం దిట్టి కొంచు నన్నుజ్జ గించు
 నయ్య నావయి నల్లు నప్పడీ తప్పగా
 వందగు నంచు దా వచ్చునడ్డు

అట్టి నాతల్లి యిపుడెట్టు లడలుచున్న
 యదియో? ఘోర తపంబుల నాచరించి
 నన్నుగన్నట్టి తండ్రి యెల్లున్న వాడో?
 నారదా! వారినోదార్చు జేరరాద.⁴⁰

ఇది బాలమార్కండేయుడు తన తల్లి లాలనలను నారదుని చెంత తలపొసిన
 విధము. చిన్న పిల్లలను పెంచు కన్నతల్లులకు మాత్రమే యుండునవి కదా ఈ దివ్య
 వర్యలు.

తొలుదొల్ల గాలుసేతులు కొంచెము కదిల్చి
 యొప్పుగ నొకప్రక్క- కొత్తిగిల్లి
 వెండియుఁ బిమ్మట వెలికిలఁబడి బొజ్జ
 యున్ జొమ్ము నెగయ లోనూర్పుదీసి
 బడలికన్ గన్నుగవన్ నీరుజారఁగ
 మైవిరపునను బిట్టావులించి
 పిదప మెల్ల న చూపుచిచ్చి యిల్లాలి నె
 మ్రొగము కన్నడ, జిటునగవు నవ్వి
 శివశివా యంచుఁ గూర్చుండి చివురుబోడి
 యింతసేపయ్యెనను లేపకేల జాగు
 చేసినావని మిగుల నచ్చెరువు వంత
 సంతసము ముప్పిరిగొనంగ నింతి పల్కె⁴¹

ఇది సావిత్రి సతీమాహాత్యముతో పునర్జీవిత దగుచున్న సత్యవంతుని వర్ణ
 నము. స్వభావోక్త్యలంకారమునకే అలంకారమీ పద్యము.

40. మార్కండేయ చరిత్ర - పు- 37

41. సావిత్రి చరిత్రము - పు. 48

ఇక ఉత్పేక్షలంకారమునకు ఒందురెండు ఉదాహరణములు -

విశ్వేశ్వరాభిషేకాయ సతి భాగీరథీజలే
కాశ్యాంకోమాం హంఘతీతి సారికేభో న జాయతే⁴²

విశ్వేశ్వరాభిషేకమునకు గంగాజలముండగా నన్నెవడు కోరుకొనును? అను కారణముతో కొబ్బరిచెట్టు కాశిలో పుట్టలేదట. హేతువుకానిదానిని హేతువుగా చెప్పుటచే నిందలి యలంకారము హేతుత్పేక్ష.

త్రిగుణైరేవ సంసారచక్రం భ్రమతి త త్వతః
బ్రువన్నితీవానడుద్భిశ్శకటోగచ్ఛతి త్రిభిః⁴³

సంసారచక్ర మెప్పుడు త్రిగుణములతో తిరుగుచుండును అని చెప్పుచున్నదా యన్నట్లు మూడు ఎద్దులతో గూడిన శకటము తిరుగుచున్నదట. ఇది యొక ఉత్పేక్ష.

ఇక దాసుగారి లేఖనీశేషాశ్లేషములు కాన్ని -

నవరసరుచివేదీ సర్వభూతాను వాదీ
లలితదరణచారీ సాధ్వలంకారధారీ
వరవశుసుఖయోగశ్చిత్ర సంకల్పభోగః
కవిరివ స కుమారః ప్రస్తుతో భూదుదారః⁴⁴

ఈ శ్లోకమున కుమారతారకునకు, కవికి శ్లేషింపబడినది. కుమారతారకుడు అన్ని రుచులను తెలిసికొన్నవాడు. సర్వప్రాణులను అనుకరించుచున్నవాడు. మెత్తని పాదాలతో నడుచుచున్నవాడు. మంచి ఆభరణములను ధరించినవాడు. పరవ

42. కాశీశతకమ్ - శ్లో. 84

43. కాశీశతకమ్ - శ్లో. 83

44. తారకమ్ - ప్రథమసర్గ - శ్లో. 59

శిందిన సుఖముతో, చిత్రమైన ఆలోచనలతో నున్నవాడు. కవి శృంగారాది సవరసముల నెరిగినవాడు, సర్వసృష్టిని సాహిత్యమున ప్రతిబింబింపజేయువాడు. మృదువైన కవిత్వపంక్తులలో చరించువాడు. ఉపమాద్యాద్యలంకారములను కూర్చు వాడు. పరవశించి కవిత్వాసుఖములో, లోకోత్తరములైన ఊహలలో నుండువాడు. ఇట్లు బాలతారకుని చేష్టలు, కవిచేష్టలు శ్లేషబంధముతో యుగంధరము చేయుట జరిగినది.

వాతప్రకోపం శమయద్దీపయన్జ్వరరానలమ్

నౌ తనోరూర్జయథాతూన్వైద్యామాస సనాన్వికైః⁴⁵

ఈ శ్లోకమున నౌకను, వైద్యునితో శ్లేషించుట జరిగినది. వాయుతీవ్రతను తగ్గించుచు (వాతరోగమును తగ్గించుచు), ఇంజను నిప్పును రగుల్చుచు (జ్వరరాగ్నిని రగుల్చుచు), కావలసినవన్నియు సమకూర్చుకొనుచు (ధాతువులను సమపరచుచు) నావికులు ఓడను వైద్యునివలె చేసినారు.

ఎదిరిపట్టునేను తెట్లు నాకోడి

పదును కొలంది నా వాల్చూపువాఁడీ⁴⁶

ఈ ద్విపదలో దాసుగారు వారి ప్రతిపక్షములో చేరుట సాధ్యమగునా? నా కోడి (కోడిపుంజు) ఎదుటివారి దగ్గర నుండునా? కోడిపుంజు అవగా ప్రతిభ. సమయము వచ్చినకొలది నావాలుచూపు వాడి. నూరినకొలది అవాలు (ఆ కత్తి) వాడి (వాదర). నూరిన కొలది అవగింజలకు ఘాతెక్కువ అని ఇంకొక అర్థము. ఇది వారి బుద్ధితీక్షణత. ఇట్లు మొత్తము సూచనలేని శ్లేషతో వ్రాయుట చాలకష్టము. అందులకే దాసుగారు -

ఈ యడ్లుదోయి లాగిం కొక్కదాని

జేయజూలిన మాసిసే నల్వసాని⁴⁷

45. తారకమ్ - మూడవపర్గ - శ్లో 3

46. మేలుబంతి . పు. 141

47. మేలుబంతి . పు. 141

అని ఈ అధ్యుడోయి (ద్విపద) వలె ఇంకొక దానిని వ్రాయగల్గిన మమమ్యుడే సరస్వతి యని పందెము వేసినారు.

చక్రభ్రమణ కరత్వాత్కుదృష్టిగద్దారం వర్జమానత్వాత్
శ్రుత్యంత ఖేలనత్వాత్ మశక! త్వమేవ మాధవం మన్యే⁴⁸

ఈ శ్లోకమున దోమకు, నిష్టువునకు శ్లేష. ఓ మశకమా! చక్రభ్రమణ కరత్వము వలనను (చక్రమును తిప్పుట, గుండ్రముగా తిరుగుట), కుదృష్టుల చేత (భూలోకముపై గల దృష్టిచేత, చెరుదృష్టిచేత) చూరమును వర్జించుట వలనను. శ్రుత్యంత ఖేలనము వలనను (వేదాంతవిహరణము, చెవిచెంత తిరుగుట) నిన్ను మాధవునిగా అనుకొనుచున్నాను అని భావము.

దాసుగారు శ్లేషను తక్కువగా అదరించినను, నిరాచరణమునకు కారణము అసామర్థ్యము కాదు అనుటకీ యుదాహరణములు చాలును. ఇవి దాసుగారి గ్రంథ కోశాగారములో గల అలంకారముల తళతళలు.

భాషా వేషము :

అభిప్రాయప్రకటన సాధనములలో నుత్తమోత్తమమైనది భాష. ఈ భాషను ఏకభర్తయై యేతెడివాడు కవి. ఒక కులసతియే తన పతిచెంత వివిధ సందర్భము లలో దాసిగా, మాతగా, మంత్రిగా నెట్లు ప్రవర్తించునో, అట్లే కవితాకాంతకూడ కవిచెంత భావభారమునకు కగిన నడకలతో, అలంకారములతో వైవిధ్యమును ప్రదర్శించుచు ప్రవర్తించును. పతివ్రతకు గుణసౌందర్యముతోపాటు సౌందర్యగుణము కూడ నుండిన భర్తయెట్లు అధికతరముగా స్వాధీనమగునో, అట్లే భాషకూడ లక్షణానుకూలతతోపాటు రసకహ్మదయాకర్షణ లక్షణము కూడ కల్గియున్నచో పాఠకులు కవికి పాత్రలవలె వకులగుదురు.

భాషాదృష్టితో విభాగించినచో, దాసుగారి గ్రంథములలో రెండువంతులు మిత్రాండ్రము, ఒకవంతు సంస్కృతము, ఒకవంతు అచ్చాండ్రము [నాటుతెనుగు]

కన్నడును. రచనలదృష్టితో పరిశీలించినచో దాసుగారి సాహిత్య జీవితకాలము మూడుభాగములుగా కన్నును. ప్రథమభాగములో మిశ్రభాషపై, ద్వితీయ భాగములో గీర్వాణాంగ్లాది భాషలపై, తృతీయభాగములో అచ్చాంధ్రము [నాటుతెనుగు] పై శ్రద్ధచూపినట్లు కన్నడును.

మిశ్రభాష :

మిశ్రభాష యనగా తత్సమ తద్భవములతో గూడిన భాష. దాసుగారి ఉపలబ్ధిగ్రంథములలో మొదటిదియైన అంబరీషచరిత్రము ఈ మిశ్రభాషతో వ్రాసిన దగుటచేత, ప్రారంభదశలో ఈ మిశ్రభాష యెట్లున్నదో తెలిసికొనుటకు అవకాశమున్నది. ఆ అంబరీషచరిత్రము నుండి ఒక్క ఉదాహరణము -

పాతాళగంగ నుపాయంబునం బైకి
రప్పించవచ్చు యంత్రములచేత
మెలవున జీవనమలఁ గాల్వలం దీసి
నీరు వలయుచోట్ల నింపవచ్చు
పర్వతములఁగల బలు నీటిధారల
నెప్పట్టులకునైనఁ ద్రిప్పవచ్చు
వేయోల మఱిగొన్ని వెరవులఁ గోరిన
వేళ వాన స్థరిపించవచ్చు

కర్మమునగానిదెద్దియుఁ గానరాదు
కర్మమే వైవతము జగత్కారణంబు
కర్మవశమున స్వర్గాధికారమందు
వాని కీటు లంచమిచ్చుట వట్టి వెర్రి - పు॥ లు 12, 13

ఈ అంబరీషచరిత్రము వ్రాసినది క్రీ. శ. 1884 లో. అప్పటికి దాసుగారి వయస్సు ఇరువది సంవత్సరాలు. ఇరువదియేడు సంవత్సరాల వయస్సులో [క్రీ. శ. 1891] వ్రాసిన మార్కండేయచరిత్రము నుండి ఒక్క ఉదాహరణము -

శారద చంద్రికా విమల చారు శరీర - సమస్తజీవనా
 ధార-భుజంగహార-వినత త్రిదివాందితవార-వేద సం
 చార-తమోవిదూర-గిరిజాసుమనోధన చోర-భక్త మం
 నార-లలాట లోచన వినాశిత కామవికార - శంకరా! (పు-18)

మధ్యవయస్సులో [క్రీ. శ. 1903] వ్రాసిన శ్రీసూర్యనారాయణ శతకము
 నుండి యొక యదాహరణము -

సాముం జావదు కష్టయునున్విలుగదన్ వార్తానుసారంబుగా
 సామర్థ్యంబున వస్తుశోధనయెడన్ శంకాసమాధానముల్
 సీమంబొందవుగాన జ్ఞానమునఁ దుష్టింజెందరాఁబెందునన్
 స్వామీ! నీ ఫదభక్తియోగమునఁదప్పన్ సూర్యనారాయణా!
 ప. 95

దాసుగారు క్రీ. శ. 1110 ప్రాంతముదాక సంస్కృతమున గ్రంథమేదియు
 వ్రాయలేదు. అప్పటివరకు వ్రాసిన గ్రంథము లన్నియు ఈ మిశ్రభాషయందే.
 అనగా దాసుగారు నలువదియారు సంవత్సరముల వరకు శ్రద్ధచూపిన మిశ్రభాషా
 యోషా వేషమిది.

సంస్కృతభాష : దాసుగారు చేసిన సంస్కృత రచనలు - 1. కాశీశతకము
 2. రామచంద్రశతకము, 3. తారకము, 4. పురుషార్థసాధనము, 5. చాతుర్వర్గ్య
 సాధనము, 6. దశవిధరాగనవతికుసుమమంజరి, 7. శ్రీహరికథామృతము,
 8. రుద్రాయతు సంస్కృతీకరణము, 9. మృత్యుంజయస్తోత్రమ్, 10. కావ్యనక్షత్ర
 మాల, 11. చాటువులు, 12. అడ్వర్జయజరు అను పత్రికలో వ్రాసిన విజ్ఞా
 ననమ్, విచారణా, దుఃఖస్వభావః, దేశారిష్టమ్, వైపరీత్యమ్, నిర్ణయః,
 అను శీర్షికలు, అంధ్రపత్రికలో వ్రాసిన 'త్రిలింగ దేశప్రశంసా', విడిగా వ్రాసిన
 వేదపాఠకః, మొదలగునవి.

త్రిలింగదేశమును గూర్చి, త్రిలింగదేశభాషను గూర్చి చెప్పిన శ్లోకములలో
 కొన్ని -

సమశీతోష్ణస్థిత్యా సంతత ధనధాన్యభోగ సంపత్త్యా
విద్యావినయవిభూత్యా త్రిలింగదేశశ్చ కా స్తివిభాత్యా

తృణకాష్ఠజలసమృద్ధః సంతత పావనకులీన పరిశుద్ధః
శిష్టాచారనిబద్ధః త్రిలింగదేశః ప్రసిద్ధకవివృద్ధః

త్రిలింగదేశభాషైవ పరుమాక్షర వర్జితా
విస్ఫుట్టా సర్వసులభా స్వతంత్రా సార్వతాకికా

త్రిలింగభాషైవాస్మాకం నాంధ్రభాషా కదాచన
వయం ప్రమాదతోఽహ్యంధ్రా ఇత్యాఖ్యాతా నసంశయః

త్రిలింగభూరేవభూమిః త్రిలింగనరపవ నా
త్రిలింగభాషైవభాషా నాత్ర కార్యవిచారణా¹

కవిని, కావ్యమును గూర్చి వ్రాసిన ఇరువదియేడు శ్లోకములలోనివి కొన్ని-

నృత్యన్దాయన్ స్వరచితం కావ్యమాలాపయన్-విః
స్వయం తీర్త్వా తారయతి సంప్రదాయా త్వరానపి

సరసం సందర్భశుద్ధ మపూర్వం లక్షణాన్వితమ్
సాహిత్యం సుప్రసన్నం స్యాత్ గుణాలంకార భూషితమ్

సంగీతమపి సాహిత్యం కవిపండిత శబ్దవత్
పర్యాయ పదతాంయూతి కావ్యత్వ ముభయోర్యతః

సంగీతం పుష్పముద్దిష్టం సాహిత్యం తద్రజః స్మృతమ్
ఆస్తికత్వం ఫలం ప్రోక్తం కైవల్యమ్ రస ఈరితమ్²

1. త్రిలింగదేశ ప్రశంసా - ఆంధ్రపత్రిక - 23-11-1941

2. కావ్యనక్షత్రమాలా - మేలుజంతి - పు. 136

దాసు గారికి సంస్కృత భాషపై, శ్లోకరచనపై ఎంతటి ప్రభుత్వమున్నదో ఈ శ్లోకములే సాక్ష్యములు.

నాటు తెనుగు ? అచ్చ తెనుగునకు దాసు గారు పెట్టిన పేరులు నాటు తెనుగు, సీమ పలుకలు. ఈ నాటు తెనుగునకు, వ్యాకర్తల అచ్చతెనుగునకు నొక భేదమున్నది. వ్యాకర్తలు చెప్పిన అచ్చతెనుగు నందు తదభవము లుండును. దాసుగారి నాటు తెనుగులో తదభవముల స్వర్గ కూడ నుండదు. చిన్నయసూరి చెప్పిన 'త్రిలింగదేశ వ్యవహార నిర్ధంబగు భాష దేశ్యంబు' అనుదానికి మారు పేరు నాటు తెనుగు. 'దేశ్యము' అను పదము సంస్కృత వాసన కలదగుట కాబోలు తెనుగు పేరులైన నాటు తెనుగు, సీమ పలుకలు అని కల్పించుటకు కారణము.

తెలుఁగు మాటాడువారలు తెలుఁగువారు

కాన చెడుగులౌ యాంధ్రులు కాను కనుక

ఆంధ్ర రాష్ట్రము మాది, మే మాంధ్రులమని

చెప్పుకొనరాదికఁ దెల్లుసీమవారు³

అను మాటల వలన తెలుగు మాటాడు ప్రజలను ఆంధ్రులని, తెలుగు సీమను ఆంధ్ర రాష్ట్రమనియు ననుటకూడ దాసుగారికి నిష్టము లేదు. కారణము పురాణాదులలో ఆంధ్రులను చెడుగులని/ష్లేచ్చ జాతివారని/అనుటయే.

ఈ నాటు తెనుగును గూర్చి చాటుచాటుగా గుసగుసలాడుకొను వారికై దాసు గారు వెలిబుచ్చిన అభిప్రాయము లివి.

'వేల్పు బాసను వేల్పు బాసచేతనే వేల్పు బాసరాని వారి తెలింగించుట కొఱ గాని పని⁴

'మొట్టమొదట పెగటుగాఁ దోచిన దినుసైనం జవిచూచిన కొలంది నల వాటుయై నింపుగాక మానదు కనుక నోర్మిగల మంచి చదువరులకి నా పన్నిక కొన ముట్ట నారసిన కొలందిఁ జవిగొల్పక తీరదు.'⁵

3. మేలుబంతి - పు. 87

4. వెన్నునివెయిపేర్ల వినకరి - వివరము - పు. 23

5. ఉమరుకైయాము/తెలుగు పీఠిక/ - పు. 13

'తమ సీమపల్కు పరువు నిల్చుకొను తగు చదువరులు తమవారి చెంగటస్తమ తేటనాటు పల్కునఁదప్ప వ్రాతలన్వల్లిండుకొని యెరువు తెచ్చుకొన్న వచ్చి రాని లాఠి యాటపాటమాటమీటల స్తోటుసల్పు నోడుదురు - నిక్కమగు తెలుఁగు వాఁడటవయేసన్నాదునా - యిరుబుట్టు వెవ్వఁడైన తనబిడ్డఁడు మలకపోలిక నుండఁగోరునా - ఎవ్వని మట్టునకు వాఁడే యెక్కువ-యెవని గొప్ప వానిది - పరువైనవాఁడు లాఠివానివలె వాలకము వేయనీయకొనునా-యెదిరికిన్లొంగునా-తనకు దోచినట్లు పాడి యాడి వ్రాతకూతల న్నైఱపేర్చుకొనునాని పైవారలత్రోవఁ ద్రొక్కునా - ఏ సీమ వారి కాసీమ న్నొల్లంటినాటినుండి వాడుకలో నున్న యాట పాట మాట మీట మెలపులో జమైనంపు - ఎవరి వంటలు వారి వెవరి నడవడికలు వారివే సీమపల్కు లాసీమవారల కింపు.⁶

తర్కసహములైన ఈ అభిప్రాయములను ఖండించుట కష్టము.

'తెనుఁగన్నఁదెనుఁగాః కలితీలేని తెనుఁగు. నాటతెనుఁగు. తెలగన్న, తిమ్మన్న, మున్నగు మున్నున్న కైసరులు అంకునుడిమార్పులను (తదృపములను) పెరనాడుపల్కులను (అన్యదేశ్యములను) గల్చుకొని బుల్బుపొల్చునఁ దెనుఁగు వహాల (పుస్తకముల) సల్పిరిగాని, నాటతెనుఁగు తేటమాటలతో నిబ్బరముగాఁ గబ్బములల్ల నొల్లరైరి. వారి పేదయాదలో నంత యీఁడు దిటము లేదనవలె. మరి మన నారన్న యడియరియో నారాయణదాసు జబ్బవటచి పని ముంగిటి కురికి యెల్లచట్టముల, నెల్లమినుకుల, ప్రాబుల్కు తలమిన్నలపైతము తేటనాటు తెనుఁగు మాటమాటలతో నవారిగా నవారి నేసిరి. దినుసులలోఁగాని, సరకుల వంతులలోఁగాని, దేనికిఁగాని, యే. పగడ యంకునుడికైనఁ దెనుఁగు నుడి దొరకక తడఁబడి యుడిగినదిలేదు. పలురకముల కమ్మని నుడికూర్పులు తెలుగులకయి యనలు పుట్టువులఁబెట్టి తన మిదుకు కలిమిబంటిపొలము నలుపుకొనిరి.⁷ అని పొగడిక లండుకొన్న ఈ తెనుగు లెంక ముచ్చటవడి మచ్చిక చేసికొన్న నాట తెనుగువంక చూపునిల్బుదము.

నారాయణదాసుగారు నాటతెనుగున వన్నిన పొత్తములు తొమ్మిది. ఆ కబ్బి ములకు వారు పెట్టినపేరులే వారి అచ్చతెనుగు ముచ్చటకు మచ్చులు.

6. గౌరమ్మ పెండ్లి - కుదురు - పు॥లు 11, 12

7. శ్రీ మిన్నకంటి గురునాథశర్మ గారు - తెనుఁగురవ (తల్లివిన్ని పీఠిక)

1. వెన్నుని వెయివేర్ల వినకరి (విష్టునహస్రనామ సంకీర్తనము)
2. మొక్కుబడి (ఋక్సంగ్రహము, దేవతాస్మారణము)
3. మన్నిమిన్కు (అయ్యుర్వేదము, మన్ని-అయ్యు, మిన్కు-వేదము)
4. నూటుగంటి (నూరుకథల సంపుటము)
5. వేల్పుమాట (భగవద్గీత)
6. వేల్పువంద (స్వామికతకము)
7. సేమపలుకవహి (అచ్చతెనుగు విఘంటువు, వహి-పుస్తకము)
8. గౌరమ్మ పెండ్లి (గౌరీకళ్యాణము)
9. అచ్చతెలుగు పలుకుబడి

వీనిలో మొదటినాలుగు మూలములున్న గ్రంథములు. మిగిలిన ఐదు మూలములు లేని స్వతంత్రగ్రంథములు. ఈ గ్రంథము లందలి నాట్యతెనుగు భాషకు కొన్ని ఉదాహరణములు-

అచ్చతెనుగుశతకమైన 'వేల్పువంద' నుడి ఒక పద్యము-

పులిపొదువుఁ బిదుకఁ బోవనోఁ గాని ని

స్తలఁపని చెనఁటిచెంతఁ జనరాదు

పామునోటన్గయి పలుపనోఁగాని ని

స్తనఁబోని మ్రుక్కడి నెనయరాదు

మొసలిగలుగు నేట మునుఁగనోఁగాని ని

జైనకెడు ములుచ తిండి తినరాదు

వెట్టివేపి చెలిమి పెరయనోఁగాని ని

న్నమ్మని తులువ కాన్కఁ గొనరాదు

ఏనె నిక్కము తక్కిన దెల్ల కల్ల

యన్నుఁ గూడుకూటములకుయ్యోడు కొంటె

పల్కువినరాదు, జాళివా వలువనాల్పు!

రెంట్రతాగుడు తిండి మెట్టంటువేల్పు!

గౌరమ్మ పెండ్లి హరికథలో - పరమేశ్వరుని భర్తగా పొందగోరి భయంకర
మైన తపము చేయుచున్న గౌరమ్మ చెంతకు వచ్చి, తపము మానుమని పరమేశ్వరి
పలుకుచున్న విధము-

‘ఎవనిఁగూర్చి సల్పుచుంటి విట్టి బెటుకాఁక |యె

తవులుదానె ని న్జాబిలితాల్పు తాళలేక |యె

కోరి పెండ్లి యాడు నిను న్గుబ్బలి విలుకాఁడు

పేరు నింగినేల లేలు వేల్పుల యెకిమీఁడు |యె

కడఁగి నీ కోరుకొన్న మగండు వాఁడె

యంగమొలవేలు పీడెందునై నఁగనఁడు

నచ్చి నీయొద్దకు న్దానె వచ్చి నిన్నుఁ

గలియు బతిమాలుకొని యింకఁ గాఁకమాను’ పు-6

పొరపాటునగూడ ఒక్క తద్వపపుముక్క కూడ లేక రచన యెట్లు చక్కగా
సాగినదో తెలిసికొనుటకు ఈ ఉదాహరణములు చాలును. చక్కగా సాగుటయేకాక,
కృత్రిమతకు చిక్కకుండుట విశేషము.

దాసుగారికి ఈ అచ్చతెనుగునెచ్చెలిపై ముచ్చట ఎంత పెచ్చుమీరినదన్న-

‘మొలక లేతతనము తలిరుల నవకము

మొగ్గసోగతనము పూవి తావి

తేనె తీయఁదనము తెలుగునకే కాని

‘మొఱకు కఱకు దయ్యపు నుడికేడి?’

8. ఈ పద్యము అనేక పాఠాంతరములతో కన్పడుచున్నది. ప్రస్తుత పాఠము
వివరి రోజులలో దాసుగారు స్వహస్తముతో వ్రాసికొన్నది. ఇది వారి
వ్రాతతో అనుబంధముగా నిచ్చుట జరిగినది.

అని దేవభాషను నిందించుటదాక పోయినది. నాటుతెనుగు గొప్పతనమును గూర్చి ప్రత్యేకముగా వ్రాసిన పుస్తకము 'అచ్చ తెలుగు పల్కు-బడి'. ఈ గ్రంథము వందు కూడ మాటిమాటికి దయ్యపునను (దేవభాషను) దుయ్యవట్టుదురు.

తానెర్గి యెర్గింపడగు నాటుమాట
బ్రతుకు హాయిగ బయల్పడు నెల్ల-చోట
వింట నల్లిన మిదై వేలుపుబాస
తగదు మానిసులకా దయ్యపుగోస
ఎల్ల తెఱింగినదే తెల్లుబాస
తక్కినదంతయు న్దయ్యపుగోస
ఒండొరులకు నేస్త మొనరింపజాలు

మానిసులకు నాటు మాటలే మేలు ద్విపదలు. 28-31

'వేల్పుమాట' గ్రంథములో బిత్తు (అర్జునుడు), నల్లవేల్పు (శ్రీకృష్ణుడు) చేయ పేదాంతబోధ సంపూర్ణముగా నర్థమగుటకు -

మునుపటికంటె నిప్పుడు కొంత దారి

యగపడుచుండె నీ యాసరాచేత

తెల్లముగా నచ్చ తెనుగుతోజెప్పు

పు-30

అచ్చ తెనుగులో చెప్పుమనుట, దాసుగారికి అచ్చ తెనుగుపై గల అభిమానమే కారణము.

దాసుగారు వారి నాటు తెనుగు పొత్తములలో లోకమున ప్రసిద్ధములై స్థిర పడిన సంజ్ఞలకు కూడ నాటుతెనుగుభాషలో క్రొత్తగా పేరులు పెట్టిరి.

ప్రసిద్ధములైన కొన్ని పద్యసంజ్ఞలకు వారు పెట్టిన నాటుతెనుగు పేరులు-

అటవెలది

గెలుపు

తేటగీతి

ఇలవేల్పు

సీసము

సీసమాలిక

ద్విపద

మంజరి

తరువోజ

మధ్యాక్కరము

కందము

ఉత్పలమాల

ఉత్పలమాలిక

చంపకమాల

మత్తేభవిక్రీడితము

శార్దూలవిక్రీడితము

మత్తకోకిల

భుజంగప్రయాతము

పంచచామరము

స్రగ్వీణీ

పృథ్వీ

కవిరాజవిరాజితము

ఏకరూపావృత్తము

కవికంఠభూషణము

మణిమాల

ప్రీతివృత్తము

మహాస్రగ్ధర

ఉపేంద్రవజ్ర

వనమంజరి

మధురాక్కరము

ఓజ

తల్లి

నైదోడు

బడి

కన్నబిడ్డ

చదువునేర్పు

తండ్రి, మూపు

కలువదండ

పాలబువ్వ

తుమ్మెదకంటు

పుట్టిల్లు, ఏనుగుచెఱలాట

పుట్టుచేవ, బెట్టులిచెఱలాట

ముద్దునల్కు, గండుకెంపుకంటి

మేడ

పెండ్లిపేడుక

దొడ్డకాపురము

చక్కదనము, అందము

కోరనికోర్కె

మంచినడత

గండపెండెరము

వియ్యము

బారసాల

నగుమోము

పెత్తనము

గొప్పబ్రతుకు

ఇల్లాలు

మహాత్మ్యము	తెగువ
ఇంద్రవంశము	కైవారము
శిఖరిణి	మేల్గడన
ప్రియంవద	పెద్దపేరు
చంద్రశ్రీ	ఈవి
సుముఖి	తనివి

ఇట్లే ప్రసిద్ధరాగములకు, సంజ్ఞలకు దాసుగారు క్రొత్తగా పెట్టిన తెనుగు పేరులు కొన్ని -

శ్రీ	కలిమి
వసంతము	ఆమని
కేదారగౌళి	పొలముగౌరు
సూర్యకాంతము	వేడి
జంఝూటి	చెంజోటి
దర్బారు	దొరకొలుపు
ముఖారి	నోటిపగ
శంకరాభరణము	లేనెల
పూర్ణచంద్రిక	వెన్నెల
కాంతామణి	పెండ్లాము
రాగము	అవలి
పల్లవి	ఎత్తుగడ
అనుపల్లవి	తోడు
చరణము	అడుగు

ప్రసిద్ధసంజ్ఞలకు దాసుగారు క్రొత్తగా పెట్టిన ఈ నామములను వెంటనే గుర్తు పట్టుట కష్టము. పాఠకులకు ప్రసిద్ధసంజ్ఞలు పరిచితములైనట్లు ఈ క్రొత్త పేరులు పరిచితములుకావు కదా. ఇంతవరకెందులకు; రాసుగారు వారి జనన వివరమును-

‘నెత్తురుగంటియేడు తూపురిక్క నెలబూది పెద్దవారము రేయి పదిగడియలకుఁ బాలకి బొంగుచుక్క నాలవ యడుగున నేఁబుట్టితివఁట’ అని వ్రాసికొనిరి. నెత్తురుగంటి యేడు - రక్తాక్షిసంవత్సరము, తూపురిక్కనెల - శ్రావణమాసము, బూది-కృష్ణ చతుర్దశి, పెద్దవారము (ది మిశ్రసమాసము, ‘పెద్దవంతు’ అని అనవలసినది;) పాలకిబొంగుచుక్క-నల్లవ యడుగు- మఖానక్షత్రచతుర్థపాదము అని వెంటనే తెలియుట కష్టము.

ఇట్లు కష్టమని యన్న దాసుగారు అంగీకరింపరు. నాటుతెనుగు భాషా పదములను తెలిసికొననివారిని గూర్చి ‘తెలుఁగునోపురులు వెదకి యేర్చికూర్చుకొన నేరకపోయిరి’ అని మందలించిరి. నాటుతెనుగుభాష అంత సమర్థమైనదా? అను సందియముగలవారికి ‘నేలదినుసులన్నిటిం గూర్చిన పలుకులను నాటుతెనుఁగునఁ గొడువ సుంతయును లేదు’ అని వారి సమాధానము. ఈ మాటలపై లోకమునకు నమ్మకము కుదురుటకై వారు చేసి చూపించిన క్రియాఫలము ‘సీమపలుకువహి’ అను నాటుతెనుగుపదముల నిఘంటువు.

ఈ సీమపలుకువహి పీఠికలో సంస్కృతపదాలవలె నున్న నాటుతెనుగు పదాలను, సంస్కృతమందు నాటుతెనుగునందు సమానరూపముతో కన్పడుపదాలు, పారశీక పదాలని భ్రమకల్గించు నాటుతెనుగు పదాలను, తద్భవము లనిపించు నాటు తెనుగు పదాలను, నాటుతెనుగు అవునా? కాదా? అనిపించు పదాలను పట్టికలు పట్టి కలుగా కొన్నివందలను ఆకారాది క్రమములో తెలిపినారు. ఈ విధముగా నచ్చ తెనుగు పదాల పరిశోధన దాసుగారికి పూర్వము గావించినవారు లేరనుట, అ గ్రంథ పీఠికను చూచినవారికి సాహసోక్తి అనిపింపదు.

మచ్చునకు, సంస్కృతమునందు నాటుతెనుగు నందు సమానరూపముతో కన్పడుపదాలు ఐదారు -

పదము	సంస్కృతార్థము	నాటుతెనుగుర్థము
గురువు	దేశీకుడు	పరుగు
గాత్రము	శరీరము	స్థలము (లావు)

పంకము	బురద	పాలు (క్షీరము)
తల్లి	యువతి	మాత
ముసలి	బిరిరాముడు	వృద్ధుడు
మూల	ఒక నక్షత్రము	మధ్యభాగము (విదిక్కు)
కల	చంద్రకళ	స్వప్నము

గురువు, గాత్రము, పంకము అనుపదములు సంస్కృతపదములు మాత్రమే యనిపించును. తల్లి, ముసలి, మూల, కల, అను పదాలు తెనుగుపదాలని మాత్రమే యనిపించును. ఇట్లు వారు చెప్పిన పదములెన్నో; చెప్పినతీరులెన్నో. ఒక్కొక్కపదము దానుగారి పరిశ్రమను ప్రచారముచేయు ఒక్కొక్క చాటింపుదప్ప.

అంగ్లేయపదాలు : దానుదారి గ్రంథభాషలో, ముఖ్యముగా హరికథల పీఠికలలో అంగ్లభాషాపదములు చెదురుమదురుగా కన్పడును.

ఉపకార మెంతయో యెనరించు ముసలి బ

క్కలఁజంపనమ్ము 'మార్కట్టు' (జూచి

... ..

'బ్రాందికి' 'దోడుగా భక్షించు బ్రాహ్మణ

'ప్రాఫెసర్ల' చే 'బీపు' ముక్కఁజూచి¹⁰

సరదాగా చెప్పిన చాటువులలో సందర్భోచితముగా అంగ్లేయపదములను వాడుట కన్పడును. రెండు ఉదాహరణములు-

'రిఫ్లెక్టరుం' బోలి రెట్టిజేయును నైజ

మగు తెల్విదీపంబు నంటివిద్య¹¹

చోడవరము 'డిప్టిక్టుముననలు' అయిన శ్రీ బుట్టా రాజలింగశాస్త్రి గారి పీఠోలు సందర్భమున చెప్పిన దొకటి-

10. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - పు. 6

11. మేలుబంతి - పు. 181

ప॥ ఛేర్వెల్నేర్వెల్బీరాజలింగ-శర్వాణీప్రియ పాదజలజాతభృంగ

1. ఛేర్వెల్నేర్వెల్విమలాంతరంగ-సర్వదాజనహితసత్ప్రపసంగ
2. లాంగ్లిన్ లాంగ్లిన్ లబ్ధాచ్చవర్ణ-ఁంగ్లేయాంధ్రనిద్యాపరిపూర్ణ
3. ఛేర్వెల్నేర్వెల్బీతార్తిభంగ-గర్వితకామాంధకారపతంగ¹²

స్వీయచరిత్రమైన 'నాయెటుక' లో అన్యదేశ్యపదములతో, వైరినమాసములతో, వ్యాపహరికపదములతో భాష చాలస్వేచ్ఛగా నుండును. రాజమండ్రి టౌను హాలు' వర్ణనము నందలి కొన్ని పంక్తులు-

'అమెరికాలో' సైన్టిస్టు పీనసులో మిరపకాయలతోట కనిపెట్టినాడనియు.... సురేంద్రనాథ్ బెనర్జీ గారు స్వరాజ్యముం గూర్చి లెక్కరులో భూమిని మన్నుచేసి పేసినారనియు.... లండన్ తెలిగ్రామునుబట్టి చూడగా ప్రయివేటుకైక్రటరీగారికి ఇండియాయొక్క యభివృద్ధికై యాలోచన పుట్టకలదనియు, అల్లాబాదులో గొందరిని ప్రోసిక్యూషన్ జేసిననియు.... గవర్నరుగారు ఫలానా తేదీ మూడుగంటలకు పదేసి మినిట్లకు విజయనగరం మహారాజావారిని కలుసుకొని అయిదుగంటలకు వాల్తేరు రైలుస్టాట్ పారమున నడ్రస్సుండుకొని ప్రెసిడెన్సీలోని భాగ్యపాటి స్థలములన్నియు జూచుకొని మరియు స్వదేశమునందు సెటిల్ కాబోవుచున్నారనియు....,¹³

సూక్తి శుక్తి జములు :

దాసుగారి వృత్తియే తన ప్రజలకు హంచిమాటలను అడుచు పాడుచు చెప్పట ఇక ఈ లక్ష్యమునకు అక్షరాకృతులు వారి కృతులు. కనుక సూక్తి శుక్తిజములకు వారి రచనలు ఒక రత్నాకరమగును-వారిసూక్తుల నన్నింటిని వ్రాయుట యన్న వారి గ్రంథముల నన్నింటిని తిరిగి వ్రాయుచే, అందువలన సారంగధర నాటకమునుండి మాత్రమే కొన్ని-

1. నగర కృత్రిమములకన్న వనగిరి సహజములు రమ్యములు (పు. 10)
2. వలపు పాటయును వనియంతట నవియే కలుగవలెనుగాని యెరులు మప్పిన నేపాటి వచ్చును? (పు. 21)

12. మేలుబంతి - పు. 52

13. నాయెటుక - పు. 175

3. పాపపు బుద్ధిగలవారు గోడను జూచి నయితము చెదరెదరు (పు-23)
4. లిఖిత మెన్నటికిని గూడదు (పు-24)
5. నిష్పదాపున వెన్న యెట్లు కరుగకుండును (పు-25)
6. ఎంత వానినైనను కొలువులోంగడియును (పు-56)
7. మంచినడతకలదాని యందు చదువు పరిశుద్ధ పాత్రయందున్న భక్త్యమువలె నింపవును (పు. 45)
8. సీతులు పోత పాలవంటివి (పు- 54)
9. జారత్వదోషమెరుగని మృగాదు లెంతధన్యములు (పు-65)
10. భార్యాదుఃఖము లేని నవుంనకు దెంతటి యదృష్టవంతుడో [పు. 65]
11. పాడు మనుష్యుల కన్న పశువులు నయము [పు- 71]
12. చావున కిన్ని చావులు లేవు [పు- 73]
13. వింతలేని యావు లింత పుట్టుటెట్లు? [పు - 78]
14. స్త్రీ హృదయము చాపక్రింద నీరు వంటిది [పు-78]
15. పాతివ్రత్యము దేవుడు ఈ రెండను శబ్దమాత్రములే కాని యనుభవములో లేవు కాబోలును [పు - 78]
16. స్థితులు కట్టు వస్త్రముల వంటివి.

దాసుగారి సూక్తి శుక్తిజ సంపదనుండి కనులు మూసికొని సంగ్రహించినవి మాత్రమే ఇవి.

ఇది దాసుగారి లేఖని ప్రసవించిన భాషాబాలిక రూపురేఖలు. దాసుగారు అనేక సాహితీప్రక్రియలలో సిద్ధహస్తులైనను. ప్రసిద్ధి హరిదాసుగా నెట్లువచ్చెనో, అట్లే నైకవిధ భాషాయోషావేషములను వారు ప్రదర్శించినను, దాసుగారు అనగనే గుర్తువచ్చునది నాటుకెనుగు.

అనువాదావతారము :-

అనువాదముచేయుట సొంతముగా గ్రంథమువ్రాయుటకన్న కష్టకార్యము. సొంతముగా గ్రంథమువ్రాయుటకు ఒకభాషపై అధికారమున్న చాలును. అనువాద

యితకు మూలగ్రంథభాషపై, అనువాదభాషపై, ప్రభుత్వముండవలెను. అందులకే కొఱవి గోపరాజు -

ఈ సరస్వతీ కావ్యమొకఁ డిమ్ముల సంస్కృతభావనచ్చుగాఁ
జేసిననట్లునీఁడు మఱిచేయిట యేటిది యంచుఁ జెప్పఁగాఁ
జేసి యనాదరంబురక చేయకుఁడీ-విలుకాఁడు తూటుగా
నేసిన నందె పాఠమఱియేసిన వానిద సూటి గావునన్¹

అని అనువాదయిత్య ప్రావీణ్యమును ప్రశంసించినది. దాసుగారు బహుభాషా వల్లభులు. అందువలన వారి లేఖని బహుభాషాప్రభుత్వము ప్రదర్శించినది.

దాసుగారి అనువాద గ్రంథములు ఆరు- 1. నవరసతరంగిణి, 2. ఉమరు కైయాము రుబాయతు, 3. నూఱుగంటి, 4. వెన్నువి వెయిపేర్లు వినకరి, 5. మొక్కుబడి, 6. తల్లివిన్ని.²

1. నవరసతరంగిణి : దీనిలో ప్రపంచప్రసిద్ధ మహాకవులైన షేక్స్పియరు కాళిదాసుల కవిత్వములను నవరసములుగా విభజించి ఆంధ్రీకరించుట జరిగినది. ఈ ఆంధ్రీకరణము ద్వివిధము. షేక్స్పియరు ఆంగ్లమునకు మిత్రాండ్రము, కాళిదాసు సంస్కృత ప్రాకృతములకు అచ్చాండ్రము.

2. ఉమరుకైయాము రుబాయతు : ఈ గ్రంథమున దాసుగారు చేసిన అనువాదము నాలుగువిధములు. మూలమైన కైయాము రుబాయాకి ఒక సంస్కృతానువాదము, ఒక అచ్చతెనుగు అనువాదము. అదేవిధముగా ఫిట్స్ జెరల్డు ఆంగ్లమునకు ఒక సంస్కృతానువాదము, ఒక అచ్చతెనుగు అనువాదము.

3. నూఱుగంటి : దీనిలో ఈనవ్ నీతికథలనుండి నూటిని గ్రహించి వచనమున తెనుగునకు అనువదించుట జరిగినది. ప్రతి వచన కథాంతమున, ఆ కథా నీతిసారమున ఒక గీతపద్యమున వ్రాయుట జరిగినది.

1. సింహాసన ద్వైతింశిక - ప్రథమ - 35

2. ఈ గ్రంథముల నెట్లు అనువదించినది, ఆయా గ్రంథముల సమీక్షలలో ఉదాహరణములతో వివరించుట జరిగినది. ఇక్కడ వ్రాసినది దాసుగారి అనువాద గ్రంథములలో కన్నడు సూత్రప్రాయమైన అనువాద ప్రణాళిక.

4. వెన్నుని వెయిసేర్ల వినకరి : దీనిలో వ్యాసభారతము నందలి అనుశాసనిక పర్వమునందున్న భీష్మయుధిష్ఠర సంవాదమును అధ్యాయమునవచ్చు ప్రసిద్ధమైన విష్ణుసహస్రనామస్తోత్రమును గ్రహించి, ఆ నామములను అకారాదిక్రమముగా పేర్చి వివరించుట కరిగినది. దీనిలో సంస్కృతనామములను తత్సమములుగానే వ్రాసిరి. ఆ తత్సమనామములను అచ్చతెనుగుపద్యములలో వివరించుట మాత్రము జరిగినది. అనగా సంస్కృతనామములకు అచ్చతెనుగు అనువాదము లేదు. ఆ నామముల వివరణము అచ్చతెనుగులో కన్పడును.

5. మొక్కుబడి : దీనిలో మూడువందలనాలుగు ఋక్కులను స్వరపరిచి దర్వులుగా మార్చి, అచ్చతెనుగుపద్యములుగా అనువదించుట జరిగినది. అనగా ఈ గ్రంథమున దాసుగారు చేసిన పనులు రెండు. ఋక్కులను స్వరపరిచి దర్వులుగా మార్చుట, ఆ ఋక్కులను అచ్చతెనుగుపద్యములుగా అనువదించుట. ఋక్కులన్నియు పదిరకముల దర్వులుగనే పేర్చబడుట ఒక విశేషము.

6. తల్లి విన్ని : దీనిలో బ్రహ్మాండపురాణాంతర్గతమైన ప్రసిద్ధమైన లలితాసహస్ర నామములను వ్యాఖ్యానించుట జరిగినది. మొదట సంస్కృత నామము నిచ్చి, తరువాత నామార్థము, నామవివరణము మంజరీద్వీపదలో వివరించుట జరిగినది.

ఈ అనువాదగ్రంథములకు సంబంధమున్న భాషల వివరములు-

1. సంస్కృతము నుండి తెనుగు : మొక్కుబడి యను నామాంతరము గల ఋక్సంగ్రహము, నవరసతరంగిణి గ్రంథమునగల కాళిదాసుని సంస్కృత శ్లోకములు, విష్ణుసహస్ర నామములు. లలితాసహస్రనామములు.

2. ప్రాకృతము నుండి తెనుగు : నవరసతరంగిణి గ్రంథములో అనువదించిన కాళిదాసుని ప్రాకృత శ్లోకములు.

3. అంగము నుండి తెనుగు : నవరసతరంగిణి గ్రంథములో అనువదించిన షేక్స్పియరు మహాకవి గ్రంథముల అంగములు, ఉమరుకై యామరుణాయకు గ్రంథములో అనువదించిన ఫిట్జ్ జెరల్డు అంగ పద్యములు.

4. అంగము నుండి సంస్కృతము : సరదాగా మేలుబంతిలో సంస్కృతీ కరించి చేర్చిన కొన్ని పేర్క్పియరు అంగపుట్టములు, ఉమరు కైయాము గ్రంథములో సంస్కృతీకరించిన అంగపద్యములు.

5. పారశీకము నుండి తెనుగు : ఉమరు కైయామురుబాయతు గ్రంథములో తెనుగునకు అనువదించిన కైయాము కపీంద్రుని పారశీకము.

6. పారశీకము నుండి సంస్కృతము : రుబాయతు గ్రంథములో సంస్కృతమునకు అనువదించిన కైయాము పారశీకము.

7. సంస్కృతమునుండి అంగము : ముచ్చటపడి అంగ్లానువాదము చేసి మేలుబంతి గ్రంథములో చేర్చిన కొన్ని కాళిదాసుని సంస్కృతశ్లోకములు-మచ్చున కొక అనువాదము -

తస్మిన్మా శిఖరిదశనా పక్వ బింబాధరోష్ఠీ
మధ్యేక్షామా చకితహరిశ్రీ పేక్షాణా నిమ్ననాభిః
శ్రోణీభారాదలసగమనాస్తోకనప్రమాస్తనాభ్యాం
యా తత్రాస్తే యువతి నిషయే సృష్టిరాద్యేవ ధాతుః

She who is there, a lovely and dslicate woman of middle age, sharp-toothed, scarlet lipped, tender waisted, gazzle eyed, deep navelled, slow footed on account of heavy loins, slightle bent down by breasts, is like the first female creation of thy creator³

ఇట్లు అనువాదగ్రంథములలో కన్నడు భాషలను పరామర్శించిన పిదప, ఈ భాషానువాదములలో కన్నడు దాసుగారి ప్రణాళిక⁴

1. సంస్కృతమును అండ్రికరించునపుడు పొరపాటున గూడ తత్పనుపదమును గ్రహింపరు.

3. మేలుబంతి - పు॥ లు 216-17

4 అనువాదగ్రంథమువలో నిచ్చిన ఉదాహరణము లన్నియు ఈ లక్షణములకు లక్ష్యములే.

ఈ మాటలకు 'అంగ్లేయభాష కాంధ్ర మొనర్చునెడ నాంగ్లేయభాషాపదముల వాడుటెట్లు తగదో, దేవభాష నైలిగించునపుడు తత్సమ మట్లుపయోగింపరాదు' అని పేరు పెట్టుకొనిన నియమమే ప్రమాణము⁵

2. అంగ్ల భాషను అంగ్రీకరించునపుడు కూడ తత్సమపదరహితమైన నాటెనుగు పెత్తనమే యెక్కువ. తత్సమపదము లిండకూడదను కఠిన నియమము మాత్రములేదు.

3. అనువాదధోరణి 'మక్కికిమక్కి' గా కాక, తెనుగుభాషకు, తెనుగు వాతావరణమునకు దగ్గరగా నుండును.

4. అనువాదమున సంక్షిప్తత వీరి సొమ్ము.

దాసుగారి అనువాదప్రణాళికను గూర్చి - 'అనువాద మెప్పుడును అహో మూలచేప్పదీతవపాండిత్యమృనునట్లు నేలవిడిచినసాము కారాదు. అట్లని మూలము నకు చిత్తము బత్తెమనుదు అయినదానికి కానిదానికి మక్కికి మక్కిగా నుండగూడదు అనువాదభాషయొక్క స్వభావజీవలక్షణమునకు తగినట్లు తజ్జాతీయతా వాతావరణము నకు తగినట్లు సహజత్వమును కలిగియుండవలె. స్వతంత్రతపేరిట మూలాతిరేక సాహసము తగదు. అనుసరణపేరిట మూలవిధేయసాధ్వసము వలదు. ఈ అనువాద ధర్మముల కనుగలముగనేయున్నది దాసుగారి కృషి. స్వతంత్రకృత్రిప్రజేత యైనవాడు అనువాదయితయైనచో, అత డెదిరికొళలమును గుర్తింపగలడు. తన కొళలమును దాచుకొనలేడు, అ యనువాదము రాణించును అని నిరూపించిరియన' అన్న అచార్య యస్వీజోగారావుగారి వాక్యములు సత్యములు.⁶

5. సవరసతరంగిణి - తీరిక - పుట - 12

6. కచ్చపీఠ్రతులు - సంపాదకీయము - పు॥ 40, 41

ద. సంస్కార భూమికలు

మీసములేరు లేరు హరిమీదఁగఱల్ పచరించు వారనన్

మీసము లుంచి యీ తెలుఁగుమేదిని నాటను బాట నేటియా
దాసున కంజలించెద యథార్థకథాకథనై క కీర్తికిన్

వ్యాస పరాశర ప్రభృతి భాగవత ప్రతిమాన మూర్తికిన్

భక్తి పథము

దాసుగారి కళాకల్పకము హరికథాకథనముతో అంకురించి, ఆ కథాకథన
జలముచే తల్లిదండ్రులు పెట్టిన సూర్యనారాయణ అను పాతపేరు రాలిపోయి
నారాయణదాసు అను పేరుగా చిగిరి, అరువది సంవత్సరాలు అదేపనిగా దేశము
నందలి నలుమూలల హరికథలను చెప్పి హరికథాపితామహా విరుదమున పుష్పించి,
హరికథాప్రక్రియను జగజ్జ్యోతిగా ఫలింపజేసిన నారాయణదాసుగారు మేటి హరిదాసు
అన్నది స్థిరవిషయస్థాపనము.

హరికథలు అస్తికబుద్ధి ప్రచార లక్ష్యప్రధానములు. కనుక ఈ హరికథాకథన
వృత్తిని చేపట్టు హరిదాసుల మనఃప్రవృత్తి అస్తికతామయమై యుండుట సాధారణ
విషయము. ఇక కావలెనని కోరుకొని, ఎక్కడనో నక్కియున్న హరికథా
ప్రక్రియను చేతబట్టి బహుశప్రచారము కావించిన దాసుగారు అస్తికబుద్ధి కలవారగు
టలో ఆశ్చర్యమేమున్నది? పైగా వీరు ఈ హరిదాసవృత్తిని చేపట్టినది జీవనోపాం
కారత్తే కాదు, కళాత్పష్టత్వప్రీతి, వారానందించి ఇడుగుపొరుగు వారలను అనధి
దింపజేయుచు అస్తికమార్గప్రచారమునకై. అంతేకాక కళలు భగవదాధన సాధనము
లైనపుడే అవి సార్థకములని వీరు మాటిమాటి కనుమాట.

1. కళాప్రపూర్ణ శ్రీ పెన్నెత్త సత్యనారాయణరాజు - పీఠిక-వ్యాసపీఠము అను
దాసుగారి వ్యాసముల సంకలన గ్రంథము.

వేల్పులం గొల్చుకొనుటకు వీలుకాని
 యాటపాట చదువులెల్ల బూటకములె
 కూట్టికై దేవులాడు టాబోటు టంకు
 బొంకు టకటాంకు బడి మునిముచ్చపనులె

వేల్పులను గొల్చుటకు పనికిరాని చదువులెల్ల వ్యర్థములని చెప్పిన ఈమాట
 బాలదా దాసుగారు మహాభక్తులనుటకు:

ఇక దాసుగారి రచనలవైపు చూపు పెట్టినచో వీరు వ్రాసిన హరికథలు పదు
 నాలుగు - 1. ద్రువచరిత్రము, 2. అంబరీషచరిత్రము, 3. గజేంద్రమోక్ష
 ణము, 4. మార్కండేయచరిత్ర, 5. దుక్కిణీకల్యాణము, 6. హరిశ్చంద్రో
 పాఖ్యానము, 7. ప్రహ్లాదచరిత్ర, 8. భీష్మచరిత్ర, 9. సావిత్రిచరిత్రము
 10. యథార్థరామాయణము, 11. జానకీశపథము, 12. గోవర్ధనోద్ధరణము,
 13. శ్రీహరికథామృతము, 14. గౌరమ్మ పెండ్లి. ఇవియన్నియు భగవత్కథా
 సంబంధులే. అస్తిక్యబోధ ప్రధానదృష్టికలవే.

మధునకు ఒండు రెండు ఉదాహరణములు -

నీవే సర్వంబని నిశ్చయించినవాఁడు

భవరోగ మంటఁడో పద్మనాభ!

త్వద్దివ్య నామామృతముఁ గ్రోలువాఁ డిహ

భోగంబు లొల్లఁడో భోగిశయన!

నీ పదాంబుజ భక్తినిరతుఁడో వాఁ డన్య

కర్మముల్ సేయఁడో జ్ఞానరూప!

నీదు గాసులతోడ నేస్తమందినవాఁడు

పరుల సేవించఁడో పరమపురుష!

నీవలన బ్రతుకున్ గాంచు నేను నిన్ను
మోసపుచ్చుగఁబూనితి మూఢుడనయి
అక్కటా! గుడ్డు పిల్లను వెక్కిరించు
నట్లు మాధవ! గోవింద! హరి! ముకుంద!¹

అని సర్వేశ్వరుని సర్వవిధాల గొల్పుటకు అలవాటుపడిన భక్తుని లక్షణమును వివరించిన విధమిది.

దేవదేవ నీమహిమము దెలియు నెంతవాడరా మిని
భావనా మహేశ పతిత పావ నాశితావనా ॥దేవ

మి॥ ఈ వనపర్వతవాహిను లీయిన శశి నక్షత్రము
లీ విలసత్స్వాణికోటు లెల్లయు నీ నీలగుడ ॥దేవ

1. కలలోని పదార్థములటు కల్లులుగానియెడ నీజగముల
శూన్యంబైన యాకాశమెటుల భరియించె
పలుమాటలేల చిత్తభమలీ ప్రకృతివిధమ్ములు
తెలిసి నిన్ను సేవించిన దీరు జనన మరణమ్ములు²

ఈ సృష్టియంతయు భగవంతుని నీడలు అనియు ఆ భగవంతుని సమ్మి న
తప్ప ప్రాణులకు జననమరణబాధ వదలదని నమ్ముట అస్తికప్రాణికి ఆయుః
స్నాయువుకదా.

ఇక దాసుగారు వ్రాసిన శతకములు ఏడు. అవి- కాశీ, రామచంద్ర,
ముకుంద, సూర్య, మృత్యుంజయశివ, సత్యవ్రత, రెంటితాగుడు తిండిమెట్టంటు
వేల్పు శతకములు. వీనిలో ఒక్క సత్యవ్రతశతకము తప్ప తక్కినవన్నియు
భక్తి సంబంధులే.

1. అంబషరీషచరిత్రము - పు॥లు 17, 18

2. మార్కండేయచరిత్ర - పు॥లు 48, 49

మమ్మనకు ముకుందశతకము నుండి -

పొందుగ నిన్నుం బొడుట

కుం దప్ప మత్తెట్టివృత్తి గొల్పింపకు న

న్నుం దయతో నారాయణ!

కందళితాన దమూలకంద! ముకుందా! - ప. 94

ఇందలి తాకికదంభము

లందున నామనసు నిల్ప కనవరతము నిన్

జెందించుము నారాయణ!

కందళితానంద మూలకంద! ముకుందా! - ప. 46

ఇక దాసుగారు వ్రాసిన మృత్యుంజయశ్లకము, బాలరామాయణకీర్తన, పేల్చు మాట, మొక్కుబడి, తల్లివిల్లి, వెయిపేర్ల వినకరి మొదలగునవన్నియు భక్తి భావభాండాగారములే.

దాసుగారి గ్రంథములలో అప్పతెనుగు పలుకుబడి, తర్క-సంగ్రహము, వ్యాకరణసంగ్రహము, నవరసతరంగిణి, రుబాయతు, మన్కిమిన్ను, సీమపల్కు-వహి మొదలగు ననేకవిధాల గ్రంథములున్నవి. ఇవి భక్తికి సంబంధించినవి కావు. కాని అస్తికసీద్ధాంతమునకు విరుద్ధములైనవి మాత్రము కావు. నాస్తికతను ప్రచారముచేయు భావము దాసుగారి నలువదియారు గ్రంథములను కంచు కాగడాలతో కనినను కన్నడదు.

దాసుగారి వేషము, భాష, వృత్తి, ప్రవృత్తి అవి యివి అననేల; సర్వము భగవంతుని నమ్మిన భక్తుని లక్షణానుసారులే. దాసుగారు పొట్టభక్తులు కాదు. పుట్టుభక్తులు.

త్యాగరాజు సంగీతమును, పోతరాజు సాహిత్యమును భగవదన్వేషణ కర దీపికలుగా చేసికొనగా, ఈ హరిదాసరాజు సంగీతసాహిత్యముల రెండింటిని రెండు నేత్రములుగా జేసికొని భగవంతుని అన్వేషించిన మహాభక్తిభావణి.

కళా కేళి :-

మానవబుద్ధి పరిధిలో పరిభ్రమించు సంస్కారగ్రహములు రెండు.

1. శాస్త్రము, 2. కళ. శాస్త్రము మానవబుద్ధి పరిశ్రమకు ఫలితము, కళ మానవునిలో దాగియున్న వాసనలకు ప్రతిబింబము, శాస్త్రము ప్రయత్న సాధ్యము, కళ అప్రయత్నదత్తము, శాస్త్రము వస్తునిష్ఠము, కళ వ్యక్తినిష్ఠము, శాస్త్రము సత్య దృష్టిప్రధానము, కళ సౌందర్యదృష్టి ప్రధానము, శాస్త్రము వ్యుత్పత్తికి రూపాంతరము, కళ ప్రతిభకు ప్రతిరూపము.

శాస్త్రప్రావీణ్యము (వ్యుత్పత్తి) మిక్కిలి అవసరమైన అంశమైనను, కళాకాశలము (ప్రతిభ) లేనిచో శోభింపదను మాటకు

అవ్యుత్పత్తి కృతోదోషః శక్త్యా సంవియతే కవేః
యస్త్వశక్తి కృతస్తస్య ఋటిశ్చైవ భాసతే¹

అని అలంకారికుల ప్రమాణము కూడ నున్నది కదా. దాసుగారు కూడ-

సహజగాన కవితాశాలి దరిన్ శుష్క-

శాస్త్రజ్ఞవలె జక్క సారు మాసె²

అని ప్రకృతి వర్ణనలో కావలెనని అలంకారికుల ఈ శ్లోకార్థమునకు అర్థము పట్టినారు.

దాసుగారిని ప్రధానముగా పాణిగ్రహణము చేసిన కళలు సంగీత నాట్యములు.

సంగీతము :

ఈ సంగీతకళారహస్య నిధికి నామమాత్రముగానైనను గురువు అనుస్వారమే (శూన్యమే) యైనను, ఈ సంగీతకళ అనుస్వార మగుట (స్వరమును అనుసరించి వచ్చుట) దైవకృప.

ఐదవయేటనే పార్వతీపురమునంధు రామానుజుల రంగయ్య అను పుస్తక విశ్రేత ఆశ్చర్యపడునట్లుగా భాగవతభద్యములు ముంభిరీక్షప్రాయముగా చదువుట,

1. ధ్వన్యాలోకః - ఉద్భో, 3- 5, 6 కారికల మధ్యగల పరికర శ్లోకము.

3. జానకీ శఫథము - పు, 37

పదేండ్ల వయసున మాతామహ స్థలమైన వంతరాము గ్రామములో బొబ్బిలి సంస్థాన వైణికులైన శ్రీ వాసా సాంబయ్యగారు రంతటివారు దిగ్భ్రాంతి చెందునట్లు యథేష్ఠ తాగలయలతో పాడుట, విద్యార్థిదశయందే సంగీతముతో పరిసరగ్రామ ప్రజలను పరవశింపజేయుట, మొదలగునవి పుట్టుకతోడనే దాసుగారికి దైవానుగ్రహము వలన తాగతాళజ్ఞాన మబ్బినట్లు తెలుపు సాక్ష్యములు.

బందరు పట్టణములో తమ శ్రోతృరంజకగాత్రముతో విరోధులను గెలిచి విజయధ్వజము నాటుట, మద్రాసు, మైసూరు మొదలగు పట్టణములలో సంగీతశక్తి వలన అనేకములైన ప్రశంసలను సన్మానములను పొందుట, విజయనగరమున రెండుతాళములతో పల్లవి పాడుట యందు ప్రవీణుడైన సుబ్రహ్మణ్యాయ్యరు అను దాక్షిణాత్ముడే నిశ్చేష్టుడైన తన వీరఘంటాకంఠము విప్పదీసి ననుస్కరించునట్లుగా ఆయిదుతాళములతో పల్లవిపాడి పంచముఖీపర మేర్వర బిరుదముతో ప్రసిద్ధి చెందుట, అనిదంపూర్వముగ సంగీతసాహిత్యాత్మకమైన అసాధ్యాష్టావధానము నల్పుట, ముప్పది యైదు రాగాంగములతో కీర్తనలను వ్రాసి జానకీ శవభూరికథ నొక సంగీత కళా ఖండముగా నిర్మించుట, తొంబదిరాగములతో రాగనామ నిర్దేశము చేయుచు సర్వతాళాత్మక పంచజాత్యేక తాళముతో సస్వరముగ దశవిధరాగనవతికుసుమమంజరి యను నొక అపూర్వదేవీస్తవమును కూర్చుట, ఋక్కులను న్వరపరిచి దర్శులుగా నాంధ్రీకరించి అద్భుతగ్రంథమగు మొక్కుబడిని వ్రాయుట, మొదలగునవి దాసుగారి అసామాన్య సంగీతశాస్త్రవైదుష్యమునకు జోహారు లందుకొను సాక్ష్యములు.

ఇక వీరి పరస్పరగర్భాగంభీరగాత్రశక్తికి, మాదుర్యమునకు, సంగీతశాస్త్ర పాండిత్యవీరమునకు పామరులు, పండితులు, ప్రభువులు వారు వీరననేల: విన్న ప్రతి రసికుడు పరవశించి చేసిన ప్రశంసలు లెక్కచేసి చెప్పవలెనన్న, వారెన్ని సారులు పాడిరో లెక్కచేయుటే.

మచ్చునకు కొన్ని గగుర్పాటులు -

1. విన్నామురా పాట-కన్నామురా నృత్య
విన్యాసవీచికల విహరించు మధురిమలు

2. పలుకుతేనెలజిల్కు పద్మజుని రాణివిర
కవిత వేదవ్యాసు గంభీర వాక్కురా

1. విన్నా

3. ఆ నడక ల సృత్య మా నాట్యగతులతో
కరగించు లాస్యాల భరతముని యాడెరా |విన్నా
4. సంసీతవిద్యలో చక్రవర్తివి నీవు
మహాతీ విపంచికా మహానీయ రూపమవు |విన్నా
5. శంభో సదమ్ములో అంభోధి యరచెరా
కాళ్ళ గజైలమ్రోత కంపించె కులగిరులు |విన్నా
6. సప్తదశవర్షాలు లిప్తలై నడచెరా
వాగ్దేయకారకా! ప్రజ్ఞాధురంధరా!² |విన్నా

మరియెకరి ఆనందము -

స్వరము నుచ్చస్థాయి పయికొని విహరించి
యంతలో మంద్రంబు ననుకరించు

పైనుండి క్రిందకుఁ బూనినచో స్వర
మందక యెంతయు సధిగమించు

పాటబొడుచునుండు భరతమాడుచునుండు
బహురీతి గీతులఁ బలకరించు

ఆడునో పాడునో యభినయమందునో
పైచేయి యగుచునె వన్నెఁగాంచు

ఇంతవఱకును లేడెందు నిట్టివాఁడు
నింక ముందును గల్గఁబోఁ డెంచిచూడ

సతతముండును నిండు తేజమ్ము నొంది
ధార్మికుండు నారాయణదాసు జగతి³

ఇంకొకరి అనుభూతి -

చిల్ల పెంకేట వాలుగఁ జెర్వునందు
విసరగాఁదేలి వలయంబు లెసఁగునట్లు
పాట నారోహ మవరోహ పాటవంబుఁ
దప్పకుండఁగఁ బొడెను దా సొకండ⁴

సంగీతరసికులు పరవశించి దాసుగారికి అర్పించిన విడుదము లివి -
లయబ్రంహ్మ, సంగీతసాహిత్య సార్వభౌముడు, పంచముఖీపరమేశ్వరుడు, గాయక
వైణిక శేఖరుడు.

పండితులన్నట్లు 'దాసుగారికి నొడలంతయు లయయే'.

'ఆతఁడు చేయితిప్పిన ముఖాంబుజము నిర్వియంగఁజేసినన్
మూతిబిగించినన్ గనులు మోడ్చినఁగాళ్లు కదల్చి మోపినన్
బాతగజూచినన్ లయప్రభావము తాంబూలమాడుచుండు నా
జాతకుండెట్టి పుణ్యమును సల్పెనొ! తా లయబ్రహ్మమెంతకున్'⁵

నాట్యము :

నేడు లోకమున నాట్య, నృత్య శబ్దములను ఒకే అర్థమున ప్రయోగించుట
జరుగుచున్నది. కాని శాస్త్రదృష్టితో పరిశీలించినపుడు వీని అర్థములు వేరు. ప్రాచీన
లంకారశాస్త్రగ్రంథమైన భరతుని నాట్యశాస్త్రము నందు 'నృత్య' అను శబ్దమే కన్ప
డదు. 'నృత్త, నాట్య' అను బిబ్బములు మాత్రమే కన్పడును.

-
3. శతావధాని శ్రీ భమిడిపాటి అప్పయ్యశాస్త్రిగారు - నాయెటుక - పూజా
పుష్పములు-పు॥ లు 26, 27.
 4. శ్రీ ఆదిభట్ట సూర్యప్రకాశం గారు - పైది - పు. 44
 5. శ్రీ కట్టా గోపాలముగారు - నాయెటుక-పూజాపుష్పములు - పు- 33

‘నృత్త-నాట్య-నృత్య’ పదముల సంబంధమును గూర్చి డాక్టరు పోణంగి శ్రీరామ అప్పారావు గారు చేసిన సమన్వయ మిది-

‘కరణ-అంగహార సంపన్నమైనది నృత్తము. ఇది అర్థములను బోధించదు. కేవలము అవయవ విన్యాసములతో కూడియుండును. నాట్యము నాలుగు విధములగు అభినయములతో కూడియుండును. నృత్తము నందలి అంగ విన్యాసమును, నాట్యము నందలి అభినయమును కలిపినచో ‘నృత్య’ మగును. భరతుడే ఈ సమ్మేళనము చేసినట్లు కన్పట్టుచున్నది. ఇట్టిదానికి ‘నృత్య’ మనుపేరు తరువాత వాడుకలోనికి వచ్చినది. కాగా నృత్తము మొదట జనించినది. తరువాతిది నాట్యము. ఈ రెండింటి సమ్మేళనమే నృత్యము.’

‘తాండవం నటనం నాట్యం లాస్యం నృత్యంచ నర్తనమ్’

అను అమరసింహుని మాటలవలన ఆకాలమునాటికే (క్రీ. శ. నాలుగవ శతాబ్దము) ‘నాట్య, నృత్య’ అనునవి పర్యాయపదములైనవని తెలియుచున్నది.

భరతుని నాట్యనిర్వచన మిది -

యో యం స్వభావో లోకస్య సుఖదుఃఖసమన్వితః
సో గాద్యభినయోపేతో నాట్యమిత్యభిదీయతే⁶

భరతుని ఈ నిర్వచనము ప్రకారము, ‘నాట్య’ మనగా - సుఖదుఃఖములతో గూడిన ఈ లోకస్వభావమును అంగాద్యభినయములతో ప్రయోగించు రూపకము.

కాని నేడు ‘నాట్య’ మను పదము ‘నృత్య’ మను నర్థమున వ్యవహరింపబడుచున్నది. భరతనాట్యము, కూచిపూడినాట్యము, మొదలగునవి.

‘నాట్యము’ అను పదమును ప్రాచీనుడైన భరతుడు ‘నటన’ అను నర్థమున ప్రయోగింపగా, నేడు ‘నృత్యము’ (Dance) అను నర్థమున వ్యవహరింపబడు

6. నాట్యశాస్త్రము-డా॥ పోణంగి శ్రీరామ అప్పారావు-పు. 20

7. అమర కోశము - ప్రథమకాండము - నాట్యవర్గము

8. నాట్యశాస్త్రమ్-అధ్య. 1, శ్లో. 119- సుఖదుఃఖసమన్వితమైన ఈ లోకస్వభావము అంగాద్యభినయోపేత మగుచు ‘నాట్య’ మనబడును.

చున్నదని పారాంశము. 'నట్యము' అను శబ్దమునకు గల ప్రాచీనార్థమైన 'నటన' అర్వాచీనార్థమైన 'నృత్యము' రెండును దాసుగారిలో ఉండుట విశేషము.

పాత్రోచితమైన నటనలో దాసుగారు అసాధారణప్రజ్ఞకలవారు. సమకాలీన ప్రసిద్ధనటులకు సైతము అశ్చర్యము కలిగించు నటన వారిది.

శ్రీపాత్రలను ధరించి నటించుటలో మేటి యని ప్రశంస లందుకొన్న శ్రీ స్థానం నరసింహావుగా రంతటివారే ఒకసారి విజయనగర మందు 'బళ్ళారి రాఘవ మెమోరియల్ అసోసియేషను, వారు నిర్వహించిన సభలో దాసుగారి నటన నైపుణ్యమును ప్రశంసించిన విధము -

'శ్రీ నారాయణదాసు గారు నటకావతంసులు. ఆయనకు ఇతర నటులకు చాల భేదం వుంది. మాటవరునకు నేనే ఉన్నాను అనుకోండి. 'జహ్వరీబాయి' వేషం వేస్తాను. చీరకట్టి రైకతోడిగి కొప్పుముడిచి కాటుక పెట్టి మొగమునకు (మీనములేనిదానికి) కోటా పూస్తాను. అను తొడువులన్నీ ధరిస్తాను. తీరా స్టేజీమీదకు వచ్చి జహ్వరీపాత్ర నభినయిస్తుంటే పైటజారినా నర్దుకోటం అలవాటు లేక మానివేయగా ఒక ప్రేక్షకుడు వెటకారంగా 'కిటికీ మూసేయమ్మా' అంటాడు. నాటకంలో అభినయిస్తున్నది 'స్థానం' అంటారు కాని జహ్వరీబాయి అనే భ్రమ వారికి నూటికి నూరుపాళ్లు కలుగదు. ఇంతచేసినా నేను ప్రేక్షకులకు భ్రమ కల్గింప లేకపోయాను.

ఇక శ్రీ నారాయణదాసు గారికి పైన పేర్కొన్న పరికరములేవీ లేవు సరి కదా కాళ్ళు గజ్జెలు, చేతిలో శాళపుదిప్పులు, సింహతలాటపు మురుగులు, మూతికి అందమైన మీసలు, లొంగని బిరుసుజుత్తు క్రొమ్ముడి, దానిపైన పూలదండ, గంధంమీగ అత్తిన కుంకుమబొట్టా ప్రస్ఫుటంగా కనబడుతూ వుంటాయి. అందులో ఆదుది అని భ్రమింపజేసే పరికరా లేవి? అయినప్పటికి ఆయన కథామధ్యలో 'రుక్మిణి యిలాగ అన్నది' అని బుగ్గమీద వేలుపెట్టుకొని అభినయిస్తే నిజంగా రుక్మిణియే ఎదురుగుండా వున్నదా? అనుకుంటాము. మూతిమీద మీసాలు మరిచి పోతాము. ఇదీ ఆయన విశిష్టత. మాకూ ఆయనకు ఎంతదూరమున్నదో గమనార్హము'.⁹

9. శ్రీ నారాయణదాసుగారి జీవితవిశేషాలు - శ్రీ కర్తా సూర్యనారాయణ-నారాయణదాస శతజయంత్యుత్సవ సంచిక-సంస్కృతి సమితి, చీరాల, పు.242

దాసుగారి పాత్రోచిత నటనకు 'స్థానం' వంటివారు చేసిన ఈ ప్రశంస చాలదా? ఇక దాసుగారి నృత్యమును గూర్చి కొంత—

దాసుగారికి పూర్వము, హరికథలలో సమయోచితమైన అభినయమున్నట్లు కన్నడును గాని, నృత్యమున్నట్లు కన్నడదు. హరికథలలో సంగీత సాహిత్యము లతో పాటు నృత్యమునకు కూడ ప్రాధాన్య మిచ్చినది దాసుగారే. వీరికి పూర్వమున్న కథకులు పాటలమేటులు మాత్రమే. అందులకే వారి హరికథలు శ్రవఃపర్వములు మాత్రమే. దాసుగారు పాటలమేటియే కాదు, అటలమేటికూడ. అందులకే ఈయన హరికథలు పాటలతో శ్రవఃపర్వములేకాక, అటలతో చాక్షుషక్రతువులుకూడ. అందులకే దాసుగారికి లోకము 'అటపాటలమేటి' అని బిరుద్ద మిచ్చి సత్కరించుట.

దాసుగారి నృత్యమున కానందించి రసీకులు వేసిన తాళములలో మచ్చున కొకటి—

‘ఒక చరణంపుటందె పురుషోచిత తాండవకై లి చింద వే
తొక పదనూపురమ్ము లలనోచిత లాస్యవిలాసమాడ నీ
వొక్కడవె వాచికాభినయ మొప్పుగ పాత్రలు పెక్కుదాల్చి నా
టకగతి యక్షగానముల డక్కగ నేలితి దాస సద్గురూ!’¹⁰

‘నాట్య’ కళను కూడ దాసుగారు ఏ గురువు చెంత చిరతలదెబ్బలు తిని నేర్చుకొనలేదు. దేవదత్తమువంటి గాత్రముతోపాటు ఈ నాట్యకళ కూడ దైవదత్తమే.

లోకాలోకనము :

రచన పదునుగా నుండుటకు, సమాజమునకు సమీపముగా నుండుటకు రచయితకు తప్పనిసరిగా సుందలసిన లక్షణము లోకజ్ఞత. ఈ లోకజ్ఞత పూర్వ గ్రంథపఠనము వలనకన్న, లోకపరిశీలనము వలన కలుగునది యెక్కువ. పండితులకు ‘దేశాటనము’ కూడ చాలముఖ్యమని పెద్దలనునది అందులకే.

10. నాయెటుక-పూజాపుష్పాలు-పు.35-శ్రీ బాలాంత్రపు రజనీకాంతరావుగారు

నారాయణదాసుగారికి ప్రామాణిక పఠనగ్రంథము, ఆదర్శగ్రంథము లోకమే. వారు తమ పందొమ్మిదవయేట (1883) కళాజీవిగా (హరిదాసుగా) జీవితమును ప్రారంభించినది గ్రంథములను చదివి నేర్చుకొని కాదు. లోకములో నున్న హరిదాసును (కప్పస్వామివాయుడు) జూచియే.

రచయితకే లోకజ్ఞాన మవసరమైనపుడు, నిత్యము ప్రజాసమూహము ఎదుట మెప్పులను కప్పములుగా గొనవలసిన సభారంజకవిద్యలను గూర్చి చెప్ప వలసినదేమియున్నది? సభారంజక లక్ష్యప్రధానములైన విద్యలలో హరికథా గానము కూడ చేరును గదా. అందులకే 'హరికథాగానము గొప్ప లాయరు వృత్తివలె నెన్నియో ప్రజలున్నగాని బాగుగా నెరవేరదు'¹ అని పెద్ద లనుట. న్యాయవాద వృత్తివలె, అవధానవృత్తివలె హరికథా కథనవృత్తి కూడ ప్రతిదివస ప్రసవము. వెనుకటి గొప్పలు అప్పుడు పనికిరావు. ఎప్పటికప్పుడే క్రొత్త. ప్రతిపర్యాయము ప్రత్యక్షముగు ఈ సంకటపరిస్థితిని గూర్చి శతావధాని శ్రీ చెళ్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రి గారి స్వానుభవత్మకములైన పలుకలిట స్మరణీయములు -

చేసితిన్నో? యెవండెఱుంగు? చేయనలేదో? శతావధాన మం
బా! సకలేశ్వరీ! గతమునందరు నమ్మరు, నేడెఱుగో రసా
భాసముగాక యుండగఁ గృపన్లను, మెప్పటికప్పుడే యిటుల్
దోసిలియొగ్గు సీతఁడని తోచి తృజించెదవేమొ శాంకరీ!²

ఇక అరువది సంవత్సరాలు వేల సభలలో చెప్పిన కథలనే చెప్పియు లక్షలాది ప్రజలను అనందదోలికలలో నూపి, రససామ్రాజ్య పౌరులుగా మలిచిన కథక చక్రవర్తియైన దాసుగారి లోకజ్ఞతను తూచుట వారిని అవమానము చేయ చూచుటే.

వారికథలు సదస్సునుబట్టి క్రొత్తక్రొత్త అవతారము రెత్తెడివి. కొన్ని వ్యాకరణాది శాస్త్రచర్చావేదికలు. కొన్ని పాట 'కచేరీ' లు, కొన్ని సాహిత్య సభలు అవి యివి యననేల! వారి ప్రతికథ సభాభిరుచికి సాక్షాత్కరించిన

-
1. నారాయణదాస జీవితచరిత్రము- శ్రీ మరువాడ వేంకటచయనులు గారు - పు. 37
 2. శతావధానసారము . పు. 139

రచదేవత. వారి హరికథలలో కథ నిమిత్తమాత్రము. సభారంజకత్వము అప్రమత్తనూత్రము. అందువలననే వారి బహుముఖప్రజ్ఞ కథన నిష్ఠమైనంతగా కథానిష్ఠము కాదు. కనుక సంగీతనాట్యముల వలెనే దాసుగారు కథన సమయమున ప్రదర్శించిన లోకజ్ఞతా ప్రభుత్వమును కొలుచుటకు అవకాశము తక్కువ. ఇక కొలుచుటకు ఇవ్వరున్న ఆధారములు వారి శక్తిలో ఏకదేశలేశములైన వారి గ్రంథములే.

దాసుగారి లోకజ్ఞత వారి రచనలందు అద్భుతము అల్లుకొనియున్న వల్లరియే. దిక్రదర్శనముగా రెండు ఉదాహరణములు :-

1. కొందొకచో లుబ్ధుని ధనంబువలె నిష్ప్రయోజనంబులగు నూసర క్షేత్రంబుల మెండుకానియు, కొందొకచో వ్రతభ్రష్టు మొగముకరణి వెల్లిపడియు, కొందొకచో మాటుమనువు తెన్నున సందడి తగ్గియు, కొందొకచో బ్రహ్మ సమాజంబు జాడ ద్విజకుల బాహ్యంబయి, కొందొకచో పాశ్చాత్య విద్యా పాఠశాలలంబోలి ద్రవ్యమూలైక గమ్యంబై, కొందొకచో గ్రామ్యబాషాకావ్యంబు కైవడి నీచజనప్రియంబై, కొందొకచో క్రూరభూపతి క్రతువుల గరిమ ప్రభూత బలి ప్రియంబై, కొందొకచో తురుష్కపురంబు చొప్పున మద్యగంధబహుళంబై, కొందొకచో నాడునిక చాతుర్వర్ణ్యంబు పొలుపున సంక్లిష్టంబై పరవశంబై దుర్వి నీతంబై కొందొకచో నవనాగరక జీవనంబు సొంగున కాంచన ప్రధానైక గౌరవంబై నిరర్థకంబై దుష్పథంబై, కొందొకచో బాలికన్ జెట్టవట్టిన ముసలిచాయ నిర్లజ్జంబై కర్కశంబై, కొందొకచో కన్యాశుల్కము మాదిరి విప్రకృతంబై, కొందొకచో కాపురుష గణంబుబాతి ననుదారువై, కొందొకచో బాల్యవివాహవిధమున మన్మథదూరంబై ప్రియానభిజ్ఞంబై, కొందొకచో పాషండసంరక్షణంబునం బెంగిన యార్యకుమారుని గమనిక కులధర్మశూన్యంబై వెలయు ఘోరాటవి

ఘోరాటవివర్ణన వంకతో ఇందు బైటపడినది దాసుగారి లోకజ్ఞతయే.

2. సోదెలు, పుక్కిటి పురాణములు, మెట్ట పేదాంతములు, పొరోహిత్యము జ్యోతిషము, వైద్యము కొందరికి పుణ్య వశమున ధనార్జరమునకు దోడ్పడుచున్నవి.

3. యథార్థరామాయణము - పు. 67.

సింహాద్రి యవ్వుడనై యుంటిని జూడుమి, నల్లబండనై యుంటిని జూడుమీ నరుడా” యిట్లు కొప్పు విరిచోసి తలనాడించుచు దేవతలాపేళించినట్లు పోదెలు చెప్పువారికి దప్పి తీర నోట బాలు బోయుచు గుగ్గిలపు పొగ పేయుచు నొడల జిందనము రాయుచు పండ్లారగింప జేయుచు బ్రశ్నములు వేసి యుత్తరములు వినుచు దక్షిణ బెట్టువారును, “అంజనేయుడు సంజీవ వర్వతమును దెచ్చుచుండగా భరతుడొక కోలతో గొట్టెనపుడు కొండతో గూడ హనుమానుడు రామనామోచ్చారణము సేయుచు నేలగులగా జూచి భరతుడు తన కరస్పర్శన మాత్రమున హనుమంతుని మూర్ఛదేర్చి యొకబాణాగ్రమున గొండతో గూడ నంజనేయులనునిచి యా బాణమును రాముని చెంత నెగిచె” ననగా సంతోషించి పురాణములు చెప్పువారికి సత్కారము సేయువారును, ‘జగత్తు కల్ల నెనెవరు నీ వెవరు అంతయు బ్రహ్మయే” యి నెడు మెట్ట వేదాంతి కాపూట బత్తెమొనగువారు, “నేను మీ యమ్మ గారి తద్దిన ముల్లి బచ్చల కాడ వంకాయ మొదలగు కూరలు పనికిరావు మీ తల్లి వైతరణీనది దాటుటకు గోదానము చేయక తీరద”ని పెక్కురకములగు కర్మముల జేయించు పురోహితులకు ధనదాన్యము లిచ్చి యాదరించు వారు, నేడమావాస్య సూర్యగ్రహణ పుణ కాలము నేడు పద మూడింట వర్జ్యము, గొల్లవాని చేత నున్నది కుంచ మీ యేడు పంటలకు లోపము లేదు పగలు సూర్యుడు కాన్పించును, రాత్రి చుక్కలు కనబడును. నీకు గ్రహ చారము బాగున్నది. రాహువు ముందు శని చుట్ట కాల్చుచు దూర్పు మొగముగా గూర్చున్నందున దేశారిష్టము కలుగు నని చెప్పు జ్యోతిష్కునకు డబ్బిచ్చువారు, “ఈ యాషఢము కనక సుందరి కుద్దిచేసిన రవ విష గంధకములతో తయారైనది, యేడు మాత్రలు మూడు పూటలు సరీగా తూచి పుచ్చుకొన్నచో మీ యామ వాత ముపశమించును రోగి చేయి చూచినాను. మీ రెందరేమో భయపడుచున్నారు గాని నాకెంత మాత్రమును భయములే” దనుచు వ్యాధి కుదిరనచో తన ప్రజ్ఞయనియు లేనిచో నవభ్యదోషముకాని దైవముకాని కారణంబనియు పల్కు భిషక్కులకు సొమ్మిచ్చువారును సర్వదేశములలో కలరు.⁴

ఈ యుదాహరణములు దాసుగారి లోకాలోకన లోకమునకు చిత్రపటము మాత్రమే.⁵

4. నా యెరుక పు॥ లు 203, 204

5. దాసుగారి లోకజ్ఞతకు నిదర్శనములు ‘సాహితీ కోణములు’ అను శీర్షికలో కోకొల్లలు.

చమత్కార చారుత్వము :

సహృదయుని అకట్టు కొను సాధనములలో చమత్కారము చాల ముఖ్యమైనది ఈ 'చమత్కారము' ను హాస్యమునకు పర్యాయ పదముగా ప్రయోగించుచుదురు. అది పొరపాటు. ప్రతి హాస్యోక్తి చమత్కారజనక మగును కాని ప్రతి చమత్కారోక్తి హాస్యజనకము కాదు. హాస్యము శాస్త్రవాసన లేని సామాన్యునకు గూడ నందుబాటులో నుండు నంశము. కాని చమత్కార మట్లుకాదు అది యే శాస్త్ర సంప్రదాయము తోడనో ముడిపడి యున్నచో, ఆ శాస్త్ర ప్రవేశము లేనివానికి కొరకరాని కొయ్య యగును. అంతేకాదు, చమత్కారము హాస్యరసము తోడనే కాక ఏ రస సంబంధమైనను గల్గియుండవచ్చును.

ఉదాహరణమునకు -

పల్ల మువంకఁ బ్రవర్తించె నీర్విశే

వ్యము జాడఁజను విశేషణముధంగి

అడవి కార్చిచ్చుల కాదేశమై కొండ

వరదయాగమమయ్యెఁ జెరువులకును

అల ప్రకృతిప్రత్యయము లట్టు లనోన్య

మెడయ కేళ్లుం గాల్వలేకమయ్యె

కర్మభావప్రయోగంబులం దప్పని

యాత్మనేపదమట్టు లల రెకప్ప

వడి నతాకిక విగ్రహవాక్యము వలె

గోకిల రవప్రయోగంబులేక యుండె

పల్ల వితబహుస్రీహి సంపటలమగుచు

బ్రబలి వ్యాకరణమువలె వాన వెలిసె¹

వైయాకరణసూచి యగు పాఠకుడు కేవల శబ్దార్థజానముచే ఈ పద్యములో కవి సూచించిన చమత్కారము నందుకొనలేడు. దీనిలోని చమత్కారము వ్యాకరణ శాస్త్రప్రవేశమున్న పాఠకునకే అర్థమగును.

అంతమాత్రమున సాహిత్యములోని ప్రతి చమత్కారము శాస్త్రపాండిత్య ప్రభావితమై యుండునని అర్థముకాదు. శాస్త్రవాసనరూడలేని చమత్కారముండ వచ్చును. ఉదాహరణమునకు -

మొసలిచేఁ బట్టువడి నీటమునిగియున్న
గజమును సుదర్శనంబునఁగాచు శౌరి
మోహమునఁబట్టువడి భవమున మునుంగు
మనలఁగూడ సుదర్శనముననె కాచు²

ఈ పద్యములోని చమత్కారమును గ్రహించుటకు 'సుదర్శనము, సు-దర్శనము' అని విడదీసికొనగలుగు సాహిత్యపరిజ్ఞానమున్న చాలును.

ఈ రెండు ఉదాహరణము లందలి చమత్కారములకు హాస్యముతో నెట్టి సంబంధములేదు కదా.

ఇక దాసుగారి చమత్కార నర్తకికి ప్రదర్శనావకాశము కలిగిన రంగస్థలములు మూడు. 1. గ్రంథస్థలములు, 2. చాటువులు, 3. సంభాషణములు.

గ్రంథస్థములు :

కోరికల కడ్డుతగిలెడు వారిలోన
గొప్పవాడెపుగాన నిన్గొల్వ వలసె
అడ్డుదగిలెడువాఁ డెక్కుడైన యప్పు
వేడుకొన కేమిచేయుదు? విఘ్ననాథ³

2. గజేంద్రమోక్షణము - పు. 8

3. గజేంద్రమోక్షణము పు. 2

శుభకార్యారంభమున విఘ్నోపశాంతికై గణనాథారాధనము సంప్రదాయము. ఇక్కడ దాసుగారు కూడ ఆ సంప్రదాయదృష్టితోడనే గ్రంథారంభమున విఘ్నోత్సరుని ప్రార్థించినారు. కాని ఈ ప్రార్థించుటలో నొక చమత్కారమున్నది. 'కోరికలకు అడ్డువచ్చెడివాడే గొప్పయైనపుడు, వేడుకొనక ఏమిచేయుదును?' అనునది దెప్పుచు ప్రార్థించుట చిన్న చమత్కారము.

యథార్థరామాయణ హరికథను దాసుగారు వారి ధర్మపత్ని యైన నరసమ్మ గారికి అంకితమిచ్చుచు, ఆమెనామమును శ్లోకములో చమత్కారముగా చొప్పించినారు.

రసనా నరసమ్మ ఇచ్చతి త్వదధర సుధయా వినా ప్రియే⁴

'ఓ ప్రియా! నీ అధరసుధకప్ప నా నాలుక మరియొక రసమును కోరదు' అని తాత్పర్యము. ఈ అర్థములో చెప్పినదానిలోని 'రసనానరసమ్మ ఇచ్చతి' అను పదముల కూర్పు ఒక చమత్కారము. న రసం మే ఇచ్చతి అను సామాన్యార్థము కల పదముల కూర్పులో 'నరసమ్మ' అని వారి భార్య నామము కూర్పుట ఇచటి చమత్కారము.

గజేంద్ర మోక్షణ కథలో గజేంద్రుడు అర్చితో భగవంతుని ప్రార్థించి ప్రార్థించి, విసువుపుట్టి నిందించుట గజేంద్రునకు పోతనగారు నేర్పిన విద్య. ఆ మార్గముననే ప్రయాణించుచు దాసుగారు గజేంద్ర మోక్షణ హరికథలో చేసిన ఒక చమత్కారము -

దేశి-అటవాపు :

ప! ఏమిటికింక రావీ వెందున డాగినావు?

అ! ప! నీమము జేసినావా? నేరము లెంచినావా? 15

1. ఆపద తటస్థించెనా? యప్పుల మునిగిపోతివా?

వీవునఁ గొండపడెనా? వెతల నొంటరివైతివా? 15

2. బలుకంబమున గట్టిరా? బల్కై యొప్పగించిరా?

అల నిజ జనకుఁజంపిరా? యాలినిఁ జెరగొనిరా?

కల్లును ద్రావినావా? చెల్లెల నవమానించిరా?

కాళ్లు సేతులు లేవా? కళ్ళెము నోటనిడిరా? 16

3. దూషణజేసితినిని దోషములెంచకు స్వామీ

దోషణజేసినగాని నీకవె పదివేషములపు పోని 16

4. ఎంతనియోర్తు నీ బాధ? చింతలు తీర్పరాదా?

సుంతయు దయలేదా? పంతమాయెనా నామీద? 16

5. విజయనగరపాలా! వెతలను బాపవేల?

విజిత దుష్టశీలా! వేణుగోపాలబాల 16

మకరిబాధ తట్టుకొన శక్తిలేక కరీంద్రుడు దూషణ ప్రారంభించినాడు. 'ఇంత చేతకానివాడవా?' అని అవతారములలో తటస్థించిన కొన్ని అపదలను గుర్తుకు తెచ్చినాడు. 'ఏమిటి కింకరావు? ఎందున దాగినావు?' అని 'ఇప్పుడు మరల అపదలపాలై నావా!' యని సామాన్య బాధలను అడిగినట్లు అడుగుచు వ్యంగ్యముగా దశావతార విశేషములను స్ఫురింపజేసినాడు. ఇట్లు స్ఫురింప జేయుట ఇక్కడగల చమత్కారము.

సారంగధర నాటకములో - సారంగధరుడు, సుబుద్ధి, గిలిగింత వారి పావురములను ఎగురవేయ, సారంధరుని పావురము చిత్రాంగి మేడపై వ్రాలిన సందర్భములో ఆ మువ్వరి సంభాషణము -

సారం : నేస్తమా! యా పావురమును దీసికొని వచ్చుటకీ నవుంసకలింగమును బంపింతమా!

సుబుద్ధి : చిత్తము

సారం : ఓరీ:

గిరి : తాము చదువుకొన్నవారు కదా ఓరీ: యేలింగము;

సుబు : ఓరీ కాకోపి యనవలెనా:

గిరి : ఇద్దరి కిద్దరే, ఇదేనా మీరు చదివిన వ్యాకరణము: ఓరీ యోసులకు మధ్యగా నన్నుఁ బలిచినందప్ప నేఁబలుకనే పలుకను.

సారం : ఇక నవ్వులు చాలించి మా పినతల్లి -

గిరి : మాపిన తల్లి

(పు॥ లు 19, 20)

ఈ చిన్న సంభాషణమున గిరిగింతచేత వాడుగారు రెండు గిరిగింతలు పెట్టించి నారు. నవుంసకలింగమును ఎట్లు సంబోధింపవలెను: అన్నది ఒక వ్యాకరణ చమత్కారము. 'మా పినతల్లి' అనుదానిని 'మాపిన తల్లి' అని మార్చి పలికినది ఒకొక చమత్కారము.

సారంగధర నాటకములో మరియొక చమత్కారము - గిరిగింత చిత్రాంగి పేడ చెంతనుండి పావురమును తేకొండగ రాగా, సారంగధరుడు తన పావురమును గూర్చి అనుగగా, గిరిగింత చెప్పిన చిత్రాంగి సందేశాత్మక సమాధానము -

గిరి : అయ్యా: పావురమా: మీ పినతల్లిగారు తల్లి యొద్దకుఁ గొరకు వచ్చుట కేమి యభ్యంతరము: వ్రతములోనున్న నా యొద్దకుఁ బేడి సంపనేలా: యని దెలుప నెలవిచ్చినారు. ఆ పావురముం బట్టించి వారియొద్దనే యుంచుకొన్నారు. (పు. 32)

ఈ వాక్యములలోని 'అభ్యంతర మేమి: వ్రతములో నున్న నా యొద్దకుఁ బేడి సంపనేలా:' అను మాటలోని అభ్యంతరము చమత్కార జనకము.

సారంగధర నాటకములో నింకొక చమత్కారము- సారంగధరుడు పావురము కొరకై చిత్రాంగి చెంతకేగి నమస్కరింప, చిత్రాంగి తన వ్రణయోపనిషత్పాండిత్య ప్రదర్శనము చేసిన పుట్టము-

సారం : అమ్మా: మా తండ్రిగారు నేఁకు పంచేయువపుడు మంత్రితోఁ గొన్ని రాచకార్యములనుఁ గూర్చి నన్ను మాట్లాడుమని నెలవిచ్చినారు. ప్రొద్దు

పోవుచున్నది గనుక వేరొవలెను. కటాక్షించి విడ్డనికి నెలవిప్పించ
గోరెవను.

చిత్రా : నిన్ను గటాక్షించి యెవతె విడువగలదు? మంత్రితో నావల రాచకార్య
ముల లేమిగాని, నాతో నీ వలరాచకార్యములఁ జూచుము (పు. 40)

'కటాక్షము' అను శబ్దమును సారంగధరుడు 'కృపావీక్షణము' అను అర్థ
ములో ప్రయోగింప, చిత్రాంగి ఆ 'కటాక్ష' శబ్దమునే 'చక్షు' చూపు' అను అర్థ
ములో ప్రయోగించినది. అట్లే సారంగధరుడు రాచకార్యములన, చిత్రాంగి వల
రాచకార్యములని వల వేసినది. వలరాచకార్యములన కంతుని గంతులని సంగీత
సాహిత్యవిద్వాంసుడైన సారంగధరుడు గ్రహింపలేదా; ఇది యొక చమత్కారము.

దుక్కిణీకల్యాణ హరిః శ్రీ దుక్కిణీ పౌండర్యవర్ణనము చేయుచు దుక్కిణీ
వయసు చెప్పినవిధ మొక చమత్కారము -

కాయజుకటారి కలికి మిటారి హః

హః యిర నెన్నొముతీరు నోర్మాయుర చందుసుసారు నా

రాయణదాస నుతిమీరు వయసు ముద్దుగారు పు-7

ఇందులోని 'వయసు ముద్దుగారు' అను దానిలోనున్నది చమత్కారము.
'ముద్దులకారు వయసు' అని ఒక అర్థము. 'వన్నెంచుసంవత్సరములవయసు
అని మరియొక అర్థము. దుగ- రెండు, మాడు + దుగ - ముద్దుగ ($3 \times 2 = 6$),
ముద్దుగ + ఆరు ($6 + 6 = 12$.)

శ్రీ హరికథామృత హరికథ సంస్కృత భాషలో వ్రాసిన హరికథ. దీనిలో
తెలుగుభండసంబంధమైన సీసమును (యతిప్రాసలతో, ఎత్తుగీతతోనహ) వ్రాసినారు.

పాహిప్రసన్నరూప దయాకలాప స.

త్యాలాప సర్వతోక్తైక దీప

విజ్ఞాన కన్ద గోవిన్ద ముకున్ద ని

త్యానన్ద సుస్మితాస్యారవిన్ద

పద్మావిలోల తాపత్రయోమ్మాల స

తీర్థి విశాల సదార్త పాల

భవ పాతక త్రాస పైరుణ్ణ వాస స

జ్ఞిత వేద నిశ్వాస చిద్విలాస

జలధర శ్యామ దేవతా సార్వభౌమ

భవ్య నుతి పాత్ర పతిత పావన చరిత్ర

భక్త మద్దార కైవల్య పద నిహార

హే జగన్నాథ సంశ్రిత హృద్విభోధ. పు-17

అట్లు సంస్కృతచ్ఛందమునకు సంబంధము లేని నియమములతో సంస్కృత భాషలో వ్రాయుట ఒక చమత్కారము.

సావిత్రిచరిత్ర హరికథలో అలంకారములపేరుచే వచ్చునట్లుగా సత్యవంతుని పాండర్యవర్ణన చేసినారు.

కందున్న పున్నమచందురుఁ గాదంటి

మో వీని మోమున కుపమ యేది?

అబ్జముల్వాడు నటన్న నిక్కందోయి

కగు నెచ్చట నిదర్శనాతిశయము?

ఏన్లతోండమ్మ లిస్సీవంకలన వీని

హస్తములకును దృష్టాంతమున్నె?

మణి యనంగుండగు మరుని కితనితోడ

నకియరో! సుంతై న సమ మదెట్లు?

సహజ సద్భావసాందర్య శాల్మికై న
 సతతదోషాధిక కురూపయుతైన్మై న
 చాన! యెందు కలంకారశాస్త్ర గరిమ
 యింక నీయందకాని వర్ణించుటెన్ను? పు-లు 18,19

ఈ పద్యమునందు 'ఉవమ, నిదర్శనము, దృష్టాంతము, సమము' అని
 అర్థాలంకారనామములను కూర్చుట ఒక చమత్కారము.

ఈ సావిత్రి చరిత్రమునందే దాసుగారు చేసిన హరియొక చమత్కారము
 ప్రతిక్రీర్తన చివరలో, ఆ కీర్తన పాదవలసిన రాగనామమును చొప్పించినారు.
 మధ్యనకు ఒక ఉదాహరణము -

కుంతల వరాళి - చతురస్ర.

ప॥ పిలిచిన పలుక విడే మలుక - లలితా

శ్రుతి పంజరపుంజలుక ||పి

అ॥ పలుమరువానా-నే నిను నమ్మలేదా!

సాలించు నీ దాన గాదా మర్యాదా ||పి

1. సరగున రమ్మా - తరియిదె నుమ్మా

భక్తాళి మానస మూలీ కుంతలవరాళి ||పి పు- తిరి

ఇక్కడ 'కుంతలవరాళి' అను రాగ నామమును కథానుగుణ సందోధన
 ముగా మార్చి చొప్పించుట చమత్కారము.

చాటువులు : కథానూత్రము ఏ మాత్రము లేకుండగనే రసవదుని కట్టి వశ
 పరమ కౌనగల శక్తకలది చాటువు. ఈ రసకణన మనోరంజకశక్తియే
 'చాటువు' అనుపేరు తెచ్చినది. దాసుగారు చెప్పిన వంశం చాటువులలో
 కొన్ని-

పితాపురముపై చెప్పిన ఒక చతుర్థాపాసనము -

భాజితే కుక్కుటేశ్వర మాధవాలయా
భ్యాం నభుశ్చుంబి సాధాంతరేణ
హాస్విల్వా మీషజహతాబ్జమూన వి
హీషస్తు నాశిర్జహీరసాల
గావుసూర్యరాద్విరాజా బహోదుర్ది
చారిటబిల్వాల నైజంబ్జితేవి
చదువులపుట్టిల్లు చల్ల గాలి న్నెద
జల్లుబాగ ద్దలివెల్లజెల్లు

మేటిపంటల తెంకి కల్మి మెడలంకి
జెప్పుతాని న్నొడవరీ యీస్తినీజే
మర్జీర్వజవాల్లవాల మీర్జనాన
పీఠికాపురమ స్తి త్రివిష్టపమివో

తెనుగు చందమున నల్లభాషలలో వ్రాయుట దీనిలోని చమత్కారము. ఇట్లే సంస్కృత పాఠసీకాంగ్లేయాంధ్ర భాషలలో కాకినాడపై చెప్పిన ఇంకొక పద్యము-

కాకినాడ వద్దితరణం క్వాపినా స్తి
శహారే శేర్ కాకినాడ అన్నా పరస్త్వహ
మేరడైజ్ కోకొనాడ ఇన్ ఫేట్ డబుల్లు
కల్మి చదువుల పుట్టిల్లు కాకినాడో

6. మేలుబంతి - పు 97 - ఇది వ్రాసినతేది 19-5-1931

7. దాసుగారి వేతివ్రాతతో నేను సంపాదించిన ఈ పద్యమును అనుబంధముగా నిచ్చితిని. ఇది వ్రాసినది 1935 లో.

దాసుగారు అంగ్ల పదములను కలిపి కృతులు వ్రాయుచుందురు. ఇది వారి సరదా. ఒక్క ఉదాహరణము -

చోడవరము 'డిస్టిక్టు మునసబు' గారైన శ్రీ బుట్టా రాజలింగశాస్త్రిగారి పై చెప్పిన సందర్భమునందలిది -

పా. ఫేర్వెల్స్ ఫేర్వెల్స్ రాజలింగ శర్వాణీప్రియ పాదజలజాతభృంగ

1. ఫేర్వెల్స్ ఫేర్వెల్స్ మలాంతరంగ సద్వదాజనహితసత్వప్రసంగ
2. లాంగ్లీవ్ లాంగ్లీవ్ లభ్యాచ్ఛవర్ణ-అంగ్లేయాంధ్రవిద్యాపరిపూర్ణ
3. ఫేర్వెల్స్ ఫేర్వెల్స్ తార్తిభంగ-గర్వితకామాంధకారపతంగ⁸

దీనిలో 'ఫేర్వెల్', లాంగ్లీవ్, బి. రాజలింగ' అను అంగ్ల భాషాపదములు యిండుట చమత్కారము.

ఇక మళకమును మాధవునిగా మార్చిన ఒక మాటల మాయ :

చక్రభ్రమణకరత్వా త్కుదృష్టిభిదూరం పర్వమానత్వాత్
శ్రుత్యంతభేలనత్వాత్ మళక! త్వామేవ మాధవం మన్యే⁹

చక్రభ్రమణకరత్వము, కుదృష్టి, శ్రుత్యంతభేలనము' అను పదములలో గల రెండవ అర్థముతో, దోమను విష్ణువుగా చెప్పుట ఇందలి చమత్కారము.

బందరు పట్టణములో దాసుగారు పంతులుగారి మేడపై సంగీతసాహిత్యము లలో అసాధ్యాష్టావధానము చేయగా, దాసుగారి ప్రతిపక్షిణిలో ఒకరైన శ్రీ నాదెండ్ల పురుషోత్తమశాస్త్రిగారు 'బుధవిధేయిని' వత్తికలో దాసుగారి అవధానమును 'చిన్నపనులగుంపు' అని తేలికగా వ్రాసిరి. దానికి దాసుగారు కోపముతో నొక చాటువును చెప్పిరి. ఈ చాటువును విని శ్రీ చెళ్లపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారి యంతటి వారే ముచ్చటపడి కంఠస్థముచేసిరి. అంత ఆకర్షణకీగల ఆ చాటువిది -

8. మేలుబంతి - పు. 52

9. మేలుబంతి - పు. 159 - ఈ శ్లోకతాత్పర్యము 'అలంకారశోభ' అను శీర్షికలో వ్రాయుట జరిగినది.

అలి యోగులకాయె అత్త నీ పాలాయె

ముడ్డి తుడుపులాయె బుధవిధేయ

నేతి బీరకాయ రీతి నీ పేరాయె

ఈ త్తముండ! పూనుటో త్తముండ!¹⁰

ఈ పద్యమున పురుషోత్తముడైన విష్ణుపునరు, నాదెండ్ల పురుషోత్తముని పేరికి అన్వయమగునట్లు అర్థన్వయముండుట చమత్కారము.

ఇట్లే రాజమండ్రిపై ఒకసారి చెప్పిన చాటుపు -

స్థలమహా త్వంబుపస్థలమహా త్వంబు నీ
యూరనేకాని యేయూరలేదు

జలమహా త్వంబు లంజలమహా త్వంబు నీ
యూరనేకాని యేయూరలేదు

మలమహా త్వంబు దోమల మహా త్వంబు నీ
యూరనేకాని యేయూరలేదు

... ..¹¹

'స్థల - ఉపస్థల: మల - దోమల' అను పదములతో రాజమండ్రిపై చెప్పినట్లు ఇందలి చమత్కారము.

చాటుగారు చాటువుగా చెప్పిన ఒక అద్వితీయమైన ద్విపద -

ఎదిరిపట్టు జ్జీను త్తము నా కోకి

నదునుకొలంది నా హుళిపునాకి¹²

10 శ్రీ మహాదాదీశట్ట నారాయణదాస జీవితచరిత్రము-శ్రీ మరువాడ వేంకటాచార్యులుగారు - పు. 81.

11 ఈ చాటువును నేను నేకరించితిని. మూడుపాదములు మొత్తము
అభివేదింపబడినవి.

12. మేలుబంతి - పు: 141

ఈ ద్విపదలో - 'నాకు ఓడిపోయి ప్రతిపక్షములో చేరుట ఎట్లు సాధ్యపడును అనునది సామాన్యార్థము. 'నాకోడి (కోడిపుంజు) ఎదుటివారిని చేరునా' అనునది విశేషార్థము. రెండవపాదములో 'సమయము వచ్చినకొలది నా వాలు చూపు వాడి' అనునది సామాన్యార్థము. 'నూరినకొలది ఆ వాలు (కత్తి) వాడి (వాదర)' అనియు, నూరిన కొలది ఆ వాలు (ఆవగిరిజలు) ఘాటు ఎక్కువ' అనియు విశేషార్థములు. ఈ యొక్కదోయి (ద్విపద) ఎంత గొప్పదన్న దానుగారే, ఇటువంటి ద్విపదను వ్రాసినవాడు పరస్వత్తిరూపమని

'ఈ యొక్కదోయిలా గింకొక్కదాని

జేయజూలిన మానిసే నల్వసాని'

అని పందెముగా వ్రాసినారు. ఇట్లు మామూలు మాటలతో రెండు అర్థాలు వచ్చునట్లుగా, పైగా అంత్యప్రాసముతో అలంకరించుట ఇందలి చమత్కారము.

ఒకసారి దానుగారు తీవరాణియొద్ద రుక్మిణీకల్యాణకథను చెప్పుచు, సందర్భోచితముగా 'రాధాబుక్మిణుల సంవాదము' అను కీర్తన ఆశువుగా చెప్పిరి.

రాధ : మిరమిరచూడ్కుల నాసామికిన్ దిప్తి సెట్టకే
హరిదరి సేనున్నయప్పు డతివ నీ పప్పుడకదే |మిచ

రుక్మి : పరమపురుషుఁజూడకున్నవారి కన్నులెందుకే
అరయఁగ దేవునిపెండ్లికి నక్క-! యందరు పెద్దలే |పర

రాధ : చక్కని చిన్నదానవని చాల విట్టిపిగకే
నక్కయని నన్ వెక్కిరించి తక్కులాఁడి నిక్క-కే |మిర

రుక్మి : మిక్కిలి హరిభక్తిలేని మేనిసాగసులెందుకే
అక్క-వై తివమ్మపై న నందుకే సేమందునే |పర

రాధ : కడు గయ్యాళిగంప గడుమమ్మాటలాడకే
సరిసడి నీకును నాకును సంబంధమెట్లులే |మిర

రుక్మి : వడిగ మేనల్లు న త్తవలచి ముద్దరాలగునె
కడలియువ్వు నడవియుసిరికాయ చందమాయెనే |పర

నిగమ పద గరిమ మాదారి - మావగాని పని నీ దారి
 గాఁగా నీ పని సరి గాదప్పా-నీదారి నీదారి మాదారి మాదారి
 మరి మావని నీ దరిని దగదప్పా - దారి దప్ప పసగడ్డొ
 పస మావగా సరిగాదప్పా - పని సప్పగని - పద పద.

అప్పటి కప్పుడే స్వరాక్షరములతో అశువులో అర్థవంతముగా అల్లుట ఇందలి
 చమత్కారము. 15

సంభాషణములు : దాసుగారి సంభాషణ చమత్కారములు అనంతము.
 సంభాషణములలో ఏదో ఒక చమత్కారము చొప్పించనిది వారికి దోచెడిదికాదు.
 కాని ఆ సంభాషణ చమత్కారములు చాలవరకు అవి విని అనందించిన శ్రోతల
 తోడనే అంతరించి పోయినవి. చెదురుచదురుగా మాత్రము కొన్ని లోకమున
 నిలిచినవి.

ఒకసారి కొందరు దాసుగారిని 'హరికథాప్రక్రియను మీరే కనిపెట్టినారా;
 అదివరకెన్నడైన కలదా?' అని అసక్తితో అడుగగా దాసుగారు చమత్కారముగా
 చెప్పిన సమాధాన మిది —

'లేకేమి. చూడు. ఎండవేళ పొలముపను లేమియులేక తీరుదాముగా నున్న
 సమయమందు వల్లెటూరిలో రావిచెట్టు నీడను జనులందరు కడియమొకటి చూచుచు
 వినుచు నానందించుచుండగా నొక మాలదాసరి వేపచెక్కగంధము పూసికొని కాళ్లు
 గజ్జెలు కట్టుకొని వెనుక నొకడు అయి నోటితో, 'క్రుతి వేయుచుండగా, పాడి
 యాడి యేదో యొక కథ వినించుట చూడలేదా? వాని వేపగంధమునకు మారు
 మంచిగంధముపూత. నోటిక్రుతికి తంబురాక్రుతి మొదలగు మార్పులు చేసినానే
 కాని వేరుగాదు 16

15. శతజయంతుత్సవ సంచిక - పు- 55

16. శ్రీమమజ్జాసామిసంఖ్య నారాయణదాస జీవితచరిత్రము - శ్రీ మరువాడ
 వేంకట చయనులు గారు పు. 39

ఈ సమాధానము చమత్కారముగా చెప్పినదేలాని వాస్తవముకాదు. దానుగారు తప్పుస్వామినాయుని హరికథను జూచి ఆకర్షితులై హరిదాసుగా మారినట్లుగా వారే చెప్పుకొనిరి.

ఒకసారి ఒక మిత్రుడు దాసుగారితో 'దాసుగారూ! మీ వలె హరికథలు చెప్ప గల్గెడివాడు ఎంకొకడుండడు. మీతోనే 'End' అనియన, దాసుగారు 'అలాగు నేమీకాదు. నా పేరే 'AND' (A — Adibhatla, N = Narayana, D = das). అని సమాధానమిచ్చిరట. మిత్రుడు ఎండ్ (End) అనియన, దాసుగారురూడ ఎండ్ (And) అను ఉచ్చారణముతో నున్న అంగపు మాటను మార్చి తనపేరునకు అన్వయించి చమత్కారముగా వ్యాఖ్యానించిరట.

ఒకసారి కొందరు మిత్రులు దాసుగారి యథార్థరామాయణానుమును గూర్చి 'దాసుగారూ! మీరు వ్రాసిన రామాయణము మాత్రమే యథార్థమా? వాల్మీకివ్రాసిన రామాయణము యథార్థమేకాదా?' అని ప్రశ్నించిగా, దాసుగారు 'అవును నేను వ్రాసిన రామాయణమే యథార్థరామాయణము, యథా-అనుకొన్నంత, అర్థ-ధన మును సంపాదించిపెట్టు, రామాయణము' - అని చమత్కారముగా చెప్పిరట.

రాజసుండ్రి బొనుహాలులో ఒకరు శ్రీవీరేశలింగముపంతులుగారితో దాసుగారి హరికథను గూర్చి 'నిన్నటిరాత్రి యిత డత్తద్భుతముగ హరికథ చెప్పి సభితులను రంజింపజేసెనట' అని అనగా వీరేశలింగముపంతులు గారు 'చీ యేమి హరికథలు. పెద్దవ హరికథలు. బండబూతు హరికథలు' అని అనిరట. దానికి వెంటనే దాసుగారు 'పంతులుగారికి సహవాసబలముకాబోలు నెల్లప్పుడు విధవాస్మరణము చేయు చుందురు' అని చమత్కారముగా సమాధానమిచ్చిరట.¹⁷ వీరేశలింగముగారు విధవా వివాహములు చేయించెడివారు కదా! పంతులుగారిని దాసు గారు 'విచిత్రవివాహకర్త' అని అనుచుండెడి వారు.

ఒకసారి విజయనగర ప్రభువైన అనందగజపతి తనదర్బారులో 'దాసుగారూ! మీ సంస్కృత పద్య మేదైన చదువుడు' అని కోరగా, దాసుగారు వారి శ్రీహరి కథామృత హరికథలోని 'నసాజయతు శూన్యవాక్ తవ మమేవ సంతాపయుక్' అని చదువగనే, సభలోని ఒక వైష్ణవకవీశ్వరుడు 'తవచమేవ సంతాపయుక్' అని

యుండిన బాగుండునని దిద్దెనట. దాసుగారు దానికి 'సామీ: యిదివరకు సంగీతమున వైణికశిరోమణిగారొక చకారము పెట్టిరి కాని కవిత్వమున తాము రెండుచకారములు పెట్టుట మరింత వింతగానున్నది. తమ దిద్దుబాటుతెల్వి మిక్కిలి శ్లాఘ్యము' అని చమత్కారముగా త్రిప్పికొట్టి, వైష్ణవకవీశ్వరుడు నోటుతెరిచెనట. ప్రభువు ప్రక్కలు పట్టుకొని నవ్వెనట.¹⁸

ఒకసారి శ్రీ యామిజాల పద్మనాభస్వామిగారు దాసుగారు విజయరామ గాన పాఠశాలకు విజదియేండ్లకు పైబడిన తరువాత అభ్యుత్తరైరను అంశమునుగూర్చి దాసు గారితో 'ఏదైయైదేశ్య యువకుడు' అని అనెనట. దానికి దాసుగారు 'కాదురా నీకు లెక్కలురావు. నేను అప్పటికి పడేశ్యవాణ్ణి' అని స్వామిగారితో నన్నారట. అనగా పదిసంవత్సరములనుండిమాత్రమే లోకము తన్ను గుర్తించినదని దాసుగారి భావము. అంతటితో అగక దాసుగారు 'ఒరే తాతా! అందుకూ ఉద్యోగం నుంచి విశ్రాంతి తీసుకొనే వయస్సుకి విజయనగరసంస్థానంవారు నాకు ఉద్యోగం ఇచ్చారు అప్పటికి తెలిసింది వారికి నేనెవణ్ణో?' అని నవ్విరట. దానికి పద్మనాభ స్వామిగారు 'ఏచిత్రమే' అని యనగా, దాసుగారు 'ఏచిత్రం అనేది నాజీవితంలో లేదు. అంతా సహజమే నాకు. ఇంటగెల్వి రచ్చగెలవమున్న సామెత నాపట్ల తారుమారయింది. మైసూరూ, మద్రాసూ, గుంటూరూ, గుడివాడ, ఇలా పై ప్రదేశాలలో నేను విజయభేరి మ్రోగించాక విజయనగరము సంస్థానములో నన్నానం పొందాను, అంటే ఏమిటర్థం? రచ్చ గెల్చి ఇంటగెల్చానన్నమాట' అని సమాధానము చెప్పిరట.¹⁹

ఒకసారి దాసుగారియొద్ద మహామహోపాధ్యాయ బిరుద మెవరికైన నీయ వచ్చునా? అను చర్చరాగా, దాసుగారు 'అతడు పరిశ్రమచేసి పడినసాటు గుర్తించి హెచ్చరించుటకుగా నీ బిరుదియ్యబడెను గనుక తగునా? యను ప్రశ్నము రాహు డడు. విజముగా అమాటయొక్క అర్థమునుబట్టి చూచినయెడల నీశ్వరునికి తన్ను యెవ్వరికిని వర్తించదు' అని అనిరి. మరియొకరు 'దేశమంతటను వ్యాపరణ పండితుడని ప్రఖ్యాతిపొందిన పండితున కీయవచ్చునా?' అని అడుగగా దాసుగారు 'యొక్కములు వల్లించి యప్పగించిన ఈ బిరుద మిచ్చెదవా?' అని యొకనక్కెము లాడిరి. 'మరెవరికి ఈ బిరుదము తగును?' అని అడుగగా, శ్రీ దాసుగారు తన

18. నా యెటుక . పు. 231

19. పూర్ణపురుషుడు-కవితత్వ శ్రీ యామిజాల పద్మనాభస్వామిగారు-పు. 143

పొడుముకాయ చేతబట్టుకొని 'మాను ప్రళస్తముగా పొడుము తయారుచేయువానికి బిరుదు మియ్యవచ్చును. అసగా వింత స్పష్టి యొనరించువానికే ఈ బిరుదు తగును' అని చమత్కరించిరి.²⁰

పితాపురమురాజు దాసుగారికి రైజారుపైనుండి నూటపదారు రూపాయలు, పాగాలు, పంచలచావులను ఇచ్చి 'సంతతి మ్మిహిందుడు. నే నప్పలో నుంటి, చంద్రునకొక నూలుపోగు. ప్రతిసంవత్సరము మీకిట్లు ముట్టు చుండును' అని, అంతటితోనాగక 'అసంతుష్టోద్విహోనష్టః' అని అన, వెంటనే దాసుగారు 'సంతుష్ట ఇవ పార్థివ' అని చమత్కరించిరి. ఈ చమత్కారమునకు ఆ ప్రభువు అనందించి, తాను గవర్నరు సభకు వెళ్లుటకై క్రొత్తగా కుట్టించుకొన్న ఆంగిని వారికి స్వయముగా తొడిగిరి.²¹

దాసుగారు విశాఖపట్టణములో విద్యార్థిగానున్నపుడు, విజయనగర సంస్కృత కళాశాలకు ప్రిన్సిపాలు శ్రీ రామానుజాచార్యులు గారు. వీరికి సాహిత్యముపై నున్న అసక్తి సంగీతముపై లేదు. ఒకసారి వారు గుట్టుపు బండిపై వెళ్లుచుండగా, బండి అపి నమస్కరించి 'అయ్యా: సంగీతసాహిత్యము లన్నార కాని సాహిత్యసంగీతము అనలేదు' అని చెప్పి దాసుగారు పెళ్లి పోయిరట. ఆ ప్రిన్సిపాలు గారు ఈ బాలుని సంగీతాభిమానమునకు అశ్చర్యపడెనట.²²

ఒకసారి అనందజగవతి, దాసుగారు కాలక్షేపమునకై అగ్గిపుల్లల నొడ్డుచు జూదమాచుచుండిరి. అనందగజవతికి మూడు అసులు, దాసుగారికి మూడు రాజులు వడెను. దాసుగారు అత్యుత్సాహముతో పుల్ల లొడ్డుచుండగా, రాజు 'దాసుగారూ! మీరు నన్ను గెల్వలేరు' అని తనపట్టు చూప, దాసుగారు, 'మహాప్రభూ: నరసుడైన ప్రభువు ఒక్కడు దొరకుటే కష్టము. అట్టిస్థితిలో ముగ్గురు ప్రభువులు నాచేత

20 శ్రీమదజ్ఞాదాదిభట్ట నారాయణదాసజీవితము - శ్రీ మరువాడ వేంకట చయనులుగారు పు.లు 187-88

21. నాయెలుక పు. 12

22. శ్రీ మదజ్ఞాదాదిభట్ట నారాయణదాసజీవితము - శ్రీ మరువాడ వేంకట చయనులు గారు పు. 30

చిక్కినారు. ప్రాజమైన నొద్దెదను గాని పట్టు విడిచెదనా' అని మూడురాజులను చూపించి నవ్వెనట. అనందగజపతి అమాటలకు అనందించి 'క్రిందపడినను మీదినుండియే మాటాడుచున్నారు' అని అనెనట.²³

ఒకసారి సుబ్రహ్మణ్యఅయ్యరు అను దాక్షిణాత్యుడు దాసుగారి యొద్దకు వచ్చి 'నేను రెండు చేతులతో రెండు భిన్నతాళాలు నేయగలను. నా యీవిద్యకు మెచ్చి పెద్దలు విజయఘంటాకంఠణము తొడిగినారు. నన్ను అందరు ఘంటా అయ్యరు అని అందురు' అని గర్వముగా పల్కగా, దాసుగారు వెంటనే 'అలాగా మరి జోలేదిరా గంటయ్యరూ' అని దెప్పకొట్టెనట. తరువాత తమ పంచముఖీ ప్రదర్శనముతో దాసుగారు ఆ అయ్యరుకు కంఠణము తీయించినారు.²⁴

ఒకసారి విజయనగరమున పండితసభ జరుగుచుండ, దాసుగారు అక్కడ తేగి, ఆ చర్చలో తలమూర్చగా, అక్కడనున్న ఒక పండితుని 'నీవీ చర్చలోనికి రావద్దు' అని యన, దాసుగారు నవ్వుచు 'సంగీతమంటే వాడు రావద్దంటాడు. సాహిత్యమంటే మరియొకడు, వ్యాకరణమంటే నింకొకడు, అన్ని శాస్త్రములు మీరే గుత్తకొంటే నాకేదైనా స్థానమున్నదా లేదా' అని యనినట. అప్పుడక్కడ నున్న శ్రీ చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి గారు నవ్వుచు 'దాసుగారూ మీ స్థానముక చోటకాదు. అన్నిటిలోను మీకు ప్రత్యేకమైన యుఖ్యస్థానములే రియ్యనక్కర లేకుండగ మీరే ఆక్రమించుకున్నారు' అని అనినట.²⁵

ఒకసారి కాకినాడ గానసభలో దక్షిణదేశ విద్వాంసులు పల్లవి పాడుచుండ, దాసుగారు తన ప్రక్కనేయున్న శిష్యుడైన నుబ్బయ్యతో నుబ్బయ్యా! ఆ యుగ్గురేమి చేయుచున్నారు' అని హాస్యముగా అడుగగా, నుబ్బయ్య "దాటూ! సంగీతము పాడు చున్నారు' అని బదులుచెప్ప, దాసుగా రెండులకు "అం సంగీతమూ! గుడ్డులాట కాదు కదా' అని బమత్కరింప అందరు నవ్విరట.²⁶

23. పూర్ణపురుషుడు-కవిరత్న శ్రీ యామిజాల పద్మనాభ స్వామి-పు॥లు 119-20

24. పైది పు॥లు 162-63

25. శ్రీ మదజ్ఞానాదిరిట్ట నారాయణదాస జీవితము-శ్రీ మదువాడ వేంకట బయనులుగారు . పు. 50

26. - పైది - పు. 67

ఒకసారి విజయనగర ప్రభువైన అలకనారాయణ గజపతి దాసుగారిని నీలగిరి తీసికొనివెళ్లెను. గజపతి మిట్టపల్లములుగా నున్న ఆ కొండల త్రోవలో కారును చాలవేగముగా నడుపుచుండగా, ప్రక్కనే కారులో నున్న దాసుగారు 'కొంచెము దేగము తగ్గింపుడు' అని గజపతి 'నేను నడుపుచుండ మీకు భయమెందులకు?' అనిరట. దాసుగారు వెంటనే 'అందుకే, అందుకే' అని చమత్కారముగా సమాధానము చెప్పి, గజపతి నవ్వు అపుకొనలేక కారునుకూడ అవలంపి వచ్చినదట.

ఒకసారి విశాఖనట్టణమున శ్రీ ప్రభల లక్ష్మీనరసింహమువంతులుగారు దాసు గారిచేత హరికథ చెప్పించుచుండగా, జయపురాధీశ్వరులైన శ్రీ విక్రమదేవవర్మగారు వచ్చి కూర్చుండకుండ నిలబడియే హరికథ వినుచుండిరట. "కూర్చుండుడు" అని అక్కడవారలన, విక్రమదేవవర్మగారు "దాసుగారు నిలబడి హరికథ చెప్పుచుండ నేను కూర్చుండునా?" అని అనిరట. దానికి దాసుగారు "అయ్యా! నేను నిలబడి చెప్పటలేదు. అడుతూ పాడుతూ చెప్తున్నాను. కనుక మీరు కూర్చుండవచ్చు" అని చమత్కారముగా నన నడస్సు ఒకసారి పొంగినదట.

దాసుగారికి చదువుట దాగుగా వచ్చిన తరువాత లాంచనప్రాయముగ శిష్టుకరణ ముల బడిలో అక్షరాభ్యాసము చేయుచుట జరిగినది. ఈ అంశమును దాసుగారు చారి మనుమడైన శంకర సూర్యనారాయణశాస్త్రితో "ఒరే తాతా! మూడు మనువులు దాటి నాల్గో మనువుకు సిద్ధంగా వున్న అశుదానికి పెండ్లి చేసినట్లు నా కక్షరాభ్యాసం చేసారురా" అని చెప్పిరట.

ఒకసారి పాలకొండ గ్రామములో భూమిని వేలము వేయుచుండ, ఆ పొలము వారి పొలమునకు ప్రక్కదగుటచే, దాసుగారు కొనదంది 250 రూపాయలకు పాడ, మరియొక వెలమదొర 300 రూపాయలకు పై పాట పాడెనట. అప్పుడు దాసుగారు 'నాపాటకు పై పాట ఉన్నదా?' అనుచు ఇంకను ఎక్కువగా పాడిరట. ఈ మాటల లోని అర్థాంతరము స్పష్టమే కదా.

ఒకసారి సుప్రసిద్ధ నటులైన శ్రీ స్థానము నరసింహరావు గారు దాసుగారిని దర్శింప, నరసింహరావు గారి ఆకారమును జూచి "రోషనారపేషం కడతావట ముక్తూరా అబ్బీ! నీపేరు విన్నానే! అదేమిటోయ్ ఇలా ఉన్నావ్! ఆపేరుకు చిక్కేవా? లేక ఆపేరే నీకు చిక్కిందా?" అని చమత్కరించిరట.

ఒకసారి కాకినాడలో దాసుగారు యథార్థరామాయణము హాతికథ చెప్పుచుండి రట. అకథలో ముక్కుచెవులు కోయబడిన శూర్పణఖ ఖరాసురుని చెంతికి 'ఏమందున్ దయ్యము నాకింత తెచ్చునే' అను ఏడ్పుపాటను 'అహిరి' రాగములో దాసుగారు కొంతపాడి, వెనుక పాటగాదైన 'పేరి బాబులయ్యకు వదిలిపెట్టెనట. అందున్న బాబులయ్య పాటలో స్వరము తప్పెనట. వెంటనే దాసుగారు "చూశారూ, ఏడుపులో అన్నమ్మరాగాలు వస్తాయి. స్వరంకట్టి ఏడుస్తారటండీ" అని పండితులు అక్షేపించకముందే సమయస్ఫూర్తితో సలికిరట.

ఇట్లు జనశృతిలోనున్న దాసుగారి సంభాషణముల చమత్కారములు కోకొల్లలు. ఇప్పటికే ఈ తరమువారికి అందక అనేకములు అచ్యుత్యములైనవి.

ఆరువది సంవత్సరములు కొన్నిసేల హరికథలు చెప్పి ప్రజలను రంజింపజేసిన దాసుగారిదే ఉచ్చిష్టముకాని చమత్కారముంచునా? అసాధారణ చమత్కార శక్తిని కొలవబూనుట మిన్నండినవాని పొడవును కొలవబూనుటే, కడలిరాయుని యొడినుండి బయల్పెడలు అలలను గణింపబూనుటే.

విమర్శన వాదర :

కవి భావభాండాగార ప్రభువు. రసరాజ్యరమణుడు. చర్మచక్షువుల, చారచక్షువుల సహాయముతోగాక ప్రతిభాచక్షువుచే లోకమును పరిశీలించు చక్రవర్తి. ఇతని భావకిరణములకు అడ్డుగోడలు లేవు. అవదులులేవు. ఇతని ఈ ప్రతిభా వీక్షణమే అనేకాంశములను విమృశించును. ఈ విమర్శనముతో నింకొకరు ఏకీభవింపక పోవచ్చును. ఎవరిత్రోవ వారిదే. ఎవరిచూపు వారిదే. ఏకత్వములో అనేకత్వము ప్రదర్శించు ఈ శక్తియే కవికి భేదించు ప్రధానాంశము.¹

దాసుగారి నితవశీలనదృష్టి ప్రసరించి, విషయములను విమర్శించిన విధానమే ఈ విమర్శన వాదర -

1. అనేకత్వములో ఏకత్వముదర్శించుట తత్త్వము, ఏకత్వములో అనేకత్వము ప్రదర్శించుట కవిత్వము-అవార్య యస్మిజ్జోగారావుగారు, 'కర్ణకథార్ణవము' అను బృహత్పద్య ప్రబంధపీఠిక.

అటపాటలు :

సంగీతసాహిత్యములు రెండు ఈ అటపాటల మేటికి రెండు నేత్రములు. వారికి వానిపై వామ దక్షిణ వ్యత్యాసభావము కూడ లేదు. రెండును వామనేత్రములే. రెండును దక్షిణనేత్రములే. ఆ సంగీతసాహిత్యముల అవినాభావ సంబంధమును సరస్వతీ స్తనంధయులైన దాసుగారికి రకరకములుగ స్ఫురించిన విధమిది—

‘సంగీతసాహిత్యాత్మకమై విద్య రెండు విధముల నున్నది. సంగీతము పని మఱియు సాహిత్యము ఆ పనినొనర్చు తెలివి, దృశ్యము సంగీతము దృక్కు సాహిత్యము, సంగీతము జగమును, సాహిత్యమాత్యయును, సంగీతము పౌరుషము సాహిత్యము దైవము, సంగీతము భోజ్యము, సాహిత్యము భోక్త, లోకోపకారము సంగీతము, లోకోపకారము నలుపు నేర్పు సాహిత్యము, సంగీతము ప్రకృతి, సాహిత్యము పురుషుడు, సంగీతము లౌకికము, సాహిత్యము పారమార్థికము, సంగీతము జగత్తు, సాహిత్య మీశ్వరుడు, సంగీతము వికృతి, సాహిత్యము ప్రకృతి, సంగీతము జీవితము, సాహిత్యము మరణము, సంగీతము మిథ్యయు ననిత్యమును, సాహిత్యము వాస్తవమును శాశ్వతమును, సంగీతము సగుణము, సాహిత్యము నిర్గుణము.²

ఈ సంగీతము ‘ముక్కు నెవులట్లు మేనితో పుట్టవలయును. ఈవు దంచుము ప్రక్కలే నెగురవైతును’³ అనునట్లుండరాదనియు పరిశ్రమ ప్రదర్శనముగాకాక, ప్రకృతి సిద్ధముగా నుండవలెనని పీఠన్న మాటలు—

క్రొత్తగా గవకూడు కొన్న యూల్బుగల స

య్యాటకు మించిన యాట యేది?

లే యిగాడున న్గోర్క లేకయే వెలువడు

పాటకు మించిన పాటయేది?

తల్లి దండ్రుల యొడి స్పిల్లల జలిబిలి

మాటకు మించిన మాట యేది?

2. జగజ్ఞోతి - ద్వితీయ - పు. 370

3. మేలుబంతి - పు. 116

కూటమి ముద్దుల గుసగుస లీలల

మీటకు మించిన మీట యేది?

కూటికై దేవులాడెడు కొంటె యాట

పాటలివి యెల్ల వెలయాలి వగల మాడ్కి,

పూటకూళ్లింట గొసరిడు బువ్వలాగు

రొక్కమున్వెచ్చపెట్టు, పర్వు చెడగొట్టు⁴

లోకమందలి ప్రతివ్యక్తి ఆటపాటలకు పనికిరాదని దాసుగారి స్వానుభవ పూర్వకమైన సందేశము.

'ఆటపాటల నేర్పరులగు లోకమనుష్యులు గంధర్వు లనబడుదురు. కామ్య కర్మపరులగు శ్రోత్రియు లాటపాటలకు పనికిరారు. సుందరాకారము లేనివాడు గంధర్వుడు గానేరడు. కాబట్టి యాటపాటల కందగాడు తప్ప తురూపి తగదు.'⁵

ఆటపాటలు మైకపు విద్యలనియు, అవి యేజాతి సంసారస్థితికై నను నేర్ప రాదని దాసుగారి అభిప్రాయము.

ఆటపాటల మరులుకొన్నట్టివారు

కాపురమునకుఁ గొఱగారు - కనుకఁ గోరి

మగువలకు మైకపు చదువు మప్పరాదు

తెల్వితేటలుగల నాల్గుతెగల మగలు⁶

లోకములో గద్యపద్యగీతములను గొణుగుడు చదువరాదని దాసుగారను చున్న మాటలు.

4. మేలుబంతి - పు. 111.

5. గానము అను వ్యాసము. పు. 1

6. మేలుబంతి - పు. 117

‘పతనశక్తి జనరంజకముకానపుడు రుచ్యముగఁ జదివి సుస్వరముగఁ బాడ లేనపుడు ఛందోలయలతోఁ బనియేమి? మనసులోఁ జదువుకొనుట చెల్లును గాని యెలుగెత్తి సుస్వరముగఁ బఠించినపుడుకదా గద్యపద్యగీతముల సార్థకము. కేవల వర్ణాత్మకముగఁ జూచి మాత్ర మెఱుంగుటకు గద్యపద్యగీతము లన్నియు నొక్కటియే.’⁷

సంగీతకళను అపమార్గము పట్టించువారలు రెండురకములని యనుచున్న మాటలు-

‘సంగీతకుతారములలో నానవేసిన గొడ్డళ్లు, నానవేయని గొడ్డళ్ళని రెండు తెఱంగులు. సహజ కృత్రిమ సంగీతములు వ్యయప్రయాసలతో వినుచుం గనుచు వెట్టియానంద మానందించుచుండియు నాడెము కట్టలేక నందిం బందియనియుం బంది సందియనియుం బెరిసినట్లు నటించి యభిప్రాయమిచ్చు రసికమృన్మయములు మొదటి మచ్చు. సంగీతమందభిరుచియే లేనివారు రెండవరకము. లోకమందలి ముదిరిన మనుజులలోఁ బలువురీ రెండువిధములలోఁ జేరినవారే.’⁸

తలయూపుట, మెదను త్రిప్పట, శరీరమంతయు నెగురవేయుట వ్యాయామ మగును గాని సంగీతము కాదని దాసుగారి హేళనము.

తెనుగుభాష యరవల దొడపాటకు సరిపడదనియు, తెనుగు ననఘ్రించు కొనెడి యరవలను తెనుగుపాటలను పాడనీయక పెరిపేయవలెనని దాసుగారి తీవ్ర విమర్శ.

రెండునాల్గుల తైర్వడ గాండ్ర పాట

వారిచే చమురంటని బాతుచేట

మనము తెలుగు వారమింక నేమిటక యివ

బొల్లి యొకిరింత వాలక మొల్లదగదు

7. అంబరీషదర్శిత - ఉత్తేజ్ఞాతము - పు. 1

8. నవరసతరంగిణి - పీఠిక

ఎవని నడతఁజూచి యెల్లవా రడఁకువ
 కొందురో వానిదే గొప్పయాట
 ఎవని కుత్తుక విననెంతెగో యుంవఱు
 వానిదే కడు శెన్నయై నపాట
 బిరుల నేలున కెవఁ డొడలప్పగించునో
 యా వానిదే నిజమైన మాట
 ఎవఁ డిస్తుబిఁగ్గుల నెల్ల మెప్పించునో
 యవ్వానిదే సుఖమైన మీట

మాటపాటొటమీట లెచ్చట నైన
 బెల్లముగ కనువారి కెల్ల నెపుడు
 పిన్న పెద్దలకు న్వేనవేల కెవఁడు
 నలుపునో హాయి యట్టివాఁడె లయకాఁడు¹²

ఇవి దాసుగానికి ఆటపాటలపై గల అభిప్రాయములలో ప్రధానములైనవి.

కవులు - కవితృము :

దాసుగానికి సంస్కృతకవులలో జయదేవుడన్న, ఆంధ్రకవులలో పోతన
 యన్న గౌరవము మెండు.

పూర్వకపు లందరున్ గడు పూజ్యులందు
 భాగవతులయి గోస్తనీపాకముగను
 గృతులొనర్చు నధికుల సంస్కృతమున జయ
 దేవుఁ డెనుఁగునఁ బోతనం డెలిసి యెంతు¹³

పీరిరువురిపై గౌరవముండుటకు కారణములు, వారు భాగవతులగుట, వారి
 కవనలు గోస్తనీపాకమునందుండుట.

12. ఆంధ్రగాయక మహాజననభ - అధ్యక్షోపన్యాసము - 27-6-31

13. మేలుబంతి - పు. 148

ఎవని నడతజూచి యెల్లవా రడఁకువ
 కొందురో వానిదే గొప్పయాట
 ఎవని కుత్తుక విననెంతరో యుంవటు
 వానిదే కడు శ్రెన్మయై నపాట
 బిరుల నేలున కెవఁ డొడలప్పగించునో
 యా వానిదే నిజమైన మాట
 ఎవఁ డిసుబొద్దుల నెల్ల మెప్పించునో
 యవ్వానిదే నుభుతైన మీట

మాటపాటొటమీట తెచ్చోటనైన
 దెల్లముగ కనువారి కెల్ల నెపుడు
 పిన్న పెద్దలకు నేననవేల కెవఁడు
 నలుపునో హాయి యట్టివాఁడె లయకాఁడు¹²

ఇవి దాసుగానికి అటపాటలపై గల అభిప్రాయములలో ప్రధానములైనవి.

కవులు - కవిత్వము :

దాసుగానికి సంస్కృతకవులలో జయదేవుడన్న, ఆంధ్రకవులలో పోతన
 యన్న గౌరవము మెండు.

పూర్వకపు లందరున్ గడు పూజ్యులందు
 భాగవతులయి గోస్తనీపాకముగను
 గృతులొనర్చు నధికుల సంస్కృతమున జయ
 దేస్రఁ డెనుఁగునఁ బోతనం దెలిసి యెంతు¹³

మీరిరువురిపై గౌరవముండుటకు కారణములు, వాడు భాగవతులగుట, పోతన
 కవులయి గోస్తనీపాకమునందుండుట.

12. ఆంధ్రగాయక మహాజననభ - అధ్యక్షోపన్యాసము - 27-6-31

13. మేలుబంతి - పు. 148

పద్యకావ్యములందు రఘువంశము, నాటకము లందు ఉత్తరరామచరితము, గద్యకావ్యములందు కాదంబరి వీరిని ఆశ్చర్యపరచిన గ్రంథములు.

కాళిదాసుని రఘువంశకావ్యముఁగను
గొనియు భవభూతి నాటకమును జదివియు
బాణు గద్యమరసియుఁ గవనము చెప్ప
వెఱవఁ జద్దిర! నావంటి పెట్టినాఁడు¹⁴

కావ్యరచన చేయగల్గినవాడు వాల్మీకి యొక్కడే. కావ్యరచన చేయగల్గిన వాడు వ్యాసు డొక్కడే యని వీరిభావము.

కావ్యరచనకు వాల్మీకి కావలయును
తగు వ్యాసుఁ డొకఁడె శాస్త్రంబుఁ బెలుప
శక్తిలేమి నెఱిగియు లజ్జనొఱంగి
వేత్తవలె నటియించెద విధివశమున¹⁵

మహాభారతము సాంధ్రీకరించిన కవిత్వయందుపై దానిగారికి సద్భావము లేదని, 'వాగ్దేయకారహర్యక్ష' విరుదాంచితులైన శ్రీ వల్లూ అప్పయ్యగారి భారతమున కభిప్రాయ మిచ్చుచు వర్ణించిన ఈ పంక్తులు సాక్ష్యములు.

బ్రమోహతన్న పన్నని 'బారతంబు'
కొఱత సితోడ నచ్చయూ! కొంత ప్రేమ
... ..
'బారతము' వేల్పు నుడువులంబట్టి నెలుఁగు
ముక్కకున్నుక్క దోపిరి - ముందుగాని
త్రొక్కజాలరు ...¹⁶

14. మేలుబంతి పు. 148

15. జగజ్జ్యోతి - వంశావళి - పు 7

16. శ్రీకృష్ణావతార భారతము - పీఠిక - 3, 12 పద్యములు

ఈ పంక్తుల వలన కవిప్రయముకన్న, పోతన్నపై గౌరవము మిన్నయని స్పష్టము. కవిప్రయమువారి ఆంధ్రీకతణము స్వతంత్రత లేనిదని దాసుగారి విచిత్రవిమర్శ.

ప్రసంపమునంతయు వారి కావ్యములలో ప్రతిబింబింపజేసిన మహానుభావులు అంగకవియైన షేక్స్పియరు, సంస్కృతకవియైన వ్యాసుడుమాత్రమే అని వీరి యుద్దేశము.

తన కావ్యదర్పణంబున జగమునెల్ల జూపిన మహానుభావుడు భారతీయులలో వ్యాసుడు నాంగ్లేయులలో షేక్స్పియరుని నా యభిప్రాయము.¹⁷

కాళిదాసు, షేక్స్పియరుల శక్తులను పోల్చినవిధము.

కాళిదాసు షేక్స్పియరునివలె స్వతంత్రుడు కాడతని కవిత్వము వాత్మిక వ్యాసకవిత్వముల ననుసరించినది. భారతీయ గ్రంథములలోని యాహలన్నియుఁ గలిపినచో షేక్స్పియరుని యాహలగునేమో, యెన్ని మహానదులు కలిసి పాతీనను నముద్రమున కొకమూలకు వచ్చునా పూర్వలో వాత్మిక వ్యాసులు, నవీనులలో ఆయదేవ మాకు భవభూత్యాదులు గ్లాళిదాసునకు నమానులో లేకధికులోగాని, లోకము నంచలి కవులలో షేక్స్పియరునకు నమానుడుగాని యధికుడుగాని చేడనవచ్చును.¹⁸

అంగకవియైన షేక్స్పియరుని ఆకాశమున కిట్లేత్తిన మరియొక భారతీయకవి యుండదు. ఏకభాషాపరిచయస్థుల మాటవలెగాక, అంధ్రాంగ్లగీర్వాణభాషలపై అధికారముగల దాసుగారి ఈ కతపత్రము మిక్కిలి విలువైనది. దాసుగారు షేక్స్పియరును అంత ఆకాశమునకెత్తి రూడ, అతని ప్రఖ్యాత నాటకమైన 'హేమెట్టు' లోని లోపములను విమర్శించినాడు. ఇట్లే కాళిదాసుని శాకుంతల నాటకమును దుయ్యబట్టినాడు. ఒక్క శాకుంతల నాటకమునే కాదు, అతని ప్రఖ్యాతములైన మూడు నాటకములను తీవ్రముగా విమర్శించినయొక్క వాక్యము.

17. నవరసతరంగిణి - పీఠిక - పు. 8

18. ,, ,, పు. 11

‘విక్రమోర్వశీయ శాకుంతల మాలవికాగ్ని మిత్రములలో నాయకులు వేశ్య నొకడు, వేశ్యకూతు నొకడు, వేశ్యవేషమున నున్నదాని నొకడు ప్రమముగా వలచి యగ్నిహోత్రసాక్షిగాఁ బరిణయమాడుకొన్న భార్యల న్వంచించిరి.¹⁹

ఈ వాక్యము దాసుగారి నిశితవిమర్శనదృష్టి ఎంత సూక్ష్మింశములపై రూఢ ప్రసరించునో వివరించును.

ఇక వారికాలమున కన్నడుచున్న తెలుగుకవితను విమర్శించిన విధానము—

పూర్వప్రబంధము పోల్కికై చచ్చిన

యీగనంటించెడు హీనుడొకఁడు

ప్రథకల్పనలని పన్ని తనరుదాన

యర్థబెఱుంగలేని వ్యర్థుడొకఁడు

కృతిని నిఘంటువు పెత్తనీ మునుగు తెఱి

ముంజవలెన జేయు మూర్ఖుడొకఁడు

తేట తెల్లరబని తెన్నబొసగు బట్ట

తెరచి చూపించెడి బేబె మొకఁడు

కలివశంబున శారద కలుషయయ్యె

బిడపకాలంబునఁ దలంపు పిచ్చియయ్యె

లచ్చుచవకయ్యె మాఘులు మెచ్చుటయ్యె

అహహ! యెందుకు కన్నులైరి యాఘునిరులు?²⁰

ఇట్లు నిషేధమార్గములను తెలిపి, ఇకకవిత యెట్లుండవలయునో విధి మార్గమున వివరించిన విధ మిది—

సోగి కమ్మెచ్చనన్ వచ్చు తీగకరణి

సాలెపురుగు కడుపులోని నూలువలెను

19. వవరసతరంగిణి పీఠిక - పు॥ లు 18, 19

20. ప్రహ్లాదచరిత్ర - పు॥ లు 4, 5

దబ్బునన్ బొర్లి పను కొండభారమాడ్కి -

సహజకవిత బయల్పడి సన్నుతిగను²¹

ఇట్లు సహజకవిత పుట్టవలెనని చెప్పి, ఆ కవితారచనా విధాన మిట్లుండవలె నని చెప్పుచున్నారు-

'స్వతంత్రముగఁ గథను గల్పించి యేపూర్వముగ నూహలం దెల్పుట, యతుకులుంచక నద్యము లల్లుట, వండిత పామర రంజకముగ మృదు మదురోచిత శబ్దంబులం బొందునర్పుటయు గవిత్యమున ముఖ్యాంశములు. సర్వసాధారణానుభవమున్ యథోచితంబుగఁ దెల్పి జనుల హృదయంబులకెల్ల రసమువృత్తిలంజేసి నీతి నుద్బోధించుటయే కవితకుఁ దగు ప్రయోజనము.²²

ఇవి దానుగారు కవులను, కవిత్యములను విమర్శించుచు చెప్పిన అభిప్రాయములలో ప్రధానములైనవి.

నమకాలిన సమాజము :

నమకాల మందలి సంఘములో దానుగారు తీవ్రముగా విమర్శించిన విషయములు బాల్యవివాహములు, మాటసాక్ష్యములు, ఉద్యోగుల దుర్మార్గములు.

'ఒహో! యా వంటి తొండ రూపేమి, బోషినోటి తీరేమి, దెబ్బదవపడి యేమి, బారసాఁపిటపై వదకచు కూర్చున్న సొంజేమి, ముసలికాలమునకు ముచ్చట్లు ని యెగతాళిచేయును కొందరు'²³

'కొండొకచో బాతికిన్ జెట్టవట్టిన ముసలిదాయ నిర్లజ్జంబై, కర్కశంబై; కొండొకచో కన్యాశుల్కము మాదిరి విప్రకృతంబై కొండొకచో బాల్య వివాహమువిధమున పున్నతహారంబై, ప్రయానభిజ్ఞంబై'²⁴

21. మేలుబంతి - పు. 147

22. నవరసతరంగిణి - పీఠిక - పు. 3

23. యథార్థరామాయణము - పు. 87

24. ,, - పు. 67

'శ్రీరామచంద్రుడులేని యీ పాడుకొంప యయోధ్యలో నికనుండుట వృద్ధు
విఘాహమాడినట్టులు వ్యర్థముకదా' ²⁵

'తరుణభార్య ప్రథమప్రసూతికై యధికధనవంతులగు వయసుమల్ల వ మగల
పోలి కన్' ²⁶

'పొరిపొరి వరకన్యాశుల్కములను దినెడు
కుత్సితుల డొక్కజీల్చి రాల్గొట్టుచుండ్రు' ²⁷

'పీనులఁ గన్యాశుల్కముపాడె - వెడబడుగు పెండ్లాడె

... ..

ముత్తైదువని మొజ్జనిగెడె-ని త్తిలిబిడ్డనుఁ బుట్టె కనుబడ్డె' ²⁸

'ముసలిముద్దకుఁ గడుఁ బసిపాప కర్థపుం
బేరాశత్రోజేయు పెండ్లిజూచి' ²⁹

'పశుహింస బాల్యవివాహ కన్యావిక్ర
యంబు లెవ్వని రాజ్యమునలేవు' ³⁰

ఈవిధముగ సందర్భమును కల్పించుకొని దాసుగారు బాల్యవివాహములను,
కన్యాశుల్కములను తీవ్రముగా విమర్శించినారు.

ఇక సంఘములో దుర్మార్గులగు ఉద్యోగులను, హుటసాక్ష్యములతో, ఇచ్చక
ములతో బ్రతుకువారిని, అసత్యవాదులను, నీతీరహితులగు పలురకముల వారిని
మాటికి విమర్శించినారు. మచ్చునకొకటి రెండు సందర్భములు -

25. యథార్థరామాయణము - పు. 114

26. " - పు. 193

27. సావిత్రి చరిత్రము - పు. 46

28. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - పు. 5

29. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - పు. 6

30. " పు. 8

ఒకచోట సాధులఁ దీకమకలంబెట్టి
 బాధించి మను న్యాయవాది జనము
 లొకచోట రాజులయొద్ద నిచ్చకములఁ
 బల్కుచు నెగడు విద్యత్కులము
 నొకచోట లంచము లొడిసి మ్రొంగుచు దంభ
 మొయ్యనఁజూపు నుద్యోగిగణము
 నొక్కచో వేలివేత లెక్కించుకొనుచు రూ
 కలఁదీయు పీఠాధికారిబలము

లక్కటా! వీరలే యిపుడవనియందు
 సకలజన సూత్రధారులై సాగుచుండు
 మారికిన్ వలె వీరికి మనుజులెల్ల
 వడఁకుచుందురు కలికాలవశముచేత³¹

మర్మంబెద్దియాలేని మానవులకున్ బల్వాదు పుట్టించుచున్
 ధర్మస్థానములొన వారి ధనమున్ వ్యర్థంబు గావించుచున్
 దుర్మార్గంబున న్యాయవాదిమిషతో కుట్రసాక్ష్యంబులన్
 నిగ్రాహించెడువారి నాలుకల ఖండింపింతు బాహుజులన్³²

ఇక నవనాగరక సంఘమును గూర్చి దాసుగారికి నవభిప్రాయములేదను
 మాటకు 'కొందొకచోఁ నవనాగరక జీవనంబు పొబగునఁ గాంచన ప్రధానైక
 గౌరవంబై, నిరర్థకంబై, దుష్పథంబై' ³³ అను కల్పించుకొని తెచ్చిపెట్టిన
 ఉపమానము సాక్ష్యము. ఇట్లు ఉపమానములతోగక, నూటిగా 'రాజమండ్రి బొను
 పాలు వర్తనము'న నవ నాగరక సమాజ వ్యర్థజీవితమును విమర్శించినవిధ మొక
 మంచి యుదాహరణము

31. మర్మండేయచరిత్ర - పు॥ లు 8, 9

32. సావిత్రి చరిత్రము . పు. 45

33. యథార్థరామాయణము - పు. 67

'ఉదయమునుండి సాయంత్రాలమైదుగంటలవర కుద్యోగముల నలసి డన్ని
 యపట గాలయాపనము చేసికొనుటకై కొందరు, ఇంటిబాధ పడజాలక కొంతసేపైన
 నొంటిగ నుఖముండుటకై కొందరు, గుట్టపుబండ్లపై బైసికిళ్లపై నుండియు వచ్చి
 తమ డాబు చెలాయించుటకై కొందరు, తగిన యధికార్ల సహవాసము దొరుకును
 గదా యని యిచ్చకములు బిల్కుచు నాత్మలాభముకై కొందరు, ఇంటిలో గూరనార
 చూచుకొనక న్యూస్ పేపర్ల టప్పాల రుచిమరగి మరింత మనఃబోధ నొందుటకై
 కొందరు, ప్లీడర్లుద్యోగులు కలిసిటప్పాలు కొట్టువారు, పనికిమాలిన వృద్ధ ఘట
 ములు పెన్న నుదార్లు మొదలుగ బలరకములు క్లబ్బుపురుపులు, తెన్నెన్నులో నాట
 కొంచెము గాని సోడా మొదలగు దిక్కుమాలిన మాదిగనీళ్లు కడుపున కామాధిక్యముగ
 మెండుగద్రాగు పడుచువాండ్రును, బాలెటెటు దిరుగనో యట్లు కరస్సలు ద్రిప్పచు
 ఒరుగుచు, ప్రతికక్షితేనన్ గాని పాకెట్ చేసినపుడు విధిలేక మెచ్చుచు, మాటిమాటికి
 స్కోరడుగుచు, మిస్సైనపుడెల్ల స్కూక్ కొనకును తన చేతి బొటమునలేలి మొదటి
 కింజీమనుద్దవ్రాయుచు రెట్టుచుచ్చుకొనియు మిస్ పాకెట్ చేసి తెల్లబోవుచు, ప్రతి
 కక్షి దా కూహకపు నలహలిచ్చుచు, గెల్పుగోరి బుద్ధి తీక్షణరూపుకొనుటకై మాటి
 మాటికి బొడుముబీల్చుచు చుట్టగొల్పుచు, సొమ్ము కొల్ల వెట్టి యడ్డపైన నీళ్లుద్రావుచు,
 దెబ్బతప్పిపోయినపుడు స్కూటివ్వు రబ్బరరగిపోయినదనియు నేటి కరుసము బాగు
 లేదనియు, నభీష్టానుసారముగ దెబ్బ తగిలినపుడు తనలో దా మెచ్చుకొని చెంగటి
 వారి మోములను గర్వముతో జూచుచు వెకలినపువులు నవ్వుచు, ప్లేబ్బతమే మాట్లా
 డుచు, యూరోపియన్ డ్రస్సులు వైచుకొని బేజరురుగ ధనము సాడుచేయుచు,
 శద్ధినమైన మానుకొని తప్పక బ్రతికినము విలియడ్సాదిని మీససత్వులును, బురద
 నీట ద్రోక్కబడినట్లుపిరిదీయక ప్రాన్నుదేశములో నొక గాడిదకు క్రోతిబుట్టిన
 దనియు, నమెరికాలో నైన్తిస్టు పీనసులో మీరసకాయలతోట కనిపెట్టినాడనియు,
 రష్యాచక్రవర్తిగారి గడ్డములో నొక వెండ్రుక తెల్లబడినదనియు, జపానుయుద్ధ
 ములో నాడది చుగవనిపై కెక్కి మీసము లూడదీసెననియు, మన చక్రవర్తిగారు
 మనదేశము మునుపటికన్న నెక్కువప్రేమతో బరిపాలించుటకు ఖరారుచేసినారనియు,
 సురేంద్రనాథ్ టెనర్జీగారు స్వరాజ్యముం గూర్చి లెక్కరులో టూమిని మన్నుచేసినా
 రనియు, నరవింద ఘోషుగారు లండనులో మనకొరకై బాధపడుచు మాలకూడు
 పినుచున్నారనియు, లాల్ మోహనరాయగారు క్రోతినీలచెఱుకుచందమున ముప్పుతెచ్చు
 కొన్నారనియు, దొబ్బిలివిహారాజావారుగవర్నరుగారి పథలో షీతమునకు గుదుర్కొ

న్నారనియు, జాతివివక్షణమాని హిందువు లంద రేకవర్ణముగ నున్నగాని మనదేశము
జానుపదవని లాఠిమిత్రగారుపన్యాస మిచ్చిరనియు, నొక నభాజుగారు మొన్నసాయం
కాలము బొద్దెంక నొక నరుకునకు మూడుతున్న-లు చేసిరనియు, లండన్ తెల్లగ్రా
మును పట్టి చూడగా ప్రైవేటు క్రెకటరీగారికి ఇండియా యొక్క యభివృద్ధితై యాలో
చన పుట్టకలదనియు, స్వదేశీమీటింగు చేసినందుకు అల్లాబాదులో గొందరిని ప్రోసె
క్యూషన్ జేసిరనియు, జనులు చచ్చి సున్నమైనారనియు, నిజటి పేనవిభాధకు
దాళలేక మైసూర్మహారాజావారు నీలగిరికొండలు పట్టిరనియు, మరియొక జమిందారు
గారు సముద్రవహుద్దు జేరుకొనిరనియు, గవర్నరుగారు ఫలానా తేదీ మూడుగంటల
పదేనుమినిట్లు విజయనగరం మహారాజావారిని కలుసుకొని అముదుగంటలకు
వారైరు రైలుప్లాటుఫారమున నడవ్వందుకొని ప్రసిడెన్సీలోని భాగ్యపాటి స్థలము
లన్నియు జూచుకొని మరియు స్వదేశమునందు నెటిల్ కాబోవుదున్నారనియు,
షెర్రికుక్క కాటునకు బరోడీలు తినుమని జర్మను డాక్టరుపదేశించెననియు, ప్రీమిసెస్
మీటింగులో నానాజాతి వారందరు కలిసి యన్న పానముల దృష్టిచెందిరనియు,
మొదలగు వార్త లకిగినవారితో నడుగనివారితో దెల్పుచు వార్తాపత్రికల సూపిరిడీయక
చదువుకొనుచు దలలాడించు వార్తా లాలసులును - బ్రిడ్జి కంప్లీటునది పేకాటలో
నింత సొగసైనయాట యీ క్లియరెస్సు గాన యురోపియన్లు సొమ్ము కొల్లబెట్టు
కొనెదరొయి యిటువిను యురోపియన్సొసైటియని చీట్లాను ముడుసలివారును,
రాజు అట కట్టి హా హా యిహిహీ మరియొక యెత్తు పేయుదుమా? ప్యూన్! స్వీటు
న్నాయా యేదీ యొక రెప్పేడు తెమ్మనుదు నేమో మిక్కిలి లోతుగ నాలోచించుచు,
సంతలో హుతిలేక బంటుమందు మంత్రిని బెట్ట యెత్తిమ్మని పీకులాడుచు, నూలులేని
సంతగడబిడచేయు చదరంగపుటాటగాండ్రును మెండుకొను క్లబ్బలో 34

పరిణామసిద్ధాంత సమన్వయము :

దశావతారములను సృష్టిపరిణామ క్రమానుసారముగా వివరించుట.

పరివృద్ధుడగు పరబ్రహ్మ సర్వప్రపం

నాకారుడై తనయందుఁ దానె

యవతరించు య భేష్మనడఁగు నీ జగమెల్ల

నతనికి నాటపట్టయి చెలంగు

నొకటి సున్ననుగూడి యున్నప్పు పదిగతు
లందుఁ బోలిక మాయనొంది యతఁడు

తొలుతను బదివేషములఁజూపు, నవ్వాని
జాడల జంగమసంఖ్య పెరుగుఁ

గేవల జలచరజీవులలోఁ జేప

పదివేషములలోన మొదటి మచ్చ

దీని రెక్కల జాడనాని పై కెగిరెడు

పక్షులు బుట్టె నాపై ని, నాల్గు

కాళ్ళతో భూజలగతులందుఁ దాఁబేలు

రెండవరకముగానుండు, దీని

వలె పంచనఖములఁబరఁగు నడవిపంది

మూఁడవయది, దీనిమొదలుచేసి

తోఁకలుగల మృగలోక మంతటిలోన

సింహము నాల్గవచెల్వు, తోఁక

గలుకక చేతులుఁ గాల్లేర్పడఁగఁ బొట్టి

యగు మేనుగల్గి మాటాడగలుగు

మనుజుడై దవతీరు, మతి వానికన్న యె

ర్యంబు కాంతియు బుద్ధినలరునట్టి

మనుజుఁడొనవసోల్కి, జనలోకపాలన

దక్షుడై యుత్తమోత్తముఁడుగాఁగ

నెగడు భూభర్త యేడగు వేష మదియె వృ

ద్ధికి మేర యంతతోఁ దీసివేత

క్రమముగా సృష్టికిఁ గలుగు నెన్నిదియవ

వేషము మత్తున నెలయునుండు

తొమ్మిదవరూపు వికృతవేషమ్ము మఱియుఁ
బదియువది మృగలీలతోఁ దరఁగుఁ దుదకు
భూమిచరములు జలములమున్ను, స్పృ
యెల్ల యును దెగు మిగులు సర్వేశుఁ డొక్కఁడు³⁵

దశావతారములను జలమునుండి పుట్టి జలప్రళయములో అంతరించు సృష్టి పరిణామక్రమానుసార తీపులుగా అన్వయము చేయుట ఇందలి విశేషము. మత్స్య కూర్మవరాహనాగసింహ వామన పరశురామ శ్రీరామ బలరామ బౌద్ధ కల్కులు పురాణ ప్రసిద్ధ దశావతారములు.

ఈ అవతారములకు సృష్టి పరిణామక్రమమును ముడి పెట్టిన విధానమిది.

శేవలము జలచరమైనది చేప (మత్స్యము). తరువాత జలగతిలో పాటు భూగతిపాద కలిగిన తాబేలు (కూర్మము). తరువాత తాబేలువలె పంచనఖములతో నుండు అడవి పంది (వరాహము). తరువాత తోకలు కలిగిన మృగము సింహము (నాగసింహ). తరువాత తోకలేక మీటి కాలేవులతోగూడి మాటాడ కలిగిన మానవుడు (వామన). తరువాత మాటాడుటేకాక సౌందర్యము బుద్ధి కలిగిన మానవుడు (పరశురామ). తరువాత జనలోక పాలన దక్కుదైన ఉత్తమ మానవుడు (శ్రీరాముడు). ఇక ఇక్కడనుండి మరల మానవుడు పతనము మత్తులో నుండుట (బలరామ). తరువాత మృగప్రాయుడైన మానవుడు (కల్కి). తరువాత భూమి చరములన్నియు జలములో మునిగి పోవుట.

ఇట్లు దశావతారములను సృష్టిపరిణామ సిద్ధాంత పరముగా అన్వయించుట దాసుగారి విషయ విమర్శన విద్యకు నికషదృశ్యదము.

సమ్యక్మతము :

దాసుగారు లోకములోగల ప్రసిద్ధమతసిద్ధాంతములను పూర్వపక్షముచేసి వారికి సమ్యక్మతమైన మతమును స్థాపించిన విధము —

అదికారణ మెన్నరాదు కావున స్వభా

వము లోకమనిచెప్పు వాద్ధమతము

జగమబద్ధము బ్రహ్మ సత్యం బటంచు నెం

తయు బోధపర్చు నద్వైతమతము

సగుణుఁ డీశుఁడు స్రవంచమువాని యాచార్చిని

భూతి యంచు గణించు ద్వైతమతము

ఇహమె నిక్కము పరంబెల్లఁ గల్గు యటంచుఁ

దెల్లముసేయు నా స్థికమతంబు

ఇన్నిమతములలో సారమెంచి యెంచి

దయయు నిర్మోహమున్ భక్తి భర్తృబుద్ధి

నాల్గిటన్ గ్రమముగఁ బొంది నయముహూర్త

జయము మన మందవలయునో సభ్యులారా!³⁶

ఉన్నవె జరుగుచున్నదటంచు ని

ర్లక్ష్యంబు జూపెడు లక్ష్యపత్రులు

నున్నదానికి లేనిచిన్నెల నలరించి

నామంబుదిదెడు న్యాయమత్రులు

నున్న దెటుంగక యున్నట్లు దెల్పంగఁ

జాలుట లెక్కించు సాంఖ్యరత్నము

నున్నది మన మనుకొన్నది సత్య ని

శేషమున్నదను విశేషగతులు

ఉన్నఁ జెల్లును లేకున్న నుత్తమంబు

సందియంబేల? తలఁపుల శాంతిబానుఁ

డనెడు యోగ్రవతులు కలియందు శాస్త్ర

వాదమాత్రులుగానపవాదు గొందు³⁷

ద్వైతంబుండుట యుక్తికాదు మఱి యద్వైతంబు ప్రత్యక్ష భా
వాతీతం బగుగానఁ గర్మములుసేయన్మానగా దెంతయున్

ద్వైతాద్వైతసమంబు బ్రహ్మమనుచున్ ధర్మంబు నిర్మోహయై
భ్యాతిన్సల్పినవాఁడె యుత్తముఁ డనంతా! సూర్యనారాయణా³⁸

ఇట్లు బౌద్ధ ద్వైతాద్వైత నాస్తికాది మతముల లక్ష్య (?) న్యాయ సాంఖ్య
వైశేషికయోగాది దర్శనములను తెలిపి, వానిలోగల లోపములను బైటకుచూపి, ఆ
సిద్ధాంతకర్తలను 'శాస్త్రపాదపూత్రులు' అని నిందించి, నిర్మోహయై భక్తిభావ
భరితధర్మ బుద్ధి కలవాడే యుత్తముడని సిద్ధాంతము చేసినారు.

క్రతుక్రథన ఖండనము :

క్రతుక్రథన మనగా యజ్ఞయాగాదులలో నలుపు జంతుబలి. దానుగారు ఈ
జంతుబలులను పనికట్టుకొని తీవ్రముగా విమర్శించినారు.

'గగనారవిందంబుఁ గైకొందుమని నేక

లంబట్టి పినుకు జన్మంబు జూచి'³⁹

'తమకు సంపదగోరి దైవతములకు జం

టెర్రలను బలియిచ్చు దుర్జనులను'⁴⁰

క్రతులోగల ఉత్తమమంత్రమైన 'స హింస్యాత్సర్వభూతాని' (ఏభూతము
లైనను హింసించరాదు) అనుదానిని అదరింపక, అధమమంత్రమైన 'పశుమాలభేత'
(పశువును చంపవలయును) అనుదానిని అనుసరించి నీచులవలె జంతుబలులను
ప్రోత్సహించుచు పండితమానులై విఙ్మపిగు విప్రల వివేక శూన్యతను విమర్శించిన
విధానము -

38. సూర్యనారాయణ శతకము - ప. 82

39. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - పు. 6

40. సావిత్రిచరిత్రము - పు. 45

చేరుకు తీపి యనఁగఁ జేరి యద్దానిని
 వేళ్ల మోయ నమలు వెడఁగు పగిది
 వేదవాక్కులెల్ల విధులని వసఁహింస
 నలుపు కూళ్ భోగములను గోరి⁴¹

శ్రుతివ్రతము ఒకవేళ బలివేయదలచుకొన్నచో, మాపవులను బలియిచ్చి
 అంత్యమున ఆ యజమానికూడ అగ్నిలో అహుతికావలెను. స్వార్థముతో, ప్రాణ
 ముల తీపిపై, అవనిచేయరు అని విమర్శించుచున్న విధానము -

యజ్ఞము మోక్షదాయకమగు వసఁహింస
 విధిచోడిత మటన్న వేదవాక్కు-
 లన్నియుఁ దా నమ్మి యజమానుఁ జెంతఁగను
 సాహసధైర్య విజ్ఞానములను
 మానవులనుబట్టి మఱి యూపములఁగట్టి
 ముక్కు-నెపులో నోరుమూసి చంపి
 వసఁదీసి యగ్నిలోపలవేల్చి తాఁగూడ
 నంత్యహోమంబుగా నగ్నిలోనఁ
 బడి మృత్యుబొందవలెనని నుడువ్రశ్రుతులఁ
 జెనఱు లిప్పు డలక్ష్యంబుచేసి తమకుఁ
 బ్రాణము బెల్లమని సోమయాజి పేరు
 లొంద మేకలఁగోయుచు నుంచు రక⁴²

ఇట్లు విమర్శించి, ఇక యజ్ఞముచేయించు వదితవండితుంపై మండిపడుచున్న
 విధము -

41. సావిత్రివరిత్రము - పు - 8

42. ,, ,, పు॥ లు 8, 9

స్వర్గములోన రంభాభోగమిట బహు
 మానముగొన యజమానుడొకఁడు
 పక్షిణ్యకై బకధ్యానంబు సల్పుచు
 బండితమ్మన్యడొ బ్రహ్మయొక్కఁడు
 సకలక్రియల బృథక్షనముల నియమించి
 దంభుడై తిరుగు నధ్వర్యుఁడొకఁడు
 కడుపు కేక్కు-ర్తికై కమరుకంపున కోర్చి
 యుక్కిరిబిక్కిరా హోత యొక్కఁడు

శ్రుతులసారంబు జెలియక క్రతువులందు
 బశువులం జంపి సౌఖ్యమల్పంబు గొందు
 రుచితమెఱుంగక యిదియె విధ్యుక్తమంచు
 గూరకర్మలటం వయ దూరము గద⁴³

ఈ పశుహింసకు వ్యతిరేకులు గనుకనే, దాసుగారు వారి గ్రంథములందు
 మాటిమాటికి మాంసాశనమును గూడ విమర్శించుచుండుదు. ముచ్చనకు తెండు
 ఉదాహరణములు -

అయుగారోగ్యకరములై యతిశయిల్లి
 పాలుచక్కెరధాన్యముల్ ఫలములుంజ
 జంతువులబట్టి తిననేల జాలిమాలి
 జ్ఞానవంతులమనుకొను మానవులకు?⁴⁴
 *చూడన్మాంసాశను లచోచ్చట న్లేరెవరై న⁴⁵

నందర్పమును కల్పించుకొని దాసుగారు అనేకాంశములను విమర్శించిన
 విధాన మిది.

43. సావిత్రిచరిత్రము - పు॥ బు 7, 8

44. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - పు. 5

45. అంబరీషచరిత్రము - పు. 5

ధిషణావిశ్లేషణము :

ధిషణ అన బుద్ధిలేక మేధాశక్తి. ధిషణా విశ్లేషణమన మేధాశక్తి యందున్న అంతరములు. ఈ మేధాశక్తి జీవి జీవికి భేదించుట స్పష్ట లక్షణము. ఈ మేధాశక్తియే జీవులకు లోకములో తరతమ భేదములను కల్పించునది. సామాన్య మానవునకు కవికి, కవికి మహాకవికి భేదమును నిర్ణయించునది. సామాన్య మానవుడు కవి యగుటకు, కవి మహాకవి యగుటకు ఏయే మేధా విశ్లేషణలు యండవలెనో విశ్లేషించి, అవి దానుగారిలో కొలుచుట ఈ ప్రక్రియ లక్ష్యము.

మహామనీషి మనీషామంజూష యందలి అరలు - 1. అనుశీలన (observation) 2. ఆలోచన (thought), 3. విశేషన (discretion), 4. అవగాహన (Understanding), 5. ఊహశాలిత (imagination), 6. ధారణ (memory) 7. అనుభూతి (feeling), 8. భావము (idea), 9. ఉద్దేశము (attitude).

ఈ అంశములు చూచుటకు ప్రత్యేకములుగా అనిపించుచున్నను, ఒకదాని కొకటి సంబంధములేనివి కావు. సూచీసూత్రసత్రదశ వ్యాయమున అంతర్లీనముగా క్రమవికాససూత్ర సంబంధమున్నవే. ఈ క్రమవికాసమునకు వివరణము-

1. అనుశీలన :

అనుశీలన మన పరిశీలనము. లోకములో అనుగుష్ఠింపన ప్రతిప్రాణికి యిది ప్రాథమిక లక్షణము. మనుగడకు మొదటిగురువు. ఈ అనుశీలన ప్రతిప్రాణి సాధారణ లక్షణమైనచో, మరి మహామనీషి లక్షణములలో దీనిని ప్రత్యేకముగా చేర్చుటెట్లు? అను శంకకు అవకాశమేర్పడును. దీనికి సమాధాన మిది, మనీషి కూడ తక్కిన సామాన్యమానవులు చూచిన ప్రసంగమునే చూచుచుండును. కాని తనకున్న విలక్షణ వీక్షణముతో వీక్షించును. ఆ మేధాశాలి కవిత్వమైనచో అతని ఆ విలక్షణ దృష్టియే కవిత్వసృష్టికి మూలమగును. సామాన్య మానవుల భౌతిక నేత్రములకు కన్నడు సృష్టియే యితని దృష్టితో మరియొక సృష్టిగా మారును. సామాన్యమానవునకు చంద్రుడు చంద్రునిగా మాత్రమే కనిపింపగా, కవికి ఈ చంద్రుడు ఏ ప్రియురాలి ముఖముగనో, ప్రకృతిరాత నుడుటి తిలకముగనో, కాశ్మీరశంభులింగముగనో దర్శన మిచ్చును. ఏతత్వములో అనేకత్వము ప్రదర్శించుటయే కవితాజీవలక్షణ మగుటచే, కవికి కవికి కూడ వీక్షణము నందు విలక్షణత

యందును. కాన దర్శనమందు చూడ కవులకు వైలక్షణ్య ముండును. విలక్షణ దీక్షణ విశేషమైన కవులలోనే ఒకరి కొకరికే పొద్దుండనపుడు, ఇక భౌతికదృష్టి గల సామాన్యమానవులతో పొద్దుండునా? కనుక సామాన్య మానవుని అనుశీలన కేవలము ఖైతిరమైనదనియు, మేధావి అనుశీలనయు విలక్షణ సుందరమైనదనియు సారాంశము.

౨. అనుశీలన లక్షణము దాసుగారి పుట్టువునకు తోబుట్టువు అనుటకు 'మొట్ట మొదట మదీయ త్వక్రొత్తరసనాప్రభావ చక్షిఃప్రవృత్తిహేతువు మజ్జనని యయ్యెను నా చూపుటకు నా తల్లి మోము, నా చెవులకు నాతల్లి పల్కరింపు, నా జిహ్వకు నా తల్లి చప్పాయి, నా మేనికి నాతల్లి పొదిగిలియును దొలుదొల్ల యనుభూతము లయ్యెను. క్రమక్రమముగా నా జ్ఞప్తి పెరిగినకొలది తప్పటదుగుల తోనే నా తల్లి దండ్రులు మొనలగు ప్రాణబిందువులను, సంతత పరిచారకులను, పృథివ్యప్రే జోవాయువులను, అతంతావరాళములను, జీత్విపాసలను, హేయాదేయ వస్తువు లను, ప్రియాప్రియ కృత్యములను, భయశోకకారణ విషయములను గుఱుతువట్ల గల్గుచుంటిని' అని స్వీయలోపములనే చాచుకొనకుండ బహిర్గతముచేయు సత్యసంధు డైన దాసుగారి మాటలు ప్రబల ప్రమాణములు.

ఇక దాసుగారి అనుశీలన లక్షణమునకు సాక్ష్యములుగా ఒండు రెండు లక్ష్యములు—

వేళ్ళి-వేళ్ళి- రోడ్డు వెంటనే చిఱునప్పు

నడుము నడుమ బుస్సలిడుట పాల

గ్రుక్క - మ్రొంగినంత గునగున లూడెడి

వేళ్ళి-చిలిసి యనుభవించునైతి

౩. పసిపాప పద్ధతి. ఈ పద్యసారపాఠమును దాసుగారు మూగగురులైన పసిపాపల చెంత నేడ్చుకొన్నదే గదా.

1. నాయెఱుక - పు॥ లు 7, 8

2. మార్కండేయచరిత్రము - పు. 5

పరులకుఁ గనరాని వెరవున నొండొరు
 సొలపునఁ గ్రేగంటఁ జూచుకొంట
 పంగిలేచుచుఁ బరస్పరము లాఘవమున
 దోసిళ్లఁ దలఁబాలు పోసికొంట
 లంకెవడిన చెంగులన్ సప్తపద్మిదొక్కు-
 తడబాటున మిథము తగులుకొంట
 మనసులఁ గల్పిన కనుల కన్యోన్యమున్
 జల్ప కప్రపుబుక్కఁ జల్లుకొంట
 బలువసంతపుబిందెలోఁ బరగునుంగ
 రంబు వెదకుచుఁ గెంగేలు రాచుకొంట
 మొలకనవ్వులు నవ్వుచు ముద్దుగొంట
 నవవధూవరచేష్ట లందముల పంట

 తలుపు తెఱచుపాట తడబడి యొండొరుం
 బేర్కొన సిగ్గుననైనగులాట
 కెంగేలు గలిపిన సింగారపు పచార
 నడ్లడున నివాళి నందు సౌరు
 అఱికోర్కి మడుపుల నందించుకొను నేర్పు
 నిముసమ్ములోన వేసములమార్పు
 ఇక్కువలఁ బుచ్చెండ్లయు జాణతనంబు
 నెగసకైముల మొల్కనగుల డంబు
 గడుసుముద్దు వినీవినపడని సుద్దు
 కన్ను మెలపు కడున్తోత్తకొన్న వలపు
 క్రొత్త యాలుమగలు గయికొన్న వగలు
 పూని గడియించు తెలు? నల్వై న గాని?

మధ్యలో నుండు బ్రహ్మముడికి తప్ప మరెవ్వరికిని తెలియని క్రొత్త యాలు మగల వగలను పనికట్టి పట్టుకొని గుట్టు బట్టబయలు చేసినది అనుశీలనమే కదా. ఆలోచన :

అనుశీలనము నిరంతరము చేయునపుడు, ఆ అనుశీలిత ద్రవ్యమూలస్వభావమును తెలిసికొనవలెనని సలిపెడి ప్రయత్నము ఆలోచన.

చరతరాలనుండి తర్కములో తిరుగుచున్నను తరుగనిది స్వర్గనరకముల సద సత్సంశయ సమన్య. ఆ చర్చలో తలను దూర్చిన వీరి ఆలోచన -

బ్రతికియున్నంతకు స్వర్గనరకముల
సంగతిఁ తెలియ నసాధ్యముగద
తరలినవారలు పరలోకవార్తలు
చెప్పిరా మనతోడ నెప్పుడైన?
మర్త్యుల నోళ్లలో మలయు వేదములకుఁ
గనఁగన నొక ముక్కుమొనయుఁగలదె?
దీపమాతినయట్లు తొల్పిఁజూన్యంబగు
దేహాంతముల యందుఁ దెల్లముగను
మనకు గగనారవింద వర్ణనము లేల?
యిహామునందున స్వమతాభివృద్ధిమీఁ
నెల్ల రనోన్యమైత్రికి పేఁతునైన
ధర్మవర్తన మెప్పుడైనఁ దప్పజనదు?

ప్రభాకరుడు ప్రతిదినప్రాహ్లాణమున ప్రతిప్రాణికి సుప్రభాతము నలికి కరములతో తట్టిలేచు మిత్రుడు. అతని ఉదయమునకు కదలని కవిహృదయ ముండదు. ఇక సూర్యనారాయణుని భక్తులైన దాసుగారికి ఒక్కొక్క కిరణము ఒక్కొక్క ఆలోచన పుట్టింపదా? ఒక్క ఆలోచన -

నల్లునైనం భువిలోనఁజూపి, పరిమాణం బంతయో కల్లుచు
 క్కలకుం జాటొనరించి, భూమిజలమింకంజేసి, ధాన్యధరం
 బుల మింటం గలిగించి, శూన్యమునకుం బొల్మొరఁ గల్పించు రా
 యెలమిన్ సేకరకౌశలం బహుహా! మాయీ సూర్యనారాయణా!"

భానుమంతుని ఈ అత్యద్భుతములైన కరకౌశలమునత లన్నింటిని ప్రోగుచేసి
 నది అనుశీలన వలన కలిగిన అలోచనయేకదా.

పుట్టిన ప్రతిజీవికి కోరుకొనకయే సాయుజ్యము ప్రసాదించునది మృత్యు
 దేవత. ఆ మృత్యుదేవతను గూర్చి దాసుగారు చేసిన అలోచన -

అప్పెగవేయకుండ, మఱి యర్థము దొంగిలకుండ శత్రువుల్
 చొప్పడకుండ, పాలకులు జూచినఁగాని, నమస్తనీభ్యముల్
 చప్పునఁ బొరఁద్రోలి యవశంబయి వచ్చెడు చావుదయ్యమున్
 రొప్పగఁజాలినట్టి చతురుం డొక్కడైనఁ గనంగ వచ్చెనే?"

ఎంత ప్రజానురంజకుడైన ప్రభువైనను, చావుదయ్యపుపీడను వదిలింపలేదు
 అని వీరికి మృత్యుశక్తిపై కలిగిన అలోచన.

'సత్యము, అహింస' నేనుగొప్ప, నేనుగొప్ప అని పోటీపడు దిక్కలా
 ద్యనవచ్చిన్నములైన ఉత్తమోత్తమ ధర్మములు. అట్టి సత్యమునకు లోకమున
 వట్టిన దౌర్జన్యమును పరిశీలించి చేసిన బాధామయమైన దాసుగారి అలోచన -

ధనముల నాశించి తగని బేరము చెప్ప

వర్తకు నోటికి వడకి వడకి

దీనుల కొంపలు దీసెడు 'స్నేహరు'

కూటసాక్ష్యంబులఁ గుంది కుంది

5. సూర్యనారాయణశతకము - ప. 5

6. మార్కండేయచరిత్రము - పు. 9

విగల లంచమునేసి నిగిడెడు నుద్యోగి

కలమునఁ గన్నీరు గార్చి కార్చి

సోమరిపోతులై సోనెలు పల్కె-డి

మతగురువులచెంత మాడి మాడి

యెట్టులుంటివి? చెప్పమా, యెల్ల వేద

సరసులంబొల్చు రాయంచ! సాధుమైతి

గడపు చుక్కాసి! సత్తులాంగనలసొమ్మ!

సువ్రతమ్మల ముఖ్యమ్మ! సూన్యతమ్మ!

వివేచన :

అలోచన చేయునపుడు ఎదురగు అనేక సమస్యలలో ఏదిముఖ్యమో, ఏది సమంజసమో, ఏది సత్యసమీపమో యని చర్చించుకొని మూలస్వభావమును తేల్చు కొను లక్షణము వివేచన.

ఉదాహరణమునకు వేదమున 'న హింస్యాత్సర్వభూతాని' [ఏజీవిని హింసింపరాదు] అను మంత్రమున్నది. అట్లే 'పశుమాలభేత' [పశువును పంపవలెను] అను మంత్రము కూడ నున్నది. ఈ రెండును పరస్పరవిరుద్ధ నిర్దాంత స్థాపకములు. అప్పుడు ఈ రెంటిలో నేది గ్రహింపవలెను? ఏది సమ్యతము? అను సమస్య ఎదురుకాగా, దానుగారి 'వివేచన' చెప్పిన తీర్చిది -

'మొగి 'న హింస్యాత్సర్వభూతాని' యనుశ్రుతి

సాదరింపక 'పశుమాలభేత'

యనునట్టి యధమమంత్రానుసారంబుగ

నల సీచకులము లెల్ల మృ కొఱకు

బలులిచ్చు తెఱఁగునఁ బండితమానులై

విప్రుల మంచును విట్టివీరి

జన్మంబునం బేదజంతువులం జంపు

కటిక నూజాలకును గలదె ముక్తికి

ఉపనిషత్తులు శ్రుతికాంత కూర్వభాగ

మందహాసను స్థాపించు, నదియె మోము

కనుఁ డధికాయ మాపెకుఁ గర్మకాంగ

మూని పశుహింసఁదెల్పు సపాన మచుట

లోకముతో మానవకల్పితమై ఇప్పటికి పూరణముకాని ఒక రావణత్వము చాతుర్వర్ణ్య సమస్య. ఈ చిక్కు సమస్యలో చిక్కిన ప్రజలకు చాచుగారి 'వివేచన' చెప్పిన విధము -

'యజ్ఞాది పుణ్యకర్మములు, గర్వాధానాది ఖోడశకర్మములు, జప తపములు, తీర్థస్నానోపవాసాదివ్రతములు, వర్ణశ్రమధర్మములును, పరలోకమును, ధర్మార్థ కామమోక్షసాధనములును, సకల ప్రాయశ్చిత్తములను లేవలయు స్వార్థ త్యాగగురులయి లోకోపకారముగా జీవిండు పుణ్యాత్ముల కొఱచే ప్రాచీన మహర్షులదే విధింపబడెను. జనవంశకులై భూతద్రోహమాచరించు కుక్షింభరుల నిమిత్త మెంత మాత్రమును గాదు. బ్రాహ్మణధర్మము జ్ఞానము, క్షత్రియధర్మము ప్రజారక్షణము, వైశ్యధర్మము కృషి వాణిజ్యాదివ్యాపారము, శూద్రధర్మము సకల సజ్జన పరిచర్య. ఈ నాలుగుధర్మములు కలిగి లోకోపకారమొనర్చువారే కులము కలవారు. భూతద్రోహులై, వంశకులై, కుక్షింభరులైన దుర్జనులెల్ల జాతిభ్రష్టులే. ప్రత్యేకము వీరు బ్రాహ్మణులు, వీరు క్షత్రియులు, వీరు వైశ్యులు, వీరు శూద్రులు నని జనులకు జాతులు లేవు. లోకోపకారపరాయణుడగు నొక్క సజ్జనుడే నిత్య నిత్య వస్తువివేక దశలో బ్రాహ్మణుడై, ధర్మాచరణదశయందు క్షత్రియుడై, కృష్యాది క్రియానిర్వర్తనదశ యందు వైశ్యుడై, దాలవృద్ధదీనార్తసాదునేవాదశయందు శూద్రుడై సార్థకజీవనమున చాతుర్వర్ణ్యధర్మముల గడుపుచుండును.'

8. సావిత్రీచరిత్రము - పు. 8

9. జగజ్జ్యోతి - ప్రథమ - పు. లు 15, 16

నిష్పాక్షికము, సత్యసాక్షికము నైన దాసుగారి ఈమాట పాటించినచో చోకములో కులాలిగోల నేలకూలును.

పరోపకారముకన్న మిన్నయైనది సున్నయని, 'ఆ పుణ్యము చేయలేదు, ఈ పుణ్యముచేయలేదు' అని చింతించు మానవునకు దాసుగారి 'విశేషన' చేపిన కర్తవ్యబోధ -

పనుల జన్మమునఁ జంపఁగనేల? నాకలి

గొన్న భూతమ్ముల కన్నమిడుఁడు

నోరు నొవ్వఁగ వేదపాగాయణములేల?

నందఱ్ఱిమోల సత్యము పలుకుఁడు

తీర్థయాత్రల డస్సి తిరుగులాడఁగనేల?

నార్తుల కెల్ల సహాయపడు డు

సంన్యాసి భిక్ష నొంచఁగనేల? మన తోటి

సాటివారలకునై పాటుపడుఁడు

ఎందుకింక వేయిమాట లీయిలనునర్హ

జనుల పుపకారముగ నడువని మనుజుఁడు

జపతపంబులు నీష్ఠలు సలుపుటెల్ల

బూడిదంబోయు పన్నీటి పోల్చి గాఢా

ఈ కర్తవ్యబోధ -

'శ్లోకార్ధేన వ్రవత్క్యామి యదుక్తం గ్రంథకోటిషు

పరోపకారః పుణ్యాదు పాపాయ పరపీడనమ్'

అను వ్రసిద్ధ శ్లోకభావమునకు ప్రాణ బిందువు.

అవగాహన :

వివేచనదృష్టితో నిరంతరము చూడగా చూడగా కలుగు పరిశీలితద్రవ్య తత్త్వసంపూర్ణ సాక్షాత్కారము అవగాహన.

ఈ అవగాహనశక్తి దాసుగారిలో నెంతగా కలదన్న, ఇంతటి అవగాహన శక్తి ఒక్క మానవునకుండుటకు అవకాశముండునా? అని అనిపించునంతగా కలదు. ఏ గురు శుశ్రూషలేకయే స్వీయావగాహనశక్తి వలన సంగీతము, నాట్యము, వ్యాకరణము, వేదాంతము, ఆయుర్వేదము, నాలుగయిదు బాషలు అవి యివి యుననేల? ఒక కళాత్వప్రగల మానవుడైనను ఒక్కక్షణము వ్యర్థముచేయుటన్నను, ఇన్ని విద్యలను స్వాధీనము చేసికొనుటకు ఒక జీవితకాలము చాలునా? అని ఆశ్చర్యము కలిగించు నన్ని విద్యలను దాసుగారు అవగాహన చేసికొన్నారు. అందు లకే శతావధాని శ్రీ చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారు - 'దాసుగారు పాణినీయంలో గూడా తగుమాత్రం ప్రవేశం సంపాదించారన్నది సత్యదూరం కాదు, అయితే అందులో యెవరి శిష్యులు అంటే, అందులోనే కాదు యెందులోనూ చూడా యెవరి శిష్యులు కాదు'¹¹ అని ఒకసారి అన్నది.

‘అస్తి సర్వేషాం మహానుభావానాం విద్యాధ్యయనార్థం

గురోరావశ్యకతా నారాయణదాసస్య కోఽపి గురుర్నదృశ్యతే’¹²

అని శ్రీ కర్ణ వీర నాగేశ్వరరావు గారు పలికినది.

ఈ పలుకులు ప్రత్యక్ష సత్యములు. దాసుగారు తమ అవగాహనశక్తి వలన స్వాధీనము చేసికొన్న విజ్ఞాన మపారము. అనువాద గ్రంథాలలో కన్నుడు వారికి గల సంస్కృత ప్రాకృత హిందీ పారశీకాంధ్రాంగ్లభాషలపైగల ప్రభుత్వము. వేదములు, స్మృతులు, అష్టాదశపురాణాలలో మానవునకు ముఖ్యములైన ఆయుర్వేదాంశముల నెన్నింటినో బ్రోగుచేసి ‘మన్నిమిమ్మ’ అని యొక గ్రంథముగా వ్రాయుట; తొంబది రాగములలో రాగనామనిర్దేశము చేయుచు సర్వతాళాత్మక పంచ జాత్యేక తాళముతో సస్వరముగా అమ్మవారిపై నొక అపూర్వ సంగీతప్రబంధము

11. కథలు-గాథలు - ద్వితీయసంపుటము - పు. 664

12. వజ్రపాతః - పు. 2

వ్రాయుట; పంచముఖి, షణ్ముఖులను చూచు సంగీతవిద్వాంసులే నిశ్చేష్టులగు నట్లుగా ప్రదర్శించుట, సంగీతసాహిత్యాత్మకమైన 'అసాధ్యాష్టావధానము' నలుపుట శతాధి శిర్షి కలతో భారతీయ విజ్ఞానభాండాగారముగా జగజ్జ్యోతి అను గ్రంథముగా వ్రాయుట, తద్వపవాసన కూడ లేని 'నాటుతెనుగు' లో అనేక రచనలు చేయుట, నాటుతెనుగు పదముల నిఘంటువును 'సీమపలుకువహి' అను పేరుతో సమకూర్చుట, గూఢార్థమయమైన 'బాటసారి' అను ప్రబంధమును వ్రాయుట; మహాభాష్యనిష్ఠా తులకే ఆశ్చర్యము కలిగించు ప్రౌఢప్రయోగములతో 'తారకము' అను సంస్కృత ప్రబంధమును గూర్చుట మొదలగు పరమాశ్చర్యజనక కార్యముల నెన్నింటినో సాధి కారముగా నిర్వహించినారు. ఇక వారి గ్రంథములలో, గ్రంథపీఠికలలో, ముఖ్యముగా సవరణతరంగిణి, సీమపలుకువహి గ్రంథపీఠికలలో వారు తెలిపిన నూతనాంశములు సహస్రాధికములు.

ఊహకాలిత :

అవగాహన వలన కలిగిన వస్తుతత్వసంపూర్ణ సాక్షాత్కారసత్యము, సృష్టి లోపభూయిష్ట మని తెలియజెప్పగా, ఆ లోపభూయిష్ట సృష్టికి లోపపూరణము చేయుచు కళాత్మకముగా భాష్యము చెప్పదలచుట ఊహకాలిత.

నిగు పేదలకుఁ గుక్కమురికి సంతానమ్ము

కోటిశునాలికి గొడ్డటికము

చేతనై న కురూపిఁ జేరనీయదు చెల్వ

యందకానికి లోని యంగు సున్న

మృష్టాన్న మారోగ్యహీనుల కుండును

దినగలవారికిఁ దింజిలేదు

దాతను ముంగాళ్ళదన్ని యేగెడు కల్మి

కడులోభివానినిఁ గొంగలించు

ఉన్నవారున్నదని యేడ్వ నుర్వీలోన

లేదనుచుఁ గుండెదరు సిరిలేనివారు

చూడ నీలోకమంతయు శోకహతము
సత్యముం దయ గల్గిన జనము తప్ప¹³

ఏరియో యొక లోపముతో ఈ లోకమంతయు శోకహతమే యని చేసిన
భాష్య మిది.

ప్రొద్దు పండుటాకుపోలిక రాలె గెం
జాయి చివురులెత్తె గోయిల లనఁ
జెలగి కవిసెఁ జీకటులుఁబూచెఁ జుక్కలు
పైని చందమామ పండు తోచె¹⁴

ఇది చంద్రోదయ వర్ణనము. చంద్రోదయాత్పూర్వము ప్రొద్దుత్రుంకుట, ఎఱ్ఱనికాంతులు ప్రసరించుట, చీకటులు వ్యాపించుట, చుక్కలు కన్నదుట అనునవి ప్రకృతి ప్రకృతి. ఈ సందర్భమును చక్కని ఊహతో మిళితముచేసి, ప్రొద్దు త్రుంకుటను పండిన ఆకు రాలినట్లుగా, ఎఱ్ఱనికాంతులను ప్రసరించుటను చిగుర్పు టగా, వ్యాపించిన చీకటులను నల్లనికోయిలలుగా, చుక్కలను పూలుగా, చంద్రో దయమును పండుగా చిత్రించి, ఈ సందర్భమును ఒక వృక్షముగా ఊహించుట జరిగినది.

ఇంతకుపూర్వము వచ్చిన ఉదాహరణమున లోపభూయిష్టమైన సృష్టిని వ్యాఖ్యానించుట జరుగగా, ఈ ఉదాహరణమున లోపప్రసక్తి తీసికొనిరాక, కేవల సృష్టినే వ్యాఖ్యానించుట జరిగినది, భేద మిదే.

భగవంతుడు విశ్వస్వరూపుడని భక్తుల విశ్వాసము. భక్తులైన దాసుగారు ఆ విశ్వస్వరూపతను వ్యాఖ్యానించుచు చేసిన ఇంకొక ఊహ —

జలధులు రోమకూపములు, శల్యము లద్రులు, సూర్యచంద్రు ల
క్షులు, పవనంబు లూరుపులు, శుక్లము వర్షము, మిన్ను శీర్ష, మి

13. సావిత్రిపరిత్రము - పు. 5

14. గజేంద్రమోక్షణము - పు. 10

య్యల జఘనంబు, మేను జగమెల్లయునై వెలుగొందునే విభం
డలఘుడనంతఁ డవ్యయుఁ డనాది గురుండగువానిఁ గొల్చెదన్¹⁵

భగవంతుడు ఊహల కతీతుడు. ఊహల కతీతుడైన భగవంతుని ఉపమాన
సాధనములతో కొలిచిన ఊహ -

వలయ రేఖకుఁబోలి వశమె తెల్పంగ నీ

కాది మధ్యాంతము లప్రమేయ

ఎల్ల జగంబుల కీవె యాధారము

తెక్కల కన్నింటి కొక్కటి వలె

ధర్మము వైపె యెంతయు జోగుచుండువు

బలుపువంకన్ త్రాసు ములు విధమున

పెరుగవు తరుగవు విభజింపఁబడవు తూ

న్యాంకమువలె నకలంక చరిత!

పిన్నకుం బిన్న పెద్దకుం బెద్దపీపు

కొలఁత కందవు నిన్నెన్న నలవికాదు

చెలఁగు సరిబేసియై నీవు తలఁచినంత

భక్తమందార! భవదూర! పరమపురుష¹⁶

ఉపమేయము వక్తకు స్పష్టముగా తెలిసి శ్రోతకు తెలియనపుడు, వక్తకు
శ్రోతకు స్పష్టముగా తెలిసిన ఉపమానము వలన, వక్త శ్రోతకు ఉపమేయమును
తెలియబరచుట లోకస్థిత వ్యవహారము. అలంకారముల ప్రయోజనము కూడ నదే.
ఈపద్యమున ఉపమేయము వక్తకు గూడ స్పష్టముగా తెలియదు. కాని అత్యద్భుత
ములైన ఉపమానసామగ్రిచే ఉపమేయ స్వరూపమును తెలియనరుచుట జరిగినది.
ఈ యుదాహరణము దాసుగారి ఊహసౌధ శిఖరాగ్రము.

15. గజేంద్రమోక్షణము పు. 19

16. యథార్థరామాయణము - పు. 137

భగవంతుని దాసుగారు సృష్టించలేదు. దాసుగారికి పూర్వమే భగవంతుని సృష్టి లోకమున జరిగినది. కాన భగవంతుడు దాసుగారికి పూర్వం సృష్టిలో లభించినవాడే. కాన ఈ ఊహ సృష్టికి వ్యాఖ్యానము.

హరిశ్చంద్రచక్రవర్తి పాలనలోనున్న అయోధ్యానగర ప్రజలను దాసుగారు ఊహించిన పద్ధతి -

జయతు సత్యమని చక్కగా నుడుటివయి పచ్చబొడుచువానిన్
అయయో త్రొక్కితినా చీమ నెంత దయమాలితి నను జ్ఞానిన్
వడ్డిగొనక మరి పత్రముగట్టక పదులిచ్చుచుండు వానిన్
గ్రుడ్డియై ముప్పిగొనక యేదయిన కూలిచేయు నభిమానిన్
అతిథి లేడొక్కడైన నొంటి నెట్లారగింతు ననువానిన్
బ్రతుకెల్ల పరోపకారమునకని పాడెడు పుణ్య నిధానిన్¹⁷

ఇది అయోధ్యానగర పౌరుల వరసము కాదు. దాసుగారి కిష్టమైన అదర్శ రాజ్యమునందలి ప్రజలు. రాజ్యప్రజలందరు ఇంత సజ్జనులగుట సృష్టిలో జరుగని విషయము. కనుక నిది సృష్టిలోగల లోపము. ఈ అయోధ్యాప్రజల వర్ణన మిషతో దాసుగారు సృష్టిలోన పూరణము చేసిన ఊహ ఇది.

ధారణ :

ఊహలు గుంపులు గుంపులుగా ముసురుకొనగా, వానిని నేమరుచేసికొనుచు అదుపులో పెట్టు సంయమనశక్తి ధారణ. ఇది ఒక విధముగా రాజశేఖరుడు చెప్పిన కారయిత్రీ భావయిత్రీ శక్తులకు (ప్రతిభకు) తోడుపడు అంతర ప్రయత్నమైన సమాధి వంటిది.¹⁸ మరి యొక విధముగా అంగ్ల కవియైన Words worth చెప్పిన Tranquility వంటిది.

17. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - పు. 13

18. సమాధి రాంతరః ప్రయత్నో బాహ్యోస్త్యభ్యాసః, తావుభావి శక్తి ముద్ధా సంయతః సాకేవలం కామ్యేహేతుః - కావ్యామీమాంసా చతుర్థోఽధ్యాయః

దాసుగారికి ఒక చిన్న అంశమునకు గుంపులు గుంపులుగా ఊహలు ముసురు
కాను ననుటకు నేయు పదులకొలది ఉపమానములే ప్రమాణము. ఎన్నియో
స్ఫురించగా వానిని నెమరువేసికొని వానిలో సందర్భాచితములైనవానిని మాత్రమే
గ్రహించునట్లు చేసినది దారణ.

చేపలు గింజుకొనుట అను చిన్న అంశమును దాసుగారికి తోచిన ఊహలు -

'మృత్యువుల దప్పించుకొన ప్రయత్నించు వైద్యుల పోల్కి, తప్పని
ప్రకృతి నిద్రిల్చుకొన నుంకించు ముముక్షువుల మాడ్కి, పదార్థనానాత్వము నిర్మూ
పించు నై యాయుతుల భాతి, లగ్ననిర్ణయముచేయు జ్యోతిష్కులవలె, స్వతంత్ర
పరిపాలనము స్తోరిన కలియుగ భారతీయుల తీరున, స్వకీయ జననమరణ స్థితుల
న్వర్ణించ దొరకొను ౬వి లాగున నెట్లు గింజుకొనుచున్నవో యమ్మిట్టమీలు.'¹⁹

హనుమదంగద జాంబవదాది కపిపీరులు సీతాన్వేషణము నలుపుశ్రద్ధను
ఊహించిన విధము -

'ఒకప్పుడు దశదిశలన్ సంశయముతీరక చూచినచోతె పలుమార్లు చూచుచు,
ఒక్కవేళ నెల్లసందులు లోయలు నెలీయలు గుహలు మూలలు వెదకుచు కొమ్మ
లాకులు చివుళ్ల యడుగులు స్పృశ దిరుగవైచి శోధించుచు, దేవతావ్రత్యక్షమునకై
భాగవతులమాడ్కి, పాతాళజలధారోత్పతనము కొఱకు యంత్రకూప ఖనికుల వలె,
భిషక్సమావేశమునకై విషమజ్వారాబందువుల రీతి, అరోగ్యస్థానమునకై దీర్ఘ
రోగుల చాడ్చున, తరుణభార్యా ప్రథమప్రసూతికై యధిక ధనవంతులగు వయసు
మల్లిన మగల పోలిక, కారాగృహవిముక్తికై బండిలదొప్పన, సువృష్టికై జమ
పీడితుని తీరున, విద్రాశనపానంబులకై పస్తున్న దేహధారుల కైవడే, నిత్యసంతు
ష్టికై సంసారుల పరుపున సీతా సందర్శనార్థమై ప్రతీక్షించుచు....'²⁰

నెట్లుకొని ఎన్నియో యాహలు ముసురునవియు, ఆ యాహలను నెమరు
వేసికొని తగినవానినే గ్రహింతురనియు చెప్పుటకు ఈ ఉదాహరణములు చాలును.

19. యథార్థరామాయణము - పు. 78

20. " పు. 193

నేను నేనని వచ్చి పైబిడు ఊహ లన్నింటిని దానుగారు తదిరూపము దిద్దు వరకు ధారణ చేయగలరా? అను సందియమునకు తానే లేడు. ఒక్కరాత్రి రాత్రియే అంబరీషచరిత్రమును వ్రాసి ధారణపట్టి మరునాడు మహద్భుతముగ చెప్పిన దిట్ట. అనిదంపుర్యముగ 'అసాధ్యాష్టావధానము'ను నిర్వహించినవా డీయన. ఇక హరికథలలో ప్రసంగములలో వీరి రసనపై లాస్యముచేయు ప్రాస్తావిక శ్లోకములు, పద్యములు సముద్రతరంగముల వలె అనంతములు.

అనుభూతి :

అవగాహన వలన కలిగిన వస్తుతత్త్వసంపూర్ణ సాక్షాత్కారముతో పుట్టిన ఊహలను ధారణచేసికొనగా కలుగు మహాకవీశ్వరైక సాధ్యముగు నవనవోన్మేషమైన ఆత్మసాక్షాత్కారము అనుభూతి.

అవగాహన వలన కలిగిన సాక్షాత్కారము సంపూర్ణమైనదే యైనను, అది కేవలము వస్తుగతమైనది మాత్రమే. ఈ ఆత్మసాక్షాత్కారము వస్తుతత్త్వసాక్షాత్కారమును ప్రతిబాముద్రతో కళాత్మకముగా తీర్చిదిద్దినటువంటిది. వస్తుతత్త్వ సాక్షాత్కారము సామాన్య కవికి కూడ కలిగి, అతడు కూడ సూహించును, అతడు కూడ ధారణ చేయును. కాని మహాకవి లక్షణమైన ఈ ఆత్మసాక్షాత్కారమును పొందలేడు. కవికి మహాకవికి భేదము కల్గించునది ఈ అనుభూతియే.

కవికి మహాకవికి భేదమును తెల్పుచు అచార్య యస్వీతోగారాపుగారు- 'కవి సామాన్యుడై తే అతడే విషయము నేయుపాది నాశ్రయించి అవిష్కరించుచున్నాడో కేలిపోవును. అదే మహాకవియైతే అతడు సర్వమును అనుభూతి సాక్షిరముగనే అవిష్కరించినట్లుండును. అయితే మహాకవియును సామాన్యకవి వలె సంఘోష చేవియే.' ఇరువురి అనుభవపరిణామమునకు నొక యవధి యుండును. అతడెంత మహాకవియైనను తత్కావ్యగత సర్వవిషయములు నతని అనుభూతి పరిధిలోనివే యైయుండుటకు నవకాశములేదు. కాని యతడు ప్రతివిషయమును తన ప్రతిబా ప్రకర్షమున మహాకృతి పు మునందు సాక్షాత్కరింపజేసికొని అంతస్సన్నిధి చేసికొని తా ననుభవించినట్లుగనే అవిష్కరించును. అందులకే సామాన్యకవుల వాక్కులు చెవికెక్కవు. మదికించవు. అందు పేలత్వమే గాని మార్గవ ముండదు. కాని న్యమే గాని మన్మణత్వ ముండదు. మహాకవుల వాక్యములు సద్యోహృద్యములు.

సహృదయనైవేద్యములు, శక్తిమంతములు, అర్థగంభీరములు, చిరస్మరణీయములు²¹ అని వ్రాసిన వాక్యములు మహాకవి మహాప్రవృత్తికి అధికార సూత్రములు.

దాసుగారి అనుభూతులు కొన్ని -

ధరణిం జీకటివేళ దవ్వు వెలుగుం దర్శించు కందోయి కి
స్మృతి యేవస్తున్నలైన దోచనము, నిన్ ధ్యానించు నవ్వాని క
ద్దిర యీలోకవికారముల్ మది రవంతేనిం గననావు గా
యరయంగాఁ దన జీవితంబున మహాత్మా! సూర్యనారాయణా²²

‘మనస్సు భగవంతునిపై కేంద్రీకరించినపుడు ఈ లోక విషయములేవియు పట్టవు’ అను అనుభూతిని ఒక సృష్టిసత్యమైన ఉపమాన సహాయముతో సహృదయుని చెంత చేర్చినారు.

జలమందజ్ఞతచే జొరంబడిశ్రమన్ జానున్నచీమన్ గృహన్
బలుమాతొడ్డున నైచినం దిరుగ నాపం బద్దియుం జేరు న
ట్టిల దుష్కార్యములందు ముగ్ధునను సీవెంతో దయన్ దేల్చినన్
భళిరా సల్పెదనేరముల్ మఱియు నప్పో సూర్యనారాయణా!²³

‘చెడువైపు మనసు పరుగిడుట’ అన్న అంశము క్రొత్తది కాదు. కాని
దీని సహజలక్షణముతో పోల్చి చెప్పిన ఈ పద్యభావము ఎంతయో హృదయాకర్షణ
శక్తి గడించుకొని క్రొత్తదిగా నై నది.

కలహోవ కష్టముల్ దొలగిన యుట్టుల

నవ్వుదేలిన సూపిరాడినట్లు

21. కవ్యప్రీతులు - సంపాదకీయము - పు॥ లు 10. 11

22. సూర్యనారాయణశతకము - ప. 75

23. .. ప. 38

పెను నగాధముదాటి వెల్లడి గనునట్లు
 చెదరిన సిరి మల్లి చేరినట్లు
 సతతశంకితము విస్వప్రబునై నట్లు
 మూర్ఛదేరినఁజెల్వి మొనఁబునట్లు
 ఆన విడుచు నర్థమది యుట్టిపడట్లు
 ముప్పను గారడి ముగియునట్లు

హాయిగా రాచదంపతు లర్భకుండు
 బ్రతుకుఁగని కౌశిక మునీంద్రుఁ బ్రస్తుతించి
 యెల్ల దేవతలకు మ్రొక్కి ఋషుల కెరలి
 యెంతయుం గల్గి పుట్టితొ యిల్లుఁజేర²⁴

ఈ పద్యమునందు గ్రహించిన కష్టములు, ఆ కష్టములు తొలగినపుడు కలుగు ఆనందములు సామాన్యమానవునకు గూడ నందుదాటలో నున్నవే. ఈ అంశము లన్నియు అనుభూతి వలయము నందలి వాకిటలే.

భావము :

అమూర్తస్థితిలోనున్న అనుభూతి, అభివ్యక్తీకరణవాహకముగా మారుటయే భావము.

'అనుభూతి' అను అంశమున కిచ్చిన ఉదాహరణము లన్నియు, అనుభూతి అభివ్యక్తీకరణముగా మారుటయే కదా. కనుక ఆ ఉదాహరణము లన్నియు 'భావము' అను అంశమునకు కూడ సరిపోవును.

అయినను ఒక్క ఉదాహరణము -

'వతి దూర దేశంబు పట్టిన యవుడు
 నతి వాని చిత్రంబు నరగునఁజెచ్చి
 కనుఁగొని యుప్పొంగు గన్నీరు పొందు

గొనియాడు మనవి గైకొనుమని వేడు
 నతిభక్తిఁగొల్చు నాథాయని పిల్చు
 బ్రతిమాలు పదములపైఁబడి సోలుఁ
 దనగతిఁగని పొక్కు ధైర్యంబు దక్కు
 తనదు సొమ్మఁదీయు ధర్మంబుసేయుఁ
 జెనిమిటి చరితంబు వినిపించువారిఁ
 గని గారవించు సత్కథల నాలించు
 నటువలె మనము నిత్యంబు సర్వేశుఁ
 బటమున భావించి బ్రతుకుట మంచి²⁵

భక్తుడు చేయవలసిన భగవదాధన మిషతో దాసుగారు, పతి దూరముగా
 నున్నపుడు నతి పతిని గూర్చి నలుపు నగుటోపాసన ప్రకారమును చిత్రించినారు.
 దాసుగారు దేశముల వెంట ఎప్పుడు తిరుగుచుంట వలన, దాసుగారి భార్యయైన
 నరసమ్మగారి కింట ఈ సగుటోపాసన దినచర్య యైనది. ప్రతిభాకాంత వరించిన
 పురుషులకు స్వీయకాంత ప్రతిభ వట్టకుండుట, కాలాంతరమున వశ్యాత్వాపము
 చెందుట ఎక్కువగా కన్పడు విషయము. ఇది దాసుగారు భార్యను జూచి పొందిన
 అనుభూతి.

ఉద్దేశము :

వ్యక్తిత్వముద్ర వదిన భావము 'ఉద్దేశము' అనగా బైట ప్రపంచము
 నుండి గ్రహించిన వస్తువిష్టమైన 'భావము' పై స్వీయసంస్కార ముద్ర వదిన
 సందర్భ మనుట.

హరియని నెఱడని యందు రేని యతండె

ముఖ్యకారణమన్ని భూతములకు

అకాశమట్టుల నంతయు నిండియుఁ

దానెద్దియుంగాక తనరుచుండ

విద్యా పారంగతుడై, కృణీకృతపురందరుడై, దీర్ఘాయురారోగ్య భోగభాగ్య ప్రాభవించితుడై, నభూతో నభవిష్యతి యను గొప్ప మెప్పుంది కేవల స్వతంత్ర వైదిక జీవన వృత్తిస్సరగుచుఁ దాఁ దరించి పరులఁ దరింపఁ జేయు విష్ణు భాగవ తోత్తముండీ జగమున నలరారుట మిక్కిలి యరుదు” 29

ఇక దాసుగారు వారి గ్రంథములలో, గ్రంథ పీఠికలలో అనేకాంశములపై వెలిబుచ్చిన ఉద్దేశములు బిండ్లకు బిండ్లు.

ఇట్లు మహామనీషి మనీషాలక్షణములైన అనుశీలన, ఆలోచన, వివేచన, అవగాహన, ఊహకాలిత, ధారణ, అనుభూతి, భావము, ఉద్దేశము దాసుగారి మేధా సాధములో కలిసి కాపురమున్నవని సారాంశము.

29. యథార్థరామాయణము - పీఠిక - పు - 26.

ని. స్థాన ప్రతిష్ఠ

చిత్తుతాళముల జత చే ధరించిన జాలు
లయతాళములు శుభోదయము పలుకు

కాలిగజ్జె లొకింత ఘల్లుమన్నంజాలు
భరతమ్ము నీముందు శిరసువంచు

వీణతంత్రుల మునివ్రేళ్లు సోకినజాలు
సంగీతనాహిని పొంగిపొరలు

గంటంబుఁబూని క్షీగంటం గాంచినజాలు
కవిత నీయెదుట సాక్షాత్కరించు

నేటి కథకులందు నీపేరు చెప్పక

గజ్జెకట్టువాఁడు కానరాఁడు

తెలుఁగువెలుఁగు దేశదేశాల నింపిన

హరిక థాపితామహా! నమోస్తు¹

స్థాన ప్రతిష్ఠ యనగా, అంధ్రసాహిత్యమునందు అదిభట్ల నారాయణదాసు గారి స్థానమును ప్రతిష్ఠించుట.²

నారాయణదాసుగారికి అంధ్రరసికహృదయములు ఎన్నుకొని పట్టుముకట్టిన గౌరవవిరుదము 'హరికథా పితామహుడు'. దాసుగారు చేపట్టకముందు నామమాత్రముగా మూలంబు నక్కియున్న హరికథాప్రక్రియ, దాసుగారు చేపట్టిన తరువాత తెలుగుదేశము నందలి ప్రతివీధికి పరిచయమైనది. పామరులను పలకరించి అలరించుటయేకాక, పండితుల చూపును కూడ తనవైపు త్రిప్పుకొన్నది. ద్వారములను తెరపించి రాజాస్థానములందు 'తైత్తిరి' లతో కలిగినది. అరుదశాస్త్రములు సాటి సాక్షాత్ప్రక్రియలతో పోటీపడి, గజారోహణాది ఘన నత్కారముల నందుకొన్నది. సమ్మోహనశక్తిచే తెలుగుదేశమును హరిదాసమయము చేసినది. ఇట్లు ఇంతగా హరికథకు మారుతవేగ ప్రచారము కావించి, ప్రాణప్రతిష్ఠచేసి జనకర్షణ యంత్రము కట్టినవారు దాసుగారు. కనుకనే వీరు హరికథా పితామహులు.

దాసుగారు 'సహజ గానకవిత్వశాలి'. ఆ కారణముచేతనే హరికథా టీవితము ప్రారంభమైనది మొదలు వారి కథలను తప్ప మరియొకరి కథలను చెప్పలేదు. వారు సహజకవి యగుటచేతనే, వారి గ్రంథము లందలి వర్ణనలు అతిశయోక్తులతో అకాశసౌధములలో విహరింపక వస్తుతత్వదర్పణములైన స్వభావోక్తులతో, సహజ మానవునకు పరిచితములైన ఉపమానములతో నిండినవి. దాసుగారి గ్రంథములలో ప్రతిభాప్రతిబింబములు, కవి విరుదప్రదాన సమర్థకములు నైన వర్ణనలు రోకొల్లలు. ఒక్క ఉపమాలంకారనిర్వహణము చాలు దాసుగారు మహాకవి యనుటకు. దాసుగారి రచనలలో కవిత్వము లేదనుట, అరువది సంవత్సరాలు అంధ్రప్రేక్షకులు పొందిన అనందమును త్రోసిపేయుట. దాసుగారు సామాన్య హరికథా కథకులే కారు, మహాకవులు కూడ.

దాసుగారు ఉహళాలయైన కవులే కారు, విద్యద్విద్యద్యవ్యరులు. భగవద్దత్తమైన ప్రతిభను పాదుచేసికొని స్వయంకృషిదోహదముల పలన మహావ్యుత్పత్తిఫలములను పొందినవారు. గురుకులూషలేకయే సంస్కృత ప్రాకృత హిందీ పారశీకాంగ్లాంధ్రాద్యనేక భాషలను, తర్క వ్యాకరణ వేదాంతాయుర్వేదాద్యనేక శాస్త్ర

2. ఈ విభాగమునందు నిర్ణయించిన అంశములకు సంపూర్ణ వివరణములు వెనుక ఆయా సందర్భము లందు వచ్చినవే.

ములను, శ్రుతి స్మృత్యష్టాదశపురాణముల సారమును స్వాధీనము చేసికొన్నవారు. ఒక వాక్యములో చెప్పవలెనన్న, గురుమంత్రోపదేశము లేకుండగా ఇంతగా వ్యుత్పత్తిని స్వాధీనము చేసికొన్నవారు ఈ శతాబ్దిములో లేరన్నది వాస్తవము. వాక్తువముకాదు.

దాసుగారు మహావ్యుత్పత్తిఫలముల నారగించి జీర్ణముచేసికొన్న మహాభక్తులు. మనస్సంన్యాసులు. వారి సర్వశక్తులు భగవత్ప్రసాదములనియు, ఆ శక్తులన్నియు భగవదరాధనసాధనము లైనపుడే సార్థకములనియు అధీతిబోధాచరణప్రచారణములతో జీవితమును గడిపినవారు. హరిదాస జగద్గురువులైన భగవద్విష్యులు.

ఇక నైకకళాప్రపూర్ణులైన దాసుగారు తెలుగు సాహిత్యము నందలి యనే కాంశములకు ప్రథములు.

దాసుగారికి పూర్వమందున్న హరికథాప్రదర్శనములలో నృత్యమన్నది లేదు. ఉన్నది నందర్శించితమైన అభినయము మాత్రమే. హరికథా కథనమున సంగీతమునకు నృత్యమునకు బాగుగా స్నేహము కలిపిన ప్రథములు దాసుగారు.

తెలుగుభాషలో స్వీయచరిత్రరచనమునకు దాసుగారే ప్రథములు. వీరి 'నాయెఱుక' రచనాదృష్టిలో ప్రప్రథమాండ్రస్వీయచరిత్ర (1898-1903 మధ్య కాలమున)

ఉమర్కయాము వ్రాసిన రుబాయీలను, ఈ రుబాయీలకు పిట్స్ జెరల్డు చేసిన అంగ్లానువాదమును సంస్కృతీకరించిన వారిలో వీరే ప్రథములు.

షేక్స్పియరు కాళిదాసుల గ్రంథముల నన్నింటిని పరిశోధించి, వారి గ్రంథ ఘట్టములను నవరసములుగా విభాగించి తెనుగున కనువరించినవారిలో వీరే ప్రథములు.

ఆంగ్ల సాహిత్యమున గల 'ఎల్లిగరి' పద్ధతిలో వ్రాసిన వీరి 'బాటసారి' ప్రబంధము, తెలుగులో వెలిసిన గూఢార్థ గ్రంథములలో ప్రథమము.

సంస్కృతమున భట్టికవి వ్రాసిన 'రావణవధమ్' (భట్టి కావ్యమ్) ప్రౌఢ ప్రయోగప్రదర్శనదృష్టితో వ్రాసిన గ్రంథము. దాసుగారు సంస్కృతభాషలో వ్రాసిన 'తారకమ్' గ్రంథము కూడ దాని అకృతిగణమే. మహాభాష్య పరిపాలకులకు గూడ దిగ్భ్రాంతి కల్గించునట్లుగా ప్రౌఢాతిప్రౌఢ, గూఢాతిగూఢ సంస్కృత ప్రయోగములతో సంస్కృతప్రబంధము వ్రాసిన తెలుగువారిలో వీరు ప్రథములు.

'దశవిధరాగసవతికుసుమంజరి' అని వీరు అహ్మవారిపై వ్రాసిన తొంబది రాగముల సంగీతప్రబంధము, సంగీతప్రపంచమున ఏకైకభానుదయము. ఇది యిప్పటికిని ద్విస్తీయములేని ప్రథమ సంగీతప్రబంధము. గాన భారతికి అనన్వయాలంకారము.

బహుభాషావల్లభులైనను, దాసుగారనగానే భాషావరముగా వెంటనే గుర్తుకు వచ్చునది 'నాలుకెనుగు' ఈ పేరు కూడ వీరి కల్పనమే. తదవ్వముల పొడవూడ లేని శుద్ధదేశ్యాంధ్రభాషా ప్రచారకులలో ప్రథములు.

భరతముని నాట్యశాస్త్రము నుండి అగ్రతాంబూల మందొకొనుచున్న అలంకారము ఉపమ. ఈ ఉపమానైలాపి ప్రతి కవికి కొంచెమో గొప్పో తన విలాసములను చూపినను సంపూర్ణముగా స్వాధీనమైనది సంస్కృతరచియైన కాళిదాసునకు అని పెద్దలనుద్ది. (ఉపమాకాళిదాసన్య....) తెలుగున ఆ భ్యాతి అర్హులు దాసుగారు. 'ఉపమా అదిభట్టన్య' అని యనదగినంతగా వీరి యలంకారమును పోషించిరి. వీరి గ్రంథములలో స్వీయస్థిరాస్తి అని చెప్పదగిన ఉపమానసంపద వాములు వాములు. ఇట్లు తెలుగున అధికాధికముగా ఉపమాను ఉపయోగించుకొన్నవారిలో ఇప్పటికిని దాసుగారే అనుయాయులులేని ప్రథములు.

ఇంతటి ప్రతిభావల్లభులు, ఇంతటి వ్యుత్పత్తిసంపన్నులు కనుకనే, అత్యు విశ్వాసముతో దాసుగారు మిత్రులతో 'నావంటివాడు వెయ్యిసంవత్సరాల కొరకైనా పుడ్తాడా?' అని యనుచుండెడివారట. ఈ మాటలు వారిశక్తి నెరుగని వారికి అతిశయోక్తి అనిపించునేమోకాని, ఎరిగిన వారికి స్యభాషోక్తియే.

దాసుగారు "సహజ పాండిత్య విలాసుడు" "శృంగార సర్వజ్ఞుడు" "అట పాటల మేటి" "కవిగాయక కథక మహర్షి" "సంగీత సాహిత్యసారస్వభాముడు"

“మహాకవి గాయక శిరోమణి” “పంచముఖి పరమేశ్వరుడు” “లయబ్రహ్మ”
 “హరికథా పితామహుడు” “అంధదేశ భూషణము”.

దాసుగారు హరికథా కథనాంత మందు గానము చేయు మంగళమే ఈ కృతికి
 మంగళ మహస్త్రి.

సర్వభారతీయా అపి పరస్పర్శమైత్ర్యామోదంతామ్
 ఉర్వి మండలమనవరతం కృతయుగధర్మా వర్తంతామ్
 వాద్దేవీ కృపయా నితాంతమ్ || వాద్దేవీ ||
 ప్రతిపత్సర మీ దృగ్గానసభా పత్తనేషు జాయంతామ్
 సతత మాసేతుశీతనగం సత్సంగ గుణౌ గీయంతామ్
 వాద్దేవీ కృపయా నితాంతమ్ || వాద్దేవీ ||

ల గ ము - సహకార గ్రంథములు

అగ్నిపురాణమ్ - చౌకంబాప్రతి

అధ్యాత్మసంకీర్తనలు - తాళ్లపాక అన్నమాచార్యులు, తిరుమల తిరుపతి
దేవస్థానము, తిరుపతి

అంధ్ర ధ్వన్యాలోకము - శ్రీ వేదాల తిరువెంగళాచార్యులు, గుంటూరు.

అంధ్ర ధ్వన్యాలోకము - శ్రీ పంతుల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి, విజయనగరం.

అంధ్ర యక్షగానవాఙ్మయచరిత్ర - ఆచార్య శ్రీ యస్వీజోగరావు, అంధ్ర
విశ్వవిద్యాలయము, వాల్తేరు.

అంధ్ర వాగ్గేయకారచరిత్రము - శ్రీ బాలాంత్రపు రజనీకాంతరావు, ఆరాక
వాణి, విజయవాడ

అదిభట్ట నారాయణదాసు - శ్రీ గుండవరపు లక్ష్మీనారాయణ, జె. కె. సి.
కళాశాల, గుంటూరు

ఉదయశ్రీ-కరుణశ్రీ జంధ్యాల పాపయ్యశాస్త్రి, నట్లాభిపురము, గుంటూరు

కచ్చపీఠుతులు - రచయితల సహకారసంఘము, గుంటూరు

కథలు-గాథలు - శతావధాని శ్రీ చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి, రచయిము

కాళిదాసగ్రంథములు - కాళిదాసు (వివిధ ప్రచురణలు)

కావ్యప్రకాశః - మమ్మట కవిః

కావ్యమీమాంసా - రాజశేఖరః

గీతగోవిందమ్ - జయదేవకవిః (వావిళ్ళ ప్రతి)

చంద్రాలోకః - పీయూష వర్ష జయదేవః

తిరుపతి పేంకటకపులు - ఆచార్య దివాకర్ల పేంకటావధాని

తెలుగు భాషలో ఛందోరీతులు - శ్రీ చాపూరి దొరసామిశర్మ

దశరూపకమ్ - ధనంజయః

తెలుగు హరికథా సర్వస్వం - ఆచార్య శ్రీ తూమాటి దొణప్ప, నాగార్జున
విశ్వవిద్యాలయము, గుంటూరు

దాక్షిణాత్య సాహిత్యసమీక్ష - డా॥ జి. నాగయ్య, శ్రీ పేంకటేశ్వర
విద్యాలయము, తిరుపతి

- భృన్యారోకః - అనందవర్ధనః (చౌకంబాప్రతి)
 నాట్యశాస్త్రమ్ - భరతమునిః (బరోడా ప్రతి)
 నాట్యశాస్త్రము - డా॥ పి. యస్. ఆర్. అప్పారావు, హైదరాబాదు
 వారాయణదాసు గ్రంథములు - [వివిధ ప్రచురణలు]
 శీతికథామంజరి - కందుకూరి వీరేశలింగము
 పార్వతీపరిణయము - శ్రీ పసుమ రి కృష్ణమూర్తి, బరంపురము
 పూర్ణపురుషుడు - శ్రీ యామిజాల వద్దనాభస్వామి, మద్రాసు
 బాలవ్యాకరణము - చిన్నయనూతి
 భగవద్గీత - వేదవ్యాసః
 భాస్కర రామాయణము - అనందాశ్రమప్రతి
 మదునాపంతుల సాహిత్యవ్యాసాలు
 మృదంగవాద్యబోధిని - శ్రీ ముఖగావు కృష్ణదాసు
 రామాయణమ్ - వాల్మీకిః [వావిళ్ళ ప్రతి]
 లక్షణశిరోమణి - హిత్తపి వేంకటరమణకవి
 వజ్రపాతః - కర్తవీర నాగేశ్వరరావః
 వాయుపురాణమ్ - చౌకంబాప్రతి
 శతావధానసారము - శ్రీ తిరుపతి వేంకటకవులు, కడియము.
 శ్రీ ఆదిభట్టనారాయణదాస చరిత్రము - శ్రీ యం. వి. ఆర్. కృష్ణశర్మ,
 గుంటూరు
 శ్రీ ఆదిభట్టనారాయణదాస సారస్వత వీరాజనము - రఘులతల సహకార
 సంఘము, గుంటూరు
 శ్రీ నారాయణదాస జీవితచరిత్రము - శ్రీ పెద్దింటి సూర్యనారాయణదీక్షితదాసు,
 నర్సాపురము
 శ్రీ మదజ్ఞాదాదిభట్ట నారాయణదాస జీవితచరిత్రము - శ్రీ మరువాడ వేంకట
 చయ్యులు, రాజమండ్రి
 శ్రీ మదజ్ఞాదాదిభట్ట నారాయణదాస శతజయంత్యుత్సవ సంచిక - సంస్కృతి
 సమితి, చీరాల
 శ్రీమదాంధ్ర మహాభారతము - కవిత్రయము [వావిళ్ళ ప్రతి]
 శ్రీ మహాభాగవతము - బమ్మెరపాతన [అకాడమీ ప్రతి]

సాహిత్యదర్పణః - విశ్వనాథః [చౌకంబాప్రతి]

సింహాసనద్వాత్రింశిక - కొఱవి గోపరాజు (అంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు ప్రతి)

స్వీయచరిత్రము - కందుకూరి వీరేశలింగము

Adibhatla Narayanadas - Sri Vasanta Rao Brahmaji Rao,
Vijaya Nagaram

Notes on Sahitya Darpana - P. V. Kane, Motilal Banarsi,
das, Varanasi

Shakespeare Complete Works - Shakespeare - English
Language book Society, London

వ్యాసములు :

దెబ్బకుదెబ్బ - శ్రీ నారాయణదాసు - అడ్వర్టయిజర్ (1-4-42)

నాట్యకళ - సంగీతనాటక అకాడమీ, పిబ్రవరి, 1965

బయలాట - శ్రీ ముత్తూరి సంగమేశం - అంధ్రప్రభ, సచిత్రచారపత్రిక
[4-1-1966]

భారతీయసంస్కృతి హరికథలు - శ్రీ పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యులు,
ప్రొద్దుటూరు

సరస్వతీ పత్రిక, కాకినాడ

హరికథ - శ్రీ నారాయణదాసు - అంధ్రపత్రిక సంవత్సరాది సంచిక, 1941

హరికథా పరిణామము [రేడియో ప్రసంగము జనవరి, 1968] శ్రీ పెద్దింటి
సూర్యనారాయణ దీక్షితుడు

ప్లుతము.

సంబంధ సమాచారము

- త. దాసుగారి జాతకము
- కి. చెళ్ళపిళ్ళ - ఆదిభట్ల
- ట. పద్యావృత్తులు
- ధి. దస్తూరి
- మి. పంచముఖీ ప్రదర్శిని
- తోం. దాసుగారి గ్రంథములు

త. దాసుగారి జాతకము

ర క్తాక్షి సంవత్సర శ్రావణ కృషదశమి సోమ్యవాసర పూర్వరాత్రో దశ
ఘటికోపరి మఘానక్షత్ర చతుర్థచరణే పార్వతీపుర ప్రాగ్విశ్వేకయో జనమాసే సువర్ణ
ముఖీనదీ తీరస్థితాజ్ఞాదగ్రామేఽహయ్యభూవకిల (31-8-1884)

తాత్కాలికస్ఫుట సవగ్రహస్థితిగతి సూర్యసిద్ధాంతరీత్యా వక్ష్యమాణే నిర్ణీతే
భవతః

అజ్ఞాదగ్రామ సోమ్యరాజ్యంశాః - 0-18-40-0

రవేఃస్థితి	4-16-14-22	గతిః 0-0-58-5
బంధ్రస్యస్థితిః	4- 6-36-20	గతిః 0-0-766-55
కుజస్యస్థితిః	1- 9-26-32	గతిః 0-0-28-30
బుధస్యస్థితిః	5-11-37- 7	గతిః 0-0-45-0
గురోస్థితిః	7- 1-56-53	గతిః 0-0-44-0
శుక్రస్యస్థితిః	5- 0-28-23	గతిః 0-1-11-49
శనేస్థితిః	5-21-8-24	గతిః 0-0-20-8
రాహుఃస్థితిః	6-24- 8-52	గతిః 0-0- 3-11
కేతోఃస్థితి	12-24-9-52	గతిః 0-0- 3-11

కీ. చెల్లపిళ్ల - ఆదిభట్ల

(భారతి - అక్టోబరు - 1979)

చెల్లపిళ్ల అంటే తిరుపతి వేంకట కవుల్లో ఒకరైన వేంకట శాస్త్రిగారు. ఆదిభట్ల అంటే హరికథా పితామహులైన ఆదిభట్ల నారాయణదాసుగారు. అదేం దైవ చిత్రమోకాని, ఈ స్రతికా వంతుల జీవితాల్లో సాదృశ్యాలు అనేకం కన్పడతాయి. ఆ సాదృశ్యాల్ని వివరించడం ఈ వ్యాస లక్ష్యం.

శాస్త్రిగారు, దాసుగారు ఇద్దరూ, చెరో ప్రక్రియను బహుళ ప్రచారంచేసిన ప్రక్రియా స్రచారకులు. శాస్త్రిగారు అవధాన ప్రక్రియను, దాసుగారు హరికథా ప్రక్రియను తెలుగుదేశంలో స్రతి బజారికి పరివయం చేసినవారు. శాస్త్రిగారు చేపట్టడానికిముందు అవధాన ప్రక్రియ, దాసుగారు చేపట్టడానికిముందు హరికథా స్రత్రయ లోకంలో లేవోలేదు. ఉన్నా, ఈ రెండు ప్రక్రియల్ని సంపూర్ణంగా ఎరిగినవాళ్లు అక్షరాస్యుల్లో చూడ తక్కువే. కొంత మందిచేతమాత్రం నామమాత్రంగా పలకరింపబడ్డా ఏక్కడెక్కడో చెదురు మదురుగా వున్నయ్. ఇట్లా ఏక్కడెక్కడో మారుమూలల్లో అసూర్యంపశ్యలుగ, అనాథలుగా నక్కివున్న ఈ ప్రక్రియలు ఈ కళాకళత్రుల కరగ్రహణంతో సాటి ప్రక్రియల్లో పోటీబడ్డాయి. కొన్ని ధశాబ్దాలు స్రభుత్వం చేశాయి. సండితుల దగ్గరనుంచి పామరులదాకా అందర్నీ పలకరించాయి. శతావధాన అంటే వేంకటశాస్త్రిగారనీ, హరిదాసు అంటే నారాయణ దాసుగారు అని వెంటనే గుర్తుకు వచ్చేటంతగా, ఈ ప్రక్రియలకి ప్రాణ ప్రతిష్ఠ చేసి జనానిర్మల యంత్రం కట్టిన ప్రక్రియారాధకులు వీరిద్దరు.

ఈ మహామహు లిద్దరూ నానరాజ సందర్శనం చేసి గజారోహణం మొదలైన అనేక సన్మానాల్ని పొందినవారు. అవధానాలనే వంకతో శాస్త్రిగారు, హరికథలనే వంకతో దాసుగారు రాజాస్థానాలన్నింటినీ కారదా పీఠాలుగా చేసినవారు. రాజాస్థానాలన్నింటల్లో, అవధానాలంటూ శాస్త్రిగారు సాహిత్య సరస్వతికీ, హరికథలంటూ దాసుగారు సంగీత సరస్వతికీ అరతు లిచ్చించినవారు. ఇట్లా ఈ ఇద్దరూ రాజాస్థానాలను సరస్వతీ పురోహితులు.

వీళ్ళిద్దరూ అపారంగా శిష్య సంపద కలిగినవారు. దానికి కారణమిది. ఈ ఇద్దరూ చేపట్టకముందు ఆ ప్రక్రియల్ని ఆసరా చేసుకొని కవులు కాలక్షేపం చేసే వాళ్లు. ఈ కారదా తనయులు చేపట్టిన తర్వాత, ఆ ప్రక్రియలే వీళ్ళిద్దర్నీ ఆధారం చేసుకొని బ్రతికాయి. మహాజ్యోతులై వెలిగాయి. ఇట్లా మహా జ్యోతుల్లాగా వెలుగుతున్న ఈ ప్రక్రియల్ని చూసిన ప్రతివాడగా ఆర్షింప బడ్డారు. అంతే ఐక వీళ్ళిద్దరికీ అపారంగా శిష్య సంపద చేకూరింది. ఈ శిష్యకోటి దేశం అంతా ఎట్లా వ్యాపించిందంటే, దేశంలో గజ్జె కట్టినవాడల్లా దాసుగారి శిష్యుడే, పద్యం అల్ల గలిన వాడల్లా శాస్త్రిగారి శిష్యుడే.

కవిసమ్రాట్ శ్రీ విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారు వేంకట శాస్త్రిని గూర్చి అన్నమాటల్లో ఒక పద్యం -

తన యెద యెల్ల మెత్తన-కృత ప్రతి పద్యము నంతకంటె మె
త్తన-తన శిష్యులన్న నెడదంగల ప్రేముడి చెన్నతోని మె
త్తనయ్యి-శత్రు పర్వత శతారము, సత్కి-వి చెళ్ళపిళ్ళ పెం
కన గురువంచుఁ జెప్పికొనఁగా నది గొప్ప తెలుంగుఁడనన్.

అట్లాగే చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారు నారాయణదాసు గారిపై చెప్పిన పద్యాల్లో ఒకటి-

దాసు నారాయణునకు నీతండ, నీని
దాసు లెల్ల డంగల హరిదాసులెల్ల
నొక్క హరిదాసులేకాదు, నిక్క-మితని
యెడల నాదృతి లేని వాడెవఁడు వుడను.

అదునికుల్లో ఈ ప్రక్రియల్ని చేపట్టిన వాళ్ళల్లో, వీరిద్దరికీ ప్రత్యక్ష శిష్యు లో, పరోక్ష శిష్యులో, పరంపరా శిష్యులో, ఏకలవ్య శిష్యులో కాని వాళ్లు లేరన్నది సారాంశం. జన్మ వంశానికి సంబంధించిన జ్ఞాతులకంటె, విద్యావంశానికి సంబంధించిన జ్ఞాతులు ఎక్కువగా కలవారు ఈ సరస్వతీ స్తనందయు లిద్దరు.

శాస్త్రిగారు, దాసుగారు చేపట్టి అనుభవిస్తున్న ప్రక్రియా నిదులు వంశ పారం పర్యంగా వచ్చినవికావు. గురు శుశ్రూషా లభ్యలు అంతకంటె కావు. కేవలం

దైవదత్తాలు. శాస్త్రిగారు అవధాన నిర్వహణ వైపునకు, అట్లాగే దాసుగారు హరికథా కథన సామర్థ్యం ఎవరి దగ్గరా అక్షరాభ్యాసం చేయించుకోలేదు. శాస్త్రి గారికి మాడభూషివారు, దాసుగారికి కున్నస్వామి నిమిత్తమాత్ర ప్రేరకులు.

పీళ్లిద్దరూ ద్రావిడులు. భారద్వాజ గోత్రులు. భారద్వాజ గోత్రులగుటచే కాటోలు వీళ్ళ పత్రీయలు భారద్వాజుని విందులైనాయి. ఆ భారద్వాజునికి (ద్రోణు నకు) ఒక్కడే పితవ్య శిష్యుడు. ఈ భారద్వాజులకో పితవ్య శిష్యులు అనేకం.

సంస్కృతిని తల్పించుకొని అయినాసరే, వీళ్ళ మనస్తత్వాల్ని గ్రంథాల్లో నింపడం పీళ్లిద్దరికీ దాగావున్న అంశాలు. అంతదాకా ఎందుకూ? వీళ్ళే వీళ్ళ గ్రంథాల్లో పాత్రలుగూడ అయ్యారు. శ్రవణానందం మొదట ద్రావిడపుడు, దాంతోనాయకుడు వేంకట శాస్త్రిగారే కదా.¹ ఇట్లాగే తిరుపతి వేంకటకవులు వ్రాసిన ప్రణావతీ ప్రద్యుమ్నం అనే నాటకంలో మూడు వంతులు వ్రాసింది వేంకటశాస్త్రి గారు. ఈ నాటకంలో శాస్త్రిగారు శుచిముఖిని అవధానిగా చిత్రించారు. అట్లాగే నారాయణదాసుగారు తారకము అనే సంస్కృత స్వతంత్ర ప్రబంధంలో నాయకుడై తారకుణ్ణి (రాక్షసుడైన తారకుడుకాదు) మహాసంగీత విద్వాంసుడుగా చిత్రించారు సారంగధర నాటకంలో మహాకవి గాయక పాత్రను ఒకదాన్ని సృష్టించారు. ఈ తార కుడి పాత్రలో, మహాకవి గాయక శిరోమణి పాత్రలో కనబడేది దాసుగారే.

పీళ్లిద్దరికీ తల్లిదండ్రులు పెట్టిన పేర్లు వేరు. లోకంలో పిలిచేపేర్లు వేరు. వేంకటశాస్త్రిగారికి తల్లిదండ్రులు పెట్టినపేరు వేంకటాచలం. లోకవ్యవహారంలో ప్రసిద్ధి తెక్కిన పేరు వేంకటశాస్త్రి అని కదా. అట్లాగే నారాయణదాసుగారి తల్లి దండ్రులు పెట్టిన పేరు సూర్యనారాయణ. లోకవ్యవహారంలో ప్రసిద్ధి తెక్కిన పేరు నారాయణదాసు అని కదా. ప్రజలు వీళ్ళ పేర్లను అదేవనిగా జపించడంచేత కాటోలు, పీళ్లిద్దరి పేర్లు ఇట్లా అరిగిపోవడానికి కారణం. పేరు పెరిగినకొద్దీ పేరు తరగడం పెద్దల్లో కన్నదే ఒక వింత లక్షణం.

ఈ ప్రక్రియా పితామహు లిద్దరూ వాళ్ళ అవతారాల్ని చాళించడంలో కూడా సాదృశ్యం వుండడం చంకో విచిత్రం. శాస్త్రిగారు మహాశివరాత్రినాడు, దాసుగారు

1. మాడుడు నా వ్యాసం 'తిరుపతి వేంకటకవుల రచనా విభాగము' ప్రవంతి - ఆగష్టు - 1973.

త్యాగరాజస్వామి జయంతినాడు వాళ్ళ ప్రతిభా సరస్వతుల గుర్తులను మాత్రం భూమిపై వదిలి స్వస్థానాలకు ప్రయాణం చేశారు. పర్వదినాలు స్వస్థాన ప్రయాణాలకు మంచివి కాబోలు.

వీల్లిద్దరూ మీసాల పండితులు. సర్వతంత్ర స్వతంత్రులు. దోషవిరోధులు. గుణ పక్షపాతులు, యథేచ్ఛా శృంగార విహారులు, బహుగ్రంథకర్తలు, కృతి స్వీకర్తలు, గజారోహణాది ఘన సత్కారాలను అనేకం పొందిన శారదామాతలు.

ఈ సమప్రతిభు లిద్దరూ సమకాలికులు కూడా కావడం చేత, ఒకరి ప్రతిభను మరొకరు చూసి మురిసిపోవడం కూడా జరిగింది. ప్రశంసించుకోవడం చూడ జరిగింది.

వేంకట శాస్త్రిగారు దాసుగారిపై చెప్పిన పద్యం

ఆది భట్టితడయ్యెను హరికథలకు
ఆది భట్టితడయ్యె గేయపు ఘణితికి
ఆది భట్టితడయ్యె నాట్యంపు కళకు
ఆది భట్టితడయ్యె లోకాద్యతులకు

నారాయణదాసుగారు వేంకటశాస్త్రిగారిపై చెప్పిన పద్యం -

ఉభయ భాషాకవులలో సమున్నతిఁగని
సకల రాజ సభలయందు జయముగాంచి
శతవధానంబు సల్పు పండితులు లేరు
భార-తిరుపతి వేంకటేశ్వరులు దక్క.

ఇట్లా ఈ సార్వస్వేతేయు లిద్దర్లో సాదృశ్యాలు అనేకం వుండటం, వాళ్ళిద్దరిలోవున్న దైవాంశ ఏకమేకం అని లోకం గ్రహించడానికే.

శ్రీ గుండవరపు లక్ష్మీనారాయణ

తం. పద్యావృత్తులు

దాసుగారు మొదట చాటుపులుగా చెప్పిన కొన్ని పద్యములను తరువాత వారి గ్రంథములలో చొప్పించిరి. వాని వివరము లివి—

1. 'మొలక లేతటిరము తలిరుల నవరము.'
మేలుబంతి - 141 సారంగధర - 8
2. 'సాగిండ్లుచ్చునన్ వచ్చు తీగ కరణి'
మేలుబంతి - 147 సారంగధర - 9
3. 'పూర్వప్రబంధము పోల్కికై చచ్చిన
యూగ నంటించెడు హీనుడొకడు'
మేలు - 188 ప్రహ్లాద - 4
4. 'మన శంఖమోయన కరంబు పూరించి
మేలుగా శ్రుతిలోన మేశగించి'
మేలు - 149 ప్రహ్లాద - 5
5. 'చీటులంటించి పోషింప జాలర పను
తెచ్చటి కైన బోనిచ్చు వారు'
మేలు - 164 యథార్థ - 52
6. 'తలుపులు మూసిలేపెచట, తాళము పెట్టెటలేదు....'
మేలు - 165 యథార్థ - 52
7. 'పల్లము వంక బ్రవర్తించె నీర్విశే
ష్యము జాడ జను విశేషణము భంగి'
మేలు - 165 జానకీ - 59
8. 'రిష్టైక్తరుం బోలి రెటి జేయును నైజ
మగు తెల్వి దీపంబు నంటి విద్య'
మేలు - 181 ప్రహ్లాద - 14
9. 'అలరు తేనియలారు దలిరుల జిగి మీరు
విన్న గఱపు దీరు బెంగుళారు'
మేలు - 108 నాయెదుక - 195
10. 'తరచుగ నల్లి తామర తంపరగ జివు
రించెడి విద్యల మించు నెద్ది'
మేలు - 89 నాయెదుక - 158

11. 'ఏ దినంబున శోక మెరుగని బుడులెల్ల
కప్పిటి వరదలు గార్చినారు'
మేలు - 58 నాయెరుక - 113
12. 'స్మిత పూర్వాస్య సరోజ మున్నత భుజాశ్లిష్టంబు....'
మేలు - 58 నాయెరుక - 113
13. 'అశ్రితుల పాలి దాక్షిణ్యపరుల యొద్ద
శౌర్యముం గోవిదుల కడ సాత్త్వికతయు'
మేలు - 220 నాయెరుక - 227 సారంగ - 3
14. 'సన్నని మబ్బులో మెరయు చందురు పోల్కి మొగంబు....'
మేలు - 32 నాయెరుక - 209
15. 'వాణి విలాసాక్షి చకోర చంద్రం
సౌజన్య సంతాన విభూతి సాంద్రం'
మేలు - 33 నాయెరుక 209
16. 'ఏయమ్మ పాలింప నెల్ల హిందువులకు
నిర్భయ భోజన నిద్రలొదవె'
మేలు - 41 నాయెరుక 219
17. 'వారాకో నాగవలీ చ వనభోజన వెభవం
శ్రీ పాఠశాలా గోజాతిః మైసూరీవనకుక్రచిత్'
మేలు - 106 నాయెరుక - 217
18. 'అజ్ఞాడ నా పుట్టినట్టి కుప్పమ్ము
నా తలదండ్రులు పరసమ్ము చేను'
మేలు - 225 నాయెరుక - 234
- ఇక మొదట ఒక గ్రంథములో వ్రాసిన పద్యము తరువాత ఇతర గ్రంథము
లలో చొప్పించిన వివరములు -
19. 'కలయందె తెడు మేనుతోచెడు'
బాటసారి - పద్యము 109, నాయెరుక - 225 సారంగభర - 69
20. 'మునుపు నీటిలోన మున్ని యూపిరి యాడ
కున్న మాడ్కి నిడుమ లొందు చుంటి'
బాటసారి - పద్యము 178 సారంగ - 110
21. 'తమ్ముమాలిన ధర్మంబు తగదటంచు
దలల నలరించు దమ మొదకులను గావ'
బాటసారి - పద్యము - 29 సారంగ - 102
22. 'ఇతరుల మనసు నొప్పించ దే కరుణావి
శిష్టుడు తనకెంత చెలియెన'
సారంగ - 80 ప్రహ్లాద - 13

~~Handwritten title or header in Telugu script, possibly indicating a list or record.~~

నామము	29	అంకము
2 వంతు అంకము	23	అంకము
3 వంతు	28	అంకము
4 వంతు	25	అంకము
5 వంతు	22	అంకము
6 వంతు	20	అంకము
7 వంతు	18	అంకము
8 వంతు	16	అంకము
9 వంతు	14	అంకము
10 వంతు	12	అంకము
11 వంతు	10	అంకము
12 వంతు	8	అంకము
13 వంతు	6	అంకము
14 వంతు	4	అంకము
15 వంతు	2	అంకము
16 వంతు	0	అంకము
17 వంతు	0	అంకము
18 వంతు	0	అంకము
19 వంతు	0	అంకము
20 వంతు	0	అంకము
21 వంతు	0	అంకము
22 వంతు	0	అంకము
23 వంతు	0	అంకము
24 వంతు	0	అంకము
25 వంతు	0	అంకము
26 వంతు	0	అంకము
27 వంతు	0	అంకము
28 వంతు	0	అంకము
29 వంతు	0	అంకము
30 వంతు	0	అంకము
31 వంతు	0	అంకము
32 వంతు	0	అంకము
33 వంతు	0	అంకము
34 వంతు	0	అంకము
35 వంతు	0	అంకము
36 వంతు	0	అంకము
37 వంతు	0	అంకము
38 వంతు	0	అంకము
39 వంతు	0	అంకము
40 వంతు	0	అంకము
41 వంతు	0	అంకము
42 వంతు	0	అంకము
43 వంతు	0	అంకము
44 వంతు	0	అంకము
45 వంతు	0	అంకము
46 వంతు	0	అంకము
47 వంతు	0	అంకము
48 వంతు	0	అంకము
49 వంతు	0	అంకము
50 వంతు	0	అంకము

And

3-1-55

Vijaya Varma

५. कफिनाड पौद तरिणं - क्वापि नासित

شیر کا کماؤ آیشہ پرستہ

Paradise Coronāda in-jacōuukla

కర్మ కడుపు పడుతున్నది → 9576

ప్రతి పాఠకుని కు కృతజ్ఞతలు తెలియజేస్తున్నాము.

మొదటి పాఠశాల. పూర్వ పాఠశాల

తానె తొలుతు నమలు - తొలుగు నకితాన,
మొదలు కలుగు నమలు - మును జుట్టి

(2) பெரிய காலம்

15. పరిశీలనకు, శ్రీ. ఉ. వెంకటాచారి, 3-6-81

అనుబంధము - ౧. - పాఠశాల విధానము.

శ్రీ బంధు దేవాలయ - పం. నికానా, పం.

23

~~9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845.~~

శ్రీమద్భక్తవల్లభాచార్య

काण्ड नवमः

शलोकाः

- (१) राधा मोहना जेन्द्र, देववक्त्रसभापतिः,
किं सुखं न जेन्द्रो यात्मनि तां पाजवत्सलम्,
- (२) समस्तविद्याकुपासां, स्तम्भास्ताराः कवोऽवराः,
भृण्वन्नुकृपमाकाण्डतलं वक्ष्यमथामति
- (३) कविः साक्षात्तयो मूर्तिः, काण्डमेतच्चराचरम्,
नकारि च दुस्तुतो मे देवः कार्यकारणघोस्नघोः
- (४) शब्दाद्यैरुपकौकाण्डविशेषैः संप्रदायतः,
अथैव जनाभ्युक्तौ चेत्तौ कश्चिन्नोऽसलं दों जौ
- (५) दिव्यमर्थमिदं नृणां दिव्याकाण्डं निगद्यते,
नृणां दिव्यं प्रकृतिसंनिधौ मयं भवति कृत्रिमम्
- (६) वैदिकं लौकिकमिति दिव्याकाण्डं विप्रियते,
वैदिकं देवतास्तात्, लौकिकं मलयपर्वतम्
- (७) संस्कृतं प्राकृतमिति दिव्यं प्रकृत्यमुच्यते,
संस्कृतं पाण्डितानां प्राकृतं बालभाषितम्
- (८) काण्डं विद्याखान्दसां भाषारूपेणैव नृणां,
सामं प्रोक्तं प्रामादयण, जितजोविन्वं नामहारी

పంపముఖీ పరమేశ్వర

శ్రీమదజ్ఞాదాదేభప్త నారాయణదానోపదేశ

పంపముఖీ రాగపాత ప్రబంధ స్వరూప ప్రదర్శిని

శ్రీమపముఖీ మాతృకాయంత్రః } ఆదిభ్యమంజరాం విష్ణుః

(పంపముఖీ అమవృత్తి) } గణనాధం మహేశ్వరంధజః

రూపంబు కకళగంధులకకళగిణివాసం

1 మేపకల్లాణి

2 కాంభోజి

3 కైకాదశోజ్

4 రసేనశ్రేయ

5 జంబూజి

6 తోటి

7 భస్మిపి

8 నవదోజ్

9 నలంబిలి

10 నలుదైరవి

11 ముఖా

12 మోహని

13 కవకాగి

14 కావవర్షి

15 కైకాళం

16 మేపకల్లాణి

17 రావదూపి

18 రతిపంగి

19 జయమునానా

20 వోడ్డి

పంపముఖీ ప్రదర్శన

పంపముఖీ ప్రదర్శకుడు

3, 4, 5, 7, 9 - త్రిపు చతురర్థి నుంర మత్త నంకీర్ణ పకరాశ్చయలు
1, 2, 3, 4, 5 - పరీక్షకర్తృక పాతకము

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20
మేపకల్లాణి కాంభోజి కైకాదశోజ్ రసేనశ్రేయ జంబూజి తోటి భస్మిపి నవదోజ్ నలంబిలి నలుదైరవి ముఖా మోహని కవకాగి కావవర్షి కైకాళం మేపకల్లాణి రావదూపి రతిపంగి జయమునానా వోడ్డి